

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KISSA-SİYER İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HZ. İBRAHİM KISSASI

Abdüsselam SOYLU

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2024**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ ST İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KISSA-SİYER İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HZ. İBRAHİM KISSASI

DANIŞMAN : Prof. Dr. ZEKERİYA PAK
JÜRİ : Prof. Dr. ŞABAN Z
JÜRİ : Prof. Dr. İSMAİL ÇALIŞKAN
JÜRİ : Prof. Dr. HASAN KESKİN
JÜRİ : Prof. Dr. FATİH TİYEK

Abdüsselam SOYLU

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS – 2024

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**KISSA-SİYER İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HZ. İBRAHİM
KISSASI**

Abdüsselam SOYLU

Danışman : Prof. Dr. Zekeriya PAK

Yıl : 2024, Sayfa: X+ 286

Jüri : Prof. Dr. Zekeriya PAK
: Prof. Dr. Şaban ÖZ
: Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
: Prof. Dr. Hasan KESKİN
: Prof. Dr. Fatih TİYEK

Kur'an kıssalarının en önemli amacı insanların ibret alıp hidayete ulaşmalarını sağlamaktır. Bununla birlikte kıssalar, İslam dininin türedi olmadığını, Hz. Muhammed'in getirdiği vahyin önceki peygamberlerle aynı ve onların devamı olduğunu ispatlamaktadır. Bu sebeple kıssaları Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliği ve bu uğurda karşılaştığı mücadeleler bağlamında anlamaya çalışmak oldukça önemlidir. Kur'an kıssalarını doğru bir zeminde anlama çabasını hedefleyen bu çalışmada Hz. İbrahim kıssası siyer bağlamında değerlendirilmiştir. Kur'an, tevhit mücadelesinde maruz kaldığı imtihanları sabır ve teslimiyet göstererek başarıyla geçen Hz. İbrahim'den geniş bir şekilde bahsetmektedir. Ayrıca onun üstün meziyetlerine birçok ayette temas etmiştir. Bütün din sahipleri Hz. İbrahim'i kabul ettiği ve kendilerinin onun yolundan gittiğini iddia ettiği için Allah (cc) Kur'an'da Hz. İbrahim'i onları ikna sadedinde sunmuştur. Çalışma, Hz. Peygamber'in ve nüzul ortamına şahit olan ilk muhatapların Hz. İbrahim kıssasından ne anladığını bilmenin gerekli olduğu anlayışından hareketle hazırlanmıştır. Böylece Hz. İbrahim kıssasının nüzul dönemi toplum üzerinde nasıl bir yankı oluşturduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Mekke döneminde anlatılan Hz. İbrahim kıssasının, tefekkür ve tebliğin ön planda olduğu Mekkî atmosferin tüm özelliklerini

taşıdığı ve buna göre şekillendiği; diğer taraftan Hz. İbrahim ile ilgili her ayet veya kıssanın siyerde bir karşılık bulduğu görülmüştür. Gayr-i Müslimlerle savaşların başladığı ve İslam toplumunun teşekkül ettiği Medine döneminde ise Hz. İbrahim kıssası Medenî surelerin muhtevasına uygun olarak şekillenmiş ve muhatapların İslam’a girmelerini sağlama bağlamında anlatılmıştır. “Kıssa-siyer ilişkisi” temelinde şekillenen bu tez çalışmasında Hz. İbrahim kıssasının Hz. Muhammed’in sîretinde yaşananlara paralel bir şekilde anlatıldığı net bir şekilde anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Kıssa, Siyer, Bağlam, Hz. İbrahim, Mekkî, Medenî, Sure.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT

PhD THESIS

**THE RELATIONSHIP BETWEEN KISSA-SIYAR IN THE
CONTEXT OF THE STORY OF PROPHET IBRAHİM**

Abdüsselam SOYLU

Supervisor : Prof. Dr. Zekeriya PAK

Year : 2024, Pages: X+ 286

Jury : Prof. Dr. Zekeriya PAK
: Prof. Dr. Şaban ÖZ
: Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
: Prof. Dr. Hasan KESKİN
: Prof. Dr. Fatih TİYEK

The primary purpose of the stories (kissas) in the Quran is to ensure that people take lessons from them and attain guidance. Additionally, these stories prove that the religion of Islam is not newly invented, and the revelation brought by Prophet Muhammad is the same as that of the previous prophets, serving as their continuation. Hence, it is crucial to understand these stories within the context of Prophet Muhammad's proclamation of Islam and the struggles he faced in this cause. This study, aiming to understand the Quranic stories on a correct basis, evaluates the story of Prophet Ibrahim in the context of siyar (the biography of the Prophet). The Quran extensively mentions of Prophet Ibrahim, who successfully passed the tests he faced in the struggle for monotheism with patience and submission. Furthermore, numerous verses highlight his superior virtues. Since all religious adherents accept Prophet Ibrahim and claim to follow his path, Allah (SWT) presents Prophet Ibrahim in the Quran to convince them. This study is prepared based on the understanding that it is necessary to know what the Prophet and the first audience, who witnessed the context of the revelation, understood from the story of Prophet Ibrahim. Thus, it attempts to understand the impact of the story of Prophet Ibrahim on the society of the revelation

period. It has been observed that the story of Prophet Ibrahim narrated during the Meccan period carries all the characteristics of the Meccan atmosphere, where contemplation and proclamation are at the forefront, and is shaped accordingly. On the other hand, every verse or story about Prophet Ibrahim has found a counterpart in the siyar. During the Medinan period, when wars with non-Muslims began and the Islamic society was formed, the story of Prophet Ibrahim was shaped in accordance with the content of the Medinan surahs and was narrated to ensure the audience's acceptance of Islam. In this thesis study, shaped on the basis of the "relationship between kīssa and siyar," it has been clearly understood that the story of Prophet Ibrahim is narrated parallel to the events experienced in the sīra of Prophet Muhammad (PBUH).

Keywords: Quran, Kīssa, Siyar, Context, Prophet Ibrahim, Meccan, Medinan, Surah.

ÖN SÖZ

Kur'an'ın en canlı ve somut bölümlerini oluşturan kıssalar, üzerinde tefekkür edilmesi ve ibret alınması için inzal olmuştur. Geçmişten günümüze kadar Allah'ın muradını doğru bir şekilde anlama gayreti içinde olan müfessirler, kendi vüs'atleri ölçüsünde, içinde bulundukları düşünce akımlarından ve yaşadıkları çağın etkisine göre Kur'an kıssalarını yorumlama çabası içine girmişler, içindeki ibret, uyarı ve müjdeleri ortaya koymuşlardır.

Kur'an kıssalarının tefsir ve tevilinde başvurulması ve temel alınması gereken en önemli kaynak, nüzul ortamıdır. Kur'an kıssaları ile nüzul toplumu ve o anda yaşananlar arasındaki ilişki mutlaka tespit edilmeli ve ilk dönemde ortaya çıkan, anlaşılan ve tatbik edilen mana ortaya konmalıdır. Bu bilinmeden kıssaların objektif bir yoruma tabi tutulması ve içerdiği mesajların doğru bir tarzda belirlenebilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü Kur'an ile nüzul dönemi toplumu arasında hitap-muhatap ilişkisi vardır. Bu sebeple kıssaları doğru anlayabilmek için, metnini aşarak arkasındaki tarihi bağlama ulaşmak gerekli görülmelidir. Özellikle ilk dönem tefsir kitapları ve siyer kaynakları bu tarihi bilgileri konu almakta ve Kur'an kıssalarının tarihi bağlamını belirlemede ve dolayısıyla onu doğru anlamada merkezi bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Hz. İbrahim kıssası siyer bağlamında değerlendirilmiştir. Hz. İbrahim tüm ilahi dinlerin kabul ettiği bir peygamberdir. Araplar, Yahudiler ve Hristiyanlar için çok saygın konuma sahiptir. Bu sebeple Kur'an onun kıssasını tafsilatlı bir şekilde zikretmiştir. Hz. İbrahim kıssasının siyerle bağlantılı bir şekilde okunması nüzul sırasındaki yaşanan olayların tespitini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir çalışmada muhtemel eksikliklerin veya hataların bulunması kaçınılmazdır. Çünkü bu türden çalışmalara kaynaklık edecek rivayet malzemesi, tartışmasız çıkarımların ortaya konmasına pek müsait değildir. Dolayısıyla çalışmamızın, incelediğimiz konuyu her yönüyle kuşattığı ve ortaya koyduğumuz fikirlerin tartışmasız olduğu şeklinde bir iddiaya sahip değiliz. Bu tür farklı rivayetler sebebiyle konuyu izah ederken bir takım tercih ve yorumlarda bulunma durumunda kalınmıştır. Neticede ulaştığımız bu sonuçların, bazı eksiklerine rağmen Kur'an kıssalarını siyerle irtibatlı olarak anlama amacına bir katkı sağlamasını umut etmekteyiz.

Hz. İbrahim kıssasının siyer bağlamında değerlendirilmesini içeren bu çalışma yedi ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, kapsamı ve sınırlılıkları, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Hz. İbrahim'in hayatı ve tevhit mücadelesi Kur'an merkeze alınarak anlatılmış, yeri geldiğinde Tevrat'taki anlatımlardan ve tarih kitaplarından istifade edilmiştir. Üçüncü bölümde, Hz. İbrahim'in getirdiği din, bu dinin Hicaz bölgesi Arap toplumundaki etkisi ve Hz. İbrahim'in Kur'an'da anlatılma sebebi tahlil edilerek İslam öncesi Arap toplumunda Hz. İbrahim algısı açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Mekkî surelerde Hz. İbrahim kıssasına ait bölümlerin analizi üzerinde durulmuş, Mekkî

surelerde geçen kıssaların genel özellikleri açıklandıktan sonra Mekkî surelerde anlatılan Hz. İbrahim kıssasının temel özellikleri ve tercih edilen sure tertibine göre kronolojik tespiti yapılmıştır. Beşinci bölümde Mekkî surelerde bulunan Hz. İbrahim ile ilgili kıssa ve ayetler, nüzul zamanına uygun bir şekilde aşamalara ayrılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca içerdiği temel konu ve siyerle irtibatı noktasından hareketle Hz. İbrahim kıssası veya onunla ilgili ayetler bir başlık altında yorumlanmıştır. Altıncı bölümde Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssasına ait bölümlerin analizi yapılmıştır. Öncelikle Medenî surelerde geçen kıssaların genel özellikleri anlatılmış, akabinde özel olarak Hz. İbrahim kıssasının temel özellikleri ve kronolojik tespiti üzerinde durulmuştur. Yedinci bölümde Medenî surelerde geçen Hz. İbrahim kıssası ve onunla ilgili ayetler siyer bağlamında değerlendirilmiş, Mekkî surelerdekine benzer şekilde her kıssa ve ayetler grubu uygun bir başlık altında tahlil edilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmayı yaparken elde ettiğimiz sonuç ve değerlendirmeler üzerinde durulmuştur.

Hz. İbrahim kıssasını siyer bağlamında açıklama hedefini taşıyan bu çalışmada konuya ilişkin başta tefsir ve siyer kaynaklarından elde edilen bilgilerin Kur'an'a ve sahih sünnete uygunluğu her aşamada göz önünde bulundurulmuştur. Böylece nazil olduğu tarihi zeminde incelenen Hz. İbrahim kıssasında mevcut ibret ve mesajlar en doğru bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

Abdüsselam SOYLU
KAHRAMANMARAş/AğUSTOS-2024

TEŞEKKÜR

Çalışmamızın bütün aşamalarında, değerli fikirleriyle katkı sunan ve yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya Pak'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin genel çerçevesinin sağlıklı bir şekilde oluşmasında tenkit ve değerlendirmelerinden çok istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Şaban Öz'e, Prof. Dr. Fatih Tiyek'e, Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a, Prof. Dr. Hasan Keskin'e ve bütün ilim ehline şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bu çalışmam esnasında her zaman bana manevi destek olan değerli eşim Necve Soylu'ya ve tüm aile fertlerime teşekkür ediyorum.

Abdüsselam SOYLU
KAHRAMANMARAŞ-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	6
1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	6
1.6. Konu İle İlgili Önceki Araştırmalar	9
2. HZ. İBRAHİM'İN TARİHİ KİMLİĞİ	12
2.1. Doğumu ve Ailesi	15
2.2. Peygamberliği ve Tevhit Mücadelesi	19
2.2.1. Kavmi ile Mücadelesi	19
2.2.2. Gök Cisimleriyle İstidlalde Bulunması	22
2.2.3. Putları Kırmaları	22
2.2.4. Nemrud'la Tartışması ve Ateşe Atılması	25
2.3. Hz. İbrahim'in Hicreti	25
2.4. Lût Kavminin Helak Haberi	27
2.5. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İsmail	28
2.5.1. Beytü'l-Haram'a Yolculuk	29
2.5.2. Kurban İmtihanı	30
2.5.3. Kâbe'nin İnşası	31
2.6. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İshak	33
2.6.1. Misafir Gelen Elçiler	33
2.7. Hz. İbrahim'e yapılan Vaatler	34
3. İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA HZ. İBRAHİM ALGISI	36
3.1. Hz. İbrahim'in Getirdiği Din	37
3.2. Hz. İbrahim'in Getirdiği Dinin Arap Toplumundaki Etkisi	39
3.3. Hz. İbrahim'in Kur'an'da Anlatılma Sebebi	42
4. MEKKÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINA AİT BÖLÜMLERİN ANALİZİ	46
4.1. Mekkî Surelerde Anlatılan Kıssaların Genel Özellikleri	46
4.2. Mekkî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Temel Özellikleri	50
4.3. Mekkî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Kronolojik Tespiti	52
5. KISSA-SİYER BAĞLAMINDA MEKKÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINDAN SAFHALAR.....	59
5.1. Bi'set'in İlk Yıllarında Hz. İbrahim Kıssası	59
5.1.1. Vahyin Aynı Kaynaktan Gelmesi	62
5.2. Habeşistan'a Hicret Yıllarında Hz. İbrahim Kıssası	67
5.2.1. Nesh Edilmeyen İlkeler	68
5.2.2. Hz. Muhammed'i Davasından Vazgeçirme	73
5.2.3. Habeşistan'a Hicret Şartları	81

5.3. Boykot ve Sonrası Yıllarda Hz. İbrahim Kıssası	92
5.3.1. Müşrikleri Akli Delillerle İkna	95
5.3.2. Allah'ın Helak Emrinin Kesinliği	105
5.3.3. Müjde ve Uyarı	111
5.3.4. Tevhidin İspatı ve Şirkin İptali	119
5.3.5. Allah'a İtaat ve Emrine Teslimiyet	128
5.3.6. Nebevi Gelenekte Hz. Muhammed'in Nübüvveti	134
5.3.7. Atalar Dinini Körü Körüne Taklit	138
5.3.8. İnananlara Güven Kâfirlere Tehdit	143
5.4. Hicret Şartlarında Hz. İbrahim Kıssası	149
5.4.1. Hz. Muhammed'i Teselli	151
5.4.2. İslam'ın İbrahim Dininin Devamı Olması	155
5.4.3. Kâbe'nin Tevhidin Merkezi Olması	160
5.4.4. Müminlere Zaferin Müjdelenmesi	168
5.4.5. Rasulullah'ın Medine'ye Hicreti.....	176
6. MEDENÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINA AİT BÖLÜMLERİN ANALİZİ	184
6.1. Medenî Surelerde Geçen Kıssaların Genel Özellikleri.....	184
6.2. Medenî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Temel Özellikleri.....	186
6.3. Medenî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Kronolojik Tespiti	188
7. KISSA-SİYER BAĞLAMINDA MEDENÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINDAN SAFHALAR.....	191
7.1. Gayr-i Müslimleri İkna Çabaları.....	191
7.2. Tevhit ve Tekrar Diriliş	242
7.3. Allah'ın Emrine Sadakat.....	247
7.4. Düşmanları Dost Edinmeme	252
7.5. Müşriklerin Müslümanları Mescid-i Haram'dan Alıkoymaları	257
7.6. Hz. Muhammed'e Moral Destek Sağlama.....	263
7.7. Hz. İbrahim'in Gerçek Varisleri.....	266
7.8. Müşrik Olarak Ölenlere Bağışlanma Talebi	269
8. SONUÇ	274
KAYNAKÇA.....	280
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

as	: Aleyhisselam
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. bin, ibn	: Oğlu
Bkz.	: Bakınız
Bşk.	: Başkanlığı
cc	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviri
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik
Trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanoğluna Hz. Muhammed aracılığıyla indirdiği son ilahi kitaptır. Sahabeden sonraki ilk dönemlerde müfessirler Kur'an'ın daha ziyade itikat, ibadet ve ahlak gibi günlük pratik konularını yorumlamaya yönelmişlerdir. Bunu yaparken Hz. Muhammed'den, sahabeden ve tabiinden gelen rivayetlerden yola çıkarak bu konularla alakalı yüzlerce cilt eser te'lif etmişlerdir. İslam âlimleri özellikle yaklaşık bir asırdır bu eski usülleri devam ettirmekle birlikte, inanç, kıssalar, ahlak, nefis terbiyesi, bilimsel ve sosyal alan ile alakalı ayetlere yönelik yeni bakış açıları ve yöntemler geliştirmişlerdir.

Bir metni en iyi anlamamanın yolu, kelimeler ve cümleler arasında anlam ilişkisi kurmanın yanı sıra metnin vücut bulduğu dönemin dini, sosyal ve siyasi yapısını bilmekten geçer. Pratik olaylar bağlamında veya başka bir ifadeyle yaşanan gelişmeler paralelinde şekillenen ve nazil olduğu dönemin şartlarını gözetten bir kitap olan Kur'an-ı Kerim, insanlara vermek istediği mesajlarda, muhatap aldığı insanların tasavvurlarını, inançlarını, örf ve âdetlerini, içtimai ve kültürel yapılarını, algı ve kabüllerini, yaşam tarzlarını, kısacası o günkü toplumun maddi ve manevi hayatlarını dikkate almıştır. Yine o dönemde yaşamın akışı içerisinde cereyan eden gizli ve açık her türlü hadise, savaş-barış, çekişme, anlaşmazlık ve buna benzer sosyal, politik ve ekonomik olaylar, aynı zamanda Hz. Muhammed'in şahsi ve ailevi yaşamı ile ilgili pek çok husus Kur'an'ın içerdiği konulardandır. Ancak Kur'an'ın ahkâmını çevreleyen zemin, zaman, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapı ve muhataplar değişince Kur'an'ın anlaşılma sorunu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Kur'an'ın nüzul sürecinin ve ayetlerin indiği zamanın dikkate alınmaması ve anlaşılmasına malzemeler sunan yukarıda sıraladığımız hakikatlerin değerlendirilmemesi, neticede Kur'an'ın doğru anlaşılmasını zorlaştırarak muhteva ve üslubuna ters düşen ve vakıya uygun olmayan yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum özellikle son dönemlerde, vahyin vakıyayla ilişkisine dair birçok bilimsel çalışmanın yapılmasını bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Kur'an'da çok önemli bir bölümü teşkil eden kıssalar için de yukarıdaki tespit geçerlidir. Bütün Kur'an kıssaları tıpkı diğer ayetlerde olduğu gibi kendi döneminin tarihi ve kültürel şartlarından, içinde indirildiği zaman ve mekân koşullarından, insani kültür ve eylemlerden etkilenmiştir. Ancak bu hakikat, bizi ayet ve dolayısıyla kıssalardan maksadın sadece o muhataplar olduğu ve nüzul döneminden sonraki insanları ilgilendirmediği sonucuna götürmemelidir. Nitekim tüm rivayet tefsiri müellifleri, Kur'an söyleminin evrensel olduğuna inanmışlardır. Dolayısıyla kıssaları siyer bağlamında yorumlama yöntemi, Kur'an'ın muhteva ve mesajının yalnızca nüzul dönemine mahsus olduğunu iddia ya da ima etmek olarak değerlendirilmemelidir.

İnsanlar müsbet ve menfi tavır göstermede hak ve batıl karşısındaki tutumlarında değişmeyen bir keyfiyete sahip oldukları için Allah Kur'an'da tarihte yaşanmış olan kıssalardan bahsetmiştir. Kur'an'daki birçok surede o surenin ana hedeflerinin gerçekleştirilmesinde insanlara doğrudan hitap etme yerine kıssalar tercih edilmiştir. Birçok surenin baş tarafında, inanmayanlara çeşitli deliller getirildikten sonra, bu delilleri takviye etsin diye, hemen peşi sıra kıssalara geçildiği görülmektedir. Klasik dönem müfessirler kıssaları açıklarken genelde İsrailiyata ya da Yahudi-Hristiyan metinlerine başvurmuşlar, hikâyenin kendisine odaklanmışlar, kıssaları daha çok, salt lafız-mana ekseninde ele alıp incelemişlerdir. Böu durum sebebiyle Kur'an'ın hidayet için zikretme ihtiyacı görmediği tarihsel detaylar, okuyucu yahut dinleyicinin alması istenen ders ve ibretlerin önüne geçebilmektedir. Oysa temel gayesi bir taraftan inananları teselli etmek, müjdelemek, diğer taraftan da şımaran inkârcıları uyarmak şeklinde özetlenebilecek bir anlatımın en açık ve sade şekli olan kıssalar, beşerî tarihin sonu olan kıyamet gününe kadar imtihana tabi tutulacak olan insanlığa model şahsiyetler sunmaktadır.

Bu açıklamalar bize gösteriyor ki Kur'an, nazil olduğu dönemde vuku bulan hadiselerle ilintili ve hayatla iç içe olan bir kelam olduğu için kıssalar, salt lafız-mana ekseninde ele alınıp incelendiğinde ondan beklenen hedefe ulaşamayacaktır. Hz. Muhammed'in sîretiyle bire bir örtüşen yönleri ihtiva eden kıssaların siyer bağlamında incelenmesi bu önemli problemin çözümüne yardımcı olacaktır. Aksi takdirde nazil olduğu dönemde meydana gelen hadiseler ve karşılaşılan sorunlara sabır ve ibret dolu mesajlar sunan kıssaların, bu bağlamlarından kopartılarak doğru anlaşılması pek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışmamızda, "Kıssa-Siyer İlişkisi Bağlamında Hz. İbrahim Kıssası" konusu incelenmiştir. Daha açık söylemek gerekirse Hz. İbrahim kıssası Hz. Muhammed'in yaşadığı hayat bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hz. İbrahim kıssası ile ilgili maksad-ı ilahiyi siyer bağlamında tahlil ettiğimiz bu çalışmamız, bir yönüyle konulu tefsir metodu ile irtibatlıdır. Hz. İbrahim kıssasının, örnek kıssa olarak seçilmesinin üç temel sebebi vardır. Birincisi, sahip olduğu nitelikler ve özellikler sayesinde farklı bir önemi haiz olan Hz. İbrahim'in Hz. Musa'dan sonra kendisinden en çok söz edilen 'ülü'l-azm' peygamberlerden biri olmasıdır. Ayrıca Hz. İbrahim, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam tarafından temel referans noktası kabul edilmekte, özellikle Yahudi dinî literatüründe diğer birçok peygambere nisbetle hakkında daha geniş malumat bulunmaktadır. İkincisi, Kur'an'da peygamber kıssalarının genelde Mekke'de anlatılmış olmasına rağmen, Hz. İbrahim kıssasının hem Mekke'de hem de Medine'de genişçe anlatılmış olmasıdır. Dolayısıyla böyle bir çalışma için Hz. İbrahim kıssasının seçilmesi, Mekke surelerin yanı sıra Medine surelerinde de kıssa-siyer ilişkisini inceleme imkânını bize sunmuştur. Üçüncüsü ise Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesi ile Hz.

Muhammed'in tevhit mücadelesinin ve her iki peygamberin içinde yaşadıkları kavmin sahip olduğu inancın arasında ciddi benzerliklerin bulunmasıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kur'an'ı Kerim'deki kıssalar evvel emirde nüzul ortamıyla doğrudan irtibatlı manalar içermektedir. Çünkü kıssaların, tarih, zaman, mekân ve toplum gibi unsurlardan bağımsız olmadığı aşikârdır. Buradan hareketle öncelikli olarak yapılması gereken şey yaşanan olaylar müvacehesinde kıssaların üstlendiği rolün ve getirdiği önerilerin, Hz. Muhammed başta olmak üzere sahabilere ve gayr-i müslimlere yönelik içerdiği ibret ve uyarıların tespit ve tahlil edilmesidir. Ayrıca kıssayı siyer yönüyle ele alırken Hz. Muhammed ve diğer insanların psikolojik durumunu tahayyül etmek, tabir yerindeyse kendimizi onların yerine koyarak empati yapmaya çalışmak oldukça önemlidir.

Kur'an kıssaları üzerine yapılan çalışmalar ekseriyetle ya kıssaları tanıtıcı mahiyette bilgiler sunmakta ya da kıssalardan çıkarılabilecek mesajlar üzerinde durmaktadır. Bu çalışmamız ise Kur'an kıssalarının, nüzul dönemindeki özellikle dış bağlamı çerçevesinde ne anlama geldiği/gelebileceği yönündeki bir çabanın ürünü mahiyetindedir. Yapmaya çalıştığımız, kıssanın nüzul sebebini tespit etmek değil, indiği dönemi tespit etmek ve böylece kıssanın gerisinde yatan mesajı görmeye çalışmaktır. Ancak hemen belirtelim ki biz tıpkı diğer ayetlerde olduğu gibi Hz. İbrahim kıssasının ve diğer bütün kıssaların Kur'an'ın her dönemdeki muhataplarına mesaj verebilecek evrensel muhteva ve üsluba sahip olduğuna düşünüyoruz.

Tezimiz Kur'an kıssalarının Hz. Muhammed'in sîretiyle çok yakından ilişkili olduğu ve bu sebeple kıssaları onun sîreti bağlamında anlamaya çalışmanın, daha doğru ve sağlıklı sonuçlara götüreceği temeli üzerine kurulmuştur. Amacımız, Hz. İbrahim kıssasının, o anda yaşanan duruma ne denli uygun nazil olduğu sonucuna varmak ve vahye muhatap topluma vermek istediği mesajı ortaya koymaktır. Hz. İbrahim kıssasının siyer kronolojisinin hangi zaman dilimine tekabül ettiğini tespit etmeye gayret ederek, nüzulün seyri ile sîretin seyrinin uyumu ekseninde Hz. İbrahim kıssasında Hz. Muhammed'in yaşadıklarına yapılan göndermelere işaret etmeye çalışacağız. Daha açık söylemek gerekirse Hz. İbrahim kıssasını, Hz. Muhammed'in kendi kıssası ışığında, özellikle Kureyşli müşriklerle ve Medineli Yahudi ve münafıklarla yaşananlar çerçevesinde okuyacağız ve yorumlayacağız. Ayrıca çalışmamızdaki diğer bir hedefimiz kıssayı sîretin seyrine paralel değerlendirirken Hz. İbrahim'in o dönemdeki toplum insanlarında nasıl bir etki bıraktığını ve onların algısı üzerinde nasıl bir değişime sebep olduğunu tahlil etmektir. Özetle söylemek gerekirse bu çalışma, Hz. İbrahim kıssasını, Hz. Muhammed ve beraberindekilerin yaşadıkları tecrübelerle paralel bir şekilde okuma ve değerlendirme, Hz. İbrahim kıssasıyla Hz.

Muhammed dönemindeki olaylar arasındaki ilişkinin mahiyetini belirleme ve böylece Hz. İbrahim kıssasını nazil olduğu cahiliyye çağı Arap kültüründe değerlendirme hedefine matuftur. Elbetteki her ayet veya ayet grubu için bir sebep-i nüzul olmasının gerekmediği ya da bunu tespit etmenin zor olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde her kıssa için mutlaka bir sebep-i nüzulü tespit etmek ya da siyerle net bir bağ kurmak kolay değildir. Bu sebeple Hz. İbrahim kıssasını tam olarak o an ki sîretle irtibatlandırmak belki bazen mümkün olmayacaktır. Yine de bu konuda bazı tutarlı çözümlere ulaşmaya ve Hz. İbrahim kıssası hakkındaki Kur'an ayetlerinin tamamını sistematik bir bütünlük içerisinde ele alarak, birtakım özgün yorumlara varmaya gayret edilmiştir.

Yaklaşık olarak tüm risalet dönemleri boyunca anlatılan Hz. İbrahim kıssasının, Hz. Muhammed'in hayatında nereye tekabül ettiği sorusunun cevabını bulmak bizim temel tezimizi oluşturmakta olup bu cevabı bulduğumuz oranda kıssanın daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz. Acaba nüzul dönemi toplumu Hz. İbrahim kıssasından nasıl sonuçlar çıkardılar? Bu kıssalar onları nasıl teselli etmiştir? Hz. İbrahim kıssası hangi vasatta inmiş ve toplumda nasıl bir karşılık görmüştür? Hz. İbrahim kıssasında anlatılan olaylarla o kıssanın nazil olduğu zaman diliminde cereyan eden olaylar arasında nasıl bir ilişki vardır? Hicaz'da Hz. İbrahim ile ilgili nasıl bir algı mevcuttu ve Hz. İbrahim kıssası nasıl yankı bulmuştur? Çalışmamızda bu ve buna benzer sorulara cevap bulmaya çalışılmıştır. Böylece bu çalışmamızın Kur'an-ı Kerim'in, özellikle kıssalar ile ilgili bölümlerinin anlaşılmasına küçük bir pencere açarak katkıda bulunmasını, alanında örnek bir çalışma olmasını, bundan sonra kıssa-siyer ilişkisi alanında çalışma yapanlara katkı sağlayacağını ümid ediyor ve bu hazinenin içinde bir nakış olmanın gayesini taşıyoruz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Kur'an-ı Kerim belli bir zamanda, belli bir coğrafyada, belli bir topluma yirmi üç yıllık bir zaman dilimi içinde peyderpey nüzulü devam eden ve yaşanmakta olan bir hayata rehberlik yapmak amacıyla nazil olan bir kitaptır. Bu sebeple onu, hitap ettiği ilk toplum ve Hz. Muhammed'in sîreti eşliğinde okumak ve anlamaya çalışmak isabetli olacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'in sîretindeki gelişmelerle ilgili bilgileri anahatlarıyla ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde en doğru ve güvenilir şekilde ortaya koyan bir kitap olduğu da anlaşılacaktır. Yani Kur'an'ın Hz. Muhammed'in tevhit davetine olumlu yahut olumsuz karşılık verenlerin tepkilerini ve o sürece ilişkin bilgileri ihtiva ettiğini söylemek çok doğru olacaktır. Dolayısıyla vahiy-sîret birlikteliği hem nazil olan vahyi hem de Hz. Muhammed'in risalet sürecinde yaşadıklarını anlamada oldukça önemlidir. Çünkü ayetleri, nebevi sîret ve nebevi çevre yönünden ele almak, davetin içinde bulunduğu şartların, seyir ve aşamalarının

anlaşılmasına vesile olacak, ayrıca Kur'an'ın nazil olduğu atmosferin belirginleşmesine yardım edecektir.

Kur'an bir tarih kitabı değildir. Bu bakımdan tarihi kıssaları, tarihi bilgi vermek için değil, diğer Kur'an ayetleri gibi dini gayeye matuf olarak Hz. Muhammed'in yaşadığı ortama bir müdahale boyutuyla anlatmıştır. Çünkü kıssaların anlattığı peygamberlerin başına gelenler ile Hz. Muhammed'in başına gelenler arasında benzerlik vardır. Buradan hareketle diyebiliriz ki Kur'an-ı Kerim içinde çok önemli bir kısmı teşkil eden tarihi kıssaların, hangi olay ve durumları açıklığa kavuşturmak için nazil olduğunun, hangi olaylara müdahale ettiğinin ve o dönem insanının zihin dünyasında nasıl bir yankı uyandırdığının bilinmesi, onların doğru yorumlanmasında son derece önemlidir. Çünkü bu yönüyle açıklanan bir kıssa, hem hikâye ettiği toplumun şuur altlarına ulaşmayı hem de indiği anda Peygamberle birlikte yaşayan toplumun hangi psikolojiye sahip olduklarını tahmin etmemizi ve zihinlerimizde tasvir etmemizi sağlayacaktır. Çünkü zamanları farklı ama olayları aynı olan iki hayat arasında kıssalar kanalıyla bağ kurulacaktır.

Kur'an'daki kıssaların siyer kitaplarındaki bilgilerle izah edilmesi onu müşahhas hale getirecek, Hz. Muhammed ve ashabın verdiği mücadelenin bir tür fotoğrafı hüviyetini taşıdığı görülecektir. Yine hem kıssanın asıl anlatılış nedeni ve verdiği ilk mesaja ulaşmayı kolaylaştıracak hem de kıssanın muhatabı olan Hz. Muhammed, sahabiler ve gayr-i müslimlerin içinde bulundukları psikolojik hal ve ortam hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Ayrıca kıssalardan alınması gereken mesajı tespit ederken ilk muhatapların nasıl ibret aldıklarını tayin etme imkânı doğacaktır. Çünkü ilk neslin aldığı ibret sonraki nesillerin kıssadan çıkarmaları gereken ibret için bir nevi temel teşkil edecektir.

Kur'an kıssalarını sîret-i nebevide mevcut atmosfere, algıya ve ortama göre okuyan ve Kur'an'ın indirilişini bu şekilde takip eden bir araştırmacı, Kur'an ile siyer arasındaki sıkı bağı net bir şekilde görecektir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemin özelliklerini ve başta Hz. Muhammed olmak üzere ilk muhatapların yaşadıkları tecrübelerini ve psikolojik durumlarını bilmenin gerekliliği, aslında bizzat Kur'an'ın işaret ettiği bir husustur. *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz"* mealindeki Hûd suresinin 120. ayeti, Kur'an'da anlatılan kıssaların, evveleminde İslam'a davet esnasında karşılaştığı güçlükler ve yaşadığı sıkıntılar konusunda Hz. Muhammed'e moral desteği vermeyi amaçladığına delalet etmektedir. Bu ayetten anlaşıldığına göre, Kur'an kıssalarında anlatılan hususlar ve verilen mesajlar, Hz. Muhammed'in yaşadığı hayatta karşılaştığı olaylarla çok yakından irtibatlıdır. Bu yüzden kıssaların anlaşılması için, onların Hz. Muhammed'in davetinin seyri içerisinde ne gibi bir işlev görmüş olduklarının göz önünde tutulmasının elzem olduğu fikrindeyiz. Çünkü bu durum göz ardı edildiği takdirde kıssalar birer hikâye olarak kalmaya devam edeceklerdir.

Şu halde bütün peygamberler ilahi vahyi ümmetlerine tebliğ ederken aynı merhalelerden geçmişler ve aynı temel metotları kullanmışlardır. Dolayısıyla konumuz olan Hz. İbrahim'in metodu neyse Hz. Muhammed'in metodu da odur. Hz. İbrahim kıssasının siyer bağlantılı okunması bizi ilk muhatap çevrede kazandığı asli mana ve mesajı ulaştıracaktır. Zira bu kıssanın nüzul ortamında reel bir karşılığı vardır ve indiği ortamda mevcut bir olguya dokunmaktadır. Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle mücadelesi ve bu mücadele karşısında gösterdiği iman, tevekkül, teslimiyet, sabır ve benzeri davranışlar Hz. Muhammed ve ilk muhataplara yol göstermekte ve birçok mesaj vermektedir. Tüm bunları sağlıklı bir şekilde anlayabilmemiz için de Kur'an vahyinin nazil olduğu dönemin şartlarını ve başta Hz. Muhammed olmak üzere ilk muhatapların yaşadıkları tecrübelerini ve psikolojik hallerini iyi kavramak gerekmektedir.

1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Kur'an-ı Kerim'de pek çok peygamber kıssası yer aldığı için çalışmamızın sadece Hz. İbrahim kıssasının sîret bağlamında ele alınmasıyla sınırlı kalmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın kapsamına tefsir ve hadis literatürü yanında Hz. İbrahim'in hayatından detaylı bir şekilde bahseden Yahudiliğin kutsal kitabı dahil edilmiş, ayrıca nüzul-sîret ilişkisini ön plana çıkaran ve Hz. İbrahim kıssasının siyerle irtibatı hususunda bize fikir veren eserlere müracaat edilmiştir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Burada yaptığımız şey, nüzul süreciyle siyerin gidişatını paralel düşünmek, Hz. İbrahim'le ilgili ayetlerin bulunduğu sureleri nüzul sürecine ve dönüm noktalarına göre sıralayıp o dönemde siyerin gidişatını tespit ederek kıssaları açıklama yolunu tutmaktır. Konunun daha anlaşılır olması için aşamalar belirlenmiş, her aşamaya mümeyyiz vasfına uygun bir isim konulmuştur. Ayrıca bir aşama içinde geçtiğini düşündüğümüz Hz. İbrahim ile ilgili ayetlere siyerle irtibatı bağlamında farklı bir başlık daha belirlenmiştir. Bir aşamaya başlarken öncelikle o aşamada yaşanan nüzul ortamı izah edilmeye çalışılmıştır. Sonra o dönemde nazil olduğu düşünülen sure içindeki Hz. İbrahim kıssası siyerde yaşananlar muvacehesinde tefsir ve siyer kaynaklarından istifade edilerek yorumlanmıştır.

Kıssaların siyerle ilişkisini tespit ederken üç husustan yola çıkılmıştır. Birincisi, surenin iç bütünlüğü göz ardı edilmeden hareket edilmiştir. İkincisi suredeki nüzul dönemi ortamı hakkında bilgi veren ayetler kısaca incelenmiştir. Çünkü birçok kıssa öncesinde ve hatta kıssa arasında bu tür ayetler çokça vardır. Sureler genelde bu türden ayetlerle başlar ve aslında surelerin temel konusu da bu ayetlerde gizlidir. Bu ayetler bize Hz. Muhammed'in davetinin hangi aşamada olduğu noktasında fikir vermektedir.

Üçüncüsü de kıssanın içeriğiyle siyerde yaşananlar arasında irtibat kurmaktır. Bunun yanında Hz. İbrahim’le ilgili kıssa, indiği dönem ve ortam göz önüne alınarak, gerek konu ve gerekse ifadeler açısından yer aldığı sure ile arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu kıssanın niçin o surede yer aldığı, surede yer alan emir ve yasaklarla olan uyumu incelenmiştir. Bu durumun Hz. İbrahim kıssasının siyerle irtibatının tespitinde bizlere kolaylık sağladığı, yani sure içi bağlamın bizi sure dışı bağlamı tespiti götürebileceği görülmüştür. Nitekim kıssa-sure ilişkisi, yani kıssanın içinde bulunduğu surenin genel hedefleri ile kıssanın hedefi arasındaki uyum dikkate alınması gereken bir durumdur. Bu sebeple Hz. İbrahim kıssasını siyerle irtibatlandırırken kanaatimizce kıssanın geçtiği surenin değindiği konuları bilmek ve hangi ayet öbekleriyle beraber kullanıldığını tespit etmek bir zorunluluk arz ettiği için özet olarak sure ve işlediği temel konularla ilgili bilgiler verilmeye gayret edilmiştir.

Çalışmada Hz. İbrahim kıssası, Kur’an’ın oluşum süreci takip edilerek ve sîrette yaşananlar hesaba katılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple kıssa, Kur’an’ın kronolojik nüzul sırası açısından değerlendirilmiştir. Zaten ancak böyle yapılırsa siyerle bağlantısı kurulabilir. Mushaf tertibiyle hareket edilirse siyerle bağlantısını kurmak oldukça zor olacaktır. Diğer taraftan kıssanın olayların vuku’ tarihi açısından ele alınması durumunda zamanın mantığı ile hareket edilecektir ki bu sefer sanki hikâye tarzı bir anlatıma dönüşecektir. Oysa Kur’an hikâye kitabı değil, kıssayı mesajın hedefe ulaşması için kullanan bir davet kitabıdır.

Hz. İbrahim kıssasının Hz. Muhammed’in sîretiyle irtibatını sağlıklı bir şekilde kurabilmek için, kıssanın kronolojik tertibini yapmak oldukça önemlidir. Biz bu çalışmada, en muteber kronolojik tertip olan ve Hz. Osman’a atfedilen surelerin kronolojik tertibini esas aldık. Ayrıca Esra Gözeler’in *Kur’an Ayetlerinin Tarihendirilmesi* isimli eserinden yararlandık. Bununla birlikte, özellikle kıssa-sîret ilişkisinden hareketle bazı surelerin bu tertipten daha farklı bir yerde olması gerektiği zaman, gerekçesini izah ederek tertipte bazı değişiklikler yapmayı uygun gördük. Ancak şunu itiraf etmeliyiz ki, Kur’an kronolojisini tespit etmenin ne kadar zor olduğunu bu çalışma esnasında bizzat görmüş olduk. Dolayısıyla yukarıdaki tertibe uymayan tespitlerimizde hata payının olabileceğini kabul etmek zorunda olduğumuzun farkındayız. Çalışmamızda surelerin nüzul sırasını izah ederken müsteşrikler tarafından yapılan tertipleri kullanmadık. Zira onlara ait pek çok kronolojik tertip de mevcuttur. Ancak bunlar, Müslümanlar tarafından yapılan klasik tertiplerden büyük oranda farklılık göstermektedir. Ayrıca müsteşrikler tarafından yapılan tertiplerin kendi aralarında da ciddi farklılıklar vardır.

Araştırmamızda yararlandığımız öncelikli kaynak Kur’an-ı Kerîm’dir. Nitekim Hz. Muhammed’in sîreti hakkında en önemli kaynak, Kur’an’ın kendisidir. Bunun yanında Hz. İbrahim’le ilgili ayetlerin nerede, ne zaman, hangi olay üzerine ve kim hakkında nazil olduğunu tespit edebilmek için Kur’an’la birlikte hadis, siyer-megazî ve

tefsir edebiyatında yer alan rivayet malzemesini bolca kullandık. Hemen belirtelim ki siyer ilmine ait kaynaklar, Kur'an'ın indiği döneme dair veriler içermesi bakımından tefsirin bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Siyer kaynaklarında tarihî olaylar büyük ölçüde kronolojik olarak sıralanmakta ve bu olayların ayetlerle olan irtibatına vurgu yapılmaktadır. Kitabullah'ı anlamada, onun mana ve maksatlarını tespitinde sîret bir anahtar gibidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ayetlerinin çoğunu ancak, Rasulullah'ın başından geçen ve onun bulunduğu yerde cereyan eden hâdiseler aydınlatmakta ve tefsir etmektedir. Tefsirlerde ise siyer kaynaklarının aksine çoğunlukla nüzul sırası değil, Mushaf sırası dikkate alındığından olayların tarihi önceliği ve ayetlerle bağlantısı gözden kaçırılabilir. Bu sebeple Hz. İbrahim kıssasının siyerle irtibatının tespiti ve değerlendirilmesi sırasında, tefsir kaynakları kadar ilk dönem siyer kaynaklarına müracaat ettik. Tezimizde ayrıca izah gerektiren kavramları klasik lügat, tefsir, hadis ve siyer kaynaklarından istifade ederek açıklamaya çalıştık. Ayet veya surelerin indiği dönemin tespiti sırasında, yapılan yorumların yanında, kaynaklarda verilen bilgileri esas aldık. Bu amaçla ulaşabildiğimiz ilk kaynaklara müracaat etmeye gayret ettik. Daha sonra bu verilere uygun olan yorumları da değerlendirmelerimize dahil ettik. Nakil ağırlıklı gözüktüğü de bu tip bir harmanlamanın ürününden özgün değerlendirmelere varmak çalışmamızın ana eksenini oluşturacaktır. Yine tefsirde nüzul sırasını esas alan tefsirlere müracaat ederek, Hz. İbrahim kıssası içindeki ayetleri nüzul döneminin şartları çerçevesinde yorumlamaya çalıştık.

Çalışmamızda vahyin geldiği ortamı bir bütünlük içinde ele alan siyer alanındaki en temel kaynaklarımız, İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Belâzûrî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf*, Taberî'nin (ö. 310/922) *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, İbnu'l Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* ve *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserleri olmuştur. Bunların dışında son dönemde kaleme alınmış siyerle ilgili kitap ve makalelere müracaat edilmiştir. Günümüzde yazılmış siyer kitaplarından, klasik siyer ve hadis literatüründeki bilgileri başarılı bir şekilde Türkçe'ye aktarmış olan İbrahim Sarıçam'ın, *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* isimli eseri, yukarıdaki ilk dönem siyer kaynaklarından sonra bu çalışmada en çok müracaat edilen kaynaklardan biridir. Ayrıca Muhammed Hamidullah'ın (ö. 1908-2002) *İslam Peygamberi*, İzzed Derveze'nin (ö. 1888-1984) *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Asru'n-Nebi)*, Mevdûdî'nin (ö. 1903-1979) *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi* ve *Haz. Peygamber'in Hayatı* ve Said Ramazan el-Bûtî'nin (ö. 1929-2013) *Fıkhu's-Sîre'si* bu çalışmada doğrudan istifade edilen ve atıfta bulunulan eserler olmuştur. Hz. İbrahim kıssasının sîret-i nebi ile ilişkisini kurma konusunda, temel kaynaklarımız siyer kitapları olmakla birlikte, imkân nispetinde hadis kitaplarına da müracaat edilmiştir. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'us-Sahîh'i*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned'i*, Tirmizî'nin (ö.

279/892) *el-Câmi'us-Sahîh'i* ve Nesâî'nin (ö. 215/303) *es-Sünen*'i gibi temel hadis kaynaklarına başvurulmuş ve böylece hadislerin tefsir ilmine sunduğu bilgi malzemelerinden yararlanılmıştır.

Surelerin nüzul dönemini tespit ve Hz. İbrahim kıssasını siyer bağlamında tahlil etmek üzere ikincil kaynaklarımız tefsirler olmuştur. Özellikle tefsir rivayet kültürünü içinde barındıran Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmiu'l-Beyân*, İbn Ebî Hâtem'in (ö. 327/939) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kurtubî'nin (ö. 671/1272) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserleri başta olmak üzere tarih ve olaylara vurgu yapan rivayetler açısından birçok tefsir eserine müracaat edilmiştir. Bunun yanında Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Keşşâf*, Râzî'nin (ö. 604/1208) *Mefâtîhu'l-Gayb*, Mâtürîdî'nin (ö. 944/1538) *Te'vilâtü'l-Kur'ân* gibi tefsir kaynaklarından da kıssanın yorumlanması açısından oldukça istifade edilmiştir. İlgili tefsirlerdeki görüşler arasında değerlendirme ve tercih yapılırken ayetlerin tarihî bağlamlarına uygun çıkarımlar esas alınmıştır. Ayrıca son dönemde yazılmış tefsir çalışmaları da tezimizin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bunlar içerisinde özellikle sure girişlerinde ve kronolojik çıkarımlar yapmaya uygun ayetlerin tefsirinde tarihi bağlama işaret edilerek sure ve ayetlerin indiği zaman hakkında değerlendirmeler yapan İbn Âşûr'un (ö. 1879-1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Mevdûdî'nin (ö. 1903-1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Muhammed İzzet Derveze'nin (ö. 1888-1984) *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Câbirî'nin (ö. 1936-2010) *Fehmu'l-Kur'ân* ve bir heyet tarafından yazılan *Kur'an Yolu* adlı eserleri kaynaklarımız arasında olmuştur. Kur'an kıssalarını, içlerinde yer aldıkları bağlamın yardımı ve Hz. Muhammed'in davetinin seyri eşliğinde yorumlama faaliyeti daha önce Muhammed Âbid el-Câbirî başta olmak üzere birçok müellifin ele aldığı bir konudur. Çalışmamız süresince bu eserlerden istifade edilmiştir. Özellikle Câbirî'nin *Medhal* isimli eseri bu konuda en çok istifade edilen eserlerden biri olmuştur. Bunların dışında kalan diğer çağdaş tefsirlerden, Kur'an'ın nüzulü ve indiği dönem hakkında yapılmış olan diğer müstakil çalışmalardan da azami ölçüde yararlanılmıştır. Yine özellikle surelerin kronolojik sıralaması ile ilgili yapılan değerlendirmeler için Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve bunların dışında bazı tefsir usulü eserleri müracaat edilen kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Çalışmamızda, Hz. İbrahim kıssasının yer aldığı ayetlerin meallerinin topluca verildiği yerlerde ve metin içinde Türkçe meallerden istifade edilmiştir.

1.6. Konu İle İlgili Önceki Araştırmalar

Kur'an kıssalarında temas edilen mesajların, kıssanın anlatıldığı toplumu yönlendirme işlevi taşıdığını izah etmiştik. Kavimlerin helak oluş sebepleri ile hitap

edilen toplumun davranışları arasındaki irtibatlar, bir peygamberin ve ona inananların yaşadıkları sıkıntılar ile hitap edilen peygamber ve müminlerin yaşadıkları sıkıntılar, kıssada temas edilen inkâr davranışları ile hitap edilen insanlardaki inkâr davranışları arasındaki paralellikler çok açık olarak görülmektedir. Bu sebeple Kur'an ayetlerini nüzul dönemi olaylarıyla irtibatlandırma çabaları tefsir literatüründe özellikle ayetlerin nüzul sebepleri bağlamında önemli bir yer tutar. Bu tür bağlantıları erken dönem siyer eserlerinde ve bazı tefsirlerde görmek mümkündür. Kur'an vahyini nüzul döneminin şartlarını ve ilk muhataplarını dikkate alarak yorumlamak klasik tefsirlerde yer almıştır. Ancak bunların hemen hepsi döneminin imkânlarıyla sınırlı kalmışlar ve dağınık durumdadırlar. Bu eserler konuyu belirli bir sistematik düzen içerisinde ele almamışlardır. Mukâtil b. Süleyman ve Taberî başta olmak üzere klasik dönem müfessirlerinin tamamında bu yaklaşım benimsenmiştir. Yine Râzi'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı başta olmak üzere, hacimli tefsir kitaplarında bu konuda çeşitli açıklamalara rastlanmaktadır. Batıda özellikle Theodor Nöldeke, Montgomery Watt gibi oryantalistlerin, Türkiye'de Esra Gözeler ve Hadiye Ünsal gibi araştırmacıların Kur'an ayetlerinin iniş tarihlerini belirlemeye yönelik çalışmaları son dönemde tefsirde sîret bilgisinden istifade etme yönündeki duyarlılığı artırmıştır. Bunun sonucunda nüzul sırasını esas alan meal ve tefsirler yazılmaya başlamış, ayetlerin tarihlendirilmesine paralel olarak bunların ilk muhatapların hayatlarıyla bağlantısı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çağdaş dönemdeki müfessirlerden özellikle M. İzzet Derveze, Mevdûdî ve Muhammed Âbid el-Câbirî bu yöneme sıkça başvurmuştur. Kısacası klasik dönemdeki hemen bütün müfessirlerin ve çağdaş dönemdeki müfessirlerin ekseriyeti bu yöntemi benimsemiştir. Ancak Câbirî dışındaki bu müfessirler, somut örnekleriyle konu üzerinde detaylı bir şekilde durmamışlar ve sistematik bir bütünlük içerisinde konuyu ele almamışlardır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma aslında nüzul-sîret ilişkisi konusunun alt başlığı gibidir ve bu konuda günümüze kadar gelmiş klasik ve modern dönemde yazılmış birçok tefsir ve eserlerde, nüzul-sîret ilişkisi ihtiyacını ve dolayısıyla kıssa-sîret ilişkisini kısmen karşılayacak bilgileri barındırmaktadır. Günümüzde artık kıssa-siyer ilişkisi ile ilgili olarak, “efrâdını câmi, ağyârını mâni” çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Son yıllarda hususi olarak bizim çalışmamız gibi kıssaların sîretle irtibatına vurgu yapan eserler de yayınlanmaya başlamıştır. Bu konuda en güzel örneklerden birisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Mahmut Ay'ın *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-* isimli çalışmasıdır. Kur'an kıssalarını farklı bir bakış açısıyla okuma önerisinde olan ve Hz. Musa kıssası özelinde, kıssa-sîret münasebetine dair özgün yorumlar ihtiva eden bu eser, kıssalarla ilgili bu yöntemi sistematik bir şekilde ele alan ilk müstakil eser olma vasfına sahiptir. Bu eser dışında Adnan Adıgüzel'in *Tâlut-Câlut Kıssası Örneğinde Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyer Bilgisinin Önemi*, Fatıma Ünsal'ın *Nüzul-Sîret İlişkisi*

Bağlamında Tâhâ suresinin Temel Vurguları, Halit Aldanma ve Ertuğrul Döner'in *Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Yûsuf Kıssası* isimli makaleleri ve Zekiye Sena Küçükvar'ın *Hz. Nûh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak* isimli yüksek lisans tezi burada örnek olarak verilebilir. Bu çalışmaların hemen hepsinde bir kıssa özelinde kıssa-sîret ilişkisi incelenmiştir. Görünen o ki bu alandaki boşluk ilerleyen zamanlarda tüm kıssaları içine alacak şekilde genişleyecektir.

2. HZ. İBRAHİM'İN TARİHİ KİMLİĞİ

Hiz. İbrahim Kur'an'da ismi Hiz. Musa'dan sonra en çok anılan¹ ve kendisine sahifeler verildiği bildirilen² bir peygamberdir. Nübüvvetin dönüm noktası mesabesinde duran Hiz. İbrahim'in³ peygamberler arasında müstesna bir yeri vardır. Allah onu üstün meziyetlerle donatmış, muttakilere imam ve rasullere örnek yapmıştır.⁴ Ülü'l-azm peygamberlerden biri olan Hiz. İbrahim⁵ Tevrat'ta İbrânîler'in atası, inananların babası ve Allah'ın dostu olarak takdim edilmektedir.⁶ Kur'an-ı Kerîm'de Hiz. İbrahim'in üstün makamı ve manevi nitelikleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Buna göre Hiz. İbrahim, Hiz. Nûh'un milletindendir⁷ ve inananların babasıdır.⁸ O ne Yahudi ne de Hristiyandır. Bilakis Allah'ı bir tanıyan gerçek bir Müslümandır.⁹ Doğruluktan asla taviz vermemiş¹⁰ ve görevini eksiksiz yapmıştır.¹¹ Kendisine doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği verilmiş,¹² kesin ilme erenlerden olması için göklerdeki ve yerdeki hükümlerlik ve nizam ona gösterilmiş¹³ ve Rabbinin emrettiği yere hicret etmiştir.¹⁴ Onun soyuna da peygamberlik ve kitap verilmiştir.¹⁵ Allah tarafından birtakım kelimelerle sınanan Hiz. İbrahim imtihandan başarıyla çıkmış, bu sayede insanlara önder (imam) yapılmıştır.¹⁶ Allah onu rasulleri içinden kendisine özel bir dost olarak seçmiş¹⁷ ve bu sebeple inananlar arasında "Allah'ın halis dostu" anlamına gelen "Halîlu'r-Rahman" lâkabıyla ve peygamberler babası manasına gelen "Ebu'l-Enbiyâ" künyesiyle¹⁸ anılmıştır. Kur'an'da Hiz. İbrahim ve ailesi Allah'ın seçtiği aileler arasında sayılmıştır.¹⁹ Peygamber isimlerinin sıralandığı ayetlerde Hiz. İbrahim'in bazı ayetlerde tek başına, bazı ayetlerde de önde gelen diğer peygamberlerle birlikte anıldığından yola

¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1-2; Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *DİA* (İstanbul, 2000), 21/267.

² Necm, 53/36; A'lâ, 87/18-19. Kitaplar, sahifeler, defterler" manalarına gelen "Suhuf", çağul formunda Kur'an'da sekiz ayette kullanılmaktadır: Tâhâ, 20/133; Necm, 53/36; A'lâ, 87/18-19; Abese 80/13; Müddessir 74/52; Tekvîr 81/10; Beyyine 98/2.

³ Hiz. İbrahim'in pek çok yönden bir dönüm noktası olduğu hakkında bkz. Mehmet Ergün, "Nübüvvetin Dönüm Noktası Hiz. İbrâhim", *Uluslararası Hiz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, Nida Yay. 2* (2019), 372-392.

⁴ Nafi Uysal, *Dini Bir Kavram Olarak Bereketin Mahiyeti* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 36.

⁵ İlgili ayetler: Ahkâf 46/35; Ahzâb 33/7; Şûrâ 42/13; Ankebût 29/27; Âl-i İmrân 3/65-67.

⁶ Tekvîn, 11/26. Ayrıca bkz. İbraniler, 6/13-15.

⁷ Sâffât 37/83.

⁸ Hac 22/78.

⁹ Âl-i İmrân 3/67. Ayrıca bkz. Bakara 2/135; En'âm 6/161; Nahl 16/120.

¹⁰ Meryem 19/41.

¹¹ Bakara 2/124.

¹² Enbiyâ 21/51.

¹³ En'âm 6/75.

¹⁴ Ankebût 29/26; Sâffât 37/99.

¹⁵ Nisâ 4/54; Hadîd 57/26.

¹⁶ Bakara 2/124.

¹⁷ Nisâ 4/125.

¹⁸ Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hiz. İbrahim ve Hanîflik* (İstanbul: Se-Da Yay., 1985), 56.

¹⁹ Bakara 2/130; Âl-i-İmrân 3/33; Sâd 38/47.

çıkma suretiyle onun peygamberler silsilesi içinde çok üstün bir makamda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmamızın birçok yerinde değineceğimiz üzere Hz. İbrahim Araplar, Yahudiler ve Hristiyanlar için saygın konuma sahip bir peygamberdir. Hicaz bölgesinde yaşayan Araplar inançlarını Hz. İbrahim'in devamı olarak görüyorlardı. Onun yaşantısı ve yaptıkları hakkında da bilgiye sahiptiler. Uyguladıkları dini prensipleri şirkte buluşmuş olmakla birlikte Hz. İbrahim'den kalma olarak telakki ediyorlardı. Hz. İbrahim Mekki surelerde, Araplar onu ataları olarak gördükleri için anlatılmıştır. Medeni surelerde de – özellikle Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde- tıpkı Araplar gibi onu önder kabul eden başta Yahudiler olmak üzere Ehl-i Kitap'la olan mücadele kapsamında zikredilmiştir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in gerçek hayatı içindeki tevhit mücadelesi anlatılmış ve böylece Müşrikler ve Yahudilerin Hz. İbrahim hakkındaki bilgilerini düzeltme amaçlanmıştır. Belki de bütün bu din sahipleri onu kabul ettiği ve kendilerinin onun yolundan gittiğini iddia ettiği için Allah (cc) Hz. İbrahim'den çokça bahsetmiş ve âdeta onlara, “işte gerçek İbrahim bu. Bakın ve kendinizin ona ne kadar yakın olduğunu görün” demiştir.²⁰

Kur'an'da, nüzul dönemi ortamına uygun mesajları vermeye vesile olabilecek kesitler şeklinde ve kendine has eşsiz üsluba uygun tarzda tarihte yaşamış peygamberlerden her birinin hayatı hakkında parça parça da olsa muhtasar bilgiler sunulmuştur.²¹ Kur'an'da en çok anlatılan peygamberlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim kıssası Kur'an'da sureler arasında serpiştirilmiş bir tarzdadır. Onun kavmiyle olan tevhit mücadelesi, aile hayatıyla ilgili kesitler ve kendisiyle ilgili başka konulardaki anlatımlar birçok ayette parçalı olarak yer alır. Bu sebeple Kur'an'dan Hz. İbrahim'in hayat hikâyesini ve yaşadığı önemli olayların tarihi sıralamasını Hz. Yusuf veya Hz. Musa gibi çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir.²² Ancak Sâffât suresinde anlatılan Hz. İbrahim kıssası, Kur'an'ın değişik surelerinde anlatılan onunla ilgili hadiseleri ihtiva etmesi açısından çok önemli bir yer tutar. Burada bir nevi Hz. İbrahim'in yaşamı boyunca başına gelen önemli olaylar tarihi seyir açısından kronolojik bir sırayı takip eder tarzda anlatılmış ve bu hadiselerin sıralaması hakkında bize bir fikir sunulmuştur. Kıssanın başında gelen 83-87. ayetlerde Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle olan diyalogu özetlenmiş, 88. ayette gök cisimleriyle istidlalde bulunmasına işaret edilmiş, 89-98. ayetlerde ise putları kırması ve ateşe atılması anlatılmıştır. Tüm bunlar başka surelerde anlatılan hadiselerdir. Bundan sonra gelen 99. ayette Hz. İbrahim'in hicret etmesi, ardından Allah'tan salih bir evlat istemesine geçilmiş, ardından da daha önce nazil olan surelerde hiç değinilmeyen kurbanlık evlat olayı

²⁰ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 13/179.

²¹ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 36.

²² Yusuf suresinin tamamına yakını Hz. Yusuf'un; Tâhâ suresinin 9. ayetinden 99. ayetine kadarki kısmı Hz. Musa'nın hayatından bahsetmektedir.

anlatılmıştır. 108-111. ayetler de Hz. İbrahim'e verilen nam ve mükâfattan bahsedilmiştir. Bu da Kâbe'nin tekrar inşa edilmesi ve Hz. İbrahim'in imameti anlamı taşımaktadır. Sonrasında gelen 112. ayette ise Hz. İshak müjdesi verilmektedir. Buradan hareketle Hz. İbrahim'in hayat hikâyesi kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Babasını daveti, kavmini daveti, gök cisimleriyle istidlalde bulunması, putları kırması, ateşe atılması, hicret edip kavminden ayrılması, Allah'tan salih bir evlat istemesi, çocuğunu kurban etmekle sınanması, tüm insanlar için önder olarak seçilmesi, Kâbe'nin duvarlarını yükseltmesi, Lût kavminin helak emrini getiren elçilerle olan görüşmesi ve yaşlılık döneminde Hz. İshak ile müjdelenmesi.

Müfessirler, Kur'an'da geçen kıssaları mahiyetleri itibariyle farklı türlere ayırarak tasnif etmişlerdir.²³ Tüm kıssalar içinde bizzat peygamber kıssalarının oranı % 72.7'dir. Peygamberler içinde de en çok zikredilen ilk sekiz peygamber, Musa, Harun, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Yûsuf ve İsa'dır. Kur'an'da kıssalar içinde en çok anlatılanı, % 36.2'lik anlatılma oranıyla Hz. Musa, Harun ve İsrailoğulları'dır. İkinci sırada ise Hz. İbrahim, İsmail ve İshak gelmektedir. Oğulları İsmail ve İshak peygamberle birlikte hesap edildiğinde Kur'an'da Hz. İbrahim'in diğer peygamberlerin tamamı içinde anlatılma oranı %10'a tekabül etmektedir.²⁴ Hz. İbrahim Kıssası, bu taksimat içinde içeriği yönüyle tarihi kıssalar sınıfına; edebî açıdan ise hem kısa hem de uzun kıssalar kategorisine girmektedir. Kur'an'ın bir yerinde tafsilatlı anlatılan bir kıssa başka bir yerde siyaka uygun bir şekilde özlü bir özeti şeklinde sunulmaktadır. Yine iman esaslarından herhangi birini gerçek bir olayla tespit ve açıklamak için anlatılan bir pasaj, kısa kıssalar grubuna girmektedir. Mesela Hz. İbrahim'in babası ve kavmini davet ettiği kıssa çoğunlukla tafsilatlı anlatılmış olmakla birlikte²⁵ bazı surelerde detaylara girilmeksizin bazı kısımlarından alıntılar yapılarak aktarılmıştır.²⁶ Aynı şekilde elçilerin Hz. İbrahim'i ziyaret etmeleri ve Lût Kavminin helaki ile ilgili konuşmaları anlatan kıssa çoğunlukla tafsilatlı anlatılmışken²⁷ Ankebût suresinde özet geçilmiştir.²⁸

²³ Geniş bilgi için bkz. İdris Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yay., 1994), 78-84. Kıssa türleri ile ilgili bilgi için ayrıca bkz. Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü'", *Milel Ve Nihal, İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 123. Kur'an'da kıssa formunda anlatılan olayların tarihi gerçekliği konusunda ısrar etmeyip bu durumun Kur'an'a bir halel getirmediğini düşünen Halefullah'a göre Kur'an kıssaları tarihi, temsili ve mitolojik (ustûrî) olmak üzere üç çeşittir. Bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennu'l-Kasasî)*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012), 171.

²⁴ Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları (Sosyolojik ve Petogojik Açıdan)", *Fecr Yay. (XI. Kur'an Sempozyumu)*, (2009), 106-107.

²⁵ Meryem 19/41-51; Enbiyâ 21/51-73; Şuarâ 26/69-89; Sâffât 37/83-98.

²⁶ Hac 22/42-44; Ankebût 29/16-27; Zuhurf 43/26-28; Mümtetine 60/4.

²⁷ Hüd 11/69-76; Hicr 15/51-60; Zâriyât 51/24-34.

²⁸ Ankebût 29/31-32.

Biz bu başlık altında Hz. İbrahim'in tarihi kimliğini Kur'an'ı merkeze alarak anlatmaya çalışacağız. Ancak bunun yanında Tevrat'taki anlatımlardan²⁹ ve tarih kitaplarından da yararlanarak hem Kur'an'da olmayan bazı bilgilere yer verecek hem de Kur'an ile Tevrat arasında Hz. İbrahim ile ilgili kıssayı karşılaştırma fırsatı bulacağız.

2.1. Doğumu ve Ailesi

Tevrat ile Kur'an-ı Kerim arasında Hz. İbrahim'in ismi, künyesi, babası ve ailesi hakkında verilen bilgilerde birtakım farklılık ve benzerliklerin olduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Hz. İbrahim'in isminin anlamı hakkında bir açıklama yoktur. Âlimler bu ismin aslının Süryanice olduğunu ve İbrahim dışında İbrahim, İbrahum ve İbrahem gibi kullanımlarının bulunduğunu söylemişlerdir.³⁰ Zebîdî, İbrahim isminin, “Eb” ve “Rahim” kelimelerinden meydana geldiğini ve “merhametli baba” anlamını ifade ettiğini belirtmektedir.³¹ Tevrat'ta ise Hz. İbrahim'in isminin anlamı açıkça anlatılmış, onun önce “ulu ata” mânasında Abram³² iken daha sonra “milletlerin babası” anlamında Abraham'a³³ dönüştüğü bildirilmiştir.³⁴ Aslında bu izah, Kur'an'ın Hz. İbrahim'den bahsederken, “Babanız İbrahim”³⁵ tabirine de uygundur.

Kur'an-ı Kerim, biyografik eserlerde olduğu gibi Hz. İbrahim'in doğumundan başlayarak zaman ve yaşıyla paralel bir biçimde olayların kronolojik kaydedilmesi gibi bir yöntemi kullanmamıştır. Çünkü nüzul zamanlarına göre Kur'an ayetlerinin içeriksel gelişimi, bu yöntemin Kur'an'da kullanılmasına uygun değildir. Oysa Tevrat'ta Hz. İbrahim'in doğumu ve kendisi ile ilgili olaylara 18 babın hasredildiğini ve tam da bu yöntemin kullanıldığını görmekteyiz.³⁶ Kur'an'da Hz. İbrahim'le ilgili anlatımlar peygamberliğinden başlar. Dolayısıyla Kur'an'da Hz. İbrahim'in doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Kaynaklarda genel olarak Hz. İbrahim'in doğduğu yerlerle ilgili Ahvaz, Babil, Kusa ve Harran isimleri geçmektedir.³⁷ Tevrat'ta Hz.

²⁹ Özellikle İsrailoğulları peygamberlerine ait kıssalar başta olmak üzere Kur'an'da yer alan kıssalardan bazılarının veya bir kıssanın bir bölümünün Tevrat ve İncil'de yer aldığı söylenebilir. (Şengül İdris, “Kıssa”, *DİA* (Ankara, 2002), 25/500.)

³⁰ Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 2002), 86; es-Seyyid Muhammed Murtazâ Zebîdî, *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, ed. Abdu'l-Alîm et-Tahavî (Küveyt, 2000), 31/280.

³¹ Zebîdî, *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 31/281. Hz. İbrahim isminin tahlili hakkında bilgi için ayrıca bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/701-702; Harman, “İbrahim”, 21/269.

³² Tekvîn, 11/26.

³³ Tekvîn, 17/6.

³⁴ Tekvîn, 11/26, 17/1-6.

³⁵ Hac 22/78.

³⁶ Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev. Melâ Muhammed Feyzullah, Müh. Yasin Demirkıran (Ankara: Fecr Yay., 1998), 323.

³⁷ İbn Cerîr Taberî, *Târîhu't-Taberî*, ed. Ebu'l-Fadl İbrâhîm Muhammed (Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.), 1/233; Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)* (Kahire: Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyye, 2000), 79; Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fî't-Târîh*, ed. Abdullah Abdulkâdî Ebî'l-Fidâ' (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 1/72; Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990), 1/140. Hz. İbrahim'in

İbrahim'in nerede doğduğu konusunda açık bir bilgi olmamakla birlikte içinde geçen ifadelerden onun Keldânîler'in Ur şehrinde doğduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Nitekim Hz. İbrahim'in kardeşi Hârân, Keldânîlerin Ur şehrinde doğmuş ve orada ölmüştür. Bu bilgiye dayanılarak Hz. İbrahim'in, Irak'ın güney bölgesinde bulunan Ur şehrinde doğduğu kabul edilmiştir.³⁹ Tevratta geçen bir ifadeden Hz. İbrahim'in memleketinin Mezopotamya olduğu da anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bir yoruma göre ise Hz. İbrahim'in doğduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Ura'dır.⁴¹ Çünkü Tevrat'ta Hz. İbrahim'e gösterilen hedefle takip ettiği güzergâh dikkate alındığında doğduğu şehrin Keldânîler'in Ur şehri değil bugünkü Urfa olması, orada doğup ateşe atılmış, ardından Harran'a ve buradan da Filistin'e gitmiş bulunması daha mâkul görünmektedir.⁴² Netice olarak Hz. İbrahim'in hangi şehirde doğmuş olması fazla önemli değildir. O, Nemrud b. Kûş'un⁴³ ülkesinde dünyaya gelmiş⁴⁴ ve onun inancına karşı mücadele etmiştir. Yine ayetlerde Hz. İbrahim'in künyesi hakkında da hiçbir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁵ Sadece babasının ismi Âzer olarak geçmekte ve onun putperest olduğu bildirilmektedir.⁴⁶ Tevrat'a göre ise Hz. İbrahim, Nehrin (Fırat) öte yakasında yaşayan ve putperest olan Terah'ın oğludur.⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in doğduğu yerin nerede olduğu ve ne zaman doğduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmiş olmasa da onun Allah'a ortak koşulan ve yıldızlara tapınılan bir ortamda yaşadığını anlıyoruz. O, hayatı boyunca şirkle mücadele etmiş, zamanın hükümdarı ile tartışmıştır. Hz. İbrahim'in içinde doğup büyüdüğü ve peygamber olarak görevlendirildiği Bâbilliler tek Allah'a inanmayan, putlara ve yıldızlara tapan, putları ve yıldızları ruhların sembolü olarak gören bir

doğduğu ve ömrünün ilk yıllarında yaşadığı yer konusunda ihtilaf edilmiştir. (Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/233-234; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/72.)

³⁸ Tekvîn, 11/28, 31; 15/7; Nehemya, 9/7. Ur şehri ve Hz. İbrahim'in bu şehirde doğduğu ile ilgili bilgi için bkz. Afif Abdulfettah Tabbara, "Hz. İbrahim", çev. Mehmet Aydın, *AÜİFD*, 24 (1981), 548; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, 29-33; Harman, "İbrahim", 21/267.

³⁹ Firâs es-Sevvâh, *el-Kasasu'l-Kur'ânî ve Mutevêziyêtihi'l-Tevrâtiyye* (Dimaşk: Dâru't-Tekvîn, 2016), 39; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/701.

⁴⁰ Tekvîn, 24/10.

⁴¹ Harman, "İbrahim", 21/267.

⁴² Harman, "İbrahim", 21/269.

⁴³ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/233-234; Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 79; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/72.

⁴⁴ Hz. İbrahim'in doğumu ile ilgili bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/234-235; Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 80-82; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/72-73; İbn Ebî Hâtem İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, ed. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Merkez Mustafa el-Bâz, 1997), 8/2777; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, 96; Afzalu'r-Rahman, *Sîret Ansiklopedisi* (İstanbul: İnkılab Yay., 1996), 1/15-16.

⁴⁵ Hz. İbrahim'in künyesi için bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/233; Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 79; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/139. Tevrat ve İncilde de Hz. İbrahim'in künyesi yer almaktadır. (Tekvîn, 11/26; Luka, 3: 34-36. Hz. İbrahim'in soyu hakkında bilgi için ayrıca bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/700.)

⁴⁶ En'âm 6/74. Âzer hakkında bilgi için bkz. Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 1/46; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 8/2777; Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim* (Yüzüncüyıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 34-36.

⁴⁷ Tekvîn, 11/26; Yeşû, 24/2.

toplumdu.⁴⁸ Ur şehrinde büyük tanrılara tâbi olan birçok küçük tanrı ve tanrıçalar vardı ki, bunların çoğu gökteki yıldız ve gezegenlere, bir kısmı ise dünyaya mensuptu. Halk arzu ve isteklerinin çoğunu bu küçük tanrılara iletirdi. Gerek gökteki gerekse yerdeki tanrıların putları yapılmıştı ve bütün ibadet ve dualar bu putların önünde gerçekleştirilirdi. Kısacası Hz. İbrahim'in ümmeti için şirk sadece dini bir inanç veya putperestliğe mahsus bir ibadet şekli değildi. Aynı zamanda bu milletin bütün siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı bunun üzerinde kurulmuştu.⁴⁹

Hız. İbrahim'in nerede ve ne zaman kimlerle evlendiğı, eşlerinin isimlerinin ne olduğı hakkında Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İslam tarih kaynaklarında ise Hz. İbrahim'in, isimleri Sâre ve Hâcer olan iki hanımı olduğı belirtilir. Sâre, Hz. İbrahim'in amcasının kızıdır. Diğer bir görüşe göre ise Sâre, Harrân kralının kızıdır. Hâcer ise Mısır hükümdarının cariyelerinden birisi iken Sâre'ye hediye edilen bir cariye'dir. Sâre, yaşlanıncaya kadar hiç çocuğı olmadığı için Hâcer'i Hz. İbrahim'e bağışlamıştır.⁵⁰ Bazı ayetler incelendiğı zaman Hz. İbrahim'in hangi olaylardan sonra evlenmiş olabileceğı tahmin edilebilmektedir. Mesela Saffat Suresi 83–100. ayetlerden anladığımızı göre Hz. İbrahim, Nemrud'un ülkesinden ayrıldıktan sonra evlenmiştir diyebiliriz. Yine Hûd Suresi 69-72. ayetlere göre Hz. İbrahim'in Lût kavminin helak edilmesinden önce evlenmiş olması lazımdır. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in ilk eşi Sâre⁵¹ ve ikinci eşi Hâcer⁵² dışında bir eşinin daha olduğı belirtilir ki onun ismi Ketura'dır. Hz. İbrahim onunla Sâre'nin ölümünden sonra evlenmiştir.⁵³ Kur'an'da Hz. İbrahim'in kendisi gibi peygamber olan oğulları İsmail ve İshak ile torunu Yakup birçok ayette zikredilmiş,⁵⁴ Tevrat'ta da Hz. İbrahim'in İsmail ve İshak adında iki oğlundan bahsedilmiştir. Hz. İbrahim'in ilk eşi Sâre, çocuğı olmadığı için Hz. İbrahim'e Mısır'da Firavun tarafından hediye edilen cariyesi Hâcer ile evlenmesini teklif etmiş, bu evlilik sonrasında Hâcer bir oğul doğurmuş ve Hz. İbrahim onun ismini İsmail koymuştur.⁵⁵ Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in ilk oğlunun İsmail olduğı bazı ayetlerden anlaşılmaktadır. Mesela İbrâhim Suresi 39. ayette Hz. İbrahim, Yüce Allah'a İsmail ve İshak'ı verdiğı için şükrederken, Hz. İsmail'i önce anmıştır. Yine Kurban

⁴⁸ İsmail L. Çakan - N. Mehmed Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi* (İstanbul: Ensar Yay., 2012), 75.

⁴⁹ Hz. İbrahim'in doğduğı yerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı hakkında bkz. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yay., 2016), 721-728; Afif Abdulfettah Tabbâra, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, çev. Ali Rıza Temel, Yahya Alkın (İstanbul, 1998), 132.

⁵⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/244-245; İbnu'l Esir, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/77, 78. Taberî, Hz. İbrahim'in Hâcer adında bir kadınla daha evlendiğini ve ondan beş oğlunun olduğunu nakleder. (Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/311.)

⁵¹ Tekvîn, 11/29. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in eşinin önceki isminin Sârây olduğı daha sonra Tanrı'nın bunu Sârâ olarak değiştirdiğı belirtilmektedir. (Tekvîn, 17/15.)

⁵² Tekvîn, 16/1-5.

⁵³ Tekvîn, 25/1.

⁵⁴ Bakara 2/133, 136; Nisâ 4/163; İbrâhim 14/39 vd.

⁵⁵ Tekvîn, 16/1-3, 15.

hadisesinin anlatıldığı ayetlerden sonra Hz. İshak müjdelendi.⁵⁶ Aynı şekilde Tevrat'a göre de Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in ilk oğludur ve o doğduğunda Hz. İbrahim 86 yaşındadır.⁵⁷ Daha sonra Hz. İbrahim Allah'tan aldığı emirle oğlunu ve oğlunun annesini Kâbe etrafına yerleştirmiştir.⁵⁸ İsmail ve Hâcer'in ayrılışından sonra hem Hz. İbrahim hem de eşi Sâre çok yaşlanmış ve ayrıca Sâre kısır olduğu halde⁵⁹ Allah onlara İshak adında bir oğul müjdelemiştir.⁶⁰

Kur'an'da Hz. İbrahim'in oğullarıyla birlikte iki olayı anlatılır. Bunlardan biri Bakara suresinde geçtiği üzere Hz. İbrahim'in oğullarından biriyle, Müslümanların hac mekânı olan Kâbe'yi temellerinden yükseltmesidir.⁶¹ Diğer ise kurban hadisesidir. Hz. İbrahim, gördüğü bir rüya üzerine, oğlunu kurban etmeye karar vermiştir. Bu emir karşısında oğlu ve kendisi Allah'a itaat etmişler, bunun karşılığında da Allah bir kurbanlık göndermiş ve Hz. İbrahim'i oğlunu kurban etmekten kurtarmıştır.⁶² Hz. İbrahim'in ikinci olayda anlatılan oğlunun hangisi olduğu ile ilgili Kur'an'da isim verilmez.⁶³ Hz. İbrahim'in ilk oğlu Hz. İsmail'in soyuyla ilgili bir bilgi Kur'an'da geçmemektedir. Ancak onun bir peygamber olduğu ve diğer peygamberlere olduğu gibi ona da vahiy geldiği bildirilmektedir.⁶⁴ Hz. İshak'ın soyuyla ilgili Kur'an'da oğlu Yakub'un ismi geçer. İshak ve Yakub, Hz. İbrahim gibi birer peygamberdir ve onların soyundan da peygamberler gelmiştir.⁶⁵

Hz. İbrahim'in nerede ve kaç yaşında vefat ettiği ile ilgili Kur'an'da herhangi bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Hz. İbrahim'in MÖ. 1773'te⁶⁶ ve 200 yaşındayken vefat ettiği nakletmiştir.⁶⁷

⁵⁶ Sâffât 37/112.

⁵⁷ Tekvîn, 16/11, 16.

⁵⁸ İbrâhim 14/37.

⁵⁹ Zâriyât 51/29.

⁶⁰ Hûd 11/71-73.

⁶¹ Bakara 2/127.

⁶² Sâffât 37/100-107.

⁶³ Kurbanlığın kim olduğu ile ilgili âlimlerin ileri sürdükleri deliller için bkz. İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, ed. b. Abdulmuhsin Abdullah (Dâru Hicr, 2001), 19/587-600; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fî't-Târîh*, 1/83-86; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 26/53-154.

⁶⁴ Bakara 2/ 136, Âl-i İmrân 3/ 84, Nisâ 4/ 163; Meryem 19/54.

⁶⁵ Ankebût 29/ 27.

⁶⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/702.

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/48. Diğer bazı kaynaklarda ise vefat ettiğinde 200 veya 175 yaşında olan Hz. İbrahim'in naaşının Hebron'da Sâre'nin yanına defnedildiği nakledilmiştir. (Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/312; Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 108.)

2.2. Peygamberliği ve Tevhit Mücadelesi

Kur'an'da Hz. İbrahim'den bahsedilirken kronolojik akışa göre bilgi verilmemiş, çeşitli surelerde münasebet düştükçe onun genel inanç tarihindeki yeri, öğretisinin ana hatları ve özellikleri, tebliğ faaliyetleri ve yöntemleri üzerinde durulmuş, onun kişiliği, dinî, ahlakî, içtimaî ve ailevî boyutlarıyla tanıtılmış, bu konularla ilgisi ölçüsünde hayatından da bazı kesitler verilmiştir.⁶⁸ Tevrat'ta ise Hz. İbrahim'in getirdiği vahiyden ve kavmiyle olan mücadelesinden hiç bahsedilmez. Ayrıca Hz. İbrahim'in putları reddedişi konusunu esas alan ve temelde putperest Kureyşlilere hitap eden kıssalar Tevrat'ta geçmemektedir.⁶⁹ Kur'an'da geçen tüm bu kıssalarda Hz. İbrahim, Rabbine daima şükreden, O'na dua eden, her işinde Allah'a bel bağlamış çok büyük bir şahsiyet olarak tanıtılırken Tevrat'ta daha çok bir yerden başka bir yere göç eden ve mal biriktiren bir insan profili gözlerimize canlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Tevrat'taki bu tafsilatlı anlatımdan sadece İslam'ın ana hedefi olan tevhit akidesine ışık tutacak başlıca hadiseler ele alınmış ve Hz. İbrahim'in şahsiyeti, onun peygamberliği üzerine kurulmuştur.⁷⁰

Hz. İbrahim, Hz. Nûh'tan sonra Allah'ın dinini tebliğ etmek üzere Allah tarafından görevlendirilen bir peygamberdir. “*Andolsun İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik; biz onu iyi tanırdık*”⁷¹ ayetinin işaret ettiği gibi Hz. İbrahim peygamberlik öncesinde de doğru yolda idi. “*Rabbi ona, “Müslüman ol!” dediğinde, ‘âlemlerin Rabbine teslim oldum*”⁷² diyerek bu davete icâbet etmiştir. Hz. İbrahim önce Irak'tan Mısır'a ve Suriye ile Filistin'den Arap çölüne kadar çeşitli bölgeleri senelerce gezerek insanları, Allah'a itaate ve İslamiyet'e davette bulunmuş; sonra mesajını her tarafa iletebilmek için muhtelif yerlerde nâip ve yardımcıları tayin etmiştir. Ürdün'e yeğeni olan Hz. Lût'u, Suriye ve Filistin'e oğlu Hz. İshak'ı ve Arabistan'ın iç kısımlarına büyük oğlu Hz. İsmail'i yollamıştır. Daha sonra, Allah'ın emriyle Mekke'de Kâbe adıyla bilinen Allah'ın evini inşa etmiş ve yine Allah'ın emri üzerine burasını çalışmalarının merkezi olarak seçmiştir.⁷³

2.2.1. Kavmi ile Mücadelesi

Davete akrabalarından başlamak hemen hemen her peygamberin sünnetidir. Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e tebliğe ilk olarak yakınlarından başlamayı

⁶⁸ Harman, “İbrahim”, 21/269.

⁶⁹ Muhammed Âbid Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Merkez Dirâsêti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2006), 279.

⁷⁰ es-Sevvâh, *el-Kasas 'l-Kur'ânî ve Mutevêziyêtihi 'l-Tevrâtiyye*, 40-41.

⁷¹ Enbiyâ 21/51.

⁷² Bakara 2/131.

⁷³ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 720-721.

emretmiştir.⁷⁴ Hz. İbrahim de öyle yapmış ve davet görevine ilk olarak babasıyla⁷⁵ başlamış ancak babası onu kovmakla tehdit etmiş, sonrada ikinci olarak kavmiyle mücadele etmiş, onlardan da olumlu cevap alamamıştır.⁷⁶ Üçüncü olarak zamanının hükümdarı ile münazara etmiş,⁷⁷ dördüncü olarak da kâfirler ile⁷⁸ taptıkları putları kırarak fiili bir şekilde tartışmış, en sonunda kavmi tarafından yakılmak istenmiştir.⁷⁹ Şimdi bu süreci Kur'an'da anlatıldığı şekliyle kısaca açıklamaya çalışalım.

Hz. İbrahim, Allah'ın birliğini ispat ve ona ortak koşmayı yıkmak için babası ve kavmini davetten önce kendi nefisini muhasebe etmiştir. Dönemin en büyük devletlerinden ve başında da tarihin gördüğü en kudretli krallarından biri olan Nemrud'un olduğu topluma başlayacağı büyük mücadelesinin eşiğinde iman hususunda en önce öz nefisini tam bir itminana ve yakîne kavuşturmak için ölümlerin dirilişini görmeyi Rabbinden talep etmiştir.⁸⁰ Bu hadise Kur'an'da şu şekilde nakledilir:

“İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir, buyurdu.”⁸¹

Bu olayın ardından itminana kavuşan Hz. İbrahim kendi nefsinde imanın lezzetini en zirve noktada yaşadıktan sonra, artık peygamberlik görevini ifa etmeye hazır hale gelmiş ve tıpkı diğer bütün peygamberler gibi milletini davete şu ulvi ifadelerle başlamıştır:

“Allah’a kulluk edin, Ona karşı gelmekten sakının. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Siz, Allah’ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah’ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızık Allah’ın katında arayın. Ona kulluk edin ve Ona şükredin. Siz yalnız Ona döndürüleceksiniz.”⁸²

Hz. İbrahim davete öncelikle en yakını olan babasından başlamış ve ona meseleyi etraflıca anlatmaya çalışmıştır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in putperest babası Âzer'i daveti şöyle anlatılır:

⁷⁴ Şuarâ, 26/214.

⁷⁵ En'âm, 6/74; Meryem 19/42-46. Kur'an'da Hz. İbrâhim'in babası için Allah'tan af dilediği, fakat bu dileğinin kabul edilmediği belirtilmektedir. Bkz. Meryem 19/41-50; Tevbe 9/114.

⁷⁶ En'âm, 6/76-81.

⁷⁷ Bakara, 2/258.

⁷⁸ Enbiyâ, 21/58.

⁷⁹ Enbiyâ, 21/68.

⁸⁰ Çakan - Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 77.

⁸¹ Bakara 2/260.

⁸² Ankebût 29/16-17.

*“Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum”.*⁸³ *“Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola iletayım. Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur. Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.”*⁸⁴

Ancak Hz. İbrahim bu hürmetkâr ve edep dairesi içindeki davetine karşılık babasından çok sert ve kaba itirazla karşılaşmıştır: *“Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!”*⁸⁵ Hz. İbrahim yine de babasına kızmamış, darılmamış ve putperestliğin azgınlaştırdığı ve evladına dahi şefkat duygularını kaybeden babasına Allah'ın rahmetini hatırlatmıştır: *“Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Çünkü O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.”*⁸⁶ Hz. İbrahim, babasına dini tebliğ ederken akıl ve mantık yolunu kullanmış ve dini anlatırken karşısındakinin neticede babası olduğu şuurunu kaybetmemiştir. Bütün mücadelesine rağmen dediklerini kabul etmeyen babasından ayrılırken bile ona selam ve huzur dilemiş ve Allah kendisinden babası için dua etmesini yasaklayıncaya⁸⁷ kadar onun için dua edeceğini söylemiştir. Şunu da belirtmekte fayda vardır; Hz. İbrahim'in elbetteki Kur'an'da anlatıldığından çok daha fazla babasını davet etmiş olması muhtemeldir. Kur'an bu gidiş gelişlerin belki de özetini birkaç kıssada anlatmıştır. Diğer taraftan bu süre zarfında kavmini de tebliğ başlamıştır. Ancak uzun bir tebliğ döneminden sonra neticede babası tarafından kesin olarak reddedilen ve kavmi tarafından ateşe atılmakla cezalandırılan Hz. İbrahim hicret etme kararı almıştır.

İbrahim (as), peygamberliği ve kavmiyle mücadele sürecinde apayrı bir özelliğe sahiptir. Davetinde Allah inancının gereklerini ve putların ilah olmadıklarını ve olamayacaklarını soru-cevap usulünü kullanarak ispat etmiştir.⁸⁸ Şimdi Hz. İbrahim'in milletiyle olan mücadelesinde Kur'an'ın anlattığı bazı olaylara kısaca temas edelim.

⁸³ En'âm 6/74.

⁸⁴ Meryem 19/42-45. Kur'an'da Hz. İbrahim'in babasını daveti ile ilgili diğer ayetler için bkz. Şuarâ 26/69-89; Sâffât 37/83-98.

⁸⁵ Meryem 19/46.

⁸⁶ Meryem 19/47.

⁸⁷ Tevbe 9/114.

⁸⁸ Hz. İbrahim'in kavmiyle olan diyalogunda bu usulü görmek mümkündür. (Şuarâ 26/69-89.) Hz. İbrahim'in babası ve kavmini davetini anlatan diğer ayetler için bkz. En'âm 6/74; Meryem 19/41-48; Ankebût 29/16-17; Sâffât 37/83-98; Enbiyâ 21/51-56.

2.2.2. Gök Cisimleriyle İstidlalde Bulunması

Kur'an'ın Hz. İbrahim'le ilgili sunduğu en dikkat çekici olaylardan birisi gök cisimleri ile istidlalde bulunduğu kıssadır.⁸⁹ Hz. İbrahim kavmiyle tevhit mücadelesini sürdürdüğü dönemlerde bazen Rabbini ufuklarda arıyor ve bu durum ruhunun derinliklerinde birtakım tecrübelerin oluşmasına vesile oluyordu. Gök cisimleri yoluyla Rabbini aradığı bu olayın Kur'an'a göre daha ateşe atılma hadisesi gerçekleşmeden meydana gelmiş olması gerekir. Zira Hz. İbrahim'in babası ve kavmi ile olan mücadelesinin anlatıldığı tüm olayların doğduğu şehirde ve ateşe atılma hadisesi gerçekleşmeden önce olma ihtimali çok yüksektir. Bu durum Sâffât suresinde geçen ayetlerden⁹⁰ anlaşılabilir. Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in babası ve kavmini davet ettiği sıralarda gök cisimleriyle ilgilendiği görülmektedir. Putları kırması ve akabinde de ateşe atılması hadisesinin bu ilgiden sonra meydana geldiği ayetlerden ortaya çıkmaktadır.

Kıssa içinde özellikle bazı noktalar dikkate şayandır. Mesela kıssada üç defa tekrarlanan هَذَا رَبِّي ifadesine, “*bu benim Rabbim*”, “*İşte Rabbim*”, “*Rabb'im budur*” şeklinde anlam verilmekle birlikte aynı ifade bazı meallerde, “*Bu mu benim Rabbim?!*”, “*Bu benim Rabbim, öyle mi?*” “*Bu benim Rabbim ha!*” şeklinde tercüme edilmiştir. Hangi şekliyle olursa olsun burada hayret ve inkâr karışık bir yargı söz konusudur. Hz. İbrahim bu sözüyle kavmi içinde yaygın olan gök cisimlerine tapma inancının hiçliğini ve değersizliğini muhataplarına hissettirmek istiyordu. Kıssa içinde geçen لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ “*Ben öyle batanları sevmem*” sözü de aynı hedefe ma'tuftur. Bu söz; sevginin, Allah ile kul arasındaki ilişkilerin esası olduğunu göstermektedir. Zira sevginin kaynağı olan Rab kaybolmaz. Sönen, batan, sonu olan varlık yaratan olamaz.⁹¹ Hz İbrahim yıldızın, ayın ve güneşin ilah olamayacağını akıl yoluyla ispatlamıştır. Ayrıca Hz. İbrahim, bu kıssada kavmini ikna için ilk önce onların tanrılarını kabul ediyor gibi görünmüş, sonra bu nesnelerin tanrı olamayacağını gözler önüne sermiştir.⁹² Kendisinin Allah'ı bir tanıyan Müslüman olduğunu açıklamış, milletin taptığı putları reddedip onları kınamıştır. Ama milleti yine de ona karşı çıkmış ve onunla tartışmaya devam etmişler,⁹³ tüm uyarılara rağmen eski alışkanlıklarını bırakmamışlardır.

2.2.3. Putları Kırması

Hz. İbrahim, millete putlara tapmanın manasızlığını ve tutarsızlığını uzun bir müddet sözle anlatmaya çalışmış, ancak onlar bir türlü bunu anlamamış ya da anlamak

⁸⁹ En'âm 6/76-79.

⁹⁰ Sâffât 37/83-98.

⁹¹ Çakan - Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 80-81.

⁹² Arvas, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim*, 47.

⁹³ En'âm 6/80-81.

istememişlerdir. Buna rağmen Hz. İbrahim onların tüm itiraz ve tehditlerine karşı tevhit yolundaki kararlı duruşundan ödün vermemiş ve bu aşamadan sonra artık sözden uygulamaya geçmeye karar vermiştir. Taptıkları putların işitmediğini, görmediğini, fayda veremeyeceğini defalarca anlatmış, ancak beklediği olumlu karşılığı alamayınca direk putlar üzerinden bu sözünün doğruluğunu kavmine göstermiştir. Hz. İbrahim bir gün belki ikna olurlar düşüncesiyle kavmine şöyle hitap etmiştir:

“Hani o, babasına ve kavmine, “Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?” demişti. “Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk” dediler. İbrahim, “Andolsun, siz de atalarınız da apaçık bir sapkınlık içindesiniz” dedi. “Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen bizimle eğleniyor musun?” dediler. İbrahim, dedi ki: “Hayır! Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir. O, bunları yaratandır ve ben de buna şahitlik edenlerdenim. Allah’a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.”⁹⁴

Hz. İbrahim’in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhit mücadelesinin güzel bir hatırası olarak Kur’an’da ve bazı ayrıntılarla birlikte diğer İslamî kaynaklarda⁹⁵ yer alır. Buna göre İbrahim, taptıkları putların ne kadar aciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek üzere fırsat kollar. Nihayet bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkar. Âdet olduğu üzere halk o gün puthaneye yemek getirirler, putların önlerine koyarlardı. Sonra da bayram yerine gidip eğlenirlerdi. Dönüşte de o yemekleri alır, puthanenin dışında kendileri yerlerdi. Aslında onlar bayram yerine Hz. İbrahim’i de götürmek istiyorlardı. Ancak o gitmedi. Gitmeyişinin amacını da bir gerekçeyle gizledi. Kavmi bayram yerine giderken İbrahim’i de çağırdıklarında, *“yıldızlara baktı ve “ben hastayım” dedi.”⁹⁶* İbrahim böyle yaparak, yıldızlardan hüküm çıkaran kavmine güya kendisinin de bu bilgiyi yıldızlardan aldığını anlatmak istemişti.⁹⁷ Kavmi de buna ikna olup arkalarını dönerek ondan uzaklaşıp gittiler.⁹⁸ Hz. İbrahim artık kararını vermişti. Put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırdı. Hz. İbrahim’in putları kırışı Kur’an’da şöyle anlatılır:

“İbrahim, onların putlarının tarafına gizlice gitti ve şöyle dedi: “Yemez misiniz? Ne diye konuşmuyorsunuz?” Üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi.”⁹⁹ “Belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti”.¹⁰⁰

⁹⁴ Enbiyâ 21/52-57.

⁹⁵ Bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/313, 236-244; Sa‘lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 83-86; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/74-76.

⁹⁶ Sâffât 37/88-89.

⁹⁷ Çakan - Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 83-84.

⁹⁸ Sâffât 37/90.

⁹⁹ Sâffât 37/91-93.

¹⁰⁰ Enbiyâ 21/58.

İnsanlar bayram bitince âdetleri üzere en önce puthaneye koşarak geldiler.¹⁰¹ Ancak gördükleri manzara onları şok etmiş ve oldukça sinirlendirmişti. Kur'an bu tabloyu bize şöyle sunmaktadır:

*“Bunu ilahlarımıza reva gören kim? Her kimse o zalimlerden biridir, dediler. (İçlerinden bazıları), “İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk” dediler. “O halde haydi, onu insanların gözü önüne getirin. Belki (bu konuda) şahitlik ederler” dediler. “Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim” dediler. Dedi ki: “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!”*¹⁰²

Bu cevap karşısında donup kalmışlardı. Bir an ne söyleyeceklerini bilemediler. Putların konuşmadığını belki ilk defa bu kadar net idrak etmişlerdi. Bir an kendilerinin haksız olduklarını anladılar ve *“Bunun üzerine birbirlerine dönüp, “Asıl zalimler sizsiniz siz” dediler.”*¹⁰³ Ancak bu durum çok uzun sürmedi. *“Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve “Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin dediler.”*¹⁰⁴

Onların bu itirafı, Hz. İbrahim'e tevhit davasını anlatma fırsatı vermişti. Bütün gücüyle batıla yüklendi: *“İbrahim, şöyle dedi: “Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” “Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?”*¹⁰⁵ *“Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?” “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”*¹⁰⁶ İbrahim (as), bu sözleriyle putların hiçliğini ve onlara tapan halkın sapkınlığını sert bir dille bir daha açıklamıştır.¹⁰⁷

Hz. İbrahim'in putları kırması ve sonrasında Nemrud ile mücadele etmesi ve ateşe atılması ile ilgili olarak resmi Tevrat'ta bir bilgi mevcut değildir. Ancak bazı farklılıklarla birlikte kanonik kabul edilmeyen Tevrat kitabı ve Yahudi kaynaklarında bu olaya temas edilmiştir. Buna göre İbrahim (as), mabetteki putları parçalamıyor, onları ateşte yakıp yok ediyor.¹⁰⁸ Oysa Kur'an, Hz. İbrahim'in putları birisi hariç parçaladığını zikretmektedir.

¹⁰¹ Sâffât 37/94.

¹⁰² Enbiyâ 21/59-63.

¹⁰³ Enbiyâ 21/64.

¹⁰⁴ Enbiyâ 21/65.

¹⁰⁵ Enbiyâ 21/66-67.

¹⁰⁶ Sâffât 37/95-96.

¹⁰⁷ Çakan - Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 85.

¹⁰⁸ es-Sevvâh, *el-Kasasul-Kur'ânî ve Mutevêziyêtihi'l-Tevrâtiyye*, 42-43; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*, 48.

2.2.4. Nemrud'la Tartışması ve Ateşe Atılması

Putları kıran Hz. İbrahim, tanrılık iddiasında bulunan dönemin kralının huzuruna çıkarılır. Tarih ve tefsir kaynaklarının çoğunda Nemrud olduğu kabul edilen¹⁰⁹ bu kralla tanrılık konusunda tartışan Hz. İbrahim, ortaya koyduğu deliller karşısında onu şaşkına çevirir.¹¹⁰ Fakat inatçı ve sapkın halk gözünde yine de suçlu olarak görülmeye devam eder. Çünkü taptıkları tanrılarına yardım etmeleri gerekiyordu. Halkın arasından hakkında ne ceza verileceği ile ilgili sesler yükselmeye başladı “Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin.”¹¹¹

Neticede Kral Nemrud ve halk onu yakma noktasında birleşirler.¹¹² Ateşi yakarlar, ateşin tam şiddetini kazandığı bir sırada İbrahim'i (as) ateşe fırlatıp atarlar. İşte o anda büyük bir mucize gerçekleşir ve Allah'tan ateşe emir gelir: “Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol.”¹¹³ Böylece Allah onu ateşten kurtarır¹¹⁴ ve müşrik kavminin kurduğu tuzağı boşa çıkarır.¹¹⁵

2.3. Hz. İbrahim'in Hicreti

Hz. İbrahim ateşten kurtulmuş ve artık onun için bu inatçı kavimden ayrılmanın zamanı gelmiştir. Ancak son olarak onları şöyle bir uyarıda bulunur:

“İbrahim, onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır.”¹¹⁶ “Ben Rabbime (O'nun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir”,¹¹⁷ “Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabbime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.”¹¹⁸

Hz. İbrahim'in babasına vermiş olduğu bir söz vardı. İbrahim (as) memleketinden ayrılmış, babası küfür içinde kalmıştı. Zira babası davetine uymamış, hatta onu yanından kovmuştu. Ayrılırken ona, “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. O, beni nimetleriyle kuşatmıştır”¹¹⁹ demişti. Hz. İbrahim bu sözünü hatırladı ve babasının affı için Allah'a şöyle yalvardı: “Babamı da bağışla. Çünkü o

¹⁰⁹ Sa‘lebî, *Kasasü'l-Enbiyâ' (Arâis)*, 83.

¹¹⁰ Bakara 2/258.

¹¹¹ Enbiyâ 21/68. Ayrıca bkz. Ankebût 29/24; Sâffât 37/97.

¹¹² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/240.

¹¹³ Enbiyâ 21/69.

¹¹⁴ Ankebût 29/24.

¹¹⁵ Sâffât 37/98. Ayrıca bkz. Enbiyâ 21/70.

¹¹⁶ Ankebût 29/25.

¹¹⁷ Sâffât 37/99. Ayrıca bkz. Ankebût 29/26.

¹¹⁸ Meryem 19/48.

¹¹⁹ Meryem 19/47.

gerçekten yolunu şaşıranlardandır.”¹²⁰ İbrahim (as) babasının affı için dua edilmeyeceğini aslında biliyordu. Ancak ayette dua etmesinin sebebi şöyle açıklanmıştır: “İbrahim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”¹²¹ Kâfire dua edilmeyeceği hususunda Hz. İbrahim’e vahiy gelmeden önce onun anne babasını da içine alan şu duası Kur’an-ı Kerim’de yer almıştır: “Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle. Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla.”¹²²

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim’in birkaç defa göç ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim ilk göçünü yıllarca babasını ve kavmini tevhide davet edip neticede ateşe atılma hadisesinden sonra yapmıştır.¹²³ Hz. İbrahim ve Lût, putperest kavmi terk edip Allah’ın vadettiği bereketli ülkeye¹²⁴ gitmişlerdir. Daha sonra Hz. İbrahim, Allah’tan salih bir evlat istemiş ve kendisine akıllı bir çocuk müjdelenmiştir.¹²⁵ İlk çocuk olan İsmail doğduktan sonra ise kendisine Kâbe’nin olduğu yere göç etmesi emredilmiştir.¹²⁶

Hz. İbrahim, İslamî kaynaklara göre ateşe atılma hadisesinden sonra kendisine iman eden amcasının kızı ve aynı zamanda eşi Sâre,¹²⁷ yeğeni Lût ve diğer adamlarıyla birlikte Nemrûd’un ülkesini terk ederek önce Şam ya da Harran’a gelmiş, ardından Ürdün’de bir süre kalmış, oradan Mısır’a gitmiş,¹²⁸ daha sonra Filistin diyarına dönmüştür.¹²⁹ Tevrat’a göre ise Hz. İbrahim’e, kendisine ve zürriyetine miras olarak bırakılan topraklara gitmesi emredilmiştir.¹³⁰ Tevrat’ta Hz. İbrahim’in birkaç defa göç ettiğinden bahsedilmekle birlikte onun Nemrud tarafından yakılmak istenmesinden sonra yaptığı göçten ve Kâbe’yi yapmak için Mekke’ye gidişinden söz edilmemiştir.¹³¹ Ayrıca Hz. İbrahim’in Mısır’a gitmesi ve bu konu ile ilgili Tevrat’ta anlatılan hadiselerin hiçbirisi Kur’an’da mevcut değildir.

Netice itibariyle hem İslamî kaynaklarda hem de Yahudi kaynaklarında Hz. İbrahim’in ilk defa Şam veya Harran’a¹³² göç ettiği ve oraya yerleştiği anlaşılmaktadır.

¹²⁰ Şuarâ 26/86.

¹²¹ Tevbe /114.

¹²² İbrâhim 14/40-41.

¹²³ Enbiyâ 21/71; Ankebût 29/26; Meryem 19/48; Sâffât 37/99.

¹²⁴ Enbiyâ 21/71.

¹²⁵ Sâffât 37/99-101.

¹²⁶ İbrâhim 14/37.

¹²⁷ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 1/244.

¹²⁸ Hz. İbrahim’in Mısır yolculuğu hakkında bilgi için bkz. Tekvîn, 12/10-20; 20/1-12; Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 1/244-248; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1/49; İbnu’l Esîr, *el-Kâmilu fi’t-Târih*, 1/77-79.

¹²⁹ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 1/244-247; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1/46; Sa’lebî, *Kasasu’l-Enbiyâ’ (Arâis)*, 86-87.

¹³⁰ Tekvîn, 15/7; Resullerin İşleri, 7/2-3.

¹³¹ Tevrat’ta Hz. İbrahim’in yaptığı göçler için bkz. Tekvîn, 11/26-27, 31-32; 12/1-20; 20/1; 21/1-21.

¹³² Mevdûdî, Hz. İbrahim’in Ur şehrinde ateşten kurtulduktan sonra Harran’a göç ettiğini belirtir. Bkz. Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Kurul (İstanbul: İnsan Yay., ts.), 1/113.

Şam Hz İbrahim'e yeni bir ufuk açmıştır. Bu bereketli topraklarda her geçen gün inananları artmış ve giderek çoğalan bu inananlar grubu “İbrahim Milleti” adını almıştır.¹³³ Hz. İbrahim'in bundan sonraki hayatı, İsmail (as) ve İshak'ın (as) hayatı ile iç içe ve birbirine bağlantılı olaylar şeklinde cereyan etmiştir.

2.4. Lût Kavminin Helak Haberi

İslamî kaynaklara göre Hz. Lût, Hz. İbrahim'in erkek kardeşi Hârân'ın oğludur.¹³⁴ Hz. İbrahim'e inanmış ve onunla birlikte zalim kavimden kurtarılarak içinde âlemler için bereketli kılınan yere ulaştırılmıştır.¹³⁵ Hz. İbrahim ile Hz. Lût belli bir zaman beraber aynı bölgede yaşadılar. Daha sonra kendisine peygamberlik görevi verilen Hz. Lût oradan ayrılmıştır.¹³⁶ Hz. Lût'un tüm mücadelesine rağmen inanmayan kavmine azap emri verilince Allah Hz. İbrahim'e elçiler gönderdi. Gelen elçiler Hz. İbrahim ve hanımına İshak'ı müjdelediler. Kıssanın Hz. Lût ile ilgili geri kalan kısmı Kur'an'da şu şekilde anlatılır:

“İbrahim, “Ey Elçiler! Göreviniz nedir?” dedi.¹³⁷ Onlar şöyle dediler: “Biz suçlu bir kavme (Lût'un kavmine), üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik.”¹³⁸ “Çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir”¹³⁹ (Bunun üzerine İbrahim), Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı.¹⁴⁰ “Ama orada Lût var” dedi.¹⁴¹ (Hz. İbrahim Yeğeni Hz. Lût'un başına kötü bir iş gelmesinden endişelenmiş ve bu soruyu sormuştu.) “Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi.”¹⁴² (Melekler dediler ki): “Ey İbrahim bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri kesin olarak gelmiştir. Onlara geri döndürülemeyecek bir azap gelecektir.”¹⁴³ “Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Ancak karısı başka. O, geri kalıp helak edilenlerden olacaktır.”¹⁴⁴ “Orada (Lût'un yöresinde) bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık.”¹⁴⁵

¹³³ Bkz. Bakara 2/130; Âl-i İmrân 3/95; Nisâ 4/125; En'âm 6/161; Nahl 16/123, 125.

¹³⁴ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, ed. Abdullah Mahmud Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yay., 2006), 2/252; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/472-473; Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. b. Muhammed Sâmî (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 6/272.

¹³⁵ Enbiyâ 21/71. Ankebût 29/26.

¹³⁶ Hz. İbrahim ve Hz. Lût'un ayrılışı ile ilgili Kur'an'da net bir bilgi mevcut değildir. Ancak Tevrat'ta bu konu tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. (Tekvîn, 12/11; 13/1-18; 20/1-17; 21/22-33.)

¹³⁷ Hicr 15/57. Ayrıca bkz. Zâriyât 51/31.

¹³⁸ Zâriyât 51/32-34. Ayrıca bkz. Hicr 15/58.

¹³⁹ Ankebût 29/31.

¹⁴⁰ Hûd 11/74.

¹⁴¹ Ankebût 29/32.

¹⁴² Hûd 11/75.

¹⁴³ Hûd 11/76.

¹⁴⁴ Ankebût 29/32. Ayrıca bkz. Hicr 15/5-60.

¹⁴⁵ Zâriyât 51/35-36. Kıssanın Tevrat'ta ki anlatımı için bkz. Tekvîn, 18/1-33; 17/1-20).

2.5. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İsmail

Hz. İbrahim'in Kur'an'da anlatılan kıssaları içinde önemli kesitlerden biri, oğlu İsmail ile birlikte yaşadıklarından oluşur. Kur'an'da ismi on iki yerde geçen¹⁴⁶ İsmail, peygamber olarak seçilmiş ve diğer peygamberler gibi kendisine de vahiy gelmiştir.¹⁴⁷ Elyesa', Zülkifl, İdrîs, Yûnus ve Lût gibi peygamberlerle birlikte zikredilmiş, hidayete erdirilmiş ve diğer insanlardan üstün kılınan salih kimselerden,¹⁴⁸ Allah'ın rahmetine kabul edilen iyilerden ve sabır ile ön plana çıkan peygamberlerden biri olarak gösterilmiştir.¹⁴⁹ Hz. İsmail tıpkı Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İdris gibi sürekli gündemde tutulması gerektiği vurgulanan bir peygamberdir.¹⁵⁰ Kur'an İbrahim, İshak ve Esbât gibi İsmail'in de Yahudi veya Hristiyan olduğu yolundaki Ehl-i Kitap inancını reddeder.¹⁵¹ O, peygamberlerin atası olan babası İbrahim'den vasiyet almış¹⁵² özünde ve sözünde sadık, halkına namaz kılmayı, zekat vermeyi emreden, Rabbinin hoşnutluğunu kazanmış bir rasul ve nebîdir.¹⁵³ Tevrat'ta uzun müddet zürriyetsiz kalma endişesi taşıyan Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i Allah'ın kendisine vadettiği mirasçısı olarak gördüğü bildirilmiştir. Tevrat'ta ayrıca Allah'ın, İsmail'i mübarek kıldığı, neslini çoğaltacağı, İsmail'in on iki beyin babası olacağı ve ondan büyük bir millet meydana geleceği müjdesi verilmiş, ancak Allah'ın ahdini İshak'la sabit kılacağı da yer almıştır.¹⁵⁴

Kur'an, baba-oğul bu iki Peygamber'e birlikte oldukça yer vermiştir. Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in Peygamber olan iki oğlundan biridir.¹⁵⁵ Kur'an'a göre Hz. İbrahim ve Hz. Lût, putperest kavmi terk edip Allah'ın kendilerine vadettiği bereketli ülkeye¹⁵⁶ ulaştıktan sonra Hz. Lût, kavmine gitmekle görevlendirilir ve Hz. İbrahim'den ayrılır. Bu arada Hz. İbrahim, yaşı bir hayli ilerlemiş olduğu ve hiç çocuğu bulunmadığı için Allah'tan sâlih bir evlât ister; kendisine akıllı (halim) bir çocuk müjdelendir.¹⁵⁷ Hz. İbrahim'in yaşlılık döneminde ve bir duası neticesinde dünyaya gelen ilk çocuğu hem Tevrat'a hem de Kur'an'a göre İsmail'dir ve Hâcer'den olma ilk ve tek çocuğudur.¹⁵⁸

¹⁴⁶ Abdalbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 33-34.

¹⁴⁷ Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163

¹⁴⁸ En'âm 6/85-87. "Âlemîn" kelimesinin Kur'an'da ki kullanımı hakkında bilgi için bkz. Zekeriya Pak, "Âlemîn' Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı Üzerine", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 1-24.

¹⁴⁹ Enbiyâ 21/85-86; Sâd 38/48.

¹⁵⁰ Meryem 19/41, 51, 54, 56.

¹⁵¹ Bakara 2/140.

¹⁵² Bakara 2/125, 132.

¹⁵³ Meryem 19/54-55.

¹⁵⁴ Tekvîn, 17/9-21.

¹⁵⁵ Meryem 19/54.

¹⁵⁶ Enbiyâ 21/71; Ankebût 29/26.

¹⁵⁷ Sâffât 37/100-101.

¹⁵⁸ Sâffât 38/100-101; Tekvîn, 16/1-16. Hz. İsmail'in annesinin Hâcer olduğu ve Hz. İbrahim'in ilk çocuğu olduğu İslami kaynaklarda açıkça belirtilmiştir. (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/47; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/191; Afzalu'r-Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 1/15-16.)

Ancak Hâcer'i kendi rızâsı ile İbrahim'e veren Sâre,¹⁵⁹ İsmâil'in doğması üzerine kıskançlığa kapılıp onlarla bir arada yaşamak istemez. Bunun üzerine Allah İbrahim'den, Hâcer ile İsmail'i Mekke'nin bulunduğu yere götürmesini emreder.¹⁶⁰ İsmail'in dünyaya gelişi ve annesi Hâcer ile birlikte evden uzaklaştırılmasına dair İslamî kaynaklarda yer alan bilgiler Tevrat'takilerle aynıdır. Ancak diğer konulardaki bilgilerde farklılıklar bulunmaktadır.¹⁶¹ Hz. İbrahim Kur'an'ın ifadesiyle kendi zürriyetinden bir kısmını Beytülharam'ın yanına bırakır.¹⁶² Kur'an'da isim zikredilmiş olmasa da rivayetlerden bu çocuğun, annesi Hâcer'le birlikte İsmail olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³ Yine Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla İsmail oraya bırakıldığında daha çok küçüktür.¹⁶⁴ Kâbe'nin temellerini yükseltirken İbrahim ile oğlu İsmail'in birlikte çalıştıkları, bu sırada beraber dua ettikleri ve yine Beyt'in temizliğinde birlikte vazife aldıkları¹⁶⁵ bildirildiğine göre İbrahim'in Mekke'ye getirdiği oğlu İsmail olmalıdır.¹⁶⁶

Hz. İsmail'in hayatı ve özellikleriyle ilgili bu özet bilgileri verdikten sonra Kur'an'da babasıyla birlikte yaşadığı olayları kısaca anlatmaya çalışalım:

2.5.1. Beytül-Haram'a Yolculuk

Kur'an, Hz. İbrahim'in büyük oğlu Hz. İsmail'in peygamber olduğunu¹⁶⁷ bildirmekle birlikte, Hz. İbrahim'in, "*Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Rabbim duayı işitendir*"¹⁶⁸ ayeti dışında onun doğumundan bahsetmez. Yine Kur'an'da, Tevrat'ın aksine Sâre ve Hâcer arasındaki anlaşmazlıklara ve Hz. İsmail ve annesinin uzaklaştırılması ile ilgili tafsilata

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/48-52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/193. Ayrıca bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/247; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/78-79.

¹⁶⁰ İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/79.

¹⁶¹ Ömer Faruk Harman, "İsmail", *DİA* (İstanbul, 2001), 23/77.

¹⁶² İbrâhîm 14/37.

¹⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, ed. Abdusselam Ömer (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 1/20; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/153.

¹⁶⁴ Sâffât 37/100-102.

¹⁶⁵ Bakara 2/125, 127-128.

¹⁶⁶ Hz. İsmail'in fazileti ile ilgili hadis ve siyer kaynaklarında detaylı bilgiler mevcuttur. (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "Enbiyâ", 8, 9, 12, "Meğâzî", 48, "Hac", 54, "Cihâd", 78, "Menâkıb", 4; Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1427/2006), Fezâ'ilü's-Sahâbe, 1, 227; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru'r-Risâletu'l-Âlemiyye, 1430/2009), Sünnet, 20; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *el-Câmiu'l-Kebîr*, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbu'l-İslâmî, 1996), Tıb, 14, Menâkıb 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaûd, (Beyrut: Dâru'r-Risâletu'l-Âlemiyye, 1430/2009), Tıb, 36; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1429/2008), I, 236, 334, 347, 365, V, 174; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/51; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/192. Hz. İsmail hakkında detaylı bilgi için bkz. Harman, "İsmail", 23/76-80.)

¹⁶⁷ Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163.

¹⁶⁸ İbrâhîm 14/39.

değinilmemiş, sadece kapalı bir şekilde Hz. İbrahim'in ailesini kurak bir vadiye yerleştirdiği ile ilgili bilgi verilmiştir.¹⁶⁹ Müfessirler, konu ile ilgili sahih hadislerle istinaden Hz. İbrahim'in kurak bir vadiye yerleştirdiği kişilerin hanımı Hâcer ve oğlu İsmail olduğu noktasında icma' etmişlerdir.¹⁷⁰ Bu mukaddes yolculukla ilgili Kur'an, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i ve eşi Hâcer'i Beyt'ül-Haram'ın yanına bıraktığında yaptığı duayı nakletmiştir.¹⁷¹ Yine Kur'an, Hz. İbrahim ve İsmail'in Mekke'deki faaliyetleri hakkında bilgi vermekle beraber oraya nasıl gittikleri, o sırada Beyt'ül-Haram'ın çevresinde yaşayan kimselerin olup olmadığı ve zemzem suyu ile ilgili bilgileri içermez.¹⁷² Buhârî'de geçen bir hadiste ve İslam tarihi kaynaklarında bu yolculukla ilgili bazı detay bilgileri bulmaktayız.¹⁷³

2.5.2. Kurban İmtihani

Hz. İbrahim'in yaşlılık dönemine kadar çocuk sahibi olmadığı ve ilk hanımının kısır olduğu, daha sonra meleklerin Hz. İbrahim'e gelerek ona çocuk müjdesini verdikleri¹⁷⁴ ve Hz. İbrahim'in kendisine İsmail ve İshak isminde iki çocuk bahsettiği için Rabbine hamd ettiği¹⁷⁵ Kur'an'da anlatılmaktadır. Taberî, Hz. İbrahim'in, bu müjdeyi aldıktan sonra duasında oğlu olursa onu Yüce Yaratıcıya kurban edeceğini vaat ettiğiyle alakalı bir rivayeti nakletmektedir.¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerîm Tevrat'ın tafsilatlı bir tarzda anlattığı Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme hadisesini kendi eşsiz edebi üslubuna uygun olarak nakleder. Kıssayı Kur'an'da anlatıldığı haliyle şöyle özetleyebiliriz: Hz. İbrahim putperest kavmi tarafından ateşe atıldıktan¹⁷⁷ ve ilahi yardımla kurtulduktan sonra kavmini terk ederek bereketli diyara ulaştırılır.¹⁷⁸ İyilerden bir evlat vermesi için Allah'a dua eder.¹⁷⁹ Duası kabul edilir ve kendisine akıllı, iyi huylu bir erkek çocuk müjdelenir. Bu çocuk babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince Hz. İbrahim rüyasında oğlunu kurban ettiğini görür, bu rüyayı oğluna anlatır, oğlu da buyurulanı yapmasını babasına söyler. Her ikisi bu ilahi buyruğa teslim olur ve Hz. İbrahim oğlunu kurban etmeye teşebbüs eder. Ancak tam bu esnada semadan bir ses gelir ve Hz. İbrahim'e bu imtihanda başarılı olduğu haber verilir. Bunun üzerine oğluna

¹⁶⁹ Tevrat'ta bu konu ile ilgili geniş bilgiler mevcuttur. (Tekvîn, 21/1-21, 16/1-16, 17/1-20.)

¹⁷⁰ es-Sevvâh, *el-Kasasü'l-Kur'ânî ve Mutevêziyêtihi'l-Tevrâtiyye*, 57-58.

¹⁷¹ İbrâhîm 14/35-41.

¹⁷² Hz. İbrahim'in Mekke'ye yaptığı yolculuklar ile ilgili bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/48, 50.

¹⁷³ Buhârî, Enbiyâ 9.

¹⁷⁴ Hûd 11/71-73; Hicr 15/53-55; Zâriyât 51/28-30.

¹⁷⁵ İbrâhîm 14/39.

¹⁷⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/272.

¹⁷⁷ Enbiyâ 21/68; Sâffât 37 /97.

¹⁷⁸ Enbiyâ 21 /70-71.

¹⁷⁹ Sâffât 37/ 100.

bedel olarak iri bir kurbanlık gönderilir. Kendilerine iyi bir nam bırakılır ve salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak müjdelenir. Kendisi ve İshak mübarek kılınır.¹⁸⁰

Bu kıssada, Allah'ın Hz. İbrahim'den hangi oğlunu kurban etmesini istemesinden ziyade Hz. İbrahim ve oğlunun Yüce Allah'ın emrine gösterdiği teslimiyet ön planda tutulmuştur. Ancak ilk dönemlerden itibaren bu husustan ziyade kurban edilmek istenen çocuğun kimliği üzerinde durulmuştur.¹⁸¹ Biz burada bu görüşleri tafsilatlı bir şekilde vermeyi gerekli görmüyoruz. Nitekim bu kıssada önemli olan nokta, kurbanlık evladın yaşı ya da kim olduğu değil, Allah'ın Hz. İbrahim'in oğlunu kurban olmaktan kurtarması ve Hz. İbrahim'e verilen bu müjdenin perde arkasındaki hikmetlerinin ön plana çıkarılmasıdır.¹⁸²

2.5.3. Kâbe'nin İnşası

Kur'an'da, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa etmek için nasıl yolculuk yaptığından, Kâbe'nin yerini nasıl bulduğundan bahsedilmez. Ancak Kur'an'a göre Hz. İsmail'in anasıyla birlikte göç ettiği yer Hicaz'dır. İsmail'in orada bulunan Kâbe'nin duvarlarını babası Hz. İbrahim'le birlikte inşa ettiği ile ilgili kıssa¹⁸³ Kur'an'da şöyle anlatılır:

“Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de İbrahim'in ibadet ettiği yerde kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: “Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.” Hani İbrahim, “Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır” demişti. Allah da, “İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!” demişti. Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı. “Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.” “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber

¹⁸⁰ Sâffât 37/101-113.

¹⁸¹ Kurbanlık kıssası ve kurban edilen çocuğun kim olduğu hakkındaki görüşler için bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/272-275; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/157-160, 191-192; Ebu'l-Fidâ' İsmâil İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, ed. Abdolvâhid Mustafa (Mekke: Mektebetü't-Tâlibî'l-Câmiî, 1988), 190-196; Afzalu'r-Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 1/17-19; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 1127-1135; Harman, “İsmail”, 23/78-80; es-Sevvâh, *el-Kasasu'l-Kur'ânî ve Mutevêziyâtü'l-Tevrâtiyye*, 59.

¹⁸² İbrahim'in (as) oğlunu kurban etme teşebbüsü ve altında yatan gerçekler hakkında bilgi için bkz. Abdulkadir Karakuş, *Modern Dönemde Aile ve Problemleri*, ed. İbrahim Kutluay vd. (Ankara: İlahiyat Yay., 2023), 96-99.

¹⁸³ Tevrat'ta, Hz. İbrahim'in oğullarından biriyle Kâbe'nin temellerini yükselttiği ile ilgili malumat mevcut değildir.

*gönder; onlara ayetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”*¹⁸⁴

İslamî kaynaklarda Hz. İbrahim'in Hicaz'a yaptığı yolculuklar ve Kâbe'nin duvarlarını yükseltmesi ile ilgili rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetleri şöyle özetleyebiliriz: İsmail ve İshak doğduktan sonra Hz. İbrahim'e Kâbe'yi inşa etme görevi verilir. Ancak Hz. İbrahim Kâbe'nin nereye bina edileceğini bilmemektedir. Bu konuda bir kısım alim şunu söylemişlerdir: Allah onun gönlüne Kâbe'nin yerini bilmesi için sekineti indirmiş, Hz. İbrahim, yanında hanımı Hâcer ve daha bebek olan oğlu İsmail'le birlikte bu sekinetin kılavuzluğunda Kâbe'nin yapılacağı yere gitmiştir. Hz. Ali bu görüştedir. Yani Hz. İbrahim ilk gelişinde oğlu ile Kâbe'nin temellerini yükseltmiş, sonra da İsmail ve annesi Hâcer'i orada bırakmış ve kendisi Şam'a dönmüştür. Bu görüşe göre Hâcer'in susayan oğluna su bulmak için Safa ve Merve arasında gidip gelmesi, ancak su bulamayıp dönünce oğlunun yanında Zemzem suyunun aktığını görmesi Kâbe'nin inşasından sonradır. Diğer bazı âlimler ise Cebrail'in Hz. İbrahim'e hem Kâbe'nin yerini hem de orada ne yapacağını öğrettiğini belirtmişlerdir. Hz. İbrahim, Hâcer ile henüz emzirmekte olduğu oğlu İsmail'i Mekke'ye götürmüştür. Mücâhid bu konuda şunları söyler: “O sırada Kâbe'nin yeri dairesel kırmızı bir tepe görünümündeydi. Mekke'nin dışında kendilerine Amâlika denilen bir topluluk yaşıyordu. Hz. İbrahim, oğlunu ve hanımını Hicr denilen yere bırakmış ve Rabbine şöyle dua etmiştir: ‘*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.*’¹⁸⁵ Sonra onları orada Kâbe'nin yanında bırakmış ve kendisi Şam'a dönmüştür.” Mücâhid'e göre Kâbe'nin inşası Hz. İbrahim'e daha sonra emredilmiştir.¹⁸⁶ İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. İbrahim zaman zaman Mekke'deki Hâcer'i ve İsmail'i ziyaret ederdi. Rivayete göre Hz. İbrahim Filistin'den Mekke'ye üç defa gitmiştir.¹⁸⁷ Yine İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayete göre Allah Hz. İbrahim'e Kâbe'yi inşa etmeyi vahyedince İsmail o sırada otuz yaşındaydı. Beraberce Kâbe'yi inşa etmişlerdir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Bakara 2/125-129.

¹⁸⁵ İbrâhim 14/37.

¹⁸⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/251-255. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/154-156.

¹⁸⁷ Bu yolculuklar hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/48.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/52. Buhârî'de Hz. İbrahim'in ailesini Beytül-Haram'ın yanına bırakması ve sonrasında geçen bazı olayların anlatıldığı uzun bir rivayetin sonunda Kâbe'nin inşası ile ilgili bilgiler mevcuttur. (Buhârî, Enbiyâ 9.)

2.6. Hz. İbrahim ve Oğlu Hz. İshak

Hz. İshak Yahudilerin İbrahim'den sonra ikinci atasıdır ve yaklaşık olarak milattan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır.¹⁸⁹ Şam bölgesinde gönderilen peygamberlerin soyu Hz. İshak'a dayanır.¹⁹⁰ Kur'an'da İshak kelimesi on yedi yerde geçmekte,¹⁹¹ onun Yahudi ve Hristiyan olmadığı,¹⁹² kendisine vahiy gönderildiği,¹⁹³ hidayete erdirildiği,¹⁹⁴ salihlerden bir peygamber olduğu ve mübarek kılındığı¹⁹⁵ bildirilmektedir.¹⁹⁶

Hz. İbrahim kıssası içinde Hz. İshak, genelde müjdelenen çocuk olarak görülür. Hz. İshak, yaşları ilerlemiş olan babası Hz. İbrahim'e ve annesine doğumu meleklerce müjdelenen, Allah tarafından Hz. İbrahim'e bahşedilen ve muhsinlerden olduğu beyan edilen ilim sahibi bir peygamberdir.¹⁹⁷ Kur'an'da Hz. İbrahim'in putperest kavminden ayrılışından sonra kendisine İshak'ın bağışlandığı üç yerde¹⁹⁸ ifade edilmekte, peygamberlik ve kitapların soyundan gelenlere verildiği bildirilmektedir.¹⁹⁹ Hz. İshak Kur'an'da ayrıca Hz. Yusuf'un atası olarak zikredilmektedir.²⁰⁰

2.6.1. Misafir Gelen Elçiler

Hz. İbrahim'in Hebron'da Mamre meşeliğinde ikamet ederken kendisine bir grup misafirin geldiğine dair Tevrat'ta geçen bu kıssa²⁰¹ eşsiz ve edebi anlatım üslubuna uygun olarak bazı farklılıklarla Kur'an'da şöyle yer almıştır:

“Elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip “Selâm sana!” dediler. O, “Size de selâm” dedi. İbrahim, kendi kendine bu yabancılarda kim? dedi. Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine koydu ve ‘yemez misiniz?’ dedi.²⁰² Ancak ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içinde bir korku duydu.²⁰³ Onlara “biz sizden korkuyoruz” dedi.²⁰⁴ Gelen elçiler dediler ki:

¹⁸⁹ Ömer Faruk Harman, “İshâk”, *DİA* (İstanbul, 2000), 22/519.

¹⁹⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/316.

¹⁹¹ Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 347.

¹⁹² Bakara 2/140.

¹⁹³ Nisâ 4/ 163.

¹⁹⁴ En'âm 6/84.

¹⁹⁵ Sâffât 37/112-113.

¹⁹⁶ Hz. İshak hakkında geniş bilgi için bkz. Harman, “İshâk”, 22/519-521.

¹⁹⁷ İlgili ayetler için bkz. En'âm 6/84; Hûd 11/69-73; İbrâhîm 14/39; Meryem 19/49; Enbiyâ 21/ 72; Hicr 15/53; Zâriyât 51/28.

¹⁹⁸ Meryem 19/49; Enbiyâ 21/72; Ankebût 29/27.

¹⁹⁹ Bakara 2/133, 136.

²⁰⁰ Yûsuf 12/6, 38.

²⁰¹ Tekvîn, 18/1-32.

²⁰² Hûd 11/69; Zâriyât 51/25-27; Hicr 15/52.

²⁰³ Hûd 11/70. Ayrıca bkz. Zâriyât 51/28.

²⁰⁴ Hicr 15/52.

“Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz”²⁰⁵ İbrahim, “Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?” dedi. “Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma” dediler. Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapkınlardan başka kim ümit keser?”²⁰⁶ “İbrahim’in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı müjdeledik; İshak’ın arkasından da Yakûb’u.”²⁰⁷ “Bunun üzerine karısı bir çığlık kopardı ve elini yüzüne vurdu. “Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, çok şaşılacak bir şey!” dedi”²⁰⁸ “Melekler şöyle dediler: Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.”²⁰⁹ İş sana dediğimiz gibidir. Rabbin böyle buyurdu. O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”²¹⁰ Bu konuşmalardan sonra Hz. İbrahim gelenlerin Allah’ın elçileri olduklarından emin oldu ve içindeki korku ve endişe gitti.”²¹¹

2.7. Hz. İbrahim’e yapılan Vaatler

Hem Kur’an’da hem de Tevrat’ta Hz. İbrahim’e Allah tarafından birtakım vaatlerin verildiği anlatılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın, Hz. İbrahim’e “seni insanlara önder kılacağım” şeklinde bir vaatte bulunduğu şöyle ifade edilir:

“Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de, “Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)” demişti. Bunun üzerine Rabbi, “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz” demişti.”²¹²

Bunun yanında Kur’an’da Yüce Allah’ın Hz. İbrahim’in ailesini seçip diğer insanlardan üstün kıldığı belirtilmekte²¹³ ve ona bir bağış olarak Hz. Yakub’un verildiği zikredilmektedir. İbrâhim suresinde Hz. İbrahim’in soyu için duası vardır.²¹⁴ Bu duaya belki de cevap mahiyetinde Allah, peygamberliğin onun soyundan devam edeceğini

²⁰⁵ Hicr 15/53. Ayrıca bkz. Zâriyât 51/28.

²⁰⁶ Hicr 15/55-56.

²⁰⁷ Hûd 11/71.

²⁰⁸ Hûd 11/72; Zâriyât 51/29.

²⁰⁹ Hûd 11/73.

²¹⁰ Zâriyât 51/30.

²¹¹ Hûd 11/74. Elçilerin Hz. İbrahim’i ziyaret ettikleri bu olayı Taberî tafsilatlı bir şekilde nakletmiştir. (Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 1/247-249.)

²¹² Bakara 2/124.

²¹³ Âl-i İmrân 3/33.

²¹⁴ İbrâhîm 14/40.

bildirmektedir.²¹⁵ Şuarâ suresi 84. ayette de Hz. İbrahim, “*Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle!*” duasıyla hayırla anılmayı Rabbinden istemektedir.

Kur'an'da Hz. İbrahim'e verilen bu vaatlerin aslında benzerleri Tevrat'ta da verilmiştir. Tevrat'ta Hz. İbrahim'e, mübarek kılma, soyunu çoğaltma²¹⁶ ve toprak verme²¹⁷ vaatlerinin verildiği aktarılır. Toprak vaadi hariç dolaylı olsa da mübarek kılma ve soyunu çoğaltma vaadi Kur'an-ı Kerim'deki vaatlerle örtüşmektedir. Tabi burada ki soy vadinden Kur'an'ın, inancı ne olursa olsun bir ırkı kastettiği ve onu ön plana çıkardığı sonucuna varmamak gerekir. Kur'an'ın Hz. İbrahim'in soyu ile ilgili hedefi, soy ve ırktan ziyade, bir inanç topluluğuna işaret etmektedir.²¹⁸ Oysa Tevrat, Hz. İbrahim'in soyundan, inancı ne olursa olsun bir ırkı kastetmekte ve İsrailoğullarını en üstün soy ve Tanrı'nın seçtiği ırk olarak takdim etmektedir.²¹⁹

Başta da söylediğimiz gibi Kur'an, peygamberlere ilişkin açıklamalarında takip ettiği, muhataplarının dinî ve ahlakî yönden aydınlanmasını ve ders almasını amaçlayan genel yöntemine uygun olarak Hz. İbrahim'den bahsederken Tevrat'ta olduğu gibi kronolojik akışa göre bilgi vermek yerine çeşitli surelerde münasebet düştükçe onun genel inanç tarihindeki yerini, öğretisinin ana hatlarını ve özelliklerini, tebliğ faaliyetlerini ve yöntemlerini, kişiliğinin dinî, ahlakî, içtimaî ve ailevî boyutlarını tanıtmış, bu konularla ilgisi ölçüsünde hayatından da bazı kesitler vermiştir.²²⁰ Dolayısıyla Kur'an'dan Hz. İbrahim'in yaşamı içinde geçen önemli olayların tarihi sıralamasını çıkarmak tam olarak mümkün değildir. Çünkü Kur'an'ın kıssa anlatım üslubu gereği olayların tarihi kronolojisi, yeri ve hatta olayların kahramanları çoğunlukla belirtilmemektedir. Biz yine de bu başlık altında merkeze Kur'an'ı alarak Hz. İbrahim'le ilgili konularda vardığımız sonuçları konuyla ilgili ayetlerin karşılaştırılması, Tevrat'ta geçen anlatımı ve siyer kaynaklarının verdiği bilgilerle izah etmeye çalıştık. Hz. İbrahim kıssasının siyerle bağlantılı ele alınabilmesi için onun tarihi kimliğini bilmek gerekliydi.

²¹⁵ Ankebût 29/27.

²¹⁶ Tekvîn, 22/17-18; 12/2.

²¹⁷ Tekvîn, 26/14.

²¹⁸ İlgili ayet için bkz. Bakara 2/124.

²¹⁹ Tekvîn, 22/18.

²²⁰ Harman, “İbrahim”, 21/269.

3. İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA HZ. İBRAHİM ALGISI

Kur'an'da Cahiliye dönemi ile ilgili dinî, fikrî, içtimaî ve iktisadî hayat ile bu dönemde yaşayan insanların hayat tarzlarını anlatan ve atıfta bulunan pek çok ayet²²¹ bulunmaktadır. Ayetlerin bazıları, Cahiliye döneminden İslam dönemine uzanan süreci o topluma yaşatırken aynı zamanda eskiyi yeniye bağlamaktadır. Buradan hareketle diyebiliriz ki Kur'an'daki her bir kıssanın ilk hitap çevresindeki insanların gerçek hayatlarında veya iç dünyalarında anlamlı karşılıklar bulduğu kesindir ve bu algının ne olduğunu tespit, kıssalardaki asli manaya ulaşmada vazgeçilmez bir role sahiptir.²²² Tefsirde sîret-nüzul ilişkisini esas alan ve Hz. Muhammed'in sîretini toplam yedi aşamaya ayırarak sureleri her aşamanın koşullarına göre tefsir eden çağdaş İslam müfessirlerinden Câbirî, nüzul çağı toplumu ile bir başka çağda yaşayan toplumun görünüşte olmasa da derin yapılar itibarıyla bir yerlerde kesiştiğini söylemektedir. Câbirî, herhangi bir çağda yaşayan bir Müslümanın, yeterli tarihsel veriyi dikkate alarak ve yüzeysel yapıların ardındaki derinliği fark ederek çalışması durumunda, nüzul çağının ufkuna ve o dönem insanının Kur'an algısına yaklaşmasının mümkün olduğunu savunmaktadır.²²³

Bu durum, Kur'an'da en çok zikredilen kıssalardan biri olan Hz. İbrahim kıssası için de geçerlidir. Hz. İbrahim kıssasının daha sağlam zeminde değerlendirilebilmesi, ondan sağlıklı sonuçlar çıkarılabilmesi ve asli manaya ulaşılabilmesi için İslam öncesi Arap toplumundaki Hz. İbrahim ile ilgili mevcut algıyı ve Hz. İbrahim'in getirdiği tevhit dininin o toplumdaki var olan etkisini bilmek büyük önem arz etmektedir. Böylece Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin nüzul dönemi ortamındaki yansımaları somut hale getirilebilir, siyer ile irtibatı sağlanabilir ve Hz. İbrahim'in Kur'an'da neden bu kadar çok anlatıldığı noktasında bir fikre sahip olunabilir. Bu başlık altında sırasıyla Hz. İbrahim'in getirdiği din, Hz. İbrahim'in getirdiği dinin Arap toplumundaki etkisi ve Hz. İbrahim'in Kur'an'da anlatılma sebebi hakkında bazı bilgilere yer vereceğiz. Böylece İslam öncesi Arap toplumunda Hz. İbrahim algısı ile ilgili değerlendirmelerde bulunma ve Hz. İbrahim'le ilgili ayetler nazil olduktan sonra bu ayetlerin o toplum üzerinde ne türlü bir yankı ve hava oluşturduğunu anlama imkânımız doğacaktır.

²²¹ Konu ile ilgili bazı ayetler için bkz. Nahl 16/58-59; İsrâ 17/31; Tekvîr 81/8-9; Ahzâb 33/33; Fetih 48/26.

²²² Mustafa Öztürk, *Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2019), 200; Adem Apak, "Siyer Çalışmalarında Kur'an'ın Kaynak Olarak Kullanılmasının Önemi Üzerine Mülâhazalar", *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğler Kitabı Meridyen Destek Derneği* 1 (2016), 77.

²²³ Muhammed Coşkun, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsir Yöntemi: Sîret-Nüzûl İlişkisi* (İstanbul: Mana Yay., 2020), 48, 69-70.

3.1. Hz. İbrahim'in Getirdiği Din

Hız. İbrahim, peygamberler halkasından birisidir.²²⁴ Diğer peygamberlere verilen hakikatlerin aynısı Hz. İbrahim'e de verilmiştir. A'lâ suresinde bazı hakikatler sıralandıktan sonra, “*Bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır. İbrahim ve Musa'nın kitaplarında*”²²⁵ buyrulması Kur'an'ın getirdiği dinle önceki peygamberlere indirilen kitap ve sahifelerde mevcut dinin aynı olduğuna işaret etmektedir.²²⁶ Hz. İbrahim oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşa ederlerken yaptıkları dualarda Allah'tan Müslüman olmalarını istemişler, Hz. İbrahim ve Hz. Yakup, evlatlarına Müslüman olarak ölmelerini tavsiye etmişlerdir.²²⁷

Hız. İbrahim'in peygamber olarak görevlendirildiği toplumun dini puta tapıcılık idi. Bu inancın temelinde Monoteist bir izin varlığı açıkça görülür. Nitekim arkeologlar yaptıkları araştırmalarda Sümer ülkesinde Hz. İbrahim'den önce de peygamberlerin ortaya çıktığını ve Kurban gibi ibadetlerin icra edildiğini ortaya koymuşlardır.²²⁸ Taberî, bazı âlimlerin Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü Bâbil'de daha önce Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderildiğini iddia ettiklerini söyler. Sonraları haktan ayrılmışlar, aracı olarak güneş, ay ve gezegenlere ve onların suretleri saydıkları putlara taparak şirke ve putperestliğe saplanmışlardır. Hz. İbrahim'in babası Âzer'in put satıcısı olduğu ve yaptığı putları oğlu İbrahim'e vererek pazarda satması için gönderdiği rivayet edilmektedir.²²⁹ Dolayısıyla Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği tevhit inancının Hz. İbrahim'den önce burada mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Yani Hz. İbrahim o zamana kadar hiç bilinmeyen bir inancı değil daha önce bilinen ancak sonradan terk edilen bir inancı yaymaya çalışmıştır.

İslam Tarihi kaynaklarına göre Hz. İbrahim zamanında Nemrud ile temsil edildiği bildirilen inancın adı Sâbiîliktir. Sâbiîler, bütün tanrıların üstünde en büyük tanrının varlığına inanıyor, ancak melekleri ve ışık saçan gök cisimlerini aracı tanrılar olarak kabul ediyorlardı. Nemrud'un İbrahim'in Allah'ını göklerde araması bu durumu güçlendirmektedir.²³⁰ İsfahânî'ye göre Sâbiîler, başlangıçta Hz. Nûh'un dini üzere olan kimselerdir.²³¹ Bazı tarih araştırmacıları, Kur'an'da zikredilen Sâbiîler ile Harran ve Irak Sâbiîleri arasında fark olduğunu söylemişler, iki farklı Sâbiî grubun bulunduğu sonucuna varmışlardır. Bunlardan ilki Hanif olan Sâbiîlerdir. Bu grup Sâbiîler Hz.

²²⁴ Hz. İbrahim'in peygamberlerden biri olduğunu ifade eden bazı ayetler için bkz. Sâd 38/45-47; Meryem 19/58; Yûsuf 12/6; Şûrâ 42/13; Âl-i İmrân 3/33-34; Ahzâb 33/7; Nisâ 4/54, 163; Hadîd 57/26; Ankebût 29/16.

²²⁵ A'lâ 87/18-19.

²²⁶ Hz. İbrahim'in dininin diğer peygamberlerin diniyle temelde paralel olduğunu ifade eden ayetler için bkz. Şûrâ 42/13; Sâffât 37/83.

²²⁷ Bakara 2/127-133.

²²⁸ Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 97.

²²⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/233-237.

²³⁰ Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 99-100.

²³¹ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Seyyid el-Keylânî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 274.

İbrahim'in dinini takip eden ve onun daveti üzere olanlardır. Bunlar Harran'da yaşıyorlardı. Diğer Sâbiî grup ise müşriklerdir. Bunlar ise tevhit dinini temel alan Sâbiîlikten ayrılmışlar ve yıldızlara tapmışlardır.²³² Başka görüşe göre ise Sâbiî, mevcut dini bırakıp başka dine giren demektir.²³³ Müşrik Araplar, atalarının dininden ayrılan ve yeni bir dine girenlere "sâbiî" diyorlardı. Nitekim müşriklerin başta Hz. Muhammed'i ve ilk Müslümanları bu isimle yâd ettikleri kaynaklarda geçmektedir.²³⁴ Haklarında yapılan tüm yorum ve değerlendirmeler neticesinde Sâbiîlik'in dönemsel ve bölgesel olarak farklı özelliklere sahip inançlar bütünü için kullanılan bir kavram olduğu sonucuna varılabilir.²³⁵

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi Hz. İbrahim, peygamber olduğu dönemde insanlar gök cisimlerine ve putlara tazimde bulunuyorlardı. Bu tapınmalarının nedeni, diğer toplumlarda da genelde aynı şekilde olan şu klasik bahaneydi: "*Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk*" dediler."²³⁶ Hz. İbrahim onların bu cevaplarına karşılık, o taptıkları şeylerin ilah olamayacağını ve akıllarını başlarına almaları gerektiğini anlatarak hak dini anlatmaya çalışmıştır.²³⁷ Kur'an'da Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesine vurgu yapmak üzere "Hanif" kavramı kullanılmıştır. Öyleki bu kavram Hz. İbrahim'le özdeşleşmiştir.²³⁸ Kelime olarak genelde "meyletmek" temel anlamına dayanan Hanif, "putlara tazim göstermekten ve hak olmayan dinlerden, tek bir ilaha yani tevhide dönmek, bir dinden başka bir dine dönmek, sapıklıktan doğruluğa meyletmek" şeklinde tanımlanmıştır.²³⁹

Kur'anda "Hanif" ve "Hunefâ" kavramının geçtiği bir dizi ayet bulunmaktadır.²⁴⁰ Bu ayetlerin bir kısmı Mekki bir kısmı Medenîdir. Bu ayetlerin sekizinde²⁴¹ hanif kavramı Hz. İbrahim'in bir sıfatı ve özelliği şeklinde geçmekte ancak onun Hz.

²³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Bağdat, 1993), 6/701-702.

²³³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 274.

²³⁴ Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, ed. Mustafa Abdulvâhid (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/34, 39; Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)* (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 1/427. Sâbiîler hakkında bilgi için bkz. Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, 6/701-704; Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler: Sâbiîler, İnanç Esasları ve İbadetleri* (Ankara: Vadi Yay., 1995); Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/425-430; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiîler", *AÜİFD*. 10 (1992), 103-116; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 101-107; Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an (Konulu Tefsir)* (İstanbul: DİB. Yay., 2021), 3/290-298.

²³⁵ Kur'an'da Sâbiîlerden bahseden ayetler için bkz. Hac 22/17; Bakara 2/62; Mâide 5/69.

²³⁶ Enbiyâ 21/ 53.

²³⁷ Enbiyâ 21/ 66-67.

²³⁸ Abdulkadir Karakuş, "Hz. İbrâhim ve İbrâhimî Bir Duruş: Haniflik", ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk, *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, Nida Yayıncılık 1* (Aralık 2019), 182.

²³⁹ Hanif kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016), 140-143.

²⁴⁰ İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nahl, 16/120, 123; Hac, 22/31; En'âm 6/79, 161; Yûnus 10/105; Rûm 30/30; Beyyine 98/5; Nisâ 4/125.

²⁴¹ Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nahl, 16/120, 123; En'âm 6/79, 161; Nisâ 4/125.

İbrahim'in dini olduğuna dair net bir işaret bulunmamaktadır.²⁴² Yani hanif sıfat ve özelliğine sahip olanlar, Kur'an'da Sâbiiller kavramı gibi dini inanç sahibi kimseleri isimlendirme sadedinde kullanılmamıştır.²⁴³ Bu ayetlerde Haniflik adında bir din değil, Hz. İbrahim'in fitrata uymayan tavırlara karşı takındığı tutum ön plana çıkarılmıştır. Hanif, Hz. İbrahim'e nispet edilen ve onun tüm insanlığa örnek olmak üzere Kur'an'da anlatılan bir sıfatı olup Hz. Muhammed ve tüm Müslümanlara bu sıfata tabi olmaları tavsiye edilmiştir.²⁴⁴ Bu kavram peygamberlikten önce şirk dinine bulaşmayan ve Allah'ı birleyen, tevhide inanan Araplar için kullanılıyordu. Bunlar, tevhit inancına bağlanıp Allah'ı birleyen, Yahudilik ve Hristiyanlığa gönülleri yatmayan ya da en azından bir kısımları bu iki dinde huzur görmeyen kimselerdir.²⁴⁵

Tüm bu açıklamalar ışığında Hz. İbrahim'in getirdiği dinin tevhit dini olduğunu, ancak bu dini tebliğ ederken takındığı tavizsiz duruş, sabır, teslimiyet ve üstün ahlakın Kur'an'da "Hanif" kavramıyla isimlendirildiğini söyleyebiliriz.

3.2. Hz. İbrahim'in Getirdiği Dinin Arap Toplumundaki Etkisi

Hız İbrahim daha önce gelmiş bir Peygamber olan Hz. Nûh'un²⁴⁶ getirdiği dini tebliğ etmiştir. Oğlu İsmail babasının dinini yaymakla memur olmuş, Hicaz bölgesinde Hz. İbrahim'in dini uzun süre varlığını sürdürmüştür. Nitekim Zuhurf Suresinin 26-28. ayetlerinde Hz. İbrahim, babası ve kavmini davet ederken, hakkı kabul etmeyen babasının yolunu terk etmek suretiyle her zaman ataların taklit edilemeyeceğini ifade etmiş ve onun tevhit kelimesini ardındakilere miras olarak bıraktığı belirtilmiştir. Bu yüzden Hz. İbrahim'in nesli içinde tek Allah'a inananlar eksik olmamıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın nazil oluşundan önce Hz. İbrahim'in hanif inancı Araplar arasında biliniyordu ve onların Hz. İbrahim'in dini ile bağlantıları vardı. Belki de bu nedenle Kur'an'da, Hz. İbrahim'in, babası ile toplumuna karşı tavırları, onlarla tartışması, kendisini ve çocuklarını putlardan uzak tutması için Allah'a duası, putlara saldırışı, onları eleştirmesi, yerle bir etmesi ve yüzünü Allah'a teslim ettiğini açığa vurması tekrar tekrar anlatılmıştır.

Daha önceki dönemde Hicaz'da tevhit inancının mevcut olduğu, zamanla Arapların bu inançtan putperestliğe döndükleri Arap tarihi ile ilgilenenler tarafından kabul edilen bir husustur. Araplar ilk dönemlerde Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in dini üzere yaşamışlardır. Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşa ettikten sonra halkı hacca

²⁴² Hasan Kaplan, "Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 7-23.

²⁴³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/431.

²⁴⁴ Karakuş, "Hz. İbrâhim ve İbrâhimî Bir Duruş: Haniflik", 185-186. Hanif kelimesinin Kur'an'da kullanımı ve kazandığı anlamlar ile ilgili bilgi için bkz. Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, 143-147.

²⁴⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/431-432; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 4/119-120.

²⁴⁶ Sâffât 37/83.

çağırmış, davetine icabet edenlerle beraber Hac görevini ifa etmiştir. Ne var ki İslamiyet'ten bir süre önce Arap Yarımadası'nda putperestlik zuhur etmiş, Hz. İsmail'in tevhit inancı putperestlik inancı ile iç içe yaşamıştır. Böylece tevhit inancı bozulmuş, Yahudilik ve Hristiyanlığın uğradığı akıbeta maruz kalmıştır. Nitekim Yahudiler ve Hristiyanlar da, Hz. İbrahim'in tevhit dinini terk edip yeni bir din ihdas etmişlerdir.²⁴⁷ Hicaz halkı bir yanda İbrahim'in dininden kalma sünnet olmak ve Kâbe'yi ziyaret etmek gibi bazı ibadetleri yaparken, öbür yanda kendilerini putlara tapmaktan alıkoyamıyorlardı. Hz. İbrahim'in getirdiği dinin sünnet ve Kâbe ziyareti dışında kalan diğer hükümleri hemen hemen tamamen terk edilmiş ve unutulmuştu. Hz. İbrahim'e nispet edilen tevhit inancının saf monoteist yönünü çok az kimse biliyordu. Hz. İbrahim'in getirdiği din üzerinde yürüyerek tevhit akidesine sınıksız bağlı olmaya çalışanlar şirkten uzak duruyor, İbrahim'in dinini araştırıyor ve bu dine uygun olduğunu sandıkları şekilde Allah'a ibadet ediyorlardı. Bu kimseler ölümden sonra dirilmeyi, haşır ve neşri tasdik ediyorlar, Allah'ın itâatkâr kullara sevap, âsilere de ceza vereceğine inanıyorlardı. Yine bu kimseler Arapların, sapkın düşünce ve görüşlerinden, putlara tapma gibi ortaya çıkardıkları yeni âdetlerden nefret ediyorlardı. Bazen Yahudilerle bu kesim arasında Hz. İbrahim hakkında tartışmalar oluyordu. Ancak bunlar ayrı bir cemaat şeklinde teşkilatlanmamışlardı. Aralarındaki bağ pek kuvvetli değildi ve iyi organize olmuş dini bir hareket değildi. Her biri ayrı hareket eden, putperest toplumdan kendilerini izole eden bu inanç sahiplerinin kendilerine ait ayrı mabetleri de yoktu. Bir arayış içinde idiler ve bir kurtarıcı bekliyorlardı. Hatta Hanif olduğu bilinen Ümeyye b. Ebi Salt'ın bizzat kendisinin peygamber olacağını iddia ettiği nakledilmektedir.²⁴⁸

Hiz. İbrahim'in inancına sahip olanların bir arayış içinde olduklarını ve Hiz. İbrahim'in dinini takip etmeye çalıştıklarını ifade etme noktasında en güzel örneklerden biri, bi'setten önce yaşamış en önemli kişilerden olan Zeyd b. Amr'dır. Bu zât yolculuklar yaparak dinleri araştırmış ve bunun neticesinde Yahudiliği ve Hristiyanlığı tercih etmemiştir. Farklı din mensuplarıyla görüşmeler sebebiyle akrabalarının muhalefetiyle karşılaşmış ve gençleri yanına çekmesinden endişelenildiği için Mekke'ye girişi engellenmiş ve bir dönem Hira dağında yaşamaya mecbur kalmıştır. Zeyd ise şehre gizlice girmeye çalışırdı. Mekke'ye girebildiği zamanlarda insanları uyarır, Kâbe'nin yanında onlarla konuşur, İbrahim'in dinine uyanlardan kendisi dışında kimsenin kalmadığını söyler ve şöyle dua ederdi: “Allahım! Şahit ol ki ben İbrahim'in dinindenim”²⁴⁹ Kısacası Zeyd b. Amr, putperestliğe karşı biriydi. Putlar için kurban kesilmesine karşı çıkıyor ve etini yemiyordu. Mekke'de mevcut bütün dinleri

²⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/238; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/445; Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, ed. b. Abdulmuhsin Abdullah (Beyrût, 2006), 2/404.

²⁴⁸ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/432-435; Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yay., 2016), 173-182; M. Said Ramazan el-Bûti, *Fıkhu's-Sîre (Peygamberimizin (sav) Uygulamasıyla İslam)*, çev. Ali Nar - Orhan Aktepe (İstanbul: Gonca Yay., 1992), 50-52; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 150-151.

²⁴⁹ Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 24.

reddediyor, yanlış olduklarını kabul ediyor; ama tam olarak neyi takip etmesi gerektiğini de bilemiyordu. Kâbe'ye yönelerek, “*Allahım! Sana ibadet etmenin en iyi yolunu bilsem öyle ibadet ederdim, ne yazık ki bilmiyorum!*” diye hayıflanır, elleri üzerine secde ederdi. Onun ayrıca belirli vakitlerde Kâbe'ye doğru namaza benzer bir ibadeti yerine getirdiği zikredilmektedir.²⁵⁰

Hız. İbrahim'in dininden kalan ibadetler ile müşrik Arapların kendi gelenekleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu sebeple Arap toplumunda en yaygın inanış olan şirk içinde Hız. İbrahim'in dininden kalma Kâbe'yi ta'zim, tavaf, hac, umre Arafat ve Müzdelife vakfesi ve kurban gibi ögeler mevcuttur. Diğer pek çok ritüelde olduğu gibi, cenazelerin yıkanması, kefenlenmesi, üzerlerine dua edilmesi ve defnedilmesi işlemleri kendilerine Hız. İbrahim ve İsmail'den kalmıştır.²⁵¹ Kısacası Araplar beden temizliğine varıncaya kadar dinsel ayinleri ile ilgili âdetlerinin birçoğunu Hız. İbrahim'e dayandırmışlardır.²⁵²

Gerçekten de aslı itibariyle tamamı meşru olan bu ibadetler Hız. İbrahim döneminden kalmıştır. Alûsî, İslam öncesi Arapların, önceleri usul, furu' ve ahkâmı Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in şeriatı üzere olduklarını, namaz, oruç, hac, zekat, sıla-ı rahim, güzel ameller ve yüce ahlakî değerleri ifa ettiklerini, bozulmanın daha sonra ortaya çıktığını belirtir.²⁵³ Bu bozulmayla birlikte Hız. İbrahim'in dini geleneği pratik hayatta ciddi bir şekilde ağırlığını korumakla birlikte inançta paganist etki net bir şekilde görülmeye başlamıştır.²⁵⁴ Araplar bu ibadetlerin içinde birçok yanlış uygulamaları ihdas etmiş ve Hız. İbrahim'in dininde bulunmayan şeyleri onların arasına katmışlardır. Kâbe'yi ta'zim, tavaf, hac, umre Arafat vakfesi, Müzdelife vakfesi ve kurban gibi Hız. İbrahim'in dininden kalma bazı ibadatlara devam etselerde bunları değiştirmişler ve özünden uzaklaştırmışlardır.²⁵⁵ Mesela Kur'an onların hac ibadetlerini

²⁵⁰ Zeyd b. Amr hakkında bilgi için bkz. Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, 6/469-472; Özkan, “Zeyd b. Amr”, 44/316-317.

²⁵¹ Cahiliyyede namaz ve diğer ibadet şekilleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Nu'mân el-Cârim, *Edyânu'l-Arab fî'l-Câhiliyye* (Matbaatu's-Sa'âde, 1923), 47-110; Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Mekke Topluluklarında Namaz, Zekat, Oruç ve Hac Uygulamaları”, 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum, Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, (01 Temmuz 2011), 147-170; M. Mahfuz Söylemez, “Erken Dönem İslam Tarihinde Kurban ve Kurban Bayramı”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, (08 Aralık 2007), 81-90; Emrah Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 57-77.

²⁵² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/238-239, 241-242.

²⁵³ Mahmûd Şukrî Alûsî, *Bulûğu'l-Erab fî Ma'rifeti li Ehvâl'il-Arab*, ed. Muhammed Behced el-Eserî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/194-195. İslam öncesi cahili Arap toplumunda Hız. İbrahim'den kalan dinin kalıntıları hakkında bilgi için bkz. el-Bûti, *Fıkhu's-Sire (Peygamberimizin (sav) Uygulamasıyla İslam)*, 49.) Mekke ve çevresinde Hız. İbrahim ve İsmail'in dininin nasıl bozulduğunu ve putlara tapılması olayının nasıl başladığı hakkında bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/95-96.

²⁵⁴ İslam'ın doğduğu esnada Arap toplumunda hâkim olan inanç hakkında bilgi için bkz. Şaban Öz, *Kur'an'ın Peygamberi* (İstanbul: Endülüs Yay., 2018), 37-51.

²⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/60-61; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/93-104.

bitirdiklerinde atalarını anıp onlara methiyeler düzdüklerini,²⁵⁶ Kâbe yanındaki ibadetlerinin ise el çırpma ve ıslık çalma şeklinde olduğunu²⁵⁷ bildirmektedir. Netice itibariyle İslam öncesi şirk toplumunda Hz. İbrahim'den kalma prensip ve âdetler, onların hayatında bozulmuş bir vaziyette nerdeyse şirkten tefrik edilemeyecek bir hale dönüşmüştür.

3.3. Hz. İbrahim'in Kur'an'da Anlatılma Sebebi

Hız. İbrahim Kur'an'ın en çok zikrettiğı ve ibret olarak sunduğı peygamberlerden biridir. Nitekim bu büyük peygamberin ismi, Kur'an-ı Kerim'in 25 suresinde, tam 69 defa geçmektedir.²⁵⁸ Kur'an Hz. İbrahim'in gerçek hayatı içindeki tevhit mücadelesini ve bu mücadelede kullandığı davet metodunu ön plana çıkarmış, onun tüm bu mücadelede maruz kaldığı imtihanları başarıyla geçtiğini, sabır ve teslimiyet gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca peygamberlik vazifesini kusursuz olarak yerine getiren Hz. İbrahim'in üstün meziyetlerine birçok ayette temas edilmiştir.

Hız. İbrahim, nüzul dönemi Arap toplumunda saygın ve üstün konuma sahip bir peygamberdir. Kureyşliler Hz. İbrahim'in soyundan idiler ve atalarının dinine bağlı olduklarını ve onu devam ettirdiklerini iddia ediyorlar, atalarının hatıralarını korumaya ve onları taklit etmeye çalıştıklarını söylüyorlardı. Bütün müşrikler nazarında Hz. İbrahim kendisine uyulması gereken bir imamdı ve her atadan daha öncelikli olmaya layıktı. Araplar her dünyaya gelen insanın onun dininde yaratıldığına inanıyorlardı. Hz. İbrahim Hicaz bölgesinde yaşayan müşrik Araplar dışında, Yahudi ve Hristiyanlar için de çok saygın bir konuma sahipti.²⁵⁹ Cenâb-ı Hak, bu üç grup arasında âdeta paylaşılamayan Hz. İbrahim'i hem Mekke hem de Medine surelerinde delil olarak sunmuş, müşriklere ve diğer din mensuplarına karşı münazarada onun durumunu nakletmiştir.²⁶⁰

Hemen hemen tüm Arap Yarımadası halkının Hz. İbrahim'i öncü ve kılavuz kabul ettiğinden dolayı, Kur'an'da İbrahim'in (as) akidesinin anılması oldukça anlamlıdır. Çünkü onun tevhit akidesine, şirki reddedişine ve kavmiyle olan mücadelesine değinmek onların uyarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Hz. İbrahim ile ilgili ayetler, Kureyş'in onunla inanç açısından bir ilişkilerinin bulunmadığını ifade etmiştir. Yine bu ayetler Hz. Muhammed ve müminlerin Hz. İbrahim'in yerinde, müşriklerin de Hz. İbrahim'in kavmi yerinde olduğunu göstermiştir.

²⁵⁶ Bakara 2/200.

²⁵⁷ Enfâl 8/35. Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 36; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 449

²⁵⁸ Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1-2.

²⁵⁹ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Vanlıoğlu Ahmet (İstanbul: Dârü'l-Mizân (Mizan Yay.), 2005), 7/307; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/75; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Kahire, 1947), 7/533; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/272.

²⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13/36-37; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yay., 2017), 240.

Kur'an Hz. İbrahim'den bahsetmekle müşrik Arapları cevap veremeyecek kadar şaşkın durumda bırakmıştır. Çünkü müşrik Arapların, büyük saygı duydukları, ataları ve peygamberleri olarak gördükleri Hz. İbrahim'in yolunun aksi bir yolda gittikleri açığa çıkmıştır.²⁶¹ Dolayısıyla Kur'an'da Hz. İbrahim'in, en yakın akrabalarından başlamak üzere hayatı boyunca putperestliğe karşı verdiği mücadelenin anlatılması öncelikle, onu ulu ata olarak gören ve İbrahim'in dîni üzerine olduklarını iddia eden²⁶² müşrikleri ve Ehl-i Kitab'ı bağlamakta ve onların üzerinde bir etki oluşturma umudunu içermektedir.²⁶³ Hz. İbrahim'in kıssası şirk bataklığına düşen Araplar başta olmak üzere Yahudi ve Hristiyanlara, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in tevhit dinine bağlı olduklarını tasdik etmekte, Hz. Muhammed'in de bu tevhit akidesini tekrar ihya etmek için görevlendirildiğini, kendilerinin ise bu hakikatten uzaklaştıklarını ispat etmektedir.²⁶⁴

Nüzul dönemi Arapların şirki, tıpkı Hz. İbrahim kavminin şirki gibiydi.²⁶⁵ Kureyş müşrikleri Hz. İbrahim'in babası ve kavminin taptığı putların aynısına tapıyor,²⁶⁶ bununla birlikte tıpkı Hz. İbrahim kavmi gibi bu putlarla birlikte Allah'a da inanıyorlardı.²⁶⁷ Hz. İbrahim kıssasının çoğunun, müşriklerin inkâr bahaneleri içinde en çok tekrar ettikleri "atalar dinine bağlılık" bahanesine bir cevap olarak anlatıldığını söyleyebiliriz. Mesela Zuhuruf suresinde anlatılan kıssanın hemen öncesinde geçen ayetlerde,²⁶⁸ toplumların, atalarının dinini bahane ederek kendi peygamberlerini inkâr ettiklerinden bahsedilmiş ve Hz. İbrahim'le ilgili kıssa bu bağlamda anlatılmıştır. Zaten Hz. İbrahim'in birçok kıssasından anlaşıldığına göre o, atalarının dinini terk edip, bu konuda en büyük mücadeleyi veren ve kavmini delile tutunarak iman etmeye davet eden bir peygamberdir. Kureyş müşriklerinin Hz. Muhammed'e olan eziyetleri ve onu hicret etmeye zorlamaları Hz. İbrahim'in kavminin yaptıklarına benzemektedir.²⁶⁹ Bu benzerliklerden dolayıdır ki Hz. İbrahim ve kavmi Kur'an'da çok anlatılmış ve Hz. Muhammed'e Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle olan mücadelesinde kullandığı metodu takip etmesi öğütlenmiştir.²⁷⁰

Kur'an'da Hz. İbrahim'in babası ve kavmi ile ilgili kıssalar, birçok surede değişik üsluplar ile tekrarlanmaktadır. Hz. İbrahim kıssasının Kur'an da anlatılışı bize bu kıssaların Peygamber (sav) zamanındaki Yahudilerin ellerinde var olan kitap ve sahifelerde yer aldığı ve İslam öncesinde onlar tarafından bunların Araplara iletildiği

²⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/563.

²⁶² Muhammed Ali Sâbûnî, *Saḡvetü't-Tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kurâni'l-Kerim, 1981), 1/401.

²⁶³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/123-124; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr* (Ankara: DİB. Yay., 2012), 3/686.

²⁶⁴ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 7/533.

²⁶⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/192.

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/575.

²⁶⁷ Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kutub'î'l-Arabi, 1986), 4/245.

²⁶⁸ Zuhuruf 43/22-25.

²⁶⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/283-284.

²⁷⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Oflaz, "Kıssalar Bağlamında Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in Benzer Yönleri", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022), 94-119.

fikrini vermektedir. A'lâ ve Necm surelerinde “Musa'nın sahifeleri” ile birlikte “İbrahim'in sahifeleri”nin adı geçer. Anlaşılan o ki Kur'an'da nüzul sürecinin hemen her aşamasında Hz. İbrahim kıssasının anlatılması, Araplara, ilk ataları olan Hz. İbrahim'in babası ve kavmine karşı çıkışının, tıpkı Hz. Muhammed'in kendi akrabaları ve kavmine karşı çıkışı gibi olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Ayrıca Hz. İbrahim'e nisbet edilmek ile övünmenin, onun tevhit dininin devamını getiren Hz. Muhammed'in yolu izlenmedikçe ve putlara ibadet bırakılmadıkça hiçbir anlam taşımayacağı da bildirilmektedir.²⁷¹

İslam'ın doğduğu dönemde yaşayan putperest Arapların zihninde Hz. İbrahim algısının nasıl olduğunun en doğru cevabını bize Kur'an kıssaları sunmaktadır. Zira Kur'an'da geçen kıssalar, nüzul dönemi Arap toplumunun ufku içerisinde yer alan tarihsel gerçekliğe haiz olaylardır. Gerek Mekke ve Yesrib'de, gerekse yarımadanın diğer bölgelerinde Yahudi ve Hristiyanlar yaşıyordu. Araplar, “hikâye” anlatma konusunda uzman olan bu kimselerden içlerinde Nûh ve Tufan kıssası, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerin kıssaları gibi bilgileri öğrenmişlerdi. Bu kıssalar dışında Araplar Tevrat'ta yer almayan “Âd”, “Semûd” ve diğer topluluklarla ilgili kıssaları da biliyorlardı.²⁷² Hz. İbrahim kıssasında anlatılan bazı olay ya da hususlar, nüzul dönemi toplumunun algısında mevcut idi. Müşrik Araplar, Hz. İbrahim ile ilgili kıssaları nesilden nesile aktarmışlar, bunun yanında İbrahim'le atalık ilişkilerinin bulunduğunu ve dini geleneklerinin onunla ilişkisini vurgulamayı da ihmal etmemişlerdir. Bu çıkarımın doğru olduğunu, pek çok ayetlerin alışılmış ve yoğun üslubuna vakıf olan ve onları dikkatlice gözden geçiren herkes görecektir.²⁷³ Mesela Hz. İbrahim'in misafirlere (melekler) semiz bir buzağı kesme ve servis etme adabının cahiliye Araplarının övgüye değer ziyafet âdetleriyle ilişkisi söz konusudur. Çünkü cahiliye Arapları gelen misafire deve vb. hayvanlar kesip servis ederlerdi. Bu ziyafet (el-kirâ) Arapların meşhur velîmeleri arasında yer alırdı.²⁷⁴ Yine Kur'an'da, Hz. İbrahim'in Allah'tan erkek evlat istemesi, rüyasında oğlunu Allah'a kurban ettiğini görmesi, kendisi ve oğlu İsmail'in, adağın yerine gelmesi için göstermiş oldukları gayretin övgüye dair niteliklerden addedilmesi ve insan adağının yerini fidyenin alması kıssası²⁷⁵ cahiliyede Abdulmuttalib'in oğul istemesi ve rüyada oğlu Abdullah'ı kurban adağının kendisine hatırlatılması ve bu adak yerine yüz devenin fide olarak verilmesi²⁷⁶ teamülleriyle paralellik arz etmektedir.²⁷⁷

Peygamberlikten önce Araplar, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yaptığını biliyorlardı. Ayrıca Kâbe'yi ziyaret ve hacetmekle ilgili gelenekleri ve Kâbe bölgesinin güven

²⁷¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/162-163.

²⁷² Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 259.

²⁷³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/439.

²⁷⁴ Alûsî, *Bulûğu'l-Erab fî Ma'rifeti li Ehvâl'il-Arab*, 1/370-378, 386.

²⁷⁵ Sâffât 37/100-107.

²⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/129, 163-164, 174-178.

²⁷⁷ Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)*, 80.

ortamı olduğuyla ilgili haberlerin bilgisine sahip idiler. Tefsir, hadis ve siyer kitapları, Makam-ı İbrahim ile ilgili pek çok rivayetler kaydetmişlerdir. Bu rivayetlere göre Makam-ı İbrahim, üzerinde iki ayak izi bulunan bir taştır. Araplar bu ayakların İbrahim'in ayakları olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre Hz. İbrahim Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken bu taşa ayağıyla basıyordu. Neticede ayaklarının izi taşa kaldı. Bakara suresinde Hz. İbrahim ile ilgili bu konudaki ayetleri²⁷⁸ daha derin bir anlayışla ve özü, üslubu ve içeriği itibarıyla incelediğimizde sözü edilen ayetlerde anlatılardan Arapların haberdar olduğu anlaşılabilmektedir. Zira ayetlerde anlatılan konu öyle bir üslupla işlenmiştir ki, burada ilk muhatap alınan kimselerin bunu ilk defa duymadıklarını, özellikle Peygamberin çevresinde yaşayan Arapların bundan hiç de habersiz olmadığını çıkarmak mümkündür. Bu ayetlerden başka, İbrâhim suresinin, 35-37. ayetlerinde, Beytu'l-Haram bölgesinin güvenli bir yer oluşu için Hz. İbrahim'in duası geçmektedir. Ayetlerin üslup ve muhtevası, Arapların Beytu'l-Haram'a saygı gösterilmesinin ve güvenli oluşunun Hz. İbrahim'in çağırısıyla gerçekleştiğine inandıklarını söyleme olanağı vermektedir.²⁷⁹

Özetle söylemek gerekirse Kur'an'da Hz. İbrahim'den çokça bahsedilmiş olmasının, bütün ilahi din sahiplerinin Hz. İbrahim'i kabul etmeleri ve kendilerinin onun yolundan gittiklerini iddia etmeleri sebebiyle olduğu söylenebilir. Kur'an'ın, Hz. İbrahim kıssasını anlatması aslında tüm bu gruplara şefkat gösterilmesi anlamı taşımaktadır. Nitekim onlar Hz. İbrahim'in dinine devam ettiklerini sanıyorlardı. Bu kıssa ile onlara durumun böyle olmadığı gösterilmiş, Hz. Muhammed'in haklılığı ve asıl Hz. İbrahim'in yolundan gidenin Hz. Muhammed ve onun getirdiği dine tabi olan Müslümanlar olduğu ortaya konmuştur.

²⁷⁸ İlgili ayetler için bkz. Bakara 2/124-141.

²⁷⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/198-199.

4. MEKKÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINA AİT BÖLÜMLERİN ANALİZİ

4.1. Mekkî Surelerde Anlatılan Kıssaların Genel Özellikleri

Mekkî ve Medenî sureler Hz Muhammed'in peygamberlik görevini iki ana döneme ayırmaktadır.²⁸⁰ Kur'an'ı Kerîm, Mekke'de nazil olmaya başlamış ve Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretine kadar da Mekke ilk tebliğ merkezi olmuş, Hz. Muhammed en büyük muhalifleriyle burada karşılaşmıştır. Mekke halkının çoğunluğu müşrik Araplardan oluşmaktaydı. O dönemde Arap toplumu Allah'ın birliğine inanmayıp putlara tapıyor, vahyi ve hesap gününü, mükâfat ve cezayı inkâr ediyorlardı. Düşmanlıkta, zulümde ve fuhşiyatta oldukça ileri gitmişlerdi. Bu sebeple Mekke döneminde nazil olan ayetler mevcut tarihî zemine uygun tarzda mesajlar içermiştir. Mekkî surelerin muhtevasını şirk bataklığına düşmüş, ahiret inancını, mükâfat ve cezayı, Allah'ın ölüleri tekrar dirilteceğini inkâr eden, inanç ve ahlak yönünden müthiş bir çöküntü içinde olan Arap toplumunu doğruya davet eden ayetler oluşturmuştur.²⁸¹ Bu ayetlerde puta tapan müşriklerin, taptıkları putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığını²⁸² ve kendileri için Allah katında şefaâtçi olacaklarını zannettikleri²⁸³ bildirilmiştir. Buna mukabil putların kendilerine hiçbir faydasının olmadığı²⁸⁴ ve kıyamet günü kendilerine tapanları şikâyet edecekleri,²⁸⁵ yüzüstü bırakacakları,²⁸⁶ putların müşriklerle birlikte cehenneme yakıt olacakları²⁸⁷ ve müşriklerin cehennemde ebedi kalacakları²⁸⁸ başka ayetlerde ifade edilmiştir. Kur'an'ı Kerîm Mekkî surelerde müşrik Arapları muhatap alarak onları bu yanlış düşünce ve uygulamalarından menedici bir üslup takınmıştır. Kısa, etkili ve vurgulu ifadelerin yoğun bir şekilde bulunduğu Mekkî sureler, bazen onları korkutmuş, bazen aklî deliller serdetmiş ve onları Allah'ın birliğine davet etmiştir. Bunun yanında ahiret gününe inanmayan bu insanlara ahiret hayatı için misaller vermiş, cennet ve cehennemi anlatmış, geçmişte yalancıların başına gelenlerle ilgili kıssaları ibret ve öğüt için zikretmiştir. Bu sapkın inançlarının bir

²⁸⁰ Surelerin mekkî ve Medenî olduğunu gösteren usüller ve Mekkî ve Medenî sureler arasındaki farklar hakkında bilgi için bkz. Bedruddin Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'an*, ed. Ali Ahmed (Dârü'l-Hadis, 2006), 132-142; Celâluddîn Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'ân*, ed. Merkezi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye (Suudi Arabistan: Mecma'u'l-Melik Fehd li Tibâati'l-Mushafi's-Şerif, ts.), 1/45-83, 106-110; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971), 56-60; Mesut Okumuş, "Kur'an'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eskiye* 27 (Güz 2013), 14-17.

²⁸¹ Bakara 2/189, 200; Âl-i İmrân 3/164; Nisâ 4/19-21, 127; En'âm 6/18, 29, 136-140, 142-144; Nahl 16/58-59; Ahzâb 33/33; Yâsîn 36/78; Zümer 39/3; Duhân 44/34-36; Câsiye 45/24; Fetih 48/26; Cum'a 62/2; Fecr 89/17-20.

²⁸² Zümer 39/3.

²⁸³ Yûnus 10/18.

²⁸⁴ Rûm 30/13; Zümer 39/38.

²⁸⁵ Meryem 19/82.

²⁸⁶ Yûnus 10/29.

²⁸⁷ Enbiyâ 21/98.

²⁸⁸ Beyyine 98/6.

sonucu olarak her türlü ahlaksızlığın yaşandığı cahili toplumu güzel ahlaklı bir toplum yapmak, birbirleriyle kardeşçe geçinmelerini sağlamak maksadıyla da birçok ayette bu hususlar üzerinde durmuştur.²⁸⁹

Mekkî surelerde uyarı ve davetlerde şefkat, dostluk, sevgi ve yakınlık öne çıkarılmakta, direnmeye devam edenlere karşı müeyyide olarak hayatın acı ve tatlı tasvirleri yapılmaktadır. Ayrıca insanların ikna olması için göklerde ve yerlerde Allah'ın yaratma kudretiyle ilgili anlatımlara çokça yer verilmektedir. Ayrıca nazil olan ayetler Hz. Muhammed'in davasının ne kadar ciddi ve kendisinin ne kadar şerefli bir insan olduğunu ifade etmektedir. Mekkî surelerde dikkat çeken bu yöntem bazı kişilerin kalbini yumuşatmış ve onların Müslüman olmasını sağlamıştır.²⁹⁰

Kur'an'ı mütalaa eden kimselerin fark edecekleri önemli hususlardan birisi, kıssaların Kur'an'da çok geniş şekilde hem Mekkî ayetlerde hem de Medenî ayetlerde anlatılmış olmasıdır. Mekkî surelerdeki kıssaların özel amaçları ile Medenî surelerdeki kıssaların özel amaçları birbirinden bazı noktalarda farklılık arz eder. Tek bir kıssa, toplumun kaydettiği aşamalara, yaşanan olaylara ve muhatapların gerçek hayatlarıyla iç dünyalarındaki değişime paralel olarak şekillenmiş, içerdği mana ve mesaj itibarıyla de Mekkî surelerde farklı, Medenî surelerde farklı bir hüviyet kazanmıştır.²⁹¹ Mekkî surelerde inen kıssalar Mekkî ayetlerin genel karakteristik yapısına uygunluk arz ederken, Medenî surelerde inen kıssalarda da genelde aynı münasebet görülmektedir.

Kıssalar muhatap kitlelerin duygularına hitap ederek şekillenmiştir. Bu yönüyle Kur'an'ın tedrici metodunu belli bir konu ya da kıssa içinde görmek mümkündür. Nüzul dönemi toplumunun bir konudaki bilinci değiştikçe ona göre Kur'an ayetlerinin ihtiva ettiği mevzular da yeni bir veçhe kazanıp değişmiştir.²⁹² Surelerin bu genel karakteristik yapısına uygun olarak ilk inen surelerde anlatılan kıssalarda üç hususun öne çıktığını görüyoruz. Bunlardan birincisi, kısa ve öz olmaları;²⁹³ ikincisi, o dönemde Arabistan'da bilinen Âd, Semûd ve Firavun kıssası gibi eski kıssalardan olması;²⁹⁴ üçüncüsü, yakın tarihte gerçekleşmiş bazı hadiseler olmasıdır.²⁹⁵ Risaletin ilk yıllarında inen surelerde henüz peygamberler tanıtılmadan, bu peygamberlerin kendi kavimleri, krallar ve eşrâf ile olan çatışmaları, akidevî ve ahlakî mücadeleleri ve sonuçta inkâr edenlerin helaki ve müminlerin kurtuluşu konu edinilmektedir.²⁹⁶

²⁸⁹ Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 283-284.

²⁹⁰ Bekir Topaloğlu, "Şûrâ Suresi", *DİA* (İstanbul, 2010), 39/239.

²⁹¹ Öztürk, *Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar*, 199-200, 246.

²⁹² Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 229.

²⁹³ Fecr 89/6-14; Müzzemmil 73/15-16.

²⁹⁴ Müzzemmil 73/15-16; Fecr 89/6-14; Necm 53/36-37, 50-54.

²⁹⁵ Bürûc suresinde anlatılan Ashabü'l-Uhdûd kıssası ile Fil suresinde anlatılan Fil kıssası buna örnek gösterilebilir. (Ahmed b. Yahya Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, ed. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zerkelî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/77; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/331; İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB. Yay., 2005), 25, 26.)

²⁹⁶ Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 174.

Erken dönem Mekke döneminde genelde bazı peygamberlerin ve kavimlerin kıssalarına sadece atıfta bulunulduğu ya da küçük kesitlerle geçildiği, isim haricinde peygamberlerden pek söz edilmediği; zaman ilerledikçe yelpazenin genişlediği ve kıssalardaki konuların yavaş yavaş detaylandırıldığı görülmektedir. Helak sebepleri ilk ayetlerde net bir biçimde zalimlik ve azgınlık keyfiyeti şeklinde tasrih edilmişken, daha sonraki safhalarda inen surelerde bu kavimlerin kendilerine gönderilen peygamberleri tekzip etmeleri sebebiyle helak edildikleri vurgulanmıştır. İlk surelerdeki kıssalarda inananların kurtuluşundan ziyade helak vurgusunun ön plana çıkmasını²⁹⁷ nüzul ortamıyla irtibatlandırarak yorumlamak önemlidir. Zira ilk dönemlerde inananların sayısı müşriklere göre oldukça azdı ve inananlar müşrikler tarafından yoğun bir baskı ve tahkire maruz kalıyorlardı. Daha sonraki süreçte kıssalarla bağlantılı olarak yer yer müşriklerin meydan okuyuşlarına da yer vermeye başlanmıştır. Sonraki aşamalarda inen surelerde ise peygamber kıssaları detaylı bir şekilde zikredilmiştir. Sâd suresine kadarki ilk dönem surelerde geçen kıssalarda dikkati çeken bir husus, genelde “Arab-ı Baîde” olarak bilinen Âd ve Semûd kavimleri ile Yemen bölgesinde yaşadıkları bilinen Sebe’ ve Tûbba’ gibi kavimlerle ilgili anlatımların olmasıdır. Mekkî surelerde Âdem-İblis, Nûh, Hûd ve Âd kavmi, Semûd kavmi, İbrahim ve ailesi, Lût, Şuayip ve Medyen halkı, Davut ve Süleyman kıssaları müteaddit olarak zikredilmiştir.²⁹⁸

Mekke döneminde nazil olan surelerde genel olarak tevhit, nübüvvet, ahiret gibi temel inanç konuları işlenmiş, ibadet ve ahlakla ilgili esaslar konulmuştur. Bu dönemde Hz. Muhammed’in daveti, her şeyden önce inancı putperestlikten, şirkten, ahireti inkârdan temizleme noktasında odaklanmıştır.²⁹⁹ Bu surelerde önemli bir yer tutan geçmiş peygamberlerle ilgili kıssaların çoğunluğunda da benzer tema ve amaç işlenmiş, tevhit inancının hak; şirkin batıl olduğu vurgulanmıştır. Özellikle A’râf, Hûd ve Şuarâ surelerinde anlatılan Hud, Salih, İbrahim, Şuayb ve Musa gibi birçok peygamberle ilgili kıssalarda bu temel amaç ön plana çıkmaktadır.³⁰⁰

Mekkî surelerde geçen birçok kıssada peygamberlerin kendi kavimleriyle mücadelesi anlatılırken zaman zaman bazı peygamberler ve akrabaları arasında yaşanan dramatik ilişkilere de atıfta bulunulmuştur. Bu ilişkilerin, en yakınlarıyla tevhit mücadelesi sürdüren Hz. Muhammed’in ruh haline tercüman olma mahiyeti taşıdığı söylenebilir. Mesela Hz. İbrahim’in babasıyla, Hz. Nûh’un oğluyla, Hz. Yusuf’un kardeşleriyle olan mücadelesi buna örnek olarak verilebilir. Yine bu surelerde sık sık

²⁹⁷ Erken Mekke döneminde nazil olan surelerde küçük kesitler şeklinde anlatılan kıssalarda helak vurgusunun ön planda olduğu ayetler için bkz. Fecr 89/6-14; Necm 53/50-54; Şems 91/11-15; Kâf 50/12-14; Kamer 54/9-42.

²⁹⁸ Mekkî surelerdeki kıssaların mahiyeti ve genel serencamı hakkında geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 233-323.

²⁹⁹ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 113.

³⁰⁰ Bkz. Hz. Hûd ve Âd kavmi kıssası: A’râf 7/65-75; Hûd 11/50-60; Şuarâ 26/123-140. Hz. Salih ve Semûd kavmi kıssası: A’râf 7/73-79; Hûd 11/61-68; Şuarâ 26/140-159. Hz. Şuayb ve Medyenliler kıssası: A’râf 7/85-93; Hûd 11/84-95; Şuarâ 26/176-191. Hz. Musa, Firavun ve İsrailoğulları kıssası: A’râf 7/103-156, 159-171; Hûd 11/96-100, 110-111; Şuarâ 26/10-68.

Nûh, Âd, Semûd ve Lût gibi kavimlerin helakinden söz edilmiş olması öncelikli olarak Kureyşli müşrikleri inzar ve tehdit hedefine yöneliktir. Daha açıkçası onlara, “eğer inkâr ve isyanda ısrar ederseniz, sizin de sonunuz uzak geçmişte helak ve hüsrana uğrayan inkârcı kavimler gibi olur” mesajı verilmiştir.³⁰¹ Bu açıdan bakıldığında helak ve azap ayetlerinin sıkça bulunduğu Nûh, Hûd ve Salih gibi peygamberlerin kendi kavimleri ile mücadelesinin genellikle Hz. Muhammed’in Kureyşliler ile mücadelesi ile örtüşür biçimde anlatılması dikkat çekicidir.³⁰²

Mekkî surelerde bulunan birçok ayette müşriklerle girdiği çetin mücadelede baskılara maruz kalan ve bu sebeple bazen metaneti azalan, yıpranan Hz. Muhammed’e sabır tavsiye edilmiş ve zorluklara karşı direnmesi istenmiş,³⁰³ bu minvalde önceki peygamberlerin mücadelelerinden ve başarılarından söz eden kıssalar anlatılmıştır.³⁰⁴ Bu kıssalarda özellikle Hz. İbrahim’in, Hz. Nûh’un, Hz. Musa’nın, Hz. İsa’nın kıssalarında, Hz. Muhammed’in yaşadığına ve tecrübe ettiğine benzeyen durumlar gözler önüne serilmiştir. Bu kıssalarda ayrıca Allah’ın peygamberlerine nasıl yardım ettiği ve onları başarıya erdirdiği, sonunda inkâr eden toplumların nasıl yok edildikleri dile getirilmiştir. Yine bazı Mekkî surelerde birtakım evrensel ahlakî gerçekleri temsiller yoluyla dile getirmek için sıkça kıssalar kullanılmış, geçmiş peygamberlerin ve onlara uyanların hicrete zorlandıklarından ve hicret ettiklerinden bahsedilmiştir.³⁰⁵ Bunun da Hz. Muhammed’i ve Müslümanları manevî olarak hicrete hazırlama amacına yönelik olduğu söylenebilir.³⁰⁶

Netice itibarıyla Mekke dönemi savaş dönemi değil iman, tefekkür ve tebliğ dönemi olduğu için bu dönemde nazil olan kıssalarda peygamberlerin müşrik kavimleriyle sözlü diyaloguna ağırlık verilmiş, Hz. Muhammed ve müminlere moral aşılama, sabır tavsiye etmek, zorluklara karşı direnme azmini güçlendirmek ve isyanda ısrar eden müşriklerin kalplerine korku salmak hedeflenmiştir. Nitekim bu dönemde Kur’an’a en büyük muhalefeti özellikle Mekke’nin ileri gelenleri, zenginleri ve yöneticileri göstermişlerdir. Bu kimseler tehdit edilmeye ve kınanmaya değil, övülmeye ve taltif edilmeye alışkın idiler. Şairler onlar hakkında beyitlerinde hep övücü ifadeler kullanırlardı. Ama Kur’an onları övmemiştir. Bilakis onları bu şirk içinde kalmaya

³⁰¹ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 250-251. Mekki surelerde eski kavimlerin helaki ile ilgili bazı ayetler için bkz. Fecr 89/6-14; Şems 91/11-15; Kâf 50/36-37; Sâd 38/3, 12-14; A’râf 7/4-5; Yâsin 36/30-32; Furkân 25/35-40; Fâtır 35/42-45; Kasas 28/58-59.

³⁰² Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 263.

³⁰³ Bazı ayetler için bkz. Meâric 70/5; Sâd 38/17; Kâf 39; Tâhâ 20/130. Mekkî surelerde anlatılan kıssaların Peygambere ve müminlere moral aşılması, sabırlı olmayı ve zorluklara karşı direnmeyi tavsiye etmesi açısından tahlil edilmesi ile ilgili bkz. Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 278-293.

³⁰⁴ Allah’ın Hz. Peygamber ve müminlere sahip çıkacağı vurgusunu taşıyan ve onlara moral aşılama bazı ayetler için bkz. Ankebût 29/40; Rûm 30/47, 60; Nisâ 4/163; En’âm 6/84; Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/17, 41-44; Hûd 11/115; Nahl 16/127; Tâhâ 20/130; Mü’min 40/55, 77; Ahkâf 46/35; Kâf 50/39; Tûr 52/48; Kalem 68/48; Meâric 70/5; Müzzemmil 73/10; Müddessir 74/7.

³⁰⁵ Mekki surelerde bu konuda Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Musa’nın hicretlerinden örnekler sunulmuştur. Bkz. Ankebût 29/26; Hûd 11/81; Hicr 15/65; Tâhâ 20/77.

³⁰⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 116.

devam ederlerse şiddetli azapla tehdit etmiştir. Hz. İbrahim kıssası da dahil olmak üzere Mekke’de inen kıssalarda genelde bu yöne ağırlık verilmiştir.

4.2. Mekkî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Temel Özellikleri

Kur’an kıssalarındaki ana amaç sabit ve temelde aynı olmakla birlikte, kıssa içindeki özel amaçlara ilişkin vurgular Hz. Peygamber, müminler ve diğer muhatapların içinde bulundukları durum ve şartlara ve toplumdaki vakıya uygun olarak farklılık arz edebilmektedir. Bu sebeple amaçların ifade şekli veya ön plana çıkan veçhesi kıssadan kıssaya az çok değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir. Mekkî ve Medenî surelerde anlatılan kıssalar mukayeseli bir biçimde ele alındığında farklılaşmanın boyutları daha iyi gözlenebilmektedir. Kur’an’da anlatılan Hz. İbrahim kıssası, Hz. Muhammed’in sîretine mutabık olarak anlatılmıştır. Zira Mekkî surelerde Hz. İbrahim’in putperestlikle mücadelesi ön plana çıkmaktadır. Medenî surelerde ise daha çok Yahudiler ve Hristiyanlara bazen açıktan bazen de zımni bir reddiye kabilinden, Hz. İbrahim’in dininin gerçek takipçilerinin Hz. Muhammed ve ona inananlar olduğu vurgulanmaktadır. Mekke’deki Hz. İbrahim, babası ve kavmiyle tevhit mücadelesine girişen, kavminin taptığı putları yıkan bir peygamber olarak ve putperestlik başta olmak üzere her türlü şirk anlayışıyla mücadele eden bir peygamber olarak sunulmuş; Medine’de ise Yahudi veya Hristiyan olmayıp hanif bir Müslüman olarak tanıtılmıştır. Böylece onun Yahudi ve Hristiyan akidesiyle ilişkisi olmayan ve Hz. Muhammed’in getirdiği İslam’ı tebliğ etmiş bir peygamber olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁷

A’lâ ve Necm surelerinde kendisine sahifeler verildiği³⁰⁸ ve Sâd suresinde kuvvetli, basiretli, ihlaslı ve seçkin kullardan olduğu³⁰⁹ bilgisi bir yana bırakılırsa erken Mekke döneminde İbrahim kıssasından bahsedilmez. Yani Hz. İbrahim ile ilgili bahisler ilk inen surelerde anlatılan kısa ve atıf niteliğindeki kıssalar arasında mevcut değildir. Zaten dikkatli bir analiz yapıldığında geçmiş peygamberlerle ilgili anlatılan kıssalar özellikle hicrete yakın dönemlerde ciddi bir artış göstermiştir.³¹⁰ Mekke döneminde inen İbrahim kıssasının önemli bir bölümünün peygamberlik görevinin görünürde başarısız kalması nedeniyle Hz. Muhammed ve sahabilerin endişe ve ümitsizliğe kapıldıkları Mekke döneminin sonlarında indiğini ve onları teselli ve teşvik amacını taşıdığını görmekteyiz. Bu dönemde Kureyş’in düşmanlığı ve yaptığı işkenceler en çekilmez ve vahşi bir durum almış, Hz. Muhammed tüm dünyevi desteklerden yoksun kalmış, Mekke toplumu bir bütün olarak inat ve inkârın içine girmiş, İslam’a meyli olan herkes alay, eğlence, kınama, işkence ve sosyal boykota maruz bırakılmıştı. Buna rağmen, Hz. Muhammed tüm bu olumsuzluklar arasında görevini sürdürmeye çalışıyordu. İşte böyle

³⁰⁷ Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 107.

³⁰⁸ Bkz. A’lâ 87/18-19; Necm 53/37.

³⁰⁹ Sâd 38/45-47.

³¹⁰ Bâzergeran, *Kur’an’ın Nüzul Süreci*, 116.

bir dönemde yoğunluklu olarak tevhit, Allah'a iman ve teslimiyet konularına temas eden³¹¹ Hz. İbrahim kıssası, Hz. Muhammed ve sahabeyi teselli etmekte ve onlara sabır aşılamaktadır. Diğer taraftan ise tıpkı Mekkî surelerdeki diğer kıssalar gibi, Kureyş müşriklerini daha önceki dönemlerde yaşamış ve peygamberlerini inkâr etmiş kavimlerin helakından ibret almaya davet etmekte ve onları uyarmaktadır.³¹²

İçinde anlatılan hususlar göz önünde bulundurularak incelendiği zaman Hz. İbrahim kıssasının Mekkî surelerde en çok iki konu üzerinde yoğunlaştığı görülür:

1. Hz. İbrahim'in putlara ibadeti reddetmesi ve bu konuda babası ve kavmi ile olan mücadelesi: Bu konuyu ele alan kıssa sayısı 8 tane olup bunlar nüzul sırasına göre şu surelerde bulunmaktadır: Meryem (44), Şuarâ (47), En'âm (55), Sâffât (56), Zuhuruf (63), Nahl (70), İbrâhîm (71), Enbiyâ (73), Ankebût (85).

2. Hz. İbrahim'e gelen misafir elçiler ve Hz. Lût ile birlikte anlatılan kıssa şu 4 surede geçmektedir: Hûd (52), Hicr (54), Zâriyât (67), Ankebût (85).

Mekkî surelerde Hz. İbrahim'le ilgili anlatımlarda bu iki mevzu dışında farklı konulardan bahseden bölümler de mevcuttur. Mesela İbrâhîm suresinin 35-41. ayetlerinde Hz. İbrahim'in kendi zürriyeti ve Mescid-i Haram'ın içinde olduğu Mekke için dua ettiği kıssa ve Sâffât suresinde de³¹³ Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme girişiminde bulunduğunu anlatan kıssa geçmektedir. Mekkî surelerde kıssa cihetiyle değil de Hz. İbrahim'in farklı yönlerine temas eden ayetler de bulunmaktadır.³¹⁴ Câbirî Mekkî surelerdeki kıssaların Ashabü'l-Kurâ (Ehlu'l-Kurâ) ve geçmiş peygamber kıssaları olmak üzere iki tür olduğunu belirtir ve Hz. İbrahim kıssasını ikinci tür içerisinde değerlendirmenin daha doğru olacağını belirtir.³¹⁵

Özellikle Mekkî surelerde geçmiş peygamberlerle ilgili kıssaların çoğunluğunda ana temanın tevhit inancı olduğunu ifade etmiştik. Mekke'de inen vahyin bu temel hedefine uyumlu olarak Mekkî surelerde bulunan Hz. İbrahim kıssasında da tevhit ve onun hedefi olan ahiret inancı, temel konuların başında gelir. Hatta diyebilirizki bütün kıssalar içinde Hz. İbrahim'in kendi kavmi ve babasıyla yaşadıklarına ilişkin pasajlar tevhit inancına davet ekseninde ayrı bir önem taşır.³¹⁶ Mekke döneminin özellikle orta ve sonraki süreçlerinde inen surelerde Hz. İbrahim'in, babası ve kavminin taptığı putlara karşı mücadele ettiği, bir tek Tanrı inancını savunduğu, gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapmanın manasız olduğunu kavmine anlattığı ön plana çıkmaktadır.³¹⁷ Mesela En'âm suresinde, Allah'a şirk koşan insanların hatalarını etkili ve somut bir örnek vererek onları tevhit inancına yaklaştırmak için Hz. İbrahim'in gök

³¹¹ Öztürk, *Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar*, 246.

³¹² Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 404.

³¹³ Sâffât 37/99-113.

³¹⁴ Bkz. Nüzul sırasına göre: A'lâ 87/18-19; Necm 53/36-37; Sâd 38/45-47; Yûsuf 12/6, 37-38; En'âm 6/161-163; Şûrâ 42/13; Nahl 11/120-123.

³¹⁵ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 278-279.

³¹⁶ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 240.

³¹⁷ Harman, "İbrahim", 21/269.

cisimleriyle ilgili kıssası anlatılır. Allah (cc) Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin eşsiz nizamını göstermiş ve bu sayede Hz. İbrahim, batıp giden yıldızların, ayın ve güneşin "Rab" olamayacağını söylemiş ve kendisinin bütün batıl dinlerden uzaklaşarak, gökleri ve yeri yaratana yüzünü çevirdiğini ifade etmiştir.³¹⁸ Bu dönemde nazil olan Hz. İbrahim kıssasında putların insanlara hiçbir fayda ve zarar vermeyen, yaratma özelliği olmayan, işitip göremeyen, rızık veremeyen cansız varlıklar olduğu vurgulanmakta, akli muhakemeyi ön planda tutan, "deliller serdederek tevhide çağırma" metodu özellikle dikkat çekmektedir.³¹⁹ Hz. İbrahim bu metoda uygun olarak, babasını ve kavmini tevhide davet ederken taptıkları putların işitmediğini, görmediğini, konuşmadığını, kendilerine fayda ve zarar veremediklerini ifade etmiş, onları bu şekilde ikna etmeye çalışmıştır.³²⁰ Ayrıca tıpkı diğer peygamber kıssalarında olduğu gibi, Hz. İbrahim kıssasında da peygamberlere ve getirmiş oldukları vahye atıfta bulunulup övülmeleri yanında, Hz. İbrahim'in putperest kavmi ile giriştiği mücadele ve müşriklerin azap ile uyarılmaları üzerinde durulmuştur. Mekkî surelerde bu büyük peygamberin anlatıldığı özel bağlama göre kıssanın muhtevası bazen artıp bazen eksilmektedir.

Kur'an kıssalarının anlatılış gayesi en temelde, muhatapların kıssadan hisse almalarını sağlamaktır.³²¹ Alınan bu hisse ise iki yönlüdür: Birincisi, kıssanın Hz. Muhammed ve Müslümanlara sabır, teşvik ve müjde veren yönü; diğeri ise müşriklere tehdit ve uyarı içeren ve onları eleştiren yönüdür. Mekkî surelerdeki Hz. İbrahim kıssası, ana hatlarıyla, şirk koştuklarından ve bu işten vazgeçemediklerinden dolayı Arapları eleştiren bir içeriğe sahiptir. Müşrik Arapların tutumlarını örnek verip eleştiriye geçmek daha etkili olacaktır. Bu nedenle, eleştiriye hedef olarak seçilen ve eleştirilmek istenen dinleyici düzlemindeki Araplar Hz. İbrahim'in bu tavır ve tutumlarıyla ilgili Kur'an'daki haberleri duyuyor ve birbirlerine ulaştırıyor olmalıdırlar.³²² Dolayısıyla Mekkî surelerde geçen Hz. İbrahim kıssası öncelikli olarak Mekke'deki putperestleri uyarmak; sonra da müminlere sabır ve teselli aşlamak amacıyla anlatılmıştır. Yine Mekkî surelerde Hz. İbrahim ile ilgili anlatımlar, Kâbe'nin yanına ailesini yerleştirmesi ve oğlu İsmail tarafından Arapların atası olması hasebiyle Hicaz bölgesinde yaşayan tüm Arapları birleştirici bir misyonu ifade etmektedir.

4.3. Mekkî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Kronolojik Tespiti

Kur'an kıssaları hem Mekkî hem de Medenî sureler içinde dağılmış durumdadır. Aynı kıssa bütün olarak yahut kısmen birçok surede tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarının anlatımında kronolojik sıralamaya riayet edildiği söylenemez.

³¹⁸ En'âm 6/75-79.

³¹⁹ Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", 283-284. Bu konuda bazı ayetlere bkz. Maide 5/76; Yûsuf 12/ 40; Ra'd 13/16; Meryem 19/42; Enbiyâ 21/66.

³²⁰ Meryem 19/41-50; Enbiyâ 21/51-73; Şuarâ 26/69-89.

³²¹ Kıssalardaki gayelerle ilgili açıklamalar için bkz. Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 245-292.

³²² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/438.

Kur'an, kıssalarda zaman ögesini hemen hemen hiç belirtmemiştir. Yani kıssaların hangisinin daha önce yaşandığını, hangisinin daha sonra vuku bulduğunu Kur'an'dan çıkarmak zordur. İster iniş sıralaması esas alınsın, ister Mushaf sıralaması esas alınsın, bu durum değişmez. Hatta tek sure içinde geçen bir kıssada bile kronolojik sıralamaya riayet edilmediği görülmektedir. Mesela Câbirî bu konuda Hz. Musa kıssasının aşamalarını kronolojik sıraya göre numaralandırmış ve bu tarihi kronolojik sıralamaya hiçbir surede uyulmadığını tespit etmiştir.³²³

Kur'an'ın Mushaf sıralaması, özellikle Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam'ın ve dolayısıyla Müslümanların sosyal, siyasal, ekonomik ve diğer alanlardaki faaliyetlerinin temeli olmuş, kıyamete kadar da bu şekilde devam edecektir. Bu açıdan düşündüğümüzde mevcut Mushaf sıralaması oldukça makuldür. Ancak biz Mushaf sıralamasını göz ardı etmeksizin, Kur'an kıssalarını iniş sıralamasını esas alarak incelemenin oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü insan için bu dünya yolculuğunda bir pusula vazifesini gören ve yirmi küsur yılda nazil olan Kur'an ayetleri, o dönem insanların zihinsel ve kültürel yönlerini, algılayışlarını göz önünde bulundurmuş ve onların kavrayışlarına göre şekillenmiştir.³²⁴ Bu açıdan bakıldığında vahyin nüzul kronolojisi, Kur'an kıssalarının kendi nüzul bağlamları içerisinde ifade ettikleri ilk ve asli manaları tespit hususunda büyük önemi haizdir. Yine kıssaların kronolojik sıralamasının belirlenmesi, ilk muhataplar ile Hz. Muhammed'in psikolojisini anlamada ve muhatap kitlenin değişimiyle vahyin gelişimi arasındaki ilişkinin ortaya konması hususunda da çok faydalı olacaktır. Denilebilirki kıssalar, Hz. Muhammed'in içine düştüğü psikolojik ve duygusal sıkıntıları gösteren en gerçekçi tablolardır.

Kur'an kıssalarının iniş sıralamasının tespiti, Hz. Muhammed'in davetinin gelişimini tespit etmede ve kıssaların amaçlarını siyerin akışına göre belirlemede bize çok yardımcı olacaktır. Kronolojik Kur'an kıssaları çalışmalarının yapılması, vahyin indiği dönem ve arka planını anlamamıza katkı sağlayacaktır. Nitekim dikkatli bir şekilde incelemeye tabi tutulduğunda Kur'an'da özellikle peygamberlerden bahseden kıssaların, nazil olduğu zaman ve zemin itibarıyla Hz. Muhammed'in ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu konulardan bahsettiği görülecektir.³²⁵ Hz. Muhammed'in daveti, Kur'an'ın oluşumu ve yol göstericiliğiyle uyum halinde cereyan ettiği için, kıssalar kronolojik okumaya tabi tutulduğunda bu uyum çok daha net görülmektedir.

Kur'an'da anlatılan her Peygamber kıssası, Muhammedî davetin bir aşamasına uygun düşecek şekilde sunulmaktadır. Kıssaların hedefi sadece Peygamberlerin hayatını anlatan kesitler olarak sınırlandırılmamalı, aynı zamanda Muammedi davetin

³²³ Câbirî, *Medhal ile l-Kur'âni'l-Kerîm*, 360-361.

³²⁴ Bu durumu en güzel şekilde ifade eden bir rivayet için bkz. Buhârî, *Fedailü'l-Kur'an*, 66.

³²⁵ Mesela Mahmut Ay, Hz. Musa kıssasıyla Hz. Muhammed'in kıssası arasında benzerlikler olduğunu belirtmektedir. (Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 24-25.)

aşamalarından bir aşamayı açıkladıkları bilinmelidir.³²⁶ Dolayısıyla kıssalar, ibret kaynağı olduğu gibi, kronolojik okunduğunda örnek risalet ve tebliğin geçirdiği aşamaları da gözler önüne sermektedir.³²⁷ Diğer taraftan birçok surede, bütün olarak ya da kısmen tekrarlanan kıssaların, neden tekrarlandığı sorusunun cevabı, siyer bağlamında ve kronolojik olarak okundukları zaman çok daha somut ve net bir şekilde anlaşılacaktır.

Son yıllarda, başlangıçtan itibaren Kur'an vahyinin gelişimini, Kur'an'ın muhtevasını, oluşum tarihini ve geçirdiği aşamaları tespit etmek ve bu tarihi seyrin Müslümanların Kur'an algısındaki yerini belirlemek ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmaktadır.³²⁸ Bu çalışmalar içinde kıssalar konusu üzerinde önemle duran ve özellikle de kıssaları nüzul sırasına göre incelemenin çok ehemmiyetli olduğunu düşünenlerden birisi Câbirî'dir. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in sîreti eşliğinde okumak ve tefsir etmek yöntemini benimseyen Câbirî, Kur'an kıssalarını da bu yöntemle açıklamaya çalışmıştır.³²⁹ Câbirî, Kur'an kıssalarını vahyin başlangıcından Hz. Muhammed'in vefatına kadar iniş sırasına göre belirlemeye çalıştığı *Medhal* isimli eserinde, Muhammedî davetin amacı doğrultusunda değerlendirmek suretiyle kıssaları amaç ve hedefleri açısından üç tip olarak taksim etmiş ve kıssaların hedeflerini surelerin nüzul tertibiyle ilişkilendirip Muhammedî davetin bu açıdan ilk ikisi Mekkî, üçüncüsü de Medenî olmak üzere üç merhaleye ayrıldığı tespitinde bulunmuştur. Şunu özellikle belirtelimki Câbirî bu çalışmayı, kronolojik sıralamadan ziyade kıssaların içeriği, hedefleri ve anlatılış tarzları çerçevesinde yapmıştır.³³⁰

Kur'an'ın sure ve ayetlerini tarihlendirmede ve bir nüzul tertibi belirlemede Kur'an'ın lafzî ve konusal gelişim sürecini temel alan Bâzergan ise kıssa kronolojisi ile ilgili farklı bir metot geliştirmiştir. Bâzergan, "Kur'an'ın Nüzul Süreci" isimli eserinde Peygamberlerin kavimlerini tebliği, onlarla mücadeleleri ve neticede inanmayanların helak edilişleri ile ilgili ayetlerin nüzul dönemlerini gösteren bir grafik tasarlamıştır. Bu grafikte özellikle bi'setin 4. 5. ve 9. yıllarında bu konularla ilgili ayetlerin yoğunlaştığı, özellikle 9. senede zirve yaptığı görülmektedir. Bi'setin 11. senesinde ise

³²⁶ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 257.

³²⁷ İshak Doğan, "Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)", *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (ts.), 118.

³²⁸ İsmail Çalışkan - Zeynep Ceran, "X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması Ve Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi Sempozyumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 337-338. Son dönemlerde nüzul-siret ilişkisi ile ilgili kaleme alınan çalışmalardan bazıları şunlardır: Şevket Kotan: *Kur'an ve Sîret Bütünlüğü*, Muhammed Coşkun: *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsir Yöntemi: Sîret-Nüzûl İlişkisi*, Ömer Müftüoğlu: *Âdiyât Suresini Siyer Rivayetleri Katkısıyla Yeniden Değerlendirme Denemesi*, Emrah Dindi: *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)*, Korkut Dindi: *Siyer-Kur'an İlişkisi-Mekke Dönemi*, Nurdan Mendeş: *Siyer-Tefsir İlişkisi-İbn Hişam Örneği*, Yasin Yılmaz: *Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshak'taki Bazı Hadiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi*, Fatih Özaktan: *Kur'an'ın anlaşılmasında Siyerin Rolü*.

³²⁹ Coşkun, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsir Yöntemi: Sîret-Nüzûl İlişkisi*, 142. Câbirî'nin, kıssaları iniş sırasına göre incelemesindeki amaçları için bkz. Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 261.

³³⁰ Câbirî'nin belirlediği bu merhaleler hakkında bilgi için bkz. Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 255-417.

daha ziyade, peygamberlerin vasıflarıyla ilgili ayetler yoğunluk kazanmıştır.³³¹ Bâzergan Kur'an'ın yaklaşık dörtte birini teşkil eden geçmiş ümmet ve peygamberlere ilişkin ayetlerin nüzulünün, bi'setin 9. yılında maksimum noktaya ulaştığını ifade etmektedir.³³²

Hiz. İbrahim kıssasının nüzul kronolojisini belirlemeye çalışırken kıssanın içinde bulunduğu surenin Mekki ve Medeni olması kadar, kıssanın anlatıldığı ayetlerin Mekki ve Medeniliği de özel bir tahlile tabi tutulmalıdır. Müfessirler genel olarak Mekki ya da Medeni olarak isimlendirdikleri sureler içinde, bazen bir ya da birden çok ayetin farklı zamanlarda nazil olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun sebebi, o ayetin içeriği, muhtevası ve siyerle ilgili rivayetlerin verdiği bilgilerdir. Bu durum surelerin kronolojik tertibi yanında belki de daha da önemli bir durum olan ayetlerin kronolojik tertibinin önemini arttırmaktadır. Ayet kronolojisi yaparken elbette surelerin nüzul kronolojisi bilinmelidir. Ancak nüzul tarihi ile ilgili bir konuda daha net sonuca varmak için ayetin siyerle irtibatı, ayetin üslup ve muhtevası, lafzi olarak ayetin uzunluğu ve insicamı gibi bilgiler oldukça önemlidir. Ayetlerin nüzul yıllarını tarihlendirme ile ilgili gördüğümüz kadarıyla şu ana kadar en kapsamlı çalışmayı Bâzergan yapmıştır. Çünkü bu konuda ayetlerin sureleri, konuları ve nüzul yılları belirtilerek bir tablo içinde sunulduğu başka bir çalışma pek bulunmamaktadır.³³³

Kur'an'da, diğer bütün ayetlerde olduğu gibi Hiz. İbrahim kıssası anlatılırken kronolojik nüzul sıralamasına riayet edilmemiş ve kıssa sureler içinde serpiştirilmiştir. Biz bu çalışmada, en muteber nüzul sıralaması olan ve kaynaklarımızda Hiz. Osman'a atfedilen³³⁴ kronolojik tertibi esas aldık. Ancak biz Hiz. İbrahim kıssasını siyer bağlamında değerlendirirken bununla kalmayıp mümkün merteye surelerin üslubu, muhtevası ve Kur'an'da kıssayı destekler mahiyette bulunan ve aynı dönemde nazil olan ayetleri ve siyer bilgilerini göz önünde bulunduracağız. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi surelerin kronolojik sırasıyla alakalı rivayet kaynaklarının hepsi sınırlı bir değere sahip olduğu için bu listenin nüzul kronolojisini kesin bir şekilde ortaya koyduğunu iddia etmiyoruz. İlgili kronolojik tertip şu şekildedir:

Mekki sureler:

1-Alak, 2-Kalem, 3-Müzzemmil, 4-Müddessir, 5-Fâtiha, 6-Mesed, 7-Tekvîr, 8-A'lâ , 9-Leyl, 10-Fecr, 11-Duhâ, 12-İnşirâh, 13-Asr, 14-Âdiyat, 15-Kevser, 16-Tekâsür, 17-Mâûn, 18-Kâfirûn, 19-Fîl, 20-Felâk, 21-Nâs, 22-İhlâs, 23-Necm, 24-Abese, 25-Kadir, 26-Şems, 27-Burûc, 28-Tîn, 29-Kureyş, 30-Kâria, 31-Kıyâme, 32-Hümeze, 33-Mürselât, 34-Kâf, 35-Beled, 36-Târık, 37-Kamer, 38-Sâd, 39-A'râf, 40-Cin, 41-Yâsîn,

³³¹ Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 183-184.

³³² Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 311.

³³³ Tablo için bkz. Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 151-158.

³³⁴ Bu tertibin kaynağı hakkında bilgi için bkz. Bkz. Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/168-169; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 83-84; Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi), 2016), 58.

42-Furkân, 43-Fâtır, 44-Meryem, 45-Tâhâ, 46-Vâkıa, 47-Şuarâ, 48-Neml, 49-Kasas, 50-İsrâ, 51-Yûnus, 52-Hûd, 53-Yûsuf, 54-Hicr, 55-En'âm, 56-Sâffât, 57-Lokmân, 58-Sebe', 59-Zümer, 60-Ğâfir, 61-Fussilet, 62-Şûrâ, 63-Zuhruf, 64-Duhân, 65-Câsiye, 66-Ahkâf, 67-Zâriyât, 68-Ğâşiye, 69-Kehf, 70-Nahl, 71-Nûh, 72-İbrâhîm, 73-Enbiyâ, 74-Mü'minûn, 75-Secde, 76-Tûr, 77-Mülk, 78-Hâkka, 79-Meâric, 80-Nebe', 81-Nâziât, 82-İnfîtâr, 83-İnşikâk, 84-Rûm, 85-Ankebût, 86-Mutaffîfîn.

Medenî sureler:

87-Bakara, 88-Enfâl, 89-Âl-i İmrân, 90-Ahzâb, 91-Mümtehhine, 92-Nisâ, 93-Zilzâl, 94-Hadîd, 95-Muhammed, 96-Ra'd, 97-Rahmân, 98-İnsân, 99-Talâk, 100-Beyyine, 101-Haşr, 102-Nûr, 103-Hac, 104-Münâfikûn, 105-Mücâdele, 106-Hucurât, 107-Tahrîm, 108-Teğâbun, 109-Saff, 110-Cum'a, 111-Fetih, 112-Mâide, 113-Tevbe, 114-Nasr.

Bu tertibe göre, Hz. İbrahim hakkındaki ayetlerin yer aldığı Mekkî surelerin kronolojik tertibi sırasıyla şu şekildedir: 1-A'lâ 2-Necm 3-Sâd 4-Meryem 5-Şuarâ 6-Hûd 7-Yûsuf 8-Hicr 9-En'âm 10-Sâffât 11-Şûrâ 12-Zuhruf 13-Zâriyât 14-Nahl 15-İbrâhîm 16-Enbiyâ 17-Ankebût.

Hiz. Osman'a dayandırılan bu tertibe göre Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin geçtiği Mekkî surelerin nüzul kronolojisini ve içerdiği konuları şematik olarak şu şekilde yapmak mümkündür:

<i>Nüzul Sırası</i>	<i>Sure</i>	<i>Ayet Numaraları</i>	<i>Kıssada Anlatılan Konu</i>
8	A'lâ	18-19	Hiz. İbrahim'e İndirilen Sahifeler
23	Necm	37	Hiz. İbrahim'e İndirilen Sahifeler
38	Sâd	45-47	Peygamberliği
44	Meryem	41-50, 58	Babasını Daveti, Peygamberliği
47	Şuarâ	69-89	Babası ve Kavmini Daveti
52	Hûd	69-76	Ziyarete gelen Elçiler ve Hiz. Lût Kavmi ile ilgili Diyalog
53	Yûsuf	6, 38	Peygamberliği, Millet-i İbrahim
54	Hicr	51-60	Ziyarete gelen Elçiler ve Hiz. Lût Kavmi ile ilgili Diyalog
55	En'âm	74-84, 161	Babasını daveti ve Gök cisimleriyle istidlalde bulunması, Millet-i İbrahim Babası ve kavmini daveti, putları kırması, hicreti, oğlunu kurban etmek istemesi"
56	Sâffât	83-113	
62	Şûrâ	13	Peygamberliği
63	Zuhruf	26-28	Babası ve Kavmini Daveti
67	Zâriyât	24-36	Ziyarete gelen Elçiler ve Hiz. Lût Kavmi ile ilgili Diyalog Ümmet ve Hanif oluşu, övülmesi, Millet-i İbrahim
70	Nahl	120-123	
72	İbrâhîm	35-41	Mekke ve ahalisi, zürriyeti için yaptığı dua Babası ve kavmini daveti, ateşe atılması
73	Enbiyâ	51-73	
85	Ankebût	16-17, 24-27, 31-32	Kavmini daveti, ateşten kurtarılışı, hicreti, elçilerin ziyareti ve Lût kavminin helakinin haber verilmesi

Bu kronolojik sıraya göre Hiz. İbrahim'le ilgili Kur'an'da nazil olan ilk ayetler ona indirilen sahifelerden bahseder.³³⁵ Ardından Sâd suresinde Hiz. İbrahim, diğer iki peygamber Hiz. İshak ve Hiz. Yâkub ile birlikte zikredilir.³³⁶ Hiz İbrahim, tevhide ispat ve şirki iptal etmek için önce babası Âzer'le³³⁷ sonra kavmi ile³³⁸ mücadele etmiştir. Bu durum bize Hiz. İbrahim kıssasında tebliğin aşamaları ile ilgili bir fikir vermektedir. Ayrıca Hiz. İbrahim kıssasındaki konuların uyumlu bir içeriğe sahip oldukları, aralarında bir sentezin oluşturulduğu müşahade edilmektedir. Örneğin Necm ve Sâffât sureleri A'lâ suresinin önüne geçirilirse bu uyum bozulacaktır. Zira böyle bir şey olsa, Hiz. İbrahim'in sıfat ve özellikleri daha önce anlatılmışken, adının daha sonra anılması veya onun kavmi ile olan tartışmaları, düşünceleri, maruz kaldığı belalar, kurban olayı ve nail olduğu mükâfatlardan hemen sonra Hiz. İbrahim'in çok öz ve kısa bir biçimde tanıtılması gibi bir durumla karşı karşıya kalırız. Hiz. İbrahim'in tevhit mücadelesinde karşılaştığı zorlukların Hiz. Muhammed'in kalbinde ve sahabilerin zihninde tam bir şekilde yerleşmesi, tespit ve tesirin oluşması için Kur'an'ın bu kıssayı ortamın ihtiyacına göre şekillendirmesi çok önemlidir. Aksi takdirde kıssa içindeki konuların yer değiştirmesi tüm bu etki ve tespiti zayıflatacaktır.³³⁹

³³⁵ A'lâ 87/18-19; Necm 53/36-37.

³³⁶ Sâd 38/45-47.

³³⁷ En'âm 6/74; Meryem 19/42-48.

³³⁸ En'âm 6/76-81; Enbiyâ 21/52-70; Şuarâ 26/69-104.

³³⁹ Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 327-328.

Nüzul seyrine göre incelendiği zaman ilk dönemlerde inen kıssalarda konuşma unsuruna yani diyaloga pek yer verilmediği görülmektedir.³⁴⁰ Ama vahyin ilerleyen safhalarında kıssalarda uzunluk ve tafsilata doğru bir farklılaşma kaydedilmiştir. Dikkati çeken bir husus şudurki Kur'an, geçmiş tarihi kıssalarda geçen bütün konuşmaları değil, bu konuşmalardan o anda siyerde yaşananlara uygun olarak muhataba ders ve ibret olacak kısımları ve asıl gayeye matuf bölümleri nakletmiştir.³⁴¹ Dolayısıyla genel olarak kıssaların, nüzul sırasına göre okundukları zaman önceleri çok kısa muhtevalarla sunuldukları daha sonra vahyin merhaleleri ilerledikçe bu kısa işaret ve muhtevaların genişleyerek arttığı görülmektedir. Ancak tüm bu bilgi ve kriterlere rağmen Kur'an kıssalarında zaman mefhumu hemen hemen hiç belirtilmediği için bir peygamber kıssasında anlatılan olayların tarihi yaşanmışlık açısından hangisinin daha önce hangisinin daha sonra vuku bulduğunu belirlemek zordur. Hatta tek sure içinde geçen bir kıssada bile tarihi kronolojik sıralamaya riayet edilmediği görülmektedir. Diğer taraftan Mushaf tertibine göre bir peygamber kıssasının nüzul kronolojisini belirlemek te kolay değildir. Bu durum Hz. İbrahim kıssası için de geçerlidir.

³⁴⁰ Bkz. Fecr 89/6-13; Furkân, 25/35-39.

³⁴¹ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 203-204.

5. KISSA-SİYER BAĞLAMINDA MEKKÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINDAN SAFHALAR

5.1. Bi'set'in İlk Yıllarında Hz. İbrahim Kissası

Şirk, Hz. Muhammed'in doğduğu coğrafyada Arap toplumunda egemen olan genel bir inançtır.³⁴² İşte böyle bir ortamda Hz. Muhammed'in risaleti, 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde, kendisi yaklaşık 40 yaşlarında iken başlamış ve 23 yıl kadar devam etmiştir. İlk vahyin gelişi ile heyecan ve korkuya kapılan Hz. Muhammed, Hz. Hatice tarafından teskin edilmiştir.³⁴³ Hz. Hatice'nin ve kızlarının tereddüt etmeden Hz. Muhammed'in nübüvvet tecrübelerinin gerçekliğini kabul ettiğini bildirmesi ve daha sonra Hz. Ebûbekir, Zeyd b. Hârise ve Hz. Ali gibi ilk Müslümanlarda da bu durumun görülmesi, ilk vahiy öncesinde ruhî ve fikrî bir hazırlık dönemi yaşandığı ve Hz. Muhammed'in vahiy öncesi hayatının insanlar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu şeklinde açıklanabilir.³⁴⁴ Hz. Muhammed Mekke'de gerçekten çok iyi tanınıyor ve çok seviliyordu. Ahlakıyla herkesin takdirini kazanmıştı. Bu durum onu içinde yaşadığı toplumda ayrıcalıklı kılmaktaydı. Rivayetlerde Hz. Hatice'nin, ilk vahyin gelişiyle Hz. Muhammed'i amcasının oğlu ve Hristiyan bilgini olan Varaka b. Nevfel'e götürdüğü, onun da Hz. Muhammed'e, ileride yaşayacağı bazı sıkıntılardan ve hatta sonunda Mekke'yi terk etmek zorunda kalacağından, tüm bunlara hazır olması gerektiğinden haber verdiği nakledilir.³⁴⁵ Hakikaten Mekke dönemi Hz. Muhammed ve inananlar için zorlu bir mücadeleye sahne olmuştur. Yine kaynaklarımızda ilk vahiyden sonra vahyin bir müddet kesildiği, fetret devri olarak anılan bu durumun birkaç ay ile üç yıla kadar varan bir süre devam ettiği ifade edilmiştir.³⁴⁶

Müşrikler risaletin ilk zamanlarında, “Yazık! Muhammed büyüldü/delirdi. Cinler ona musallat oldu, kendini peygamber sanıyor...” diyerek Hz. Muhammed'e karşı biraz acıma hissederken biraz da alaycı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Rasulullah onların bulunduğu yerden geçince kendisine işaret ederek, “Abdûlmuttalib'in oğlu gökte olanla konuşuyor” diyorlardı. Çünkü onun aldığını söylediği vahiy hakkında ciddi şüpheleri vardı. Müşrikler özellikle bi'setin ilk yıllarında olmak üzere Mekke dönemi boyunca Hz. Muhammed'in aldığını söylediği vahyin cin ve şeytandan olduğunu, ya da Hz. Muhammed'e onu bir beşerin öğrettiğini iddia ediyorlardı. Bu sebeple Hz.

³⁴² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/325.

³⁴³ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 3. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/265-271.

³⁴⁴ Bkz. Mehmet Ali Kapar, *Milletlerarası İlmî Toplantı*, “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v), İslamî İlimler Araştırma Vakfı*, (2011), 161; Vehbi İmamoğlu, “Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2009), 309-310; Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 14.

³⁴⁵ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 3; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/269-270; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 117.

³⁴⁶ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 3 ; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/275-277.

Muhammed'i mecnun, şair veya kâhinlikle itham ediyorlardı.³⁴⁷ Müşrikler ilk dönemlerde Hz. Muhammed'in etrafında toplanıp ona iman eden ve sayıları üç beşi geçmeyen insanlara sessiz kalıyor, onları cahil-cühela, ne yaptıklarını bilmeyen olarak nitelendiriyorlar ve aşırı bir tepki göstermiyorlardı. Gerçekten de Hz. Muhammed'e pek az insan inanmıştı ve birçoğu da Müslüman olduklarını gizliyorlardı. Müslüman olanların İslam'a giriş öykülerine bakıldığında, umumiyetle bu kimselerin Hz. Muhammed'e gelip birebir görüştüktan sonra gizlice Müslüman oldukları görülmektedir.³⁴⁸ Davetin ilk zamanlarında, Rasulullah (sav) Safâ Tepesi'nin hemen yanındaki Dâru'l-Erkâm'ı gizli bir davet merkezi olarak kullanmıştır.³⁴⁹

Hz. Muhammed'in, özellikle Allah'ın birliği inancını tâvizsiz bir şekilde savunarak yüzyıllardan gelen çok tanrıcılık inancını reddetmesini başlangıçta ciddiye almayan Mekke'nin ileri gelen müşrikleri, zaman geçtikçe geleneksel inançlarının, toplumsal konumlarının ve çıkarlarının tehlikeye girdiğini görmeye başlamışlardır.³⁵⁰ Bu sebeple Hz. Muhammed'e bağlananının onun yanından hiç ayrılmadığını ve her geçen gün ona inananların çoğaldığını görünce, meseleyi çok daha ciddiye alma ihtiyacı duymuşlardır. Hz. Muhammed, bu süreçte gizli bir şekilde daveti devam ettirmiştir. “(Önce) en yakın akrabaları uyar” ayeti Kur'an davetinin seyrinde yeni bir aşamanın başlangıcı kabul edilmiştir. Bu aşama gizli davetten aleni davete geçiştir. Bu ayet, İslam'a davete kimlerden başlaması gerektiğini Hz. Muhammed'e bildirmiş ve bu ayet nazil olduktan sonra davete akrabalarından başlamıştır. İbn Sa'd ve İbn Esir gibi tarihçiler gizli davet döneminin üç sene sürdüğünü, daha sonra bu ayetin nüzulüyle akrabalarından başlayarak alenen davet aşamasına geçildiğini belirtirler.³⁵¹ Hz. Muhammed bu ayetle birlikte kavmini açık bir şekilde İslam'a davet etmeye başlamıştır. Ardından Kureyş'i tehdit eden, putperest atalarının da küfür üzere ölüp helak edildiklerini ifade eden, putları kınayan, dini geleneklerini aşağılayan, eleştiren ve küçümseyen ayetler nazil olmuş, doğal olarak müşrikler de Hz. Muhammed'e karşı tedbire ve tehditlere başvurmuşlardır. Çünkü bu yeni dinin atalarından gelenlere aykırı olduğunu artık idrak etmişlerdir. Bu sebeple Rasulullah'a karşı tavırlarını sertleştirdiler, onu dışlamaya, onunla tartışmaya ve onun davetine karşı çıkarak düşmanlık beslemeye başladılar.³⁵² Amcası Ebû Tâlip ise İslam'a girmemiş olmasına rağmen yeğenini himaye etmiş ve hep arkasında durmuştur. Rasulullah Allah'ın emrini açık bir şekilde insanlara tebliğ etmeye devam ediyor, hiçbir şey onu engellemiyordu. Kureyşli Müşrikler Hz. Muhammed'in ilahları hakkında hoşlarına gitmeyen şeyleri söylemede ısrarcı olduğunu

³⁴⁷ İlgili ayetler için bkz. Tûr 52/29; Hâkka 69/39-41, 42-43; Enbiyâ 21/5; Sâffât 37/35-37; Yâsîn 39/69; Hicr 15/6-7; Duhân 44/13-14; Kalem 68/1-2, 4-7, 51; Tekvîr 81/19-22; Nahl 16/103.

³⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/281-293.

³⁴⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 88.

³⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/566.

³⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/199-200; İbnü'l Esir, *el-Kâmilü fi't-Târih*, 1/584.

³⁵² Muhammed İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, ed. Ahmed Ferîd el-Mezîydî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1/234-247; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/199.

ve Ebû Tâlib'in de onun arkasında durduğunu ve onu kendilerine teslim etmediğini görünce aralarından önde gelenlerden bir grubu Ebû Tâlib'e gönderiyor ve onun nezdinde Hz. Muhammed'i davasından vazgeçirmeye çalışıyorlardı.³⁵³

Bu gizli davet süreciyle ilgili bir antiparantez açmakta fayda görüyoruz. Kur'an'ın nüzulünü sîretle uyumu bağlamında okumak suretiyle Mekke döneminin beş aşamada değerlendiren Câbirî, izah etmeye çalıştığımız bu dönemi, "Ferdî-Gizli Davet" olarak isimlendirmiş ve bu dönemin bi'setin 1-3 yılları arasına tekabül ettiğini ifade etmiştir.³⁵⁴ Bu merhalede İslamî davet henüz gizlilik aşamasındadır ve sadece bireysel ve güvene dayalı ilişkiler içerisinde yapılmaktadır. Nitekim siyer âlimleri bu bağlamda bize bu dönemde bireysel ilişkiler vasıtasıyla inanan ve Hz. Muhammed'e icabet eden kişilerin isimlerini dahi vermektedir.³⁵⁵ İşte davetin gizli aşaması bu dönemdir. Câbirî'ye göre bu dönemdeki gizlilikten kasıt mutlak bir gizlilik değildir. Öyle olsaydı İslamî davetin Kureyş tarafından duyulması ve onların Müslümanlarla alay ederek baskı uygulamaları nasıl izah edilecektir. Hatta bu dönemde Kureyş'in ileri gelenlerinin Kur'an'ı gizlice dinleyip ondan etkilendikleri ve Hz. Muhammed'le görüştükleri ile ilgili rivayetler de vardır. Bu dönemde davet, toplumun genelini kuşatacak, çarşıda ve pazarda herkesin konuştuğu bir durumda değil fert bazında tutulmuş ve insanlarla ferdi olarak iletişim kurulup İslama davet edilmişlerdir. Zaten ilk Müslümanlar bu şekilde iman etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir başta olmak üzere birçok büyük sahabe bu dönemde Müslüman olmuşlar, Müslümanlar gizli yerlerde bir araya gelip namaz kılmışlar, müşriklerde onları takip edip hem kıldıkları namazla alay etmiş hem de onlara baskı uygulamışlardır. En sonunda Hz. Muhammed Müslümanları Erkâm b. Erkâm'ın evinde toplamış ve oradan davete devam etmiştir.³⁵⁶

Netice olarak müşriklerin Hz. Muhammed ile alay etme, onu delilik ve benzeri şeylerle itham etme gibi tavırları ilk dönemde olmuştur. Sonra nazil olan Kur'an ayetleri Kureyşlilerin şirkini eleştirmeye, taptıkları putları kınamaya başlayınca artık bununla yetinmeyip Hz. Muhammed ile mücadele etmeye hatta ona inananlar içerisindeki zayıf ve kimsesizlere işkence uygulamaya başlamışlardır.³⁵⁷ Aslında bütün Mekke döneminin en genel manada Hz. Muhammed'in davetinin karşılık bulması ve etrafında inananların çoğalması ile müşriklerin endişelenmesi, sonraları Hz. Muhammed'in putları eleştirmesi sebebiyle müşriklerin kızması, seslerini daha yüksek çıkarmaları ve Müslümanlara karşı

³⁵³ İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/586-587. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak görevlendirilişi ve Mekke döneminin ilk yılları hakkında bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj baskı, 2003), 1/81-92; İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, ts., 82-95; M. Asım Köksal, *Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet* (İstanbul: Işık Yay, 2010), 1/145-262; Osman Keskiöglü, *Siyer-i Nebi (Hazret-i Peygamberin Hayatı)* (Ankara: DİB. Yay., 2013), 31-39; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 13-18; Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 152-155.

³⁵⁴ Câbirî'ye göre içerisinde Hz. İbrahim'le ilgili bir ayet olan Necm suresi bu aşamada nazil olmuştur.

³⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/274-293; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/582-584.

³⁵⁶ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 250-251.

³⁵⁷ Muhammed Âbid Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm* (Mağrib: Dâru'l-Beydâ', 2008), 2/25.

baskılarını arttırmaları şeklinde geçtiği söylenebilir. Biz Mekke'de tebliğin gizli yapıldığı ve müşriklerin vahyin kaynağına itirazı sıkça yaptıkları, buna bağlı olarak tüm peygamberlere gelen vahyin aynı kaynaktan geldiğini ifade eden ayetlerin nazil olduğu yıllarda Hz. İbrahim ile ilgili ayetleri bu dönemin kendine has karakteristiği içinde ele alacağız. Çünkü bu durum, hem bu dönemde nazil olan diğer kıssaların hem de konumuz olan Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin anlatımına da yansımış olmalıdır.

5.1.1. Vahyin Aynı Kaynaktan Gelmesi

B'iset'in ilk yıllarında Hz. İbrahim ismi ve onunla ilgili anlatım A'lâ suresinin 18 ve 19. ayetlerinde geçmektedir. Bu ayetlerde Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifeler ve bu sahifelerde bulunan bazı hakikatlere değinilmiştir. Mushaftaki sıralamada 87. sırada bulunan A'lâ suresi cumhura göre Mekke'de inen ilk surelerdendir.³⁵⁸ Esas aldığımız kronolojik tertipte A'lâ suresi, Tekvîr suresinden sonra ve Leyl suresinden önce olmak üzere 8. sırada yer almaktadır.³⁵⁹

Muhtevasından yola çıkarak surenin Mekke'nin ilk dönemlerinde nazil olduğunu belirten Mevdûdî, 6. ayette geçen ifadelerden,³⁶⁰ surenin Rasulullah'ın vahyi zihnine tam olarak yerleştiremediği ve hâlâ vahiy geldiği zaman bazı kelimeleri unutmamak için tekrarladığı dönemlerde nazil olduğu sonucuna varmıştır.³⁶¹ Derveze, üslubu, içeriği ve nazmından hareketle A'lâ suresinin bir defada nazil olduğunu, surenin ilk nazil olanlar içerisinde yer aldığını ve hatta giriş bölümleri hariç Kalem, Müzemmil, Müddessir ve Alak surelerinden önce nazil olduğunu düşünmektedir.³⁶² Daha önce de ifade ettiğimiz gibi davetin seyrini etkileyen önemli olaylardan hareketle Kur'an'ın nüzul dönemini yedi merhaleye ayıran Câbirî'ye göre bu sure, Kur'an'da, nübüvvet, rubûbiyet ve ulûhiyet gibi konuların ön planda olduğu birinci aşamada nazil olmuştur.³⁶³ Hakikaten özellikle 6. ayet, Hz. Muhammed'in vahye daha tam alışmadığı ve onu unutmamak için strese girdiği erken bir döneme işaret etmektedir. Bu da surenin bi'setin ilk yıllarında indiğine dair görüşü kuvvetlendirmektedir.

³⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/75; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/142; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 30/279.

³⁵⁹ Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, 7. veya 8. sırada indiği belirtilmekle birlikte bir listede 9. sırada olduğu görülmektedir. Bkz. Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yay, 2016), 85-91; Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017), 253-276; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103, 284. Surenin nüzul sırası ile ilgili bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/50, 75; Seyyid Mahmûd Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, ed. Mahmûd Şükrî el-Alûsî (Beyrût: İhyâu't-Turêsi'l-Arabî, ts.), 30/101; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 30/271; Emin Işık, "A'lâ Suresi", *DİA* (İstanbul, 1989), 2/310.

³⁶⁰ "Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın."

³⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 7/95. Ayrıca bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 30/272.

³⁶² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/524. Bâzergan, A'lâ suresinin bi'setin üçüncü senesinde nazil olduğu görüşündedir. Bkz. Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 129-135.

³⁶³ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 1/19.

A'lâ suresinin nüzulü, tebliğin Mekke'de iyice duyulduğu ve Müslümanlara yönelik tepkilerin artmaya başladığı bir döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla A'lâ suresi öncesinde tebliğ açıkça yapılmaya başlanmış ve Müslümanlara tepkiler artmıştır. Zira daha önce inen Müddessir suresinde Hz. Muhammed'e uyarma görevinin verilmiş olması, Müzzemmil ve Kalem surelerinde müşriklerin yalanlamada bulunması bu durumu izah eder mahiyettedir.³⁶⁴ Yine Tebbet suresinde³⁶⁵ anlatılanlardan yola çıkarsak, gizli değil, artık Mekke'nin ileri gelenlerinin dahi haberinin olduğu açık bir davetten bahsedilebilir. Yani İslamî dönemin başlarında bile kâfirler, Rasulullah'ın başına üşüşmüşler ve davet yayıldıkça muhalefeti şiddetlendirmişlerdir. Netice itibarıyla A'lâ suresi ve Hz. Muhammed'e hitapla başlayan birçok surenin gizli tebliğ döneminde olmakla birlikte Mekkeli müşriklerin durumdan haberdar oldukları, risalete tepki gösterdikleri ve Müslümanlarla alay ederek onlara baskı uyguladıkları bir atmosferde nazil olduklarını söyleyebiliriz.

İlk nazil olan sureler genelde Hz. Muhammed'e hitap ederek başlamıştır. A'lâ suresi ilk ayetlerinden anlaşıldığına göre ilk dönemde yani davetin ilk aşamasında inen ve bizzat Hz. Muhammed'e hitap eden ayetleri içeren surelerdendir. Belki de buradaki hedeflerden birisi Rasulullah'ın Hirâ mağarasında yaşadığı ilk tecrübeden sonra rahatlmasına müsaade edilmiş olmasıdır. Bu dönemde gelen vahiyler, daha çok Hz. Muhammed'in nebevi şahsiyetini inşa etmeye; onu umumi ve evrensel davete hazırlamaya yöneliktir. Bu sebeptendir ki nazil olan vahiylerin önemli bir kısmı, tekil muhatap kalıbında ve Hz. Muhammed'in şahsına yönelik yapılan emir, nehiy, tavsiye ve uyarılar şeklindedir.³⁶⁶ Surede iyi ile kötü karşılaştırması yapılmıştır ki³⁶⁷ bu özellik nübüvvetin ilk yıllarında nazil olan diğer bazı surelerde de görülmektedir.³⁶⁸

İlk dönem Mekkî surelerdeki temel konular, genelde İslam dininin temelini oluşturan tevhit, nübüvvet ve ahiret olup, hitaplar Mekke müşriklerine, özellikle müşriklerin önde gelenlerine yöneliktir. Bu dönemde nazil olan surelerin ayırt edici özellikleri kısa, veciz ayetlere ve kendilerine has üsluba sahip olması ve A'lâ suresinde de olduğu gibi "Rab" isminin birçok surede kullanımıdır.³⁶⁹ Yine bu dönemde inen sureler, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kabul edilmesi gereken bir hakikat olduğu ve bunu reddeden Mekkeli müşriklerin önceki kavimlerin başına gelen felaketlerden ibret

³⁶⁴ İlgili ayetler için bkz. Kalem 68/8-16; Müddessir 74/11-30; Müzzemmil 73/10-13.

³⁶⁵ Tebbet suresi esas aldığımız kronolojiye göre 6. sırada nazil olmuştur.

³⁶⁶ Ay, *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 152-153. Konu ile ilgili bazı ayetler için bkz. Alak 96/1-5; Müddessir 74/1-7; A'lâ 87/1; Duhâ 93/1-11; İnşirâh 94/1-8; Müzzemmil 73/1-11.

³⁶⁷ A'lâ 87/9-15.

³⁶⁸ Bkz. Gâşiye 88/2-11; Beled 90/17-20; Kalem 68/5-16; Leyl 92/4-21.

³⁶⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 1/19. Rab isminin kullanıldığı sureler için bkz. Alak 96/1; Müddessir 74/3; A'lâ 87/1; Leyl 92/20; Fil 105/1; Fecr 89/14; Duhâ 93/3.

almaları gerektiği; aksi takdirde kendilerini ahirette bekleyen cezanın daha şiddetli olacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır.³⁷⁰

A'lâ suresinde geçen Hz. İbrahim ile ilgili ayetler şunlardır:

“Bu hakikatler önceki sayfalarda, İbrahim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır.”
(18-19)

Kur'an'ın nüzul sürecinde Hz. İbrahim'den ilk olarak söz edilen ve müşrikler için bir ihbar ve uyarı içeren bu ayetlerde³⁷¹ Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya gönderilen sahifeler ve bu sahifelerde mevcut bazı hakikatlere işaret edilmiştir. Suhuf kavramının, ‘sahife’nin çoğulu olarak dört büyük kitap olan Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an dışında, peygamberlere indirilmiş olan kitapçıklar hakkında kullanılması şöhret bulmuştur.³⁷² Derveze, Hz. İbrahim'in sahifeleri hakkında A'lâ süresindeki ayetlerin ortaya koyduğu bilgilerin dışında başka bir bilgi bulunmadığını ifade ederek bu sahifeler hakkında şu görüşü benimser: “Peygamber (sav) zamanındaki Yahudilerin ellerinde, içerisinde Hz. İbrahim hakkında Tekvîn'de yer almayan başka bazı haber/bilgiler mevcut idi. Ancak ‘Suhufu İbrahim’ olarak isimlendirilen bu sıfır veya kırtaslar bize kadar ulaşmamıştır. Meryem, En‘âm ve Enbiyâ gibi birçok surede Hz. İbrahim'in babası ve kavmi arasındaki münakaşalar, onların putlara tapmaları, ateş yakıp Hz. İbrahim'i oraya atmaları zikredilmiştir ki, bu kıssalar Tekvîn'de bulunmamaktadır. Bize öyle geliyor ki, bunlar söz konusu edilen İbrahim'in sahifelerinde idi.”³⁷³

18. ayette geçen “هٰذَا” “bu” işaret zamirinin tüm surede geçen hükümlere mi yoksa sadece 14. ayetten itibaren anlatılan ahiretle ilgili kısma mı raci olduğu hususunda farklı görüşler vardır.³⁷⁴ Bu görüşler içinde muhtemelen en sahihi, “Doğrusu arınan kurtuluşa ermiştir” mealindeki 14. ayetten itibaren anlatılan hükümlere işaret etmiş olmasıdır. Çünkü “bu” işaret zamirine en yakın olan bölüm burasıdır. Ayrıca bu dört ayette, kendisini küfrün ve günahların kirinden uzak tutan ve Rabbini anıp onun için namaz kılanların kurtulacağı ile ilgili hükümler, tüm şeriatlerde geçerli olan ortak

³⁷⁰ Câbirî, *Medhal ile l-Kur'âni l-Kerîm*, 251. A'lâ suresinin ihtiva ettiği konular hakkında geniş bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu l-Kur'ân*, 7/96; Derveze, *et-Tefsîru l-Hadîs*, 1/511-512; Sâbûnî, *Safvetü t-Tefâsîr*, 3/547; Câbirî, *Fehmu l-Kur'ân il-Hekîm*, 1/38-41; Işık, “A'lâ Suresi”, 2/311.

³⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu l-Gayb*, 30/14.

³⁷² Suhuf/Sahifeler hakkında bilgi için bkz. Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed Sa'lebî, *el-Keşf ve l-Beyan*, ed. Ebu Muhammed İbn Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi t-Turâsi l-Arabî, 2002), 10/186; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî t-Tenzîl*, 4/740; Râzî, *Mefâtîhu l-Gayb*, 30/150; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 8/162-163.

³⁷³ Derveze, *et-Tefsîru l-Hadîs*, 1/521-523.

³⁷⁴ Taberî, *Câmiu l-Beyân*, 12/323-325; Ebu Muhammed Abdulhak İbn Atiyye, *el-Muherreru l-Vecîz, fi Tefsîri l-Kitâbi l-Azîz*, ed. Abdüşşâfi Abdusselam (Beyrût: Dâru l-Kutubi l-İlmiyye, 2001), 5/471; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî t-Tenzîl*, 4/740; Nâsiru'd-Dîn Ebu'l-Hayr Beydâvî, *Envârü t-Tenzîl ve Esrârü t-Te'vîl* (Beyrût: Dâru İhyâi t-Tür'âs el'Arabî, ts.), 5/306; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur'âni l-Azîm*, 8/383; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/161-162; Mevdûdî, *Tefhîmu l-Kur'ân*, 7/96.

ilkelerdendir.³⁷⁵ Kur'an'ın ifade ettiği gibi diğer bütün semavî dinlerin kitaplarında bu hükümler mevcuttur.³⁷⁶

Erken Mekke döneminde genelde bazı peygamberlerin ve kavimlerin kıssalarına sadece atıfta bulunulduğu ya da küçük kesitlerle geçildiği görülmektedir.³⁷⁷ Bu ilk anlatılan kıssalardaki ortak özelliklerden birisi, isim haricinde peygamberlerden pek söz edilmemesidir. Bu surede de başka surelerde genişçe anlatılan iki peygamber'e isim olarak değinilmiş, kendilerine sahifeler verildiği belirtilmiş ve bu sahifelerde bulunan uyarıların aynısının Kur'an'da da mevcut olduğuna işaret edilerek müşrikler uyarılmıştır. Nitekim bu iki ayet, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya indirilen vahyin bir benzerinin Hz. Muhammed'e de indirildiğini belirtir.³⁷⁸ Bu durum, o dönemde Hz. Muhammed'in aldığı vahiy hakkında şüphe eden müşriklere bir tebliğ niteliğindedir. Zira onlar Hz. İbrahim ve Hz. Musa'yı biliyorlardı.³⁷⁹ Bu iki ayetle onlara bu konuda şüphe etmelerine gerek olmadığı, çünkü bu iki peygamberle Hz. Muhammed'in aynı kaynaktan vahiy aldıkları belirtilmiştir. Hakikaten de bu ayetler, Hz. İbrahim'e gönderilen sahifeler ile Hz. Muhammed'in tebliğ ettiklerinin benzer olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim insanoğlunun iman ve küfür konusunda sergilediği tavır, tarih boyunca değişme göstermemiştir. Bütün peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelesi iman-küfür, tevhit-şirk ekseninde olmuştur. Bu açıdan yaklaşıldığında bu iki ayette Rasulullah'ı rahatlatan ve onu teselli eden bir yön vardır. Kur'an'ın muhatap aldığı toplumun çok iyi tanıdığı iki peygamber olan Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın da aynı hakikatleri kavimlerine bildirdikleri haber verilerek onların da aynı itirazlarla karşılaştıkları ve neticede inananların kazandığı ifade edilmiştir. Şuarâ suresinin 196. ayetinde³⁸⁰ olduğu gibi surenin son iki ayeti vahyin tek kaynaktan, Allah'tan geldiğini ve ilahi dinlerin iman, ibadet ve ahlak konularında aynı prensipleri, evrensel gerçekleri ve değerleri getirdiğini ifade etmektedir.³⁸¹ Dolayısıyla Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın sahifelerinde de aynı hükümlerin bulunduğu haber verilmekle, tüm peygamberlerin aynı davayı güttükleri ve kavimlerine aynı hakikatleri tebliğ ettikleri, Hz. Muhammed'in (sav) kendisiyle müjdeleyip uyardığı davetin, Kur'an'da birçok yerde tekrar edildiği üzere, daha önceki peygamberlerin davetine ve onlara indirilenlere uygun olup onların

³⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muherreru'l-Vecîz, fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/471; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 4/740; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 5/306.

³⁷⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/175; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, ed. Ahmed Adil vd. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 4/472; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 30/150.

³⁷⁷ İlgili ayetler için bkz. Fecr 89/6-13; Müzzemmil 73/15-17; Şems 91/11-15.

³⁷⁸ İsmâîl b. Abdurrahmân Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, ed. Muhammed Atâ Yûsuf (Dâru'l-Vefâ', 1993), 475.

³⁷⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 30/290.

³⁸⁰ "Bu (Kur'an'ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı"

³⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7/96; Işık, "A'lâ Suresi", 2/311; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/606.

bir devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁸² Bu sebeple Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya inananların Hz. Muhammed'e de inanmaları lazım gelmelidir.³⁸³ Kısacası Allah, A'lâ suresinde tevhit, nübüvvet ve ahiretle ilgili temel bilgi ve buyrukları zikrettikten sonra,³⁸⁴ bu anlatılanların nevzuhur bir şey olmadığını, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın tebliğ ettiği hakikatlerin aynısı olduğunu ifade etmektedir. Böylece Hz. İbrahim ve Hz. Musa,³⁸⁵ Hz. Muhammed ile özdeşleştirilmiş olmaktadır. Nitekim onlarda aynı tecrübeyi yaşamışlar ve Allah onlara da benzer hükümler göndermiştir. Bu durum, Hz. İbrahim kıssasına dair ileride anlatılacakların, Hz. Muhammed'in kendi hayatında yaşayacaklarına paralel olacağına dair bir işaret olarak da değerlendirilebilir.³⁸⁶

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, ayette diğer peygamberler değil de Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın anılmış olduğu noktasıdır. İlk dönemlerde inen bu surede, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinin özellikle belirtilmesi, bu iki peygamberin Kur'an'ı dinleyenlerin zihinlerinde diğerlerinden daha fazla önem taşımasıyla alakalıdır. Kur'an'a muhatap olan Mekke toplumu başta Hz. İbrahim ve Hz. Musa olmak üzere önceki Peygamberler ve onlara nazil olan ilahi kitapların varlığından haberdar idiler. Zira Hicaz'da bu bölge halkını etkileyen büyük Yahudi ve Hristiyan topluluklar vardı ve Araplar onlardan peygamberler ve onlara indirilen kitap veya sahifeler hakkında bilgi öğrenmişlerdi. Bu sebeple o bölge de Musa'nın Tevrat ve şeriatı, onun Firavun'a gönderilişinin hikâyesi ve mucizeleri oldukça meşhur ve yaygın olarak biliniyordu. Hz. İbrahim, getirdiği dini yaşamaya çalışan kimselerin varlığı, Kâbe ve Hac menasiki ile olan münasebeti sebebiyle ve oğlu İsmail kanalıyla Hicaz Araplarının zihninde çok önemli bir yer işgal etmişti. Onların nazarında Hz. İbrahim özel bir makam ve saygınlığa sahipti. Tüm bunlar bi'setten önce Hz. Muhammed'in yaşadığı Hicaz bölgesinde Hz. İbrahim hakkında ciddi bir bilginin var olduğunu gösterir.³⁸⁷ Dolayısıyla A'lâ suresinin bu son iki ayeti müşriklere sanki şunu söylemektedir: Sizler nasıl ki Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın peygamber olduklarını ve onlara ilahi vahiy indirildiğini biliyorsanız, aynı şekilde bilin ki Hz. Muhammed de bir peygamber ve ona indirilen bu kitap da Allah'ın vahyidir. Diğer peygamberleri ve kitapları nasıl kabul ediyorsanız Hz. Muhammed'i ve ona indirilen Kur'an'ı da kabul etmelisiniz. Çünkü hepsi aynı kaynaktan gelmekte ve aynı hakikatı haykırmaktadır.

³⁸² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/522. Bütün peygamberlerin davetinin aynı ve kendilerine indirilen vahyin birbirine uygun olduğunu ifade eden bazı ayetler için bkz. Şûrâ 42/13; Nisâ 4/163-165.

³⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/162.

³⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7/96.

³⁸⁵ Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın Mekkeliler nezdindeki saygınlığı ve Mekkelilerin onların kıssalarına vakıf olmaları hakkında bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/521-522.

³⁸⁶ Hz. Musa hakkında yapılan benzer açıklamalar için bkz. Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 160-162.

³⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/519-521. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in ve ona ait hususiyetlerin Hicaz bölgesi Arapları tarafından kuvvetli bir biçimde bilindiğini ve buna inandıklarını teyit eden ayetler vardır. Bazı ayetler için bkz. Bakara 2/125-129; Hac 22/26-28, 78.

Erken Mekke döneminde nazil olan A'lâ suresinin bu iki ayetinde dine davet noktasında Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın referans olarak gösterilmiş olmasında, toplumda ayrışma zemini oluşturmak yerine ortak değerler üzerinden mesaj verme ve aynı zamanda Hz. Muhammed'in türedi olmadığı gerçeğinin altını çizme hedefi de gözetilmiştir.³⁸⁸ Nüzul döneminin ilk evresinde inen bazı ayetlerde Mekke'ye ve Kâbe'ye sembolik atıflarda bulunulmuştur.³⁸⁹ Bu durum, ilk inen vahyin, nüzul döneminde var olan toplumsal algıyı dikkate alarak sunulduğunu ve olgu-vahiy ilişkisini göstermektedir.

5.2. Habeşistan'a Hicret Yıllarında Hz. İbrahim Kıssası

Hız. Muhammed, türlü türlü işkencelere maruz kalan sahabiler için bir çıkış yolu arıyor fakat elinden bir şey gelmiyordu. İşkenceler öylesine vahşi ve zalimce bir durum almıştı ki, artık sadece köle ve zayıf Müslümanlar değil; sırf Allah'a ve Rasülü'ne iman ettiği için soylu kabilelere mensup sahabe de anne-babaları ve yakınları tarafından işkencelere maruz kalıyordu. Hız. Muhammed sonunda onlara Habeşistan'a hicreti işaret ederek: *“Orada ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır; gidin ve Allah içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış yolu gösterinceye kadar o doğruluk ülkesinde kalın”* buyurmuş ve bu ülkeye gitmelerini tavsiye etmiştir. Kaynaklar, Habeşistan'a ilk hicretin peygamberliğin 5. yılında (m. 615) ve Recep ayında gerçekleştiğini kaydederler. 11 erkek ve 4 kadından oluşan bir grup Müslüman, Habeşistan'a hicret yolculuğuna çıkmışlar, Habeşistan topraklarına ulaşmışlar ve orada huzur ve güven içinde yaşamaya başlamışlardır.³⁹⁰ Önce gidenlerin hüsn-ü kabul görmeleri sebebiyle bunları diğerleri takip etmiş, Câfer b. Ebî Tâlib liderliğinde eşi Esmâ binti Umeys'in de aralarında bulunduğu 18'i kadın 80'den fazla sahabe Habeşistan'a hicret etmiştir. Müslümanların Habeşistan'a gidişini hazmedemeyen Kureyşliler Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebî Rabîa'yı birçok hediye ile birlikte Habeş Kralı Necâşî'ye gönderirler. Ona ve yanındaki din adamlarına hediyeler takdim ederler ve oraya hicret eden Müslümanların kendilerine teslim edilmesini isterler. Hükümdar elçilerin taleplerini dinledikten sonra muhacirlerin ifadesine başvurmaya karar verir. Saray erkânı ve Hristiyan din adamlarının huzurunda muhacirleri temsilen Câfer b. Ebî Tâlib konuşur. Câfer b. Ebî Tâlib'in anlattıklarından etkilenen ve hatta Müslüman olduğu bile söylenen Necâşî, muhâcirlerin, ülkesinde güvenlik içinde yaşayabileceklerini bildirmiş, onları Kureyş müşriklerinin elçilerine teslim etmemiş,

³⁸⁸ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 72.

³⁸⁹ Bkz. Tîn 95/3; Beled 90/1-2; Kureyş 106/3.

³⁹⁰ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/214-217, 247-248; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/203-206; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/349-359; İbnü'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/596-598; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/3-9.

Kureyş heyetinin hediyelerini de geri vermiştir. Elçiler kendilerine verilen görevi yerine getiremeden Mekke'ye elleri boş olarak dönmüşlerdir.³⁹¹

5.2.1. Nesh Edilmeyen İlkeler

Habeşistan'a hicretin gerçekleştiği sıralarda nazil olan ve içerisinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetler bulunan surelerden birisi Necm suresidir. Bu ayetlerde müşrik Arapların en iyi tanıdıkları iki peygamber olan Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya nazil olan sahifelerdeki bazı ilkelere değinilmiştir. Kronolojik nüzul tertibine göre 23. sırada bulunan bu sure, İhlâs suresinden sonra, Abese suresinden önce risaletin üçüncü veya dördüncü yılında Mekke'de nazil olmuştur.³⁹² Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, tertip numarası biraz değişse de bu iki surenin arasında yer almaktadır.³⁹³ Câbirî, Necm suresinin Nübüvvet, Rububiyet, Ulûhiyet aşamasında nazil olduğunu ve Hz. Muhammed'in doğrudan putları hedef almaya başladığı ilk surenin de bu sure olduğunu ifade eder. Ayrıca ona göre sure peygamberliğin 5. senesinde ve mevcut sıralamaya göre 22. sırada indirilmiştir.³⁹⁴ İbn İshâk, Necm suresinin Habeşistan'a ilk hicretin gerçekleşmesinden sonra nazil olduğunu belirtir.³⁹⁵ Mevdûdî ise mevcut tarihi bilgilerden yola çıkarak surenin risaletin 5. yılında nazil olduğunu düşünmektedir.³⁹⁶

Necm suresi Mekke'de inen diğer sureler gibi, umumi çerçeve içerisinde peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve hesaba inanma konularından bahseder.³⁹⁷ Bu dönem, cahiliye kimliğine itirazların ve İslam kimliğini geliştirmeye yönelik söylemlerin arttığı bir zamana tekabül eder. Hemen sonrasında nazil olan Abese suresinin ilk ayetlerinden de anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed açık davete bu dönemde başlamıştır. Öyleki artık Mekke'nin ileri gelenleri dahi bu davete muhatap olmaktaydı.³⁹⁸ Sure, putları ilk defa açık bir dille eleştirdiği için³⁹⁹ risalette yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Kur'an'ın, müşriklerin batıl inançlarını ilk defa açıkça eleştirmesi ile birlikte İslam'ın çağrısı bu sureyle toplumsal bir nitelik kazanmış,

³⁹¹ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/248-250; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/207-208; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/359-364; İbnü'l Esîr, *el-Kâmilu fî't-Târih*, 1/598-600; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/6-31.

³⁹² Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/49, 51; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/155; M. Kamil Yaşaroğlu, "Necm Suresi", *DİA* (İstanbul, 2006), 32/495; Fatma Asiye Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, ed. Ali Rıza Gül - Yunus Emre Gördük (İstanbul: Lisans Yay., 2019), 64. Nöldeke'ye göre Necm suresi ilk mekkî dönemin içinde 28. sırada nazil olmuştur. (Neal Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer, 2008), 114.)

³⁹³ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

³⁹⁴ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 1/90.

³⁹⁵ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/217.

³⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/8.

³⁹⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/271.

³⁹⁸ Konu ile ilgili rivayet için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 8/319.

³⁹⁹ Necm 53/19-23.

buna bağlı olarak müşriklerin tutumları daha de sertleşmiş ve Müslümanlar için zor yılların başlangıcı olmuştur.⁴⁰⁰

Necm suresi, İslam inancının üç temel ilkesi olan tevhit, nübüvvet ve ahiret esaslarını ortaya koyuyor olması açısından çok önemlidir. Nitekim bu üç ilke Mekke'nin fethedilişine kadar Kureyşlilerin İslam'a karşı çıkışının temel sebebini teşkil etmiştir. Ele aldığı konuları oldukça etkileyici ifadelerle insanların zihnine ve gönlüne yerleştiren bu surede Mekkelî müşrikler, Kur'an ve Peygamber (sav) karşısında takındıkları tavır dolayısıyla uyarılmışlardır. Zira surenin en temel gayesi, tevhit akidesini ispat etmek ve şirki iptal etmek için vahyin hakikatini ve kaynağının yüceliğini ortaya koymaktır.⁴⁰¹

Surenin özellikle ilk 18 ayeti bize surenin indiği dönemde Mekke'de mevcut algı ve ortam hakkında ipuçları vermektedir. Hz. Muhammed'in hak peygamber, Kur'an'ın da vahiy ürünü olduğunu ifade eden ve böylece vahyi ispat edip Rasulullah'ı tezkiye eden bu ayetler, surenin nüzulu sırasında Hz. Muhammed ve Kur'an hakkında asılsız isnatlarda bulunulduğunu gözler önüne sermekte, o dönemde vahyin kaynağı hususunda Mekkelî müşriklerin hâlâ ciddi bir şüphe içinde olduklarını ve bu konuda Hz. Muhammed'e birtakım ithamlarda bulunduklarını izah etmektedir. Nitekim o dönemde Mekke kâfirleri, "Muhammed bu Kur'an'ı kendiliğinden uyduruyor. Bu, evvelkilerin masallarıdır. O bunları, Şâm'a yolculuk yaptığında dinlemişti" diyorlardı.⁴⁰² Ayetler bu asılsız iddialara bir reddiye niteliğinde nazil olmuş, Cenâb-ı Hak, "Ona hiçbir insan öğretmedi. Tam aksine onun muallimi, müthiş kuvvetlere malik olan Cebrâil'dir" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰³ Ayetlerde, Hz. Muhammed'in içten veya dıştan gelebilecek olumsuz etkilere karşı ilahî koruma altında bulunduğu gerçeği pekiştirilmekte,⁴⁰⁴ Kur'an'ın en sağlam kaynaktan geldiği, Hz. Muhammed'e en üstün niteliklere sahip olan Cibril tarafından öğretildiği ve müşriklerin iddia ettiği gibi başkaları tarafından Hz. Muhammed'e bilgi verilmediği ifade edilmektedir. Hatta bu ayetler Hz. Muhammed'in Cibril'i tahmin yoluyla değil, tam anlamıyla bildiğini ve hakiki hüviyetiyle idrak ettiğini haber vererek aslında müşriklerin ciddi bir yanılgı içinde olduklarını netleştirmekte,⁴⁰⁵ Kur'an'ın kaynağı noktasında tereddüt içinde olduklarını, bu konuda Hz. Muhammed'le

⁴⁰⁰ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 64. Surenin nazil olduğu sırada Mekke'de mevcut atmosfer ile ilgili açıklamalar için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/8-9.

⁴⁰¹ Necm suresi hakkında detaylı bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/74; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/9-10; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/271; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/155; Yaşaroğlu, "Necm Suresi", 32/495-496; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 66.

⁴⁰² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/110; Ebu'l-Leys Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, ed. Ali Muhammed Mu'avvad vd. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3/296; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 29/279, 284.

⁴⁰³ Cumhura göre 5, 6 ve 7. ayetlerde bazı hususiyetleri belirtilen melek, Cebrail'dir. (Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/288; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/8; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10-3318; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/417.

⁴⁰⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/157.

⁴⁰⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/190-194.

tartışıklarını izah etmekte ve onlara cevap vermektedir. Bu durum o dönemde müşriklerin Hz. Muhammed'in doğru yoldan saptığını ve kendisine inen vahyin kendi zan ve uydurmaları olduğunu iddia ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu ayetler ile ayrıca Hz. Muhammed'in yolunu şaşırmış bir insan olmadığı gibi kişisel ihtiraslarıyla da hareket etmediği, vahyin ve aklın icaplarından sapmadığı belirtilmektedir.⁴⁰⁶

Surenin nazil olduğu ortamı anlamamıza ve Hz. İbrahim'le ilgili ayetleri daha iyi değerlendirmemize zemin hazırlayan bu açıklamalardan sonra, Necm suresinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetlere geçebiliriz:

“Yoksa Mûsâ'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sahifelerindekiler kendisine haber verilmedi mi?”(36-37)

Bu iki ayette, o sırada müşrik Arapların en iyi tanıdıkları iki peygamber olan Hz. İbrahim ve Hz. Musa'dan bahsedilmekte ve onlara nazil olan sahifelerdeki bazı ilkelere dikkat çekilmektedir. A'lâ suresinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifeler ve bunların içerdiği bazı hükümlere işaret edilmişti. Bu ayetler ise çerçeveyi biraz genişletmiş ve bu sahifelerin içeriğinde geçen bazı hükümleri sıralamıştır. Ayrıca burada A'lâ suresine ziyade olarak Hz. İbrahim, ahde vefa örneği olarak sunulmuştur. Necm suresinden sonraki dönemde Hz. İbrahim'le ilgili nazil olan ayetlerde sahifelerden bahsedilmez. Ayette geçen “Musa'nın sahifeleri” ifadesiyle Tevrat kastediliyor olmakla birlikte, “İbrahim'in sahifeleri” hakkında, Kur'an'ın dışında bir yerde herhangi bir bilgi yoktur. Hatta Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal metinlerinde dahi bu husustan bahsedilmez. Sadece Kur'an'da, biri burada biri A'lâ suresinde olmak üzere iki yerde Hz. İbrahim'in getirdiği talimattan bazı bölümler zikredilmiştir. Bu ayetlerde, daha önce geçen A'lâ suresindeki ayetlerde olduğu gibi, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifelerdeki öğretilere dikkat çekilmekte, itikadî sapma ve ahlaki çöküntü içinde olan dönemin Mekkelî müşrikleri, bu iki peygamberin itikadî ve ahlakî öğretilerine niçin bigâne kaldıkları konusunda sorgulanmaktadır.⁴⁰⁷

Hz. İbrahim ile ilgili olan bu ayetler kaynaklarda genelde Velîd b. Muğîre⁴⁰⁸ ismindeki müşrik bir kişiye cevap bağlamında geçmektedir. Rivayete göre Vêlid b. Muğîre başlangıçta Rasulullah'a (sav) tâbi olup İslam'a girmiş, Kur'an-ı Kerîm hakkında güzel sözler söylemişti. Fakat müşriklerden birisi onu ayıplayarak: “Sen ne diye büyüklerimizin dinini terk edip, onların sapkın olduklarını söylemeye, cehenneme

⁴⁰⁶ Bu ayetlerle ilgili yapılan benzer yorumlar için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/9; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/271; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/155, 159; Yaşaroğlu, “Necm Suresi”, 32/495.

⁴⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/32; Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 204.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/71; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/294; İbn Mes'ûd Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, ed. Muhammed Abdullah vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1989), 7/413. Tefsirlerde bu ayette bahsedilen kişinin Hz. Osman b. Affân olduğu da nakledilir. (Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 9/150; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, 4/426; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/12. Yine bu ayette bahsedilen kişinin, Âs b. Vâil ve Nadr b. el-Haris olduğu da nakledilmiştir. (Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, ed. Abdulkasûd b. Abdirrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/402; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 1365.)

gideceklerini iddia etmeye koyuldun?” demişti. Velîd, “Allah’ın azabından korktum” deyince o şahıs, eğer malından kendisine bir şeyler verip şirkine geri dönecek olursa, onun yerine Allah’ın azabını üstleneceği taahhüdünde bulundu. Velîd ona taahhüt ettiği malın bir bölümünü verdi. Daha sonra cimrilik ederek geri kalanını vermedi. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu.⁴⁰⁹ Ayetlerin herhangi bir kişiden dolayı nazil olduğu ihtimali de vardır.⁴¹⁰ İşte bu veya bunun gibi şahıslar hakkında içerisinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa’ya verilen sahifelerde geçtiği belirtilen şu hakikatlerin sıralandığı ayet grubu nazil olmuştur:

“Gördün mü arkasını döneni? (33) Azıcık verip sonra vermemekte direneni? (34) Acaba gaybın bilgisi kendi yanındadır da o görüyor mu? (35) Yoksa Musa’nın ve Allah’ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim’in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi? (36-37) Hiçbir taşıyıcı, başkasının yükünü yüklenmez. (38) İnsan için ancak gayreti vardır. (39) Onun çalışması ileride görülecektir. (40) Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.” (40)

Bu ayetlerde gayb âlemi elindeymiş gibi gelecekten emin olarak davetten yüz çeviren, az bir miktar hariç malından infak etmeyip cimri davranan ve fakir olduğunu gösteren bir kişi kınanmakta ve ardından gelen ayetlerde Hz. İbrahim ve Hz. Musa’ya nazil olan sahifelerdeki bazı ilkelere dikkat çekilmektedir. Bu ilkelere hiç kimsenin başkasının günahını taşıyamayacağı, herkesin ancak özgür iradesiyle yaptıklarından sorumlu tutulacağı, herkesin yaptığı fiilin karşılığını alacağı ve tüm bunların neticesinde karar yetkisinin Allah’a ait olduğu ortaya konulmaktadır.⁴¹¹ Cenâb-ı Hak, kişileri dünyada yaptıkları davranışlardan sorumlu tutmakta, bunun Hz. Musa ve Hz. İbrahim’e verilen sahifelerde de olduğunu belirtilerek onların da bu ilahi hakikatleri tebliğ ettiklerini hatırlatmaktadır.⁴¹²

Hz. Musa ve Hz. İbrahim’e sahifeler verildiğini ifade eden ayetlerden sonra sayılan hükümlerin hangilerinin bu sahifelerde bulunduğu noktasında tefsirlerde farklı görüşler mevcuttur.⁴¹³ Taberî, “İşte bu ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır”⁴¹⁴ ayetine kadar olan hükümlerin bu sahifelerde olduğu ile ilgili bir rivayeti nakleder.⁴¹⁵ Çünkü ayette, “bu Peygamber, daha öncekiler gibi insan türünden bir uyarıcıdır. Ayrıca bu peygambere

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 22/71; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 30/12; Abdurrahmân b. Muhammed Seâlibî, *el-Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, ed. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdulmavcûd (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1997), 5/329-330.

⁴¹⁰ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 2/112.

⁴¹¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/175; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 66.

⁴¹² Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 3/294; Yaşaroğlu, “Necm Suresi”, 32/495.

⁴¹³ Baz müfessirlere göre 56. ayete kadar olan kısım Hz. İbrahim ile Hz. Musa’nın sahifelerinin bir bölümüdür. (Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/40-41.)

⁴¹⁴ Necm 53/56.

⁴¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 22/79.

indirilen Kur'an'da yapılan uyarıların ve helak edilen kavimler ilgili haberlerin tıpkısı önceki peygamberlere vahyedilen sahifelerde de mevcuttur”⁴¹⁶ denilmektedir.

Bu ayet grubunda üzerinde durulması gereken en önemli husus Mekkeli müşriklerin Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifelerde mevcut hükümlerden habersiz olma ihtimalinin bulunmadığıdır. Yani ayette kınanan kişi bu hükümleri bilmektedir. Bu kişinin suç ve cezanın şahsiliği ilkesini bilmesi noktasında mazur görülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla müşriklerin inanmamak noktasında getirdikleri mazeretlerin geçersiz olduğu bu ayetlerde beyan edilmektedir. Çünkü müşrikler daha önceki sahifelerde mevcut olan, herkesin kendi yaptıklarına göre hesaba çekilip karşılık göreceği ilkesini bilmektedirler. Âdeta onlara, “o sahifelere bakınız, böylece onun risaletinin, hak olduğunu anlarsınız” denilmiştir. A'lâ suresinde de ifade ettiğimiz gibi, bi'setten önce Hicaz bölgesinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa tanınıyordu. Özellikle Mekke toplumunda Hz. İbrahim'e büyük bir saygı duyuluyordu ve onun getirdiği hükümler, içinde birçok yanlış barındırsa da hâlâ biliniyordu. Onların bunlardan habersiz olmaları hemen hemen imkânsızdı. Ayrıca Hz. Musa ve Hz. İbrahim'in sahifelerinde yer alan şey sadece bu ilke değildir. Belki de orada yer alanların başlıcası da değildir. Nitekim A'lâ suresinde, bazı hükümlerden bahsedildikten sonra, “*Bu hükümler ilk sayfalarda, İbrahim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır*” ayetleri bunun delilidir. Demek ki Kur'an'da ve önceki Peygamberlere verilen kitap ve sahifelerde birçok benzer hüküm mevcuttur.⁴¹⁷

“*Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in*” ayetinde Hz. İbrahim vefalı olmakla nitelendirilmiştir. Ayette geçen ve “*Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren olarak*” tercüme ettiğimiz “وَفَّى” (veffâ) kelimesi, “eddâ” yani “ödedi” manasındadır. Bu kelime, “tamam olma, tastamam yapma, vefakâr davranma, sözde durma ve onu eksiksiz yerine getirme” gibi anlamlara gelir.⁴¹⁸ Hz. İbrahim, kendisine emredilen farzları tastamam yerine getirmesi,⁴¹⁹ Allah'a itaat ve risaleti hakkıyla ifa etme noktasındaki azmi, rüyada oğlunu kurban ettiğini gördükten sonra gösterdiği kararlılık ve Bakara suresi 124. ayette belirtildiği üzere imtihan edildiği tüm hususları tastamam yerine getirmesi sayesinde bu sıfatla nitelendirilmiştir.⁴²⁰ Ayette Hz. İbrahim vefa örneği ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren bir peygamber olarak sunulmakla Hz. Muhammed'i yalanlamak suretiyle vefasızlık yapan ve kendilerini her fırsatta Hz. İbrahim'e nispet eden müşriklere şöyle bir mesaj verilmektedir: “Ey Mekkeliler! Sizler madem Hz. İbrahim'in yolundan gittiğinizi söylüyorsunuz. Hadi

⁴¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/93-94; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/220-221.

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/14-15.

⁴¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 528-529.

⁴¹⁹ Buhârî, *Tefsîr*, 53.

⁴²⁰ Abdurrezzâk b. Hemâm San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, ed. Mustafa Müslim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/251, 254; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/294; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/74-79; Ebû İshâk İbrâhîm Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an ve İrâbuhu*, ed. Abdüccelîl Abduh (Âlemu'l-Kutub, 1988), 5/75; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 9/152; Mâverîdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 5/403; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/15.

onun gibi vefalı olun ve atanız İbrahim'in aynı davetini tekrar getiren Hz. Muhammed'i yalanlamayın ve ona iman edin." Dolayısıyla Hz. İbrahim'in vefasından bahsedilmiş olması, o dönemin muktezay-ı haline/konjonktürüne uygundur denilebilir. Çünkü Necm Suresi, Hz. Muhammed'in İslam'ı alenen tebliğ etmeye başlamasından çok sonra nazil olmuştur. Hz. Muhammed'in alenen İslam'ı tebliğine mukabil, Mekkeli müşrikler de alenen Hz. Muhammed'i yalanladıklarını bildirmişler, sadece Hz. Muhammed'e değil, onun atası Hz. İbrahim'e de vefasızlık göstermişlerdir.

A'lâ suresindeki ayetlerde olduğu gibi, bu ayetler de Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an ayetlerinin Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifelerdeki ayetlerle aynı öğretilere sahip olduğunu, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin yeni bir din olmayıp, Allah'ın her dönemde gönderdiği dinin ta kendisi olduğunu bildirmektedir. Yani Hz. Muhammed'e gelen vahyin benzeri geçmişte Hz. Musa'ya ve Hz. İbrahim'e de verilmiştir. Böylece ayetler, ilahi vahyin tarih boyunca insanlara benzer öğretileri sunduğunu, Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'an'ın, özünde Tevrat ile benzer olduğunu vurgulamaktadır.⁴²¹ Öte yandan, bu ayetlerde, nasıl ki birer beşer olan Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya daha önce vahiy gönderilmişse yine bir beşer olan Hz. Muhammed'e vahiy gelmesini yadırgamamak gerektiği zımnen ifade edilmektedir.

Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin Mekke'de o dönemde İslam karşıtı olan bir şahsiyetten bahseden ayetler grubu içinde zikredilmiş olması, davetin seyri hakkında bize birtakım işaretler vermekte, artık davetin boyutunun Mekke'de bir kamuoyu oluşturacak düzeye vardığını ve alenen yapıldığını göstermektedir. Bu dönemde müşrikler İslam'ı seçmiş ya da gönülleri İslam'a meyletmiş olan kimseleri ikna çabaları içindeydiler. Nitekim "*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsan için ancak çalıştığı vardır*"⁴²² ayetlerinden ve Velid b. Muğîre hakkında naklettığımız rivayetten, o dönemde müşriklerin böyle bir çalışma yaptıkları anlaşılabilir. Oysa müşrikler bu konuda ciddi bir hata içindedirler. Çünkü iyi tanıdıkları Hz. Musa'nın ve emrolunduğu vahyi tebliğ etmiş olduğundan dolayı ahde vefa örneği olarak gösterilen Hz. İbrahim'in sahifelerinde bu hükümler beyan edilmişti. Aslında hiç kimseye başka birinin günahının yüklenmemesi değişmez bir ölçüdür ve sadece Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın sahifelerinde değil, diğer kitaplarda da aynen var olan bir hükümdür.⁴²³ Bunu müşrikler de çok iyi bilmektedirler.

5.2.2. Hz. Muhammed'i Davasından Vazgeçirme

Hz. Muhammed, Allah'ın dinini kavmine anlatmaya başlayınca, ilk önceleri kimse ondan uzaklaşmamış ve ona ciddi bir itirazda bulunmamıştır. Hz. Muhammed'e

⁴²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/10; Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 204-205.

⁴²² Necm 53/38-39.

⁴²³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/213.

inançları o sırada inançlarını gizliyorlardı. Ne zaman ki Hz. Muhammed onların taptıkları putları kötülemeye başladı, işte o zaman müşrikler işi ciddiye aldılar ve ona karşı çıkmaya, onu kötülemeye ve düşmanlık yapmaya başladılar. Artık Hz. Muhammed risaleti açıktan ilan etmiş ve tebliğin kapsamı oldukça genişlemiştir. Bunun yanı sıra Kur'an'da tevhit, rububiyet ve ulûhiyet yoğunluklu bir söylemden yeniden diriliş, hesap, ödül ve ceza odaklı bir söyleme geçilmiştir. Ayrıca bu dönemde nazil olan Kur'an ayetlerini iletme biçiminde artan dozda bir sertlik, müşriklere yönelik olarak doğrudan uyarı ve eleştiriler vardır.⁴²⁴ Müşriklerin düşmanlık ve tahriklerine karşı Ebû Tâlib, yeğenini çok seviyor ve onu koruyup arkasında duruyordu. Hz. Muhammed'in taptıkları ilahları razı edecek hiçbir şey yapmadığını, bilakis onları daha da kötülediğini gören Mekke'nin ileri gelen müşrikleri ise zaman geçtikçe geleneksel inançlarının, toplumsal konumlarının ve çıkarlarının tehlikeye girdiğini görmeye başlayınca ona yönelik baskılarını arttırdılar. Hatta o güne kadar uyguladıkları daha çok alay ve hakaret şeklindeki psikolojik baskılarının sonuç vermediğini görünce, bununla da kalmayıp Rasulullah'ı durdurmak ve İslam'ı anlatmaktan vazgeçirmek için onu himaye eden amcası Ebû Tâlib'e peşi sıra heyetler göndererek onu şikâyet etmeye başladılar.⁴²⁵ Çünkü "filan şahıs Müslüman olmuş, filan şahıs İslam'a girmiş" şeklindeki haberler kulaktan kulağa yayılıyor ve bu durum onları ciddi bir şekilde endişelendiriyordu.⁴²⁶ İşte bu heyetlerden birisi de özetle şudur: Hadis, tefsir ve tarih kaynaklarında –bazı önemsiz farklılıklarla– anlatıldığına göre, "Ebû Tâlib'in hastalandığı bir gün içlerinde Mekke'nin elebaşları olan Velîd b. Muğîre, Ebû Cehl b. Hişâm, Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef'in bulunduğu bir heyet Ebû Tâlib'e gelerek Rasulullah hakkında şikâyetle bulundular ve onun üzerinden himayesini çekmesini istediler. Bunun üzerine, Ebû Tâlib, yeğenini çağırttı ve ona, "Ey kardeşimin oğlu, bunlar senin kavmindir. Senden bir istekleri var. Artık kavmine büsbütün yüklenme" dedi. Peygamber (sav); "Onlar benden ne istiyorlar?" deyince, onlar, "Bizi ve ilahlarımızı rahat bırak. Biz de seni ilahınla baş başa bırakalım" dediler. Bunun üzerine, Hz. Muhammed; "Söyleyin bakalım: Eğer ben sizin istediğinizi yaparsam, siz bana, sayesinde bütün Araplara hükümran olacağınız ve acemin de size boyun eğeceği tek bir kelimeyi bana verir (kabul eder) misiniz?" deyince, onlar "evet" dediler. Hz. Muhammed "Kelime-i tevhidi söyleyiniz" deyince, onlar ayağa fırlayıp, "Çok tuhaf!" manasında, "O, (bütün) tanrıları, tek bir tanrı mı yapmış. Bu gerçekten acâib bir şey" dediler ve batıl inançlarındaki kararlılıklarını bir defa daha gösterip meclisi terk ettiler."⁴²⁷ İbn Sa'd bu olayın

⁴²⁴ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 1/131; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 90-91.

⁴²⁵ İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/586-587.

⁴²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/53. Müşriklerin başka zamanlarda da Ebû Tâlib'e heyet gönderdikleri tarih kitaplarındaki rivayetlerden anlaşılmaktadır. (İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/190-198; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/296-300; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/472-475.)

⁴²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/495-496; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/19-20; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/129-130; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 12/205-206; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 8/1788;

Habeşistan'a hicretten önce gerçekleştiğini nakleder.⁴²⁸ Bazı müfessirlere göre, bu hadise Hz. Ömer Müslüman olunca gerçekleşmiştir. Hz. Ömer İslam'a girince Müslümanlar çok sevinmişler, Kureys ise buna çok üzülmüş, bu durum onları oldukça sarsmış ve endişelendirmiştir. Derken ileri gelen kâfirlerden bir heyet birleşip, Ebû Tâlib'in yanına gitmişler ve aralarında yukarıda naklettığımız rivayette geçen diyalog geçmiştir.⁴²⁹

İşte böyle bir ortamda nazil olan ve içinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin bulunduğu surelerden biri Sâd suresidir. Bu ayetlerde Hz. Muhammed'i teselli etmek ve tıpkı diğer peygamberler gibi davasında dik durması gerektiğini hatırlatmak için güçlü, basiretli, ihlaslı ve seçkin kullardan biri olarak Hz. İbrahim'den bahsedilmektedir. Sâd suresi, esas aldığımız kronolojik tertipte, Kamer suresinden sonra ve A'râf suresinden önce olmak üzere 38. sıradadır.⁴³⁰ İbn Abbas ve daha başka âlimlere göre Mekke döneminde nazil olduğu belirtilen Sâd suresinin, Medenî olduğu görüşü isabetli bulunmamıştır.⁴³¹ Surenin nüzülü sırasındaki tarihi arka plan ve aynı dönemde nazil olan diğer surelerin muhtevası ve üslubu müşriklerin o sırada İslamî daveti ciddiye almaya başladıklarını ve Hz. Muhammed'le uzlaşma arayışına girdiklerini göstermektedir. İbn Hişâm, Sâd suresinin ilk ayetinin, Ebû Tâlib'in vefatından hemen önce müşriklerin Ebû Tâlib'e gelerek Hz. Muhammed'le son kez konuşması ve aralarında anlaşma sağlamasını istemeleri üzerine nazil olduğunu belirtir.⁴³² Bu görüş bize, müşriklerin elebaşlarının Ebû Tâlib'e Hz. Muhammed'i davasından vazgeçirmesi için defalarca gidip geldiklerini, hatta ölüm döşğinde olan Ebû Tâlib'ten bile bunu istediklerini gösterir. Hicretten üç sene öncesine tekabül eden bu dönemde Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'de vefat etmiştir.⁴³³

Mekke'nin elebaşlarından oluşan bir heyetin Ebû Tâlib'i hastalandığı sırada ziyaret ettikleri ile ilgili hadisenin Ebû Tâlib'in ölüm hastalığı sırasında vuku bulduğu kabul edilirse surenin nüzülü nübüvvetin 10. ya da 11. yılına rastlamaktadır.⁴³⁴ Ancak bu olayın Hz. Ömer'in İslam'a girişi sırasında gerçekleştiği kabul edilirse -ki kaynaklarda Hz. Ömer'in Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğu nakledilir-⁴³⁵

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, ed. Kemâl Besyûnî Zeğlûl (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 380-381; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/133; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/177.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/201-202.

⁴²⁹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 381; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/133; Alâuddin Ali İbn Muhammed İbn İbrahim Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl ve Maânî't-Tenzîl*, ed. Abdusselâm Şâhîn (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 4/31-32.

⁴³⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁴³¹ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 23/160; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/121; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/49.

⁴³² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/66.

⁴³³ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/271; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/64; İbnü'l Esîr, *el-Kâmilu fî't-Târih*, 1/606.

⁴³⁴ İbn Hişâm, Ebu Tâlib'in hicretten üç sene önce vefat ettiğini nakleder. (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/65.)

⁴³⁵ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/220; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/369.

o zaman surenin daha önce nazil olduğu sonucuna varılır.⁴³⁶ Ancak Mevdûdî, Hz. Muhammed Mekke'de İslam'ı açıkça anlatmaya başladığı zaman, davetinin Kureyş'in ileri gelenleri arasında bomba etkisi yaptığı düşüncesinden yola çıkarak surenin, risaletin 4. yılında nazil olduğunun söylenebileceğini belirtir. Mevdûdî, olayın Hz. Ömer'in Müslüman olmasının akabinde yaşandığı ile ilgili görüşü doğrulayacak nitelikte hiçbir işaretin bulunmadığını savunur.⁴³⁷

Câbirî'ye göre Sâd suresi Kamer suresinden hemen sonra 38. sırada inmiş, üslubu ve konuları itibariyle yeni bir aşama başlatmıştır. Ona göre bu aşamanın hususiyetleri yukarıda naklettiğimiz rivayetten açıkça anlaşılabilmektedir.⁴³⁸ Bu rivayette göre Sâd Suresi Kureyş'in uzlaşma girişimlerine verilmiş net bir Kur'anî cevap niteliği taşır. Câbirî bu rivayetten yola çıkarak surenin Mekke ve kendisinin "Şirk eleştirisi" adını verdiği üçüncü aşamada, nübüvvetin 7. yılı civarında, müşriklerin Müslümanlara uyguladığı boykotun öncesinde ve Hz. Hamza ile Hz. Ömer'in Müslüman oluşlarını takiben nazil olduğu sonucuna varır. Bu dönem Kureyş'in Hz. Muhammed'i ikna çabalarını arttırdığı, uzlaşma yolları aradığı ve bu konuda girişimlerde bulundukları bir döneme rastlamaktadır.⁴³⁹

Bu açıklamalardan Mekkeli müşriklerin Ebû Tâlib'e yeğenini şikâyet için çok defa heyet gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple surenin cahiliyeye karşı itirazların arttığı, tebliğin kapsamının genişlediği ve müşriklerin Rasulullah'ı davasından vazgeçirme girişimlerinde bulundukları bir süreç içinde,⁴⁴⁰ Hâbeşistan'a hicretten önce ya da Habeşistan'a hicret ile İsra hadisesi arasındaki zaman diliminde nazil olduğu sonucuna varılabilir.

Hz. Muhammed'in müşrikler tarafından sert bir inkâr ve yalanlamaya maruz kalması üzerine, o dönemde inen Burûc, Kâf, Kamer ve Sâd sureleri, Hz. Muhammed ve Müslümanları teselli sadedinde, geçmiş dönemlerde peygamberlerini inkâr eden kavimlerden örnekler vermektedir. Ayrıca o kavimlerin feci bir şekilde helak edildikleri anlatılmak suretiyle de Mekkeli müşrikler zımnen tehdit edilmekte ve uyarılmaktadır.⁴⁴¹ Câbirî, Sâd suresinde anlatılan bu kıssaların nazil olduğu dönemde Mekke'de Hz. Muhammed'in Kureyşliler ile iş birliği yapmayı reddetmesinin ardından, onların peygamberliği yalanlama konusunda iyice ısrarcı hale geldiklerini belirtir. Çünkü bu durum onları derinden etkilemiştir. Ebû Tâlib Hz. Muhammed'i himaye etmeye karar vermiş, onları ciddi bir iç savaş ile uyararak korkutmuş ve püskürtmüştü. Haşimoğulları ile diğerleri arasında cereyan edecek böyle bir iç savaş en çok Kureyş ileri gelenlerine

⁴³⁶ Zemahşerî ve Râzî bu hadisenin Hz. Ömer'in İslam'ı kabulünden sonra yaşandığını nakleder. (Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/71; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/177.)

⁴³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/53-55.

⁴³⁸ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 271.

⁴³⁹ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 271-278; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 1/199.

⁴⁴⁰ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 87.

⁴⁴¹ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 211. İlgili ayetler için bkz. Burûc 85/1-10; Kâf 50/36; Kamer 54/9-42.

zarar verecekti. Zira böyle bir durumda onların Hac ve ticaret gelirlerinden sağladıkları ekonomik çıkarları büyük yara alacaktı. Hz. Muhammed bu durumun gayet iyi farkındaydı ve bunun verdiği rahatlıkla Kureyşlilerin taviz tekliflerine net bir şekilde karşı koyuyor, tevhit inancını ısrarla devam ettirmeyi ve müşriklerin akılsızlıklarını eleştirmeyi sürdürüyordu. İşte Sâd suresi bu çerçevede Hz. Muhammed'e ve arkadaşlarına teselli verecek, içlerini ferahlatacak mesajlar iletmek üzere geçmişte yaşamış peygamberlerin kıssalarına yer verir. Nitekim geçmiş peygamberlerin yaşadıkları tecrübeler gerçekten de hem ders ve ibret hem de umut verici niteliktedir. Neticede Kureyş ileri gelenleri ile olan savaş devam ettiği sürece bu savaşta geçmiş peygamberlerin tecrübeleri, inkârcıların helak edilişleri ve müminlerin zaferleri ile ilgili kıssalar, yani tarihin ders ve ibretleri tıpkı cennet ve cehennem söylemi gibi silah olarak işlev görmeye devam edecektir.⁴⁴²

Câbirî'nin bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere Sâd suresinde anlatılan kıssalarda Kureyş'in Ebû Tâlib aracılığı ile sunduğu uzlaşma teklifi karşısında Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerin dünya nimetleri karşısındaki dik duruşlarını örnek alarak onlar gibi dik durması gerektiği vurgulanmıştır. Surenin Mekke kâfirlerinden gördüğü alay ve yalanlamadan dolayı Hz. Muhammed'i teselli etmek, duyduğu acıları ve üzüntüleri hafifletmek, davasında dik durmak ve Rasulullah'ın (sav) görev ve misyonunun bütün peygamberlerin görevi olduğunu hatırlatmak için bazı peygamberlerin kıssalarını ele aldığını söyleyebiliriz.⁴⁴³ Bu peygamberlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. Sâd suresinde Hz. İbrahim'le ilgili ayetler şunlardır:

“(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da an. (45) Biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık. (46) Onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir.” (47)

Hz. İbrahim'le ilgili bu ayetlerin hangi atmosferde nazil olduğunu daha iyi anlamak ve tespitlerimizi sağlam zemine oturtmak için öncelikle Sâd suresi içinde geçen bazı noktalara temas etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. İlk 8 ayetinden anlaşıldığı üzere Sâd suresi Mekkeli müşriklerin gurura kapıldıkları, şiddetli bir muhalefete ve Hz. Muhammed'i ikna etme çabalarına başladıkları bir dönemde inmiştir. Nitekim 4. ayette, kâfir olan Mekkelilerin, Rasulullah için “yalancı bir sihirbaz” dedikleri haber verilmektedir. Müşrikler Hz. Muhammed'in gayesinin, dinini anlatmak değil, aksine kendilerine hâkim olup, malları ve çocukları hakkında istediği gibi hükmetmek olduğunu iddia ediyorlardı.⁴⁴⁴ 6. ayette geçen “الْمَلَأُ” (el-Mele), Arab dilinde “eşrâf” anlamında olup heybetlerinden ve azametlerinden ötürü bulundukları yerlerde kalpleri ve gözleri dolduran kimseler demektir.⁴⁴⁵ Tefsirlerde bu ayetin Hz. Muhammed'le ilgili konuşmak üzere Ebû Tâlib'e giden Mekkeli müşriklerin eşrâfı

⁴⁴² Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 1/206-207.

⁴⁴³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/49.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/177, 178.

⁴⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/495; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/178.

hakkında nazil olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁶ 7. ayette, “*Bu ancak bir uydurmadır*” buyrulmuş olması, müşriklerin Kur’an’ın kaynağı konusundaki şüphe ve itirazlarının devam ettiğini gösterir. Ama hemen akabinde müşriklerin “*O zikir (Kur’an) içimizden ona mı indirildi?*” şeklindeki sözleri, artık onların Kur’an hakkındaki fikirlerinin değişmeye başladığına da işaret eder. Çünkü onlar Kur’an’ın üslubundan etkileniyor, bu sözün beşer sözü olamayacağını yavaş yavaş idrak ediyorlardı. Bu sebeple başka bir itiraza geçtiler ve “*Bu Kur’an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*” dediler⁴⁴⁷ Çünkü onların nezdinde üstün bir makama ancak malı çok olan ve toplumda azamet sahibi olan kimseler layıktır.⁴⁴⁸

Böyle bir ortamda nazil olan Sâd suresindeki kıssa silsilesi içinde detaya girilmeden sadece birkaç özelliğine temas edilen peygamberlerden biri de Hz. İbrahim’dir. Hz. İbrahim’den bahsedilen bu bölüm Sâd suresinde anlatılan son kıssadır. Allah, Rasulullah’a o dönemdeki Kur’an’a ve kendisine yapılan itirazlara karşı teselli sadedinde anlattığı kıssaları Hz. İbrahim, İshak, Yakub, İsmail, Elyesa’ ve Zülkifl peygamberlerden bahsederek⁴⁴⁹ bitirmiştir. Nitekim hemen sonraki ayette, “*Bu bir öğüttür*”⁴⁵⁰ sözü surenin öncesi ile sonrası arasında bir fasıla görevi yapar. Surenin bu bölümünde anlatılan kıssaların ana hedefi bu kısa ayetle belirtilmiştir.⁴⁵¹

Surenin genel siyakının devamı niteliğinde gelen bu ayetlerde hitap Hz. Muhammed’e yöneltilmiş olup ona, Allah’ın seçtiği peygamberlerden İbrahim’i, İshak’ı ve Yakub’u hatırlatma sorumluluğunu getirmiştir. Onlar salih amel işleyen, ihlaslı, basiretli, güçlü, ahireti düşünen, Allah katında hayırlı ve seçkin kimselerdi. Ayetler Hz. Muhammed’i bu üç büyük peygamberi örnek almaya çağırmakta, onların nail olduğu rabbanî ikram ve güzel neticeden öğüt almasını kendisine tavsiye etmektedir. Zaten bu husus diğer bütün kıssaların genel hedefidir.⁴⁵² Bu ayetlerden sonra, “*(Ey Muhammed!) İsmail, el-Yesa’ ve Zülkifl’i de an. Onların her biri iyi kimselerdi*”⁴⁵³ buyrulmuştur. Bu ayetlerde önce İbrahim’in (as) zikredilmiş olması onun risalet ve Allah’ın ahkâmını yerine getirme konusundaki üstün makamındandır.⁴⁵⁴

45. ayette “hatırla” anlamına gelen “وَاذْكُرْ” kelimesiyle, Hz. Muhammed’e “sözü edilen peygamberleri ve seçkin insanları an” denilmektedir. Daha açık belirtmek

⁴⁴⁶ İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 10/3236; Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 5/78; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 3/539-540; İbn Atiyye, *el-Muherreru’l-Vecîz, fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 4/493.

⁴⁴⁷ Zuhurf 43/31.

⁴⁴⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/51-52.

⁴⁴⁹ Sâd 38/48.

⁴⁵⁰ Sâd 38/49.

⁴⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/77; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 28/280-281.

⁴⁵² Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 2/329.

⁴⁵³ Sâd 38/48.

⁴⁵⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 28/276. Ancak Hz. İsmail’in, Hz. İshak gibi Hz. İbrahim’in oğlu olmasına rağmen onlarla birlikte anılmamış olması hakkındaki görüşler için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/509; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 3/138; Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 5/105; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 3/559-560; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl ve Maâni’t-Tenzîl*, 4/44-45; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 2/332-333.

gerekirse bu ifade Hz. Muhammed'e sanki şöyle demektedir: "Ey Muhammed! İsimlerini sayacağım peygamberlerin, düşmanlarından neler gördüklerini hatırla ki bu, senin de düşmanlarından gördüğün kötülöklere karşı dayanmana yardımcı olur. Kavminin sana yaptıklarına sabredebilmen için, kavimlerinin onlara yaptıklarını hatırla. Onların Allah'a kulluk ve din konusunda nasıl gayret gösterdiklerini hatırla ki, bu senin de aynı konuda gayret göstermen için teşvik unsuru olsun! Onların, Allah'ın seçkin kulları olmalarının ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara ikram ve ihsanının sebeplerini hatırla ki, bu senin de Allah'ın seçkin kullarından olman ve benzeri ihsana kavuşman için sabretmene ve aynı sebeplere sarılmana vesile olsun! Ve yine o salih insanları hatırla ki, bu hatırlama senin bazı sıkıntılara ve kederlerine teselli olsun!"⁴⁵⁵

Bu ayette Hz. İbrahim, İshak ve Yakup hakkında kullanılan "أُولِي الْأَيْدِي" terkihi⁴⁵⁶ amel ve ibadette güçlü, becerikli, güçlü irade sahibi, dinde ve ilimde basiretli gibi manalara gelir.⁴⁵⁷ Zemahşerî'ye göre "Güçlü ve basiretli kullarımız" terkibinden, "iş ve düşünce sahipleri" mânası kastedilmiştir. Ahirete yönelik ameller işlemeyen, Allah için cihat etmeyen, dindarlar gibi düşünmeyen ve basiretli davranmayan kimseler, âdeta uzuvlarını hareket ettiremeyen zayıf kişiler ve akli başından gitmiş basiretsiz kimseler gibidirler.⁴⁵⁸ Gerçekten de ayette bu peygamberlerin sadece bedenlen güçlü-dayanıklı olduklarından değil, aynı zamanda dinde ve ibadette güçlü-dayanıklı kullar oldukları söylenmektedir. Çünkü asıl kuvvet bedende değil dindedir. Onlar Allah'a itaatte, hakikati görmede, anlayışta ve Allah'ın kitabını anlamada güçlü idiler.⁴⁵⁹ Allah en baştan Hz. Muhammed'e, "Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla"⁴⁶⁰ demiş ve bu işi, "(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da an" deyinceye kadar devam ettirmiştir ki bu, "Ey Muhammed! Ateşe atıldığında İbrahim'in, kesilmek istendiğinde İshak'ın, çocuğu kaybolup, üzüntüden gözlerini yitirdiğinde Yakub'un sabrını an" demektir.⁴⁶¹ Dolayısıyla burada her türlü yalanlama ve tehdide maruz kalan Hz. Muhammed teselli edilmekte ve atası Hz. İbrahim gibi dik durması istenmekte ve âdeta ona şöyle denilmektedir: "Ey Muhammed! Sen müşriklerin bedenlen, silah ve sayı olarak senden ve müminlerden daha güçlü-kuvvetli olduklarına aldanma. Asıl güç senin tıpkı önceki

⁴⁵⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/264-265.

⁴⁵⁶ Bu terkip hakkında bilgi için bkz. Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, 414; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/114-116; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/138; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 10/3246; Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 5/105; İbn Atiyye, *el-Muherreru'l-Vecîz, fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 4/509; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/276.

⁴⁵⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/509; San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/168; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/114-119; Ahmed Ebi'l-Huseyn İbn Faris, *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*, ed. Muhammed Harun Abdusselam (Daru'l-Fikr, ts.), 6/151-152; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/138; Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 3/76; İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 551; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/474.

⁴⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 4/98.

⁴⁵⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/265.

⁴⁶⁰ Sâd 38/17.

⁴⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/216.

peygamberlerin yaptığı gibi Allah’a itaatte ve hakikati görmede güçlü olmandır. Asıl güç, onların sana teklif ettikleri dünya serveti ve makamlar değil, akıllı hareket ederek sana indirdiğim vahye tam olarak sarılmandır. Böyle yaparsan onlardan daha güçlü hale gelirsin. İşte bu kimseler, bu özellikleri sebebiyle üstün tutuldular ve peygamber oldular. Sen de hak peygambersin. Onlar gibi dik bir duruş sergilemelisin.”

“Biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık” ayetinde Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub’un dünyaya meyletmeyen ve ahiret yurdunu samimi bir şekilde isteyen yönlerine işaret edilmiştir. Ayette geçen “أَخْلَصْنَاهُمْ” ifadesi tefsirlerde “biz onları seçtik, tercih ettik ve bize karşı ihlaslı kıldık, onları nefsin kirlerinden arındırdık ve böylece gönülleri diğer beşerlere arız olan her türlü ayıplardan tertemiz oldu” şeklinde açıklanmıştır. Bu durum peygamberlerin ismet sıfatı için gereklidir.⁴⁶² Zemahşerî bu ayeti özetle şöyle yorumlar: “إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ” ifadesi “onları içerisinde hiç kusur bulunmayan saf bir nitelikte kendimize özgü kıldık” demektir. Daha sonra bu terki, “بُخْرَى الدَّارِ” ifadesiyle tefsir edilmiştir ki bu, ahiret düşüncesinin samimi, saf ve berrak olduğuna bir şehadettir. Yani Allah onları yalnızca ahiret yurdu düşüncesiyle seçkin kılmıştır. Bu sebeple ahiret düşüncesine başka bir kaygıyı bulaştırmazlar; tek kaygıları âhirettir. Buna göre, bu ifadenin mânası, “bu özellikleri sebebiyle ve bu özelliği taşıdıkları için onları kendimize özgü kıldık” demektir.⁴⁶³ Mücâhid ise ayeti, “Biz onları ahiret için amel edenlerden kıldık ve artık onların başka kaygıları kalmamıştır” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶⁴ Allah onların kalplerinden dünya sevgisini ve onu hatırlatan her şeyi çekip almış, onun yerine ahiret sevgisini yerleştirmiştir. Onlar, ahirete iman hususunda çok samimi idiler. İnsanlara ahireti hatırlatıyor, onları Allah’a itaate ve ahiret için amel etmeye davet ediyorlardı.⁴⁶⁵

Hız. İbrahim başta olmak üzere bu ayetlerde sayılan peygamberler, Hız. Muhammed kendilerine ittiba etsin ve böylece rahatlasın diye anlatılmıştır. Böylece Mekke putperestlerinin İslam davetini reddetmedeki akıl almaz ısrarları ve küstahça davranışları karşısında Hız. Muhammed’e geçmiş peygamberlerin ve diğer sâlih kulların güçlü iradeleri, basiretli tutumları, daima ahireti anmaları ve böylece dünyadan yüz çevirip dünyanın çekiciliğine aldanmadıkları hatırlatılmıştır. Onlar, dünyada sıkıntı çekseler bile âhiret yurdunu asla unutmadıkları için bu sayede Allah kendilerini günahlardan arındırmış, ruhlarını ismet sıfatıyla donatmış; kendi katında seçkinler ve iyiler arasına yükseltmiştir.⁴⁶⁶ Daha önce belirttiğimiz gibi bu sure indiğinde Mekkeli müşrikler birtakım dünyevi tekliflerle Rasulullah’ı ikna etmeye başlamışlardı. İşte bu ayetlerde Ebû Tâlib’e gelip uzlaşma talebinde bulunan müşriklere karşı Hız.

⁴⁶² Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl ve Maâni’t-Tenzîl*, 4/45; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 28/276-277.

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, 4/98.

⁴⁶⁴ Sâbüni, *Safvetü’t-Tefsîr*, 3/61. Benzer yorumlar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/509; San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 2/168; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/114-119; Semerkandî, *Bahrü’l-Ulûm*, 3/138.

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/117; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 10/3246; Mâverîdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 5/105; Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 5/97.

⁴⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/585.

Muhammed'e nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği ile ilgili şu mesajlar verilmiştir: “Ey Muhammed! Hz. İbrahim kavminden gördüğü eza, ateşe atılmak ve oğlunu kurban etmek ile sınanmış ve bunlara karşı gösterdiği sabırla burada örnek olarak sunulmuştur. Hz. İshak ve Yakub da fazilet ve sabır olarak babaları İbrahim gibiydiler. Sen bunlara uy ve müşriklere sakın teslim olma. Dünyevi bazı zevkleri tatma arzusu veya bazı sıkıntılardan kurtulma telâşını seni kötülüklere itebilir. Dinin ve ahlakın buyruklarını yerine getirmekten uzaklaştırabilir. Şunu bil ki, Alah'ın buyruk ve yasalarını hiçe sayarak dünyada bazı zevkleri tatsan bile bunlardan çok daha fazlasını âhirette kaybedeceksin. Yine bazı kederlerden kurtulsan bile ahirette bunlardan daha fazlasına mâruz kalacaksın. Öyleyse sen de Hz. İbrahim gibi âhiret bilinci ve sorumluluğunu kaybetme ve dinî emirlerden taviz verme.⁴⁶⁷ Sahip olduğun saf, berrak ve temiz ahiret düşüncesinin içine dünyevi kaygıyı bulaştırma. Böyle yaparsan, sen de bu özellikleri taşıyan Hz. İbrahim, İshak ve Yakub gibi Allah'a özgü kılınanlardan olursun.”

5.2.3. Habeşistan'a Hicret Şartları

Surelerin kronolojik tarihlendirilmesinde ya da ayetlerin kronolojik tarihlerinin belirlenmesinde tarihi belli olaylarla ilgili nazil olan ve o dönemin özelliklerini taşıyan sure ve ayetler oldukça önem arz etmektedir.⁴⁶⁸ İçerisinde Hz. İbrahim'in babasıyla tevhit mücadelesine giriştiği kıssa bulunan Meryem suresinin nüzul zamanı için müfessirler Habeşistan hicreti öncesine işaret ederler. Nitekim sahih rivayetlere göre, İkinci Habeşistan hicreti kafilesinde bulunan ve onların sözcüsü olan Câfer (r.a.)⁴⁶⁹ bütün muhacirlerle birlikte Necâşi'nin huzuruna çıkınca Meryem suresinin ilk ayetlerini okumuş, sevgi ve merhamet ifadelerinin yer aldığı bu ayetlerden etkilenen Necâşi ağlamıştır.⁴⁷⁰ Kureyşlilerin Müslümanları teslim almak için gönderdiği elçilerin başarısızlığı onların Müslümanlara Mekke'de daha fazla baskı yapmalarına sebep olmuş ve muhasara da bu olaydan sonra başlamıştır.⁴⁷¹ Müfessirlerin görüşleri müvacehesinde diyebiliriz ki Meryem suresi Mekke döneminin ortalarına yakın, muhtemelen Hz. Muhammed'in risaletinin 4, 5 veya 6. yılında, ilk Habeşistan hicretinden önce⁴⁷² ve hicret şartlarının yoğun yaşandığı bir dönemde nazil olmuştur.

⁴⁶⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/276; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/585-586.

⁴⁶⁸ Bâzergan bu konuda bazı sureleri veya ayetleri sıralamış ve bunların nüzul için olası nirengi noktaları oluşturduğunu belirlemiştir. (Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 136-138, 141.)

⁴⁶⁹ İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/6.

⁴⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/211; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/21. Ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/205-206.

⁴⁷¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/604.

⁴⁷² Bu konudaki görüşler için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/203; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/399; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 16/57-58; Sâbûnî, *Sâfvetü't-Tefâsîr*, 2/210; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/586; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 144; M. Kamil

Meryem suresi, kronolojik tertibe göre 44. suredir. Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen hemen tamamında Fâtır suresinden sonra, Tâhâ suresinden önce nazil olduğu görülmektedir.⁴⁷³ Câbirî'ye göre Meryem suresi ve Sâd, Şuarâ, Hûd ve Yûsuf sureleri, “Şirkin ve Putperestliğin Eleştirilmesi” olarak isimlendirdiği üçüncü merhalede inmiştir. Müşriklere yönelik ahiret ve ilahi azap uyarılarının yapıldığı ikinci aşamanın ardından gelen üçüncü aşamanın belirleyici özelliği, müşriklerin Hz. Muhammed'i engellemek için amcası Ebû Tâlib nezdinde girişim başlatmaları ve ondan yeğenini durdurmasını istemeleridir. Kureyşlilerin bu girişiminin o güne kadar yapılan ilk girişim olup olmadığı kesin olarak bilinmese de bu aşamanın hemen ilk suresi olan Sâd suresinde ve bundan sonraki surelerde de bu girişimin etkileri fark edilmektedir. Bu aşamanın ayırt edici özelliği Hz. Muhammed'in Kureyşli müşriklere karşı putlar konusunda artık amansız bir mücadeleye başlamış olmasıdır. Bu mücadele neticesinde hem Hz. Muhammed hem de arkadaşlarından birçoğu çeşitli şekillerde baskı ve şiddete maruz kalmaya başlamışlardır. Nitekim buna bağlı olarak Müslümanların bir kısmı peygamberin emri ile Habeşistan'a ilk defa hicret etmek durumunda kalmışlardır.⁴⁷⁴

Meryem suresi diğer Mekkî surelerde olduğu gibi, tevhit inancı, peygamberlik, öldükten sonra dirilme, Allah'ın çocuk sahibi olmaktan ve ortağı bulunmaktan tenzih edilmesiyle ilgili ayetleri içermektedir. Surenin genel muhtevası Allah'ın birliği inancı etrafında dönmekte, O'nun varlığı ve birliği fikrini işlemekte ve hidayete erenlerle sapkınların yollarını açıklamaktadır. Meryem suresi, Hristiyanlığın Hz. İsa hakkındaki düşüncelerinden bahseden ilk Mekkî suredir. Nüzul zamanına ve ihtiva ettiği konulara bakılırsa Habeşistan'a hicret edecek olan muhacirler için tabir yerindeyse bir erzak olarak ve onları bu zorlu hicret öncesinde bilgilendirme ve hazırlama amacıyla indirilmiştir. Özellikle ilk kırk ayetinde mücadeleden uzak ifade tarzıyla sadece Hz. İsa hakkında İslam'ın görüşlerini ortaya koyması bu durumu net bir şekilde ifade etmekte ve sanki muhacirlere şöyle denilmektedir: “Siz işkence çeken muhacirler olarak kendi ülkenizi bırakıp bir Hristiyan memleketine sığınuyorsunuz. Fakat buna rağmen sahip olduğunuz bilgilerden hiçbirini gizlememelisiniz. Bu nedenle Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olmadığını, Hristiyanlara apaçık ilan etmelisiniz.” Dolayısıyla bu surenin, Habeşistan'a sığınan Müslümanların inançlarını oradaki Hristiyanlara anlatmaları konusunda kuvvetli bir delil oluşturduğu anlaşılmaktadır. Sure, Hz. İsa'nın doğum mucizesinden ve ona geçiş mahiyetinde Hz. Yahya'nın mucizevi doğumundan bahsederek başlamıştır. Sonra

Yaşaroğlu, “Meryem Suresi”, *DİA*, 2004, 29/242; Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 137; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 1/271; Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.

⁴⁷³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.

⁴⁷⁴ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 1/197. Ayrıca bkz. Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, 95-96. Meryem suresinin nazil olduğu ortam hakkında bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/203-206. Müslümanların bu dönemde maruz kaldıkları işkence ve haksızlıklara örnek olarak bkz. Buhârî, *İkrâh*, 1, Menâkıb, 25; İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/344-348; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/492-498.

sırayla bazı peygamberlerden övgüyle bahseden kıssalar Hz. Muhammed ve inananlar için teselli maksatlı anlatılmıştır. Surenin yaklaşık üçte ikisini peygamber kıssaları oluşturur.⁴⁷⁵ Bu yüzden Hz. İbrahim kıssasına geçmeden önce surede anlatılan kıssalar ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmak faydalı olacaktır.

Meryem suresindeki kıssalar Mushaf sırasında kendisinden önce bulunan Kehf suresindeki kıssaların âdeta devamı niteliğindedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an kıssalarının anlatımı davet zamanı ile bir bütünlük arz eder. Yani her kıssanın kendine has bir zaman dilimi vardır. Mesela Mekkî Kur'an kıssalarında anlatılan bir kıssa, aynı şekilde Medenî Kur'an'da da anlatılabilir. Ancak aynı gibi gözüken bu iki kıssanın her birinin kendine özel bir davet zamanı vardır. Mekkî Kur'an'da anlatılan kıssa, davet aşamasına uygun iken, aynı kıssa Medenî Kur'an'da devlet aşamasına uygun serdedilir. Kur'an kıssalarında çoğunlukla kronolojik zamanlar göz önüne alınmaz, aksine durumun gerektirdiği şekilde bu kıssalardan bölümler anlatılır. Dolayısıyla Mekke'deki durumun gereği Medine'de ki durumun gereğinden farklıdır ve bu sebeple aynı kıssa farklı anlatılır. Bu konuda en güzel örneklerden biri Hz. Meryem kıssasıdır. Meryem suresinin ilk 40 ayetinde anlatılan kıssalarda Hz. Meryem ile ilgili anlatılanlar sadece onun şahsı ile değil aynı zamanda Hz. İsa ile ilgilidir. Nitekim burada asıl vurgu Hz. İsa'dan sonraki Hristiyanların inançlarında düştükleri yanlışlara dikkat çekmek, saptıkları yanlış inançtan dönmeleri için yol göstermek, İslam'a girmeye, içinde bulundukları şüphe, çekişme ve ihtilâflardan kurtulmaya teşvik etmektir. Ayrıca Hz. İsa'nın doğumuyla ilgili mucizevi yöne vurgu yaparak şirke karşı tevhit inancını savunmak, İbrahim soyundan gelen Arapların putperestlik tarzındaki şirk inançlarına karşı ve tıpkı meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia eden ve onlara tapınan Araplar gibi, Allah'ın çocuğu olduğunu iddia eden Hristiyanların şirk inançlarına karşı durmaktır. Surenin Zekerıyya, Meryem ve İsa kıssalarını takip eden ayetlerinde, bazı peygamberlerden kısaca bahsedilmektedir ki tüm bu peygamberler temelde tevhit inancını savunmak ve şirki eleştirmek maksadıyla anlatılmıştır.⁴⁷⁶ Zira 41. ayetten itibaren zikredilen peygamberler zinciri, Kur'an'ın üslubuna uygun olarak zalimlere, kâfirlere ve Allah'ın çocuk edindiği iddiasında bulunanlara karşı cevapları içeren önceki ayetlerin hemen peşi sıra gelmiştir. Muhtemelen söz konusu kıssalar, Allah'ın yardımının sadece Hz. İsa'ya mahsus olmadığı ve onun bu konuda ilk olmadığını bildirmek bağlamında gelmiştir.

İbrahim, Musa, İsmail ve İdris peygamberler ile ilgili anlatımların tıpkı Meryem kıssasında olduğu gibi, “وَأَنذَرُ” ifadesi ile başlamış olması, ayrıca tüm bu peygamberlerden övgüyle bahsedilmesi ve en sonunda, “İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile

⁴⁷⁵ Meryem suresinin muhtevası hakkında bilgi için ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/206-207; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 16/58-60; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/210; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/586; Yaşaroğlu, “Meryem Suresi”, 29/242-243; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 144-152; Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhid Mesajı* (İstanbul: Fikir Yay., 2013), 649.

⁴⁷⁶ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 1/271.

beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yakub'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı⁴⁷⁷ şeklinde ayetin gelmesi, bütün peygamberler zincirinin aslında tek bir sistemin cüzleri olduklarına işaret etmektedir. Bu ayette Allah, daha önce zikredilmiş olan bütün peygamberleri hususi bir medihle övmüştür. Ayette geçen, “İşte bunlar” kelimesi bu surede, Hz. Zekeriya'dan Hz. İdris'e kadar zikredilen peygamberlere işaret etmektedir.⁴⁷⁸ Peygamber silsilesinden bahseden bu ayetler, Hz. Muhammed karşısında edepsiz bir tavır takınan, hakkı görmezden gelen ve sapkınlıkta ısrar eden Kureyşli kâfirlere şunu söylemektedir: Allah'ın peygamberlik mertebesine eriştiirdiği salih kulları vardır. Bunlar, Allah'a itaat eden ve Ona karşı son derece ihlaslı, Onun rızası için atalarından, kavimlerinden ve onların sapkın inançlarından vazgeçen, uzaklaşan ve onları bir tarafa bırakan, Allah'ın ayetleri okunduğunda Ona olan saygı ve korkularından ağlayarak secdeye kapanan kimselerdir.⁴⁷⁹ Aranızda peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed de bu salih kullardan biridir. O ve ona inananlar, tıpkı önceki peygamberler gibi Allah yolunda gerekirse sizden ve batıl inançlarınızdan uzaklaşacaklardır.⁴⁸⁰

Şimdi Hz. İbrahim ile ilgili kıssaya geçebiliriz:

“Kitap'ta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi. (41) Hani babasına şöyle demişti: “Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?” (42) Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim.” (43) “Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur.” (44) “Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.” (45) Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi. (46) İbrahim, şöyle dedi: “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.” (47) “Sizi ve Allah'tan başka tapıklarınızı terk ediyor ve Rabbime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.” (48) İbrahim, onları da onların tapıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık. (49) Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk. Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik (güzel bir söz ile anılmalarını temin ettik).” (50)

Nüzul tertibine göre bu sureye kadar Hz. İbrahim ile ilgili ayetler kıssa niteliğinde gelmemiş, Hz. İbrahim'e verilen sahifelerden ve ona ait bazı özelliklerden

⁴⁷⁷ Meryem 19/58.

⁴⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/234-235.

⁴⁷⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/160-162.

⁴⁸⁰ Câbirî'nin Meryem suresinde geçen kıssalarla ilgili yaptığı değerlendirmeler için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 1/277.

bahsetmiştir. İlk defa bu surede Hz. İbrahim ile ilgili bir anlatım kıssa olarak gelmiştir. Hz. İbrahim'in burada zikredilmiş olması Meryem suresinin genel hedefleri ile uyumludur.⁴⁸¹ Özellikle Meryem kıssası ve 37. ayetten 40. ayete kadar Hristiyanların Hz. İsa hakkında ihtilaf edip Allah'ı bırakarak ona ibadet etmeleri anlatıldıktan sonra Hz. İbrahim kıssasına geçilmiş olması önemlidir. Nitekim Hicaz'da yaşayan Araplar Hz. İsa'yı ilah kabul eden Hristiyanlara benzer şekilde şirke düşmüşler ve böylece tevhidi getiren Hz. İbrahim'e muhalefet etmişlerdir. Oysa kendileri Hz. İbrahim'in varisi olduklarını iddia ediyorlardı. Taşa tapan ile insana tapan arasında sapkınlık bakımından fark yoktur. Hristiyanlar Hz. İsa'ya ibadet ettiler. Arap müşrikleri de putlara taptılar ve böylece şirke düştüler. Yine Hz. İbrahim kıssasının burada anlatılmasında tıpkı Hz. İbrahim'in kavminden gördüğü ezaya benzer durumlarla karşılaşan Hz. Muhammed'i teselli etmek amaçlanmıştır.⁴⁸²

Bu kıssada Hz. İbrahim ile babası arasında geçen şirk ve tevhit mücadelesinden bir kesit anlatılmıştır. Kıssanın tevhidi, nübüvveti ve haşri beyan etmek gayesini taşıdığını ifade eden Râzî,⁴⁸³ kıssanın zikredilme hikmetlerini özetle şu şekilde sıralamaktadır: 1. Hz. İbrahim Arapların atasıdır. Onlar, onun şanının yüceliğini, dininin paklığın kabul ediyorlardı.⁴⁸⁴ Buna göre, Cenâb-ı Hak Araplara sanki şöyle buyurmaktadır: “Eğer sizler atalarınızı taklit ediyor iseniz şu kesindir ki sizin atalarınızın en şerefli ve en kıymetlisi Hz. İbrahim'dir. O halde, putlara ibadeti terk etme hususunda Hz. İbrahim'i taklit ediniz. Yok, eğer istidlâlde bulunanlardan iseniz, putlara ibadet etmenin yanlış olduğunu anlayabilmeniz için, Hz. İbrahim'in getirdiği delillere iyice bakınız. Netice olarak ya taklit ederek ya da istidlâli olarak, Hz. İbrahim'e tabi olunuz.” 2. Hz. Muhammed zamanındaki inançsızların pek çoğu, “biz, atalarımızın ve ecdadımızın dinini nasıl terk ederiz?” diyordu. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, Hz. İbrahim'in kıssasını zikrettiği ve onun, babasının dinini terk ettiğini, onun sözünü delil ile çürüttüğünü anlatmak suretiyle kâfirlerin, baba tarafını delil tarafına tercih etmelerinin, en büyük ve en kıymetli ataları Hz. İbrahim'e bir karşı çıkma olacağını anlamalarını istemiştir. Zira Hz. İbrahim batıl yolda olan ataya değil, delile uymuştur. Ancak kendileri onun tam tersini yaparak delile değil, batılın bulaştığı ataya uymakta ısrar etmektedirler. 3. Kâfirlerin ekserisi, taklide tutunuyor, istidlâle yanaşmıyorlardı.⁴⁸⁵ Böylece Cenab-ı Hak bu düşüncelerinin yanlış olduğuna dikkatlerini çekmek için, Hz. İbrahim'in istidlâl yoluna tutunduğunu ve onu tercih ettiğini anlatmıştır.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Câbirî, Hz. İbrahim ile ilgili bu surede anlatılan kıssayı “Önceki Peygamberleri Yüceltme ve Övme” olarak isimlendirmiştir. (Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 278-287.)

⁴⁸² İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 16/111; Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 2/217-218.

⁴⁸³ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, 21/223.

⁴⁸⁴ Hac 22/78; Bakara 2/130.

⁴⁸⁵ Müşriklerin bu tavırlarını ifade eden ayetler için bkz. Zuhuf 43/23; Enbiyâ 21/53.

⁴⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, 21/223-224.

Hız. İbrahim kıssasının Hız. İsa'nın tanrı değil, Allah'ın kulu ve rasulü olduğunun vurgulandığı kıssadan sonra anlatılmış olması, kendilerini, tevhit inancının temsilcisi ve Kâbe'nin bânisi olan Hız. İbrahim'in soyundan saydıkları halde onun dinini terk ederek putlara tapan Arapların dikkatini çekme amacını taşımaktadır. “*Kitap'ta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi*” ayeti, kendilerinin Hız. İbrahim'in soyundan geldiklerini iddia edip sonra da putlara tapan Araplara, Hız. İbrahim'in faziletini hatırlatmaktadır. Nitekim Hız. İbrahim, Allah'ı birleyenlerin önderiydi. O, son peygamber Hız. Muhammed'in Arapları çağırması olduğu saf tevhit inancını getirmişti. Kureyşliler Hız. İbrahim'i dini önderleri olarak kabul ediyor ve onun soyundan gelmekle iftihar ediyorlardı. Bununla beraber babası ve yakınlarının Hız. İbrahim'e karşı uyguladıkları eziyet, işkence, yurdundan hicrete zorlanma gibi olumsuzlukları, Kureyşliler de İbrahim'in yolunda olan Hız. Muhammed'e revâ görüyor,⁴⁸⁷ Hız. İbrahim'in, babası ve kavmi tarafından vatanından sürülmesi gibi Mekkeliler de yakın akrabalarını vatanlarından hicrete zorluyorlardı.⁴⁸⁸

Hız. İbrahim kıssasından hemen önceki ayette, “*Yeryüzüne ve onun üzerindeki biz varis olacağız, biz! Ancak bize döndürülecekler*” buyrulmuştur. Bu ayette Hız. Muhammed'e müşriklerin onu hak davasında yalanlamalarına üzülmemesi tavsiye edilmiştir.⁴⁸⁹ Ayrıca uğradıkları baskı ve işkence sebebiyle yurtlarından çıkıp Habeşistan'a gitmek durumunda olan Müslümanlara, yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğu ve çıkarıldıkları memleketin neticede inananların eline geçeceği bildirilmiştir. Bu ayette, yeryüzü üzerinde bulunan bazı şeyleri Allah'a şirk koştan Mekke müşriklere, Allah'ın kontrolünde olan yeryüzünden başka gidecek yerleri olmadığı, hatta taptıkları sahte ilahların da Allah'ın mülkü olduğu tehdidinde bulunulmuştur.⁴⁹⁰ Hemen bu ayetten sonra Hız. İbrahim kıssasına geçilmiş ve onun da babasının baskısıyla yaşadığı yerden hicret etmek zorunda kaldığı anlatılmış, böylece müşriklere de en yakınları olan Müslümanların, kendi baskıları sebebiyle Habeşistan'a hicret etmek zorunda bırakıldıkları mesajı verilmiştir.

Kıssanın başında kullanılan ve “hatırla, an, zikret, anlat” gibi manalara gelen, “*وَأَذْكُرْ*” (vezkur) lafzıyla Hız. Muhammed'e, “şimdi Kur'an'da anlatacağım kıssayı Mekke müşriklere anlat” denilmektedir. Yani Hız. Muhammed'in Hız. İbrahim ve kıssasını kitapta anmasından maksat, bunu insanlara okuyup iletmesidir.⁴⁹¹ “*Kitap'ta İbrahim'i de an*” ayeti, “*Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin*

⁴⁸⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/218; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/602.

⁴⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/221.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/548.

⁴⁹⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16/110-111.

⁴⁹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/533; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/548; Ebu Ca'fer Nehhas, *Meani'l-Kur'ani'l-Kerim*, ed. Muhammed Ali es-Sabuni (Merkez İhyau't-Turasi'l-İslami, 1988), 4/334; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/139; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, 3/17; İbn Atiyye, *el-Muherreru'l-Vecîz, fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 4/17.

anılmasındır”⁴⁹² ayetine atıftır. Hz. İsa ve Hz. Zekeriyâ’nın kıssası sona erince, Cenâb-ı Hak sanki şu mesajı vermiştir: “Zekeriyâ’nın (as) halini anlattım. O halde sen de ey Muhammed, İbrahim’in (as) halinden bahset.” Çünkü Mekkeliler ilim ve kitap mütalaa etmekle meşgul değillerdir.⁴⁹³ Bu sebeple tevhit akidesini kaybeden bu topluma tevhidin sembolü olan Hz. İbrahim’in mücadelesi anlatılmalıdır.

41. ayette Hz. İbrahim, “sıddîk” sıfatı ile anılmıştır. Allah’ın birliğine ve gönderdiği peygamberlere ve tekrar dirilmeye kesin olarak iman eden, kısacası gayba dair haberleri kesin olarak tasdik eden, bu konuda ikna olan ve buna uygun şekilde amel eden kişiye “sıddîk” denir. Bu isim ancak bu ismi hak edecek çok şeyler yapan kimselere verilir. Yani yaptığı iş kendisi için adet ve huy haline gelmiş olan ve doğrulukta çok ileri bir noktada bulunan, artık bu konuda son noktaya varmış kimseye “sıddîk” adı verilir. İşte Hz. İbrahim böyleydi. Doğruluğu ve İslam uğrunda yaptığı samimi mücadelede örnek bir şahsiyet olması sebebiyle Hz. Ebu Bekir’e de “sıddîk” lakabı verilmiştir.⁴⁹⁴ Hz. Ebu Bekir’e bu lakabın verilmiş olması, kıssalarda anlatılan hususlarla siyer ortamının irtibatını gösterir. Yine Hz. İbrahim’e “sıddîk” sıfatının verilmiş olması, hem Hz. Muhammed’in hem de Allah’a ve Rasulüne iman edenlerin sadık oldukları manasını ifade eder.⁴⁹⁵ Türlü işkencelere maruz kalan ve yurtlarından çıkarılmak zorunda bırakılan Müslümanlara Hz. İbrahim örnek gösterilmiş ve kendilerinden onun gibi samimi ve dinlerine sadık olmaları istenmiştir.

Hz. İbrahim, babası Âzer’i⁴⁹⁶ putlardan vazgeçirip Allah’a inanması için ikna etmeye çalışırken “*Ey babacığım*” anlamına gelen “يَا أَبَتِ” (Ya Ebeti) ifadesini dört defa kullanmıştır. Hz. İbrahim öncelikle putlara ibadet etmekten alıkoyacak şeylere dikkat çekmiş; sonra babasına taklidi bırakıp tefekküre ve istidlâle tâbi olmasını söylemiş, daha sonra da şeytana itaat etmenin aklen doğru olmadığına işaret etmiş ve sözünü, şeytana uyduğu takdirde başına gelecek azapla noktalamıştır. Hz. İbrahim bu güzel sözlerini gayet nazik ve yumuşak bir üslupla söylemiştir. Çünkü her sözünün başında, “*Babacığım*” deyişi, babasını çok sevdiğine, onu ilahi azaptan kurtarma arzusu içinde olduğuna, doğruya ve güzele iletmek istediğine bir delildir. Hz. İbrahim’in sözünü, “*Hakikaten korkuyorum ki*” cümlesi ile bitirmesi de kalbinin babasının yararına olan şeylere ne denli ilgi duyduğuna delâlet eder.⁴⁹⁷ Hz. İbrahim’in bu şekilde hitap etmesi, sözün niteliği yanında, sözü söyleyenin muhatapları karşısında kendisini oturtacağı

⁴⁹² Meryem 19/2.

⁴⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/223.

⁴⁹⁴ Bu konuda yapılan açıklamalar için bkz. Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, 3/331; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/325; Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/139; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 3/185; Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 5/233-234; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü’t-Tenzîl*, 3/17; İbn Atiyye, *el-Muherreru’l-Vecîz, fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 4/17-18; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 16/112.

⁴⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/224.

⁴⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/227; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vil ve Maâni’t-Tenzîl*, 3/189; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 16/113.

⁴⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/227-228.

konumun da önemli olduğunu gösterir. Çünkü bir kişi veya topluma dışarıdan bir unsur gibi yönelmek, ya da o toplumun bir ferdi olmakla birlikte kendini onların dışında görerek hitap etmek etkileyici olmaktan uzaktır. Burada Hz. İbrahim'in muhatabı olan babası, batıl tanrılara inanan birisi olsa da Hz. İbrahim kendisiyle onun arasındaki en önemli insanî bağ olan baba-evlat ilişkisinin duygusal boyutunu gündeme getirerek söze başlamaktadır. Bu durum, iletişimde ortak noktaların ön plana çıkarılmasının etkileyicilik açısından önemli olduğuna delildir. Bu nedenle peygamberler, hedef kitlesi olan kişi veya toplum ile kendileri arasında duygusal bir bağ kurmuş ve kendilerini içlerinden birisi olarak görmüşlerdir. Bu açıdan baktığımızda peygamberlerin söze başlarken “*Ey kavmim!*”⁴⁹⁸ şeklinde giriş yaptıklarını görmekteyiz. Bu durum, iletişimde sözü söyleyen ile muhatap arasında var olan ortak mensubiyet noktasının dile getirilmesinin önemine işaret etmektedir.⁴⁹⁹ Hz. İbrahim'in, babası ile aralarında geçen konuşmada üslubuna hâkim olan şefkat ve ikna edici deliller, onun bu konudaki hem inceliğini hem de kararlılığını göstermesi bakımından da önemli bir tebliğ yöntemidir. Hz. İbrahim böyle davranmakla babasına yaklaşmak ve onun şefkatini uyandırmak istemiş, ayrıca yaptığı nasihatte ne kadar samimi olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan da kendisine sert ve tahammülsüz davranan müşrik babasına karşı saygılı tutumu ne olursa olsun anne babaya hürmet ve şefkatten ödün verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁰ Mekke döneminde insanların bir kısmı iman etmişken bir kısmı bu davete kayıtsız kalmıştır. Hatta aynı aile içinde bile böyle bir durum gerçekleşmiştir. Bu kıssada İslam'ı kabul eden kimselere, aile içinde hâlâ müşrik olan anne, baba veya kardeşlere iyi davranılması, onlara nasihatte bulunurken kırıcı olunmaması mesajı verilmiştir.

Hz. İbrahim'in her defasında ‘*babacığım*’ hitabına karşın babası, “*Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!*” diyerek onu tehdit edip kovmuş ama o buna rağmen, “*Esen kal! Senin için Rabbinden af dileyeceğim*”⁵⁰¹ diyerek babasına olan şefkat ve merhametini ifade etmiştir. Babasının Hz. İbrahim'in bu yumuşaklık ve şefkat ifade eden “*Babacığım*” şeklindeki hitabına sertlik ve kabalıkla mukabele etmiş olması ve “*Evladım!*” demeyip, aksine “*İbrahim!*” demesi, Hz. Muhammed'e müşriklerden göreceği eziyetten ötürü, kalp yükünün hafiflemesi ve böylece de cahil kimselerin eskiden beri bu üslup ve gidişatta olduklarını bilmesi için anlatılmıştır.⁵⁰² Diğer taraftan Hz. İbrahim'in bu yumuşak tavrı, bir yönüyle Hz. Muhammed'in Mekke döneminde

⁴⁹⁸ Örnek olarak bkz. A'râf, 7/59, 61, 65, 67, 73, 79, 85, 93; Hüd, 11/28, 29, 30, 50, 51, 52, 61, 63, 84-85, 88.

⁴⁹⁹ Zekeriya Pak, “Peygamberlerin Kavimleriyle İletişimleri”, *Din ve Hayat, İstanbul Müftülüğü Dergisi* 22 (Haziran 2014), 56.

⁵⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 3/17-19; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 16/113; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 148.

⁵⁰¹ Meryem 19/41-50.

⁵⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/228.

takip etmesi gereken davet stratejisine imada bulunmakta, tebliğ ve irşat faaliyetinde kullanması gereken dil ve üslup noktasında ona yön vermektedir.⁵⁰³ Nitekim Hz. İbrahim'in, babasını tevhit inancını benimsemeye teşvik ettiğinden ve günahlarının bağışlanması için dua ettiğinden bahseden ayetler,⁵⁰⁴ Hz. Muhammed'in, kendisini himayesi altına alıp ona babalık yapan amcası Ebû Tâlib'in Müslüman olmasını çok istediği bir bağlamda değerlendirildiğinde neye tekabül ettiği hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır. *"Sen, dilediğini hidayete erdiremezsin; ancak Allah dilediğini hidayet erdirir"*⁵⁰⁵ mealindeki ayetin, Hz. Muhammed'in Ebû Tâlib'in Müslüman olmasını çok istemesi; fakat onun bunu kabul etmemesi üzerine nazil olduğu şeklindeki rivayetler⁵⁰⁶ dikkate alınırsa, bu kıssada Hz. Muhammed'in, amcasının Müslüman olmasını çok arzu etmesinin Kur'an'a bir başka yansıması olarak değerlendirilebilir.⁵⁰⁷ Bu düşüncemizi, *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere. İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi"*⁵⁰⁸ ayetlerinin nüzul sebebi olarak nakledilen şu rivayet destekler mahiyettedir: Hz. Muhammed, *"Hz. İbrahim, babası müşrik olduğu halde onun için istiğfar etmişti. Öyleyse ben de amcam Ebû Tâlib için istiğfar edeceğim. Ta ki Rabbim beni bundan nehyedene kadar"* demiş, bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur.⁵⁰⁹

Hz. İbrahim'in hem Yahudilikte hem Hristiyanlıkta önemli bir peygamber olduğu dikkate alındığında bu surede onun babasıyla yaptığı tartışmanın bir bakıma Ehl-i Kitab'a ve özellikle Hristiyanlara yönelik bir mesaj niteliğinde olduğu görülebilir. Ayrıca bu kıssa ile bir anlamda Habeşistan'a sığınanlar da teselli edilmektedir. Çünkü Hz. İbrahim de onlar gibi babasından, ailesinden ve toplumundan gördüğü baskılarla memleketinden ayrılmaya zorlanmıştır. Yukarıda izah ettiğimiz gibi Müslümanlar en yakınları tarafından zulüm görmüşler ve hicret ederek onlardan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Örneğin Ebû Cehil'in kardeşi Selmâ bint Hişâm ve yeğeni Hişâm b. Ebî Huzeyfe, Ayyâş b. Ebî Rabeyye, Ümmü Seleme, Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe, Utbe'nin oğlu ve Hind'in kardeşi Ebû Huzeyfe, Suheyl bin Amr'ın kızı Sehîle gibi Kureys'in ileri gelenlerinin yakın akrabaları da hicret etmişlerdir. Bu kıssadan dolayı olarak Mekkelî müşriklere kendilerinin Hz. İbrahim'e işkence yapanların konumunda oldukları mesajı da çıkarılabilir. Çünkü mevcut durum, muhacirlerin Hz. İbrahim'in

⁵⁰³ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 243.

⁵⁰⁴ Bkz. Meryem 19/42-47; Şuarâ 26/86.

⁵⁰⁵ Kasas 28/56.

⁵⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/283-286.

⁵⁰⁷ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 108.

⁵⁰⁸ Tevbe 9/113-114.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/21; Celâluddîn Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr et-Tefsîru bi'l-Mensûr (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yay, 2012), 7/520. Hz. İbrahim'in babası hakkında yaptığı duanın izahı hakkında bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/229-231.

konumunda oldukları ve onun izinden yürüdükleri için aynı o peygamber gibi iyi bir akıbeta kavuşacakları anlamına gelmekte; diğer taraftan ise Mekkeli müşriklerin, Müslümanların ataları ve liderleri olan Hz. İbrahim'e işkence yapan insanların konumunda olmakla azaba düşer olacaklarını hissettirmektedir.⁵¹⁰

46. ayetteki, “*Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?*” ifadesi, Mekkeli müşriklerin, vefatı anında Ebû Tâlib'e gelerek onu atalarının dinini terk etmemesi için ikna etmeye çalıştıkları anda kullandıkları lafızlara çok benzemektedir. Zira Rasulullah, Ebû Tâlib'e: “*Ey amca! Lâ ilâhe illallâh kelimesini söyle de bununla Allah katında senin lehine şefaât için hüccet getireyim*” dediğinde Ebû Cehl ile Abdullah ibn Ebî Umeyye: “(Yâ Ebâ Tâlib!) Abdulmuttalib milletinden yüz mü çeviriyorsun?” diyerek onu men etmişlerdi.⁵¹¹

Kıssa şu ayetlerle bitmektedir: “*İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk. Kendilerine haklı ve yüksek bir şöhret nasip ettik.*”⁵¹² Bu ayetler, Allah'ın dinini yaşamak için kâfirlerden ve ilah edindikleri putlardan uzaklaşmak anlamına gelen hicretin önemini belirtir ve yurtlarından göç etmek zorunda kalan muhacirlere teselli niteliği taşır. Onlara Hz. İbrahim'in hicret ettikten sonra hayırla yâd edilme lütfuna mazhar olması gibi, kendilerinin de hayırla yâd edilme nimetine erecekleri müjdelenmektedir. Fakat kâfirler bunu tasavvur bile edememektedirler. Hz. İbrahim babası ve kavminden artık ümidini kesince Allah'ın emriyle doğup büyüdüğü memleketi Kûşâ'dan ayrılıp, Şam diyarına, Mukaddes topraklara hicret etmiştir.⁵¹³ Bu hicret o sırada Mekkeli müşriklerden gördükleri eza sebebiyle evlerini, mallarını ve çocuklarını geride bırakarak Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalan Müslümanlara moral ve ümit aşılamakta, onlara tıpkı Hz. İbrahim ve evlatlarına verildiği gibi,⁵¹⁴ nimet dolu güzel günlerin ve hayırlı nesillerin çok yakın zamanda verileceği müjdelenmektedir. Ayrıca İslamiyet'in ilk olarak yayılmaya başladığı zamanlarda, İslam'ı kabul eden bazı sahabiler anne-babaları ve en yakın akrabalarından çeşitli eziyetler görmüş ve dışlanmış, hatta işkenceye maruz kalmışlardır.⁵¹⁵ Allah (cc) bu sahabilere üzülmelerini, Hz. İbrahim'in de aynı şekilde babası tarafından dışlandığını ama Allah'ın ona çok daha hayırlı evlatlar olan İshak ve Yakub'u nasip ettiğini bildirmiş, kendilerine de imanlı nesillerin verileceğini

⁵¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/207; Yaşaroğlu, “Meryem Suresi”, 29/242.

⁵¹¹ Bkz. Buhârî, Tefsîr, 28.

⁵¹² Meryem 19/49-50.

⁵¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/534; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 7/218; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 3/21; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 887; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/220.

⁵¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 7/218; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 3/21; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 888.

⁵¹⁵ Müslümanların Mekke'de müşrikler tarafından uğramış oldukları sıkıntılar hakkında geniş bilgi için bkz. Cafer Acar, “Risalet Dönemi Savaşlarının Başlamasında Mekke Döneminde Müslümanlara Yönelik Saldırıların Rolü”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2014), 43-68.

müjdelemiştir. Nitekim birçok alim, tıpkı bu kıssada Allah'ın Hz. İbrahim'e evlat ile ikramda bulunduğu gibi Allah'ın rızasını kazanmak için hicret eden kimselere Allah'ın dünya ve ahirette ikramda bulunacağını söylemiştir.⁵¹⁶

50. ayette geçen, “لِسَانٍ صِدْقٍ” (Lisane Sıdk) ifadesi, “güzel övgü, hayırla yâd etme” gibi manalara gelir. Bu ifade, hem peygamberlerin doğruluk ve fazilet sahibi olduklarına delil olan ilahi kitapların kendileri hakkında söylediklerinin doğru olduğu, yani onların doğru şeyleri aktardıkları, hem de doğruluk sahibi kimseler olarak sonraki nesillerde her yönden hayırla anıldıkları anlamına gelmektedir.⁵¹⁷ Allah (cc) Hz. İbrahim'in, “*Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl*”⁵¹⁸ şeklindeki duasını bu ayette belirtildiği üzere kabul etmiş ve onu insanlar için numûne-i imtisal kılmıştır. Öyleki ilahi menşeli tüm dinler kendileri için “İbrahim'in Dini” ismini kullanmış,⁵¹⁹ her din mensubu Hz. İbrahim'i örnek almış, onun zürriyetini övmüş, onu yüceltmış ve hem ona hem de aile efradına dua etmişlerdir.⁵²⁰

Meryem suresi bir yandan Habeşistan hicreti sebebiyle zor günler geçiren Müslümanlara sabır ve teşvik telkin eden kıssaları anlatırken diğer taraftan Müslümanlara uyguladıkları zulüm ve işkenceler sebebiyle onları hicret etmek zorunda bırakan müşriklere de uyarı niteliğinde mesajlar vermiştir. Hz. İbrahim kıssasından sonra tevhit inancının temsilcileri olan Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. İsmail ve Hz. İdris'ten kısaca bahsedilmiş⁵²¹ ardından içinde Hz. İbrahim'in de isminin geçtiği şu ayet gelmiştir: “*İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nûh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın ayetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.*” Bu ayet, Hz. Muhammed'in daha önceki peygamberlerin getirdiği aynı dini tebliğ ettiğine işaret etmektedir. Ancak sonra gelen ayetlerde bu peygamberlerin ardından gelen nesillerin namazı kaybetmek suretiyle bu kutlu yoldan saptığı ve bu sebeple azgınlıklarının cezasını bulacakları; ancak tevbe ederek imanlarını tekrar kazanmaları ve iyi davranışlarda bulunmaları halinde affedilip cennete konulacakları ve asla zulme uğramayacakları ifade edilir.⁵²² Bu ayetlerde peygamberlerin yolunu terk edip şirke dalan Mekkeli müşriklere hem bir uyarı vardır, hem de tevbe etmeleri ve Hz. Muhammed'in dinini kabul etmeleri halinde affedilecekleri yönünde bir teşvik ve çağrı

⁵¹⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/325-326.

⁵¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 3/21; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/143-144; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 148.

⁵¹⁸ Şuarâ 26/84.

⁵¹⁹ Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, 341; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/557; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/326; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2410.

⁵²⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/144; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/186; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 3/21; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/230; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/220; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/603.

⁵²¹ Meryem 19/51-57.

⁵²² Meryem 19/59-61.

vardır. Özellikle de bu peygamberlerden ikisi olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail onların atası idi. Hz. İbrahim oğlu İsmail ve hanımı Hâcer'i namazı kılsınlar diye Allah'ın evinin yanına bırakmıştı.⁵²³ Kâbe'nin hemen yanında Hz. İbrahim'in makamı vardı ve insanlara burada namaz kılmaları emredilmişti. Ayrıca Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, tavaf edenler, itikâfa girenler ve namaz kılanlar için Kâbe'nin etrafını temiz tutmakla görevlendirilmişlerdi.⁵²⁴ Daha sonra Hz. İsmail de babasının yolundan gitmiş, ailesine namazı ve zekatı emretmiş, böylece Rabbinin rızasını kazanan bir peygamber olmuştu.⁵²⁵ Kısacası bu iki peygamberin getirdikleri dinin özünde namaz vardı. Ancak Kâbe'nin sakinleri olan ve herkesten daha çok bu manevi mirasa sahip çıkması gereken Araplar bunu unuttular, başta namaz olmak üzere ibadetlerin özünden uzaklaştılar ve şirke daldılar. Ancak bu hatarından dönüp Müslümanlar olurlarsa, Hz. Harun nasıl ki kardeşi olan Hz. Musa'ya destek olmuşsa⁵²⁶ kendileri de kardeşleri olan Hz. Muhammed'e tabi olup inatlarından vazgeçerlerse şu kesindirki Allah çok merhametlidir ve onların tevbesini kabul edecektir.

5.3. Boykot ve Sonrası Yıllarda Hz. İbrahim Kıssası

Siyerde yaşanan olayların kronolojisini yapmak ve ayetlerin bu olayların hangisi yaşanırken nazil olduğunu tespit etmek oldukça zor bir husustur. Zira birden fazla olay aynı tarih aralığında gerçekleşmektedir. Mesela Müslümanlar Mekke'de muhasara altındayken, Müslümanların bir kısmı Habeşistan'daydı. Yine muhasara devam ettiği sırada Hz. Muhammed panayırlarda İslam'ı çevre kabilelerden gelenlere arz ediyordu. Kur'an ayetleri de tüm bu iç içelikler muvacehesinde Rasulullah'a nazil oluyordu.

İslam'ın ilk yıllarında müşrikler Hz. Muhammed'i çok ciddiye almamışlar, deli, büyülenmiş, kâhin ve sihirbaz diyerek onu karalamaya çalışmışlardı. Böylelikle insanların ona inanmayacaklarını sanmışlardı. Daha sonra bütün engellemelere rağmen Müslümanların sayısı giderek artmış, Habeşistan'a hicret edenler burada güvenlik içinde hayatlarını sürdürmeye başlamışlar ve Kureyş'in onları engelleme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun ötesinde, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olması gibi gelişmeler müşrikleri hayli rahatsız etmişti. Müşrikler tüm bu gelişmeler üzerine Hz. Muhammed'e ve onunla birlikte Müslüman olanlara karşı düşmanlıklarını arttırdılar ve kavmin ileri gelenlerini onlar üzerine göndererek sözlü ve fiili sataşmalarda bulundular, yalanlama, eziyet etme, şair, kâhin ve sihirbaz yaftalarıyla Hz. Muhammed'e saldırdılar. Kureyşli ileri gelenler daha önce birkaç kez Hz. Muhammed'i koruyan amcası Ebû Tâlib'e gelip ona engel olmasını istemişler ve bir sonuç alamamışlardı. Tüm bu gelişmelerin yanında nazil olan vahyin tek olan Allah inancını

⁵²³ İbrâhim 14/37.

⁵²⁴ Bakara 2/125.

⁵²⁵ Meryem 19/54-55.

⁵²⁶ Meryem 19/53; Tâhâ 20/29-32.

konu edinmesi ve müşriklerin taptıkları cansız putların bir işe yaramadığını vurgulaması müşriklerin Müslümanlara karşı bakış açısını değiştirdi. Müşrikler risaletin yedinci yılında yeni bir strateji belirleyip Mekke’de yaşayan Müslümanları daha şiddetli bir baskı altında tutmayı tasarladılar. Meseleyi aralarında müzakere ettiler ve birtakım kararlar aldılar. Bu kararlara göre Hz. Muhammed’e inanan Müslümanlar ile onu kendilerine teslim etmek istemeyen Hâşimoğulları ve Muttalipoğullarıyla kız alınıp verilmeyecek, alış-veriş yapılmayacak, onlarla konuşulmayacak ve her türlü sosyal ilişki kesilecekti. Müşrikler kararları yazılı hale getirip Kâbe’nin içine astılar.⁵²⁷ Ayrıca Hz. Muhammed kendilerine teslim edilene kadar bu kararlara uyacaklarına dair ant içtiler.⁵²⁸ Bunun üzerine Ebû Tâlib, yeğenini ve kabile mensuplarını emniyet altına almak için onları Ebû Tâlib Mahallesi’ne taşıdı. Hiç şüphesiz Hz. Muhammed tebliğe başladığı zaman müşrikler tarafından birçok sıkıntıya maruz kaldı. Ancak şu kesindir ki bu sıkıntıların en çileli olanlarından birisi kendisine ve Müslümanlara karşı uygulanan işte bu tecrit kararıdır. Bu dönem bi’setin 7. yılına (616) tekabül etmekteydi. Müşriklerin Müslümanlar için ağır yaptırım kararları aldıkları bu zorlu dönem tam üç yıl devam etmiştir. Bu süre içerisinde yaşanan sıkıntılar kaynaklara hayli dokunaklı bir şekilde yansımıştır.⁵²⁹ İşte bu süre zarfında nazil olan ayetlerde Yüce Allah müminlere bu durum karşısında nasıl bir tavır sergilemeleri ve strateji ortaya koymaları gerektiği ile ilgili bilgiler veriyor, tarihi kıssalarla onlara sabır ve umut aşıliyordu.⁵³⁰

Muhasara bittikten ve Ebû Tâlib vefat ettikten sonra⁵³¹ Kureyşlilerin Hz. Muhammed üzerindeki baskıları daha da arttı. Bu yüzden Hz. Muhammed müttefik arayışına girişti ve Mekke döneminin son üç yılında faaliyetlerini önce Tâif, daha sonra Mekke’ye gelen göçebe Arap kabileleri ve Medine’deki Evs ve Hazrec üzerinde yoğunlaştırdı. Hz. Muhammed, destek bulmak amacıyla öncelikle yanına Zeyd b. Hârise’yi alarak Taif’e gitmeye karar verdi. Onları İslam’a davet etti ve kendisine yardım etmelerini istedi. Ancak hiç kimse onun davetini kabul etmedi. Hatta bununla kalmadılar aynı zamanda kendisine hakaret ettiler. Ayak takımını Hz. Muhammed’e saldırtılar. Yolun iki tarafına dizilerek, aralarından yürüyen Hz. Muhammed ve Zeyd’i taşa tuttular. Hz. Muhammed Taif’ten ayrıldıktan sonra bu arada Sakîfliler Kureyş’e bu durumla ilgili çoktan haber göndermişlerdi. Hz. Muhammed kabilesini terk ederek Mekke dışına çıkmıştı ve bu yüzden tekrar şehre girişi için himayesine girebileceği bir kimse bulması gerekiyordu. Sonunda Nevfeloğullarının reisi Mut’im b. Adiy onu himayesine aldı ve oğullarıyla birlikte kendisini korudu. Hz. Muhammed önce Kâbe’yi

⁵²⁷ İbn İshâk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/198; İbn Kesîr, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/44.

⁵²⁸ Buhârî, *Hac*, 45; İbn Mâce, *Menâsik*, 26.

⁵²⁹ Boykot hakkında bilgi için bkz. İbn İshâk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/198-208; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/5-8; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1/208-210; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 1/265-273; İbn Kesîr, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/43-44; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/113-114; el-Bûti, *Fıkhu’s-Sîre (Peygamberimizin (sav) Uygulamasıyla İslam)*, 125-127.

⁵³⁰ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 230-231.

⁵³¹ Boykotun sona ermesinden sonra, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice kısa süre arayla vefat ettiler. (Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 1/273.)

tavaf ederek iki rekât namaz kıldı ve daha sonra evine gitti. Hz. Muhammed'in Taif'e gidişi bi'setin 10. senesi, Şevval ayındadır.⁵³²

Bu hadiseden sonra artık Rasulullah için tekrar panayırarda dolaşmaktan başka yol kalmamıştı. Aslında daha önceleri de panayırarda kabilelere İslam'ı arz etmekteydi. Genelde her yıl hac mevsiminde oraya gelen hacılarla buluşmaya çalışır, Ukâz, Mecinne ve Zü'l-Mecâz panayırlarında kabileleri dolaşır, evlere girerek insanları İslam'a davet ederdi. Ebû Leheb ise arkasında yürür, "sakın ona itaat etmeyin, çünkü o atalarının dinini terk eden yalancı birisidir" derdi. Bunun üzerine onlar da Hz. Muhammed'i dinlemezler, hatta ona çok kötü sözler söylerlerdi. Bazıları ona eziyet ederek şöyle derlerdi: "Senin kabilen bile seni bizden daha iyi tanıdığı halde sana iman etmemişken bizden nasıl bunu istersin?" Bu yüzden kendisine yardım edecek ve davetine icabet edecek pek kimse bulamıyordu. Tâîf'ten istediğini alamayan Rasulullah için panayırlara gelen insanları İslam'a davet dışında başka bir seçenek kalmamıştı. Fakat bu sefer yeni bir strateji belirlemeye karar verdi. Daha önce bu panayırlara geldiğinde insanların karşısına geçip umumi olarak konuşuyor ve onları tevhit inancına çağırıyordu. Şimdi ise artık belli kabilelerle tek tek görüşüyor onların bizzat evlerine veya çadırlarına girip liderleri ile birebir konuşuyordu. Bunu yaparken yanında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'yi de götürüyordu. Hz. Ebu Bekir kabileleri oldukça iyi tanıyordu.⁵³³ İşte bu süreç devam ederken bi'setin on birinci yılının (620) hac mevsiminde Hz. Muhammed Akabe mevkiinde Yesrib halkından ve Hazrec kabilesine mensup altı kişiyle karşılaştı. Hz. Muhammed bu kişilerin yanına oturdu ve onlara İslam'ı anlattı. Hazrec kabilesine mensup olan altı kişilik bu grup İslamiyet'i kabul edince, Hz. Muhammed onlardan kendisini Yesrib'e götürüp himaye etmelerini ve böylece İslam dinini yaymasına yardımcı olmalarını istedi. Onlar da Medine'ye döndüklerinde Hazrec ve Evs kabilelerine İslam'ı anlatacaklarını söyleyerek ertesi yıl Hz. Muhammed'le buluşmaya söz verdiler. Bu küçük Müslüman grubun Medine'de gösterdiği faaliyet sayesinde birçok kişi İslamiyet'i kabul etti. Bunlardan on Hazrecli ve iki Evsli verilen söz üzerine ertesi yıl Mekke'ye gelip Akabe'de Hz. Muhammed'le buluştular. "Hiçbir şeyi Allah'a eş koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, birbirlerine iftira etmeyeceklerine, emirlerine uyacaklarına" dair Hz. Muhammed'e söz verdiler ve ona biat ettiler. Nübüvvetin on ikinci senesi (621) Zilhicce ayında Akabe'de yapılan bu biata "Birinci Akabe Biati" denir.⁵³⁴ Biz bu

⁵³² Hz. Muhammed'in Taif yolculuğu hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/212; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/607-609; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/273-274; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/149-152; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 106.

⁵³³ Hz. Muhammed'in hac mevsimlerinde kurulan panayırarda kabileleri İslam'a davet etmesi hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/216; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/155-172.

⁵³⁴ Birinci Akabe Biati hakkında bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/76-86; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/275-277; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 1/609-612; Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *DİA* (İstanbul, 1989), 2/211; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 111-112.

bölümde Mekke'deki bu atmosfer bağlamında nazil olan surelerde geçen Hz. İbrahim ile ilgili ayetleri incelemeye çalışacağız.

5.3.1. Müşrikleri Akli Delillerle İkna

Boykot yıllarında nazil olan surelerden biri Şuarâ suresidir. Bu surede Hz. İbrahim'in putların ibadete layık olmadıkları hususunda kavmiyle diyalogunu ele alan bir kıssa ve akabinde Hz İbrahim'in yaptığı bazı dualar bulunmaktadır. Şuarâ suresinin son dört ayetinin Medenî olduğu belirtilmekle birlikte cumhura göre Mekkî olduğu kabul edilmiştir.⁵³⁵ Esas aldığımız kronolojik tertipte Vâkıa suresinden sonra ve Neml suresinden önce olmak üzere 47. sırada bulunmaktadır.⁵³⁶

Mevdûdî konu, üslub ve ilgili rivayetlerden yola çıkarak bu surenin Mekkî dönemin ortalarında inmiş olması gerektiğini düşünmektedir.⁵³⁷ Ömer Rıza Doğrul, arka arkaya gelen Şuarâ, Neml ve Kasas surelerinin Mekke devrinin ortalarında nazil olduklarını ve bu üç surenin ortak özelliğinin Hz. Musa kıssası olduğunu söyler.⁵³⁸ Ancak Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, İsrâ suresinin, Kasas suresinin peşi sıra zikredilmiş olması,⁵³⁹ arka arkaya nazil olan Şuarâ, Neml ve Kasas surelerinin Haşimoğulları ve Muttalipoğulları'nın Mekkeli müşrikler tarafından boykota tabi tutulduğu risaletin 7-10. yıllarına⁵⁴⁰ denk gelen zaman diliminde nazil oldukları tezini güçlendirmektedir. Bazı müfessirlerin İsrâ suresinin Miraç hadisesi üzerine nazil olduğunu kabul ettiklerini⁵⁴¹ ve yine genel kanaate göre, Miraç hadisesinin Mekke döneminin son yılında ya da bir önceki yılda vuku bulduğunu⁵⁴² düşündüğümüzde İsrâ suresinin, Mekke döneminin son yıllarında inen surelerden olduğu sonucuna da varabiliriz. Şu halde hem bu tarihi veriler hem de içerikleri itibarıyla Şuarâ, Neml ve Kasas sureleri boykot hadisesinin yaşandığı yıllarda ve hatta

⁵³⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/198; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 7/155; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 3/297; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 1026; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/118; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/91; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 19/89.

⁵³⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 19/90; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/142; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 166; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103. İbn Abbas'a göre önce Tâha suresi, sonra Vâkıa suresi, ardından da Şuarâ suresi nazil olmuştur. (Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 19/58; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/5. Nöldeke'ye göre Hûd suresi ikinci mekkî dönemin içinde 56. sırada, Meryem ve Sâd suresinden önce nazil olmuştur. Bkz. Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.

⁵³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/7. Ayrıca bkz. Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 166.

⁵³⁸ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Bilgi Basım ve Yay., 1955), 2/585.

⁵³⁹ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁵⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/209; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/113. Boykotun başlangıç ve bitiş tarihleri hakkında farklı görüşler için bkz. Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İnsan Yay., 2014), 334-335.

⁵⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/73; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/351.

⁵⁴² İsrâ ve Miraç hadisesinin gerçekleştiği tarih hakkında farklı görüşler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/213; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 350-351; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/148.

sonlarına doğru inmiş olmalıdır.⁵⁴³ Boykot öncesi dönemde Rasulullah'ın (sav) çevre kabilelerle veya Mekke'ye gelen insanlarla görüştüğü ve daveti onlara tebliğ ettiği, Mekkelilerin de muhasarayı bu amaçla yapmış olma ihtimalleri yüksektir. Böylece Hz. Muhammed'in davetinin, Mekke dışında yaşayan insanlara ulaştırılması engellenmiş olacaktır.

Bir sure içinde geçen bazı ayetler, davetin seyri noktasında bize ciddi ipuçları vermektedir. Mesela, “(Önce) *en yakın akrabayı uyar*”⁵⁴⁴ ayeti bu sureye özel bir önem atfetmiştir. Çünkü kaynaklarda bu ayetin, Muhammedî davetin seyrinde yeni bir aşamanın başlangıcını ifade ettiği nakledilir. Bu aşama gizli davetten aleni davete geçiştir. Şuarâ suresinin Mekke'de üçüncü aşama olan “şirk eleştirisi” döneminde indirildiğini belirten⁵⁴⁵ Câbirî, Rasulullah'ın akrabalarını toplamasının risaletin 6. senesinden sonra gerçekleştiğini söylemenin daha mantıklı olduğunu düşünmektedir.⁵⁴⁶ Ancak Şuarâ suresi her ne kadar Mekke döneminin ilk yıllarında nazil olmasa da 214. ayetin gizli davetin bitimine işaret olarak daha önceleri nazil olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kaynaklarda bu ayet nazil olunca Hz. Muhammed'in akrabalarını toplayıp onları İslam'a davet edince, ona en büyük itirazı amcası Ebu Leheb'in yaptığı ve bunun üzerine Tebbet suresinin nazil olduğu nakledilir.⁵⁴⁷ Oysa Tebbet suresi Şuarâ suresinden çok önceleri nazil olmuştur.

Genelde sure içinde anlatılan kıssalarla, o surenin ilk ayetleri arasında bir ilişki olduğu görülür. Birçok surenin ilk ayetlerinde o anda siyerde yaşanan inançsızlık, ahlaksızlık ya da başka olumsuz bir duruma ya da kişiye temas edilir. Veya Müslümanların kâfirlerle yaşadıkları bir hadise ele alınır. Sonra Hz. Muhammed ve Müslümanların bu durum karşısında takınmaları gereken durumu ve iman konusunda sebat etmeye devam etmeleri gerektiğini göstermek, müşriklerin de bu durumdan ders çıkarmalarını sağlamak için kıssalar canlı ve yaşanmış örnekler olarak serdedilir. Müminler önceki inananlar gibi sabrederse Allah onları tıpkı öncekiler gibi dünya ve ahiret nimetleriyle şereflendirecek; müşrikler de önceki müşrikler gibi inkârlarında ısrar ederlerse dünya ve ahirette hüsrana uğrayacaklardır. Zira inananların neticede kurtuluşa ereceği, kâfirlerin de helak edileceği Allah'ın değişmez sünnetidir.⁵⁴⁸ Kur'an'da anlatılan her kıssa, ondan sonra gelenler için bir ibret vesikasıdır.⁵⁴⁹ Dolayısıyla kıssanın siyerle ilişkisi genelde sure içinde gizlidir diyebiliriz. Şuarâ suresinin ilk

⁵⁴³ Şuarâ suresinin nazil olduğu dönem hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 214-216.

⁵⁴⁴ Şuarâ 26/214.

⁵⁴⁵ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 1/295.

⁵⁴⁶ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 1/302-303.

⁵⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/200; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/659; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târîh*, 1/584. “(Önce) *en yakın akrabayı uyar*” ayetinin nüzulü üzerine Rasulullah'ın (sav) akrabalarını davete başlaması ile ilgili tüm rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/200; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/654-665; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/455-460.

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/588.

⁵⁴⁹ el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 1030.

ayetlerinde Kur'an ve tevhit endeksli ifadeler ve müşriklerin Kur'an karşısındaki tutumlarıyla ilgili ayetler vardır.⁵⁵⁰ Mekke kâfirlerinin Kur'an'ın getirdiği ıslah mesajına karşı gösterdikleri inat ve muhalefet karşısında Hz. Muhammed'in duyduğu aşırı üzüntü, endişe ve kederi tasvir eden,⁵⁵¹ “*İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helak edeceksin!*”⁵⁵² ayeti Şuarâ suresinde anlatılan kıssaları anlamada karşımıza çıkan en dikkat çekici ayettir. Bu ayet müşriklerin Kur'an'a inanmamalarından ve ona karşı gösterdikleri düşmanca tavırdan dolayı üzülen Hz. Muhammed ve müminleri teselli etmektedir.⁵⁵³ Akabinde gelen kıssalar ise surenin ilk 9 ayetinin âdetâ yaşanmış tecrübelerle örneklendirilmesi mahiyeti taşımaktadır. Bu surenin indirildiği dönemde Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi Kureyş ileri gelenlerinin inkârlarından ve her vesileyle mücadele etmelerinden dolayı Hz. Muhammed oldukça rahatsızlık duymaktaydı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak böylesi sıkıntıların, daha önceki peygamberler için de söz konusu olduğunu, onların görevlerini ifa ederken karşılaştıkları şartların, kendisinin karşılaştıklarından daha kolay değil, belki de daha zor ve daha çetin olduğunu anlayabilmesi için, Hz. Muhammed'e, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin⁵⁵⁴ ibret verici sahnelerini anlatmıştır. Böylece bu kıssalarda peygamberlerin bu uğurda çektikleri sıkıntılar anlatılarak kendisi için alabileceği örnekler bulunduğu dikkat çekmiş, onu teselli etmiş ve ona moral vermiştir. Diğer taraftan da bu kıssalarla müşriklere ne büyük bir yanılgı içinde oldukları hatırlatılmıştır.⁵⁵⁵

Şuarâ suresinde geçen kıssalarda öne çıkan hususlardan biri de her kıssada, “*Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir*”⁵⁵⁶ ayetlerinin yer alması ve kıssaların hepsinin sonunda, “*Bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. Senin Rabbin, mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır*”⁵⁵⁷ ifadelerinin bulunmasıdır. Bu ayetler, kıssaların Müslümanlar ve Mekke müşrikleri için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu⁵⁵⁸ ve asıl anlatılış gayesinin muhatapların kıssadan hisse çıkarmaları⁵⁵⁹ gerektiğini göstermektedir. Ayrıca surede bütün kıssaların özet olarak ardı ardına anlatılması ve bu ifadelerin defalarca tekrarlanması Hz. Muhammed'i teselli etmeye, yani “*İman etmiyorlar diye*

⁵⁵⁰ Şuarâ 26/1-9.

⁵⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/11.

⁵⁵² Şuarâ 26/3.

⁵⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/144.

⁵⁵⁴ Sure, Musa, İbrahim, Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb peygamberlerin kıssalarından bahsetmektedir.

⁵⁵⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/373.

⁵⁵⁶ Şuarâ 26/106-109, 124-127, 142-145, 161-164, 177-180.

⁵⁵⁷ Şuarâ 26/8-9, 67-68, 103-104, 121-122, 139-140, 158-159, 174-175, 190-191.

⁵⁵⁸ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 167.

⁵⁵⁹ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 216.

neredeyse kendini helak edeceksin!” ayetini detaylandırmaya yönelik olduğu açıktır.⁵⁶⁰ Özetle söylemek gerekirse, örnek ve ibret alınması için yedi peygamberin kıssaları ve tebliğlerinden kesitler sunan Şuarâ suresi, Kur’an’ın tarihi örneklerle ikna çabalarını arttırdığı bir dönemde nazil olan ve bu sebeple içinde birçok kıssayı barındıran surelerdendir.⁵⁶¹ Surenin temelinde, Mekke müşriklerinin çeşitli bahanelerle Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen İslam’ı ısrarla reddedişleri ve bu sebeple çeşitli kıssalar zikredilerek Rasulullah’ın teselli edilmesi yatmaktadır.⁵⁶²

Şuarâ suresinde zikredilen kıssalar hakkındaki bu genel bilgilerden sonra Hz. İbrahim kıssasına geçebiliriz:

“Ey Muhammed! Onlara İbrahim’in haberini de oku.(69) Hani o, babasına ve kavmine, “Neye tapıyorsunuz?” demişti.(70) “Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz” demişlerdi.(71) İbrahim, dedi ki: “Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?”(72) “Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?”(73) “Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk” dediler.(74) İbrahim, şöyle dedi: “Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü?”(75-76) “Onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur.”(77) “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”(78) “O, bana yediren ve içirendir.”(79) “Hastalandığımda da O bana şifa verir.”(80) “O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.”(81) “O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.”(82) “Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.”(83) “Sonra gelecek arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl.”(84) “Beni Naîm cennetinin varislerinden eyle.”(85) “Babamı da bağışla. Çünkü o gerçekten yolunu şaşıranlardandır.”(86) “(Kulların) diriltilecekleri gün beni utandırma!”(87) “O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!”(88) “Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.”(89)

Hiz. Âdem’den Hiz. Muhammed’e kadar bütün semavi dinler hep aynı hak ve hakikati insanlığa sunmuşlardır. İnsanlar, kendilerine bildirilen ilahi ilkeleri her unuttuklarında Allah, elçileri aracılığıyla bu ilkeleri onlara tekrar hatırlatmıştır.⁵⁶³ İslam, son peygamberin tebliğ ettiği dinin özel adı olmakla birlikte⁵⁶⁴ bütün peygamberlerin

⁵⁶⁰ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 1/303. Ayrıca bkz. Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/381.

⁵⁶¹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1/15; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/153; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 1/305; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 165.

⁵⁶² Şuarâ suresi hakkında bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/7-9; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 19/90-91; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 1/303-304; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/373-374; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/142-143; Bekir Topaloğlu, “Şuarâ Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2010), 39/39/221-222; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 167.

⁵⁶³ Bütün peygamberlerin aynı temel ilkeleri ifade ettikleri ile ilgili bazı ayetler için bkz. Bakara 2/37-38, 136; Şûrâ 42/13; Âl-i İmrân 3/95; A’lâ 87/18-19; İsrâ 17/9.

⁵⁶⁴ Maide 5/3.

tebliğ etmiş olduğu ilahi davetin da genel adı olmuştur.⁵⁶⁵ Buna karşın tarih boyunca kendilerine peygamber gönderilen kavimlerin inkâr gerekçeleri de genelde hep aynı olmuştur. Tekrarlanan en temel inkâr gerekçelerinden biri, belki de en önde geleni atalar dinine sadakattir.⁵⁶⁶ Aynı durum Mekke'li müşriklerde de söz konusudur.⁵⁶⁷ Mekke'li, Hz. İbrahim'i en büyük ataları olarak görüyorlardı. Onlar Hz. İbrahim'in soyundan idiler ve atalarının dinine sahip olduklarını, atalarının hatıralarını koruduklarını ve onları taklit etmeye çalıştıklarını iddia ediyorlardı. Bu sebeple Mekke'li surelerdeki tevhit mesajı özellikle Hz. İbrahim ile kavmi arasında yaşanan olaylar üzerinden verilmiş, Mekke'li müşrikler âdeta en büyük ataları Hz. İbrahim'in dili ile zemmedilip kınanmışlardır.⁵⁶⁸

Hz. İbrahim'in, babasını ve kavmini davet ettiği ayetler birçok surede zikredilir. Bunlardan birisi de Şuarâ suresidir. Kıssa Hz. İbrahim'in putperest kavmine ilahlarının hangi özelliklere sahip oldukları, kendilerine yapılan çağrılarını işitip bunlara cevap verip vermedikleri soruları ile başlamaktadır. Hz. İbrahim bu sorularla kavmine putların bir işe yaramadığını itiraf ettirmek istemiştir. Nitekim sorularına olumlu bir cevap alamayan Hz. İbrahim bu sefer inandığı ilahın yaratma, insanları hidayete erdirmeye, rızık ve şifa verme, öldürme, diriltme ve günahları affetme gibi özelliklere sahip olduğunu söylemiştir. Kıssa Hz. İbrahim'in yaptığı bazı dualar, evladın, servet ve gücün kıyamet gününde inanmayanları azaptan kurtaramayacağı tehdidi ve sadece şirkten uzak duran Müminlerin kurtuluşa ereceği öğütleri ile sonlandırılmıştır.

Şuarâ suresinde Hz. İbrahim kıssasının Hz. Nûh kıssasından önce gelmiş olması aslında Kur'an-ı Kerim'deki kıssa tertibine uygun değildir. Zira diğer birçok surede Nûh kıssası İbrahim kıssasından daha önce gelmiştir.⁵⁶⁹ Fakat Hz. İbrahim kavmi ile Arap müşrikleri arasında işitmeyen ve görmeyen putlara ibadet etme noktasındaki büyük benzerlik sebebiyle bu surede önce Hz. İbrahim kıssası anlatılmıştır. Yine bu iki kavmin, atalarının sapkın inançlarına bağlanmaları hususunda da büyük benzerlik söz konusudur. Ayrıca Hz. İbrahim kavmi, Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin hilafına dünyevi bir azaba maruz kalmama konusunda da Kureyş müşrikleriyle aynı kaderi paylaşmışlardır. Hz. İbrahim, putların ibadete layık olmadıklarını akli deliller getirerek ispat etmeye çalışmış ve böylece onların fitrî bir imana sahip olmalarını amaçlamıştır. Aslında bu yönüyle de Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in daveti arasında benzerlik vardır. Hem Hz. İbrahim hem de Hz. Muhammed'in davet metodu akıl ve amelde, yani itikat ve teşrîde fitrat temeline dayanır. Surenin 4. ayetinden anlaşıldığı üzere Mekke'li

⁵⁶⁵ Âl-i İmrân 3/83; Tevbe 9/33, 36; Zümer 39/3. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "İslam (Vahiy Geleneği İçinde İslam)", *DİA* (İstanbul, 2001), 23/3-5.

⁵⁶⁶ Zuhuruf 43/23. İnsanların Peygamberleri inkâr mazeretleri hakkında bilgi için bkz. Sinan Öge, "Kur'an'da İnkâr Mazeretleri ve Geçersizliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 41-65; İbrahim Yıldız, "Kur'an'ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 175-216.

⁵⁶⁷ Bkz. Bakara 2/170.

⁵⁶⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/123-124; Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 240-241.

⁵⁶⁹ Mesela Hûd, Sâffât ve Ankebût surelerinde Nûh kıssası İbrahim kıssasından önce zikredilir.

müşrikler Hz. Muhammed'den sürekli mucize istiyorlardı. Surede ilk önce kendisine en çok mucize verilen Hz. Musa kıssası anlatılmıştır. Ama görüldü ki buna rağmen Firavun ve kavmi iman etmemişlerdir. Bunun üzerine Allah (cc) Hz. Muhammed'in davetine en çok benzeyen davete sahip olan Hz. İbrahim kıssasını anlatmıştır. Bu kıssada hissi mucizeler yerine, insana verilen en büyük nimet olan aklı kullanmak suretiyle fitrî bir imana davet vardır. Aynı şekilde Hz. Muhammed'e verilen Kur'an, başından sonuna kadar özellikle kâinatta var olan muhteşem denge ve nimetlerden söz ederek tüm bunların Allah'ın varlığına bir işaret olduğunu anlatmakta ve insanların bu şekilde fitrî bir imana sahip olmalarını istemektedir.⁵⁷⁰

Şuarâ suresinde anlatılan bu kıssa, Kur'an'da Hz. İbrahim'le ilgili anlatılan kıssanın ikinci halkasını teşkil eder. Meryem suresinde Hz. İbrahim'in babasıyla arasında geçenler anlatılmaktadır. Burada ise Hz. İbrahim'le babası arasındaki diyaloga kavmi de eklenmiştir. Kıssa, "وَاتْلُ عَلَيْهِمْ" (Vetlu Aleyhim) yani "onlara oku" ibaresiyle başlamaktadır ki bu ibare, gaybi bir bilginin anlatılması manasını içerir.⁵⁷¹ Ayetteki "onlara" zamirinden kasıt, Mekke halkıdır.⁵⁷² Yani Hz. Muhammed'e şöyle demesi istenmektedir: "Mekke halkına İbrahim'in haberini de anlat. Çünkü onlar İbrahim'in evladından ve neslinden idiler. Onlar putlara tapma konusunda atalarını taklit ediyorlardı. İbrahim, İsmail ve İshak ise Müslüman idiler. Putlara değil sırf Allah'a ibadet ediyorlardı. Bu itibarla onların atalarından putlara tapanların değil, bizzat İbrahim ve onun dini üzere olan atalarının yolundan gitmeleri gerekmez miydi?" Allah bu kıssa ile putlara tapma, atalarından putlara tapanları körü körüne takip etme, onlara tapmayıp da sadece Allah'a tapanların yollarını terk etme konusunda onların kıt akıllılıklarını ortaya koymuştur.⁵⁷³ Dolayısıyla bu durum kıssayı aktarmadaki maksadın hatırlatma ve misal verme olduğuna delildir. Hem Meryem suresinde hem de bu suredeki kıssa, kâfirlere, tevhit akidesine tıpkı ataları olmakla övündükleri Hz. İbrahim'in bağlılığı ve samimiyeti gibi yönelmelerini ve onun yaptığı gibi arada herhangi bir aracı olmadan sadece Allah'a dayanmalarını hatırlatmaktadır.⁵⁷⁴ Yine Allah (cc), Hz. Muhammed'e, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadet etmede, şirk ve müşriklerden uzaklaşmada kendisine uysunlar diye Hz. İbrahim'in haberini ümmetine okumasını emretmiştir.⁵⁷⁵

Hz. Musa kıssasının akabinde ve Hz. İbrahim kıssasının hemen öncesinde geçen, "Ama pek çokları iman etmiş değillerdi"⁵⁷⁶ ayetinde Hz. Muhammed için teselli bulunmakta, kavminin ekserisinin kendisini yalanlamalarına şaşmaması, onların

⁵⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 19/137.

⁵⁷¹ Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 4/228.

⁵⁷² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/211; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/475; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 3/250.

⁵⁷³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/303.

⁵⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 3/250-251.

⁵⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/145.

⁵⁷⁶ Şuarâ 26/67.

eziyetlerine katlanması tavsiye edilmektedir.⁵⁷⁷ Bu sebeple Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed'e, Hz. İbrahim'in üzüntüsünün kendi üzüntüsünden belki de daha şiddetli olduğunu anlayabilmesi için, bu kıssayı anlatmıştır. Nitekim kendilerini düştükleri şirkten kurtaramadığı halde, babasını ve kavmini cehennemde görmesi Hz. İbrahim için en büyük bir hüznün sebebiydi.

Peygamberler aslında bütün insanları uyarmakla görevlidirler. Ancak risalet görevine akrabaları uyarak başlamaları, davalarının başarıya ulaşmalarında önemli bir adımdır. Şuarâ suresinin 214. ayetinde Hz. Muhammed'e yönelik olarak, “*Yakın akrabalarını uyar*” emri vardır. Bu ayet aynı zamanda iman ve salih amel olmaksızın peygamberin akrabası olmanın kişiye kıyamette bir yarar sağlamayacağı konusunda önemli bir uyarıdır.⁵⁷⁸ Ayrıca bu ayet sure içi bağlam açısından Hz. İbrahim kıssasıyla uyum içindedir. Zira Hz. İbrahim davete babasından başlamış ve sonra da kavmine tebliğde bulunmuştur.

Hz. İbrahim kıssası Mekke'de nazil olan ve müşrikleri savaş meydanına değil tefekkür meydanına çağıran vahye uyumludur. Nitekim Mekke dönemi savaş dönemi değil, tevhide davet dönemidir. Hz. İbrahim, babası ve kavmine dua ettikleri zaman işitmeyen, herhangi bir fayda veya zarar veremeyen putlara neden taptiklarını sorunca kendisine cevap veremediler. Çünkü putların böyle özelliklere sahip olmadığını onlar da biliyordu. Hz. İbrahim bu soru ile bütün insanların sahip olduğu iki duyu yeteneğini gündeme getirmektedir ki bunlar işitme ve görme duyusudur. Yani “yaratılanlarda olan bu iki duyu yeteneği tapınılan varlıkta olmaz mı?” sorusunu kendi vicdanlarına sormalarını sağlamaya çalışmıştır. Müşrikler Hz. İbrahim'in bu kesin delilini savuşturacak bir şey bulamayınca başka bir gerekçeye sığınmışlar ve şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: “*Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk*”. Yani yaptıkları bu işin atalarından kalan bir gelenek olduğunu, atalarını bu minval üzere bulduklarını, bu yüzden putlara taptiklarını ve putları çeşitli şekillerde kutsadıklarını söylemişlerdir. Bu itiraz gerekçelerinin aynısını Mekke müşriklerin Hz. Muhammed'e yaptıkları Kur'an'da belirtilir.⁵⁷⁹ Hz. İbrahim'in bu sorusu üzerine cevap vermekten aciz kalan müşrikler, böylece putlarının, anılanlardan hiçbirisini yapamayacağını itiraf etmişler, atalarını böyle yaparken gördüklerini ve onların peşlerinden gittiklerini söylemek dışında bir cevap bulamamışlardır. Aslında putlara tapmalarının gerçek nedeninin, atalarını körü körüne taklit etmek olduğunu itiraf eden müşrikler şöyle demek istiyorlardı: “Bize söylediğinde yeni hiçbir şey yok. Bunların hiçbir şey işitmeyen, fayda da zarar da vermeyen taş ve tahtadan putlar olduğunu biz de biliyoruz. Fakat yüzyıllardan beri, nesilden nesile onlara tapınan ecdadımızın akılsız kimseler olduğuna inanamayız. Bu cansız suretlere tapınmalarında iyi bir neden olmalı. Onlara tam olarak inandığımızdan, biz de aynı şeyi yapıyoruz.” Şu kesindir ki kıdem ve öncelik

⁵⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/141.

⁵⁷⁸ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 171-172.

⁵⁷⁹ Bkz. Bakara 2/170; Mâide 5/104.

bir şeyin doğruluğuna delil olmaz. Batıl, kıdemli diye hakikate dönüşmez. Batılın yeni veya eski, onu yapanların az veya çok olması onu değiştirmez.⁵⁸⁰ Atalarının dinini takip ettiklerini iddia eden müşriklere şu sorulmalıdır: “Madem atalarınızı takip ediyorsunuz, atalarınız içinde, putlara asla tapmayan kimseler de vardı! Neden onların yolunu tercih etmiyorsunuz?”

“Onlar benim düşmanımdır”⁵⁸¹ ayetinde Hz. İbrahim, kavminin ibadet ettiği batıl tanrıları düşman kabul etmiş ve bu sözüyle, “şayet şu putlar gerçekten bir şey iseler ve tesirleri varsa, haydi bakalım bana bir kötülük yapsınlar. Ben onların düşmanıyım, onlara aldırımıyorum ve onları düşünmüyorum bile” demek istemiştir.⁵⁸² Sonra İbrahim (as), “*Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur*”⁵⁸³ diyerek ibadet ettikleri varlıklardan, âlemlerin Rabbini istisna etmiştir. Bu ayet, Hz. İbrahim’in kavminin müşrik olduklarını, Allah’ı reddetmediklerini, onu âlemlerin Rabbi olarak gördüklerini ancak onunla birlikte birçok varlığı ilah olarak kabul ettiklerini gösterir.⁵⁸⁴ Hz. İbrahim onlara ibadet ettikleri varlıklar içinde kendilerinin de kabul ettiği ve âlemlerin Rabbi olarak inandıkları Allah’a yakın olduğunu bildirmiş, Meryem suresinde de⁵⁸⁵ geçtiği gibi diğerlerinden ise uzak olduğunu söylemiştir. Hz. İbrahim’in bu ifadesi kavminin sahip oldukları inanç hakkında bize ipucu vermektedir. Muhtemelen putperest inançları Araplarınki gibiydi. Araplar da Allah’ın varlığına inanıyorlardı. Ama putların kendileri için Allah’ın yanında şefaatçi olacağını ileri söylüyorlardı. Bu ayet onların inançlarının yanlışlığını vurgulamaktadır.⁵⁸⁶

Hz. İbrahim, putperestlere, hiçbir gücü olmayan putlara tapmanın akıl işi olmadığını beyan ettikten sonra tam bu noktada harekete geçerek kendi taptığı ve gerçek ilah olan âlemlerin Rabbinin özelliklerini sıralamıştır. Hz. İbrahim diğer batıl ilahlardan istisna ettiği, âlemlerin Rabbi olan Allah’a ait sıfatları sıralamak suretiyle diğer batıl ilahların ibadet edilmeye layık olmadıklarını, çünkü onlarda hiçbir güç ve otoritenin bulunmadığını, insanların en çok ihtiyaç duydukları şeylerde mutlak hâkimiyet ve yetkinin sadece Allah’ta olduğunu anlatarak kavmini ikna etmeye çalışmıştır. Hz. İbrahim yaratanın, doğru yolu gösterenin, yedirenin, içirenin, hastalara şifa verenin, öldürenin, diriltenin ve günahları affedecek olanın Allah olduğunu beyan etmiş ve müşriklerden, putları bırakıp Allah’a ibadet etmelerini istemiştir. Nitekim âlemlerin Rabbi olan Allah sadece yaratan değildir. Bunun ardından insanın yararına

⁵⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzil*, 3/317; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 24/142; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/146; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/33; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/383.

⁵⁸¹ Şuarâ 26/77.

⁵⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/146. Hz. İbrahim’in müşriklerin taptıklarından uzak olduğunu ve onlardan korkmadığını ifade eden diğer ayetler için bkz. En’âm, 6/81; Mümtetine, 60/4; Zuhuruf, 43/26-28. Hz. Nûh ve Hz. Hûd’ta Hz. İbrahim’in bu sözlerine benzer şekilde ifadeler kullanmışlardır. Bkz. Yûnus, 10/71; Hûd, 11/54-56.

⁵⁸³ Şuarâ 26/77.

⁵⁸⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/212; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/475. Hz. İbrahim’in kavminin Tanrı inancı hakkında bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 19/141.

⁵⁸⁵ Meryem 19/48-49.

⁵⁸⁶ Arvas, *Tevrat’ta ve Kur’an’da Hz. İbrahim*, 47.

olan ve onu ilgilendiren her konuda mutlak güç ve kudret sahibi tek varlıktır. Hz. İbrahim böylece onlara “ben bana bunları yapana ve yapacak olana ibadet ederim; Ondan başkasına ibadet etmem. Siz de aklınızı başınıza alın ve bu yüce sıfatlara haiz yegâne ilaha ibadet edin. Tapınmaya yegâne lâıyk olan, ancak bütün bunları yapmaya muktedir olandır. O da sizin ve atalarınızın tapmakta olduğunuz putlar değil, yarar vermeye ve zararı savmaya gücü yeten Allah’tır” demek istemiştir.⁵⁸⁷ Hz. İbrahim’in putlarla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, bütün varoluşunu Allah’a bağladığını bildiren bu ayetler, Mekkeli müşriklere putlara ilahlık yakıştırmanın akla ziyan olduğunu söylemektedir. Nitekim Mekkeli müşrikler de tıpkı Hz. İbrahim’in kavmi gibi Allah’ı yaratıcı olarak kabul etmekle birlikte pratik hayatlarında ona yer vermemekte ve çeşitli putlara tapmaktaydılar. Böylece kıssada bu görüşlerinde hatalı oldukları vurgulanmaktadır. Özetle söylemek gerekirse bu kıssa hem ulûhiyyet tevhidini hem de rububiyet tevhidini gözler önüne seren bir mahiyete sahiptir.⁵⁸⁸ Kıssanın bu bölümü⁵⁸⁹ Hz. İbrahim’in Allah’a sarsılmaz bir imanla bağlı olduğunu, tevhit ve ahirete iman hususundaki teslimiyet ve tevekkülünü göstermektedir. Bu ayetlerde gerçek ilah olan Allah ile sahte ilahlar arasında mükemmel bir karşılaştırma yapılmakta, zihinlere Allah ile diğer sahte ilahlar arasında ne kadar muazzam bir fark olduğu yerleştirilmektedir. Böylece Allah’a karşı insanların kalpleri ve akılları yakınlaşırken, diğer tarafta putlara karşı nefret ve tiksinti duygusu oluşması sağlanmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu surenin ve dolayısıyla Hz. İbrahim’le ilgili bu ayetlerin nazil olduğu dönem, muhtemelen risaletin yedinci-onuncu yılları arasındır. Bu günlerde, Mekke’nin kahir ekseriyeti hâlâ İslam’ı kabul etmemişti. Dahası, Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed’i, Hâşimoğulları ve Muttalipoğulları ile birlikte toplumdan tecrit etmiş ve ambargo altında yaşamaya mahkûm bırakmışlardı. Onlar da Şi’b-i Ebî Tâlib⁵⁹⁰ denen bir bölgeye çekilmişlerdi. Boykot günleri, Mekke’de Müslümanların, bu iki kabile ile birlikte belki de en zor şartlar altında yaşadığı dönemlerdi. Rivayete göre işte bu boykot günlerinde ya da hemen öncesinde Mekke’nin önde gelen müşrikleri, Ebû Tâlib’e son bir kez gelerek Hz. Muhammed’i kendilerine teslim etmesini istemişler, aksi halde onu öldüreceklerini söylemişlerdir.⁵⁹¹ Bunun üzerine Ebû Tâlib Hz. Muhammed’le yaptığı görüşme sonrası, kendisini koruyacağını ve asla müşriklere teslim etmeyeceğini ona bildirmiş, öldürülme endişesinden dolayı da onu yalnız bırakmamış ve sürekli onunla birlikte olmuştur.⁵⁹² İşte Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed’e ve inananlara bu kadar baskı uyguladıkları, çoğu zaman aç ve susuz

⁵⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/212; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 17/592; Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/305; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, 318; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/157.

⁵⁸⁸ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 241-242.

⁵⁸⁹ 77. ayetten 82. ayet arasındaki bölüm.

⁵⁹⁰ Şi’b-i Ebî Tâlib hakkında bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/335.

⁵⁹¹ İbn İshâk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/196; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 267-268.

⁵⁹² İbn İshâk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/196-198.

bıraktıkları ve Hz. Muhammed'i öldürmeye karar verdikleri bu dönemde, Hz. İbrahim'in kavmine Allah'ın kendisini yediren ve içiren olduğunu, hastalandığında kendisine şifa verdiğini ve vakti gelince canını alacak ve sonra da diriltecek olduğunu anlatan kıssanın nazil olması oldukça anlamlıdır. Bu ayetlerde Hz. Muhammed ve Müslümanlara bir teselli ve sabır tavsiyesi vardır. Çünkü Mekkeli müşrikler Müslümanlara yaşamsal ihtiyaçlar konusunda ne kadar boykot uygulasalar da, yaşatan, rızık veren ve öldürenin Allah olduğu, O izin vermedikçe müşriklerin bunu başaramayacakları mesajı verilmektedir.

Hz. İbrahim, babasını ve kavmini yaptığı istidlâllerle tevhit inancına davet ettikten sonra, Cenâb-ı Hakk'ın merhametini etkileyici cümlelerle niteleyerek ona dua etmiş ve ahiret hayatından bir kesit sunmuştur. Hz. İbrahim'in yaptığı bu dua, o dönemde en yakın akrabaları tarafından boykota maruz kalan ve bu sebeple büyük sıkıntılar yaşayan Hz. Muhammed'e kendisi ve Müslümanlar için dua etmesini ve ahiret yurdunu aramasını teşvik edici mahiyettedir.

Yüce Allah, babasının bağışlanması dışında Hz. İbrahim'in bütün dualarını kabul etmiştir.⁵⁹³ Nitekim “*Beni salih kimseler arasına kat*”⁵⁹⁴ şeklinde Rabbine münacatta bulunmuş, Allah ona, “*Âhirette de salihlerdendir...*”⁵⁹⁵ buyurarak bu münacata cevap vermiştir. “*Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl*” ayetinde Hz. İbrahim, insanlar arasında ileride doğrulukla ve güzel bir övgüyle anılmayı, hayırlara öncü yapılmasını Rabbinden istemiş, Meryem suresinde de geçtiği üzere Allah onun bu duasını kabul etmiştir.⁵⁹⁶ Hz. İbrahim'in, “*Babamı da bağışla. Çünkü o gerçekten yolunu şaşıranlardandır.*” şeklindeki duası ise onun babası ile arasında yaşanan dramatik ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu ilişkinin Hz. Muhammed'in ruh haline tercüman olma mahiyeti taşıdığı söylenebilir. Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesini sürdürürken babası için yaptığı bu dua, sanki Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'e iman daveti gibidir. Aynı durum Meryem 47. ayette de geçmektedir. Mekke döneminde Ebû Tâlib'in müşriklere karşı Hz. Muhammed'e sahip çıktığı, Hz. Muhammed'in de iman etsin diye onun için dua ettiği bilinmektedir. Hatta Kasas suresinin 56. ayetinin Ebû Tâlib hakkında nazil olduğu tefsir kaynaklarında rivayet edilmektedir.⁵⁹⁷

Hz. İbrahim kıssası hesap günü ile ilgili bir hakikati bildiren şu ayetle bitmiştir: “*O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.*”⁵⁹⁸ Aslında bu münâcât, Mekke'de insanların zihinlerinde mevcut bir algıya işaret

⁵⁹³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/384.

⁵⁹⁴ Şuarâ 26/83.

⁵⁹⁵ Bakara 2/130; Nahl 16/122; Ankebût 29/27.

⁵⁹⁶ ‘Lisân-ı Sıdk’ hakkında bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/213; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/594; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2781; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/306; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/104; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/384.

⁵⁹⁷ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 247-248. Kasas 56. ayetinin nüzul sebebi olarak rivayet edilen hadis için bkz. Buhârî, *Tefsîr*, 28.

⁵⁹⁸ Şuarâ 26/88-89.

etmektedir. Nitekim “*Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur*”⁵⁹⁹ ayetinden de anlaşıldığı üzere o dönemde güç ve üstünlük mal ve evlat çokluğuyla ölçülüyordu. Allah katında ise bunun böyle olmadığı belirtilmiş, önemli olanın kalpteki takva olduğu vurgulanmıştır. Bu ayetle anlaşıldığı, dünyada şirk ve isyan içinde yaşayan kimselere hesap günü malları ve evlatları fayda vermeyecektir. Ancak kalbi şirkten arınmış ve ahirete kesin olarak inanan kimselere mallarının ve evlatlarının faydası olacaktır.⁶⁰⁰ Dolayısıyla bu dua, Allah'a şirk koştukları gibi ahirete de inanmayan ve bu yöndeki düşüncelerini her fırsatta dile getiren⁶⁰¹ Mekkeliler üzerinde psikolojik bir etki bırakacak ve onları sarsacak niteliktedir.

Özetle söylemek gerekirse Şuarâ suresinde Hz. İbrahim'in risalet görevi almasından sonra, tevhit ve şirk sorunları üzerinde kendisiyle kavmi arasında geçen çatışma ile ilgili bir sahneyi sunan bu kıssa, onun müşriklerden olmadığına, bilakis getirdiği dinin Hz. Muhammed'in getirdiği dinle özü itibariyle aynı olduğuna, Hz. İbrahim'i sevdiklerini ve peşinden gittiklerini iddia edenlerin Hz. Muhammed'i de sevmeleri, ona tâbi olmaları gerektiğine⁶⁰² akli delillerle işaret etmekte ve müşrikleri bu konuda uyarmaktadır.

5.3.2. Allah'ın Helak Emrinin Kesinliği

Küfürde ısrar eden Mekkelilerin tarihi örneklerle ikna çabalarının ve buna bağlı olarak Hz. Muhammed'i teselli ayetlerinin arttığı bir dönemde Hz. İbrahim'e gelen misafir elçiler kıssasının anlatıldığı bir pasaj Hûd suresinde geçmektedir. Nüzul tertibinde 52. sırada bulunan Hûd suresi cumhura göre Mekki bir suredir.⁶⁰³ Kronolojik olarak Yûnus suresinden sonra, Yûsuf suresinden önce⁶⁰⁴ bulunan bu surenin muhtemelen Mekke döneminin son bir yılı içinde nazil olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁵ Çünkü surede eski çağların inkârcı ve zalim toplumlarına yöneltilmiş olan uyarı ve tehditlerdeki sert üsluba yer verilmiş olması, müşriklerin düşmanlığının Hz.

⁵⁹⁹ Sebe' 34/35.

⁶⁰⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/213; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/594; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/475; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 8/2783-2784; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/309; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 3/319-320. Ayette, 'arınmış bir kalp' olarak tercüme ettiğimiz, “بِقَلْبٍ سَلِيمٍ” (bi-kalbin selim) ifadesinde, kalbin arındığı şey şirkir. (San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/74; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/309.)

⁶⁰¹ Yâsîn 36/78.

⁶⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/31-32.

⁶⁰³ 12, 17 ve 114. ayetlerinin Medine'de indiği yolundaki görüş müfessirlerin çoğunluğunca kabul edilmemiştir. (Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/227; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/115; Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 2/455; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 4/159; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 641; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/50; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 11/311-312; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/511; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/142.)

⁶⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 11/312; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/142; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 189-190; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁶⁰⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/142; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 189-190.

Muhammed'in ve ashabının varlıklarına bile katlanamayacak noktaya geldiği ve onların Hz. Muhammed'in (sav) risaletini kavramak ve kabul etmek konusunda hiçbir umuda yer bırakmadıkları bir zamana tekabül ettiğini gösterir.⁶⁰⁶ 12. ayetten de anlaşıldığı gibi Rasulullah (sav) Mekkeli müşriklerin inatları ve aşırı talepleri karşısında sıkıntı yaşıyor ve teselliye ihtiyaç duyuyordu. Ayette geçen, “*Sen ancak bir uyarıcısın. Ve Allah her şeye vekildir*” ifadesi bunu gösterir.⁶⁰⁷ Bu dönem de Hz. Hatice ile Ebû Tâlib vefat etmiş, İsrâ hadisesi olmuş, müşrikler Rasulullah’a karşı Ebû Tâlib’in hayatında gösteremedikleri cüretkârlığı kendilerinde bulmaya başlamış,⁶⁰⁸ aşağı yukarı İslam’a davet hareketi durur gibi olmuştu. Seyyid Kutub, Hûd suresinin Mekke devrinin en zor ve sıkıntılı şartların yaşandığı bir atmosferde indiğini, öncesinde ise sırasıyla İsrâ, Furkân ve Yûnus surelerinin nazil olduğunu belirtir. Nitekim bu dört surenin hepsi de o devrenin özelliğini taşır ve genellikle Kureyşlilerin inadından ve saldırısından söz eder.⁶⁰⁹ Mevdûdî, sure ile ilgili olarak Hz. Muhammed’den rivayet edilen “*Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı*”⁶¹⁰ hadisi üzerinde durmuş, peygamberin bu sözü söylemesini, müşrikler tarafından baskının arttığı son dönemlerde ve zor durumda olmasına bağlayarak sureyi Mekke son döneme yerleştirmiştir.⁶¹¹ Rivayete göre bu surenin nüzulünden sonra, Hz. Ebu Bekir Rasulullah’a (sav) “Ey Allah’ın Rasulü, son zamanlarda daha hızlı yaşılanıyor olduğunu görmekteyim. Bunun sebebi nedir?” deyince Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “*Beni Hûd suresi ve kardeşleri (Vâkıa, Hâkka, Mürselât, Nebe’, Gâşiye, Tekvîr) ihtiyarlattı.*”⁶¹² Başından sonuna kadar ayetler arasındaki konu ve üslup birliği surenin tamamının bir defada indiği kanaatini vermektedir.⁶¹³ Zira surenin içerdiği hususların hepsi de Mekke devresi ile ilgilidir ve orada açılan yaraları tedavi etmeye çalışmaktadır.

Kur’an’daki birçok surede o surenin ana hedeflerinin gerçekleştirilmesinde insanlara doğrudan hitap etme yerine kıssalar kullanmıştır. Sure başlarında, kâfirlere özellikle itikadi konularda çeşitli deliller getirildikten sonra, bu delilleri takviye etsin diye hemen peşi sıra kıssalar gelmektedir.⁶¹⁴ Hûd suresi de tıpkı Şuarâ suresi gibi İslam’ın temel inançları olan tevhit, nübüvvet ve Allah’ın varlığının delilleri gibi konulara temas ederek başlamış, imani hususlarda mümin ve kâfir insanlar arasındaki

⁶⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/371.

⁶⁰⁷ Hûd suresinin 114. ayeti de Rasulullah’ı teselli kabilindendir.

⁶⁰⁸ İbn İshâk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/270.

⁶⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kurân (Kur’an’ın Gölgesinde)*, çev. İ. Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Birleşik Yay, ts.), 8/79-80.

⁶¹⁰ Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 56.

⁶¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/371-372.

⁶¹² Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 56/3297; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-Beyan*, 5/156; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4/302. Surenin nüzul zamanı hakkında farklı görüşler için bkz. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/340; Robinson, *Kur’an-ı Keşfetmek*, 114; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 1/434-435, 443.

⁶¹³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kurân (Kur’an’ın Gölgesinde)*, 8/78; Muhammed Eroğlu, “Hûd Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1998), 28/281.

⁶¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 17/218.

farklara ve bu iki grubun ahiretteki durumlarına dikkat çekmiştir.⁶¹⁵ İlk ayetlerde bu surenin nazil olduğu anda siyerde yaşanan ortam aktarılmıştır. Öyleki tarihi kıssalara geçilmeden önce Hz. Muhammed'in o anda yaşadığı kıssa anlatılmaktadır. Anlaşılan o ki müşrikler nazil olan vahiyden memnun değildir. Çünkü inen ayetlerde özellikle Allah'ın vahyinin sağlam olduğu ve değişmeyeceği, insanların heva ve heveslerine göre şekillenmeyeceği ve her konuda kararın Allah'a ait olduğu, hüküm koyma yetkisine sadece Allah'ın layık olduğu ifade edilmektedir. Yani müşriklerin Kur'an ve tekrar dirilişle ilgili duruşları surenin ilk ayetlerinde beyan edilmiştir.

Sure başında anlatılan bu temel itikadi ilkeleri destekler mahiyette bazı Peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelesinin anlatıldığı kıssalara geçilmiş, Hz. Muhammed'e; Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği haber verilmiş, böylece kendisinin de bu peygamberler gibi rasul olduğu bildirilmiştir.⁶¹⁶ Kıssalarda geçmiş toplumların yaşadıklarından kesitler anlatılarak surenin ana konusu detaylandırılmış, girilen tartışmada tarihsel kanıtlar sunulmuş ve böylece özellikle amcası Ebû Tâlib'in ve eşi Hz. Hatice'nin vefatından sonra geçirdiği o zor dönemde müşriklerden eziyet gören Rasulullah'a (sav) kendinden önceki peygamberlerin başlarına gelen çeşitli bela ve musibetler hatırlatılarak sabır ve sebat hususunda telkinde bulunulmuştur. Hûd suresinde geçen kıssalardaki ana tema, o surenin indiği sırada Hz. Muhammed'in de benzer itirazlarla mücadele ettiğine delildir. Sure başında Hz. Muhammed'in müşriklerin akıl almaz ve aşırı itirazlarına maruz kaldığı, bu sebeple bazen ruhu daraldığı, kederlendiği ve indirilen bazı ayetleri sırf bu yüzden emredildiği şekliyle duyurmayı terk etme noktasına geldiği belirtilmektedir. Sonrasında gelen kıssalarla Hz. Muhammed'e böyle yapmaması ve kendisinin vazifesinin inen vahiy doğrultusunda insanları uyarmak olduğu, iman edip etmemeleri noktasında sorumluluğun ise Allah'a ait olduğu mesajı verilmektedir.

Surede kıssaları anlatılan peygamberler kendi yaşadıkları kavme görevlendirilmişler, o kavimlerden biri ve akrabaları olarak tanıtılmışlardır. Peygamberler onlara hitap ederken, "Ey kavmim" demişlerdir. Nûh kıssasında Hz. Nûh evladını dahi azaptan kurtaramamıştır.⁶¹⁷ Hûd, Salih ve Şuayb kıssalarında bu peygamberler için, "kardeşleri"⁶¹⁸ ifadesi dikkat çekmektedir. Hz. Lût'un karısı acı azaba maruz kalanlardan olmuştur.⁶¹⁹ Ama tüm bu yakınlık ve akrabalığa rağmen Allah'ın emri değişmemiş ve inkârcı kavimler helak edilmişlerdir. Hûd suresindeki hemen hemen her kıssada Allah'ın azap emri ile ilgili ayet mevcuttur.⁶²⁰ Bu ayetlerde ana vurgu Allah'ın emrinin kesinlikle değişmeyeceğidir. Dolayısıyla bu kıssalarda vurgulanan en önemli şeylerden biri şudur: Allah'ın hükmü bir kavim üzerinde

⁶¹⁵ Hûd 11/1-24.

⁶¹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/236.

⁶¹⁷ Hûd 11/42-43.

⁶¹⁸ Hûd 11/50, 61, 84.

⁶¹⁹ Hûd 11/81.

⁶²⁰ Hûd 11/40, 43, 58, 66, 76, 82, 94, 101.

gerçekleştiği zaman, her ne olursa olsun, isterse devrin peygamberinin en yakın akrabası olsun Allah hiç kimseyi kayırmayacaktır. Bundan azade olanlar yalnızca peygamberlere iman edenler olacak; inanmayanlar isterse peygamberin karısı ve çocuğu olsalar da Allah'ın bu konudaki hükmü değişmeyecektir.⁶²¹ Surede tüm kıssalar anlatıldıktan sonra “*Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”⁶²² ayetinde Hz. Muhammed’e Allah’ın emrine sıkı bir şekilde bağlanması talep edilmek suretiyle, kendisinin de tıpkı diğer peygamberler gibi Allah’ın emrine uyması gerektiği mesajı verilmektedir. Bu ayet, âdeta suredeki tüm kıssaların ana temasını ve hülasasını içeren bir anlam dünyasına sahiptir. 123. ayette de bu ayetin cevabı niteliğinde tüm emirlerin yani işlerin Allah’a döndürüleceği ifade edilmektedir.

Surede Hz. İbrahim kıssası ve ona bağlı olarak gelen Lût kıssası dışında anlatılan kıssaların ilk ayetlerinde, “*gönderdik*” ifadesinin kullanılması da⁶²³ dikkatimizi çekmektedir. Aslında Hz. İbrahim kıssasının başında da elçilerin Hz. İbrahim’e geldikleri belirtilmiştir.⁶²⁴ Bu da anlam itibarıyla ‘gönderdik’ ifadesiyle aynıdır. Bu ifade beşeriyet tarihi boyunca ilahi inanç sisteminin hareketini gözler önüne seren ve bu hareketin tek temel üzerine bina edildiğini ispatlayan bir manaya işaret etmektedir. Böylece, bütün bu hareketlerin yalnızca Allah’ın dinine ve sadece O’na ibadet etme esasına dayandığını vurgulamaktadır. Hz. Muhammed’in peygamber olarak görevlendirilmesinin türedi bir durum olmadığı, daha önce insanları tevhide ve Allah’a ibadete davet etmekle vazifeli nice peygamberlerin varlığı kıssalarda ifade edilmekte ve Hz. Muhammed’e sanki “Ey Muhammed! Biz seni tüm insanlara tıpkı önceki peygamberler gibi gönderdik” denilmektedir.⁶²⁵

Surenin son kısmında kıssaların amacı şu ayetle ifade edilmiştir: “*Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir. İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın! Biz de (gerekeni) yapmaktayız!*”⁶²⁶ Burada Hz. Muhammed’e yönelik teselli ve meclislerinde Hz. Muhammed’i öldürme planları yapan Kureyşlilere açık ve net bir uyarı söz konusudur. Bu iki tema, yani teselli ve uyarı temaları özellikle, “*Önce yakın akrabalarını uyar*” ayetinin geçtiği Şuarâ suresi olmak üzere bundan önce indirilmiş olan surelerde defalarca vurgulanmıştır. Bu durum bize İslam davetinin tam bu dönemlerde oldukça zor şartların içerisinde geçtiğini göstermektedir.⁶²⁷

⁶²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 2/372.

⁶²² Hûd 11/112.

⁶²³ Bkz. Hûd 11/25, 50, 61, 84, 96.

⁶²⁴ Hûd 11/69.

⁶²⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru 'l-Menâr*, 12/59-60.

⁶²⁶ Hûd 11/120-122.

⁶²⁷ Hûd suresi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 11/311-313; Reşid Rıza, *Tefsîru 'l-Menâr*, 12/2; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/142-143; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/358; Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 2/5; Câbirî, *Fehmu 'l-Kur'ân 'il-Hekîm*, 1/343; Eroğlu, “Hûd Suresi”, 28/281-282; Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kurân (Kur'an'ın Gölgesinde)*, 8/81-98.

Hûd suresinde Hz. İbrahim ile ilgili kıssa şöyledir:

“Andolsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim’e müjde getirip “Selâm sana!” dediler. O, “Size de selâm” dedi ve kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi. (69) Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içinde bir korku duydu. Dedilerki: “Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik.” (70) İbrahim’in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı müjdeledik; İshak’ın arkasından da Yakûb’u. (71) Karısı, “Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, çok şaşılacak bir şey!” dedi. (72) Melekler, “Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.” dediler. (73) İbrahim’in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı. (74) Çünkü İbrahim çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi. (75) Elçilerimiz, “Ey İbrahim bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri kesin olarak gelmiştir. Onlara geri döndürülemeyecek bir azap gelecektir” dediler. (76)”

Hız. İbrahim kıssası içinde en çok tekrarlanan sahnelerden biri Hız. İbrahim’e çocuk müjdesi getiren ve Lût kavminin helakini haber veren misafir elçiler hadisesidir.⁶²⁸ Hız. İbrahim kıssasının Lût kıssasıyla birlikte anlatıldığı kesitler, müstakil bir kıssa olarak değil, Lût kıssasının girişi niteliğindedir. Dikkat edilirse Hız. İbrahim kıssasına başlarken, Hûd suresinde bu kıssadan önceki ve bu kıssadan sonraki kıssalarda kullanılan üsluptan farklı bir üslup kullanılmıştır. Ayrıca diğer kıssalarda müşrik kavimlerin akıbeti temel nokta iken Hız. İbrahim kıssasında böyle bir şey söz konusu değildir. Dolayısıyla Hûd suresinde anlatılan kıssaların dördüncüsü olan bu kıssa, ana konusu itibarıyla Hız. Lût ve kavmini ele almakta ve surede anlatılan diğer kıssalar gibi ibret olarak sunmak gayesiyle anlatılmaktadır.⁶²⁹ Bu sebeple olsa gerek Kurtubî bu kıssaya, “Lût kıssası” adını vermiştir.⁶³⁰ Ancak Hız. Lût, aynı çağda Filistin’de ikamet eden Hız. İbrahim’in yeğeni ve onun şeriatı üzere gönderilmiş olan bir peygamber olduğu için olay Hız. İbrahim’i de ilgilendiriyordu. Müjde⁶³¹ ile gelen Allah’ın elçileri,⁶³² durumdan onu haberdar edip ümmeti hakkında herhangi bir korkuya

⁶²⁸ Tamamı mekkî surelerde dört defa tekrar edilen bu olay, birbirine yakın üsluplarla tekrarlanmıştır. Bkz. Hicr 15/51-60; Zâriyât 51/24-34; Ankebût 29/31-32.

⁶²⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/186.

⁶³⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/157.

⁶³¹ Elçilerin getirdiği müjde ile ilgili açıklamalar için bkz. İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/2053; Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 7/201; Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 2/482; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 2/408; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/157.

⁶³² Gelen elçilerin kim oldukları ile ilgili bilgi için bkz. Süddî, *Tefsîru’s-Süddî el-Kebîr*, 302; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/252; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 12/465; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 5/177; Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, 2/481-482; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 2/408; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/24.

kapılmamasını sağlamak için öncelikle onu ziyaret ederler.⁶³³ İbrahim'i selamlarlar. Hz. İbrahim de onların güzel bir şekilde selamlarını alır. Hz. İbrahim onların beşer olduklarını sanır ve hemen gidip kızartılmış bir buzağı ile gelir. Ancak ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce, onların tavırlarından hoşlanmaz ve kendisine bir zarar verecekleri endişesine kapılır. Anlaşılan o ki, Hz. İbrahim onların melek olduklarını hissetmiş ve bu gelişi yadırgamıştı. Çünkü onların Allah'ın kendisinde onaylamadığı bir şeyden dolayı veya kavmini cezalandırmak için gelmiş olmalarından endişe etmişti.⁶³⁴ Bunun üzerine melekler asıl geliş amaçlarının Lût kavminden inanmayanları helak etmek olduğunu söylediler. O sırada kocası Hz. İbrahim'in hemen yanbaşıda ayakta durmakta olan hanımı Sâre,⁶³⁵ elçilerin ikramdan yememeleri, Hz. İbrahim'in bu sebeple onlardan korkması, sonrasında da elçilerin onun korkusunu almaları üzerine endişesi zâil olduğu için sevincinden güler.⁶³⁶ Gelen elçiler ona, önce İshak'ı ve sonrada Yakup isminde iki çocuk müjdesini verirler. Sâre kendisi kocakarı, eşi de çok yaşlı olduğu için bu duruma şaşırır ve elçilere bu iki ihtiyardan bir çocuk doğmasının hayret verici bir iş olduğunu söyler. Elçiler ona, Allah'ın emrine şaşılması gerektiğini, Allah'ın rahmet ve bereketinin üzerlerinde olduğunu, nitekim ayetlerin nazil olduğu, mucize ve harikuladeliğin yaşandığı bir peygamber evinde yaşadığını, Allah'ın çok kerim ve bol nimetler bahşeden olduğunu söylerler.⁶³⁷ Bu olup bitenler karşısında endişesi geçen Hz. İbrahim Lût kavmini helak etmekten vazgeçirmek için onlarla mücadeleye başlar.⁶³⁸ Ancak peygamberlerin atası ve Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim'in referansı bile bu helaki engelleyememiştir.

Hz. İbrahim kıssasının Lût kıssasından önce gelmesi, Hz. İbrahim'in Allah katındaki makamına atıfta bulunmak içindir. Zira Hz. İbrahim'in milleti, kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin dillerinde Allah'ın dininin esası olarak tanımlanmıştır. Ancak 76. ayette de belirtildiği üzere Allah'ın azap emri karşısında hiçbir kuvvet onu artık değiştirmeye muktedir olamaz.⁶³⁹ Buradan hareketle diyebilirizki kıssadaki temel vurgu Allah'ın emrinin değişmeyeceğidir. Zaten kıssa içinde "emr" kelimesinin iki defa geçmesi bu anlamda dikkat çekicidir.⁶⁴⁰ Bu durum

⁶³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/187.

⁶³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 2/409. Hz. İbrahim'in endişelenme sebebi hakkında yapılan farklı bir yorum için ayrıca bkz. San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/305; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/471.

⁶³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/472-473.

⁶³⁶ Sâre'nin neden güldüğü ile ilgili farklı görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/473-478; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/2055-2056; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 5/178-179; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 2/409; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18/26-28.

⁶³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 2/410.

⁶³⁸ Hz. İbrahim'in meleklerle mücadelesi ile ilgili bilgi için bkz. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/187.

⁶³⁹ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/126; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/555; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/409; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 12/116; Sâbûnî, *Safyetü't-Tefâsîr*, 2/23-24.

⁶⁴⁰ Hûd 11/73; 76.

sure içindeki insicama da bire bir uymakta, Allah'ın emri yani kararının asla değişmeyeceğine işaret etmektedir.

Kıssa Mekkeli müşriklere de bir mesajı barındırmaktadır. Hz. İbrahim içlerinde Hz. Lût olduğu için⁶⁴¹ Allah'ın azap emrini yerine getirmek üzere gelen elçilerle Lût kavminin helak edilmeleri konusunda tartışmış, onlar Allah'ın emrinin asla değişmeyeceğini belirtmişlerdir. Meleklerin azabı hak etmiş bir toplum hakkında Allah'ın emrinin mutlaka yerine getirileceğini ifade etmeleri ve Hz. İbrahim'in teklifini reddetmeleri, Mekke müşriklerine eğer küfürlerinde ısrar etmeye devam ederlerse, aralarında akrabalık bağı olan Hz. Muhammed'in dahi kendilerinden savamayacağı bir azapla karşılaşacakları noktasında ince bir uyarı içermektedir.⁶⁴² Mevdûdî, Hz. İbrahim ile ilgili anlatılan bu kıssanın Kureyş'e uyarı olması için zikredildiğini ifade eder. Zira Kureyş, Kur'an'ın kendilerini geleceğinden korkuttuğu azaba karşı aldırılmaz bir tavır içindeydi. Belki de Hz. İbrahim'e soy açısından yakınlıkları, kendilerini Kâbe'nin bekçileri olarak görmeleri, Arabistan'ın dini, iktisadi ve siyasi önderi olmaları bu tavrın en önemli sebebiydi. Onlar ataları Hz. İbrahim'in, Allah'ın sevgili bir kulu olarak kendilerine şefaatçi olabileceğini ve onları Allah'tan gelecek bir azaba karşı savunabileceğini düşünüyorlardı. İşte Hz. İbrahim'in hayatından verilen bu örnek olay, Allah'ın peygamberine karşı tüm dostluğuna rağmen, azabı hak etmiş Lût kavmi hakkındaki istirhamını reddettiğini göstermek için zikredilmiştir.⁶⁴³ Böylece Kureyş'e durumun düşündükleri gibi olmadığı bildirilmiştir.

Hz. İbrahim'in Lût kavminin helaki için gelen meleklerle azabı kaldırmak için mücadele etmesi, ancak buna engel olamaması, müşriklerin Allah inancı noktasındaki bir yanlışlarına da işaret etmektedir. Müşrikler Allah'ı inkâr etmedikleri halde Allah ile aralarında putları ilah olarak kabul ediyor ve onların kendilerini Allah'a yaklaştırdığına ve Allah katında da şefaatçi olacaklarına inanıyorlardı.⁶⁴⁴ Böylece putların ahirette onları azaptan kurtaracağını da umuyorlardı. Oysa nasıl ki Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim bu helak emrinin önüne geçemediyse kıyamet günü bu putlar da müşrikleri cehennem azabından kurtaramayacak, hatta onların aleyhine konuşacaklardır.⁶⁴⁵

5.3.3. Müjde ve Uyarı

İçerisinde Hz. İbrahim'e gelen misafir elçiler kıssasının geçtiği Hicr suresi, Mushaftaki sıralamada 15., iniş sırasına göre 54. sırada olup⁶⁴⁶, Yûsuf suresinden sonra

⁶⁴¹ Ankebût 29/32.

⁶⁴² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/530.

⁶⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/412-413.

⁶⁴⁴ Bu konudaki bazı ayetler için bkz. Zümer 39/3, 43-44; Yunus 10/18; Meryem 19/81.

⁶⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/591; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 1031; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/142. Konu ile ilgili ayet için bkz. Meryem 19/81-82.

⁶⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 2/568; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/6; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/328.

ve En'âm suresinden önce nazil olmuştur.⁶⁴⁷ Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında bu surenin çoğunlukla bu iki sure arasında yer aldığı görülmektedir.⁶⁴⁸

Hicr suresi, Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve ceza gibi temel İslam inançlarını konu edinen Mekkî surelerdendir. Surenin ağırlık noktasını, çeşitli zaman ve asırlarda peygamberleri yalanlayanların ve azgınlara yıkılıp yok olmaları teşkil eder.⁶⁴⁹ Gizli davet döneminden sonra Şuarâ 214. ayette Hz Peygamber'e yakın akrabalarını uyarıp İslam'a davet etmesi emredilmiş ve böylelikle davet süreci yeni bir boyut kazanmıştır.⁶⁵⁰ Hicr suresinin 94. ayetinin nazil olmasıyla Hz. Muhammed'e; “*Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy*” emri yöneltilmiş ve davet faaliyeti akrabaların yanı sıra daha genel bir şekilde ve açıktan yapılmaya başlanmıştır. Kaynakların çoğu bu ayet ininceye kadar Hz. Muhammed'in gizli davet yürüttüğünü ve bu ayetin nüzülüyle birlikte aleni davete geçtiği ile ilgili rivayetleri nakleder.⁶⁵¹ Mevdûdî Hicr suresinin, içinde arka arkaya tekrarlanan uyarılardan yola çıkarak müşriklerin Müslümanlara yapılan baskıları arttırdıkları ve bu sebeple de Hz. Muhammed'in kendisini küfrü ortadan kaldırmak için sarf ettiği çabalardan ve kavminin düşmanlıklarından yorgun ve bezgin hissetmeye başladığı bir dönemde indiğini düşünmektedir. Bu nedenle Yüce Allah anlattığı kıssalarla ona tekrar cesaret vererek teselli edip rahatlatmaktadır.⁶⁵² İbn Âşûr, Hicr suresinin 94. ayetinin ilk kısmını delil göstererek surenin bi'setin dördüncü yılının sonunda nazil olduğunu, zira bu ayetin nüzülüyle Hz. Muhammed'in Dâru'l-Erkâm'ın evinden ayrılıp açık davete başladığını belirtir.⁶⁵³ Ömer Rıza Doğrul, bu surenin; “Elif-Lâm-Râ” diye başlayan surelerden (Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm) önce, Rasulullah'ın Mekke'de geçirdiği son devrede, ancak bu devrin ilk başlarında indiğini söyler. Ona göre bu sure nazil olduğu sıralarda Rasulullah'a karşı muhalefet azami dereceye varmıştı. Hatta Rasulullah o dönemde ortadan kaldırılmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı.⁶⁵⁴ Mekke dönemini altı aşamada değerlendiren Câbirî, ilk üç aşama ile sonraki üç aşama arasında fark olduğunu belirtir. Hicr suresi, En'âm, Sâffât ve Lokmân sureleri ile birlikte dördüncü aşamaya denk gelmektedir. Hicr suresiyle başlayan ikinci üç aşamada artık muhatap değişmiştir. Bu dönemde müşrikler Ebû Tâlib nezdinde sürdürdükleri girişimleri sıklaştırdılar. Orta yol bir çözüme yol açtıkları izlenimini vererek Hz. Muhammed'i ikna etmeye, ondan

⁶⁴⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/6. Yûsuf veya En'âm suresinden sonra indiği de kaynaklarda geçmektedir. (İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/5.)

⁶⁴⁸ Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 253-276; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.

⁶⁴⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/104.

⁶⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/653-664; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 6/131-132; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/166-171.

⁶⁵¹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/143; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/219; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 4/395; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/551.

⁶⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/561. Ayrıca bkz. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/328; Emin Işık, “Hicr Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1998), 17/456.

⁶⁵³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/6.

⁶⁵⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/418.

tavizler koparmaya çalıştılar. Onu defalarca ölümle tehdit ettiler fakat sonuçta Hz. Muhammed tavrından hiç taviz vermemiştir. Artan işkence ve baskı üzerine Müslümanların bir kısmı Habeşistan'a hicret etmeye başlamış, Kureyşliler onları geri almak için Habeşistan Kralı nezdinde girişimlerde bulunmuşlar ama başarısız olmuşlardır. Bu sebeple de Muhammedî davete karşı iyice hırs bilemişler ve bütün Müslüman gençleri kendi kabileleri yakın markaja almışlardır. İşte bu ortamda Hicr suresinin 94 ve 95. ayetleri nazil oldu ve bu ilahi emir Hz. Muhammed'i Mekke'ye dışarıdan hac için gelen Arap kabilelerine yönlendirdi. Artık Hz. Muhammed müşriklerden yüz çevirip daveti Mekke dışından gelen Araplara yöneltmeye başlamış ve Mekke'de akrabaları ve arkadaşlarını birebir ikna etme çabasından öte bu panayırarda insanların arasına karışıp aleni bir şekilde daveti sürdürmeye çalışmıştır. Şartlar gerçekten çok zor olduğu için bu aşamada inen vahiy Hz. Muhammed'i teselli etmeye, ona sabır ve metanet aşılamağa yöneliyor, bu çerçevede peygamber kıssalarına yer veriyordu.⁶⁵⁵ Câbirî, Hz. Muhammed'in İslam davetini kabilelere arzının, Müslümanların iki seneden fazla süren muhasara altında oldukları dönemde başladığını belirtir.⁶⁵⁶ Tüm bu açıklamalardan Hicr suresinin Mekke'nin son döneminde, müşriklerin baskı ve işkencelerinin arttığı ve bu sebeple Hz. Muhammed'i teselli etmek için kıssaların çok yoğun bir şekilde anlatıldığı bir zamanda nazil olduğu sonucuna varıyoruz.

Câbirî, Hicr suresinin 94. ayeti nazil olana kadar Hz. Muhammed'in gizli davet yürüttüğü ve bu ayetin nüzülüyle birlikte aleni davete geçtiği ile ilgili görüşün sîretin akışına uygun olmadığını belirtir. Ona göre Hz. Muhammed “*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar*”⁶⁵⁷ ile başlayan daveti önceleri sadece bireysel düzeyde ve gizli olarak yürütmekteydi. İşte davetin gizli aşaması bu dönemdir. Bu dönemin ardından Hz. Muhammed Hicr suresinden çok önce nazil olan Necm suresini; Abdullah b. Mesud da Rahmân suresini Kâbe'de müşriklerin gözleri önünde açıkça okudular. Böylece başlayan açık davet dönemi Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'da alenen kıldığı namazlar ve diğer zamanlarda yüksek sesle icra ettiği Kur'an tilavetleri ile devam etti. Aslında Kur'an'ı açıkça okuma olayının öncesinde ve sonrasında Kureyşlilerin Hz. Muhammed'e yönelik sihirbaz, kâhin, mecnun ve buna benzer türden suçlama ve yakıştırmaları ve Kur'an'ın bu yakıştırmalara verdiği cevaplar söz konusudur. Bütün bunlar Hz. Muhammed'in, “*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy*” ayeti ininceye kadar sadece gizli davet yürüttüğünü söylemeyi makul göstermemekte hatta imkânsız kılmaktadır. Öyleyse, “*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy*” emri, açık davete geçişten daha geniş kapsamlı olmalıdır. Hatta burada davetin yeni bir aşamasına girişten söz ediliyor olmalıdır. Aleni davet Müddessir suresinin ilk ayetlerinin nüzulünün ardından fiilen başlamış

⁶⁵⁵ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/25-27, 386-387.

⁶⁵⁶ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/15.

⁶⁵⁷ Müddessir 74/1-2.

durumdadır. Müslümanların gizliden gizliye Dârü'l-Erkâm'da ibadetlerini yapıyor olması bu durumu değiştirmez. Şuarâ suresinde bulunan, “*önce yakın akrabalarını uyar*” ayeti nazil olduğu sırada Kureyşliler, Muhammedî davet ile mücadelede kabile unsurlarını silah olarak kullanıyor ve her kabile kendi mensupları içerisinde bulunan Müslümanları gözetleyip üzerlerinde baskı uyguluyorlardı. İşte bu ortam nedeniyle bu ayet, Hz. Muhammed'i kendi kabilesini İslam'a davet etmeye yönlendiriyor, kabilesine sahip çıkmaya çağırıyordu. O halde daha sonra nazil olan Hicr suresindeki, “*Sana emredileni açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir*” emrinin gelmesiyle İslam daveti Mekke dışındaki Arap kabilelerine yönelmiştir. Bu ayetlerin devamında gelen, “*Biz o alaycılar hakkında geleceğiz*” ayeti ile de Kureyşlilerin artık eskisi gibi onu muhasara altına alamayacakları ve davetini engelleyemeyecekleri ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'i ve inananları muhasara altına alan ve onunla alay eden Kureyş önderlerinin bazıları yakın aralıklarla ölmüşlerdir.⁶⁵⁸

Biz de tıpkı Câbirî gibi Hicr suresi 94. ayetin direkt olarak açık davetle alakalı olmadığını, bu ayet inmeden de aleni davetin yapıldığını düşünüyoruz.⁶⁵⁹ Bu ayet, müşriklerin aşırı itirazları ve engellemeleri karşısında Rasulullah'a moral ve destek olmak için nazil olmuştur. Zaten sonrasında gelen birkaç ayet bunu destekler mahiyettedir. Rasulullah'ın en yakınlarına yönelik ve bireysel tebliğde bulunduğu gizli davet dönemi, “*yakın akrabalarını uyar*” ayetine kadar devam etmiş, bu ayetle birlikte aleni davete kabilesi içindeki diğer akrabalarından başlanmak suretiyle geçilmiştir. Hicr 94. ayetle de davet yolunda korkusuz ve emin adımlarla ilerlemesi için Hz. Muhammed'e destek olunmuş, davetin sınırları Mekke dışındaki kabileleri de içine alacak derecede genişlemiş ve Hz. Muhammed'den İslamî tebliğde her türlü vesileye sarılması istenmiştir.⁶⁶⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi tüm bu yorumlara rağmen gizli ve açık davetin aslında birbirinden net bir şekilde ayırdedilemeyeceğini ve iç içe olduğunu, ancak bazı ayetlerin nüzülü ile davetin seyrinin yeni vecheler kazandığını söylememiz gerekiyor.

Hicr suresi, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd ve Yûsuf sureleri ile beraber, “*seb'an mine'l-mesânî*” (tekrarlanan yedi, tekrar tekrar okunan yedi) adı verilen surelerden biridir. Bu surelerin genel yapısı, ya bir kıssa ile başlayıp ardından Kureyş'in müstehak olduğu cezaya değinilmesi, ya da doğrudan Kureyş'e hitap edip eleştirileri kassalarla desteklemek şeklindedir.⁶⁶¹ Hicr suresi bu yedi surenin yedincisidir.⁶⁶² Surenin en genel maksadı, ahiretteki azabı yalanlayan müşrikleri tarihte helak olmuş

⁶⁵⁸ Cabiri'nin gizli davetten aleni davete geçiş ile ilgili görüşleri için bkz. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/21.

⁶⁵⁹ Bunu destekleyen bazı rivayetler için bkz. İbn İshâk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1/190; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/151; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1/282-283; İbnü'l Esîr, *el-Kâmilü fi't-Târîh*, 1/582, 584.

⁶⁶⁰ Müfessirlerin Hicr suresi 94. ayet hakkındaki yorumları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/141-145.):

⁶⁶¹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/35, 37.

⁶⁶² Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/38.

toplumları örnek göstererek uyarmak, müminlere de moral aşlamak, vahiy ve peygamberlik karşısında toplumların öteden beri nasıl bir tepki ortaya koyduklarını ve Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerini nasıl başarıya ulaştırdığını net bir şekilde bildirmekdir.⁶⁶³

Genel olarak Kur'an'da bir surenin ana konusu yani iç bağlamı ne ise sure içinde anlatılan kıssalarda da ön plana çıkarılan husus bu yönde olmaktadır. Bu bilgi bizi sure nazil olduğu sırada siyerde buna benzer hadiselerin yaşandığı kanaatine de ulaştırmaktadır. Çünkü vahiy, etki-tepki denklemi içinde nazil olmakta ve ortama uygun mesajlar içermektedir. Mesela Hicr suresinde melekler mevzusu sıkça dile getirilmektedir. Muhtemelen bununla o sırada Mekke de mevcut olan meleklerle ilgili yanlış bir itikat bertaraf edilmek istenmiştir. Ya da meleklerle Allah'ın kızları diyen, onların dışı olduklarını söyleyen Mekkelilere meleklerin öyle olmadığı mesajı verilmiştir. Nitekim Mekke müşriklerin melekler hakkındaki yanlış telakkileri Kur'an'da birçok ayette zikredilmiştir.⁶⁶⁴ Bu sure nazil olduğu sırada aynı durumun devam ettiği söylenebilir.

Surede Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve hesap gibi temel konular ele alındıktan sonra Allah'ın inkârcı kavimler hakkındaki helakine dair kanununun değişmeyeceğini Kur'an'a muhatap olan insanlara hatırlatmak ve ibret almalarını sağlamak amacıyla peygamberlerin, çeşitli zamanlarda azgınlara ve inkârcılara karşı verdikleri mücadeleler anlatılmaktadır. Nitekim surenin 13. ayetinde, “*Önceki milletlerin (helakine dair Allah'ın) kanunu geçmiş iken onlar buna (Kur'an'a) inanmazlar*”⁶⁶⁵ buyrulur Kur'an'da anlatılan kıssaların ana hedeflerinden biri olan Allah'ın iman etmeyen kavimler hakkındaki sünnetinin değişmeyeceği gerçeği ortaya konmuştur.

Bu bilgiler müvacehesinde Hicr suresinde geçen Hz. İbrahim ile ilgili kıssaya geçebiliriz:

“Onlara İbrahim'in misafirlerinden de haber ver. (51) Hani misafirler İbrahim'in yanına girmiş ve “Selâm” demişlerdi. O da “Gerçekten biz sizden korkuyoruz” demişti. (52) Onlar, “Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz” dediler. (53) İbrahim, “Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?” dedi. (54) “Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma” dediler. (55) Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapkınlardan başka kim ümit keser?” (56) İbrahim, “Ey Elçiler!

⁶⁶³ Hicr suresi hakkında geniş bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/34; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/561; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/37-38; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/104-105; Işık, “Hicr Suresi”, 17/456-458.

⁶⁶⁴ Mekke müşriklerinin melek algıları ile ilgili bazı ayetler için bkz. Necm 53/21-22, 56; Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Sâffât 37/149-150; Zuhuruf 43/16-19; 6 Bakara 2/98. Mekke Müşriklerinin melek algısı hakkında bilgi için bkz. Şuayip Karataş, “Kur'an'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 175-202.

⁶⁶⁵ Hicr 15/13.

Göreviniz nedir?” dedi. (57) Şöyle dediler: “Biz suçlu bir millete gönderildik. (58) Lût’un ailesi başka (Onlar suçlu değildir). Lût’un karısı dışında onların hepsini kurtaracağız. Biz, onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik.” (59,60)

Hicr suresinde nübüvvet meselesi izah edilmiş, bunun peşinden tevhidin delilleri, kıyametin halleri, cennetlik ve cehennemlik kimselerin vasıfları zikredilmiştir. Akabinde ise üstün derecelere ulaştıran itaate teşvik ve masiyetlerden de sakındırma sadedinde peygamberlerle ilgili kıssalar anlatılmış ve buna da önce Hz. İbrahim kıssasıyla başlanmıştır. Bu surede anlatılan Hz. İbrahim’e gelen misafir elçiler kıssası, nüzul sırasına göre ikinci defa ve Hûd suresinde geçen ilk kıssaya göre biraz daha özetle sunulmuştur.⁶⁶⁶ Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Aynı kıssa Hûd suresinde daha detaylı bir şekilde anlatılmışken Hicr suresinde daha özet olarak geçen kıssanın siyerle bağlantılı olarak ifade ettiği farklı mesajları olabilir mi? Buna cevabımız evet olacaktır. Önce şunu belirtmeliyizki Kur’an kıssalarını metin içerisinde yer aldıkları bağlamdan ve nazil olduğu ortamdan koparmak Kur’an metninin bütünlüğünü bozacak ve onu sanki hep aynı kıssaları tekrar eden bir metin haline getirecektir. Buradan hareketle denilebilirki Kur’an’da tekrar edilen kıssalar aslında tekrar değil, değişik konumlarda ve yeni muhataplara aynı söylemin farklı üslupla iletilmesidir. Ayetleri Muhammedî davetin seyrini hesaba katmadan okuyan kişi sureler içinde anlatılan şeylerin tekrarlandığı yanılgısına varabilir.⁶⁶⁷ Oysa farklı surelerde tekrar edilen kıssalardaki peygamberlerin ve inananların yaşadıkları olaylar, Hz. Muhammed’in davet sürecinde yaşadıkları ile büyük bir uyum içindedir. Çünkü burada aynı konu farklı bir muhataba yöneltilmekte ve birtakım konumsal değişikliklerle birlikte o muhatabın zihin dünyasına sunulmaktadır. Kur’an’da anlatılan her bir kıssanın, anlatıldığı dönem bağlamında, kendine has bir maksadı vardır. Diğer taraftan her kıssa, içinde bulunduğu surenin ana hedeflerini destekler mahiyette bir üsluba sahiptir. Belki de sure içinde geçen bir ayet, kıssa içinde geçen diyaloglar içinde tekrar sunulmuştur. Özetle söylemek gerekirse Kur’an’da aynı kıssanın farklı yerlerde tekrar edilmesindeki en önemli hikmetlerden biri, her kıssanın üslubunun ve içerdiği ibretlerin birbirinden farklı olmasıdır.⁶⁶⁸ Mesela izah etmeye çalıştığımız Hz. İbrahim kıssasında, Allah’a ümit bağlamanın imani bir mesele olduğu, Allah’tan ümit kesmenin ise küfür ve sapkınlığın işareti olduğu mesajı verilmektedir⁶⁶⁹ Oysa Hûd suresindeki aynı kıssada bu mesaj ön planda tutulmamıştır.

Hicr suresinde kıssalara geçilmeden önce zikredilen şu iki ayet, sonrasında anlatılan helak edilmiş kavimlerin kıssalarına başlangıç özelliğine sahiptir:⁶⁷⁰ “*Ey Muhammed! Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu,*

⁶⁶⁶ Bkz. Hûd 11/69-83.

⁶⁶⁷ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 2/389.

⁶⁶⁸ Kıssalarda tekrar olgusu hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulkerîm el-Hâtib, *el-Kasasu’l-Kur’anî fi Mantûkihi ve Mefhûmihi* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1975), 230-301.

⁶⁶⁹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 4/52.

⁶⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/56.

*azabımın da elem dolu azap olduğunu haber ver.”*⁶⁷¹ Bu ayetlerle insanlara Allah’ın mağfireti ve azabı hatırlatılmakta, akabinde anlatılan kıssalarda ise peygamberleri inkâr edenlerden alınan intikam, aralarında iman edenlerin ise nail oldukları mağfiret ve kurtuluş mesajı verilmektedir. Burada Hz. Muhammed’e sanki şöyle denilmiştir: “Ey Muhammed! Kullarıma de ki: Ben çok bağışlayan ve çok merhamet edenim. Aynı zamanda benim azabım çok çetindir. Bunun böyle olduğunu görmeleri için örnek olarak geçmişte yaşamış kavimlerin kıssalarını onlara haber ver.” Gerçekten de Kur’an’da anlatılan kıssaların hemen hemen tamamı Allah’ın mağfireti ile azabı arasında geçen olaylardan bahsetmektedir. Hz. İbrahim’e gelen konuklar ile ilgili kıssanın Hûd suresinden sonra burada tekrar özetle hatırlatılmasının sebebi, yukarıdaki iki ayette bahsedilen Allah’ın rahmetinin genişliğine ve azabının şiddetli olduğuna tarihten örnek göstererek insanların ibret almalarını ve buna göre hareket etmelerini sağlamaktır.⁶⁷² Dolayısıyla bu iki ayet Hicr suresinde müşrikleri uyarı için anlatılan ilk kıssa olan Hz. İbrahim kıssasını âdetâ izah etmektedir.⁶⁷³ Nitekim bu iki ayet, hem müjde hem de uyarı manasını içermekte ve dolayısıyla Hz. Muhammed’e müjde ve uyarı emri vermektedir.⁶⁷⁴ Ayetin başında geçen “نَبِيٍّ” (nebbi’) emir fiili, “faydalı ve önemli bir şeyi haber ver” demektir.⁶⁷⁵ Hz. İbrahim kıssası da atıf olarak aynı emir fiille başlamış ve kıssa içinde anlatılan şeylerde korkutma ve teşvik unsurlarının bulunduğu işaret edilmiştir.⁶⁷⁶

Kıssada meleklerin asıl geliş amacı Lût kavmini helak etmektir.⁶⁷⁷ Nitekim İbn Âşûr Hz. İbrahim ile ilgili kısmı ayrı bir kıssa değil, Hz. Lût kıssası içinde değerlendirmiştir. Hz. İbrahim, Allah katındaki üstün makamı ve getirdiği tevhit akidesini kaybeden müşriklere üstü kapalı bir mesaj vermek üzere Lût kavmi, Eykeliler ve Hûd kavmi ile ilgili kıssaların öncesinde zikredilmiştir.⁶⁷⁸ Bu kıssada Hz. Muhammed’in elçiliğine ve peygamber olduğuna delâlet eden bir belge vardır. Zira kendisi şahit olmadığı halde, gaybi bilgilerden haber vermektedir. Bu durum, Hz. Muhammed’in bu bilgileri ancak Allah’ın bildirmesi ile bildiğini gösterir.⁶⁷⁹ Kıssanın, “*Onlara İbrahim’in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver*” şeklinde başlamış olması, bizi kıssanın o dönemde Kur’an’ı dinleyen kimselere ibret amacıyla anlatıldığı sonucuna ulaştırmaktadır.⁶⁸⁰ Meleklerin kıssa içinde “*misafir*” olarak zikredilmesi⁶⁸¹

⁶⁷¹ Hicr 15/49-50.

⁶⁷² Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/357.

⁶⁷³ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/57.

⁶⁷⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/39-40.

⁶⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 481.

⁶⁷⁶ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/40.

⁶⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/82; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 9/202-203.

⁶⁷⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/56.

⁶⁷⁹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/40.

⁶⁸⁰ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 4/52.

⁶⁸¹ Hicr 15/51.

onların fizik âlemle zaman ve mekândan münezzeh ulûhiyyet makamı arasında köprü vazifesi gördüklerine⁶⁸² ve ancak bir görev için dünyaya indiklerine işaret eder.

Kıssada çocuk müjdesi ve kâfir bir kavmin helak edilmesi anlatılmaktadır. İlk bölümde, yaşlandığı için artık çocuk sahibi olmaktan ümidini kesmiş Hz. İbrahim’e çocuk müjdesi verilmektedir. Burada ne kadar çok günah işlenmiş olsa da Allah’ın rahmetinden ve bağışlamasından asla ümit kesilmemesi ile ilgili bir mesaj vardır. Kıssa içinde geçen, “*Sakin ümitsizlerden olma*” dediler. Dedi ki: “*Rabbinin rahmetinden, sapkınlardan başka kim ümit keser?*” ayetleri de bunu desteklemektedir. İkinci bölümde ise gelen elçiler suçlu bir millete gönderildiklerini söylemektedirler. Ayette geçen ve “suçlu” olarak tercüme ettiğimiz “مُجْرِمِينَ” (mücrimin) kelimesi, kök itibarıyla, “kesmek, koparmak, toplanmış hurmanın çürük olan kısmı” demektir. Bu kelime, akıllı ve övülen insanlar için hiç kullanılmaz.⁶⁸³ Dolayısıyla haklarında kesin azap hükmü verilmiş olan mücrim bir kavmin artık affedilmesi mümkün değildir. Dünyada tevbe etmeyip ahirete kâfir olarak gidenlerin durumu da böyle olacaktır. Burada Mekkeli müşriklere bir mesaj vardır. Hz. Muhammed içlerindeyken ve henüz vakit varken onca işkence ve baskılarına rağmen tevbe ederlerse bilsinlerki Allah’ın af ve mağfireti sınırsızdır. Ama böyle yapmaz ve inkârlarında devam ederlerse ve Lût kavminin peygamberleri Hz. Lût’a inanmadıkları gibi kendileri de Hz. Muhammed’e inanmamakta diretirlerse bilsinlerki haklarında azap emri verilince artık Allah’ın elim azabından asla kurtulamayacaklardır. Yine bu kıssada o sırada baskı ve işkencelerin zirvesini yaşayan Hz. Muhammed’e ve sahabilere Allah’tan ümit kesmemeleri ve zaferin yakın olduğu müjdesi vardır.

Hicr suresinin 2. ayetinde, “*İnkâr edenler, keşke müslüman olsaydık temennisinde bulunacaklardır*” buyrulmuştur. Bu ayette Kureyşlilerin Müslüman olma noktasında bir takım tereddütler yaşadıklarına, bir kararsızlık ve şaşkınlık içinde olduklarına işaret edilmektedir. Zira başlangıçta davete karşı son derece sert ve olumsuz bir tavır takınmış olmaları ellerini kollarını bağlamaktadır ve bu durumdan kurtulmak pek de kolay değildir. Kureyş’in tüm önceki yaptığı hatalardan vazgeçip artık yepyeni bir hayat tarzına geçmeleri, putperestliği terk etmeleri ve bu şirk inancından neş’et eden her şeyi terk edip oradan gelen her türlü kazancı bırakmaları gerekmektedir.⁶⁸⁴ Buradan hareketle Hz. İbrahim kıssasında ümitsizliğe düşmüş olan Mekkeli müşriklere bir davetin yapıldığını düşünebiliriz. Zira kıssada temel vurgunun Allah’ın rahmetinden asla ümit kesilmemesi olduğu aşîkârdır.

Sure içinde meleklerin çok defa zikredildiğini görüyoruz.⁶⁸⁵ Hz. İbrahim kıssasında da meleklerin semadan inmiş olması sure içi bütünlüğe uygundur. Müşrikler Hz. Muhammed’e, “*Doğrulardan isen melekleri bize getirsene*” dediler⁶⁸⁶ Kur’an’ın

⁶⁸² M. Sait Özervarlı, “Melek (İslâm İnancında Melek)”, *DİA* (Ankara, 2004), 29/40.

⁶⁸³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, 91; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/90-93.

⁶⁸⁴ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekim*, 2/37-38.

⁶⁸⁵ Hicr 15/7-8, 28-30, 61, 68.

⁶⁸⁶ Hicr 15/7.

bu soruya verdiği cevap çok kısadır: “Biz melekleri ancak gerekince indiririz. O takdirde de ceza görecekler asla geri bırakılmazlar.”⁶⁸⁷ Kıssa âdeta Mekkeli müşriklere meleklerin nasıl hak ile geldiklerini göstermek için anlatılmıştır. Kıssada meleklerin geliş sebebi olan iki somut olay anlatılmakta ve sanki kâfirlere geliş sebebi olan bu ‘Hak’tan hangisini istedikleri sorulmaktadır: “Meleklerin hangi tür ‘Hakk’ı getirmelerini istediğinize karar verin. Hz. İbrahim’e gönderilen ‘Hakk’a layık olmadığınız meydanda olduğuna göre, meleklerin Lût kavmine getirdiği ‘Hakk’ı mı istiyorsunuz?”⁶⁸⁸ Kıssa içerisinde anlatıldığı üzere Hz. İbrahim gelen konukların melek olduklarını anlayınca, meleklerin önemli bir iş olmadıkça semadan inmeyeceklerini bildiği için⁶⁸⁹ onlara ne maksatla yeryüzüne indiklerini sormuştur. Meleklerin bu inişinde o sırada Rasulullah ve inananlara türlü eziyet ve baskılar uygulayan Mekke’nin ileri gelenlerine bir tehdit vardır. Gerçekten de kısa bir süre sonra melekler Bedir Savaşı’nda müşriklerin elebaşlarını ve önderlerini öldürmek üzere yeryüzüne inmişlerdir.⁶⁹⁰ Dolayısıyla Hz. İbrahim kıssası, bir taraftan meleklerin gelmesini isteyen müşriklere bir cevap niteliği taşımakta ve meleklerin azap için yeryüzüne inmesiyle artık kendileri için kurtuluş ve tövbe kapısının kapandığı mesajını vermekte diğer taraftan ise tevbe edildiği ve hatadan dönüldüğü takdirde Allah’ın rahmetinin genişliğini vurgulamaktadır.

5.3.4. Tevhidin İspatı ve Şirkin İptali

Boycot veya sonrası dönemde nazil olan ve içerisinde Hz. İbrahim’in gök cisimleri üzerinden Rabbini arayışını anlatan kıssanın bulunduğu En‘âm suresi Mekke döneminde tek seferde nazil olmuştur.⁶⁹¹ Kronolojik tertipte Hicr suresinden sonra ve Sâffât suresinden önce olmak üzere 55. sırada bulunmaktadır.⁶⁹² İhtiva ettiği konular, surenin Hz. Muhammed’in Mekke’deki son yılında indiğine işaret etmektedir.⁶⁹³ Ayrıca Ümmü Âmir Esmâ bint Yezîd’ten nakledilen bir rivayet de bunu doğrulamaktadır.⁶⁹⁴ İbn

⁶⁸⁷ Hicr 15/8.

⁶⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/575.

⁶⁸⁹ Meleklerin yeryüzüne Allah’ın emri ile indikleri bazı ayetlerde ifade edilmiştir. Mesela bkz. Hicr 15/8; Meryem 19/64.

⁶⁹⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/61.

⁶⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 1/698; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 12/149; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr et-Tefsîru bi’l-Mensûr (Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri)*, 12/17-18; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 7/121-122; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/374-375; Kutub, *Fî Zilâli’l-Kurân (Kur’an’ın Gölgesinde)*, 5/6; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/376; Emin Işık, “En‘âm Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1995), 9/169.

⁶⁹² Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 7/123; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/368. Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, tertip numarası biraz değişse de bu iki surenin arasında yer almaktadır. (Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.)

⁶⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/527; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/223-224.

⁶⁹⁴ Rivayet için bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr et-Tefsîru bi’l-Mensûr (Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri)*, 6/17; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 7/122.

Sa'd'ın bildirdiğine göre Esmâ, Ensar'dan bir kadın olup Hz. Peygamber'e biat ederek İslam'ı kabul etmiştir.⁶⁹⁵ Esmâ, Ensar'dan olduğuna ve İslam'ı Hz. Peygamber'in (sav) Medine'ye hicretinden sonra kabul ettiğine göre, onun Hz. Peygamber'i Mekke'de iken ziyaret etmiş olması, Hz. Peygamber'in Mekke'deki hayatının son yılında olsa gerektir. Çünkü bundan önce Hz. Peygamber'in Ensar'la ilişkisi, Ensar'dan bir kadının kendisini Mekke'de ziyarete geleceği düzeyde değildi.⁶⁹⁶

En'âm suresinin, Hz. Peygamber'in insanları İslam'a çağırmaya başlamasının üstünden on iki yıl geçtikten sonraki bir süreçte nazil olduğunu belirten Mevdûdî, o sırada Mekke'de Müslümanlara yönelik düşmanlık ve işkencelerin en çekilmez ve vahşi bir durum aldığı, Müslümanların en şiddetli bir şekilde alay, eğlence, kınama, işkence ve sosyal boykota maruz bırakıldığı ve bu yüzden Müslümanların çoğunluğunun yurtlarını bırakıp, Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldığı, bütün bunların ötesinde, Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatıyla en önemli destekçilerini kaybettiği bir ortamın hâkim olduğunu belirtir. İşte bu kara günlerde, Mekke'de İslam'ı kabul eden Evs ve Hazrec'in birtakım etkili kişilerinin çabalarıyla, İslam'ın serbestçe yayılmaya başladığı Yesrib'den bir ümit ışığı belirmiştir. Bu durum, İslam'ın Mekke dışına açılması yolunda bir başlangıcı ifade ediyordu.⁶⁹⁷

Câbirî ise, En'âm ve Sâffât surelerinin peygamberliğin 5. yılının üzerinden biraz geçtikten sonra başlayan ve 7. yılın başına kadar devam eden süreç içerisinde nazil olduklarını belirtir. Hz. Peygamber, artık hac panayırılarında kalabalıkların arasına giriyor ve daveti yaymaya çalışıyordu. Bu dönemde indirilen surelerin mümeyyiz vasfı Mekke müşriklerine karşı daha önceki surelerde ifade edilmiş olan hususları bu sefer yeni bir dille Arap kabilelerinin mensup oldukları Bedevi dünyanın ve hayatın dili ile ifade etmeleridir. Artık muhatap değiştiği için söylemin de muhatapların kültür ve düşünce ufukları ile ilgili olması, delillerin onların dünyalarından örnekler ve kavramlar ile ifade edilmesi gerekmektedir.⁶⁹⁸ Dolayısıyla En'âm suresinde esas muhatap Kureyşliler değil panayırlara gelen Arap kabileleridir. Elbetteki surenin inişinden önce gerçekleşmiş ve burada tekrar Kureyşlilere hatırlatılan hususlar da vardır. Bu dönemde de İslam davetinin düşmanları Hz. Peygamber'in peşini bırakmamakta, kabilelere yönelik yürüttüğü daveti engellemeye çalışmaktadırlar. Kur'an bu surede onlara cevap vermekte, İslamî davetin hakikatini vurgulamak amacıyla kabilelere Kureyşlilerin bu davranışlarını hatırlatmakta, bu kabilelerin dini-sosyal kültürlerini ele almakta ve Kur'an'ın ahlaki dünyasına uygun olmayanlar üzerinde gerekli tadilatlar yapmaktadır. Yani aslında bu surede ve bütün Kur'an'da tekrar gibi görünen hususlar tekrar değildir.

⁶⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/319-320.

⁶⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/527.

⁶⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/527-528.

⁶⁹⁸ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/389.

Çünkü bu surede muhatap Kureyş değildir. Burada yapılan şey, vaktiyle Kureyş'e yöneltilen hitabın konumsal değişikliklerle birlikte Arap kabilelerine yöneltilmesidir.”⁶⁹⁹

En'âm suresinin yapısı daha önce nazil olan surelerden tamamen farklıdır. Hatta içerik itibarıyla değerlendirildiğinde bütün Mekkî surelerden farklılaşmaktadır. Her ne kadar daha önce nazil olan surelerde de tevhit akidesi, gizli ve açık her türlü çirkinliğin yasaklanması gibi konular mevzu bahis edilmiş olsa da özellikle tevhit akidesi ilk olarak en mufassal bir şekilde bu surede anlatılmıştır. Surenin önceki surelerde işlenen konulara yeni ve farklı boyutlarla değinmesi, davetin artık Kureyş'in dışına yapılmaya başladığını andırır mahiyettedir ki bu durum Hicr suresinde bulunan, “*Sana emredileni ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir*” emrinden sonraki süreci tam olarak yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'e yöneltilen Hicr suresindeki daveti haykırma ve açıkça ortaya koyma emri, artık İslam davetini her yönden kuşatan ve Mekkelilere ulaşma imkânını tamamen engelleyen Kureyş müşriklerinin tutumlarının ardından bu davetin Arap kabilelerine yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Surenin içinde daha önceki surelerde işlenen konulara ek olarak Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğuna ve Kur'an'ın Allah'la olan bağlantısına dair Kitap Ehli'ne deliller sunulmuş olması ve Arapların inançları, hayvanlar ve ekinler hususundaki gelenekleri, adakları ve çocuklarını öldürmeleri ile ilgili bölümler bulunması artık davetin seyrinin değiştiğine ve yeni muhatapların varlığına delildir. Sure, hayvancılıkla (en'âm) uğraşan Mekke dışındaki çevre köy ve kabilelerin hayatları ile doğrudan ilgili olan hususlara da yer vermekte, özellikle hayvancılıkla ilgili bazı âdetlerinden bahsetmekte, çölde yaşayan bu insanların bazı yanlış âdetlerini eleştirmekte ve haram kılmaktadır.⁷⁰⁰ Bu ayetlerde hitap özel olarak bu aşamada davetin kendilerine yönelmiş olduğu Mekke dışı kabilelerin liderlerine yönelik olmakla birlikte genel anlamda bütün insanlığadır.⁷⁰¹

En'âm suresinin 84, 85 ve 86. ayetlerinde tam 18 peygamberin ismi geçmektedir. Bu ayetlerden hemen önce Ebu Cehil ve yandaşlarının Hz. Peygamber'in kabilelere yönelik davetini sabote etmek için giriştikleri çabalara işaret eden ve bu sebeple Hz. Peygamber'i teselli eden şu ayetler vardır: “*Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inadına inkâr ediyorlar. Andolsun ki, senden önce de birçok Peygamberler yalanlanmıştı da onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihayet kendilerine yardımımız yetişmişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek bir güç de yoktur. Andolsun Peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor.*”⁷⁰² Ayet peygamber kıssalarının anlatılış gayesini özetler

⁶⁹⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/40.

⁷⁰⁰ En'âm suresinde, bazı cahili âdetleri eleştiren ve helal olan şeylerle, haram olan şeyler ile ilgili bilgiler verilen ayetler için bkz. En'âm 6/136-164.

⁷⁰¹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/55-56.

⁷⁰² En'âm 6/33-34.

mahiyettedir. Nitekim hemen arkasından birçok peygamberin isminin zikredilmesi bunun delilidir.

Tün bu açıklamalardan sonra İslam inancının tevhit, ahiret ve nübüvvet gibi belli başlı ilkelerini ve onların günlük hayata uygulanışlarını farklı yönlerden ele alan ve bunları izah ederken muhaliflerin yanlış inançlarını reddeden, itirazlarına cevap veren, kendilerini uyaran ve o zaman çeşitli işkencelere uğrayan Hz. Peygamber'i ve müminleri teselli eden En'âm suresinin,⁷⁰³ Kur'anî söylemin müşriklere karşı sertleştiği, Kur'an'ın muhataplarının Mekke dışındaki insanlara da yöneldiği, böylece İslam davetinin seyrinin değiştiği ve bu konuda aşama kaydedildiği boykot veya sonrasındaki bir dönemde nazil olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca sure hakkında nakledilen rivayetler ve surenin bölümleri arasındaki bütünlük ve uyumluluk, onun bir defada nazil olduğunu ya da bölümlerinin arka arkaya nazil olduğunu bize göstermektedir.

En'âm suresinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetler şunlardır:

“Hani İbrahim, babası Âzer’e, “Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Ben seni de, kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum” demişti. (74) İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. (75) Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da “Ben öyle batanları sevmem” dedi. (76) Ay’ı doğarken görünce de “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapkınlardan olurum” dedi. (77) Güneşi doğarken görünce de “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi. (78) “Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.” (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: “Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin O’na ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?” (80) “Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri O’na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.” (81) İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır. (82) İşte kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. (83) Biz ona İshak’ı ve Yakub’u armağan ettik.

⁷⁰³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/63. En'âm suresinin muhtevası hakkında bilgi için bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/374-376; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/223-224; Mevdûdî, *Tefsîmu'l-Kur'an*, 1/527-531; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 7/123-125; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 2/55-57; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1/376-377; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/368-369.

Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nûh'u da hidayete erdirmiştik. Zürriyetinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. (84)”

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Araplar, Hz. İbrahim'in üstünlüğünü kabul ettikleri için, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in babası ve kavmine karşı yapmış olduğu münazarasını, Kur'an'ın birçok suresinde anlatmak suretiyle bunu müşrik Araplara karşı bir delil kılmıştır.⁷⁰⁴ Arapların ısrarla savundukları şirkin batıllığı ve akli bir temel üzerine oturmadığı gerçeği, kendi geleneklerinde saygın bir yere sahip olan Hz. İbrahim'in diliyle eleştiriye tabi tutulmuştur.⁷⁰⁵

Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle olan kıssası daha önce Şuarâ ve Meryem surelerinde de farklı bir üslupla ve biraz daha detaylıca anlatılmıştır. En'âm suresinde anlatılan kıssada ise Şuarâ ve Meryem surelerinde aktarılmayan yeni bir şey vardırki o da Hz. İbrahim'in önce yıldızlara, sonra aya ve daha sonra güneşe bakması ve onlara tapmamak için teker teker onlardan uzaklaşmasıdır. Hz. İbrahim, kavmini tevhide davet ederken diğer peygamberlerden farklı bir metot izlemiş, onları akli muhakeme yoluyla ikna etmeyi tercih etmiştir. Bu durumu Hz. İbrahim'in kavmiyle mücadelesinin anlatıldığı diğer kesitlerde de görmek mümkündür.⁷⁰⁶ Hz. İbrahim, babasına ve kavmine doğrudan hitap etmiş, onların taptıkları putlara ve yıldızlara ibadet etmekten uzak durmuş ve onlardan berî olduğunu açıkça ilan etmiştir. Yaşadığı toplumun sahte tanrıların pençesine düşüşünü kendisine dert edinmiş ve bu olumsuzluk karşısında sürekli bir faaliyet içerisinde olmuştur.⁷⁰⁷ Tek olan Allah'a yönelmiş, kavmini Ona yöneltmek için mücadele etmiş ve bu konuda deliller getirmiştir. Tabi bu kıssada anlatılan tüm konular, asıl itibarıyla Peygamber ve müminlerin teselli edilmesi, müşriklerin ise uyarılması ve eleştirilmesi hedefine matuftur. Derveze nüzul dönemi toplumunda bu kıssanın bilindiğini belirtmektedir. Ona göre bu kıssa, Yahudilerin elinde bulunan sahifelerde de anlatılmıştır.⁷⁰⁸

En'âm suresinin ana teması, Allah'ın hükümlerliğini, Onun ilah edilmeye layık tek varlık olduğunu, diğer tapınılan şeylerin herhangi bir otoritesinin olmadığını ortaya koymaktır. Hz. İbrahim kıssası öncesindeki ayetlere bakıldığında âlemlerin rabbinin Allah olduğu, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratanın yine Allah olduğu, mülkün ve hükümlerliğin Allah'ın elinde olduğu konuları ön plandadır. Özellikle ilk ayette “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.*” ve 12. ayette de “*De ki: ‘Şu göklerdekilere ve yerdekilere kimindir?’ ‘Allah’ındır’ de*” buyrulmasından sonra Hz. İbrahim hakkında anlatılan bu olay konuyu somutlaştırmak

⁷⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13/37.

⁷⁰⁵ Zekerîya Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, *Ekev Akademi Dergisi* 14 (2003), 62.

⁷⁰⁶ Bkz. Sâffât 37/91-95; Enbiyâ 21/58-66.

⁷⁰⁷ Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, 62.

⁷⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 4/117.

adına delil olarak sunulmuştur. Nitekim kıssalar anlatılmak suretiyle soyut fikirlerin somut olaylarla tasvir edilmesi Kur'an'da tercih edilen etkili anlatım üslubundan biridir.⁷⁰⁹ Kıssa içinde geçen “وَكَذَلِكَ” (ve-kezalike) kelimesi, “aynı şekilde” anlamına gelir ve daha önce geçen bir şeye bağlı olarak kullanılır. Cenab-ı Hak bu kelimeyi, “ey Muhammed! Biz sana göklerin ve yerin mucizelerini, delillerini ve kanıtlarını görüp kavrama imkânını verdiğimiz gibi aynı şeyi İbrahim’e de verdik ve ona gösterdik” anlamında kullanmaktadır.⁷¹⁰ İbn Âşûr, Hz. İbrahim kıssasının, “*O (Kur'an) hak olduğu hâlde, kavmin onu yalanladı*”⁷¹¹ ayetinden itibaren gelen ayetlere atıf olarak geldiğini belirtir. Nitekim bu ayetler tevhidin ispatı ve şirkin iptali ile ilgili delil ve mücadelelere şamildir. Bu ayetlerin akabinde, yeryüzünde ilk olarak kesin kanıtlarla ve tavizsiz münazarayla tevhide ilan eden ve şirki iptal eden Hz. İbrahim'den başlamak suretiyle birçok peygamberin kavimleriyle yaşadıkları olaylar, bu ayetlere somut deliller olarak sunulmuştur. Şu kesindirki, Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesi, dinler tarihindeki en etkileyici mücadeledir. Öyleki bu mücadele bir peygamberin babası ve kavmine karşı yaptığı mücadeledir. Bu mücadele müşrik Araplar için, babaları Hz. İbrahim'in müşrik olmadığını ve kavmi içinde hiçbir zaman şirki savunmadığını ispatlayan en büyük kanıttır. Yine Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesi, insanları şirkten uzaklaştırmak için gelen Hz. Muhammed için de en büyük şahittir.⁷¹²

Hz. İbrahim'in gök cisimleri üzerinden Rabbini arayışını anlatan kıssa, Hz. İbrahim'in babasına yönelttiği bir eleştiri ile başlamıştır. Ancak, devam eden kısmında Hz. İbrahim'in, yıldız, ay ve güneş için “*İşte bu benim Rabbim*” dediği, fakat onlarda gözlenen batma ve gözden kaybolma özelliklerinden dolayı Rab olmayacaklarını ifade ettiği belirtilmektedir. Kıssa içerisinde yer alan bu ifadenin, Hz. İbrahim'in muhataplarıyla giriştiği bir tartışma ya da Rabbini henüz tanımazken, kendisini bir Rab arayışına yönlendiren tefekkür esnasında söylenmiş olma ihtimali bulunmaktadır.⁷¹³ Bu kıssada yeni bir üslup söz konusudur ve mantıksal deliller eşliğinde, peygamberler ve mesajlarına dikkat çekilmiş, Hz. İbrahim'in putperest halkı ile tartışmaları ve onları aklın hakemliğine çağırması anlatılmıştır.⁷¹⁴ Kıssada tevhide ait delillere, putlara tapmanın reddedildiğine ve bunu yapan insanların akılsızlıklarına dair işaretler vardır. Allah'a ve Ondan başka ilah olmadığına iman etmenin şek ve şüpheden uzak olması gerektiği, içinde şüphe olan bir imanın makbul olmadığı ve istidlalden uzak taklidi bir

⁷⁰⁹ Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, 62.

⁷¹⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/108.

⁷¹¹ En'âm 6/66.

⁷¹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 7/310.

⁷¹³ Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, 63. Taberî Hz. İbrahim'in yıldızlar, ay ve güneş için “Rabbim”demesi ile ilgili olarak müfessirlerin ileri sürdükleri farklı görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/356-360. Konu ile ilgili görüşler için ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 8/438-440; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/113-127; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 2/39-40; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13/50-58; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/291-296; Harman, “İbrahim”, 21/269-270; Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 242-243; Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, 63-66.

⁷¹⁴ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 281.

imanla yetinilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Hz. İbrahim'e güneşin, ayın ve yıldızların emre hazır beklediklerinin, her gün ve gece bütün gökleri ve yeryüzünü dolaştıklarının gösterilmiş olması, bir peygamber olarak onun kesin bilgiye dayalı bir imana sahip olmasını ve kavminin Allah'tan başka ilah olmadığına kesin olarak inanmalarını sağlamak içindir.⁷¹⁵

Hz. İbrahim'e, göklerle yerin melekûtunun gösterilmesi, kendisine tabiattaki kanunları görececek basiretin verilmesi demektir. Bununla Allah'ın bütün kâinata hâkim olduğu; Sabiîler tarafından tapılan güneşin, ayın, yıldızların ve sair semavi cisimlerin ise ancak Allah tarafından yaratılan şeyler olduğu anlatılmaktadır.⁷¹⁶ Kıssanın akabinde gelen 84. ayette ve devamındaki iki ayette, pek çok peygamberin adı zikredilmiş, ismi zikredilen peygamberlerin en başına Hz. İshak ve Hz. Yakup konulmuştur. Bu ayetlerde Allah'ın peygamberleri ve onların yolunu takip eden soyları övülmüştür ve onlar için Allah katında yüksek dereceler olduğu belirtilmiştir. Bu ayetlerde ibretler vardır ve müşriklere sanki şunu söylemektedir: Siz Allah'ın ayetlerini inkâr ediyor ve Ona ortaklar koşuyorsanız, şunu bilin ki Allah'a iman eden, kendilerine kitap, hikmet ve nübüvvet verilen salih insanlar bulunmaktadır. Kurtuluşunuz sizlerin de onlar gibi iman etmeniz, onları takip etmeniz ve bu konuda tıpkı onlar gibi sebat göstermenize bağlıdır.⁷¹⁷ Ayrıca bu peygamberlerin zikredilmiş olması, peygamberlik zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'e, tarihte gelen pek çok peygamberin yolundan gittiğini, onlara vahyedilen öğretilerin benzerlerinin kendisine de vahyedildiğini hatırlatmaktadır.⁷¹⁸

En'âm suresi İslam davetinin üç temel itikadî dayanağını yani tevhit, ahiret ve nübüvvet inançlarını vurgulayarak başlamakta, ardından Mekke müşriklerinin alaycı ve inkârcı tavırları hatırlatılmakta, şirkin eleştirilmesi ve gayri akli oluşunun ortaya konulması suretiyle onlara cevap verilmektedir. Bu amaçla Hz. İbrahim'in putperestlere karşı gerçekleştirdiği mücadele metodu hatırlatılmakta ve Mekke müşriklerine geçmişte peygamberleri yalanlayan toplumların başlarına gelen azap ile korku anlatılmakta ve hesap gününe özellikle vurgu yapılmaktadır.⁷¹⁹ Bütünü itibarıyla "ulûhiyetin hakikatini" muhtelif sahnelerle arz eden ve insanlara gerçek rablerini etkili örneklerle öğreten surenin⁷²⁰ en genel manada gayesi, kevnî ayetleri⁷²¹ sunmak suretiyle tevhit akidesini beyan etmek ve şirk ile ilgili inançları reddetmektir. Bu durum tam da sure içinde anlatılan Hz. İbrahim kıssasıyla uyum halindedir. Nitekim Hz. İbrahim'in, yıldız, aya, güneşe ve bu cisimleri sembolize eden putlara tapmakta olan babasını ve kavmini uyarma ve onları putlara tapmaktan vazgeçirme gayretinin anlatıldığı kıssa, surenin bu

⁷¹⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/123.

⁷¹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/238.

⁷¹⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/118-119.

⁷¹⁸ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 263.

⁷¹⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekim*, 2/55.

⁷²⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kurân (Kur'an'ın Gölgesinde)*, 5/32-36.

⁷²¹ Bkz. 11-73 ile 95-117 ayetler arası.

genel temasına mutabıktır. Yine En‘âm suresi neredeyse her ayetiyle dinin hakikatini belirlemekte, dini ayakta tutan unsurları tespit etmekte ve oldukça farklı ve şaşırtıcı bir üslup kullanarak muarızlarla mücadele edip onların şüphelerini izale etmektedir. Hz. İbrahim’in gök cisimleriyle yaptığı istidlal ve neticede Rabbini bulması tam da bu şaşırtıcı üslupla örtüşmektedir. Kıssa öncesinde, “*De ki*” ifadesiyle başlayan ayetlerde⁷²² Hz. Peygamber’in tevhit, risalet ve tekrar diriliş gibi konuları insanlara hatırlatması istenmiş, kâinatın yaratılıp yönetilmesinde hiçbir etkisi bulunmayan aciz putlara tapma, doğru yolu gördükten sonra ona sırt çevirme kötülenmiştir. Bu temel itikadi konuların akabinde ise, kendisi gibi aynı şekilde davette bulunan Hz. Muhammed’in atası olan Hz. İbrahim’in kıssasına geçilmiştir. Özellikle 73. ayette belirtilen Allah’ın gökleri ve yeri ‘Hakk’la yarattığı konusu ile kıssa arasında direk bir irtibat fark edilmektedir.⁷²³ Hz. İbrahim’in yıldızla, aya ve güneşe tapmakta olan kavmini uyarma ve puta tapıcılıktan vazgeçirme çabalarını anlatan kıssada hakiki ilaha akli metotla ulaşma hedefi vardır. Hz. İbrahim’in mümin ve hanif kişiliği gözler önüne serilerek özellikle onun soyundan gelmekle övünen Mekke müşriklerinin yolundan nasıl uzaklaşmış oldukları ifade edilmiştir.⁷²⁴

Bu kıssa, Hz. Muhammed’e, atası İbrahim’in de aynı hakikatlere davet ettiğini hatırlatmış ve putları kudsileştiren Arap müşriklere karşı delil olmak üzere anlatılmıştır. Böylece putperest Araplara, karşı çıktıkları Hz. Muhammed’in misyonunun İbrahim Peygamberin misyonu ile aynı olduğu hatırlatılmaktadır. Araplar kendilerini Hz. İbrahim’in takipçileri olarak kabul ettiği, onun soyundan olmakla övündüğü için böyle bir tartışma çizgisi benimsenmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde kıssa, Hz. Muhammed’in peygamberliğine bir delil olarak sunulmuştur.⁷²⁵ Nitekim Mevdûdî, bu düşüncelerimizi destekler mahiyette Hz. İbrahim’in gök cisimleriyle ilgili istidlalde bulunduğu hadisenin anlatıldığı ayetleri açıklarken şöyle bir izahta bulunmuştur:

“İbrahim Peygamber’in hayatında geçen olay, şöyle bir delil getirmek için anlatılmaktadır: Nasıl bugün Peygamber Hz. Muhammed ve izleyicileri Allah’ın hidayetiyle şirki reddetmişler ve yapay tanrıları bırakarak kâinatın tek sahibine teslim olmuşlarsa, daha önce İbrahim Peygamber’de aynısını yapmıştı. Ve nasıl bugün cahil insanlar Hz. Muhammed ile tartışıyorlarsa, daha önce de İbrahim’in kavmi aynı şekilde İbrahim’le tartışmıştı. Ve dün İbrahim’in (as) kavmine verdiği cevabın aynısını, bugün Hz. Muhammed’in izleyicileri karşılardakilere vermektedirler. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed, Hz. Nûh ve Hz. İbrahim’in soyundan gelen tüm diğer peygamberlerin

⁷²² En‘âm 6/33-73.

⁷²³ Allah’ın gökleri ve yeri “*Hakk*”la yarattığı konusu Kur’an’ın birçok yerinde geçmekte ve Allah’ın onları amaçsız yere yaratmadığı ifade edilmektedir. Bazı ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/91; Hicr 15/85; Enbiyâ 21/16; Müminun 23/115; Sâd 38/27.

⁷²⁴ Işık, “En‘âm Suresi”, 9/169.

⁷²⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, 7/533; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur‘ân*, 1/531; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/400.

gittiği yoldan gitmektedir. Bu bakımdan onu inkâr edenler bilmelidirler ki, peygamberlerin yolundan sapmakta ve yanlış yolda yürümektedirler.”⁷²⁶

Hiz. İbrahim’in kavmi Sâbiî dinine mensup idi ve yıldızlara tapıyorlardı. Tanrı olarak kabul ettikleri putlar ise kendi hayal dünyalarında uydurdukları yıldızların şekilleriydi. “*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar*”⁷²⁷ ayetinden de anlaşıldığı üzere Allah’ı biliyor ama ulûhiyette başka varlıkları ona ortak koşuyorlardı. Hiz. Muhammed dönemindeki Arapların şirki de aynen böyledir. Bu sebeple müşrik Araplara Hiz. İbrahim’in kavminin darb-ı mesel olarak sunulması oldukça münasiptir.⁷²⁸ “*Hani İbrahim, babası Âzer’e, “Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Ben seni de, kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum” demişti*”⁷²⁹ ayetinde Hiz. İbrahim babası Âzer ve kavmini sapkınlıkla vasıflandırmış ve önceki kıssalara göre daha sert bir ifade kullanmıştır. Zira babasının ve kavminin sapkınlığı aşikâr olmuş ve Hiz. İbrahim tarafından onlara yapılan tüm nasihatler fayda vermemiştir. Hiz. İbrahim daha önceleri babasını davet ederken hep yumuşak ifadeler kullanmıştır.⁷³⁰ Ancak babasının küfürdeki inadını görünce davetteki üslubunu sertleştirmiştir. Bir davanın anlatılmasında kullanılan üslup ortama göre yumuşak veya sert olabilir. Aynı durum Hiz. Muhammed’in davetinde de görülür. Allah (cc) Hiz. Muhammed’e bir ayette, “*(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*”⁷³¹ emrini vermiş; başka bir ayette ise “*onlara karşı çetin ol*”⁷³² şeklinde hitap etmiştir.⁷³³ Hiz. İbrahim’in babası ve kavmine karşı davet üslubunu sertleştirmesi aslında o anda siyerde yaşananlara da uygun düşmektedir. Zira Hiz. Peygamber yıllardır mücadele etmesine rağmen akrabaları ve kavmi tarafından tepki görmüş, reddedilmiş ve kendisine indirilen vahiy inkâr edilmiştir. Bu sure indiği sırada ise yine en yakınları tarafından boykota ve türlü baskılara maruz kalmıştır. Mekkelilerin sapkınlığı artık tıpkı Hiz. İbrahim’in babası ve kavmi gibi aşikâr bir durum almıştır. Buradan hareketle En’âm suresinden hemen önce nazil olan Hicr suresinin 95 ve 96. ayetlerinde de belirtildiği üzere Hiz. Muhammed’e dik durması ve tıpkı Hiz. İbrahim gibi üslubunu sertleştirmesi mesajı verilmiştir.

Sonuç olarak Hiz. İbrahim’in gök cisimleriyle istidlalde bulunduğunu anlatan bu kıssa, Allah’a şirk koşulan varlıkların geçiciliğini ve zayıflığını ortaya koymakta, insanlara da dünyada ne kadar güçlü, zengin ve saltanat sahibi olsalar da bir gün mutlaka yok olmaya, zayıf düşmeye ve yenilmeye mahkûm olduklarını hatırlatmaktadır.

⁷²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu ’l-Kur’ân*, 1/563.

⁷²⁷ En’âm 6/82.

⁷²⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru ’t-Tehrîr ve ’t-Tenvîr*, 7/320, 323.

⁷²⁹ En’âm 6/74.

⁷³⁰ Bkz. Meryem 19/42-47.

⁷³¹ Nahl 16/125.

⁷³² Tevbe 9/73.

⁷³³ İbn Âşûr, *Tefsîru ’t-Tehrîr ve ’t-Tenvîr*, 7/313-314.

Diğer taraftan ise Allah'ın her daim güçlü ve hâkim olduğunu ve bu konuda asla yerini başkasına bırakmayacağını ispat etmektedir.

5.3.5. Allah'a İtaat ve Emrine Teslimiyet

Allah'a itaat ve teslimiyet, Kur'an'ın en temel konularındandır.⁷³⁴ Sâffât suresinde geçen Hz. İbrahim kıssası özellikle siyer bağlamında ele alındığında Allah'a itaat ve O'na teslimiyetin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Boykot sonrası süreçte nazil olduğunu düşündüğümüz Sâffât suresi, kronolojik tertipte En'âm suresinden sonra ve Lokmân suresinden önce olmak üzere 56. sıradadır.⁷³⁵

Surenin üslup ve muhtevasından Mekke dönemi sonlarına doğru, İsrâ hadisesiyle hicret arasındaki bir dönemde nazil olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'in ve ashabının şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya bulundukları, surenin içerdiği konulardan belli olmaktadır. Surede Müslümanları alaya alan ve onları küçümseyen Kureyşliler uyarılmış, geçmiş peygamberleri inkâr edenlerin başına gelenlerden ibret almaları istenmiş, ölümden sonraki hayatın sahnelerinden örnekler verilmiş, muhatapların düşünce ve gönül dünyasına hitap edilmiştir.⁷³⁶ Câbirî'nin dönemsel taksimatına göre bu sure 4. aşamaya denk gelmektedir. Câbirî bu aşamada, İslam davetinin Mekke'ye Hac mevsiminde gelen Arap kabilelerine arz edildiğini ifade eder. Ona göre Hz. Peygamber'in artık Kureyş müşriklerinin iman etmeleri konusunda iyimserliğini kaybetmesinin ardından attığı bu adım büyük önem arz etmektedir.⁷³⁷ Mevdûdî, surenin içerdiği konu ile o anda yaşanan sîret bağlamında özetle şu değerlendirmelerde bulunur: “Bu surede Rasûlullah'ın (sav) tebliğ ettiği tevhit ve ahiret akidesini alayla karşılayan ve onun peygamberliğini inkâr eden ve vadedilen azabın acele gerçekleşmesini isteyen Mekkeli müşriklerin kısa bir süre içinde hüsrana uğratılacakları ve kendilerini Allah'ın askerlerinin ayakları altında bulacakları ikaz edilmektedir. Bu ültimatom, Rasulullah'ın zafere ulaşacağı ile ilgili hiçbir belirti dahi bulunmadığı ve Müslümanların, günlerini baskı ve zulüm altında geçirdiği bir dönemde verilmişti. O dönemlerde Müslümanların dörtte üçü, ülkelerini terk ederek hicret etmek zorunda kalmışlardı. Rasulullah (sav) ile birlikte Mekke'de kalan 40-50 Müslüman ise, her bakımdan çaresizlik içinde oldukları halde, her türlü zulüm ve işkenceye de hâlâ

⁷³⁴ Konu ile ilgili bazı ayetler için bkz. Nisâ 4/59, 65, 80; Bakara 2/131; Tâhâ 20/124; Ahzâb 33/36; Âl-i İmrân 3/26; En'âm 6/162.

⁷³⁵ Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, tertip numarası biraz değişse de bu iki surenin arasında yer almaktadır. (Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.) Sâffât suresinin nüzul zamanı ile ilgili bilgi için bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 11/117; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, 4/32; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 23/64; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 23/81; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/517; Bekir Topaloğlu, “Sâffât Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2008), 25/465.

⁷³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/7; Topaloğlu, “Sâffât Suresi”, 25/466.

⁷³⁷ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/5-18.

dayanmaktaydılar. Böyle bir ortamda, Rasulullah'ın (sav) ve bir avuç çaresiz Müslümanın zafere ulaşacaklarını hiç kimse tahmin dahi edemezdi. Hatta çoğu insan bu hareketin Mekke dağları arasında yok olup gideceğini sanıyordu. Fakat daha 15-16 yıl bile geçmeden Mekke fethedildi ve oradaki müşrikler Allah'ın önceden bildirdiği gibi kendilerini Allah'ın askerlerinin ayakları altında buldular.”⁷³⁸

Sâffât suresi, Allah'ın birliği, vahy, öldükten sonra dirilme ve hesap gibi temel İslam inançlarını konu edinen ve bunları toplumda yerleştirmeyi hedef alan diğer Mekki surelerin özelliğini taşımaktadır. Surede özellikle tevhit ilkesi ve sorumluluk bilincinin oluşmasını sağlayan âhiret inancı üzerinde durulmakta, müşriklerin Allah hakkındaki yanlış tasavvurları, melekler ve cinlerle ilgili iddiaları iptal edilmektedir. Kıssalara geçilmeden önce, “*Uyarıldığı halde yola gelmeyenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!*”⁷³⁹ ayeti, Mekke kâfirlerini Hz. Muhammed'i yalanlama hususunda sakındırmakta⁷⁴⁰ ve hemen akabinde gelen kıssaların anlatılış gayesini ifade etmektedir. İnsan türünün ilk döneminden itibaren başlayan hak-batıl mücadelesinin bazı safhalarına değinmek üzere Nûh, İbrahim, İsmail, İshak, Musa, Harun, İlyas, Lût ve Yunus peygamberin kıssalarından söz edilerek karşılaştığı güçlükler sebebiyle Hz. Muhammed bir taraftan teselli edilirken diğer taraftan gelecek için ona ümit verilmektedir. Ayrıca bu kıssalarla Kureyş'e, böyle inkârda diretmeye devam ederlerse sonlarının geçmişteki inkârcılar gibi olacağı ve Hz. Muhammed'in tıpkı geçmişteki peygamberler gibi muzaffer olacağı mesajı da sunulmaktadır. Netice itibarıyla Allah (cc) bu surede öncekilerin doğru yoldan saptıklarını haber verdikten sonra bu durumu detaylandırmak ve örneklendirmek için peygamberlerin kavimleriyle mücadelesini içeren altı kıssayı serdetmiştir.⁷⁴¹ Bu kıssalardan her biri, peygamberlerin kendilerini Allah'a adanmalarını ve ihlaslarını belirgin olarak ön plana çıkarmakta, ayrıca her kıssa kendine özgü bir yönüyle Hz. Peygamber'in kendi kavmiyle olan mücadelesine ve özellikle de davetine benzer yönler taşımaktadır.⁷⁴²

Suredeki kıssalarda dikkat çeken hususlardan birisi, Hz. İbrahim'in kurban kıssası dışında diğer tüm kıssaların özet mahiyette anlatılmış olmalarıdır. Kıssaların özet olarak sunulması davetin seyrinin değişmesi açısından değerlendirilebilir. Nitekim Hicr süresiyle birlikte İslam daveti artık Mekke dışına da yönelik bir hal almış, İslam'la yeni tanışan bu insanlara Kur'an'da daha önce tafsilatlı bir şekilde anlatılan bazı Peygamberlerin kıssaları âdetâ özet olarak onlara tekrar sunulmuştur. Dikkat çeken diğer bir husus ise her kıssanın sonunda, vazifelerindeki sebat ve kararlılık sebebiyle neticede peygamberlerin galip kılındığı, selamete erdirildiği ve mükâfatlandırıldığı,

⁷³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/7-8.

⁷³⁹ Sâffât 37/73.

⁷⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/476.

⁷⁴¹ Sâffât suresinin muhtevası hakkında bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/207; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/7-8; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/27; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/59-66; Topaloğlu, “Sâffât Suresi”, 25/465-466; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 214.

⁷⁴² İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 129.

sonradan gelenler içerisinde namlarının devam ettirildiği ve yâd-ı cemil ile anıldıklarının belirtilmiş olmasıdır.⁷⁴³ Hz. İbrahim kıssası içinde geçen, “Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrahim’e selâm olsun. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o mümin kullarımızdandı” ifadelerinin aynısı Hz. Nûh,⁷⁴⁴ Hz. Musa, Hz. Harun⁷⁴⁵ ve Hz. İlyas⁷⁴⁶ için de kullanılmıştır. Bu durum, yıllardır Mekke’de olmadık eziyet ve baskılara rağmen vazifesinde sebat gösteren Hz. Muhammed’e ve onunla birlikte hareket eden Müslümanlara, hicret ile birlikte selamet yollarının açılacağı, sayılarının çoğalacağı, Hz. Muhammed’in isminin sonradan gelenler içinde güzelce anılacağı ve İslam’ın en büyük bir üstünlük vesilesi olacağı müjdesini taşımaktadır. Dolayısıyla bu kıssalarda İslam’ın güçlendiği ve Medine’de mükâfat döneminin yaklaştığı müjdesi verilerek Hz. Muhammed ve Müslümanlara zımni bir moral desteği ve doğru yolda yürümeye devam etmelerine yönelik bir teşvik sunulduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Sâffât suresinin nazil olduğu zaman ve içeriği hakkında yapılan bu değerlendirmelerden sonra Hz. İbrahim kıssasına geçebiliriz:

“İbrahim de onun taraftarlarından idi. (83) Hani o, Rabbine temiz bir kalple gelmişti. (84) Hani babasına ve kavmine şöyle demişti: “Siz neye tapıyorsunuz?” (85) “Allah’ı bırakıp da birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?” (86) “O hâlde, âlemlerin Rabbi hakkında görüşünüz nedir?” (87) İbrahim, yıldızlara baktı ve “Ben hastayım” dedi. (88-89) Bunun üzerine arkalarını dönüp ondan uzaklaştılar. (90) İbrahim, onların putlarının tarafına gizlice gitti ve şöyle dedi: “Yemez misiniz?” (91) “Ne diye konuşmuyorsunuz?” (92) Derken üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi. (93) Kavmi (telaş içinde) koşarak ona doğru geldi. (94) İbrahim, şöyle dedi: “Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?” (95) “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.” (96) Kavmi, “Onun için bir bina yapın, (içinde ateş yakın) ve onu ateşe atın” dedi. (97) Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de onları en alçak kimseler kıldık. (98) İbrahim, şöyle dedi: “Ben Rabbime (O’nun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir.” (99) “Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.” (100) Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. (101) Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi. (102) Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” (103,104) “Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Biz

⁷⁴³ Sâffât 37/75-82, 114-148.

⁷⁴⁴ Sâffât 37/78-81.

⁷⁴⁵ Sâffât 37/119-122.

⁷⁴⁶ Sâffât 37/129-132.

iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.” (105) “Bu apaçık bir imtihandır.” (106) Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık. (107) Sonradan gelenler arasında ona güzel bir nam bıraktık. (108) İbrahim’e selâm olsun. (109) İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. (110) Çünkü o mümin kullarımızdandı. (111) Biz onu salihlerden bir peygamber olarak İshak ile de müjdeledik. (112) Onu da İshak’ı da uğurlu kıldık. Her ikisinin nesillerinden iyilik yapanlar da vardı, kendine apaçık zulmedenler de. (113)”

Sâffât suresinde anlatılan kıssalar dizisinin ikinci halkasını oluşturan Hz. İbrahim kıssası, diğer kıssalara oranla daha uzun anlatılmış ve dikkat çekici mesajları içermiştir. Tevhit uğrunda kavmine karşı verdiği mücadelenin anlatıldığı bu kıssada Hz. İbrahim, Rabbine olan itaati ve emrine teslimiyetiyle tebarüz etmektedir. Kıssanın birinci bölümünde anlatılanlar daha önce nazil olan Şuarâ ve Meryem surelerinde daha tafsilatlı geçmektedir. Burada ise farklı bir üslup ve bazı ziyadeler ile tekrar edilmiştir. Zaten bu durum, kıssanın ve ondan çıkarılacak ibretin tamamlanması için tüm kıssalarda geçerli olan Kur’ani hikmetin gereğidir.⁷⁴⁷

Hız. İbrahim’in hayatı iki bölümden oluşur. Babasını ve kavmini davet ettiği dönem ve ateşe atılma hadisesinden sonra hicret ettikten sonraki dönem. Burada anlatılan kıssanın 99. ayete kadar olan kısmı, Hız. İbrahim’in babası ve kavmi ile yaşadıklarını özetler mahiyettedir. Kıssanın ikinci bölümünde ise hicret sonrası yaşananlar içinde en önemli olaylardan biri olan kurbanlık evlat hadisesi anlatılmıştır. Hız. İbrahim’in hicret öncesi hayatı Hız. Peygamber’in Mekke hayatını özetler gibidir. Nitekim Hız. Peygamber’de benzer durumlarla karşılaşmıştı. Hız. İbrahim’in hicret sonrası hayatı da Hız. Muhammed’in Medine’ye hicret sonrasında karşılaşacağı güzel günleri müjdelere mahiyettedir.

Sâffât suresinde anlatılan bu kıssa, Kur’an’ın değişik surelerinde anlatılan Hız. İbrahim ile ilgili hadiselerin büyük bölümünü özetlemesi açısından da düşünüldüğünde çok önemlidir. Öyleki bu kıssa, Hız. İbrahim’in yaşamı boyunca başına gelen olayları tarihi seyir açısından kronolojik bir sırayı takip eder tarzda gelmiştir. Kıssanın başında geçen, “İbrahim de onun taraftarlarından idi.”⁷⁴⁸ ayetinde ki “o” zamirinin nereye râcî olduğu noktasında iki farklı görüş vardır. Daha açık ve kuvvetli görüşe göre, bu zamir Hız. Nûh’a râcî olup bu durumda ayet, Hız. İbrahim’in Hız. Nûh’un fırkasından, yani onun onun soyundan ve dinini benimseyenlerden olduğunu ifade eder. Zamirin Hız. Peygamber’e râcî olduğunu söyleyenlere göre ise mana şudur: Hız. İbrahim Hız. Peygamber’in dinine ve ilkelerine göre konuşan bir peygamberdi.⁷⁴⁹ Her nebi, kendinden önceki nebinin şîâsından yani dinindendir. Dolayısıyla Hız. Muhammed de

⁷⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 4/220.

⁷⁴⁸ Sâffât 37/83.

⁷⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 26/146. Ayrıca bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/478; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 19/563; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 10/3219; Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/162; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 23/136-137.

Hız. İbrahim'in dini üzerindedir.⁷⁵⁰ Burada Hız. Muhammed'in risaletini ve getirdiği dini inkâr eden, buna karşın kendilerini Hız. İbrahim'in dinine nispet eden Mekkeli müşriklere, hakikatin kendi düşündükleri gibi olmadığına, Hız. İbrahim'in misyonunun Hız. Muhammed'le aynı olduğuna dair bir mesaj vardır.

Hız. İbrahim'in ateşten kurtarılması ve sonrasında, “*İbrahim: ‘Ben Rabbim uğrunda sizi bırakıp gidiyorum; O beni doğru yola eriştirir’ dedi*”⁷⁵¹ ayeti, Mekke’de o sırada kendilerine her türlü baskı ve şiddetin uygulandığı Hız. Muhammed ve inananlara teselli mesajı vermektedir. Çünkü onlar da tıpkı ataları Hız. İbrahim'in, kavmi tarafından bir bina yapıp içindeki ateşe atılması gibi, bir mahalleye sıkıştırılmışlar, aç ve susuz bırakılmışlardır. Allah (cc) Hız. İbrahim'i, kurtarmış ve o da bütün ihlası ve samimiyetiyle Rabbine hicret etmiştir. Allah daha sonra ona yaşayan milletler içinde büyük bir nam bırakmıştır.⁷⁵² Hız. Muhammed ve sahabiler de yakında Allah'ın rızasını kazanmak için din uğrunda doğup büyüdükları memleketi bırakıp gidecekler, Allah onları mutlaka muvaffak kılacak ve kâfirlere karşı üstünlük nasip edecektir. “*İbrahim’e selam olsun*”⁷⁵³ ayetindeki selamdan maksat, sonraki dönemlerde yaşayan bütün insanlar arasında ve bütün din mensubları tarafından Hız.İbrahim'den güzel övgülerle söz edilmesidir.⁷⁵⁴ Burada da Hız. Muhammed'e tıpkı Hız. İbrahim'e tabi olan nesiller verildiği gibi kendisine de tabi olacak büyük bir ümmetin verileceği ima edilmiştir.⁷⁵⁵

Bu kıssa üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri, Hız. İbrahim ile oğlu Hız. İsmail'in sınırsız teslimiyetini ifade eden kurban olayıdır. Kurbanlık evlat hadisesi, Mekkî surelerdeki diğer Hız. İbrahim kıssasının temel bağlamına uygun olarak, peygamberlerin mesajlarına dikkat çekmeyi hedeflemektedir.⁷⁵⁶ Nitekim Kur'an'da anlatılan Hız. İbrahim kıssasında tevhit mesajının önemli bir boyutu olan Allah'a iman ve tam teslimiyet vurgusu taşır. Bu vurgu birçok ayette kendisini göstermekle birlikte⁷⁵⁷ hiç şüphesiz bunun en çarpıcı örneği burada anlatılan kurbanlık (zebîh) kıssasıdır. Daha önce nazil olan surelerde hiç zikredilmemiş olan bu hadisede Hız. İbrahim rüyasında gözü gibi koruması gereken oğlunu kurban ettiğini görmüştür. Hız. İbrahim derhal durumu oğluna bildirmiş, oğlu da Yüce Allah'tan gelen bir emir olduğuna bilinciyle bu talebe rıza göstermiştir. Bunun üzerine Yüce Allah sınırsız bir teslimiyet göstererek imtihanı başarıyla geçen Hız. İbrahim'e boğazlaması için bir kurbanlık göndermiştir. Kıssada Hız. İbrahim'in biricik oğlunu kurban etmeyi göze alışının zikredilmesi, sadece kendilerini Hız. İbrahim'e nisbet etmek suretiyle övünen kâfirlere yönelik bir uyarı değil;

⁷⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 478.

⁷⁵¹ Sâffât 37/99.

⁷⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/576.

⁷⁵³ Sâffât 37/109.

⁷⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/482.

⁷⁵⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 23/163.

⁷⁵⁶ Câbirî, *Medhal*, s. 282.

⁷⁵⁷ Bkz. Şuarâ 26/77-82; En'âm 79; Bakara 131.

aynı zamanda Müslümanlara, mümin bir kimsenin Allah'ın rızası için her şeyi nasıl göze aldığı örneği verilerek, İslam'ın gerçek ruhu öğretilmek istenmiştir.⁷⁵⁸

Malesef diğer birçok kıssada yer, zaman ve şahısların tespit edilmeye çalışılması gibi, bu kıssada da ibret ve ders yönü olan Allah'a iman ve teslimiyetin nasıl olması gerektiği mesajından ziyade kıssa içinde belirtilmeyen kurbanlığın kim olduğu hususu üzerinde kafa yorulduğunu ve tefsir kitaplarında bununla ilgili malumatlara detaylı bir şekilde yer verildiğini görüyoruz. Kıssa âdeti kurbanlık İshak mı İsmail mi meselesine indirgenerek yorumlanmıştır.⁷⁵⁹ Biz burada zebîhin kimliği tartışmalarına girmek istemiyoruz.⁷⁶⁰ Nitekim Âzer'in Hz. İbrahim'in öz babası mı değil mi, ya da kurbanlık İsmail mi İshak mı konularının ön plana çıkarılması, beraberinde kıssa içindeki derin tevhit ve ahlak mesajlarının gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple bu tür yorumlara girmeden kıssa içindeki mesajların nüzul dönemindeki olgusal karşılığını tespit en doğru tahlil olsa gerekir.⁷⁶¹ Kur'an'ın birçok yerinde İsmail ve İshak'tan bahsetmesine rağmen böyle önemli bir konuda kurbanlığın hangisi olduğundan bahsedilmemiş olması, belki de Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında bu konuda bir hilafın çıkmasını önlemeye yönelik olup hedef, özellikle hicret sonrası münasebetin had safhaya varacağı Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'in risaletini tasdik etmelerini ve Kur'an'ı kabul etmelerini sağlamaktır.⁷⁶²

“*Lâkin her ikisinin neslinden iyi kimseler olacağı gibi, kendine açıktan açığa kötülük edenler de olacak*”⁷⁶³ ayeti, Hz. İbrahim'in soyunun durumunu ortaya koymaktadır. Bu ayette Hz. Peygamber ve onunla birlikte olan Mekkeli müminler ile Mekke ehli olan müşriklerin hali misal olarak verilmiş, kendilerini Hz. İbrahim'in zürriyetinden gören müşrik Araplara ince bir göndermede bulunarak, onların bu övünmelerini iptal etmiştir. Zira Hz. İbrahim'in soyu içinde kendine zulmedip şirke düşenlerin de olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple övünmelerinin yersiz olduğu ve kendilerinin ayette bahsedilen, “*kendilerine kötülük edenler*” tarafını oluşturdukları mesajı verilmiştir.⁷⁶⁴

Netice itibarıyla babası ve kavmi ile tevhit mücadelesinde birçok sıkıntıya maruz kalan, hicret etmek zorunda bırakılan ve evladını kurban etmekle karşı karşıya kalan, ancak tüm bu imtihanları ihlas ve teslimiyetle karşılayan Hz. İbrahim kıssası, şirki defetmede çok sebat eden ve bu uğurda çok eza ve işkenceye maruz kalan Hz. Muhammed'in o an ki haline tercüman olsun diye anlatılmıştır. Kıssada Hz. Muhammed'den Allah'a itaat ve O'na teslimiyet noktasında tavizsiz olması istenmiş ve

⁷⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/8.

⁷⁵⁹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 244.

⁷⁶⁰ Konu hakkında yapılan yorumlar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/587-600; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/61-65; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/153-155; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/26-27; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 23/157-159; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/63.

⁷⁶¹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 278.

⁷⁶² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 23/156.

⁷⁶³ Sâffât 37/113.

⁷⁶⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 23/162-163.

tıpkı Hz. İbrahim gibi şirk diyarından hicret edeceği ve neticede büyük bir ümmetin kendisine tabi olacağı müjdesi verilmiştir.

5.3.6. Nebevi Gelenekte Hz. Muhammed'in Nübüvveti

Boykot sonrası süreçte nazil olan ve içerisinde Hz. İbrahim'in isminin geçtiği surelerden biri Şûrâ suresidir. Bu surede geçmiş peygamberlerin daveti ile Hz. Muhammed'in davetinin temel prensipler açısından bir ve aynı olduğunu vurgulayan bir ayet içinde örnek olarak sunulan bazı peygamberlerle birlikte Hz. İbrahim'de anılmıştır. Şûrâ suresi kronolojik tertibe göre Mekke döneminde, Fussilet suresinden sonra ve Zuhruf suresinden önce olmak üzere 62. sırada nazil olmuştur.⁷⁶⁵ Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin kahir ekseriyetinde, tertip numarası biraz değişse de bu iki surenin arasında yer almaktadır.⁷⁶⁶ Nüzul zamanıyla ilgili kesin kayıt bulunmamasına rağmen bu surenin muhtemelen Mekke döneminin ikinci yarısında veya İsrâ hadisesi ile hicret arasında nazil olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁷ İbn Âşûr, surenin bi'setin 9. senesinde ve Akabe biatının gerçekleştiği gece nazil olduğunu, çünkü surenin 38. ayetinin Ensar'dan bahsettiğini belirtmiştir.⁷⁶⁸ Câbirî ise Şûrâ suresinin 8. yılda indirilmiş olmasını kuvvetli bir ihtimal olarak görür. Çünkü ona göre Hâ-Mîm surelerinin tamamı 7. ve 10. yıl arasında indirilmiştir.⁷⁶⁹ Yine Câbirî'nin dediği gibi, “*De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum*”⁷⁷⁰ ayeti surenin muhasara öncesi ya da muhasara devam ederken nazil olduğu ve böyle bir ortama hitap ettiği noktasında bize fikir vermektedir.⁷⁷¹ Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib Mahallesi'nde müşrikler tarafından muhasara altında tutulduğu sürede fiilen vahye muhatap olacak kimse bulunmuyordu. Çünkü Müslümanların büyük çoğunluğu Habeşistan'a hicret etmişlerdi ve Hz. Peygamber'in yanında sadece aile efradından birkaç kişi kalmıştı. Câbirî bu süreçte indirilen Hâ-Mîm surelerinin hem içerik itibarıyla hem de söylem yapısı itibarıyla yeni bir karakter arz ettiklerini belirtir. Bu surelerde konular değişik bir üslupla ve özet olarak anlatılmakta ve içeriğe ilave olarak yer yer Hz. Peygamber'e yönelik sabır ve

⁷⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/207; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/23; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/131. Nöldeke'ye göre Şûrâ suresi üçüncü mekkî dönemin içinde 83. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.)

⁷⁶⁶ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁷⁶⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/209; Topaloğlu, “Şûrâ Suresi”, 39/239.

⁷⁶⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/24.

⁷⁶⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/115.

⁷⁷⁰ Şûrâ 42/53.

⁷⁷¹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/122.

kararlılık mesajları eklenmekte, onu teselli edecek ifadeler kullanılmakta, yolun sonunda zaferin kendisinin olacağı vurgulanmaktadır.⁷⁷²

Şûrâ suresi hem Kur'an'ın diğer surelerinde hem de diğer ilahi kitaplarda tekrar tekrar vurgulan bir içeriğe sahiptir.⁷⁷³ Nitekim içinde geçen konularla sanki o ana kadar nazil olan sureler özetlenmiş ve daha sonra nazil olacak surelerin konularına temas edilmiştir. Surenin en çok üzerinde durduğu konu, “vahiy ve peygamberlik”tir. Surede Hz. Muhammed’e gelen bilgilerin Allah’ın vahyi olduğu, önceki peygamberlere gelenle kendisine gelen vahyin aynı kaynaktan olduğu bildirilmektedir. Sure, üç temel itikat ilkesini yani tevhit, ahiret ve peygamberlik konularını ele almakta ve defalarca tekrarlanan bu davet bir defa daha dile getirilmektedir. Çünkü vahyin gelmeye başlamasının üzerinden on yıla yakın bir zaman geçtiği halde Rasulullah’ın muhatapları çoğunlukla vahye karşı direnmeye ve tutumlarını sertleştirmeye devam edince nazil olan ayetler de yapılan tüm baskı ve tepkilere rağmen en temel hakikatleri savunmaya devam etmiştir. Bu üç temel itikad ilkesine ilaveten Şûrâ suresinde ahlak konusu da işlenmekte, Allah’ın yaratma kudretine, kâinatta devam eden yasaların onun gücünün bir eseri olduğuna işaret edilmekte, Allah’a ortak koşanların ahirette karşılaşacakları ceza ve iman edip iyi işler yapanlara verilecek mükâfat dile getirilmektedir. Dini anlatma vazifesi olan Hz. Peygamber’in birçok sıkıntı ile karşılaşacağı belirtilmekte, buna karşılık sabretmesinin daha hayırlı olacağına temas edilerek kendisine teselli verilmektedir.⁷⁷⁴

Sure içinde Hz. İbrahim’den bahseden ayet şöyledir:

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslam dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.” (13)

Yukarıda da izah ettiğimiz gibi Şûrâ suresi, başından sonuna kadar Hz. Muhammed’e bildirilenlerin Allah tarafından vahyedilmekte olduğu, önceki peygamberlere bildirilenlerle ona vahyedilenlerin aynı kaynaktan geldiği, tüm peygamberlerin ortak paydaya ve aynı temel ilkelere sahip oldukları, bu sebeple aralarında temel hüküm ve ilkeler açısından birlik bulunduğu ana fikrini ortaya koymaktadır.⁷⁷⁵ İçinde Hz. İbrahim’in geçtiği ayet, sureye hâkim olan bu ana fikre uyumlu bir manaya sahiptir. Ayet, inanç ve temel ibadet konuları gibi bütün peygamberlerin getirdiği dinin müşterek noktalarına “din” adını vermiş ve insanları buna davet etmiştir. Dinin sahibi Allah’tır ve bu sebeple onun gerçek sınırlarını sadece

⁷⁷² Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/390.

⁷⁷³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/729.

⁷⁷⁴ Şûrâ Suresi hakkında bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 5/209-212; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/24-25; Sâbüni, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/131; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/726-727; Topaloğlu, “Şûrâ Suresi”, 39/239-240.

⁷⁷⁵ Mesela bkz. Şûrâ 42/3. Ayrıca bkz. Nisâ 4/163.

Allah'tan gelecek vahiy belirler. Ayette, dört peygamber örnek gösterilerek, geçmiş peygamberlerin daveti ile Hz. Muhammed'in daveti arasındaki temel prensiplerin bir ve aynı olduğu vurgulanmakta, böylece, “*De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim”*”⁷⁷⁶ mealindeki ayette işaret edildiği gibi Hz. Muhammed'in türedi olmadığı beyan edilerek Arapları ikna yolu hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu ayet, İslam dininin tıpkı diğer peygamberlere vahyedilen tevhit dini gibi, Hz. İbrahim'e vahyedilen dinin de devamı olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Yine ayette İslam dinini yüceltmek ve ondan yüz çeviren kâfirlere göndermede bulunmak gayesiyle hitap Hz. Peygamber ve müminlere yöneltmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'den, davetinde ve tavrında sebatkâr olması, böyle yaptığı takdirde daha önceki peygamberler gibi kazananın kendisi olacağı mesajı verilmektedir.⁷⁷⁷

Bu ayette Hz. İbrahim, peygamberlik müessesesinin en temel ve zirve noktasında bulunan ve ülü'l-azm olarak isimlendirilen Hz. Nûh, Hz. Muhammed, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi peygamberlerle birlikte anılmıştır. Ayette sadece bu peygamber isimlerinin zikredilmesi dikkat çekicidir. Görülen o ki, Kur'an'a muhatap olan Arapların Hz. Muhammed'den önce peygamberler geldiğine dair bilgileri vardı ve bu zikredilenler, onların nezdinde daha çok bilinen isimlerdi. Bu dört peygamber içinde zikredilen Hz. İbrahim'in getirdiği din Araplar arasında Hz. İsmail aracılığıyla yayılmış ve en tanınan din halini almıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dine müntesip olanlara ‘Hanif’ adı veriliyordu. Araplar hac, sünnet ve misafirperverlik gibi konularda bu dini takip ediyorlardı. Ayette Hz. Nûh'un dininden sonra Hz. Muhammed'e nazil olan vahye geçilmiş olması, bu ikisinin ilk ve son din olmalarına işaret etmek ve aralarında gelen diğer dinlerle birlikte hepsinin aynı kaynaktan geldiklerini ve temelde müşterek olduklarını belirtmek içindir. İslam dini en başta Hz. Nûh, en sonda Hz. Muhammed ile ve ikisi arasında başta Hz. İbrahim, Musa ve İsa ile tebliğ edilen hak dindir. Allah, Müslümanlara bütün dinler içerisinden, sadece Nûh'a ve diğer peygamberlere emrettiklerini gerçek din kılmıştır. Bütün peygamberler Allah'ın tevhit dinini, yani İslam'ı tatbik için gönderilmiş; hepsi, zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için doğru din ile gelmiş, tefrikayı kaldırmak için tevhide davet etmişlerdir. Her bir peygamberin getirdiği din içinde zamanın ihtiyacına göre değişen ve daha önce gelen peygamberin dininde bulunanı yürürlükten kaldıran çeşitli hükümler elbetteki bulunmaktadır. Ancak bütün nebiler ve rasuller, şeriatleri ve hükümleri farklı olsa da⁷⁷⁸ hepsi insanları Allah'ın birliğine ve sadece O'na kulluk yapmaya davet etmek için gönderilmiştir.

Ayette zikredilen bu peygamberlerin aynı tavsiyeleri almış olduklarının belirtilmiş olması, o dönem de yaşayan Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'in

⁷⁷⁶ Ahkâf 46/9.

⁷⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/443; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/49; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/726.

⁷⁷⁸ Mâide 5/48.

getirdiği vahiy hususunda hâlâ dedikodu yaptıklarını ve önceki peygamberlerle irtibatı olmadığını savunduklarını bize hatırlatmaktadır. Bu ayetle onlara cevap verilmiş ve bunun tarihte ilk defa olmadığı, Allah'ın benzer hakikatleri daha önce de insanlara hidayet rehberi olarak seçtiği kullarına bildirdiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu dört peygambere saygı duyan Hz. Muhammed'e de saygı duymalı, onlara inanan ona da inanmalıdır. Kısacası ayette geçen “din” kelimesi ilahi dinlerin tamamını ifade eden geniş anlamıyla kullanılmıştır. Hz. Muhammed yeni bir din icat etmemiştir ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ilk kişi değildir. Hz. Muhammed önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri aynı dini insanlara tebliğ eden ve daha önceki peygamberlerin çizgisini takip eden son peygamberdir. Yani, onlara verilen hidayet şimdi Hz. Muhammed'e verilmiştir.⁷⁷⁹ Mekkeli müşrikler ve Medine'de yaşayan Yahudi ve Hristiyanlar bilsinler ki kendi dinleri tahrif edilmeden önce, temelde ve öz itibarıyla bu hak dinin devamıdır. Hz. Muhammed tahrif edilmiş bu dinlerin yerine, daha önceki peygamberlerin getirdiği İslam dinini tebliğ etmek ve onu hâkim kılmak için gönderilmiştir.⁷⁸⁰ Ayette, Hz. Nûh'tan başlayarak Hz. Muhammed'e kadar gönderilen tüm peygamberlerin aynı kaynaktan vahiy aldıklarının belirtilmiş olması, Medine'ye hicretle birlikte Ehli Kitap'la münasebet kuracak olan Müslümanlara bu konuda sanki bir ön hazırlık yapmaları gerektiğine de işaret etmiştir. Yahudi ve Hristiyanlara ise Medine'de Müslümanlarla yapacakları görüşmeler öncesinde İslamiyet'le aralarında öz itibarıyla bir farklılık olmadığı mesajı verilmiştir. Zaten surenin 7. ayetinde de belirtildiği üzere, Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an sadece Mekke'de yaşayan insanlara değil, Mekke dışında yaşayan insanlara da hitap etmektedir. Bunun belirtilmiş olması, davetin seyrinin değiştiğini de göstermektedir.

Ayetin başında geçen “شَرَعَ” fiili, “kanun yapmak, hüküm koymak, emretmek” gibi manalara gelir.⁷⁸¹ Bu fiil, Kur'an'da bu anlamda ilk burada kullanılmaktadır. Ayrıca daha önce nazil olan surelerde daha çok tevhit, ahiret, risalet gibi inanç konuları ağırlıklı olarak işlenmiş, ameli konulara pek değinilmemiştir. Bu sure ile birlikte artık Hz. Peygamber'e sadece itikadi konular ve ahlaki prensipler değil, bunun yanında helaller-haramlar, aile, alışveriş, savaş ve diğer hukukla alakalı ahkâm nazil olacaktır. Ayet içinde de geçtiği gibi dinin ikame edilmesi yani ayakta tutulması ancak bu ahkâmın yaşanması ve geçerli olmasıyla mümkündür. Yine ayette geçen, “*Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslam dini), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi*” ifadesi, Mekkelilerin tüm peygamberlerin ortak dini olan İslam'ı reddettiklerini beyan etmektedir. Bu dini

⁷⁷⁹ Konuyu vurgulayan diğer ayetler için bkz: Yûnus 10/47; Hicr 15/10; Nahl 16/43; Mü'min 40/78; Âl-i İmrân 2/144.

⁷⁸⁰ Bu konuda yapılan açıklamalar için bkz. Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 13/13; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, 4/214; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/156-158; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/15-16; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 4/423, 442-443; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/24, 50-51; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 5/209-211, 221; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/131, 135; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/736-737.

⁷⁸¹ İsmâ'il b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğat-i ve Sihâhu'l-Arebiyye*, ed. Ahmed Abdulgâfur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987), 3/1236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/175.

temsil eden peygamberlerden biri de Hz. İbrahim'dir. Mekke dönemi boyunca yapılan davete rağmen nefislerine ağır geldiği için müşrikler bu davete icabet etmediler. Hz. Peygamber'in beşer olmasını, kendileri gibi zengin ve yüksek makam sahipleri varken onun peygamber seçilmesini ve kendi hevalarına uygun hükümlerin inmemesini bahane ederek bu dini kabul etmediler.⁷⁸² Oysa Hz. Peygamber'in kendilerine tebliğ ettiği İslam, ataları olarak gördükleri ve dinine tabi olduklarını söyledikleri Hz. İbrahim'in getirdiği tevhit dininin bir devamıydı. Müşrikler bu konuda ciddi bir yanılgı içine düşmüşlerdi. *"Allah, ona dilediğini seçer"* ifadesi, müşriklerin İslam'ı reddetme noktasındaki gerekçelerinden birine cevap niteliği taşır.⁷⁸³ Cenâb-ı Hak, peygamberliği seçtiği kimselere verdiğini ve insanların onlara boyun eğmeleri gerektiğini, bu hususta soy, sop ve zenginlik gibi şeylerin nazar-ı dikkate alınmayacağını; aksine herkesin Allah'ın seçtiği o peygamberlere boyun eğmeleri gerektiği hususunda aynı olduklarını beyan etmiştir.⁷⁸⁴

Yine bu ayet, Kur'an'ın genelde muhatap olarak aldığı Mekkeli müşriklerle mücadelenin seyrinin değiştiğini, bu konuda işin sonuna yaklaşıldığını bu davette artık yeni bir dönemin başladığını, Mekke müşrikleri dışındaki toplumlara bu dini davetin yapılacağını anımsatmaktadır. Hemen arkasından gelen 14. ayette de *"Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler"* denilmektedir. Bu durum davetin artık sadece Mekke'deki müşriklere değil, son peygamberi kendi içlerinden bekleyen ve bu konuda aslında bilgileri olan Yahudilere de yönelmeye başlayacağını düşündürmektedir. Âlimlerin çoğu, kıskançlık yüzünden ayrılığa düşenlerin Yahudî ve Hristiyanlar olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁸⁵ Hakikaten surenin nüzulü Mekke döneminin sonlarına yakın ve artık Mekke dışında yaşayan değişik toplumlarla münasebetin arttığı bir zamana denk geldiği için bu durum Medine'de Müslümanları bekleyen Ehl-i Kitapla ilişkiler açısından bir ön hazırlık gibidir.

5.3.7. Atalar Dinini Körü Körüne Taklit

Boykot sonrası ve hicrete yakın bir süreçte nazil olduğunu düşündüğümüz, içinde Hz. İbrahim'in babası ve kavmine Allah'ın varlığı ve birliği hususunda söylediği birkaç söze temas eden bir kesitin bulunduğu Zuhurf Suresi, Mekkîdir.⁷⁸⁶ Esas aldığımız

⁷⁸² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/54-55; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/737-738.

⁷⁸³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/55.

⁷⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 27/158.

⁷⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 27/159. Bu görüşü destekleyen bazı ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/19; Beyyine 98/4.

⁷⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/235; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/157; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/149.

kronolojik tertipte Şûrâ suresinden sonra ve Duhân suresinden önce olmak üzere 63. sırada nazil olmuştur.⁷⁸⁷

Zuhruf suresinin nüzul zamanı ile ilgili kesin bir kayıt yoktur. Ancak muhtevassından surenin indiği dönemle, Fussilet ve Şûrâ surelerinin indiği dönemin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu surenin konuları bir zincirin halkaları gibi birbirine benzemektedirler. Hepsi de kâfirlerin Hz. Muhammed'in hayatına son vermek için planlar kurmaya başladıkları bir dönemde nazil olmuştur. Nitekim surenin 79-80. ayetlerinde böyle bu girişime işaret edilmiştir. Dolayısıyla surenin Mekke döneminin sonlarına doğru, İsrâ hadisesiyle hicret arasında indiği sonucuna varılabilir.⁷⁸⁸

Bu sure İslamî davetin karşılaştığı birçok zorluğu ve itirazı açıklamakta, müşriklerin İslamî davet karşısındaki itirazlarını ele almaktadır. Surenin neredeyse tamamı daha önce nazil olan birçok surede olduğu gibi Kureyşlilerin İslam'ın en önemli ilkesi olan tevhit inancına yönelik itirazlarına cevap sadedindedir. Surede kavminin iman etmemesinden dolayı Hz. Peygamber'in içinin daraldığına ve boykot yıllarında ve sonrasında çekilen sıkıntılara bir işaret olduğu görülmektedir. Bu esnada indirilmiş olan Hâ-Mîm surelerinde yer alan tekrarlar, onu teselli ve teşvik etmeye yöneliktir. Nitekim satır aralarında sık sık onun sabırlı olmaya davet edilmiş olması ve ümitsizliğe kapılmaması gerektiğinin söylenmesi bu durumu açıkça göstermektedir. Bu surenin en önemli maksadı, Kur'an-ı Kerim'in Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğunu açıklamak, her şeyi yaratan Allah'ın varlığını deliller ve ayetlerle ispatlamak ve "melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen putperestlere cevap vermektir. Surede, yeryüzünde tevhide yerleştiren ve kendisinden sonra devam etmesini sağlayan Hz. İbrahim'e bir şükran vardır. Ayrıca surede rızıkların taksimi, kâfirlerin pişmanlığı ve kıyamet günü uğrayacakları hüsrân, Firavun ve Hz. Musa arasındaki tartışma ve Hz. İsa ile ilgili bir kesit anlatılmaktadır. Son bölümde ise kıyamet gününe inanan insanların üstünlüğü, kâfirlerin cehennemdeki aciziyeti, göklerde ve yerde Allah'ın ulûhiyetinin kat'iliği ve Hz. Muhammed'e kâfirlerle mücadele etmekten uzak durması ile alakalı verilen emir gibi konular işlenmiştir.⁷⁸⁹

Zuhruf suresinde geçen Hz. İbrahim'le ilgili ayetler şunlardır:

"Hani İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım." (26) "Ben ancak O, beni yaratana taparım. O beni doğru yola iletecektir." (27) İbrahim bunu, belki dönerler diye, ardından gelecekler arasında kalıcı bir söz yaptı. (28)

⁷⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/764; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103. Nöldeke'ye göre Zuhruf suresi ikinci mekkî dönemin içinde 61. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.)

⁷⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/255; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/127; Bekir Topaloğlu, "Zuhruf Suresi", *DİA* (İstanbul, 2013), 44/504.

⁷⁸⁹ Sure hakkında bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/158-159; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/255-256; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/488; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*, 2/133-134; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/149-150; Topaloğlu, "Zuhruf Suresi", 44/504-505; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 241.

Peygamberi inkâr etmek, onun tebliğini engellemeye çalışmak yalnızca son peygamberin mâruz kaldığı bir tepki değildir. Hak dinden uzaklaşmış, şirki yaşam tarzı haline getirmiş birçok kavim, peygamberlerine karşı bu tepkiyi göstermişlerdir. Bunun tipik örneklerinden biri, Hz. Peygamber'in hem soyundan geldiği hem de onun nesilden nesile miras bıraktığı tevhit bayrağının en kâmil mânada taşıyıcısı olan Hz. İbrahim'in kavmidir.⁷⁹⁰

Zuhruf suresinin, Hz. İbrahim kıssasıyla ilgili küçük bir kesitin anlatıldığı 26-28. ayetlere kadar ki bölümünde Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde durulmuş ve Mekkeli müşriklerin din olarak uyguladıkları ve inandıkları şeyler tenkit sadedinde sıralanmıştır. Daha sonra, geçmiş peygamberlerin hitap ettiği zümreler içinde tevhit dinini terk edip atalar kültüne sarılanların bulunduğu, bu sebeple sapkın bir inanca sahip olan bu toplulukların helak edildiğini bildiren ayetlerin akabinde,⁷⁹¹ bazı peygamberlerin kendi ümmetleriyle yaşadıkları hadiseler bu konuda örnek olması kabilinden zikredilmiştir. Bunlardan biri de Hz. İbrahim kıssasıdır.⁷⁹²

Hz. İbrahim ile ilgili ayetler, öncesinde geçen ayetlerden de anlaşıldığı üzere, daha önceki toplumların, atalarının dinini bahane ederek kendi peygamberlerini inkâr ettikleri bağlamda anlatılmıştır. Bu açıdan yaklaştığımızda kıssanın tam da burada ve diğer kıssalardan önce gelmiş olması oldukça uygundur. Mekkeli müşrikler, “*Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz*”⁷⁹³ iddiasında bulununca, onların bu sözlerinin geçersizliğini ortaya çıkarmak için Allah (cc) Hz. İbrahim'in kavmiyle mücadelesinden özet bir kesiti zikretmiştir. Mekke kâfirleri, atalarının dinini tabi oldukları bahanesiyle Hz. Muhammed'i reddetmişler ve daha önceki müşriklerin yolunu takip etmişlerdir.⁷⁹⁴ Zuhruf suresinin 89. ayetinde, “*Eğer Rahmân dileyseydi, biz onlara kulluk etmezdik*” dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar” buyrulmuştur. Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr eden müşrikler, bu inkârlarına kendilerince dinî bir gerekçe bulmuş ve küfürlerini bu sayede meşrulaştırmaya kalkışmışlardır. Bu anlayışları aslında alay etmeyi de içeriyordu ve tam anlamıyla bir demagoji idi. Oysa işin gerçek yüzü, müşriklerin putlara tapınmalarının ardında sakladıkları atalarını taklit geleneğidir. Onlar böyle yapmakla bu geleneksel hatadan kurtulamayışlarını örtmeyi hedeflemişlerdir.⁷⁹⁵ Sure içinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin tam da bu konu ile ilgili olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in, haktan uzaklaşmış olan babasının ve kavminin puta tapıcılık inancından uzaklaşıp onu reddettiği ve tevhit anlayışını sonraki nesillere miras bıraktığı beyan edilmektedir. Yani Hz. İbrahim, atalarının dinine sırt çevirmiş, körü körüne

⁷⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/772.

⁷⁹¹ Zuhruf 53/23-25.

⁷⁹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/191.

⁷⁹³ Zuhruf 43/22.

⁷⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/572-573.

⁷⁹⁵ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 2/133-134.

taklide karşı çıkmış ve babasının ve kavminin tapmakta oldukları putları bırakarak insanları bir tek Allaha ibadet etmeye davet etmiştir.

Araplar açısından, ataları içinde en önde gelen ve kendisiyle en çok öğünülen kimse Hz. İbrahim'dir. Onların başka toplumlar nezdinde saygı görmelerinin sebebi, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in torunları olmaları ve Kâbe'nin muhafızlığını ellerinde bulundurmalarıydı. Durum böyle olunca da eğer atalarını taklit edeceklerse bunların içinde en şerefli olan Hz. İbrahim'i taklit etmek, diğerlerini taklit etmekten daha yerinde ve uygun olacaktır. Zaten müşrikler kendilerinin onun dini üzere olduklarını da iddia ediyorlardı. Dolayısıyla onların, hem putperest atalarını taklit etmeyi terk etme, hem de delili taklide tercih etme hususunda, Hz. İbrahim'i örnek almaları beklenirdi. Ancak vakıa öyle değildi. Hz. İbrahim'in torunları olmakla övünen Mekkeli Müşrikler, atalarından şerefli olanları bırakıp cahil olanları takip ediyorlardı. Atalarının hayırlı ve iyi olanlarını değil, kötü olanlarının yolundan gidiyorlardı. Allah, din, putlar ve melekler gibi konulardaki bilgilerini vahiy, akıl, gözlem gibi muteber bilgi kaynaklarına değil, taklide dayandırıyorlardı. Ayrıca yolundan gittiklerini iddia ettikleri Hz. İbrahim'in, kendisinden sonrakilere kalıcı bir mesaj olduğunu belirttiği tevhit dinini terk etmişler, bu emaneti koruyamamışlar ve şirke dalmışlardı. Allah (cc) bu kıssayı burada anlatmakla onların Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarıyla ilgili iddialarında yalancı olduklarını göstermiş ve Hz. İbrahim'in, putlardan uzak duran ilk kişi olduğunu açıklamıştır. Gerçekten de Hz. İbrahim, putperest atalarını taklit eden müşriklerin bu hatalarından dönmeleri için en güzel örnektir. Zira bizzat kendisi, atalarının dinini terk edip, bu konuda en büyük mücadeleyi vermiş ve kavmini delile tutunarak iman etmeye davet etmiştir. Hz. İbrahim kıssası, Kur'an'da anlatılan kıssalar içinde, inancın taklide değil, akıl işletmeye ve gözleme dayalı olması gerektiğinin en çok dile getirildiği ve müşriklerin inkâr bahaneleri içinde en çok tekrar ettikleri, “atalar dinine bağlılık” bahanesine bir cevap olarak anlatılan kıssadır.⁷⁹⁶ Hz. İbrahim tevhit kelimesini net bir şekilde ortaya koyan ve şirke hiçbir surette yer vermeyen bir peygamberdir. Nitekim o, öldürülmek ve ateşe atılmak istendiğinde babasını ve kavmini bu kelime uğrunda terk etmiştir. Hz. İbrahim'in hayatı tevhit üzere kurulmuştur ve o, kendi soyuna ve kendinden sonra gelenlere bunu tavsiye etmiştir. İşte Cenab-ı Hak bu surede ve Kur'an'ın birçok suresinde müşriklerle bu tarihi hakikat ile cevap vermiş, iddialarına itiraz edip onu reddetmiştir. Kureyşliler batıl olan inançlarını atalarına dayandırırken, Hz. İbrahim hak olan inancının Allah'tan gelen bir hidayet olduğunu vurgulamaktadır. Yani, hidayet Allah'tandır. Ama onlar Allah'ı unutup kendi uydurdıkları tanrılar edinmişlerdir.

Hem Zuhruf suresinin genel muhtevsından hem de Hz. İbrahim kıssasından anlaşılan o ki Kureyş, kendi batıl davasında Müslümanlarla mücadele etmeye Mekke

⁷⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/208-209; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/256-257; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/149; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/771; Topaloğlu, “Zuhruf Suresi”, 44/504.

döneminin sonlarına doğru dahi ısrarla devam etmiştir. Bu kıssada onlara kınayıcı bir üslupla şu mesaj verilmektedir: Hz. İbrahim'in en büyük babanız olduğunu itiraf ediyor ve bunu biliyorsunuz. Biz İbrahim'in soyundan geliyoruz ve Biz İbrahim'in milletindeniz diyorsunuz. İlk iddianız doğrudur ancak ikinci iddianız kesinlikle batıldır. Eğer babanız Hz. İbrahim'in dinine yapışmak istiyorsanız, işte en büyük babanızın, babası ve kavmiyle mücadelesi burada anlatılıyor. Sapkınlıktan vazgeçin ve onun tarafını gerçek manada tutun.⁷⁹⁷

Kıssa içinde, Hz. İbrahim'in kendisini yaratan Allah'ı istisna ederek babası ve kavminin taptıkları sahte ilahlardan uzak olduğunu belirtmesi, onların inanç olarak Allah'ı yaratıcı kabul etmekle birlikte O'nun yanında putlara da taptıklarını gösterir. Hz. İbrahim kavminin şirki tıpkı nüzul dönemi Arapların şirki gibiydi.⁷⁹⁸ Nitekim Mekke müşrikleri de putlarla birlikte Allah'a tapıyorlardı.⁷⁹⁹ Surede Kureyşli müşriklerin itikadını açıklayan, *Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir*⁸⁰⁰ ve *"Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler. Öyleyken nasıl döndürülüyorlar?"*⁸⁰¹ ayetleri, onların Hz. İbrahim'in kavmi gibi bir inanca sahip olduklarını⁸⁰² ve benzer putlara taptıklarını gösterir.⁸⁰³ 22. ayette Mekkeli müşriklerin akli veya nakli bir delil getiremedikleri, aksine cahil babalarını taklit etmekten başka dayanaklarının olmadığını itiraf ettikleri anlaşılıyor. Daha önce Şuarâ suresinde de gördüğümüz gibi Hz. İbrahim'in kavmi de aynı şekilde hareket etmişlerdi.⁸⁰⁴ Bu sebeple din konusunda taklidin, eski bir sapkınlık olduğu haber verilmekle Hz. Muhammed teselli edilmiş,⁸⁰⁵ ayrıca kendisine Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle olan mücadelesinde kullandığı metodu takip etmesi öğütlenmiştir.

*"İbrahim bunu, belki dönerler diye, ardından gelecekler arasında kalıcı bir söz yaptı"*⁸⁰⁶ ayetinde kastedilen "kalıcı ve devam edecek söz", genel olarak tevhit yani, "la ilahe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) şeklinde tefsir edilmiştir.⁸⁰⁷ Kelime-i tevhidin ilk kısmı olan, "İlah yoktur" sözüyle Allah'tan başkasından ilahlık reddedilmekte; "Allah'tan başka" sözüyle de ulûhiyetin Allah'a ait olduğu netleştirilmektedir. Hz. İbrahim, *"Ben sizin taptıklarınızdan uzağım"* diyerek önce

⁷⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/500.

⁷⁹⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/192.

⁷⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 4/245.

⁸⁰⁰ Zuhurf 43/9.

⁸⁰¹ Zuhurf 43/87.

⁸⁰² Mekkeli müşrikler kendilerine şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle Allah'ı bırakıp putlara ibadet ediyorlardı. (Zümer, 39/3; Yûnus, 10/18.)

⁸⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/575.

⁸⁰⁴ Sâbü'nî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/154.

⁸⁰⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 5/89; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/188.

⁸⁰⁶ Zuhurf 53/28.

⁸⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/609; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/576-577; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/206; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/241; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 8/332; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/193-194.

kavminin taptığı putları reddetmiş, sonra da, “*Ben ancak O, beni yaratana taparım*” diyerek Allah’ı istisna etmiştir. “*De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin*”⁸⁰⁸ ayetindeki ortak sözden kasıt yine kelime-i tevhittir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim’in duasını kabul etmiş ve onun soyundan gelen peygamberler ve dinine tabi olan insanlar, hep aynı sözü söylemeye devam etmişlerdir.⁸⁰⁹ Nitekim başka bir ayette Hz. İbrahim ve torunu Hz. Yakub’un, bunu oğullarına vasiyet ettiği haber verilmiş⁸¹⁰ ve bu söz, tevhit ehli arasında nesilden nesile aktarılmıştır. Hz. İbrahim, kelime-i tevhidi, kıyamete kadar soyunda onu söyleyenlerin bulunacağı bir kelime haline getirmiştir.⁸¹¹ Aslında Mekkeli müşrikler de bunu biliyorlardı. Zira Allah’ın varlığı ve vahdaniyeti hakkındaki bilgi, önceki peygamberlerin sözlerinden intikal ederek birçok ümmete ulaşmıştır. Bu ümmetler içinde Araplar da vardı. Bu yüzden Hz. İbrahim kıssasında Arap müşrikleri bu konuda kınanmıştır. Çünkü aralarında yaygın olan tevhit inancı noktasında ihmalkâr davranmışlar ve gaflete düşmüşlerdir.⁸¹²

Bu kıssada müşrikler için, yollarını kaybettiklerinde kendisini takip ederek ana yolu bulmalarına yarayacak açık bir söz ve açık bir işaret vardır. Hz. İbrahim’in dininin tevhit dini olduğunu, onun “la ilahe illallah” dediğini ispatlayan bu kıssa, atalarının dinini takip ettiklerini iddia eden Mekkeli müşriklere yanlış yolda olduklarını net bir şekilde belirtmektedir. Kıssanın sonunda geçen, “*Belki dönerler diye*” ifadesi, tevbe etmek ve Allah’a itaate yönelmek⁸¹³ manasına gelir ki bu durum o ana kadar “la ilahe illallah” demeyi reddetmiş olsalar da Mekkeli müşriklere bir tevbe fırsatı sunmaktadır. Öyleyse bir an önce putperestliği takip eden atalarını taklit etmeyi bırakmalı, batıla dalan atalarının mukallidi olmayan Hz. İbrahim’i gerçek manada örnek almaları gerekmektedir.

5.3.8. İnananlara Güven Kâfirlere Tehdit

Boycot sonrası bir dönemde nazil olan ve içerisinde Hz. İbrahim’e misafir olarak gelen elçiler kıssasının anlatıldığı Zâriyât Suresi, kronolojik tertipte Ahkâf suresinden sonra ve Gâşiye suresinden önce olmak üzere 68. sıradadır.⁸¹⁴ Müslümanlar

⁸⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/64.

⁸⁰⁹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/241.

⁸¹⁰ Bakara, 2/132.

⁸¹¹ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 3/155.

⁸¹² İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’l-Tenvîr*, 25/195.

⁸¹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/578-579.

⁸¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 9/393; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/49, 51; İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’l-Tenvîr*, 26/335; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1/15; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/116; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 254. Nöldeke’ye göre Zâriyât suresi ilk mekkî dönemin içinde 39. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur’an-ı Keşfetmek*, 114.)

tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin kahir ekseriyetinde tertip numarası biraz değişse de bu iki surenin arasında yer almaktadır.⁸¹⁵

Peygamberliğin başlamasından itibaren Müslümanlar çok zorlu süreçlerden geçmişlerdir. Gizli davet dönemi, açıktan davet dönemi, artan baskılar üzerine Habeşistan hicreti ve müşriklerce uygulanan boykot Müslümanları uzun yıllar büyük sıkıntılar çekmelerine sebep olmuştur.⁸¹⁶ Müslümanların ciddi sıkıntılara maruz kaldığı ve bir tür tecrit kabul edilebilecek Boykot olayının bitiminden kısa bir süre sonra üç veya beş gün arayla Hz Peygamber'in amcası Ebû Tâlib ile eşi Hz. Hatice vefat etmiştir. Bi'setin 10. yılına tekabül eden bu yıl için Hz. Peygamber'in "Senetü'l-Hüzn" (Hüzün Yılı) dediği rivayetlerde yer almaktadır.⁸¹⁷ Onların vefatı ile Hz. Peygamber'in hem aile hem de Kureyş aşiretindeki iki önemli destekçisi artık yanında bulunmayacaktır. Nitekim o, bu durumun neticelerini hayatında hemen görmüştür. Hz. Peygamber İslam davetini taşıyacağı başka yerler aramak durumunda kalmış ve bu doğrultuda ilk olarak Taif'e gitmiştir. Ancak Taif'te gerekli desteği bulmak bir kenara çok kötü bir şekilde karşılanmıştır. Akabe biatlerinin ardından ise Müslümanlara Medine yolu açılmıştır.⁸¹⁸ Zâriyât suresi genel hatları ile sunmaya çalıştığımız bu dönemde, boykotun kaldırılmasının hemen akabinde inen sureler içerisinde yer almaktadır.⁸¹⁹ Tahmini bir değerlendirmede bulunacak olursa Zâriyât suresinin nübüvvetin 10 ile 12. yılları arasında nazil olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu sureyi Boykot sonrası hüzn ve teselli yıllarında, İslamî davetin seyrinin değiştiği bir ortamda inen surelerden biri olarak değerlendirebiliriz.⁸²⁰

Muhasara sonrasında indirilmiş olan surelerde temel olarak vurgulanan konu yeniden diriliş, ahiret ve hesap meselesidir. Ancak elbetteki bu durum bu surelerde Muhammedî davetin Mekke döneminde ele aldığı temel hususlardan olan nübüvvet ve tevhit gibi diğer ana konuların yer almadığı anlamına gelmez.⁸²¹ Bu döneme ait surelerde, müşriklere yönelik sert üslubu barındıran ifadeler çokça yer almakta⁸²² ve inananların artan sıkıntılara katlanmaları karşılığında elde edecekleri mükâfat ile baskıyı uygulayan ve saptırma gayreti içerisinde olanların hesap verecekleri gerçeğini hatırlatan kıssalara yoğun bir şekilde başvurulmaktadır.⁸²³ Ayrıca bu surelerde, Mekke müşriklerine ek olarak Yahudi ve Hristiyanları ilgilendiren ayetlere de rastlandığı

⁸¹⁵ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.

⁸¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Çankor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 13-34.

⁸¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Senetü'l-Hüzn", *DİA* (İstanbul, 2009), 36/519-520.

⁸¹⁸ Bu dönem hakkında bilgi için bkz. Çankor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 102-114.

⁸¹⁹ Boykotun hemen akabinde inen sureler hakkında bilgi için bkz. Çankor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 114-139.

⁸²⁰ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 252-253.

⁸²¹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an il-Hekim*, 2/189.

⁸²² Mesela bkz. Zâriyât 51/7-14.

⁸²³ Çankor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 120.

görülür. Bu durum doğrudan davetin Mekke dışında duyulmaya başlanması ile irtibatlı bir olgu olarak da kabul edilebilir. Bu surelerin en önemli özelliklerinden birisi de tebliğ konusunda son derece gayretli ve hassas davranan Hz. Peygamber'in teselli edilmesidir. Yalnız bu tesellinin eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'in vefatı ile bir ilişkisi bulunmayıp, inkârlarındaki ısrarları nedeniyle kavmine duymuş olduğu üzüntünün had safhaya ulaşması dolayısıyladır. Bu dönemde inen surelerin hemen hepsinde Allah, “*sen sadece uyarıcısın onları zorlayıcı değilsin*”⁸²⁴ mealindeki ayetlerle elçisini teselli ederken peygamber ve geçmiş milletlerin kıssaları ile de müminlere müjde kâfirlere tehditte bulunmaktadır.⁸²⁵

Allah Kureyşli müşriklerin nezdinde tüm inançsızlara iki tür ayet sunmuştur. Bunlardan biri tabiattan ayetler, diğeri ise Peygamberler tarihinden ayetler. Özellikle Mekkî surelerde bu durum çokça gözlemlenir. Genel itibariyle giriş bölümünde o surenin ana konusunu teşkil eden ayetler bulunur. Bu durum ortaya konurken Mekkeli müşriklerin içinde bulundukları şirk veya ahlaksızlıklardan bahsedilir. Ya da tabiattaki bazı varlıklar üzerine yemin edilerek ahiretin ya da tekrar dirilişin kesin olarak gerçekleşeceği ya da Allah'ın tek ilah olduğu vurgulanır. Sonra tabiattaki muhteşem denge ile ilgili deliller sunulur. Sonra da inançsızlara âdeti, “sizden öncekilerde inanmamışlardı ve neticede helak edildiler” şeklinde mesaj vermek için geçmiş kavimlere ait kıssalar anlatılır. En sonunda da Rasulullah'a moral veren ayetlere veya Kureyşin inkârcılıklarına atıf yapan ayetlere yer verilir. Zâriyât suresinde de durum böyledir. Bu surenin ana konusu ahirettir ve surenin hemen başında yeminlerle bu konunun yani ahiretin gerçekliğinin kesinliği ortaya konmaktadır. Surenin büyük bölümü, öldükten sonra hesap için toplanma, inkârcıların ahirette karşılaşacakları azap, müminlere verilecek mükâfatlar, Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren kevnî deliller gibi konuları içermektedir. Surede Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber hakkında önceden olduğu gibi şair, kâhin demeye devam ettikleri belirtilmektedir.⁸²⁶ Ancak burada öncekinden farklı bir durum vardır. Mekkeli müşrikler daha önceleri Hz. Peygamber'in şair, kâhin veya deli olduğu ile ilgili ithamları bizzat kendisine ya da Mekke'de yaşayan insanlara söylüyorlardı. Şimdi ise Mekke dışından Hac veya ticaret için gelen insanlara da bunu söylüyorlar ve böylece Hz. Peygamber'in onlara İslam'ı anlatmalarına engel olmaya çalışıyorlardı.⁸²⁷ Yani onların Hz. Peygamber hakkındaki kanaatleri değişmemiş ancak İslam'ın ismi Mekke dışında da duyulmaya başlayınca bunu engellemek için yöntem değiştirmişlerdir. Surenin başından itibaren, uyarı, öğüt ve Allah'ın varlığının delilleri ile ilgili ayetler sıralandıktan sonra, bu minvalde inkâr ve Peygamberleri yalanlama hususunda Mekke müşrikleriyle benzer olan önceki kavimlerin halleri ibret almak gayesiyle anlatılmıştır. Böylece geçmişteki

⁸²⁴ Mesela bkz. Gâşîye 88/22; Kâf 50/45.

⁸²⁵ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 253-254.

⁸²⁶ Zâriyât 51/10-11, 52.

⁸²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/91.

peygamberlerin halkları ile yaşadıkları tecrübeler aktarılmakta, peygamberleri yalanlayan toplumların sonunda helak olduklarına vurgu yapılmaktadır. Tarihi bir vâkıa olarak önce Hz. İbrahim'e iki meleğin gelerek Allah'ın kendilerine evlat müjdelemesine yer verilmiştir. İlerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olmasının, Allah'ın büyüklüğüne bir işaret olarak algılanmasını hedefleyen bu ayetlerden sonra, Mekke müşrikleri gibi, inanmayan ve haddi aşan Lût kavmi, Firavun ve taraftarları, Ad, Semûd ve Nûh kavmi örnek olarak verilerek, Müslümanlara güven verilmiş, inanmayanlar da tehdit edilmiştir. İnananların kafalarında oluşabilecek muhtemel bir şüpheyi gidermek için verilen bu örnekler, dönemin inanmayan muhataplarının durumunu ortaya koymaktadır. Bu kıssaların hemen hepsinde vurgulanan husus, bu peygamberlerin aşırılık ve azgınlık içindeki kavimlerinin helaki olmuştur. Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber ve getirdiği dinin esaslarına karşı takındıkları durumla yakından ilişkili olduğu görülen bu örnekler, inananlar için ibret alacakları deliller, kâfirler için ise bir tehdit içermektedir.⁸²⁸

Zâriyât suresinin 24-34. ayetlerinde Hz. İbrahim'e gelen misafir elçiler kıssası şu şekilde anlatılmaktadır:

“(Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (24) Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, "Bunlar, yabancılar" demişti. (25) Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. (26) Onu önlerine koydu. "Yemez misiniz?" dedi. (27) Derken onlardan korkmaya başladı. "Korkma" dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. (28) Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu. "Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?)” dedi. (29) Onlar dediler ki: "Rabbin böyle buyurdu. O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.” (30) İbrahim, onlara: "O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?" dedi. (31) Onlar şöyle dediler: "Biz suçlu bir kavme (Lût'un kavmine), üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik.” (32,33,34)”

Zâriyât suresinde Allah (cc), nebisi Hz. Muhammed'e, yıllardır kendilerine yapılan davete rağmen küfürde ısrar eden ve bundan vazgeçmeyip tövbeye yanaşmayan Mekkeli müşrikleri uyarması için, daha önceki inkârcı kavimlerin nasıl helak edildiklerini haber vermiştir.⁸²⁹ Buna da Lût kıssasına bağlantılı ve onun girişi mahiyetinde olmak üzere Hz. İbrahim kıssasından bir kesit ile başlamıştır. Kıssada meleklerin Hz. Lût'un kavmini helak edeceklerini Hz. İbrahim'e haber verdiklerinden bahsedilmiştir. Daha önce nazil olan Hûd ve Hicr surelerinde de, Hz. İbrahim'e insan suretinde meleklerin gelmesi, kendisi ve hanımı çok yaşlı oldukları halde, onlara bir

⁸²⁸ Zâriyât suresi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 25/335-336, 356; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 5/493-494; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/250; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 2/189-192; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/116; Bekir Topaloğlu, “Zâriyât Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2013), 44/137-138; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 119-122; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 254-257.

⁸²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/525.

oğul müjdelemeleri, ardından da Hz. Lût'un kavmini cezalandırmak üzere gönderildiklerini açıklamaları olayı bazı detay farklılıklarıyla anlatılmıştı.⁸³⁰ Burada da aynı kıssaya yer verilmiş olması ve akabinde bazı peygamber kavimlerinin başına gelenlere kısa kısa değinilmesi⁸³¹ bir taraftan gösterilen açık kanıtlara rağmen taşkınlıklarını ve Müslümanlara eziyetlerini gittikçe arttıran müşrikler için bir uyarı, diğer taraftan da Rasulullah ve müminler için bir teselli anlamı taşımaktadır.⁸³²

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi Hz. İbrahim kıssasının Kur'an'da çok sık anlatılmasında diğer peygamber kıssalarından farklı olarak onun başta Arap müşrikler olmak üzere tüm din mensupları için bir ata olarak görülmesi yatmaktadır. Bu yönüyle Hz. İbrahim kıssasının diğer kıssalara göre özel bir konumu vardır. Burada da Hz. İbrahim kıssasını değerlendirirken onun Lût kıssasından bağımsız olmadığını gözden kaçırmamız gerekir. Zira burada asıl gaye Lût kavminin helakini anlatmaktır. Kıssa içinde Hz. İbrahim'in gelen elçilere, "*O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?*"⁸³³ diye sorması, elçilerin gelişinin asıl amacının çocuk müjdesinden ziyade Lût kavmini helak etmek olduğunu gösterir. Hz. İbrahim kıssası bu helak olayına bir girizgâh olarak gelmiştir.⁸³⁴ Kıssaya Hz. İbrahim'e gelen değerli misafirler olayıyla başlanması, makam ve mevkisinin yüksekliğine rağmen Hz. İbrahim'in bile Lût kavmine azabın indirileceğine dair haberi olmadığını ispatlamaktadır.⁸³⁵ Diğer taraftan surede peygamberleri yalanlayan eski kavimlerin anlatımına Lût kavminden başlanmış olması, Kur'an'ın bu konudaki kıssa tertibine aslında pek uyumlu değildir. Normalde önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri anlatılır, sonra Lût kavmine geçilir. Ancak burada Lût kavminin içinde bulunduğu durumla surenin nüzulü sırasında Mekkeli müşriklerin durumu birbirine benzediği için önce Lût kavminin helakından başlanmıştır. Zâriyât suresinin 11. ayetinde Mekkeli müşriklerin, cehalet içinde gaflete dalmış oldukları belirtilmiştir. Bu durum diğer kavimlerden daha çok Lût kavminin durumuna benzemektedir. Kur'an'da burada olduğu gibi diğer bütün surelerde kıssalardan daha çok ibret alınmasını sağlamak için sure indiği sırada muhatapların durumu gözetilmiş ve ibretin daha etkili bir şekilde alınması amaçlanmıştır.⁸³⁶

Kıssaya, "*sana geldi mi?*" şeklinde soru ile başlanmıştır. Kur'an'ın bir kıssaya böyle bir soruyla başlaması, o olayın önemine dikkat çektiğini ve Rasulullah'ın onu ancak vahiy yoluyla bilebildiğini gösteren bir anlatım üslubudur.⁸³⁷ Nitekim kişi, muhatabını bir haberi dinlemeye teşvik etmek istediği zaman, "falanla ilgili haber sana

⁸³⁰ Hûd 11/69-83; Hicr 15/51-77. Ayrıca A'râf suresinde Lût kıssası Hz. İbrahim kıssasından müstakil olarak geçmektedir. Bkz. A'râf 7/80-84.

⁸³¹ Zâriyât 51/38-46.

⁸³² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/210.

⁸³³ Zâriyât 51/31.

⁸³⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 26/356.

⁸³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/210.

⁸³⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 26/356-357.

⁸³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/400; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 26/357.

geldi mi?” der.⁸³⁸ Demek ki Hz. İbrahim, birçok surede olduğu gibi burada da peygamberler içindeki şan ve makamının üstünlüğü sebebiyle, ayrıca inkârcı Mekkeli Araplara ataları İbrahim’in de diğer peygamberler gibi tevhit bayrağını taşıdığını defaatle hatırlatmak için anlatılmıştır. Yine kıssanın bu soru edatıyla Hz. Muhammed’e hitap edilerek başlamış olması, bu kıssanın kavminden gördüğü yalanlama konusunda onu teselli maksatlı anlatıldığını⁸³⁹ ve verilecek haberin azametini ve bunun Hz. Muhammed’in bilgisi dahilinde olmayıp, ancak vahiy yoluyla öğreneceği bir şey olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴⁰ “(Ey Muhammed!) İbrahim’in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi?” ayeti, Hz. Peygamber’in (sav) başına gelenlerin başka peygamberlerin de başına geldiğini beyân etmektedir. Bu durum Hz. Peygamber’in (sav) kalbinin teselli edilmesine bir işarettir. Hz. İbrahim peygamberlerin şeyhi ve Hz. Peygamber’de (sav) bazı konularda onun sünneti üzerinde olduğu için, Yüce Allah onun kıssasını seçmiş, devamında sapkın günahkârların başına taş indirme olayı anlatılarak Hz. Peygamber’in (sav) kavmi uyarılmıştır.⁸⁴¹

Zâriyât suresinin başında, “*Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki*”⁸⁴² ayetlerinde kendileri üzerine yemin edilen şeylerin ne olduğu konusunda farklı fikirler öne sürülmüştür. Bu yeminlerin surede anlatılan peygamber kıssaları ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Örneğin Hz. İbrahim kıssası anlatılırken eşinin hamile kalacağının haber verilmesinin, “*ağırlık taşıyanlar*” ile alakalı olduğu söylenebilir. Yine Hz. İbrahim’i ziyaret eden meleklerin ona ve eşine müjde verirken diğer taraftan Hz. Lût kavmini, her biri için Allah katında belirlenen taşlarla helak etmeye gitmelerini, “*iş bölüştürenler*” ile alakası burada dikkatleri çekmektedir.⁸⁴³ Kıssanın misafir ağırlama bölümü, Allah’ın umulmadık bir anda ve biçimde, dilediği kullarını sıkıntıdan kurtarabileceğinin, bağnaz inkârcıları da kötü âkıbete çarptırabileceğinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır.⁸⁴⁴

Kıssa öncesinde göklerde, yerlerde, dağlarda, vadilerde ve insanın eşsiz surette ve en güzel bir yaratılışla yaratılmasında, Allah’ın birliğini ve gücünü gösteren delillerin varlığından bahsedilmiştir. Hemen akabinde gelen Hz. İbrahim ile ilgili kıssada çocuk müjdesinin verilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira oldukça yaşlı olan iki insanın çocuk sahibi olmaları Allah’ın büyüklüğünü, yüce kudretini ve gücünü gösteren delillerdendir. Belki de kıssa içindeki bu olayın ana hedefi budur. Bu kıssa, Zâriyât suresinin ana teması olan tekrar dirilişin mümkün olduğu noktasında ibret içermektedir.

⁸³⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/253.

⁸³⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 26/357.

⁸⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, 4/400.

⁸⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 28/210.

⁸⁴² Zâriyât 51/1-4.

⁸⁴³ Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 255.

⁸⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 28/210.

Nitekim yaşlı bir kadının çocukla müjdelenmesi tıpkı ölümden sonra dirilmek gibidir.⁸⁴⁵ Yine bu durum diriliş ve davetin yeniden şahlanması anlamına gelebilir. Zira her sancıdan sonra doğum vardır. Hicret de şu anda Müslümanların içinde bulunduğu bu sıkıntılı süreci bitirecek bir hadise ve bir doğum olarak Müslümanlara verilecektir.

5.4. Hicret Şartlarında Hz. İbrahim Kıssası

Kur'an-ı Kerim'de her surenin hüküm, üslup ve ilkeleri merkezinde seyreden ve muhatabı etkileyen bir ruhu ve baskın olan bir konusu bulunmakta, bu üslup ve muhteva, indiği şartlardan izler taşımakta, o dönemdeki insanların ruh hallerini aksettirmektedir. Müslümanların Mekke döneminde içinde bulundukları süreçlerden birisi de Akabe biatleri sonrası süreçtir. Bu dönemde müşrikler müminlere dinlerini yaşama hakkı vermemektedir ve Mekke'den başka bir yere hicret arayışlarına girilmeye başlanmıştı. Bu sebeple Akabe Biatleri'nin doğurduğu süreç içinde ve sonrasında nazil olan surelerin ana temasını müminlere açılan ufuklar, ümitler ve kâfirlere yönelik tehditler oluşturmuyordu. Ancak bu dönemde nazil olan ayetler, kâfirleri dışlayıcı tarzda değil, kevnî ayetlerin ve kıssaların desteği ile şirkten tevhide dönüşün ve ahirete inanarak dünya-ahiret saadetine ulaşmanın ilkelerini gösteren bir üslup taşımaktaydı.⁸⁴⁶ Bu dönemde nazil olan Hz. İbrahim ile ilgili ayetlere geçmeden önce siyerde mevcut durumu kısaca izah etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Mekke'deki son dönem hicret öncesi dönemdir. Birinci Akabe Biat'i'nden sonra Hz. Peygamber Yesrib/Medine halkına Kur'an'ı öğretmesi ve henüz Müslüman olmayanları İslam'a davet etmesi için Mus'ab b. Umeyr'i göndermiş, İslam Medine'de yayılmaya başlamıştı.⁸⁴⁷ Nübüvvetin on üçüncü senesi (622) hac mevsiminde Hz. Peygamber'i Medine'ye davet etmeye karar veren, ikisi kadın yetmiş beş Medineli, Mekke'ye varınca Hz. Peygamber'le gizlice haberleşerek buluştular. Hz. Peygamber'e istediği şartlarda biata hazır olduklarını belirttiler. Hz. Peygamber de onları, Medine'ye hicret ettiği takdirde kendisini canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, rahat günlerde de sıkıntılı anlarda da ona itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da gerekli malî yardımları yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak üzere bulunacaklarına ant içip biat etmeye davet etti. Orada bulunan Medineliler'in hepsi bu şartlarla ona biat ettiler. Bundan sonra Hz. Peygamber'in emri üzerine, Peygamber'le aralarındaki irtibatı sağlayacak on iki temsilci seçtiler. Bu anlaşmaya İkinci Akabe Biat'i

⁸⁴⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 26/357. Kitab-ı Mukaddes'te bu olay gerçekleştiği zaman Hz. İbrahim'in 100, Sâre'nin ise 90 yaşında olduğu geçmektedir. (Tekvîn, 17-18.)

⁸⁴⁶ Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 320.

⁸⁴⁷ Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gönderilmesi ve orada yürüttüğü İslam daveti ile ilgili bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/276-277; İbnü'l Esîr, *el-Kâmilu fî't-Târih*, 1/611-612; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/180-191; Önkâl, "Akabe Biatları", 2/211; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 111-112.

denilmiştir.⁸⁴⁸ Özetle söylemek gerekirse Hz. Peygamber Akabe denilen mevkide, 620, 621 ve 622 yıllarında üç yıl üst üste hac mevsiminde Medinelilerle görüşmüştür. Bu görüşmelerden ilki sadece mülakat, ikincisi ve üçüncüsü ise biat şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu biatlerin sonrasında Medine’de İslamiyeti kabul edenler olmuş, planlı bir şekilde Medine’ye hicret için gerekli zemin hazırlanmıştır. Rasulullah (sav) ashabına Medine’ye hicret etmeleri için izin vermiştir. Diğer taraftan Kureyşliler kendileri açısından tehlikeli gördükleri bu durumun farkındaydılar ve bu sebeple Hz. Muhammed ve arkadaşları üzerindeki baskıyı attırdılar. O zamana kadar yapmadıkları eziyet ve hakaretleri yapmaya başladılar. Müslümanlardan kimi onların şiddetli işkencelerine maruz kalıyor, kimi de kaçıp Mekke’yi terk ediyordu. İçlerinden bazıları durumu Hz. Muhammed’e şikâyet edip hicret için izin istiyorlardı. Bir süre sonra Hz. Muhammed sahabilere Medine’ye hicret etmeleri için izin verdi. Onlar da Zilhicce ayında gerçekleşen İkinci Akabe Biatı’ndan sonra, bazıları açıkça bazıları da gizlice, küçük küçük kabileler halinde hicret etmeye başladılar. Müslümanların Medine’ye hicret ettiği haberini alan Habeşistan’daki bazı sahabeler de oradan Medine’ye gittiler. Hz. Peygamber ise hicret için Rabbinden izin gelmesini beklemeye başladı.⁸⁴⁹ Müslümanların hicreti Kureyşli müşrikleri derin derin düşündürüyordu. Ellerinde hâlâ bir fırsat vardı çünkü Hz. Muhammed aralarında idi ve henüz hicret etmemişti. Onu ortadan kaldırırlarsa kendilerince tehlikeyi önleyebilirlerdi. Sürekli çözüm arayışı içinde bulunan müşriklerin ileri gelenleri gerekli önlemleri almak üzere Dârü’n-Nedve’de toplandılar ve konuyu tartıştılar. Çünkü konu çok hassastı. Hz. Muhammed’i öldürürlerse, Benî Hâşim kan davasına kalkışır, Kureyş kabileleri arasında, belki bu kabilenin tarihinde ilk defa uzun yıllar sürebilecek ve çok kan dökülebilecek bir iç savaş çıkabilirdi. Toplantıda başlıca üç görüş üzerinde duruldu: Birincisi, Hz. Muhammed’i hapse atıp zincire vurmak ve ölünceye kadar burada tutmak. İkincisi, onu Mekke’den sürmek ve bir daha buraya sokmamak. Bu ilk iki görüş beğenilmedi. Üçüncü olarak Ebû Cehil bir teklif ortaya attı. Buna göre her kabileden birer tane güçlü kuvvetli genç seçilip ellerine keskin birer kılıç alarak, tek kişinin vuruşu gibi hep birlikte Hz. Muhammed’in üzerine saldıracaklar ve onu öldüreceklerdi. O zaman Hâşimoğulları tüm kabilelere karşı kan davasına kalkışamayacaklar ve diyete razı olmak zorunda kalacaklardı. Diyeti bütün kabileler ortaklaşa ödeyecekti. Bu teklif oybirliği ile kabul edilerek uygulanmasına karar verildi.⁸⁵⁰ Müşriklerin almış olduğu karardan sonra Cebrâil, Hz. Peygamber’e gelerek Allah Teâlâ’nın hicret için kendisine izin verdiğini bildirdi. Hz. Muhammed durumdan haberdar olur olmaz derhal Medine’ye hicret

⁸⁴⁸ İkinci Akabe Biatı hakkında bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/86-108; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 1/277-297; İbnü’l Esîr, *el-Kâmilu fî’t-Târîh*, 1/612-616; Önkâl, “Akabe Biatları”, 2/211; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 111-112.

⁸⁴⁹ Sahabilerin Mekke’den Medine’ye hicreti hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/109-120; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 1/303-306.

⁸⁵⁰ Bu hususa Kur’an-ı Kerim’de işaret edilmektedir. Bkz. Enfâl 8/30.

etmeye karar verdi. Durumu Hz. Ebu Bekir'e haber verdi ve birlikte hicret edeceklerini ona söyledi. Sonra evine döndü ve üzerinde bulunan emanetleri Hz. Ali'ye bırakarak sahiplerine vermesini ve peşlerinden gelmesini söyledi. Gece yarısı olunca Hz. Ebu Bekir'le birlikte Mekke'den ayrıldı. Hz. Peygamber'in hicreti diğer Müslümanlardan yaklaşık üç ay sonra, Rebîülevvel ayında gerçekleşmiştir.⁸⁵¹

5.4.1. Hz. Muhammed'i Teselli

Bu dönemde nazil olan ve içinde Hz. İbrahim'le ilgili iki ayet bulunan Yûsuf suresi cumhura göre Mekkî bir suredir. Hûd suresinden sonra Hicr suresinden önce⁸⁵² nazil olan sure, nüzul sıralamasında 53. sırada yer almaktadır.⁸⁵³ Yûsuf suresinin hem esas aldığımız tertipte hem de diğer nüzul kronolojilerine göre hicret şartlarında değil de daha önce nazil olduğu görülmektedir. Ancak muhtevasına ve işaret ettiği konulara bakıldığında surenin hicret öncesi meydana gelen olaylar esnasında, Kureyş'in Hz. Muhammed'i öldürme, sürgün etme veya hapsedme planları tasarladığı, müminlerin çokça daraldıkları Mekke'deki son dönemde ve bir defa da nazil olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden biz sureyi hicret şartlarında nazil olan sureler arasında değerlendirmeyi uygun gördük. Nitekim müşriklerin baskılarının arttığı son dönemde, Hz. Muhammed'e bu sure anlatılmış, kardeşlerinin Yusuf peygamberi öldürmeye çalışması gibi Kureyş'in Hz. Peygamber'i öldürmeye azmettiği, Hz. Yûsuf'un Mısır'a gidip orada bir güç kazanması gibi Hz. Peygamber'in de Mekke'den Medine'ye göç ederek benzer bir güç kazanacağı mesajı verilmiştir.⁸⁵⁴ O sırada Hz. Peygamber hayatının en zorlu ve sıkıntılı dönemlerinden birinde, müşriklere karşı kendisinin en büyük savunucusu ve yardımcısı olan amcası Ebû Tâlib'i ve vahyin indiği ilk günden itibaren desteğini eksik etmeyen eşi Hz. Hatice'yi kaybetmişti. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi özellikle amcası Ebû Tâlib sağlığında iken Hz. Peygamber'i müşriklere karşı koruduğundan, onun vefatını müteakip müşrikler Hz. Peygamber'e karşı hakaret ve eziyetleri daha kolay yapmaya başlamışlardır. Bu iki yakınının birbiri ardınca vefat etmesi üzerine Hz. Peygamber, “Bu

⁸⁵¹ Hz. Peygamber'in hicreti hakkında bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/121-142; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/306-315; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilü fi't-Târih*, 2/3-9; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 117-128.

⁸⁵² Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.

⁸⁵³ Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49, 51; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/365; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12/170; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 12/197; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/433; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/209; Bekir Topaloğlu, “Yûsuf Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2013), 44/28. Nöldeke'ye göre Yûsuf suresi üçüncü mekkî dönemin içinde 77. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.)

⁸⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/433-434; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/377; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/39-40; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/209-210; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 193-194. Yûsuf suresinin nüzul sebebi hakkında bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/7-9; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, 2/439; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 275-276; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/365-366; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12/170; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/27-28; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/433; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 12/197; Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 369; Topaloğlu, “Yûsuf Suresi”, 44/28.

iki musibetten en çok hangisine yanacağımı bilemiyorum” buyurarak üzüntüsünün ne kadar yoğun olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁵

Yusuf kıssası, “Ahsenü'l-Kasas” (“en güzel kıssa, anlatış) olarak tarif edilmiş⁸⁵⁶ ve surenin son ayetinde tüm kıssaların anlatılışındaki en temel hedefin kıssadan hisse alma olduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁷ Bu durum Yusuf kıssasını diğer kıssalara göre özel kılmakta, ayrıca Kur'an'da anlatılan tüm kıssaların da aynı niteliklere sahip olduğuna işaret etmektedir. Yine bu kıssanın hemen akabinde 102. ayette, Rasullullah'a hitap edilerek kıssada geçen hadiselerin vahiy ile gelen gayb haberlerinden olduğunun, hiçbirine şahit olmayan kendisinin onları başka bir yolla bilemeyeceğinin belirtilmiş olması Kur'an kıssalarının yaşanmışlığının en önemli delillerindendir.⁸⁵⁸ Surenin vahyedilmesindeki amaç, onun muhtevasını Kureyş'in durumuna uygulamak ve Rasullullah'la aralarındaki savaşı eninde sonunda kaybedecekleri konusunda onları uyardır. Nitekim Hz. Yusuf'un kardeşlerinden gördüğü eziyet ve ona karşı içlerinde taşıdıkları hased'in benzerini Hz. Peygamber de müşrik akrabalarından görüyordu. Dolayısıyla kıssa, bu sebeple üzülen Rasullullah'ı teselli etme ve ona moral verme şeklinde bir hedefi taşımaktadır. Yusuf kıssası, hicretin yaklaştığını ve müminlere eğer sabrederlerse Kureyşlilerin sonunda kendilerine boyun eğeceğini müjdelemekte ve çok net bir şekilde Kureşlilere şu uyarıyı yapmaktadır: “Eğer sizler de bu Rasule, Yusuf'a kardeşlerinin davrandığı gibi davranırsanız, sonunuz onlarınki gibi olur. Tıpkı Hz. Yusuf'un önünde kardeşlerinin boyun bükmesi gibi sizlerde bir gün helak etmeye çalıştığınız kardeşinizden af dileyeceksiniz.”⁸⁵⁹ Gerçekten de Mevdûdî'nin işaret ettiği gibi⁸⁶⁰ Yûsuf kıssası sonraki süreçte cereyan eden birçok hadiseyi açık seçik haber vermiştir. Surenin nüzulundan kısa bir süre sonra Kureyşli müşrikler Hz. Yusuf'un kardeşleri gibi Rasullullah'ı (sav) öldürmeye azmetmiş ve bunun üzerine Rasullullah (sav) yine Hz. Yusuf'un Mısır'a gidip orada bir güç kazanması gibi, Mekke'den Medine'ye göç etmek zorunda kalmış ve benzer bir güç kazanmıştır. Daha sonraki süreçte Kureyş, tıpkı kardeşlerinin Hz. Yusuf'un huzurunda boyun bükmeleri gibi Rasullullah'ın (sav) önünde boyunlarını bükmüşlerdir. Kardeşleri Yusuf'a: “*Bize lütfet zira Allah bağışta bulunanları cömertçe ödüllendirir*”⁸⁶¹ dediklerinde Hz. Yusuf onları bağışlamış ve her ne kadar onlardan intikam alabilecek güçteyse de onlara şöyle demiştir: “... Bugün sizin için bir yargılama yoktur. Sizi Allah affetsin. O

⁸⁵⁵ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil Yay, 1987), 5/57-58.

⁸⁵⁶ Yûsuf 12/3.

⁸⁵⁷ Yûsuf 12/111.

⁸⁵⁸ “Ahsen-i Kasas” hakkında bilgi için bkz. Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12/175-176; Celal Kırca, “Ahsen-i Kasas”, *DÎA* (İstanbul, 1989), 2/178.

⁸⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/17; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/433-434; Topaloğlu, “Yûsuf Suresi”, 44/28; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 194.

⁸⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/434. Benzer açıklama için bkz. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/209-210.

⁸⁶¹ Yûsuf 12/88.

merhametlilerin en merhametlisidir."⁸⁶² Aynı olay Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed ile onun huzurunda biçare duran Kureyş arasında cereyan etmiştir. Kavminin baskısı neticesinde Medine'ye göç etmiş olan Rasulullah sekiz sene sonra Mekke'yi fethetmiş ve Kureyşliler ona boyun eğmiştir. Ancak Hz. Peygamber intikam almak için gerekli güce sahipken bunu yapmamış ve Kureyşliler'e, Hz. Yusuf'un Mısır'da kardeşlerine söylediği sözün aynısını söylemiş ve şöyle demiştir: *"Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir,*"⁸⁶³ *Gidiniz, hepiniz serbestsiniz!"*⁸⁶⁴

Netice itibarıyla sure, Rasulullah'ın ve kendisine tabi olan Müslümanlar'ın, Mekke'de müşrikler tarafından gördükleri zulüm ve sıkıntılar esnasında nazil olmuş ve büyük bir peygamberin başından geçenler burada anlatılmak suretiyle Rasulullah'a teselli kaynağı olmuştur. Çünkü kıssada bir evladın, babasının kolları arasından alınıp başka diyarlara götürülmesi, oralarda sıkıntılar ve çileler çekmesi beyan edilmiş böylece Rasulullah, daha sonra Mekke'den çıkıp Medine'ye hicret etmesi sırasında çekeceği sıkıntılara hazırlanmıştır. Ayrıca dolaylı olarak Hz. Muhammed ve arkadaşlarına, sabrettikleri takdirde Hz. Yusuf'a verilmiş olan mükâfatın bir benzerinin verileceği ve Kureyşliler'in kendilerine boyun eğeceği müjdesi verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle biz esas aldığımız nüzul kronolojisine pek uymasa da Yusuf suresini hicret şartlarında nazil olan sureler grubu içinde değerlendirecek ve Hz. İbrahim'le ilgili ayetleri bu bağlamda anlamaya çalışacağız.

Yûsuf suresinde Hz. İbrahim'le ilgili iki ayet vardır ve ikisi de görülen rüyaların tabiri içinde geçmektedir. Bunlardan birincisinde Hz. Yusuf gördüğü rüyayı babasına anlatınca Hz. Yakup, oğluna gördüğü rüyayı kimseye anlatmamasını söylemiş⁸⁶⁵ ve akabinde şöyle demiştir:

"İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır. Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (6)

Ayette Hz. Yusuf'un ileride tıpkı ataları Hz. İbrahim ve Hz. İshak gibi birçok nimetle karşılaacağı belirtilmiştir. Yüce Allah Hz. İbrahim'i, Hz. İshak'ı peygamber seçmiş ve onların soyundan birçok peygamber ve hükümdar göndermek suretiyle onları başka hiç kimsenin ulaşamayacakları bir şerefe ulaştırmıştır.⁸⁶⁶ Ayrıca Hz. İbrahim'e nimetini, onunla dost olarak, kendisini ateşten ve evladını kurban etmekten kurtararak tamamlamış; Hz. İshak'a olan nimetini, onu kurban edilmekten kurtarıp yerine büyük

⁸⁶² Yûsuf 12/92.

⁸⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/142.

⁸⁶⁴ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/570. Yusuf kıssasının içerdiği mesajlar ve çıkarılabilecek derslerle ilgili bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/435-436; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/39-40.

⁸⁶⁵ Yûsuf 12/4-5.

⁸⁶⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 12/216-217; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/217.

bir kurbanlık bağışlayarak tamamlamıştır.⁸⁶⁷ Bazı âlimler, kurbanlığın Hz. İshak olduğuna dair bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah bu ayette İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamlayacağını söylemektedir.⁸⁶⁸ Hz. Yakub'un bu rüya yorumu daha sonra gerçekleşmiş, Hz. Yûsuf nübüvvetle ve devlet yöneticiliğiyle görevlendirilmiş, bela ve sıkıntılardan kurtarılmış, dünya ve ahiret hayatında tam bir şeref ve şana mazhar olmuş,⁸⁶⁹ en sonunda da kardeşleri ve ebeveyni kendisine secde etmişlerdir.⁸⁷⁰ Bu durum, o sırada bela ve sıkıntıların zirvesini yaşayan Hz. Peygamber ve müminlere de bir teselli mesajını taşımakta ve tıpkı tevhit dininin temsilcisi olan önceki peygamberler Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yusuf gibi yakında büyük nimetlerle karşılaşacakları kendilerine müjdelenmektedir.

Hz. İbrahim'le ilgili diğer ayette ise Hz. Yusuf'un, zindan arkadaşlarının gördüğü rüyayı tabir ederken geçmektedir:

“Atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kub'un dinine uyduğum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.” (38)

Bu ayet, Hz. İbrahim, İshak, Yakub ve Yusuf'un (as) inandığı dinin ve çağırdıkları mesajın Hz. Muhammed'in diniyle ve mesajıyla aynı olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır.⁸⁷¹ Zira kıssa içinde anlatıldığı üzere Hz. Yusuf, hapiste kralın hizmetkârlarından iki kişi ile karşılaşır, onların gördükleri rüyaları dinler; ancak rüyaları yorumlamadan önce kendilerini tek Allah inancına davet eder ve bu daveti içinde ataları İbrahim, İshak ve Yakub'tan bahseder ve kendisinin onların dinine uyduğunu belirtir.⁸⁷² Hz. Yusuf'un bu ifadesinde atalarının dinine körü körüne tabi olan Mekkeli müşriklere bir mesaj vardır. Nitekim onlar Hz. Yusuf'un yaptığı'nın tersini yapıyorlardı. Ataları olan Hz. İbrahim'in tevhit dinini terk etmişler, şirk dinine sahip olan atalarına uymuşlardı. Ayette Hz. Yusuf'un, ataları içinde özellikle İbrahim, İshak ve Yakub'un isminin zikredilmiş olması, bu üç peygamberin faziletinin üstünlüğü ve bütün insanlar nezdinde saygın şahsiyetlerden olmaları sebebiyledir. Her din mensubu bu üç peygamberi sahiplenmiştir.⁸⁷³ Ayrıca bu ayet, küfrün bütünüyle tek millet olduğuna işaret etmekte,⁸⁷⁴ o sırada hicret hazırlığı içinde olan Hz. Peygamber ve müminlere daha önceki peygamberlerin de bu zor durumlarla karşılaştıklarını, ancak imanları uğrunda kendi milletlerinden ve batıl dinlerinden uzaklaştıklarını ve neticede Allah'ın onlar için hazırladığı birçok nimete kavuştuklarını hatırlatmaktadır.

⁸⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/16; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/274; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 2/444; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13/92-93.

⁸⁶⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/274.

⁸⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/371; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/34; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/217.

⁸⁷⁰ Yûsuf 12/100.

⁸⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/435.

⁸⁷² Yûsuf 12/36-38.

⁸⁷³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/307; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 12/272.

⁸⁷⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/306.

5.4.2. İslam'ın İbrahim Dininin Devamı Olması

Hicret şartlarında nazil olan ve içinde Hz. İbrahim'in bazı sıfatlarının sıralandığı ve Hz. Muhammed'e, Hz. İbrahim'in dinine uymasının emredildiği Nahl suresi, nüzul sıralamasında 70. sırada bulunur. Esas aldığımız nüzul tertibine göre Kehf suresinden sonra ve Nûh suresinden önce nazil olmuştur. Âlimlerin çoğunluğuna göre Mekkî bir suredir. Bazı ayetlerin⁸⁷⁵ Medine devrinde indiğini ifade eden rivayetler bulunmakla birlikte bu ayetlerin üslup ve muhtevası onların da Mekke'de nazil olduğunu göstermektedir.⁸⁷⁶ Surede bu kadar çok sayıda ayetin Medine'de indiğinin söylenmiş olması bir geçiş dönemi yaşandığını ve Mekke ile Medine dönemi arası bir zaman diliminde surenin nazil olduğunu anımsatmaktadır.⁸⁷⁷

Nahl suresi bir taraftan müşrikleri uyarırken diğer taraftan Müslümanlara sabır ve metanet tavsiye eden ve hak dini samimiyetle benimseyenlerin gelecekte zafer kazanacaklarını dolaylı ifadelerle dile getiren, Mekke müşrikleri ve civar kabilelerle Hz. Peygamber arasındaki gerginliğin had safhaya ulaştığı bir dönemi yansıtan ifadelerle doludur. Mevdûdî, bazı ayetlerden yola çıkarak surenin Mekke döneminin sonlarında ve hicretten kısa bir süre önce nazil olduğunu düşünmektedir.⁸⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, 21. ayette bahsedilen kimselerin Zâriyât suresinde geçen, “el-harrâsûn”, yani, hacıları karşılamak ve Muhammed ile görüşmelerini engellemek üzere Mekke yollarına gönderilen kimseler olduklarını belirtmiştir. Yine Mukatil, “Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir”⁸⁷⁹ ayetini yorumlarken, müşriklerin insanları Nebi (sav) ile görüşmekten alıkoymak amacıyla her yol ağzına gizlice birtakım kimseleri gönderdiklerini belirtmiştir.⁸⁸⁰ 24. ayette geçen, “öncekilerin masalları” ifadesi müşriklere aittir. Onların en hileli oyunlarından biri de Kur'an hakkında şüpheler oluşturmaktır. Mekke'ye dışarıdan yabancılar geldiğinde, doğal olarak Hz. Muhammed'in Allah'tan geldiğini ilan ettiği Kur'an hakkında araştırma yapmaya başlıyorlardı. Kâfirler ise onlara, Kur'an'ın sadece “öncekilerin masalları” olduğunu söylüyorlardı. Böylece yabancıların, Hz. Peygamber'in mesajına ilgi duymasını

⁸⁷⁵ Medine devrinde indiği belirtilen ayetler şunlardır: 41, 95-97, 106, 110, 112 ve 126-128.

⁸⁷⁶ Surenin nüzul yeri hakkında yapılan değerlendirmeler için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/381; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 770; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 12/266; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 14/89-90; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/226; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/93-94; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/375; M. Kamil Yaşaroğlu, “Nahl Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2006), 32/308. Nöldeke'ye göre Nahl suresi üçüncü mekkî dönemin içinde 73. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114.)

⁸⁷⁷ Bu durumu destekleyen bir rivayet için bkz. Celaluddin Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nuzûl* (Beyrût: Müessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, 2002), 157.)

⁸⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/7.

⁸⁷⁹ Nahl 16/23.

⁸⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/386, 387-388. Mukatil b. Süleyman bu durumu destekleyen bir rivayeti tefsirinde nakletmiştir. İlgili rivayet için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/388.

engellemek istiyorlardı.⁸⁸¹ Tüm bu ayetler, surenin nazil olduğu dönemde İslam davetinin Mekke dışına yayılmaya başladığını ve bu sebeple müşriklerin bunu engellemeye çalıştıklarını gösterir.

Surenin 41. ayetinde kavimlerini bırakıp Medine'ye hicret eden, müşriklerden ayrılıp dinlerini kurtaran bazı sahabilerden bahsedilmektedir. Ayetteki “*hicret edenler*”, Peygamber (sav) ve ashabıdır. Mekkeliler onlara zulmetmiş, onlar da dinleri uğrunda Allah'a sığınmışlardır. Bazıları önce Habeşistan'a; ardından da Medine'ye hicret etmişler ve iki hicrette bulunmuşlardır. Bazıları ise yalnızca Medine'ye hicret etmişlerdir.⁸⁸² Tefsirlerde bu ayette Allah yolunda hicret edenlerin güzel bir şekilde yerleştirildikleri yerin genelde Medine olduğu nakledilir.⁸⁸³ Bu ayetin Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke'de kalan ve gördükleri zulüm üzerine Medine'ye hicret eden kimseler hakkında indiği de rivayet edilmektedir.⁸⁸⁴ Aynı şekilde 110. ayette bahsedilen muhacirlerin, Rasulullah'ın hicretinden sonra Mekke'de kalan ve müşriklerin aşırı baskı ve eziyetleri sonucunda İslam konusunda tereddüte düşen ve tevbeden ümitlerini kesen bir grup Müslüman oldukları rivayet edilmiştir. 110. ayet inince ise bu Müslümanlar hicret etmişler ve Rasulullah'a kavuşmuşlardır.⁸⁸⁵ 112. ayette önceleri korkudan emin olan ve rızkı bol bol verilen bir beldenin halkının daha sonra Allah'ın verdiği nimetlere nankörlüğü sebebiyle korku ve açlığa mahkûm edildiği meseli verilmektedir. Burada sözü edilen şehir, Mekke'ye benzetilmiştir.⁸⁸⁶ Netice itibarıyla Nahl suresi Mekki surelerin temel konularını ihtiva etmekle birlikte, Allah'ın bir hükmü başka bir hükümle değiştirmesi, hicret ve cihat, helal-haram gibi ameli hususları da içermiş ve surede Medenî surelerde olduğu gibi iman yanında amel mevzusuna değinilmiştir.⁸⁸⁷ Dolayısıyla surenin muhtevası Mekke döneminin sonlarında, Medine hicretine oldukça yakın hatta hicret sırasında indirildiği tezini desteklemektedir.

Nahl suresinde Hz. İbrahim ile ilgili geçen ayetler şunlardır:

“İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi. Allah'a ortak koşanlardan değildi. (120) O'nun nimetlerine şükreden bir önderdi. Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletti. (121) Ona dünyada iyilik verdik. O, ahirette de salihlerdendir. (122) Sonra da sana, 'tevhit önderi olan

⁸⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/19. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/199; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2280-2281.

⁸⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 2/606; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/34-35.

⁸⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/223; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 6/17; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 5/20.

⁸⁸⁴ Bu ayetin Ebu Cendel b. Suheyl isminde bir sahabi hakkında nazil olduğu rivayeti de vardır. Bu sahabi Hz. Peygamber ve Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra hicret etmiştir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/225; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2283-2284.)

⁸⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/377-380.

⁸⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/129.

⁸⁸⁷ Bu konuda bazı ayetler şunlardır: Nahl 16/97, 101, 110, 114-116, 118, 124, 126. Nahl suresi hakkında bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/94-96; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/7-8; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/115; Yaşaroğlu, “Nahl Suresi”, 32/308-309; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 133-137.

İbrahim'in milletine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi' diye vahyettik. "
(123)

Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in dini ile Hz. Muhammed'in dinini birleştiren tevhit hakikati ve Hz. İbrahim'in başlıca sıfatları sıralanmış, onun hak yolda Allah'a boyun eğerek, çizdiği sınırlara bağlı kalarak yürüyen ve Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan, Onun nimetlerine sürekli şükreden bir önder olduğu açıklanmıştır. Allah onu seçmiş, koruması altına almış; dosdoğru yolu göstererek, ona dünyada her türlü iyilik, güvenlik, kurtuluş yollarını kolaylaştırmış, ahirette de onu en güzel mükâfata layık salihler arasına koymuştur. Yine bu ayetlerde Allah Hz. Peygamber'e, Hz. İbrahim'in yoluna uymasını emretmiş,⁸⁸⁸ aynı zamanda Yahudi, Hristiyan ve müşrikleri Hz. İbrahim'le hiçbir bağları ve ilişkileri olmadığı konusunda uyarmıştır. Çünkü Hz. İbrahim müşrik değildi; oysa Ehl-i Kitap hak yoldan ayrılmış, Mekkeliler ise şirk bataklığı içindeydi. İnançlarında ve uygulamalarında şirk bulunmayan Hz. Muhammed ve O'na inananlar, Hz. İbrahim'in tek gerçek takipçileridir.

Dikkatli bir analiz yapıldığında Hz. İbrahim ile ilgili bu ayetlerde belirtilen hususiyetlerin surenin genel muhtevasıyla uyum halinde olduğu görülür. Nitekim Allah, müşriklerin birçok konu ile ilgili inançlarını çürüttükten ve onları iptal ettikten sonra muvahhitlerin önderi, insanları tevhide, şirki geçersiz kılmaya ve ilahi kanunlara uymaya davet eden, müşriklerin dahi kendisiyle iftihar edip, yolunun güzelliğini kabul ettikleri Hz. İbrahim'den bahsetmiş, müşrikleri tevhide kabul etmeye ve şirkten dönmeye teşvik etsin diye, onun tevhit hususundaki yolunu ve metodunu zikretmiştir.⁸⁸⁹ Hz. İbrahim, tıpkı kevnî ve aklî deliller gibi müşrikleri ikna etmek için burada anlatılmıştır diyebiliriz. Zaten birçok surede müşrikleri ikna etmek için ya kevnî ve aklî deliller ya da kıssalar ve meseller anlatılır. Hz. İbrahim kıssasında ise bunun yanında diğer kıssalardan farklı bazı hedefler mevcuttur. Hz. İbrahim hem bu surede hem de başka surelerde tüm din mensupları için bir hatırlatma ve en güzel örnek olarak sunulmuştur. Hz. İbrahim ile ilgili ayetler, belki o an ki siyerde yaşanan bir durumu izah etme amaçlı olmayabilir. Ancak Hz. İbrahim, tevhidin sembolü ve peygamberlerin babası olduğu için Allah onu birçok surede övmek ve onun müşriklerden, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan uzak olduğunu haber vermek için anlatmıştır.

Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin kendisinden önce gelen 114-119. ayetlerle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu ayetler Arapların dini gelenekler konusunda takip ettikleri yolu tenkit etmektedir. Araplar helal veya haram saydıkları birçok hususu Hz. İbrahim'in dinine dayandırıyorlardı. Hz. İbrahim ile ilgili ayetler ise bu ayetleri tamamlayıcı mahiyette onlara cevap vermek, onları kınamak ve bu dinin

⁸⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 5/200. Hz. İbrahim'e verilen bu sıfatlar hakkında açıklamalar için bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 20/136-137; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/267-268; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 14/315-317.

⁸⁸⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 20/126.

yani İslam'ın özünü açıklamak maksadıyla gelmiştir.⁸⁹⁰ Hz. İbrahim'le ilgili ayetlerin hemen arkasından gelen, “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et” ayetiyle de irtibatlı olduğu söylenebilir. Zira Hz. İbrahim'in dini konusu üzerinde tartışma nüzul ortamında çok olmaktadır. Muhtemelen Hz. Peygamber bazen bu konular hakkında zor durumda bırakılıp öfkelenirilmiş olabilir. Dolayısıyla nazil olan ayetler, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin, Hz. İbrahim'in dininin aynısı olduğunu belirterek Hz. Peygamber teskin ediyor ve bu dini tebliğ ederken takip etmesi gereken metot kendisine öğretilmiş oluyordu.⁸⁹¹

Hz. İbrahim'in bir vasfı olarak 120. ayette geçen ve “iyilik rehberi” olarak tercüme ettiğimiz “أُمَّة” (ümmeden) kavramı, “herhangi bir şeyin bir araya getirdiği topluluk” demektir. Bir araya getiren şey bir din olabilir, bir zaman veya bir mekân olabilir. Bir araya getiren etken, doğal şartlara veya tercihe dayanıyor da olabilir. Ümmetin çoğulu, “umemun” ifadesidir.⁸⁹² Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 64 yerde geçmektedir.⁸⁹³ Genel olarak insan ve hayvan/canlı topluluğu⁸⁹⁴ anlamına gelmekle birlikte millet⁸⁹⁵, zaman⁸⁹⁶, önder⁸⁹⁷ ve bazı ayetlerde bir dine bağlananlar⁸⁹⁸ anlamlarında da kullanılmıştır.⁸⁹⁹ Bu ayette ise bu kavram, “Hz. İbrahim, kavminin tamamı kâfir iken kendisi tek başına mümin bir kul, kendisine uyulan bir hidayet önderiydi” şeklinde yorumlanmıştır. Hz. İbrahim insanlara hayrı öğreten ve bu yüzden herkesin kendisini önder kabul ettiği, Allah'a itaat eden ve İslam dini üzere yaşayan bir peygamberdir. İnsanlar kâfir iken o, bir hanif yani batıl dinlerin hepsinden yüz çevirerek hakka yönelmiş temiz bir muvahhit olarak Allah için ayağa kalkmıştı. O dönemde dünyada küfre karşı İslam sancağını taşıyan tek Müslüman'dı.⁹⁰⁰ Hz. İbrahim, ancak bir ümmette bulunabilecek en güzel hasletlere ve üstün ahlaki faziletlerin tamamına sahip bir insandı.⁹⁰¹ O, düşmana karşı koymakta ümmet ve cemaate benzemektedir. Çünkü her ne kadar İbrahim (as) yalnız başına tek bir kişi olsa da normalde bir topluluk tarafından yürütülen bir görevi yürüttüğü için bir tek kişi değil, düşmanlara ve ekâbir

⁸⁹⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/200.

⁸⁹¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/202.

⁸⁹² İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 23.

⁸⁹³ Abdalbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 80.

⁸⁹⁴ İnsan topluluğu anlamında kullanıldığı ayetler: Bakara 2/128; Âl-i İmrân 3/104, 113-114; Mâide 5/66; A'râf 7/159-160; Hûd 11/48. Hayvan/canlı topluluğu anlamında kullanıldığı ayetler: En'âm 6/38; A'râf 7/38-39.

⁸⁹⁵ Bakara 2/134, 213; Yûnus 10/19.

⁸⁹⁶ Hûd 11/8; Yûsuf 12/45.

⁸⁹⁷ Nahl 16/120.

⁸⁹⁸ Bakara 2/143; Hac 22/34, 67.

⁸⁹⁹ Ümmet kavramının Kur'an'da kullanımı hakkında bilgi için bkz. Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi Yay., 1998), 169-172.

⁹⁰⁰ Bu konuda yapılan yorumlar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/392-393; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2306; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 6/50; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 5/50; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/267; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/69; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/200.

⁹⁰¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 6/49; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 5/50; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 2/640.

takımına karşı koymakta ümmet, cemaat ve onlardan yüz çevirenler gibi olmuştur.⁹⁰² Kısacası Hz. İbrahim, sahip olduğu bütün güzel nitelikler sebebiyle âdeta tek başına bir ümmet kadar büyük ve önemli bir zat idi. Tüm toplumlar kendisini iyilik konusunda önder ve rehber (imam) edinmiş, peşinden gitmiştir.⁹⁰³ Bu sebeple kendisine “ümmet” denmiştir.

İbn Mesûd, açıkladığımız ayette geçen “ümmet” kelimesinin, “insanlara hayrı öğreten”; hemen arkasından gelen “kânit” kelimesini ise “Allah’a yönelen” şeklinde tanımlamıştır.⁹⁰⁴ Hz. İbrahim hakkında kullanılan, “أُمَّةٌ قَانِتَةٌ” (*ümmeten kâniten*) ifadesi⁹⁰⁵ rivayete göre Hz. Peygamber’in en büyük sahabilerinden Muaz b. Cebel’in bir vasfı olarak görülürdü. Nitekim Muaz (ra) insanları hayra çağırması, Allah’a ve Hz. Peygamber’e itaatkâr olması yönüyle temayüz etmişti.⁹⁰⁶ Bu durum kıssaların siyerde oluşturduğu algı açısından önemlidir. Ayetin devamında “Allah’a ortak koşanlardan değildi” denilerek Mekkelilere Hz. İbrahim’in kendileriyle dinsel bir bağının olmadığı mesajı verilmiştir. Yani o, müşrik oldukları halde kendilerinin İbrahim’in yolunda gittiklerini iddia eden Kureyş ve diğerleri gibi müşriklerin dinlerine asla katılmamıştı. Yine Hz. İbrahim, Mekke müşriklerin yaptığı gibi Allah ile arasına aracı olarak putları koymazdı.⁹⁰⁷ Sonraki ayette gelen, “Ona dünyada iyilik verdik” ifadesi, Hz. İbrahim’in daha sonraki dönemlerde hayırla anılan, tüm dinler tarafından kabul gören ve sevilen bir peygamber olduğunu açıklar.⁹⁰⁸ Nitekim Müslümanlar tarafından Hz. İbrahim’e her namazda dua edilmektedir.⁹⁰⁹ “Sonra da sana, ‘tevhit önderi olan İbrahim’in milletine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi’ diye vahyettik.”⁹¹⁰ ayeti İslam’ın başlangıcını âdeta Hz. İbrahim’e dayandırmıştır. Hac suresinde ki, “Babanız İbrahim’in yoluna uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi”⁹¹¹ ayeti de bu anlamdadır. Müşrikler kendilerini İbrahim dininin devamı görüyorlardı. Kur’an ise bunu, İslam’ın getirdiği esaslar olarak tarif etmiş ve onların bu konuda hatalı olduklarını vurgulamıştır.⁹¹² Bu ayet, Yahudi ve Hristiyanların, İbrahim’in dini üzerinde olduklarına dair iddialarını da reddetmektedir.⁹¹³

Ayette, Hz. Peygamber’e “İbrahim’in milletine uy” emri verilmiştir. Millet, din kavramının anlam alanına girmekle birlikte, “yol ve gidişat” gibi anlamları ihtiva eder.

⁹⁰² Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/211; Mevdûdî, *Tefsîhu’l-Kur’ân*, 3/69.

⁹⁰³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/451.

⁹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/393; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, 6/49-50; Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 5/50; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 2/641; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/611.

⁹⁰⁵ Bu terkip hakkında yapılan yorumlar hakkında bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/393-397.

⁹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/394-395; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, 6/50; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 2/641.

⁹⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/392-393; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/267.

⁹⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/397-398; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/2307; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, 6/50; Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 5/51.

⁹⁰⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, 6/50.

⁹¹⁰ Nahl 16/122.

⁹¹¹ Hac 22/78.

⁹¹² İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/315.

⁹¹³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/268; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/148.

Bu ayette, millet kavramını sadece din olarak tercüme etmek pek doğru gözükmemektedir. Çünkü din mutlak manada sadece Allah'a nispet edilir. Ayrıca din kavramı millet kavramından daha genel, kesin ve hakikati ifade etmektedir. Millet, vahiyle gelmiş olsa da insan tarafından yaşam haline getirilmiş ilkeler ve umdeler bütünüdür.⁹¹⁴ Bu sebeple ayette geçen “İbrahim’in milleti” ifadesi, dinden ziyade, “İbrahim’in sergilediği hayat tarzı, takip ettiği yaşam biçimi” şeklinde anlaşılmalıdır.⁹¹⁵

Bu ayette Hz. Muhammed’e Hz. İbrahim’in ilahi kaynaklı hayat tarzına uymasının emredilmesi, Hz. İbrahim’in diğer peygamberler içindeki makam ve değerinin yüceliğine işaret etmekte ve Hz. Peygamber’e şu mesajı vermektedir: “Ey Muhammed! Sen, bazı neshedilen hükümler hariç, Hz. İbrahim’in getirdiği dine, onun yaşam biçimine uymakla görevlendirildin. Çünkü son din İslam’ın temelleri Hz. İbrahim’in dinine ve yoluna dayanmaktadır. İslam, hakka yönelen Hz. İbrahim’in, fıtrata uygun ve kolaylık esasına dayanan tevhit dini üzerine bina edilmiştir. Sana indirilen Kur’an ise insanları şirkin kirlerinden temizlenmiş olan İbrahim dinine davet etmiştir. Öyleyse diğer dinlerin hepsinden uzaklaşıp İbrahim’in dinini ve hayat tarzını takip et, sen de o doğru yolu tutup Allah için ibadet eden bir ümmet ol.”⁹¹⁶

Netice itibarıyla bu ayetlerde Hz. İbrahim’in Allah’a itaat eden ve Ona yönelen bir önder olduğu, asla şirk koşmadığı, Rabbinin verdiği nimetlere şükretme noktasında da önder olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla Hz. İbrahim’de bulunan tüm bu imani hasletler Mekke’li müşriklerden istenmekte, kendisine uyduklarını iddia ettikleri Hz. İbrahim’in bu konudaki üstünlüğü onlara hatırlatılmaktadır. Kur’an’ın Hz. Peygamber’e Hz. İbrahim’in dinini takip etmeyi emretmesi, Hz. Peygamber için Allah’tan bir övgü ve yücelik olup İslam’ın en sağlam delile dayandığını, asıl hakiki dinin İslam olduğunu, kendilerini Hz. İbrahim’e dayandıran müşriklerin, Yahudi ve Hristiyanların ise hakikatten uzaklaştıklarını ispat etmek içindir.

5.4.3. Kâbe’nin Tevhidin Merkezi Olması

Hicret şartlarında nazil olan İbrâhîm suresinde Hz. İbrahim’in ailesinden bir kısmını Mescid-i Haram’ın yanına yerleştirmesini ve yaptığı bazı duaları konu edinen ayetler bulunmaktadır. İbrâhîm suresi, kronolojik tertipte Nûh suresinden sonra ve

⁹¹⁴ Çalışkan, *Kur’an’da Din Kavramı*, 97-100.

⁹¹⁵ Millet kavramının Kur’an’da kullanımı hakkında bilgi için bkz. Çalışkan, *Kur’an’da Din Kavramı*, 97-104.

⁹¹⁶ Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzil*, 5/51; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20/138; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/268; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 14/318-321.

Enbiyâ suresinden önce olmak üzere 72. sırada bulunur.⁹¹⁷ Cumhura göre surenin tamamı Mekke döneminde inmiştir.⁹¹⁸

Üslup ve ihtiva ettiği konulardan anlaşıldığına göre sure, müşriklerin Hz. Peygamber'e ve ona inananlara karşı sürdürdükleri baskıların yoğunlaştığı Mekke döneminin son zamanlarında, hicrete yakın günlerde inmiştir. Örneğin, “*İnkâr edenler, peygamberlerine; ‘Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz’ dediler*”⁹¹⁹ ayeti, surenin indirildiği dönemde Müslümanlara yapılan işkencenin çok ağır olduğunu ve Mekkelilerin daha önceden gönderilen peygamberleri inkâr eden diğer topluluklar gibi müminleri kendi topraklarından sürmek istediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle hemen arkasından onlara, “*Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz*”⁹²⁰ şeklinde cevap verilmiş ve böylece kâfirler uyarılmış, müminlere de kendilerinden önce inanan diğerleri gibi, “*Onlardan sonra sizi elbette o yere yerleştireceğiz*”⁹²¹ şeklinde hitap edilerek teskin edilmişlerdir. Aynı şekilde surenin son bölümünde⁹²² yer alan şiddetli uyarı, surenin Mekke döneminin son yıllarında nazil olduğunu anımsatmaktadır.⁹²³ Surenin 3. ayetinde dünya hayatının lezzetlerine taparcasına aldanan ve manevi güzelliklere sırt çeviren müşriklerin insanları Allah yolundan vazgeçirmek için bütün güçleriyle çaba gösterdikleri, bu tutumlarının anlaşılmasız bir sapkınlık olduğu açıklanmıştır. Müslümanlara uygulanan toplu boykot yıllarında onların ibadet ve tavaf için dahi Kâbe'ye yaklaştırılmadıkları hatırlanırsa bu ayetlerin o dönemde Müslümanlara yapılan baskıları dile getirdiği düşünülebilir. Ayrıca 31. ayette namaz kılmanın emredilmesi, 37. ayette Hz. İbrahim'in kendi ailesini namaz kılsınlar diye Mekke'de yerleştirdiğini söylemesi, 40. ayette yine Hz. İbrahim'in hem kendisi hem de zürriyeti için namaz kılmakla ilgili duası bu surenin hicretten kısa bir süre önce vuku bulan Miraç olayından, yani beş vakit namazın farz kılınmasından sonra nazil olduğunu gösterir.⁹²⁴ Ömer Rıza Doğrul surenin nüzul zamanı hakkında sadece, “hicrete pek yakın sıralarda vahyolunduğu anlaşıyor” demekle yetinmektedir.⁹²⁵ Câbirî İbrâhim suresinin, davetin Mekke dışından gelen Arap kabileleriyle iletişime geçildiği bir döneminde nazil olduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak da surede hitabın doğrudan Hz. Peygamber'e ve davete muhatap olan Arap kabilelerine yönelik olduğu

⁹¹⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/300; Emin Işık, “İbrâhim Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2000), 21/351; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁹¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49-50; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/476; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 13/179; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/165; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 13/177; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/300; Işık, “İbrâhim Suresi”, 21/351. 28 ve 29. ayetlerin Medine devrinde Bedir Gazvesi'nde öldürülen müşrikler hakkında indiğine dair rivayetler varsa da müfessirlerin çoğunluğu bunlara itibar etmemiştir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/669-677; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 13/179.)

⁹¹⁹ İbrâhim 14/13.

⁹²⁰ İbrâhim 14/13.

⁹²¹ İbrâhim 14/14.

⁹²² İbrâhim 14/43-52.

⁹²³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/534; Işık, “İbrâhim Suresi”, 21/351.

⁹²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/534; Işık, “İbrâhim Suresi”, 21/351.

⁹²⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/408.

kanaatindedir.⁹²⁶ Netice itibariyle İbrâhim suresinin nüzul zamanı hakkında belirgin bir rivayet olmasa da, nüzul sırasının Mekke son dönemlerine tekabül etmesi ve sure içeriğinin bu dönemin şartlarına ve dönemin diğer surelerinde yer alan içeriklere uygun olması, surenin boykot sonrası ve Medine'ye hicret şartlarının artık tam olarak oluştuğu bir dönemde indirildiğini göstermektedir.⁹²⁷

İbrâhim suresindeki Hz. İbrahim ile ilgili ayetler şunlardır:

“Hani İbrahim demişti ki: “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.” (35) “Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.” (36) “Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.” (37) “Rabbimiz! Sen, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.” (38) “Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Rabbim duayı işitendir.” (39) “Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.” (40) “Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla.” (41)

Bu kıssa, Rabbine çokça şükreden ve ona çokça yalvaran bir şahsiyet ve insanlığın en büyük rehberlerinden olan Hz. İbrahim'in yüksek dinî kişiliğini yansıtmıştır. Hz. İbrahim, rabbine şükreden, ona sığınarak yardımını talep eden bir peygamber ve peygamberler atasıdır. Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in değişik zamanlarda yaptığı dualardan bir kesit birlikte verilmiştir. Nitekim bazı dualar “Rabbim” şeklinde tekil olarak, bazıları ise “Rabbena” şeklinde çoğul gelmiştir. Yine *“Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur”* ayetinde Hz. İshak'tan söz edilmiş olması da bu duaların farklı zamanlarda yapıldığına delalet eder.⁹²⁸ Hz. İbrahim'in son derece veciz cümlelerden oluşan bu ihlaslı duası, hamd, şükür, iman, tevhit, namaz ve sabrı içinde barındırmaktadır. Duanın bu hususlara temas etmiş olması onun suredeki ana mevzuya getirilen en önemli örnek olduğunu gösterir. Ayrıca Hz. İbrahim'in, *“Rabbimiz! Hesapların görüleceği günde beni, ana-babamı ve*

⁹²⁶ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/232.

⁹²⁷ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 141. İbrâhim suresi hakkında bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 13/177-179; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 2/534; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/213; Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/237-238; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/89; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/300; Işık, “İbrâhim Suresi”, 21/351-352; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 280-286.

⁹²⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 13/240-241. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/513.

bütün müminleri bağışla” şeklindeki duası, bütün Müslümanlarca en çok sevilen ve tekrar edilen dualardan biri olmuştur.

Hz. İbrahim’le ilgili bu dua ayetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması, “*Bu Kur’an, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır*”⁹²⁹ ayetinin anlamını ve hedefini anlamaya bağlıdır. Zira Kur’an’ın insanları küfrün karanlıklarından İslam’ın aydınlığına çıkarması şeklindeki ifade⁹³⁰ Kur’an’da ilk kez bu surede kullanılmıştır. O halde Câbirî’nin dediği gibi bu ifadenin indirilmiş olduğu dönemle bir bağı olmalıdır. Nitekim ayetin ilk muhatabı durumunda bulunan Arap kabileleri küfrün karanlığı içindeydiler. Kur’an’ın görevi onları bu karanlıktan çıkarıp aydınlığa ulaştırmaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi nüzulü hicrete oldukça yakın bir döneme rastlayan İbrâhim suresinde hitap sadece Mekkelilere değil, aynı zamanda Mekke’ye Hac mevsiminde gelen Arap kabilelerine yöneliktir. Bu kabileler Kureyş’in kimliği itibarıyla öteki konumundadırlar. “*Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler*”⁹³¹ ayeti, hac mevsiminde Mekke’ye gelen Arap kabilelerinin Hz. Peygamber’i dinlememeleri için ellerinden gelen gayreti gösteren Kureyş ileri gelenlerini kastetmektedir. Kureyşliler ısrarlı bir şekilde İslam davetine yüz çeviriyor, hatta bununla kalmayıp başkalarının da iman etmesini engellemeye çalışıyorlardı. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki Kureyşliler Mekke’nin dini-ticari konumundan faydalanarak diğer kabileler üzerinde bir egemenlik kurmuşlardı. Oysa Mekke’ye o konumu kazandıran Kâbe, sadece Kureyşlilerin değil bütün Arapların atası olan Hz. İbrahim tarafından yapılmıştı. Nitekim Hz. İbrahim ilk kez ailesinden bir kısmını oraya yerleştirmişti. Neticede davetin çevre Arap kabilelerine yönelmesi ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkaracağını söylemesi, onları içinde bulundukları bu ikincil durumdan kurtaracak, Kâbe’nin sahiplerinin sadece Kureyşlilerin olmadığı onlara hatırlatılacak ve böylece daha iyi bir konuma gelmeleri anlamı taşıyacaktı. İsrailoğullarının yani Hz. İbrahim soyundan Arapların amcaoğulları olan Yahudilerin Hz. Musa tarafından Firavun’un zulmünden kurtarılıp özgürleştirilmesi yani karanlıklardan aydınlığa çıkarılması gibi şimdi de Mekke dışındaki Arap kabilelerinin Mekke’de gücü ve otoriteyi elinde bulunduran bu ileri gelenlerin baskısından kurtulmaları için davet başlatılmakta, Arap kabileleri âdeta seferber edilmektedir.”⁹³² Dolayısıyla Hz. İbrahim’in Allah’ın evi olan Kâbe’nin yanına ailesini bırakması ve akabinde de insanların gönüllerinin buraya yönelmesi için Rabbine dua etmesi, Hz. Peygamber’in davetini artık Mekke dışındaki kabilelere arz ettiği dönem ile uyum halindedir. Bu dua ister Mekkeliler olsun ister başka bir yerden olsun Hz. İbrahim’in tüm

⁹²⁹ İbrâhim 14/1.

⁹³⁰ Ayette geçen karanlık ve aydınlık kavramlarının tefsiri için bkz. Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzil*, 4/133; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/74; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, 12/102.

⁹³¹ İbrâhim 14/3.

⁹³² Câbirî, *Fehmu’l-Kur’an’il-Hekîm*, 2/238-240.

tevhit ehlinin atası olduğuna ve Harem bölgesinin ve özel de Kâbe'nin sadece Kureyşlilere ait olmadığına, aksine tüm inananların buraya gelerek eşit bir şekilde ibadet edebileceklerine işaret etmektedir.

Hız. İbrahim kıssası kendisinden önceki ayetlerle irtibatlıdır. Bu ayetlerde özetle inanan ve inkâr edenlerin durumları ve ahiretteki akıbetleri Mekke halkı bağlamında sıralanmıştır. Daha sonra da bu iki tarafın kendi halini ölçebilmesi ve doğru yolda olup olmadığını anlayabilmesi için Hız. İbrahim örnek ve ölçüt olarak sunulmuştur. Böylece Mekke ahalisinden hangisinin Hız. İbrahim'in yolundan gittiği, hangisinin ise bu doğru yoldan saptığı açığa çıkacaktır.⁹³³ Kıssadan hemen önceki ayetlerde⁹³⁴ Allah'ın genel olarak insanlığa verdiği nimetler hatırlatılmış ve Kureyş'e bunca nimete karşılık Allah'a şükretmeleri için bir çağrı yapılmıştır. Müfessirlere göre, “*Allah'ın verdiği nimeti nankörlükle karşılayanlar*”⁹³⁵ ayetinde nankörlük yapanlardan kasıt Kureyş müşrikleridir.⁹³⁶ Bu kıssada ise aynı çağrı Kureyşlilere verilen özel nimetler hatırlatılarak tekrarlanmaktadır. Nitekim Mekkeliler, Allah'ın kendilerine verdiği maddi ve manevi nimetlere karşı nankörlük etmişlerdir. Ataları Hız. İbrahim'e icabet etme nimetini ihmal etmişler, onun yolundan giden tevhit ehli atalarını bırakıp dalalet ehli olan atalarına uymuşlardır. Ataları Hız. İbrahim'in duasıyla nail oldukları nimetlere, onun sünnetini kaybederek ve şirke düşerek nankörlük karşılık vermişlerdir. Bu sebeple onlara Hız. İbrahim'in ailesinden bir kısmını Kâbe yakınlarına yerleştirdiği, Mekke'yi “emin bir belde” yaptığı ve Hız. İbrahim'in duasına karşılık Allah'ın Kureyşlilere nimet ve lütuflarını bahşettiği hatırlatılmaktadır. Onlardan bu nimetleri hatırlamaları ve doğru yola uymaları istenmektedir.⁹³⁷

Kıssada zor şartlara dayanmak zorunda kalan Hız. Peygamber ile Müslümanlara sabır mesajı verilmiştir. Müşrikleri yıllar süren çabalarına rağmen ilahi çağrıyla buluşturamadığı için üzgün olan Hız. Peygamber'e, Hız. İbrahim'in duası hatırlatılmış ve bu şekilde dua etmesi tavsiye edilmiştir. Kıssa içinde Hız. İbrahim, Mekke ahalisinin rızkının bollaşması için dua etmiş ve bu duanın sonunda da “*umulur ki şükrederler*”⁹³⁸ demiştir. Surenin 3. ayetinde, dünya hayatını ahirete tercih eden Mekkeliler müşriklerin derin bir sapkınlık içinde oldukları belirtilmiş bu sebeple onlar, Allah'a şükür kaybedip dünya hayatının lezzetlerine taparcasına aldandıkları ve Mekke'deki manevî güzelliklere sırt çevirdikleri için eleştirilmiştir. Zira ataları İbrahim'in duasıyla elde ettikleri nimetlere nankörlük yapmak bir yana, bulundukları mekânın kutsiyetine sırt çevirmişler, dünyaya aldanıp ahireti unutmuşlar ve tevhitten uzaklaşmışlardır. Bu kıssada ise Yüce Allah onlara içinde bulundukları ihaneti hatırlatıcı mesajlar vermiştir.

⁹³³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 13/179.

⁹³⁴ İbrâhim 14/28-34.

⁹³⁵ İbrâhim 14/28.

⁹³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/669-677.

⁹³⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 13/237; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/555; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/321.

⁹³⁸ İbrâhim 14/37.

Ayrıca Hz. İbrahim'in ailesini yerleştirdiği Mekke hakkında hem bir güvenlik merkezi hem de tevhit ocağı olması yönündeki duası; namazı dosdoğru kılsınlar diye ailesini Mescid'i Haram'ın yanına hicret ettirip onlardan ayrılmak durumunda kalması, sonrasında onlar için, “*insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler*” şeklinde dua etmesi, muhtemelen Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretine işaret etmektedir. Böylece hicret etmek suretiyle aile fertlerinden bir kısmıyla ayrılmak zorunda kalacak olan müminler teselli edilmekte, ataları Hz. İbrahim'in de rıza-ı ilahi için ailesinden ayrıldığı onlara hatırlatılmaktadır. Yine Hz. İsmail ve annesi Hâcer, Mekke'ye göç ettikten sonra kısa süre içinde Mekke'nin güvenli bir belde olması, rızkın bollaşması ve etraflarında insanların toplanmaları, muhacirlerin de Medine'de kısa süre içinde rızıklanacaklarına, Müslümanların sayısının artacağına ve Medine'nin tıpkı Mekke gibi güvenli bir belde olacağına işaret etmektedir.

“*Hani İbrahim şöyle demişti: Rabbim bu şehri güvenli kıl..*” ayetinden⁹³⁹ 41. ayetin sonuna kadar olan kısım, Mekke'de inen ayetler arasında, Hz. İbrahim ve zürriyetinden bazılarının Mekke'yle olan ilişkisine işaret eden ve Hz. İsmail'in, Hz. İbrahim'in oğlu olduğuna açıkça ve kesin olarak değinen ilk ayetlerdir. Önceden geçen ayetler ise genel olarak İbrahim'in babası ve ümmetiyle olan mücadelesinden, kendisine verilen sahifelerden ve zürriyetinden bahsetmekteydi. Buradaki ayetler ile Mekke'de ve Medine'de inen ve içerisinde Hz. İbrahim'in bahsi geçen daha birçok ayetin⁹⁴⁰ ifade ettiği gibi Araplar, Hz. İbrahim ile Kâbe arasındaki bağı ve İsmail ve İshak'ın onun oğulları olduğunu Kur'an'ın nüzulünden önce biliyorlardı ve bunu birbirlerine anlatıp onunla övünüyorlardı. Bu sebeple bu irtibatın Arapların tutumlarını, inkârlarını ve Allah'la birlikte ortaklar edinmelerini kınayan ayetlerden sonra zikredilmiş olması, kendilerini Hz. İbrahim'e nispet eden ve kendi ataları olarak gören Araplara şu mesajı vermektedir: Atanız olduğunu itiraf edip kabul ettiğiniz Hz. İbrahim, bakın Allah'a hem kendisini hem de soyunu putlara tapmaktan uzak tutması için dua ediyor ve onların insanları saptırdığını açıklıyor. Ve yine Allah'a hem kendisinin hem de zürriyetinin hakkıyla kulluk etmeyi sürdürmeleri için dua ediyor. Teslimiyetini ve her işini Allah'a havale ettiğini de ilan ediyor. İçinde yaşadığınız bu mukaddes beldelerin güvenli kılınması, rızkın sizin için çoğaltılması ve insanların gönüllerinin bu topraklara doğru yönlendirilmesi, sırf onun duasının bereketiyle olmuştur. Onun, zürriyetinden bir kısmını içinde Beytü'l-Haram'ın olduğu Mekke vadisinde yerleştirmesi, kulluklarını sırf Allah'a yapmaları içindir. O halde oğulları olan siz Araplar da onun izinden gitmeli, onun arzu ve duasını gerçekleştirmeli ve putlara tapmaktan uzak durmalısınız. Zira o,

⁹³⁹ Ayette geçen şehir, Harem (Mekke)'dir. (Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 4/354; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil*, 2/556; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/134; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/99.)

⁹⁴⁰ Bazı ayetler için bkz. Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/96-97.

onlardan uzak durmuş ve Allah'a zürriyyetini de onlardan uzak tutması için dua etmiştir.⁹⁴¹

“Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar” ayetinde putlar sebebiyle dalalete sürüklenmiş olan Mekkeli müşriklere ince bir gönderme vardır. Yine, “Artık kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin” ayetinde Hz. İbrahim kendisine uyanların kendi dininden olduğunu açıkça belirtmiştir.⁹⁴² Kur’an, Hz. Muhammed’e Hz. İbrahim’in dinine tabi olmasını emretmiş, getirdiği din olan İslam’ı Hz. İbrahim’e dayandırmış, müşrikleri ise Hz. İbrahim’den uzak görmüştür. Müşriklerin Hz. İbrahim’in dini üzere oldukları ile ilgili iddiaları boş sözlerden ibarettir. Çünkü onlar Hz. İbrahim’in sünneti üzere yaşamamışlar, emrine muhalefet etmişler ve tevhidi kaybetmişlerdir.⁹⁴³

“Kim de bana karşı gelirse, sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.” ayetinde Hz. İbrahim, kendisine inanmayanların halini Allah’ın af ve mağfiretine tevdi etmiştir. Burada asilere istiğfarda bulunma durumu yoktur. Bilakis bu dua, Hz. İbrahim’in edebini, şefkat ve yumuşaklığının genişliğini ve kendisinden sonra gelecek zürriyetinden olan asilerin helak edilmeleri endişesini ifade etmektedir. Doğru yoldan başka yollara uyanlara karşı gösterilen yumuşaklık, Hz. İbrahim’in insanlara duyduğu şefkatin bir göstergesidir. Hz. İbrahim onların durumunu, Allah’ın merhamet ve bağışlamasına bırakmıştır.⁹⁴⁴ Bu ayette ayrıca Hz. İbrahim’e tabi olanların kendisinden olduğu, ona isyan edenlerin ise olmadığı ifade edilerek bir karşılaştırma yapılmakta ve Kureyş dahil muhatap konumunda bulunan o dönemdeki tüm Arap kabilelerine bir mesaj verilmektedir. Kendilerinin Hz. İbrahim’in dinine bağlı olduklarını sürekli olarak iddia eden Kureyşlilere bu ayet durumun böyle olmadığını, onların tevhitte ve dolayısıyla Hz. İbrahim’in dininden uzaklaşmaları sebebiyle Hz. İbrahim’in yolunda olmadıklarını, Hz. Peygamber ve ona inanan müminlerin ise Hz. İbrahim’in yolundan gittiklerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Diğer taraftan ise Mekke dışındaki Arap kabilelerinden bu konuda bir tercih yapmaları istenmiş ve Hz. İbrahim’in yolundan gitmek istiyorlarsa İslam’ı tercih etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu duada ataları Hz. İbrahim’e sadakat göstermeyen Mekkeli müşriklere ciddi bir ikaz vardır.⁹⁴⁵ Yine bu dua da Hz. Muhammed’e de bir mesaj bulunmaktadır. Nitekim Mekke dönemi boyunca kavmi ona hep karşı gelmiş, risaletini inkâr etmiştir. Ama buna rağmen yine de Hz. İbrahim’in bu duası onlara beddua etmemesini, belki ileride tevbe edip⁹⁴⁶ gafur ve rahim olan Allah’ın onları bağışlayabileceğini tavsiye etmektedir. Nitekim Hz. Muhammed’de tıpkı Hz. İbrahim gibi kavminin inkâr içinde kalmasına üzülmüş ve

⁹⁴¹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 5/241-242.

⁹⁴² Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 4/355.

⁹⁴³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13/688.

⁹⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 13/240; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/555; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/321.

⁹⁴⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 13/240.

⁹⁴⁶ Bağavî, *Ma’âlimu’t-Tenzîl*, 4/355; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 19/137.

onların iman ederek Allah tarafından affedilmelerini çok arzuluyordu.⁹⁴⁷ Gerçekten de çok kısa bir süre sonra Müslümanların sayısı Hicaz bölgesinde çoğalmış ve Hz. Muhammed'in vefatına kadar tüm Arabistan yarımadası İslam'la müşerref olmuştur.

“*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim*” ayetinde ve devamında gelen duayı Hz. İbrahim, hanımı Hâcer ve oğlu İsmail'i Mekke'ye yerleştirtince yapmıştır.⁹⁴⁸ Hz. İbrahim'in ailesini Mekke'ye bıraktığı sırada orası bir yerleşim alanı değildi ve kuru bir vadi idi. Anlaşılan o ki suda yoktu.⁹⁴⁹ Bu, Hz. İbrahim için gerçekten ağır bir imtihandır. “*Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır*” ayeti, Mekkeli müşriklere şu anda yaşadıkları Mekke'nin bir ibadet ve ticaret merkezi olmasının ve önceden kupkuru çorak bir arazi iken Zemzem suyu ile hayat bulmasının, ataları olmasıyla övündükleri Hz. İbrahim ve zürriyetinin bu topraklara gelişi sayesinde Allah'ın bir ikramı olduğunu hatırlatmaktadır. Hz. İbrahim'in bu duasıyla o günden itibaren tüm Müslümanlar hac ibadetini yapmak üzere bu kutsal beldeyi ziyaret etmeye başlamışlardır.⁹⁵⁰

Tefsir kitaplarında Hz. İbrahim'in ailesinden bir kısmını Beytu'l-Haram civarına getirdiği ile ilgili bilgiler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁹⁵¹ Ancak Kur'an kıssalarında dikkat edilmesi gereken en önemli husus, nebevî davete destek olmaktır. Bu sebeple birçok kıssada görüldüğü gibi burada da detaylara girilmemiş, ilahi irade kıssanın bu desteği sağlayacak miktarını sunmuştur. Artık her türlü ziyade, bizi bu destek ve Kur'anî hedeften uzaklaştıracaktır. Bu surede anlatılan kıssayı işitip dinleyenler, Hz. İbrahim ve İsmail'e olan nispetlerini, İsmail'in Mekke'de yerleşme haberini, İbrahim ve İsmail'in Kâbe'nin haremünde yaşadıkları güven ortamını biliyorlar ve bunları nesilden nesile aktarıyorlardı. Kıssa bu kimselere nebevî daveti destekler mahiyette anlatılmış ve gayet etkili bir şekilde atalarının doğru yolundan sapmalarından dolayı onları kınamıştır.⁹⁵²

Yüce Allah Hz. İbrahim'in duasını kabul etmiştir. Mekke hürmet edilen emin bir şehir olmuş, bölgenin tamamen kurak olmasına ve hiç bitki yetişmemesine rağmen, yılın her mevsiminde çeşit çeşit meyve ve sebzeler Allah katından bir rızık olarak toplanıp oraya götürülmüştür. Arabistan'ın her tarafından birçok insanın hac ve umre için Mekke'ye gitmesinin ve bugün de dünyanın her tarafından insanın orada toplanmasının nedeni bu duadır.⁹⁵³ Kıssanın sonunda Hz. İbrahim'in daha önce yapmış

⁹⁴⁷ İlgili rivayet için bkz. Müslim, İmân, 346.

⁹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/689; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 4/355.

⁹⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/694, 696.

⁹⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/697.

⁹⁵¹ Taberî, Hz. İbrahim'in, oğlunu ve hanımını Mekke'ye yerleştirtmesi ile ilgili iki rivayeti tefsirinde zikretmiştir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/689-694.)

⁹⁵² Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, 5/247.

⁹⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/353; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/555; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/100.

olduğu duasının⁹⁵⁴ kabul olunup yaşlılığına rağmen kendisine bu iki çocuğun lütfedilmesini Allah'a hamd ve şükürle karşıladığı görülmektedir.⁹⁵⁵

Netice itibariyle Allah'ın verdiği sayısız ve sınırsız nimetlerin şükrünü yerine getiren bir kulun yani Hz. İbrahim'in Allah'a karşı tutumunu, kulluğunu, O'na nasıl valvarıp yakardığını ve O'ndan istediklerini dile getiren bu kıssa,⁹⁵⁶ temelde semavi dinlerin birliğine işaret etmektedir. Mekke dışı insanlarla görüşmelerin yoğunlaştığı ve özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Medine'ye hicret öncesinde bu kıssanın anlatılmış olması önemlidir. Bu kıssa ile onlara semavi dinlerin tümünün ortak kiblesinin Kâbe olduğu ve ataları Hz. İbrahim'in tevhit dinini temsil ettiği bildirilmiş, ancak Hz. Muhammed'in getirdiği İslam dini dışında tüm dinlerin bu hakikatten ayrıldıkları mesajı verilmiştir. Zira kurtuluş, Allah'ın birliği ilkesine dayanan Hz. İbrahim çizgisinde bulunmakla mümkündür.

5.4.4. Müminlere Zaferin Müjdelmesi

Mekke devrinin sonlarında nazil olduğu noktasında ittifak olan Enbiyâ suresi,⁹⁵⁷ Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle tevhit uğrunda giriştiği tartışmalar, ateşe atılması ve oradan kurtarıldıktan sonra Hz. Lût ile birlikte Allah'ın mübarek kıldığı yere yerleştirilmesi ile ilgili geniş bir pasajı içermektedir. Sure kronolojik tertipte İbrâhim suresinden sonra ve Müminûn suresinden önce olmak üzere 73. sıradadır.⁹⁵⁸ Mevdûdî, hem ele alınan konu, hem de üslubu açısından surenin kendi taksimatına göre Hz. Muhammed'in Mekke hayatının üçüncü safhasında indirildiğini belirtmektedir.⁹⁵⁹ Câbirî, içerdiği konulardan yola çıkarak Enbiyâ suresinin Mekke'de inen son surelerden olduğunu belirtir. Sure ona göre Kureyşlilerin panayırarda İslam daveti aleyhine propaganda yaptıkları ve Hz. Muhammed'in Arap kabilelerinden heyetlerle görüşmelere yoğunlaştığı esnada indirilmiştir. Mesela Cabirî, surenin ilk ayetinde yaklaşmakta olan hesaptan kastın ahiretteki hesap⁹⁶⁰ olmadığını belirtir ve nüzul ortamını da göz önünde bulundurarak şöyle bir yorumda bulunur: “Hz. Peygamber bu sure nazil olduğu sırada

⁹⁵⁴ Sâffât 37/100.

⁹⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/322. İbn Abbas, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail doğduğunda 99 yaşında, Hz. İshak doğduğunda ise 112 yaşında olduğunu belirtir. (Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 4/357; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/100.) Tevrat'ta bu bilgi 86 ve 100 yaş şeklinde geçer. (Tekvîn, 16/6; 21/5.)

⁹⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/321.

⁹⁵⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/49; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/170; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 17/331; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 17/2; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2010), 7/403; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/254; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/663.

⁹⁵⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/5; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

⁹⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/291.

⁹⁶⁰ “İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı” ayetinde yaklaşan ‘hesap’, tüm tefsirlerde ahiretteki hesap günü şeklinde yorumlanmıştır. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/221; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2444; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/361; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 5/309.)

Medinelilerle görüşmeler yapıyordu. Onlarda Hz. Peygamber'e iman ettiler. Artık Mekkelilerin Müslümanlara yıllardır yapmış oldukları zulmün hesabını sorma zamanı yaklaşmaktaydı. İşte ayette bahsedilen yaklaşmakta olan hesap, Hz. Peygamber'in Medinelilerle İkinci Akabe biatını gerçekleştirdikten sonra iman edecek olan Ensarla, yıllardır zulüm altında yaşayan Muhacirlerin Mekke müşriklerine soracakları hesaptır." Dolayısıyla ona göre surenin iniş zamanı muhtemelen Hz. Peygamber'in Hazreç heyeti ile görüştüğü ve heyettekilerin Müslüman olduğu yani Birinci Akabe Biati'nin yapıldığı Hac mevsimidir.⁹⁶¹ Enbiyâ suresinin 3. ayetinden itibaren Kureyşlilerin hac mevsimi için gelen Arap kabilelerini Hz. Peygamber'in davetinden soğutmak ve aleyhine propaganda yapmak için başvurdukları girişimlerden örnekler verilmektedir.⁹⁶² Sure ile ilgili nakledilen rivayetlerden biri, surenin müşriklerin inanma ihtimalinin kalmadığı Mekke son dönemlerinde indiğini göstermektedir. Söz konusu rivayet şöyledir: "Rasulullah (sav), kendi aralarında konuşan Ebû Süfyân ile Ebû Cehil'in yanından geçti. Ebû Cehil, Hz. Peygamber'i görünce güldü ve Ebû Süfyân'a, "Bu Abdümenâf'ın nebisidir" dedi. Ebû Süfyân kızdı ve "Ne yani, Abdümenâfoğulları'nın bir peygamberi olmasını çok mu garip buluyorsun?" dedi. Rasulullah (sav) onları duydu ve dönüp Ebû Cehil'le konuştu, onu cehennem azabı ile korkuttu ve, "*Senden önceki yalanlayanların başına gelenler senin başına gelmedikçe vazgeçmeyeceksin sanırım*" buyurdu. Bunun üzerine, "*Kâfirler seni gördükleri zaman, 'Sizin ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diyerek seni hep alaya alırlar*"⁹⁶³ ayeti nazil oldu."⁹⁶⁴ Rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber Mekke müşriklerinin önde gelenleri hakkında, onların inanma ihtimallerinin kalmadığını düşünmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu rivayet, artık Mekke döneminin sonlarına gelindiğini göstermektedir.⁹⁶⁵ Boykot sonrası dönemde, Rasulullah'ın Mekke dışından gelen kabileler ve Yahûdilerle daha sık temas kurduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu arada Kureyşliler de boş durmuyor, Medine'den gelen Yahudilerle iş birliği yaparak peygamberi yalanlamak için onlardan görüş beyan etmelerini istiyorlardı. Aslında Kur'an, bu dönemde özellikle önceki peygamberlerle ilgili doğru bilgilere ulaşmaları için müşrikleri Yahudilere soru sormaya teşvik etmiştir.⁹⁶⁶ Müşriklerin Yahudi ve Hristiyanlarla iç içe olup onlardan bilgi alarak Hz. Peygamber'e sorular sorması ve bu şekilde onu zor durumda bırakma çabaları, Mekke dönemi sonlarına tekabül etmektedir.⁹⁶⁷ Sonuç olarak surenin genelindeki hitabın Mekke'ye dışarıdan gelen kabilelere, özellikle de Yahudi ve Hristiyanlara yönelik olduğunun söylenmesi, kaynakların bu sureyi 73. nüzul sırasında göstermesi, surenin Mekke

⁹⁶¹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/241-242, 248.

⁹⁶² Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 2/249.

⁹⁶³ Enbiyâ 21/36.

⁹⁶⁴ Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, 175.

⁹⁶⁵ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 141-142.

⁹⁶⁶ Enbiyâ 21/7.

⁹⁶⁷ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 142-143. Bu konudaki rivayetler için bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 14/290; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 17/94.

devrinin sonlarında,⁹⁶⁸ Medineli kabilelerin İslam'ı kabul etmelerinin ardından nazil olduğu⁹⁶⁹ ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kur'an'da, Allah'ın birliğini ortaya koymak, müşrikleri içinde bulundukları küfürden kurtarıp iman etmelerini sağlamak için, kevnî deliller sunulmakta ve tarihte yaşanmış ibretlik olaylar anlatılmaktadır. Bu surede de önce aklî, ikna edici ve uyarıcı deliller getirilmiş, ardında da tarihin şahit olduğu vakıalar ve önceki ümmetlerin başından geçenler delil olarak arz edilmiştir.⁹⁷⁰ Önceki peygamberlerden birçoğunun mücadelesine değinen sure, peygamberlik, Allah'ın birliği, öldükten sonra dirilme ve hesap gibi İslamî inanç konularını işlemiş, Mekke müşriklerinin içinde bulundukları şirk inancını ağır bir şekilde eleştirmiş ve müşriklerin ahiretteki azaplarına dikkat çekmiştir. Yine bu sure, nazil olduğu sırada Hz. Muhammed ile Mekke'nin ileri gelenleri arasında gündemde olan çatışmaları ele almış ve peygamberlik, tevhit ve ahiret ile ilgili şüphe ve itirazları cevaplandırmıştır. Mekke'nin ileri gelenleri Hz. Muhammed'e kurdukları tuzaklar nedeniyle azarlanmış, kötü amellerinin sonuçları ile uyarılmış ve davete karşı takındıkları ilgisiz ve sert tutumdan vazgeçmeleri tavsiye edilmiştir. Surenin bölümleri birbiriyle bağlantılı olduğundan, ayetlerin peş peşe indiklerini söylememiz mümkündür.⁹⁷¹

Mekke döneminin sonlarında nazil olan diğer surelerde de olduğu gibi Enbiyâ suresinde kıssaların yoğun bir şekilde yer alması şöyle açıklanabilir: Bu dönemde müşriklerin artan baskılarına paralel olarak, Hz. Muhammed'in üzüntüsü, müminlerin de endişesi artmıştır. Bu üzüntü ve endişenin giderilmesi amacıyla uygun olarak burada yer verilen kıssalar, müjde, rahatlatma ve kurtuluş içermekte, bu yolla Hz. Muhammed, kavmi tarafından kendisine reva görülen baskıya karşı teselli edilmekte, risalet görevini edâ etme hususunda kalbi güçlendirilmekte, bu görevin önüne çıkacak her türlü şeye karşı sabretmesi sağlanmakta ve ilgili dönemdeki muhatapların dikkati çekilmektedir.⁹⁷² Ayrıca anlatılan kıssalarla, Hz. Muhammed'e selefi olan peygamberlere de aynı hakikatlerin vahyedildiği ve kendisinin müşriklerin inkâr ettiği tevhide davet etme hususunda türedi olmadığı bildirilmektedir. İnkârcıların bu tutumlarının önceki Peygamberlerin de başına gelen bir sünnet olduğu⁹⁷³ beyan edilmekte, bütün peygamberlere seçkin nimetler bahşeden Allah tarafından soylu ve yüksek bir mevki verildiği, yıllarca işkence ve zorluklar çekmelerine rağmen en sonunda Allah'ın onların

⁹⁶⁸ Emin Işık, "Enbiyâ Suresi", *DİA* (İstanbul, 1995), 11/174.

⁹⁶⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/6; Işık, "Enbiyâ Suresi", 11/174; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 145.

⁹⁷⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/259.

⁹⁷¹ Enbiyâ suresi hakkında bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/6-8; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/253; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/291-292; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/254; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 286-291.

⁹⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/178; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/265; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/683; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 144.

⁹⁷³ İsra 17/77.

dualarını kabul ettiği ve düşmanlarına karşı onlara mucizevi yollardan yardım ettiği vurgulanmaktadır.⁹⁷⁴ Surede örnek verilen peygamberler, sanki bu surenin beşinci ayetinde işaret edildiği üzere müşriklerin Kur'an hakkındaki olumsuz düşünce ve inkârlarının yersizliğini kanıtlamak üzere tarihten getirilmiş deliller mesabesindedir. Bu ayetten, müşriklerin Hz. Muhammed'in risaletini inkâr etmeye ve Kur'an'ın kaynağının hayal ürünü olduğunu iddia etmeye devam ettikleri anlaşılmakta ve âdeti onlara: "Hz. Muhammed'e Kur'an'ı vermeden önce Hz. Musa'ya Tevrat'ı vermiştik. O da bir ışık ve hidayet kaynağıydı; ama kıymetini bilemediler. Sonunda da cezalarını çektiler. Siz de onların yolundan gidiyorsunuz" denilmektedir.⁹⁷⁵ Netice itibarıyla surede anlatılan kıssaların çoğunda peygamberlere sabır telkin edildiği ve en sonunda yaptıkları duaların kabul edildiği, Allah'ın onları mucizelerle desteklediği ve inananların kurtuluşa erdiği vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu girizgahtan sonra Enbiyâ suresinde Hz.İbrahim kıssasının anlatıldığı ayetlere geçebiliriz:

"Andolsun, daha önce de İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk. (51) Hani o, babasına ve kavmine, "Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?" demişti. (52) "Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk" dediler.(53) İbrahim, "Siz de, atalarınız da apaçık bir sapkınlık içindesiniz" dedi. (54) "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen bizimle eğleniyor musun?" dediler. (55) İbrahim, dedi ki: "Hayır! Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir. O, bunları yaratandır ve ben de buna şahitlik edenlerdenim." (56) Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım. (57) Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti. (58) Onlar, "Kim yaptı bunu tanrılarımıza! O zalimlerden biridir" dediler. (59) (İçlerinden bazıları), "İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk" dediler. (60) (Bir kısmı da) "O hâlde haydi, onu insanların gözü önüne getirin. Belki (bu konuda) şahitlik ederler" dediler. (61) (İbrahim gelince) "Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim" dediler. (62) Dedi ki: "Hayır! Bunu şu büyüklere yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!" (63) Bunun üzerine birbirlerine dönüp, "Asıl zalimler sizsiniz siz" dediler. (64) Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve "Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin" dediler.(65) İbrahim, şöyle dedi: "Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeycek şeylere mi tapacaksınız?" (66) "Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?" (67) (İçlerinden bazıları), "Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin" dediler. (68) "Ey ateş!

⁹⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/311.

⁹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/288-289; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/88; Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 295.

İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik. (69) Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük. (70) Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık. (71) Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. (72) Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekatı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi." (73)

Enbiyâ suresinde kıssalar zincirinin en uzun halkasını Hz. İbrahim'in putperest babası ve kavmiyle tevhit uğrunda giriştiği tartışmalar oluşturur. Zira Hz. İbrahim'in Mekkeli müşrikler üzerindeki etkisi büyüktü. Bu sebeple onun, en yakın akrabalarından başlamak üzere hayatı boyunca putperestliğe karşı verdiği mücadelenin anlatılmasının müşrikler üzerinde tesirli olacağı umulmuştur.⁹⁷⁶ Daha önce nazil olan Sâffât, Şuarâ, Meryem ve En'âm surelerinde de farklı kesitleriyle geçen bu kıssa, burada da akıcı ve çekici bir üslupla ve geniş bir şekilde yeniden anlatılmıştır. Hz. İbrahim putları kendilerine ilah edinen babası ve kavmine karşı verdiği cevaplarla mantığın ve delilin güçlülüğünü ortaya koymuş, neticede Allah onu, putları kırdığı için müşrik halk tarafından atıldığı ateşten kurtarmış hem onu hem de soyunu iyilik, takva ve hidayet üzerinde olmalarından dolayı koruma altına almıştır.⁹⁷⁷

Hz. İbrahim kıssası, sure içinde genel olarak başlı başına bir konu olarak değil, o surenin temel konusu olan itikadi hedefleri ve gerçekleri doğrulayıcı mahiyette ve bu bağlama uygun bir tarzda örnek ve şahit olarak anlatılmıştır. Mesela 36. ayette Hz. Muhammed'le alay edildiği belirtildikten sonra 42. ayette önceki peygamberlerin kendi kavimleri tarafından alaya alındıklarının hatırlatılması, Hz. Muhammed'in kavmiyle yaşadıkları ile diğer peygamberlerin kendi kavimleriyle yaşadıkları arasında benzerlikler olduğunu ifade eder. Hz. İbrahim özelinde konuyu değerlendirdiğimizde aynı durum karşımıza çıkıyor. Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber için, *"Bu mu ilâhlarınızı diline dolayan?"*⁹⁷⁸ şeklinde sözler sarf etmişlerdir. Benzer sözlerin kıssa içinde Hz. İbrahim'e de müşrik kavmi tarafından yöneltildiği görülmektedir.⁹⁷⁹ Yine 43. ayette tapınılan ilahların fayda ve zarar veremeyecekleri durumunun aynen Hz. İbrahim kıssasındaki diyalog içinde de yer alması buna örnek gösterilebilir. Ayrıca, *"Siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız"*⁹⁸⁰ ayet ile İbrahim kıssası içinde geçen, *"Yazıklar olsun, size de Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da!"*⁹⁸¹ ayeti arasında verilen mesaj açısından bir irtibat olduğu da görülmektedir.

⁹⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/686.

⁹⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/276; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/254.

⁹⁷⁸ Enbiyâ 21/36.

⁹⁷⁹ Enbiyâ 21/60.

⁹⁸⁰ Enbiyâ 21/98.

⁹⁸¹ Enbiyâ 21/67.

Kıssa yemin ifade eden “lâm-ı kase” ile başlamıştır. Bu durum, ataları İbrahim’e karşı muhalefet eden Arapların, ona karşı ciddi bir inkâr içinde olduklarını daha net ortaya koymaktadır.⁹⁸² Kıssanın ilk ayetinde Hz. İbrahim’e rüşd verildiği belirtiliyor. Rüşd, “hidayete ermek, isabetli görüş, doğruluk, Hak’la batılı ayırt etme kabiliyeti” demektir.⁹⁸³ Tefsirlerde bu ifade, “Hz. İbrahim’e akli olgunluk, sağduyu ve salâh çeşitlerine giden yolun gösterilmesi, ona nübüvvet verilmesi ve onun gerek dinî gerekse dünyevî çeşitli kurtuluş yollarına ulaşip onları elde etmesi” şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁸⁴ Hz. İbrahim kendisine verilen bu yetenek sayesinde Allah’ın birliğini, kudretini, eşsiz ve benzersiz oluşunu kavramıştır.⁹⁸⁵ Hz. İbrahim’e rüşdün daha önce verilmiş olduğunun belirtilmiş olması, bunun kendisinde Allah vergisi bir yetenek olarak tecelli ettiğini göstermektedir. Yine Hz. İbrahim’e rüşd verilmiş olması, o dönemde Allah’a inanan kendisinden başka hiç kimsenin olmadığını da işaret eder.⁹⁸⁶ Burada Hz. Muhammed’e bir moral söz konusudur. Zira kendisi de o sırada eşi Hz. Hatice’yi ve amcası Ebû Tâlib’i kaybetmiş olmanın bir yalnızlığını yaşıyordu.

Hz. İbrahim’in, “*Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk*” diyen babası ve kavmine, “*Andolsun, siz de atalarınız da apaçık bir sapkınlık içindesiniz*” şeklinde cevap vermesi Kureyşlilerin yanlış inançlarını düzeltmek ve onları şiddetle sarsıp uyarmak noktasında çok önemlidir. Çünkü Hz. İbrahim’in soyundan geliyorlar ve bununla övünüyorlardı. Kâbe’nin koruyucuları oldukları için, Arabistan’ın en önemli kabilesi olmuşlardı. Bu nedenle bu cevaba ilgisiz kalamazlardı.⁹⁸⁷ Daha önce de belirttiğimiz üzere Hz. İbrahim’in kavmi Sabîî idi. Yıldızlara tapıyor ve onu temsil eden heykeller yapıyorlardı.⁹⁸⁸ Mekkeli müşrikler de tıpkı Hz. İbrahim’in kavmi gibi tam da ataları Hz. İbrahim’in reddettiği bir inanç içerisindeydiler. Putların kendilerine fayda ve zarar verebileceğine inanıyorlardı. Burada Hz. İbrahim’in putları kırması hadisesi anlatılarak⁹⁸⁹ putların fayda ve zarar veremeyecekleri mesajı verilmek istenmiştir. Nitekim Hz. İbrahim bütün putları kırdıktan sonra elindeki baltayı en büyük putun boynuna asmış, inkârcılar ona; “*Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim*” deyince; “*Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!*”⁹⁹⁰ şeklinde cevap vermiş ve böylece onların bir an için düşünmelerini sağlamıştır. Hz. İbrahim bu hareketi ile onlara şu mesajı vermiştir: “Eğer dediğiniz gibi putların koruma gücü olsa idi onlar önce kendilerini korur ve bu duruma düşmezlerdi. Hadi kırılıp

⁹⁸² İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/92.

⁹⁸³ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/92; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 3/311.

⁹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20/179-180; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/266; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/686.

⁹⁸⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/686.

⁹⁸⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/93.

⁹⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 3/313.

⁹⁸⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/93.

⁹⁸⁹ Bu hadise ile ilgili bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/65; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20/182; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/687.

⁹⁹⁰ Enbiyâ 21/62-63.

parçalanmış putlara kendilerini kimin parçaladığını sorun; konuşmaya güçleri yetiyorsa size söylerler. Yine onların kızdıklarında zarar verebileceğini söylemişsiniz. Eğer dediğiniz gibi ise en büyük put diğer putlara olan ilginizi kıskanarak onları kırmış ve bütün ilginin kendisine yönelmesini istemiş olabilir.”⁹⁹¹ Netice itibarıyla bu diyalogda, kendilerini dahi korumaktan aciz olan putların insanları koruyamayacakları ve onlara zarar veremeyecekleri gerçeği ortaya konmuştur. Aynı şekilde hem bu kıssada hem de Hz. İbrahim’in kavmi ile olan diyaloglarının geçtiği diğer kıssalarda Hz. İbrahim’in onlara yönelik hikmetli, düşündürücü sorularına putperest kavminin, “*Atalarımızı bunlara tapar bulduk*” şeklinde cevap veriyor olmaları, onların tıpkı Mekke’de müşrikler gibi düşünceye değil taklide dayandıklarını göstermektedir.⁹⁹²

Hz. İbrahim’in, babası ve kavmiyle uzun süre mücadele etmesi ve yıldızlarla istidlalde bulunmasından sonra gerçekleşen putları kırma hadisesi, Mekke’de nazil olan iki surede⁹⁹³ anlatılmıştır. Hz. İbrahim kavminin dik başlılık ve inatlarını görünce son çare olarak putları kırmıştır.⁹⁹⁴ Bu hadise Hz. Muhammed’e o sırada Kâbe’nin içinde bulunan putların da kısa bir zaman sonra kırılacağını müjdemektedir. Hamidullah’ın naklettiği rivayetlere göre put kırmaya benzer durumlar Mekke’de de birkaç kere yaşanmıştır. Mekke’de açıkta duran çok sayıda put vardı. Zaman zaman Hz. Muhammed ve genç yeğeni Hz. Ali gece karanlığından istifade etmek suretiyle, bunları kırarlardı. Hatta Rasulullah, Medine’ye hicret edeceği sırada dahi aynı şekilde hareket etmiştir. Yine Hz. Ali, muhtemelen müşriklerin en büyük putu Hubel’i Kâbe’nin damı üzerinden söküp aşağı yuvarlamış ve parçalamıştır. Aynı doğrultuda olmak üzere bir diğer olay da şudur: Hz. Ali ve Üsame b. Zeyd (belki de Zeyd b. Harise) paçavralara sardıkları necaset ve pis şeyleri getiriyor ve putların üzerlerine atıp bulaştırıyorlardı. Ertesi sabah öfkeden kudurmuş hale gelen put bakıcıları: “Bunu kim yaptı?!” diyerek bağrışıyorlar ve putları süt ve su ile yıkayıp güya arındırıyorlardı.⁹⁹⁵ Bu rivayetler, kıssalarda anlatılan olaylarla siyerde yaşananlar arasındaki benzerliği gözler önüne sermektedir.

Hz. İbrahim, onlara, “*Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!*” deyince vicdanlarıyla baş başa kalmışlar ve sanki kendi kendilerine: “Biz İbrahim’e haksızlık ediyoruz. Durum tam da onun dediği gibidir” diye düşünmüşler, Hz. İbrahim’in haklı olduğunu ve doğru söylediğini kabullenmişlerdir.⁹⁹⁶ Ancak buna rağmen, “*(İçlerinden bazıları), ‘Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin’ dediler*” ve Hz. İbrahim’i öldürmek üzere ittifak etmişlerdir. Zaten batıl ehli böyledir. Delil ile şüphesini yok edip onu rezil ettiğinde artık onun en

⁹⁹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/67; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 16/300; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/267; Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 288-289.

⁹⁹² Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/686.

⁹⁹³ Bkz. Enbiyâ 21/57-70; Sâffât 37/85-100.

⁹⁹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 17/99.

⁹⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/112.

⁹⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 16/301; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20/186; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 17/103.

fazla buğz ettiği kişi sen olursun. Sana düşmanlık edip savaş açmaktan başka bir yolu kalmaz. Mesela Kur'an'ın benzerini getirmekten âciz kalan Kureyş kabilesi Peygamber'e (sav) düşmanlıklarını hep arttırmışlardır.

Kur'an, sahip oldukları ticari ve dini konum itibarıyla bütün Arap ülkesinin liderliğini elinde bulunduran Kureyş Araplarının ana dilleri ile inmiş ve onlara hitap etmiştir. Tevhit söylemi, Araplara yani İslam davetini ticari çıkarları için tehlike olarak gören ve bu daveti yok etmeye çalışan müşriklere yönelik idi. Müşrikler bi'setin ilk yıllarından itibaren Hz. Muhammed ve müminlerle alay ederek, insanları onlara karşı provoke ederek ve onlara ekonomik ve fiziksel baskılar yaparak daveti engellemek için her yola tevessül etmişlerdir. Mekke'de yönetimi elinde bulunduran elit tabaka kendi çıkarlarını savunmak için ustaca bir plan izlemişler, şahsi çıkarlarını toplumun müşterek alanlarına çekerek sanki yönetilenler ile yönetenlerin ortak çıkarlarını savunuyormuş gibi yapmışlardır. Kendi çıkarlarını toplumun ortak çıkarı gibi göstermişler ve Hz. Muhammed ile olan mücadeleyi sanki milli bir vazifeye dönüştürmüşlerdir.⁹⁹⁷ Hz. İbrahim kıssasında Hz. İbrahim'e yönelik gösterilen tepkide de aynı psikolojiyi sezebiliyoruz. Putları korumanın sanki toplumsal bir dava gibi lanse edilmesini,⁹⁹⁸ Mekke müşriklerinin zihni alt yapılarına gönderilen dolaylı bir mesaj olarak değerlendirebiliriz.

Kıssada Allah'ın emriyle ateşin Hz. İbrahim'e karşı serin ve esenlik olması, Kur'an'da açıkça değinilen mucizelerden biridir. Bu olay kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in hicret sırasında arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile birlikte mağarada gizlenirken Allah'ın onları müşriklerden koruması olayına benzemekte⁹⁹⁹ ve Hz. Muhammed'e bu konuda Allah'ın desteğinin yanında olacağını müjdelemektedir. Ayrıca bu olayı, Hz. Peygamber'i öldürme planları yapan müşriklerin, bu planlarının boşa çıkmasına ve Allah'ın Hz. Peygamber'i korumasına da¹⁰⁰⁰ benzetebiliriz.

Hız. İbrahim'in Hz. Lût ile birlikte kurtarılarak Allah'ın mübarek kıldığı yere yerleştirilmesi hadisesi ilk defa burada anlatılmıştır.¹⁰⁰¹ Yeryüzünde dini uğrunda ilk hicret eden Hz. İbrahim'dir.¹⁰⁰² Bu durum hicret hazırlığı içinde olan Hz. Muhammed'e ve müminlere bir hatırlatmadır. Dini uğrunda daha önce niceleri doğup büyüdükleri memleketi bırakmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri de ataları Hz. İbrahim'dir. Bu olayın, Tevrat'ın Tekvîn bölümü, 12. pasajında anlatılmış olması ve müfessirlerin Hz. İbrahim'in kıssasının anlatımı esnasında İbn Abbas ve İbn İshak'a dayandırarak birçok rivayetler nakletmiş olmaları, Hz. İbrahim kıssasının Hz. Peygamber'in yaşadığı çevrede

⁹⁹⁷ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekim*, 1/357.

⁹⁹⁸ Aynı taktiği Firavun'da Hz. Musa ile mücadelesinde kullanmış ve bunu sanki toplumsal bir dava gibi sunmaya çalışmıştır. (Şuarâ 26/35.)

⁹⁹⁹ Tevbe 9/40.

¹⁰⁰⁰ Enfâl 8/35.

¹⁰⁰¹ Kaynaklarda göç edilen bu mübarek yerin Beytül-Makdis, Mekke veya Filistin olduğu geçmektedir. (Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 5/329, 330; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/190; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/108; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/687.)

¹⁰⁰² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/108.

konuşulup anlatıldığını göstermekte ve bu kıssanın o dönemde bilindiğini teyit etmektedir.¹⁰⁰³

73. ayette Hz. İshak ve Hz. Yakub'a hayır işlemenin, ibadet ve muamelatla ilgili dini hükümlerin emredildiği haber verilmiştir.¹⁰⁰⁴ Hz. İbrahim'in hicret edene kadar kavmiyle mücadelesi, tevhit temelini yerleştirmek ve şirki ortadan kaldırmak üzereydi. Ancak hicret ettikten sonra dini tesis başlamıştır. Bu durum Mekke'de tevhit mücadelesi sürdüren Hz. Muhammed'in hicret ile birlikte dinin ibadet ve sosyal hayatla alakalı emirleriyle muhatap olacağına yani ibadet, hukuk ve ahlaki ilkelerin emredilmesiyle İslam'ın kendine ait dini yaşamla ilgili oluşum sürecinin başlayacağına işaret etmektedir.

Netice itibariyle kıssayı siyer bağlamında şöyle değerlendirebiliriz: Hz. İbrahim şirkle mücadele ve onun batıllığını ortaya koymada Kur'an'ın sunduğu en önemli örneklerdendir. Nitekim Mekke'de tevhidin sembolü olan Kâbe'yi O inşa etmiştir. Hz. İbrahim'in kavmi ile şirki ortadan kaldırmak için yaptığı mücadele Hz. Muhammed'in Mekke'de yok etmeye çalıştığı şirkle olan mücadelesine çok benzemektedir. Mekkeli müşrikler de ataları Hz. İbrahim'in eleştirdiği ve kaldırmaya çalıştığı şirk üzere idiler. Bu kıssa aslında onların akıllarını başlarına getirmek için yeterlidir.¹⁰⁰⁵ Çünkü anlatılan hadiseler, sırf kendilerini taptıkları putlardan engellemeye çalıştığı ve onları sadece Allah'a kul olmaya davet ettiği için Hz. Muhammed'e eziyet eden ve böylece tıpkı Hz. İbrahim'in putperest kavminin yolundan giden Kureyşli müşriklere bir uyarı taşımaktadır. Yine bu kıssa Kureyş müşriklerinin, Nemrud'un izini takip edip onun Hz. İbrahim'e yaptıklarını Hz. Muhammed'e yapmaya kalkıştıklarını hatırlatmaktadır. Diğer taraftan Hz. Muhammed'in Hz. İbrahim'in yolunu tutup onun çektiği çileleri çektiğini beyan etmektedir. Böylece ona atası İbrahim gibi sabretmesi istenmektedir. Neticede Allah, kavmi tarafından ateşte yakılarak öldürülmek istenen nebisi Hz. İbrahim'i nasıl kurtardıysa, Kureyşli müşriklerin elinden de öldürme planları yaptıkları nebisi Hz. Muhammed'i kurtaracak¹⁰⁰⁶ ve Medine'de İslam'ın sosyal ve ibadet hayatıyla ilgili dönemi başlayacaktır.

5.4.5. Rasulullah'ın Medine'ye Hicreti

Hicret şartlarında nazil olan ve Lût kıssası ile iç içe anlatılan Hz. İbrahim kıssasını ihtiva eden Ankebût Suresi, kronolojik tertipte Rûm suresinden sonra ve Mutaaffifûn suresinden önce olmak üzere 85. sıradadır.¹⁰⁰⁷ Surenin Mekkî olduğu kabul

¹⁰⁰³ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, 5/276.

¹⁰⁰⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 17/110.

¹⁰⁰⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 17/92.

¹⁰⁰⁶ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, 17/92.

¹⁰⁰⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 20/199-200; Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, 1/15; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103. Nöldeke'ye göre Ankebût suresi üçüncü mekkî dönemin içinde 81. sırada nazil olmuştur. (Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 114-116.)

edilmekle¹⁰⁰⁸ birlikte nüzul dönemi hakkında çok farklı rivayetler ve buna bağlı olarak farklı görüşler mevcuttur. Surenin ilk on ayetinin hicretten hemen önce, diğer kısmının hicretten sonra indiği, ilk on ayetin Mekke’de kalan Müslümanlar hakkında indiği, tamamının Mekke’de veya tamamının Medine’de indiği ve Mekke’de son inen sure olduğu şeklinde rivayetler nakledilmiştir.¹⁰⁰⁹ Aslında surenin içeriğine bakıldığında Medine’ye hicret öncesinde nazil olduğu ve Müslümanların hicret etmeye başladığı dönemlere tekabül ettiği belirgindir. Çünkü sure Mekkî surelerin genel karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte cihad, salih amel, münafıklar, namaz, Ehl-i Kitap gibi daha çok Medenî surelerde mevzu bahis edilen konulara da temas etmektedir.¹⁰¹⁰ Ayrıca 56. ayet müminlerin Medine’ye hicretine işaret etmektedir. Bu durum, surenin hicret sırasında ya da hemen öncesinde nazil olduğuna delil sayılmaktadır.¹⁰¹¹ Tüm bu rivayetler ve görüşlerden hareket ederek surenin Mekke döneminin sonlarında, hicrete çok yakın bir zamanda ve hatta hicret esnasında nazil olduğunu söylemek mümkündür.

Ankebût suresinin esas mevzusu, imani sorumluluklar ile baskı ve şiddetin arttığı dönemde imanda gösterilmesi gereken sebatır. İçerdiği konulara bakılınca surenin âdeta Arabistan gibi çorak bir bölgeden yeni bir dinin ve yeni bir ümmetin meydana çıkmak üzere olduğunu haber verdiği anlaşılmaktadır. Sureyi üç bölümde değerlendirmek mümkündür: Birinci bölüm imanın hakikati, imtihan ve sınanma ile ilgili Allah’ın sünneti, kâfirlerin ve müminlerin akıbeti ve kıyamet günü herkesin kendi ameliyle baş başa kalacağı gibi konulardan oluşur.¹⁰¹² İkinci bölümde Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Lût ve Hz. Şuayb kıssalarının anlatıldığı, Âd ve Semûd kavimlerine ve de Kârûn ve Hâmân gibi azgın liderlere işaret eden ayetler vardır.¹⁰¹³ Surenin son bölümünde ise, Ehl-i Kitap’la ancak iyilikle mücadele edilmesi, Allah’ın tarih boyu uyulmasını emrettiği din, akide ve imanın aynı olduğu, şu anda kâfirlerin inkâr ettiği ve müşriklerin mücadele ettiği İslam dininin de bunun devamı olduğu izah edilmektedir. Sure Allah yolunda cihad eden hidayet elçilerine manevi takviye aşıl原因 ve onları müjdeleyen ayetlerle tamamlanmıştır.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/49; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 20/199-200.

¹⁰⁰⁹ Surenin nüzul dönemi hakkında görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 18/358-359, 366-367; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 16/333-334; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*, 350-352; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr et-Tefsîru bi’l-Mensûr (Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri)*, 11/499-500, 506; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/207; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 20/199-200; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/221; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 2/351; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/250; Emin Işık, “Ankebût Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1991), 3/214; Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 175-179.

¹⁰¹⁰ Bkz. Ankebût 29/6-7, 9, 11, 45-47, 58, 69.

¹⁰¹¹ Işık, “Ankebût Suresi”, 3/214.

¹⁰¹² Ankebût 29/1-13.

¹⁰¹³ Ankebût 29/14-45.

¹⁰¹⁴ Ankebût suresi hakkında genel bilgi için bkz. İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 20/200-201; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 5/465; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/221-222; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 2/358-360; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/450-451; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/250-251; Işık, “Ankebût Suresi”, 3/214-215.

Surede genel muhtevaya uygun olarak ve bu muhtevayı canlı ve somut örneklerle desteklemek gayesiyle önceki peygamberlerin sıkıntıları ve Allah'ın risaletini tebliğ hususunda karşılaştıkları şiddet ve zorluklardan bahsedilir. Bu kıssaların anlatılmasındaki en büyük hedef, Hz. Nûh'tan Hz. Muhammed'e kadar risalet kurumunun aynı temellere dayandığını ortaya koymak, tüm peygamberlerin aynı ilaha ve aynı imani hükümlere ve ilahi adalete davet ettiklerini vurgulamaktır. Bu kıssaların burada niçin anlatıldığını anlayabilmek için surenin ilk ayetlerini göz önünde bulundurmalıyız. Orada, bir taraftan kâfirlere “*Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik*”¹⁰¹⁵ denmiş; diğer taraftan, bu günahkâr kâfirler, “*Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar*”¹⁰¹⁶ diye uyarılmışlardır. İşte bu iki noktayı vurgulamak amacıyla burada bu tarihi kıssalar anlatılmaktadır.¹⁰¹⁷ Bu kıssalarda Hz. Peygamber ve müminlere, önceki peygamberlerin ve onlara inananların büyük zorluklar çektikleri ve uzun yıllar boyunca eziyete uğradıkları, ancak en sonunda Allah'ın yardımına mazhar oldukları hatırlatılmaktadır. Bu nedenle kendilerinin de onlar gibi cesur olmaları gerektiği, çünkü deneme ve sıkıntı döneminin ardından Allah'ın yardımının mutlaka geleceği bildirilmekte ve şöyle bir talimat verilmektedir: “Eğer işkenceler dayanamayacağınız hale geldiyse, imanınızı terk etmek yerine memleketinizi terk edin. Allah'ın arzı geniştir; rahatça Allah'a ibadet edebileceğiniz yeni bir yer bulun.” Kâfirler için ise bu kıssalarda şöyle uyarılar vardır: “Eğer şimdi Allah tarafından hemen cezalandırılmıyorsanız, hiçbir zaman cezalandırılmayacağınız gibi bir zehaba kapılmamalısınız. Helak olmuş eski ümmetlerin izleri gözlerinizin önündedir. Bakın onlar nasıl bir akıbetle uğramışlar ve Allah peygamberlerine nasıl yardım etmiştir. Öyleyse Allah'ın tevhit ve ahiret ile ilgili sunduğu güçlü delillere kulak verin ve gelin İslam'ı anlamaya çalışın.”¹⁰¹⁸ Özetle söylemek gerekirse Ankebût suresinin 3. ayetinde önceki toplulukların da imtihandan geçirildikleri bildirilmiştir. Buradan itibaren 43. ayete kadar bazı peygamberlerin tebliğlerinin özünü oluşturan konulardan, kendi topluluklarının bu peygamberler karşısında sergiledikleri inkârcı tutumlardan ve bu yüzden uğradıkları felâketlerden örnekler verilerek insanlık tarihinin din bağlamında ders alınmaya değer yönleri özetlenmiştir. Böylece bir yandan İslam'ın muhatapları olanlar uyarılırken bir yandan da önceki peygamberlerin düşmanca davranışlarla karşılaştıkları hatırlatılarak benzer davranışlarla karşılaşan Rasulullah ve müminler teselli edilmişlerdir.¹⁰¹⁹

Hz. İbrahim ile ilgili kıssa, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, sure içinde birçok peygamber ve kavimlerinden bahseden ve bu kıssalardan alınması geren ibret ve nasihatlerin bulunduğu ayetler pasajında zikredilmiştir:

¹⁰¹⁵ Ankebût 29/3.

¹⁰¹⁶ Ankebût 29/4.

¹⁰¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/234-235.

¹⁰¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/221-222.

¹⁰¹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/259-260.

“İbrahim'i de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin. O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır. (16) Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz. (17) Eğer (size tebliğ edilen) yalan sayarsanız, bilin ki sizden önceki birçok milletler de (kendilerine tebliğ edilen) yalan saymışlardır. Peygamber'e düşen, yalnız açık bir tebliğdir. (18) Allah'ın, yaratılanı ilk baştan nasıl yarattığını, (ölümünden) sonra bunu(nasıl) tekrarladığını görmediler mi? Bu, Allah'a göre kolaydır. (19) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir. (20) O, dilediğine azabeder, dilediğini esirger. Ancak O'na döndürüleceksiniz. (21) Siz ne yeryüzünde ne de gökte (Allah'ı) âciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamazsınız. (22) Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır. (23) Kavminin (İbrahim'e) cevabı ise: "Onu öldürün yahut yakın!" demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır. (24) (İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çatığında ise) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur. (25) Bunun üzerine Lût ona iman etti ve (İbrahim): Ben Rabbim'e (emrettiği yere) hicret ediyorum. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir, dedi. (26) Ona İshak ve Yakub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları, onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyada mükâfatını verdik. O, ahirette de sâlihlerdendir. (27) Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o, kavmine şöyle demişti: “Siz, sizden önce dünyada hiçbir toplumun yapmadığı bir hayâsızlığı işliyorsunuz.(28) Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?” Kavminin cevabı, “Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah'ın azabını getir bize” demeden ibaret oldu. (29)(Lût) “Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et” dedi” (30) Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, “Biz, bu memleket halkını helak edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir” dediler. (31) İbrahim, “Ama orada Lût var” dedi. Onlar, “Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Ancak karısı başka. O, geri kalıp helak edilenlerden olacaktır” (32).

Hiz. İbrahim kıssası suredeki diğer kıssalar gibi, peygamberlerin ve müminlerin kendilerini yalanlayan müşrikler tarafından gördükleri eziyetlere dair örnek olarak

anlatılmıştır.¹⁰²⁰ Burada anlatılan kıssanın daha önceki surelerde anlatılan içeriğine yeni bir şey eklenmemiştir. Ancak bu surede anlatılan kıssayı öncekilerinden ayıran iki hususiyet vardır. Birincisi İbrahim kıssasının Lût kıssası ile iç içe anlatılması; ikincisi ise kıssa içinde Hz. Peygamber'in Mekke müşrikleri ile olan tartışmasına göndermelerde bulunuyor olmasıdır. Kıssa iç içe geçmiş üç bölümden meydana gelmiştir.¹⁰²¹ Hz. Muhammed'e hitap ederek, "Ey Muhammed! Hz. İbrahim'i hatırla!" şeklinde başlayan¹⁰²² kıssa içindeki üç bölümde işlenen konuların hareket çerçevesi âdeta surenin başındaki şu ayetlerde çizilmiştir: "*Elif Lâm Mîm. İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.*"¹⁰²³ Kıssanın Hz. Lût kıssası içinde bir pasaj halinde gelmesi, bu kıssanın Hz. Lût kıssası ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Nitekim başka surelerde Hz. İbrahim ile ilgili bu kıssa, Lût kıssasına bir başlangıç mahiyetinde geçmiştir. Hz. Lût, "*Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et*"¹⁰²⁴ diye dua edince Allah onun duasını kabul etmiş ve meleklerine o kavmi imha etmelerini emretmiş, onları hem müjdeleyici hem uyarıcı olarak görevlendirmiştir. Melekler önce Hz. İbrahim'e uğramışlar ve onu güzel bir zürriyet ile müjdeledikten sonra asıl geliş amaçlarının Hz. Lût kavmini helak etmek olduğunu söylemişlerdir.¹⁰²⁵

Kıssa içinde geçen 18-23. ayetler arasındaki bölüm, kıssa arasına sokulan ve Mekkeli müşriklere hitap eden bir parantez içi hükmündedir.¹⁰²⁶ Burada Hz. İbrahim kıssasına ara verilmiş ve altı ayet zikredildikten sonra tekrar kıssaya dönmüştür. Taberî bunun hikmetini şöyle izah etmektedir: "Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nûh, Hz. İbrahim gibi peygamberleri ve onların ümmetlerini anlatırken kıssalara bazen ara verir, muhatapları uyarır ve bu ümmetlerin bazılarına gelen musibetlerin başlarına gelmesi noktasında onları sakındırır. Burada da böyle olmuş, Hz. İbrahim kıssası anlatılırken ara verilmiş ve sonra tekrar Hz. İbrahim kıssasına dönmüştür."¹⁰²⁷ Bu durum anlatılan kıssanın aslında tam da o dönemdeki insanların içinde bulunduğu durumu izah etmek ve onları uyarmak maksadını taşıdığını da ispatlamaktadır. Nitekim Kur'an'ın ve dolayısıyla kıssaların en temel maksatlarından biri, kâfirlerin inkârdan vazgeçmelerini ve azaptan korkmalarını sağlamaktır. Anlatılan kıssa güzel ve cazip

¹⁰²⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 20/222; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/454, 458.

¹⁰²¹ Bu bölümler hakkında yapılan açıklama için bkz. Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 285-286.

¹⁰²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/372.

¹⁰²³ Ankebût 29/1-3.

¹⁰²⁴ Ankebût 29/30.

¹⁰²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/60-61; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/247.

¹⁰²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/302-304; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/380; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 6/238; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/46; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/239. Bu bölümün, Hz. İbrâhîm ve onun halkıyla ilgili önceki ayetlerin devamı sayılabileceği de belirtilmiştir. (Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 4/263.)

¹⁰²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/380. İbn-i Kesîr ise Taberî'nin bu görüşüne katılmamakta ve burada Hz. İbrahim'in kıssası arasında zikredilen altı ayetin, Hz. İbrahim'in, kavmine karşı zikrettiği delilleri ihtiva ettiğini ve onun sözleri olduğunu söylemiştir. (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/270.)

olduğu için, kıssanın anlatılma sebebi bazen muhataplar tarafından göz ardı edilebilir. İşte bundan ötürü kıssayı anlatan kimse çoğu kez, “Hangi sebepten dolayı bunu anlatıyorum, biliyor musunuz?” diyebilir ve araya kıssa dışı sözler ekleyebilir.¹⁰²⁸ Bu ara cümleler belki de bu hedefe matuf olarak kıssa içinde geçmiş olabilir. Mesela “*Eğer siz yalanlarsanız bilin ki, sizden önce geçen birtakım ümmetler de yalanlamışlardı*”¹⁰²⁹ ayetinde Mekkeli müşriklere hitap edilmiş ve şayet Hz. İbrahim hakkında Hz. Peygamber’in verdiği haberlere inanmazlarsa bilsinlerki kendilerinden önceki topluluklar da peygamberlerini yalancılıkla itham etmişlerdi mesajı verilmiştir. Bu durumda Mekkeli müşrikler Hz. İbrahim’i yalanlayan müşrik kavim durumuna düşmüşlerdir.¹⁰³⁰

Kavmi tarafından ateşe atılmak bir peygamber için en büyük imtihanlardandır. Kâfirlerin Hz. İbrahim hakkında “*Onu öldürün veya yakın*”¹⁰³¹ şeklinde verdikleri bu hüküm, hicret öncesi müşriklerin Hz. Muhammed hakkında karar almak üzere toplanmalarını hatırlatmaktadır. Nitekim Müslümanların Medine’ye gruplar halinde hicret ettiklerini gören ve İslam davasının orada güçleneceğinden endişelenen müşrikler Dârü’n-Nedve’de toplanmışlar ve Hz. Muhammed’i öldürme kararı almışlardır.¹⁰³² Derveze kıssanın tam da bu noktasını siyerde yaşananlarla irtibatlı olarak şöyle açıklamıştır:

“Kıssada, soydaşlarının Hz. İbrahim’i öldürmek ya da yakmak üzere aralarında gizli bir toplantı düzenledikleri anlatılıyor. Bu olay Enbiyâ suresinde de gündeme getirilmişti. Ancak bize göre, olayın burada bir kez daha gündeme getirilişinde farklı bir mesajın verilmesi amaçlanmıştır. Tefsirini sunduğumuz bu sure, İslamî davetin Mekke döneminde inen son surelerindendir. Surenin indiği şartlarda Kureyş kabilesinin liderleri Hz. Peygamber’i öldürmek, tutuklamak ya da sürgün etmek amacı ile gizli toplantılar düzenliyorlardı. Nitekim Enfâl suresinde bu gelişmeye şu şekilde işaret ediliyor: “*Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak Kur’anların en hayırlısıdır.*”¹⁰³³ Çünkü o sırada Rasulullah (sav) Medine’de yaşayan Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleriyle ittifak kurmuştu. Medine’nin önde gelenleri, İslam peygamberine inanmış ve İslam güneşi Medine göklerinde parıldamaya başlamıştı. Mekkeli Müslümanlar yavaş yavaş Medine’ye hicret ediyorlardı. Hz. Muhammed de Medine’ye hicret etmenin hazırlıklarına başlamıştı. Kureyş’in ileri gelenleri, tehlikeyi fark etmekte gecikmediler. Çünkü Medine, ticaret yollarının

¹⁰²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 15/46.

¹⁰²⁹ Ankebût 29/18.

¹⁰³⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/105.

¹⁰³¹ Ankebût 29/24.

¹⁰³² Bu olayla ilgili rivayetler için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/121-127; İbn Kesîr, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/227-231; Muhammed Suyyênî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye Kemâ Câet fi’l-Ehâdisi’s-Sahihya* (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykên, 2004), 1/252-256.

¹⁰³³ Enfâl 8/30.

üzerinde bulunuyordu. Bir süre sonra bu yol, Hz. Peygamber'in kontrolüne geçecekti. Öte yandan İslam davetinin önünde daha geniş ufuklar açılacak, İslamî hareket etkin bir güç haline gelecekti. Bu da Kureyş için pek hayırlı bir gelişme olmasa gerek. Bu yüzden Kureyş kabilesinin liderleri, aleyhlerine sonuçlanmak üzere olan gelişmenin önünü almak istediler. Bu yüzden kıssanın sunulmasının arka planındaki hikmetin emsal gösterilerek Rasulullah'ın yüreklendirilişi ve moral takviyesi yapma ile doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz. Hz. İbrahim ve soydaşları arasında geçen olaylarla, Hz. Muhammed'le soydaşları arasında geçen olaylar arasında bir karşılaştırma yapılarak Hz. Muhammed'e moral veriliyor. Dikkat edilirse, yüce Allah kendisini soydaşlarının komplolarından kurtardıktan sonra, Hz. İbrahim, “*Ben Rabbim'e (emrettiği yere) hicret ediyorum*” diyor. Bu ifade, kıssa ile Rasulullah'ın yaşadığı konjonktürel şartlar arasındaki ilgiyi kurması bakımından ilginçtir. Bu bakımdan hemen aklımıza kıssanın bu halkasının gerisindeki hikmetin Rasulullah'ın Medine'ye hicret etmek üzere oluşu ile direkt bağlantılı olduğu geliyor. Buna göre Rasulullah'a Allah için hicret etme olayının daha önce Hz. İbrahim tarafından gerçekleştirildiği telkin ediliyor.”¹⁰³⁴

“Allah onu ateşten kurtardı. Bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır” ayetinde Allah (cc), Hz. İbrahim'in ateşten kurtarılmasında müminler için güzel örnekler bulunduğunu belirtmiştir. Binaenaleyh bu ayetle müşriklerin Hz. Muhammed'i öldüremeyecekleri haber verilmekte, aynı zamanda müminlerin Mekke'de şu anda içinde bulundukları zor durumdan kısa süre içinde kurtulacakları bildirilmektedir. Yine bu ayette Allah'ın kıyamet günü müminleri o günün zorluğundan koruyup serinleteceği müjdesi verilmektedir.¹⁰³⁵ Ayrıca bu ayet Hz. İbrahim'in, ön yargı ve inatçılıklarına rağmen babası ve kavmini batıldan yüz çevirip hakkı kabul etmeleri için teşvik etmeye devam ettiği, kendisini en acıklı bir şekilde ateşte yakılarak cezalandırmaya kalkışsalar da yine de haktan yüz çevirmediği ve Allah'ın kendisi için hazırladığı sınavlardan başarıyla geçtiği noktasında müminlere ibretler sunmaktadır.¹⁰³⁶ Sonuçta ateşten kurtarılan Hz. İbrahim, kendisine iman eden Hz. Lût¹⁰³⁷ ve ailesiyle birlikte¹⁰³⁸ Allah'ın kendisine emrettiği yere hicret etmiş ve Ona dünyada mükâfatı verilmiş ve ahirette de salihler zümresinden olduğu bildirilmiştir.¹⁰³⁹

Netice itibarıyla Ankebût suresinde, Hz. İbrahim'in ilk davete başlamasından ateşe atıldığı ana kadarki süreci özetlenmiş ve Hz. İbrahim'in Hz. Lût ile birlikte hicret etme kararına değinilmiştir. Bu durum sanki Hz. Peygamber'in ilk tebliğe

¹⁰³⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/477-478.

¹⁰³⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 15/54.

¹⁰³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/241.

¹⁰³⁷ Ateş Hz. İbrahim'e zarar vermeyince onun peygamberliğini ilk tasdik eden yeğeni Lût olmuştur. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/305; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 15/56; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/243.

¹⁰³⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/305; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/384-385.

¹⁰³⁹ Hz. İbrahim'e dünyada sunulan mükâfatlar hakkında açıklama için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/305-306; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/386-387; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/113; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/245.

başlamasından itibaren çektiği sıkıntıları ve neticede Mekkeli müşrikler tarafından öldürölmek istenmesi şeklinde özetlenebilecek Mekke hayatını anlatmaktadır. Hz. İbrahim nasıl ki Hz. Lût ile hicret etmişse, Hz. Muhammed'de en yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile birlikte hicret edecektir.

6. MEDENÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINA AİT BÖLÜMLERİN ANALİZİ

Mekkî surelerin temel özelliklerini anlatırken Mekkî surelerde Hz. İbrahim kıssasının temel özelliklerini anlatmıştık. Burada konumuz olan Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssasının temel özelliklerini ve kronolojik sıralamasını izah etmeye çalışacağız. Ancak daha önce Medenî surelerde geçen kıssaların bazı özelliklerini zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

6.1. Medenî Surelerde Geçen Kıssaların Genel Özellikleri

Medine döneminde muhatap kitlenin, mevcut şartların ve ihtiyaçların değişmesi bu dönemde nazil olan kıssaların muhtevasına da yansımıştır. Anlatılan kıssalarda genelde hitap Yahudilere yöneliktir ve mücadelenin ana ekseninde Ehl-i Kitap vardır. Medenî surelerde en çok Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa üzerinde durulmuştur. Çünkü bunlar Ehl-i Kitap'ın en iyi tanıdığı peygamberlerdir.¹⁰⁴⁰ Bakara suresi başta olmak üzere Medenî surelerdeki kıssaların çok önemli bir kısmı Yahudilerin kendi tarihleriyle yüzleştirilip zemmedilmesi ile ilgili olup Hz. Musa dönemindeki İsrâiloğulları ile Medine Yahudilerini özdeşleştirmeyi hedeflemiştir.¹⁰⁴¹ İbn Hişâm, Bakara süresindeki ilk yüz ayetin Medine Yahudileri ile Evs ve Hazrec kabilelerine mensup münafıklar hakkında indiğini belirtmektedir.¹⁰⁴² Bakara suresi 47. ayetten itibaren Hz. Musa ve İsrailoğulları'na ilişkin anlatımlarda Medine Yahudilerinin kendi tarihleriyle yüzleştirilmesine, özellikle de Mısır'dan çıkış sürecinde Hz. Musa ve Harun'a karşı sergilenen isyan hallerine atıfta bulunmaktadır. Surenin 34-39. ayetlerinde konu edinilen Âdem-İblis kıssasındaki amaç Yahudileri kınamaya yöneliktir. Bu kıssanın Mekkî surelerdeki varyantı İblis imgesi üzerinden müşriklerin vahiy ve risalet karşısındaki kibirli ve küstah tutumlarını kınama, Bakara suresinde de yine aynı imge üzerinden Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber ve müminler karşısında sergiledikleri kibir ve kıskançlık gibi tavırlarını zemmetme amacı taşımaktadır.¹⁰⁴³

Medenî surelerdeki tüm kıssalar sadece Yahudilere hitap etmemektedir. Bu kıssalar içinde müşrik Arapları eleştiren ve Mekkî surelerdekinin devamı niteliğini taşıyanlar da bulunmaktadır.¹⁰⁴⁴ Mesela Medenî surelerde Nûh, Âd ve Semûd gibi kavimlerin helaki ile İbrahim, Musa ve İsrâiloğullarından bahseden kıssalar aktarılır. Bu saydığımız kıssaların benzerleri Mekkî surelerde de geçmektedir. Ancak dikkatli bir

¹⁰⁴⁰ Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 388-389.

¹⁰⁴¹ Bu konuda bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 330-347. Öztürk Medine döneminde anlatılan birçok kıssanın yine Yahudilerin itham ve iddialarının nefyedilmesine yönelik olduğunu geniş bir şekilde açıklamaktadır. (Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 347-352.)

¹⁰⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/170.

¹⁰⁴³ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 330-331.

¹⁰⁴⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 1/438.

incelemeye tabi tutulduğunda bu kıssalarda ön plana çıkan hususlar ve amaçlar Mekkî surelerdekinden oldukça farklıdır. Bu durum, Hz. Peygamber ve Müslümanların Medine'ye hicretiyle birlikte İslam davetinin hem içinde bulunulan sosyolojik durum hem muhataplar hem de Medine vasatında yaşanan olayların farklılaşmasıyla alakalıdır. Öztürk, Medine döneminde anlatılan kıssaların amaçlarını¹⁰⁴⁵ şu başlıklar altında genişçe izah eder:

1. Yahudilerin kendi tarihleriyle yüzleştirilip zemmedilmesi: Hz. Musa ve İsrailoğulları kıssası,¹⁰⁴⁶ Hz. Süleyman ve Hârût ve Mârût kıssası,¹⁰⁴⁷ Bakara kıssası,¹⁰⁴⁸ Âdem'in iki oğlu kıssası.¹⁰⁴⁹

2. Yahudilerin itham ve iddialarının nefyedilmesi: Hz. İsa ve Meryem kıssası,¹⁰⁵⁰ Hz. İbrahim kıssası,¹⁰⁵¹ Hz. Yakub'un bazı yiyecekleri kendine haram kıldığı ile ilgili kıssa.¹⁰⁵²

3. Teslis inancının reddedilmesi: Hz. İsa kıssası.¹⁰⁵³

4. Ölümden sonra diriliş inancının delillendirilmesi: Hz. İbrahim ve onunla tartışan kişi kıssası,¹⁰⁵⁴ Harap bir beldeye uğrayan kişi kıssası,¹⁰⁵⁵ Hz. İbrahim'in ölümlerin nasıl diriltileceğini görmek istemesiyle ilgili kıssa.¹⁰⁵⁶

5. Müminlerin savaşa teşcii/teşvik edilmesi: Tâlût kıssası¹⁰⁵⁷

Medenî surelerde nazil olan kıssalar, daha çok Yahudilerin Allah tasavvurunu eleştiren ve onları peygamberlerin mücadeleleri esnasında Allah tarafından kendilerine verilmiş olan nimetlere karşı nankörlük etmekle suçlayan bir mahiyet arz ederler. Ayrıca Bakara, Âl-i İmrân ve Mâide gibi geniş hacimli surelerde birçok kıssanın detaylı bir tarzda zikredildiğini bir kenara bırakacak olursak Mekkî surelerde anlatılanlara oranla Medenî surelerde kıssa pasajlarının daha az yer aldığı görülür. Bu dönem müşriklerle sözlü diyalogdan ziyade silahlı mücadele etme dönemi olduğu için surelerde peygamberlerin kavimleriyle diyaloguna pek rastlanmamaktadır.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁴⁵ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 325-374.

¹⁰⁴⁶ Bakara 2/47 ve sonrası.

¹⁰⁴⁷ Bakara 2/102.

¹⁰⁴⁸ Bakara 2/69-73.

¹⁰⁴⁹ Mâide 5/27-31.

¹⁰⁵⁰ Nisâ 4/156-158, 159.

¹⁰⁵¹ Bakara 2/130-140; Âl-i İmrân 3/65-67.

¹⁰⁵² Âl-i İmrân 3/93-95.

¹⁰⁵³ Âl-i İmrân 3/35-64; Mâide 5/110-120.

¹⁰⁵⁴ Bakara 2/258.

¹⁰⁵⁵ Bakara 2/259.

¹⁰⁵⁶ Bakara 2/260.

¹⁰⁵⁷ Bakara 2/246-251.

¹⁰⁵⁸ Mesela Müslümanların müşriklerle açıktan savaş yaptıkları Medine döneminde Hz. Musa kıssası pek çok surede yer bulmasına rağmen Firavun ile diyaloguna hiç yer verilmemiştir. (Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 219-220.)

6.2. Medenî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Temel Özellikleri

Medenî surelerde İslam toplumuna farklı bir kimlik kazandırma hedeflenmiş ve mücadele farklılaşmıştır. Hitap daha çok Ehl-i Kitab'a yönelik olduğu için bu sureler Ehl-i Kitab'la ilgili hususları, fert, aile ve toplumla ilgili prensipleri, ahlaki kuralları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁰⁵⁹ Bu surelerde geçen Hz. İbrahim kıssası da Medenî surelerin muhtevasına uygun olarak şekillenmiş; Allah'ın varlığı ve birliği, ahiret inancı, peygamberlerin doğruluğu ve genel ahlaki faziletler gibi maksatları hedeflemiştir. Mekke'de hicrete yakın zamanlarda inen surelerde, müminlere ibadetlerle ilgili hükümlerin emredileceği hissini vermek amacıyla Hz. İbrahim kıssası içinde namaz ve zekattan bahsedilmiştir.¹⁰⁶⁰ Hemen sonrasında nazil olmaya başlayan Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssası içinde namaz,¹⁰⁶¹ zekat,¹⁰⁶² tavaf, itikâf, rükû', secde,¹⁰⁶³ hac¹⁰⁶⁴ ve cihat¹⁰⁶⁵ gibi önemli ibadetlerin sayılması, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ile Kâbe'yi inşası,¹⁰⁶⁶ insanlar için imam yani önder olarak seçilmesi,¹⁰⁶⁷ insanlar için üsve-i hasene oluşu,¹⁰⁶⁸ Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan değil de hakka yönelen bir Müslüman olduğunun vurgulanması¹⁰⁶⁹ ve o dönemdeki toplumun Hz. İbrahim'in dinine tâbi olmaya davet edilmeleri,¹⁰⁷⁰ kıssada ön plana çıkan hususlar olup hepsi de Medenî surelerin genel çerçevesiyle uyumludur. Bunun yanında yukarıda da izah ettiğimiz gibi tevhit temelini tekrar etme gayesine ma'tuf olarak, Hz. İbrahim'in müşrik olmadığı vurgulanmış,¹⁰⁷¹ Mekkî surelerde tafsilatlı olarak anlatılan kıssalardan bazıları kısaca tekrarlanmış,¹⁰⁷² Hz. İbrahim'in, kendisine mülk verilen kral ile Allah hususunda tartışması¹⁰⁷³ ve Hz. İbrahim'in ölümlerin nasıl diriltildiğini görmek istemesiyle¹⁰⁷⁴ ilgili ilk defa anlatılan kıssalara yer verilmiştir.

Tüm bu anlatımlarda en genel manasıyla Hz. İbrahim'in yolundan sapan Yahudi ve Hristiyanların tekrar tevhide yani İbrahim'in dinine davet edildiği görülmektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi için en makbul görüşe göre Medine'de ilk inen sure olan Bakara suresinde Hz. İbrahim'le ilgili yukarıda kısaca sıraladığımız bazı pasajlar zikredilmiştir. Bakara suresinde Hz. İbrahim'le ilgili kıssanın birçoğunun ana eksenini kiblenin

¹⁰⁵⁹ Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", 289-292.

¹⁰⁶⁰ İbrâhim 14/40; Enbiyâ 21/73.

¹⁰⁶¹ Bakara 2/125; Hac 22/26-78.

¹⁰⁶² Hac 22/78.

¹⁰⁶³ Bakara 2/125; Hac 22/26.

¹⁰⁶⁴ Bakara 2/128; Hac 22/27-29.

¹⁰⁶⁵ Hac 22/78.

¹⁰⁶⁶ Bakara 2/127-129.

¹⁰⁶⁷ Bakara 2/124.

¹⁰⁶⁸ Mümtetine 60/4.

¹⁰⁶⁹ Bakara 2/140; Âl-i İmrân 3/65-68.

¹⁰⁷⁰ Bakara 2/135.

¹⁰⁷¹ Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/95.

¹⁰⁷² Tevbe 9/70, 114; Mümtetine 60/4.

¹⁰⁷³ Bakara 2/258.

¹⁰⁷⁴ Bakara 2/260.

Kâbe'ye tahvili oluşturmaktadır.¹⁰⁷⁵ Daha açık söylemek gerekirse surede kıblenin neden Kâbe'ye tahvil edilmesi gerektiği noktasından hareketle Hz. İbrahim'den bahsedilir.¹⁰⁷⁶ Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssası başlığı altında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bu kıssalardan anlaşılan o ki, Müslümanlar ilk başta Yahudi ve Hristiyanlar gibi Kudüs'e yönelerek namaz kılmışlardır. Daha sonra Hz. Peygamber Kâbe'yi inşa edenin Hz. İbrahim olduğunu ve hiçbir zaman Yahudi veya Hristiyan olmayan Hz. İbrahim'in gerçek dininin İslam olduğunu ifade eden vahiyler almış ve hemen ardından Müslümanların namaz kılarken yüzlerini Kâbe'ye çevirmelerini emreden ayetler nazil olmuştur.¹⁰⁷⁷ Yine Medenî sureler içinde nüzul tertibi açısından üçüncü sure olan Âl-i İmrân suresinin ilk kısmı (80 ayetten biraz fazla), Necrân Hristiyanlarından bir heyetin Medine'ye Hz. Muhammed'le Hz. İsa hususunda tartışmak amacıyla gelmeleri üzerine nazil olmuştur.¹⁰⁷⁸ Necrân'dan gelen bu Hristiyan heyet, anlaşılan o ki Hz. Muhammed'le Hz. İbrahim hususunda çekişince Allah (cc), Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan değil, hanif bir Müslüman olduğunu belirten ayetleri indirmiştir.¹⁰⁷⁹

Kur'an'daki kıssaların anlatılışında ortak hedefler vardır. Bunun yanında her kıssanın kendine has özel hedefleri de bulunmaktadır. Hatta tek bir kıssanın anlatıldığı dönemle ilgili hedefleri bile değişmektedir. Ancak muhatabı kim olursa olsun hem Mekkî hem de Medenî surelerdeki Hz. İbrahim kıssasının merkezinde tevhit vardır. Kur'an hem Arap müşriklerini hem de Ehl-i Kitab'ı Hz. İbrahim'in tevhit dini üzerinden İslam'a davet etmiştir. Mekkî surelerde Hz. İbrahim ile ilgili birtakım anlatımlar, Kâbe'nin yanına ailesini yerleştirmesi ve oğlu İsmail tarafından Arapların atası olması hasebiyle Hicaz bölgesinde yaşayan tüm Arapları birleştirici bir misyonu ifade eder. Medine döneminde ise bu misyonun çerçevesi genişletilir ve özellikle Hz. İbrahim'in sadece Hicaz bölgesi Araplarının değil, oğlu İshak tarafından İsrailoğullarının da atası olduğu hatırlatılır. Medenî surelerde peygamberlerin atası olan Hz. İbrahim ile ilgili anlatımlar, ataları İbrahim'in dininden sapan Yahudi ve Hristiyanları tekrar tevhide yani İbrahim'in dinine davet etmek şeklinde olmuş,¹⁰⁸⁰ diğer taraftan bu iki din mensubunun "dosdoğru din" olan peygamberlerin atası İbrahim'in dininden uzaklaşmış oldukları vurgusunu taşımıştır.

¹⁰⁷⁵ Kıblenin tahvili ile ilgili ayetler için bkz. Bakara 2/115, 142-144. Câbirî, Bakara suresinde anlatılan Hz. İbrahim kıssasını açıklarken "Kıblenin Tahvili" başlığını kullanmış ve bunun tarihi temellerini Hz. İbrahim kıssasıyla irtibatlandırmıştır. (Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 404.)

¹⁰⁷⁶ Bakara suresinde bu bağlamda geçen anlatımlar için bkz. Bakara 2/124-150.

¹⁰⁷⁷ Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 67.

¹⁰⁷⁸ Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 408.

¹⁰⁷⁹ Âl-i İmrân 3/64-68.

¹⁰⁸⁰ Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 404.

6.3. Medenî Surelerde Hz. İbrahim Kıssasının Kronolojik Tespiti

Kur'an'da Hz. İbrahim kıssasının tıpkı diğer ayetlerde olduğu gibi nüzul zamanı gözetilmeksizin sureler içinde serpiştirildiğini daha önce belirtmiştik. Nüzul kronolojisini belirlemeye çalışırken kıssanın içinde bulunduğu surenin Mekkî ve Medenî olması kadar, kıssanın anlatıldığı ayetlerin Mekkî ve Medenîliğinin de özel bir tahlile tabi tutulması gerekmektedir. İlk bakışta Mekkî surelere nispetle Medenî sureleri nüzul sırasına göre belirlemenin oldukça zor olduğu düşünülebilir. Çünkü aynı sure içinde bulunan birçok ayetin nüzülü arasında senelerle ifade edilecek zaman farkı bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in risaletinin ikinci evresini oluşturan ve on yıllık bir süreyi kapsayan Medine döneminde nazil olan surelerin çoğunun nüzul tertibinde iç içe geçmişlik söz konusu olduğu için bu surelerdeki kıssaların serencamını özellikle kronolojik açıdan tespit etmek kolay değildir.¹⁰⁸¹ Söz gelimi, birçok nüzul tertibi listelerinde Bakara suresi Medine döneminde inen ilk sure olarak gösterilir. Hâlbuki bazı rivayetlerde en son nazil olan vahyin Bakara 278 veya 281. ayetler olduğu belirtilir.¹⁰⁸² Bu demektir ki Bakara suresi on yıla baliğ olan Medine dönemi boyunca pasajlar halinde inmiş ve bu uzun süre zarfında Âli İmrân, Nisâ, Mâide, Tevbe gibi geniş hacimli diğer bütün Medenî sureler de benzer şekilde inmeye devam etmiştir. Mekkî surelerde ise genelde konu birliği vardır ve bu durum surenin tüm ayetlerinin hemen hemen aynı dönemde ve hatta bir bütün olarak nazil olduğu hissini vermektedir. Ayrıca Medenî sureler Mekkî sureler gibi sadece tek bir muhataba göre ve aynı konuları ele alarak inmemiştir. Medine döneminde hem muhataplar çoğalmış hem de sureler itikadi konular yanında İslam devletinin teşekkülü ve müslüman toplumun temellerinin atılması ile ilgili mevzuları geniş bir şekilde ele almıştır. Bu sebeple sureler siyerde yaşanan siyasi ve ictimai atmosfer bağlamına uygun olarak temelde bir ana konuyu ele alsın da onun dışında da birçok konuyu işlemektedir. Bu yönden yaklaştığımızda hakikaten Medenî surelerin nüzul zamanlarında bir iç içelik görülmektedir. Ancak biz hicretten sonraki birçok tarihi olayın daha açık ve daha belirgin olduğunu ve siyer kitaplarında detaylı bir şekilde oluş zamanlarıyla birlikte anlatıldıklarını düşündüğümüzde, Medine döneminde nazil olan vahiy için nüzul tertibi belirlemenin Mekke dönemine göre daha kolay olabileceğini düşünmekteyiz. Mekke dönemine nazaran Medine döneminin kronolojisi çok daha sağlam bir zemine oturtulabilir ve Medine döneminde Kur'an ile sîret arasında daha mantıklı paralellikler kurulabilir. Nitekim siyer-megâzi literatürünün Mekke dönemi konusunda verdiği bilgilerin Medine dönemi ile ilgili olarak verdiği bilgilerden daha az güvenilir olduğunu da söylemek gerekir.¹⁰⁸³

¹⁰⁸¹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 325.

¹⁰⁸² Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/176-177.

¹⁰⁸³ Bunun sebepleri için bkz. Robinson, *Kur'an-ı Keşfetmek*, 65-66, 73-74.

Davetin seyrini etkileyen önemli olaylardan hareketle Kur'an'ın nüzul dönemini belirli merhalelere ayırarak bu merhalelerin her birinin özelliklerini tespit edip hangi merhalede hangi surelerin inzal edildiğini belirlemeye çalışan Câbirî, Medine dönemini tek merhale olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁸⁴ Modern dönemde Kur'an'ın nüzul sürecini aşamalara ayırarak kendine özgü bir sure tarihlendirme çalışması yapan diğer bir araştırmacı, Hint alt kıtasında Kâdiyânîliğin Lahor kolunun lideri olan Mevlana Muhammed Ali (ö. 1951) ise Mekkî sureleri üç, Medenî sureleri ise dört döneme ayırmıştır.¹⁰⁸⁵ Yine Mekkî ve Medenî dönemleri aşamalara ayırmak suretiyle surelerin nüzul seyrini belirlemeye çalışan diğer bir alim, Mısırlı Abdülmüteâl es-Saîdî'dir. Saîdî, Mekkî surelerin nüzul seyrinin üç, Medenî surelerin nüzul seyrinin dört merhalede tasnif edilebileceğini vurgulamıştır.¹⁰⁸⁶ Biz de Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssasının siyerle irtibatı ışığında bazı başlıklar belirleyip konumuzu sunmaya çalışacağız.

Bu çalışmada kaynaklarımızda Hz. Osman'a atfedilen surelerin kronolojik tertibini esas aldığımızı daha önce ifade etmiştik. Bu tertibe göre Hz. İbrahim hakkındaki ayetlerin yer aldığı Medenî surelerin kronolojik tertibi sırasıyla şu şekildedir: 1-Bakara 2-Âl-i İmrân 3-Ahzâb 4-Mümtehine 5-Nisâ 6-Hadîd 7-Hac 8-Tevbe.

Hz. Osman'a dayandırılan bu tertibe göre Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin geçtiği Medenî surelerin nüzul kronolojisini şematik olarak şu şekilde yapmak mümkündür:

¹⁰⁸⁴ Coşkun, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsir Yöntemi: Sîret-Nüzûl İlişkisi*, 190-225. Ayrıca bkz. Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, 93-98; Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 313-315.

¹⁰⁸⁵ Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 303-304.

¹⁰⁸⁶ Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 315-316.

MEDENÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASININ ANALİZİ Abdüsselam SOYLU

<i>Nüzul Sırası</i>	<i>Sure</i>	<i>Ayet Numaraları</i>	<i>Kıssada Anlatılan Konu</i>
87	Bakara	124-136, 140, 258, 260	Kâbe'nin hac yeri olarak seçilmesi ve Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi temiz tutmakla emrolunmaları, Hz. İbrahim'in Mekke ahalisi için duası ve Kâbe'nin inşası, Nemrud'la Rabbi hususunda tartışması, Tekrar dirilişin mahiyetini görmek istemesi
89	Âl-i İmrân	33-34, 65-68, 84, 95, 97	Peygamberliği, Müslüman olduğu, Millet-i İbrahim, Makam-ı İbrahim
90	Ahzâb	7	Peygamberliği
91	Mümtehhine	4	Örnekliliği, Kavmini daveti, Duası, Babasına yaptığı dua
92	Nisâ	54, 125, 163	Peygamberliği, Kitap ve hikmetin kendisine verildiği, Millet-i İbrahim, Halilullah
94	Hadîd	26	Peygamberliği
103	Hac	26-29, 42-44, 78	Kâbe'nin yerinin ona bildirilmesi, orayı temiz tutmakla emrolunması, insanları hacc'a daveti, Kavminin onu yalanlaması, Millet-i İbrahim
113	Tevbe	70	Peygamberliği, Babasına istiğfarı

7. KISSA-SİYER BAĞLAMINDA MEDENÎ SURELERDE HZ. İBRAHİM KISSASINDAN SAFHALAR

7.1. Gayr-i Müslimleri İkna Çabaları

Hiz. Peygamber'in ve sahabelerin Mekke'den Medine'ye hicretiyle İslam tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu büyük hadise sadece bir mekân değışikliğı boyutunda değeriendirilmemeli, bilakis İslam'ın daveti, teşrî faaliyeti ve siyaseti açısından bir dönüm noktası olarak görülmelidir. Bu sebeple Medenî surelerde geçen Hiz. İbrahim kıssasını anlatmaya geçmeden önce Medine'deki mevcut dini ve siyasi yapıyı, Rasulullah'ın orada yaptığı ilk işleri ve Müslümanların orada yaşayan gayr-i müslimlerle siyasi ve toplumsal ilişkilerini bilmemiz zaruridir.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettiği sırada Medine'de iki Arap kabile olan Evs ve Hazrec, Yahudiler ve sayıları yok denecek kadar az olan Hristiyanlar yaşıyordu.¹⁰⁸⁷ Hiz. Peygamber, Medine'ye gelir gelmez İslam toplumunun teşkilatlanmasında en önemli adımlardan biri olan Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik müessesesini (*muâhât*) kurdu.¹⁰⁸⁸ İslam toplumunun oluşmasında ve Muhacir-Ensar arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi olan Mescid-i Nebevî'yi inşa etti.¹⁰⁸⁹ Rasulullah (sav) Medine'ye hicret ettiği sırada burada bütün şehir halkını kapsayan idari bir yapı mevcut değildi. Her kabile kendi içinde birlik oluşturuyordu. Medine'de Müslümanlar dışında müşrik Araplar ve Yahudiler önemli bir güç olarak duruyorlardı. Hiz. Muhammed başlangıçta Yahudileri ve müşrik Arapları şehirden uzaklaştırmak veya onlara husûmet beslemek gibi bir tutum içine girmedi. Aksine onlarla antlaşma yapmak için harekete geçti. Bu sebeple Müslümanları, gayr-i müslim Arapları ve Yahudileri içine alan ve daha önce Medine tarihinde hiç rastlanmayan bir siyasi-sosyal yapı getirmeyi hedefledi. Bu teşebbüs her şeyden evvel şehir halkının barış ve güven içinde yaşamasını sağlamak gayesini taşıyordu. Hiz. Peygamber yaptığı görüşmelerle Müslümanların yanı sıra Medine toplumunu oluşturan Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etti. Böylece Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturmaya karar verildi. Medine toplumunun birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, idari ve adli yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini, haklarını ve sorumluluklarını belirli esaslara bağlayan bir metin hazırlandı. Bir sosyal mukavele olarak da kabul edilebilecek bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalarla hayli farklı olsa da bir anayasa niteliğı taşımaktadır. "Kitâb", "Sahife" ve "Müvâdea", yani sulh antlaşması adını taşıyan bu vesika

¹⁰⁸⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/183-185.

¹⁰⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/238-239; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/324-329; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 140-143.

¹⁰⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/239-241; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/302-310; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 134-139.

zamanımızda Medine Anayasası, Medine Vesîkası, Medine Belgesi, Medine Sözleşmesi ve Medineliler Sözleşmesi olarak anılmaktadır.¹⁰⁹⁰

Medine'deki demografik yapının yaklaşık yüzde kırkını oluşturan Yahudiler hem mali bakımdan iyi hem de nüfus olarak hiç de küçümsenmeyecek bir durumda idiler. İslam'ı kabul etmeleri Medine'nin ve hatta Hicaz'ın İslamlaşmasında çok önem arz ediyordu. Bu yüzden Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber, onları İslam'a davet ederken son derece nazik ve sıcak bir üslup kullandı. Mesela Hayberli Yahudilere gönderdiği İslam'a davet mektubunda kendisini Hz. Musa'nın kardeşi ve arkadaşı, onun getirdiği öğretileri tasdik eden kişi olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁹¹ Rasulullah, yüz yüze görüşmek suretiyle de kendilerini İslam'a defalarca davet etti; ancak her seferinde ona olumsuz yanıtlar verdiler.¹⁰⁹² Hatta Hz. Peygamber'e inanmamakla kalmayıp, çoğu kere onun peygamberliğiyle alay ettiler ve Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalıştılar.¹⁰⁹³ Hz. Peygamber, öncelikle Yahudi din adamlarını (ahbâr) İslam'a davet ediyordu. Zira onların Yahudi cemaati üzerinde çok büyük tesirleri vardı.¹⁰⁹⁴ Yahudiler bazen Hz. Peygamber'e gelerek onunla münakaşa ve alay ediyor, emredilen hükümlerden vazgeçmesi için onu iknaya çalışıyorlardı.¹⁰⁹⁵ Mesela İbn Hişâm kıblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a doğru çevrilmesi ile ilgili şu rivayeti nakleder: "Hicretten on yedi ay sonra Recep ayında Kible Şamdan Kâbe tarafına tahvil edilince, Rufâe b. Kays, Kardem b. Amr, Ka'b b. Eşref, Rafi' b. Ebî Rafi', Haccâc b. Amr ve bazı Yahudi ileri gelenleri Hz. Peygamber'e gelmişler ve şöyle demişlerdir: 'Ey Muhammed, yönelmekte olduğun kibleden seni çeviren nedir? Hani sen İbrahim'in milleti ve dini üzerinde olduğunu iddia ediyordun! Önceden yöneldiğin kibleye tekrar dön ki sana tâbi olup inanalım.' Bu olay üzerine kible ile ilgili ayetler nazil olmuştur."¹⁰⁹⁶ Ensar arasında yakın zamanlarda yaptıkları Buâs Savaşı'nı hatırlatıcı sözler söyleyerek Evs ve Hazrec arasında fitne tohumları ekmeye çalışan¹⁰⁹⁷ Yahudiler, kendilerini Allah'ın sevgili kulları olarak görüyor¹⁰⁹⁸ ve hak üzere olduklarını iddia ediyorlardı.¹⁰⁹⁹ Bir gün Hz.

¹⁰⁹⁰ Medine Sözleşmesi hakkında bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/143-144; Ebu'l-Hasen Nedvî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, ed. el-Ğavrî Abdulmacîd (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, ts.), 282; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/188-211; Safiyyu'r-Rahmân Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm* (Medîne: Dâru'l-Mueyyed, 1994), 129; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 143-146; Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *DİA* (Ankara, 2019), Ek-2/212-215. Hicret sonrası Hz. Peygamber'in faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA* (İstanbul, 1998), 17/461-462.

¹⁰⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/186.

¹⁰⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 188-191, 193-195, 198-199.

¹⁰⁹³ Bakara 2/109.

¹⁰⁹⁴ Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre Peygamber (sav), büyük ihtimalle Yahudi din adamlarını (ahbâr) kastederek şöyle buyurmuştur: "Şayet Yahudilerden on kişi bana inanmış olsaydı, bütün Yahudiler bana inanırdı." (Buhârî, *Menakıbu'l-Ensar*, 52.)

¹⁰⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/184-186, 210-213; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/319.

¹⁰⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/191-193. Söz konusu ayetler için bkz. Bakara 2/142-144.

¹⁰⁹⁷ Buas savaşı, İslam öncesi dönemde Evslilerle Hazreciler arasında cereyan etmiş ve Evslilerin galibiyeti ile sonuçlanmıştı. (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/196-198.)

¹⁰⁹⁸ Bu iddiaları üzerine Mâide suresinin 18. ayeti nazil olmuştur. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/204-205.

¹⁰⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/209.

Peygamber'e bile Yahudiliği kabul etmeyi tavsiye etmişler,¹¹⁰⁰ bunun üzerine, “*Dediler ki: “(Yahudiler) “Yahudi olun” ve (Hristiyanlar da) “Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler. De ki: “Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi”* ayeti nazil olmuştur.¹¹⁰¹ Yahudiler bununla kalmayıp, “*Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün*”¹¹⁰² ayetinin işaret ettiği gibi İslam düşmanlığı konusunda Mekke’li müşriklerle de ittifak kurmuşlar, Müslümanlara karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Bu ayet, Yahudilerin müşrikleri siyasi bir müttefik olarak gördüklerine delalet etmektedir.¹¹⁰³ Mevdûdî’nin dediği gibi, Yahudiler gerçekten Allah’a, nübüvve, vahye içtenlikle inanmış olsalardı, aynı şeylere inanan Müslümanlar tarafını tutar, müşrikler ve münafıklarla bir olmazlardı.¹¹⁰⁴ Kısaca söylemek gerekirse Yahudiler daha önceleri Allah’a vermiş oldukları sözü bozmuşlar ve Allah’ın elçilerini yalanlamışlar, Hz. Peygamber gelmeden önce Kureyşlileri son peygamber ile tehdit ettikleri halde, geldikten sonra ona inanmamışlar ve Hz. Peygamber başta olmak üzere Müslümanlar’a karşı düşmanca tavırlar sergilemişlerdir. Bu yüzden başta Bakara suresindeki ayetler olmak üzere Yahudilerle ilgili ayetleri barındıran Medenî surelerde kınanan ve eleştirilenler ilk bakışta tarihte yaşayan Yahudiler olsa da aslında dolaylı olarak Medine ve etrafında yaşayan Yahudiler muhatap alınmış ve onlar kastedilmiştir. Zira onlar da tıpkı ataları gibi nankörce hareket ederek Hz. Muhammed’i yalanlamışlar ve onun aleyhine çalışmışlar, Medine münafıkları ve Mekke müşrikleri ile iş birliği yapmışlar ve hatta Hz. Muhammed’i öldürmeye çalışmışlardır.

Müslümanların Medine’de muhatap oldukları diğer topluluk, İslam’a karşı sürekli olarak Yahudilerle dayanışma halinde olan münafıklardır.¹¹⁰⁵ Hz. Peygamber, Evs ve Hazrec kabileleri içinde güçlü destekler kazanmış olsa da onların arasında Rasulullah’ın Medine’ye gelmesinin otorite ve iktidarlarını durduracağını düşünenler vardı. Bu sebeple İslam’ın Medine’de güçlenmesiyle birlikte, zamanla diliyle iman edip kalbiyle kâfir olan ve İslam düşmanlığı yapan münafıklar türemiştir. Bunlar Müslümanlara karşı inkârcı konumlarını ve düşmanlıklarını açıkça göstermelerinin zor olduğunun farkındaydılar. Akrabaları olan Evs ve Hazrec kabilelerinin çoğunluğu İslam’a girince onlarla birlikte zorunlu olarak İslam’ın ilkelerini yerine getiriyor ve Rasulullah’a itaat ediyor gibi gözüküyorlardı. Ancak diğer taraftan sinsi ve gizli bir şekilde komplolarını ve tuzaklarını kurmaktan geri durmuyorlardı.¹¹⁰⁶ Yahudi ve Münafıklar dışında Medine’de hâlâ şirk üzere yaşayan Araplarda mevcuttu. Ancak

¹¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/589-590; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*, 44.

¹¹⁰¹ Bakara 2/135.

¹¹⁰² Mâide 5/80.

¹¹⁰³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 8/592; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/505.

¹¹⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/505.

¹¹⁰⁵ Medine döneminde Yahudi-Münafık dayanışması hakkında geniş bilgi için bkz. Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/387-393.

¹¹⁰⁶ Münafıkların, Medine’deki faaliyetleri hakkında bkz. Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/287-330; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/45-46.

Mekkî surelerde Hz. İbrahim kıssasını tahlil ederken Hicaz'daki müşrik Araplarla ilgili bilinmesi gereken yönleri arzettiğimiz için burada tekrar etmeyi gerekli görmüyoruz.

Hz. Peygamber'in hicretten hemen sonra Medine'deki ilk faaliyetlerini ve Medine'de mevcut yapıyı özetle sunduktan sonra Medenî surelerde Hz. İbrahim kıssasına geçebiliriz. Başta da söylediğimiz gibi Hz. İbrahim ile ilgili kıssayı iyi anlayabilmek için öncelikle “dış bağlam” ya da “tarihi bağlam” denilen dönemin özellikle siyasi, ictimai durumunu ve siyerde yaşananları bilmek gerekir. Kıssayı anlatırken yeri geldikçe o andaki mevcut atmosferi ayrıca izah etmeye çalışacağız.

Başta Yahudiler olmak üzere gayr-i müslimleri ikna ve onlarla tevhit, peygamberlere iman ve kıblenin tahvili gibi hususlarda yapılan tartışmalar bağlamında Bakara suresinde Hz. İbrahim'le ilgili geniş pasajlar bulunmaktadır. Kur'an'ın en uzun suresi olma özelliğini taşıyan Bakara suresi ittifakla Medenîdir.¹¹⁰⁷ Kronolojik tertipte Muttaffî'nin suresinden sonra ve Enfâl suresinden önce olmak üzere 87. sırada bulunur.¹¹⁰⁸ Bakara suresi Medine'de ilk nazil olan sure olarak kabul edilir.¹¹⁰⁹ Hatta Medine'de ilk inen ayetlerin bu surenin ilk ayetleri olduğu nakledilmiştir.¹¹¹⁰ Ancak surenin büyük bir bölümü Medine'ye hicretten sonraki ilk iki yıl içerisinde nazil olmakla birlikte¹¹¹¹ nüzulünün bütün Medine devri boyunca devam ettiği de belirtilmiştir.¹¹¹² Nitekim suredeki ayetlerin birbirinden farklı konuları ele alması göstermektedir ki bu surenin ayetlerinin çeşitli olaylar üzerine farklı zamanlarda indiği ve nüzulünün hicretin ilk senesinden başlayıp en azından hicri 8. seneden sonraya kadar devam ettiği kesin olarak anlaşılmaktadır.¹¹¹³ Ayrıca surenin bazı ayetlerinin Medine döneminin sonlarında indiği,¹¹¹⁴ hatta 281. ayetin Kur'an'ın son nazil olan ayeti olduğu,¹¹¹⁵ buradan hareketle surenin Medine'de ilk inmeye başlayan ve en son tamam olan sure olduğu da nakledilmiştir.¹¹¹⁶ Tabiki bu süre zarfında başka surelerde nazil olmuştur.¹¹¹⁷

Bakara suresinin muhtevası genel olarak Medine'nin siyasi ve ictimai ortamına uygun olarak şekillenmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an'ın inşa sürecindeki değişimi ile muhatapların durumu arasında sıkı bir ilişki vardır. Muhataplar değiştikçe sadece vahyin içerdiği hükümler ve kıssalar değil, aynı zamanda üslup ve kullanılan dil de değişir. Bu durum Bakara suresinde nazil olan ayetlerde de kendini gösterir.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'ân*, 1/51; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/29.

¹¹⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/16; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

¹¹⁰⁹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûlî'l-Kur'ân*, 24; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr et-Tefsîru bi'l-Mensûr (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, 1/105; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/16.

¹¹¹⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/124.

¹¹¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/43; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/123.

¹¹¹² Emin Işık, “Bakara Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1991), 4/526.

¹¹¹³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/123.

¹¹¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/43; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/123-124.

¹¹¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 1/721.

¹¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 143.

¹¹¹⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, I, 202.

¹¹¹⁸ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 401.

Mekke'de Kur'an genellikle müşrik Kureyşlilere hitap ediyordu. Ancak Medine'deki bu sosyal ve dini yapı sebebiyle Bakara suresindeki birçok ayet Yahudi ve Münafıkları muhatap almış ve içinde bulundukları durumu gözler önüne sermiştir. Bu sebeple Bakara suresinin üslubunu Müslüman-Yahudi ilişkileri belirlemiş ve şekillendirmiştir diyebiliriz. Nitekim surenin üçte birinden fazlası Allah'ın birliği, peygamberlik, vahiy, ahiret ve melekler gibi inançlara aşina olan Yahudileri yani İsrailoğullarını muhatap almış ve onların tarihi, ahlaki bozulmaları, dinden sapmaları eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır.¹¹¹⁹ Hz. Peygamber hicretin hemen ardından Medine'deki bazı Yahudi kabileleriyle dostluk antlaşması imzalamıştır. Çünkü putperestliğe karşı vereceği mücadelede onların desteğini sağlamak, en azından onların karşısına çıkmalarına engel olmak istiyordu. Bakara suresinin Yahudilerle ilgili olan 40-101. ayetleri arasındaki bölüm Hz. Peygamber'in Yahudi cemaatleriyle ilişkiye girdiği sıralarda nazil olmuştur. Bu ayetler Hz. Peygamber'in muasırı olan Yahudilerin akidelerine karşı çıkışı ve itirazları, seleflerine verilen nimetler ve onların bu nimetlere olan nankörlüklerini içermektedir. Bu sebeple Bakara suresindeki "Ehl-i Kitap" tabiri daha çok Yahudiler için geçerlidir.¹¹²⁰ Yüce Allah Medine Yahudilerine, atalarına özel olarak verilmiş ve kendilerinin de çok iyi bildikleri, ellerindeki Tevrat'ta da yazılı olan nimetleri hatırlatmaktadır.¹¹²¹ Bu hatırlatmalarda bir tür sorgulayıcı ve kınayıcı üslup söz konusudur. Ancak bu aşamada Kur'an'ın üslubu henüz doğrudan saldırı şeklinde değildir. Çünkü Medine'deki Müslüman-Yahudi ilişkileri henüz bu ölçüde sert olmayı gerektirecek kadar kötüleşmemiştir. Ne var ki Yahudiler Hz. Peygamber'in bu yaklaşma ve uzlaşmacı tavrına rağmen Evs ve Hazrec münafıklarıyla iş birliği yapıp açıktan açığa İslam düşmanlığı yapmaya, Müslümanlara karşı düşmanca tavırlar sergilemeye ve İslam'a karşı komplolar kurmaya koyuldukları vakit, artık Kur'an'ın onlara karşı üslubu da değişmiştir. İşte bu durumdan dolayı Bakara suresinin özellikle Yahudilerle ilişkilerin bozulduğu dönemle birlikte 85. ayetten itibaren gelen ayetlerinde onlara karşı sert ve tehdit dolu bir üslup kullanılmaya başlanmıştır.¹¹²² Yine Bakara suresinin nazil olduğu dönemde her türden münafık türemeye başladığı ve bunların hileli işleri açığa çıktığı için hem Bakara suresinde ve hem de sonrasında nazil olan bazı surelerde münafıkların nitelikleri ve durumlarını, düzenbazlıkları ve alaycı tavırlarını, İslam'a ve Müslümanlara karşı komplolarını, cihada ve cihadla ilgili gelişmelere karşı tutumlarını ortaya koyan ayetler nazil olmuş ve onlarla ilgili talimatlara temas edilmiştir.¹¹²³

¹¹¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/44.

¹¹²⁰ Müslümanların Hristiyan cemaatlerle ilişki kurmaları Uhud Savaşı'ndan sonra İslamiyet'in Medine dışına yayılmaya başlamasıyla mümkün olmuştur. Bkz. Işık, "Bakara Suresi", 4/527.

¹¹²¹ Bkz. Bakara 40-121.

¹¹²² Medineli Yahudilerin sergiledikleri düşmanca tavır hakkında bilgi için bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/333-386; Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerim*, 394-403.

¹¹²³ Mesela bazı ayetler için bkz. Bakara 2/8-16, 204-206; Nisâ 4/88-89, 137-138, 140, 142-143, 145-146; Tevbe 9/56-57, 67-68, 74-78, 84-85. Bakara suresinin muhtevası hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Âşûr,

Bu bilgiler müvacehesinde sure içinde geçen Hz. İbrahim ile ilgili kıssalara geçebiliriz. Bakara suresinde Hz. İbrahim'le ilgili anlatılan ayetlerin önemli bir bölümü, İsrailoğulları'na ilişkin kıssalar zinciri içinde ve onların en önemli halkasını oluşturacak tarzda gelmiştir. Surede farklı pasajlarda anlatılan Hz. İbrahim kıssası ile ilgili şu genel değerlendirmede bulunabiliriz: Bakara suresinde anlatılan Hz. İbrahim kıssasının ilk pasajları, özelde Kible'nin tahvili olmak üzere Yahudilerin tarihteki nankörlüklerini içeren kıssalar zincirinden bir kesit olarak sunulmuş hem dönemin müşriklerini hem de Medineli Yahudileri muhatap alarak onların İslam'ı kabul etmeleri için ikna edici yönlendirmeler içermiştir. Son iki kıssa¹¹²⁴ ise tevhit ve tekrar diriliş bağlamında, o dönemde Kur'an'ın muhatabı olan müşriklere ve Ehl-i Kitab'a hitap etmiş, onların tevhit ve tekrar diriliş ile ilgili olarak yanılğı içinde olduklarını, kabul ettikleri ve soyundan geldiklerini iddia etmekle övündükleri Hz. İbrahim'in tevhidin en güçlü savunucusu olduğunu ve ahirete kesin bir şekilde inandığı gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bütününüyle düşündüğümüzde Bakara suresindeki Hz. İbrahim kıssası, hak yoldan sapan, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a karşı şiddetli bir inkâr yolunu tutan müşrikleri ve Ehl-i Kitab'ı itibarsızlaştırmış, diğer taraftan Müslümanlara da doğru yolda olduklarını ve tüm peygamberlerin getirdiği tevhit dininin gerçek temsilcileri olduklarını müjdelemiştir.

Surede Hz. İbrahim'le ilgili ilk bölüm 124-129. ayetlerdir:

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: 'Ben seni insanlara önder yapacağım,' demişti. "Soyumdan da (önderler yap,Rabbim!)" dedi. Allah: 'onlar için söz vermem' buyurdu. (124) Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler; ibadete kapananlar; rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik. (125) "İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası! (126) Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; sen işitensin, bilensin. (127) Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar; bize ibadet usullerimizi göster; tevbemizi kabul et; zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. (128) Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine

Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr, 1/201-206; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/123-125; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 29-30; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 351-381.

¹¹²⁴ Bakara 2/ 258, 260.

okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”(129)

Bu ayetlerde özetle Hz. İbrahim’in birtakım kelimelerle sınırıldığı, Kâbe’nin bir ziyaretgâh kılındığı ve Hz. İbrahim’in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşası anlatılmaktadır. Kıssanın en başında Allah tarafından bazı emirlerle imtihan edilen Hz. İbrahim’in hepsini hakkıyla yerine getirdiği, buna binaen Allah’ın onu insanlara önder yaptığı ifade edilmiştir. Hz. İbrahim bu önderliği zürriyeti için de temenni etmiş, ancak Allah, ahdinin kâfirleri kapsamadığını ifade etmiştir. Sonraki kısımda Yüce Allah’ın Kâbe’yi bütün insanlar için bir toplanma yeri, bir ziyaretgâh kıldığı, Makam-ı İbrahim’in de namaz yeri yapılmasını emrettiği vurgulanmıştır. Yüce Allah Kâbe’yi bir mabed ve bulunduğu bölgeyi de bir barış ve güvenlik bölgesi kılmış, Hz. İbrahim ve İsmail’e de Kâbe’yi temizlemelerini ve bütün insanlar için bir tavaf, itikâf, rükû ve sücud yeri için hazır hale getirmelerini emretmiştir. Son kısımda ise Hz. İbrahim’in yaptığı bazı dualara yer verilmiştir. Bunlar, Kâbe’nin güvenli bir yer olması ve orada bulunan imanlı insanların nimetlerle rızıklandırılması, Hz. İbrahim’in oğlu İsmail ile Kâbe’yi inşa ederken yaptıkları bu amelin makbul, kendilerinin ve soylarının tam bir teslimiyet içinde olması ve soylarından onlara Allah’ın ayetlerini okuyacak onlara kitabı ve doğru olan her şeyi öğretecek, onları temizleyecek, her türlü sapkınlıktan kurtaracak, onları hakka, hayra ve hidayete iletecek bir peygamber gönderilmesi için yapılan dualardır.

Bakara suresinin Hz. İbrahim’le ilgili ayetlere kadar olan bölümünde, İslam’a karşı düşmanca tavır takınan Ehl-i Kitab’a karşı deliller sunularak içinde bulundukları derin sapkınlık ortaya konmuştur. Benî İsrail ile ilgili verilen bilgilerden sonra Hz. İbrahim’in faziletinin, davetinin ve Allah katındaki üstünlüğünün anlatılmış olması, her iki bölümdeki maksadın aynı olması sebebiyledir. Önceki ayetlerin genel maksadı, Benî İsrail’e verilen nimetleri hatırlatmak suretiyle onları İslam daveti karşısında düşünmeye ve insaflı hareket etmeye sevk etmek, haset, kibir ve dünyaya olan düşkünlüklerini terk etmeye davet etmektir. Bu bağlamda surenin başında¹¹²⁵ anlatılan insanlığın ilk atası Hz. Âdem ile burada anlatılan peygamberlerin atası Hz. İbrahim hakkında verilen haber benzer üslupla serd edilmiştir.¹¹²⁶ Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki Hz. İbrahim kıssası, Yahudilere ilişkin kıssalar zinciri içinde geçmiştir. Bu sebeple Hz. İbrahim ile ilgili bu ayetleri anlayabilmemiz için daha önce açıkladığımız Müslümanların Yahudilerle olan siyasi ve toplumsal ilişkilerini bilmemiz zaruridir. İlk anda Hz. İbrahim’le ilgili ayetlerin, Yahudilere ilişkin kıssalar zinciri ile ilgisi bulunmayan bağımsız bir bölüm olduğu düşünülebilir. Ne var ki, Hz. İbrahim kıssasından sonra yer alan halkada yeniden Yahudilerin tutumlarından ve sözlerinden konu açılmakta ve kendilerine eleştiriler yöneltilmektedir. Bunun hemen ardından kiblenin Kâbe olarak belirlenmesi konusu işlenmektedir. Burada da Yahudilerin bu değişikliğe karşı

¹¹²⁵ Bakara 2/30.

¹¹²⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/700.

gösterdikleri tepki ve zihinleri bulandırma amaçlı sözleri eleştirilmektedir. Bu da incelemekte olduğumuz ayetlerin öncesinde ve sonrasında yer alan halkalardan bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.¹¹²⁷ Tüm bu sebeplerden dolayı bu pasajda bulunan Hz. İbrahim kıssası, İsrailoğulları hakkında olan ayetlerle birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü Hz. İbrahim ile ilgili bu ayetler, bir anlamda İsrailoğullarının ikna olması zemininde anlatılmıştır ve İsrailoğulları hakkındaki ayetlerle aynı hedefe matuftur. Daha özel de söylemek gerekirse Bakara suresinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetleri kiblenin tahvili ile ilgili süreç içerisinde değerlendirmek durumundayız.¹¹²⁸ Ayrıca bu ayetlerin bazı kısımları, bulundukları durumdan daha ileriye doğru perspektif sunması, daha da önemlisi yeni ibadet bilinci sağlaması açısından Müslümanlara yöneliktir.

Surede, “önemli olanın doğuya veya batıya yönelmek değil her yerde Allah'ın kudretini görebilmek olduğunu” ifade eden 115. ayetten 150. ayete kadarki bölüm, kiblenin Kâbe yönüne çevrilmesi için gerekçe anlamı taşır. Dolayısıyla kiblenin tahvilinden bahseden 142-152. ayetlerin öncesinde gelen ve Hz. İbrahim'den bahseden 124-141. ayetlerin aynı meseleyle ilgili yani kible ve hac ile ilgili olarak indiği düşünülmelidir. Çünkü kible konusunun işlendiği ayetlerden anlaşıldığına göre kiblenin değişmesi Yahudilere çok ağır gelmiştir.¹¹²⁹ Hz. İbrahim'in ön plana çıkarılarak Mescid-i Haram'dan bahsedilmesi ise bu tahvili Yahudilerin de onaylaması gerektiğine matuftur. Câbirî'ye göre Hz. Peygamber'in kibleyi Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan, Mekke'deki Mescid-i Haram'a çevirme kararı¹¹³⁰ Yahudilerle ilişkilerin gerginleşme sürecini başlatmış ve ileride gerçekleşecek olan tarihi değişimlerin âdeta habercisi olmuştur.¹¹³¹ Bu sebeple Medine'de aslında barışla başlayan süreç kısa bir süre sonra yavaş yavaş yerini gerginlik ve düşmanlığa bırakmış, Yahudiler yavaş yavaş Medine vesikasında belirtilen anlaşmayı ihlal edici davranmaya ve her seferinde Müslümanlara ihanet etmeye başlamışlardır. Bu süreç Yahudilerin mağlup edilip Hayber ve çevresinden çıkarılmasına kadar sürmüştür. Yahudi sorunu halledildikten sonra artık Müslümanların önünde Mekke'nin fethinden başka sorun kalmamıştır.¹¹³² Özetle söylemek gerekirse, Yahudilerin Hz. Muhammed'in davetini kabul etmeyip onun karşısında düşmanca bir tutum sergilediklerini net olarak ortaya koyan ayetlerden sonra, surede Müslüman-Yahudi ilişkilerinde bir tür kopuş gerçekleştirecek olan kiblenin

¹¹²⁷ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 6/238.

¹¹²⁸ Hicretin ilk iki senesi yürürlüğe giren bazı şer'î hükümler hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-Kübrâ*, 1/246-249; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/394; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/149-151, 248; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/271; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 146-147.

¹¹²⁹ Yahudilerin kible, Kâbe ve hac konularındaki tutumları hakkında bilgi için bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/360-374.

¹¹³⁰ Hadis ve siyer kaynaklarında genel olarak hicretten on altı, on yedi veya on sekiz ay sonra kiblenin Kâbe cihetine çevrildiği kabul edilir. (Buhârî, “Şalât”, 31, “Tefsîr”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 11-12; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/248.)

¹¹³¹ Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 399.

¹¹³² Medine'de Müslümanlarla Yahudiler arasında yaşanan çatışmaların temel dönüm noktaları hakkında bilgi için bkz. Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 399-401.

Yahudilerin kıblesi olan Mescid-i Aksâ yönünden Mekke'deki Mescid-i Haram yönüne çevrilmesi konusuna geçilmiş, ama daha öncesinde konuya hazırlık olarak peygamberlerin atası Hz. İbrahim'in yaşamından bazı kesitler hatırlatılmıştır.¹¹³³

Bu bölümde anlatılan Hz. İbrahim kıssasındaki muhatap kitle müşrik Araplar ve Benî İsrail Yahudileridir. Ancak müşrik Arapları bir adım öne koyabilir ve diyebilirizki kıssada ana maksat öncelikle müşrik Araplar sonra da Benî İsrail'e bir öğüt vermektir. Çünkü Araplar Benî İsrail'e göre Hz. İbrahim'e daha yakındır. Araplar, Hz. İbrahim'in dini mirası olan Harem bölgesinin muhafızları olmakla kendilerini nesep bakımından onun devamı görüyorlardı. Ayrıca kendilerini Hz. İbrahim'in dinine olan bağlılıklarını ifade eden Hanif olarak niteliyorlardı.¹¹³⁴ Hz. İbrahim kıssasının İsrailoğullarına çeşitli nimetlerin verildiği ve onların bu nimetlere karşı nankörlüklerinin sayıldığı bir bölümden sonra gelmiş olmasının hikmetini Râzî şöyle izah eder: "Hz. İbrahim, faziletini bütün milletlerin ve grupların kabul ettiği bir kimsedir. Meselâ müşrikler, onun faziletli olduğunu kabul edip, onun soyundan gelme, Harem'inde yerleşmiş olma ve onun yaptığı Kâbe'ye hizmet etme ile şeref duyarlardı. Yahudi ve Hristiyanlar da onun faziletini ikrâr edip, onun soyundan olduklarını söyleyerek iftihar ederlerdi. İşte bu nedenle Allah (cc), müşriklerin, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in sözünü kabul etmelerini sağlamak için, Hz. İbrahim'in, dini ile ilgili birtakım işlerinden bahsetmiştir."¹¹³⁵ Bu yönüyle düşündüğümüzde Bakara suresinde anlatılan Hz. İbrahim kıssasının anlatılma sebebinin, İslam'ın İbrahim dininin devamı olduğunu ortaya koymak ve Arap müşrikleriyle Ehl-i Kitab'ın bu asıldan uzaklaştıklarını ispat etmek olduğunu söyleyebiliriz.¹¹³⁶ Zira her ne kadar Hz. İbrahim ile ilgili ayetler İsrailoğulları hakkındaki ayetler arasında gelmiş ve kıblenin tahvili bağlamında anlatılmış olsa da o sırada Mekke müşrikleri Müslümanlar açısından hâlâ en büyük tehdit olmaya devam ettikleri için Kur'an bu kıssayı her iki grubu muhatap alarak anlatmıştır. Kıblenin tahvili hadisesi Kâbe'yi sahiplenen ve onu inşa eden Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in soyundan gelen Arapları da en az Yahudiler kadar ilgilendiriyordu. Bu sebeple bu bölümde geçen ayetlerin kıblenin tahvili ile ilgili ayetlere girizgâh bağlamında anlatıldığını ve Hz. İbrahim'in getirdiği dinin İslam ile aynı olduğunu ortaya koymak ve Arap müşrikleriyle Ehl-i Kitab'ın bundan uzaklaştıklarını ispat etmek hedefini taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Her ayetiyle müşrik Araplar ve Ehl-i Kitab'a yönelik tembihler içeren kıssa, Hz. İbrahim'in Allah tarafından birtakım kelimelerle sınındığını ifade eden ayetle başlamıştır.¹¹³⁷ Hz. İbrahim'in sınındığı bu kelimelerle ilgili ileri sürülen çeşitli görüşler olmuştur. Taberî Hz. İbrahim'in sınındığı kelimelerden kastedilen şeyleri sıralamış, en

¹¹³³ Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 403-404.

¹¹³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 1/110; İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 1/699.

¹¹³⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 4/36.

¹¹³⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 1/699-700.

¹¹³⁷ Bakara 2/124.

sonunda Hz. İbrahim'in bu sayılanlarla tümüyle veya bir kısmıyla sınanmış olabileceğini belirtmiştir.¹¹³⁸ Derveze, yapılan yorumların tamamının tahmin türü sözler olduğunu, tahminle yola çıkarak ayette kastedilen "kelimeleri" belirleme çabasının sonuçsuz kalacağını söylemiştir.¹¹³⁹ Gerçekten de müfessirler, Allah'ın kendisiyle Hz. İbrahim'i imtihan ettiği kelimelerden maksadın ne olduğu konusunda beden temizliğine varacak kadar farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bu yorumların çokluğu Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin İslam yolunu tercih etmelerini gerektiren bir husus olarak görülebilir. Çünkü onlar da Hz. İbrahim'in faziletini kabulleniyor, başına gelen olayları biliyor ve bıraktığı sünnetleri sahipleniyorlardı. Bu durum onların hasedi ve taassubu bir kenara bırakıp Hz. İbrahim'in gerçek takipçisi olan Hz. Muhammed'e uymalarını gerektirir.¹¹⁴⁰

Ayet-i Kerime'de Allah'ın Hz. İbrahim'e verdiği "imamet" genel olarak "nübüvvet" olarak açıklanmıştır.¹¹⁴¹ Allah (cc) Hz. İbrahim'e bazı mükellefiyetleri emredip, o da bunları yerine getirince ve sorumluluğundan kurtulunca onu nübüvvet ve imamete nâil kılmıştır. Ayetin devamında Hz. İbrahim, "*soyumdan da...*" diyerek kendi soyundan bazılarının insanlara imam (önder, peygamber) olmasını istediğini beyan etmiştir. Ancak, "*Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz*" ifadesinden anlaşıldığı üzere imamet/peygamberlik makamı olan bu ahde¹¹⁴² zalimler nail olamayacaklardır. Allah imamlığı dostlarına vereceğini ve düşmanlarından uzak tutacağını bu ayetle haber vermiştir. Nitekim Allah, onun duasına soyundan mümin olan İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Eyyub, Yunus, Zekeriyya, Yahya ve İsa gibileri hakkında icabet etmiş, peygamberlerin sonuncusu olarak da yine soyundan gelen Hz. Muhammed'i seçmiştir.¹¹⁴³

Hz. İbrahim'in soyu içinde imametden mahrum kalacak olanların, Ehl-i Kitap ve Arap müşrikler olduğu tefsirlerde bildirilmiştir.¹¹⁴⁴ Zaten, "*İbrahim ne Yahudi idi ne de Hristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi*"¹¹⁴⁵ ayeti bunu net bir şekilde belirtmiştir. Dolayısıyla bu iki grubun ayette kastedilen zalimler oldukları izahtan varestedir. Ayetin bağlamından da ilk anlaşılan budur. Hatta Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin, İsrailoğullarına ilişkin kıssalar zincirinin bir halkası olması hasebiyle ayette kastedilen zalimlerin birinci dereceden Rasulullah'ın çağdaşı Yahudiler olması kuvvetle muhtemeldir. Hz. İbrahim'in

¹¹³⁸ Hz. İbrahim'in sınındığı kelimelerden kastın ne olduğu ile ilgili görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/498-508; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/40-43.

¹¹³⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/238-239.

¹¹⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/37.

¹¹⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/511; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/703.

¹¹⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/47-48.

¹¹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/44-45.

¹¹⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/122; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/706; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/112; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/238.

¹¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/67.

zürriyetinden kâfirlerin de geleceğini ifade eden¹¹⁴⁶ ve dini husustaki imamet (önderlik) ve reislik makamının zalimler için söz konusu olamayacağını bildiren bu ayet, Hz. Peygamber'e inanmamakta direnen Ehl-i Kitap ve müşriklerin zalimler pozisyonunda olduklarını hatırlatmış, şayet bu yüce makamı elde etmek istiyorlarsa, inadı, diretmeyi ve batılda taassubu terk etmelerinin vacip olduğu gerçeğini kendilerine iletmiştir. Gerçekten de bu ayet, kendilerini Allah'ın sevgili kulları ve çocukları olarak gören Yahudilere ve Hz. İbrahim'in yolundan gittiklerini iddia eden müşriklere durumun sandıkları gibi olmadığını netleştirmiştir. Yahudiler son peygamberin kendilerinden çıkacağını bekliyorlardı. Ancak bu ayette zalimler olarak vasıflandırılmışlar ve Hz. İbrahim'in soyundan gelmiş olsalar da son peygamber kendi içlerinden gelmemiş ve bu isteklerinin yerine gelmeme sebebi böylece açıklanmıştır. Ayet-i Kerime, İsrailoğulları'ndan söz edilen kıssalar zinciri içinde, Hz. Muhammed'e karşı zalimce, inkârcı ve taşkın bir tutum izleyen, buna rağmen hidayet üzere olduklarını, insanların önderleri olduklarını iddia eden Yahudilerin bu iddialarının gerçeği yansıtmadığını, söz konusu tutumlarını sürdürdükleri müddetçe İbrahim'in soyundan geldiklerini iddia etmelerinin bir anlam ifade etmeyeceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla bu ayetler, şirke düşen Arapların ve Allah'ın indirdiği kitabı tahrif eden, onu nefsani arzularına göre te'vil yolunu tutan ve türlü masiyetler içine düşen Yahudilerin imamlığa layık olmadığının delilidir. Onlar böylece Allah'ın ayette belirttiği zalimler vasfına müstehak olmuşlar ve Allah'ın ahdinden mahrum kalmışlardır. Eğer bu zulüm vasfından uzaklaşıp İslam'a girerlerse elbetteki bu ahde nail olacaklardır.¹¹⁴⁷ Özetle söylemek gerekirse "*Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem)*" ifadesi, Yüce Allah'ın zalimleri Hz. İbrahim'in duasından istisna etmesi sebebiyle, başta kendilerini Hz. İbrahim'e nispet eden Yahudilere ve Rasulullah'ın çağdaşı olan müşrik Araplara bir uyarı niteliği taşımakta, onların dikkatini dünya ve ahirette hayrın ancak isyan ve inadı bırakarak Allah'ın ahkâm ve tekliflerine uymakla meydana geleceğine çekmekte, Hz. İbrahim'in soyundan gelmeleri sebebiyle kendilerinin seçilmiş oldukları ile ilgili iddialarının geçersizliğini ispatlamaktadır.

Kıblenin tahvili ile ilgili ayetler bağlamında düşündüğümüzde, 125. ayette, "*Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun"* buyrulmak suretiyle İslam dininin kıblesinin Kâbe olmasının gerekçesi sunulmuş ve Kâbe'nin faziletine işaret edilmiştir.¹¹⁴⁸ Ayette geçen, "الْبَيْتُ" "beyt/ev" ile kastedilen, Kâbe'dir.¹¹⁴⁹ Kâbe, Hz. İbrahim tarafından, sadece Allah'a ibadet edip tevhit

¹¹⁴⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/156.

¹¹⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/36-37; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/707; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/238-240.

¹¹⁴⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/707.

¹¹⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/50; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/708.

inancına sahip olanların ziyaret etmeleri ve etrafında tavaf etmeleri için inşa edilen mekânın ismidir.¹¹⁵⁰ Mescid-i Haram ise Kâbe'nin çevresinde bulunan mescittir.¹¹⁵¹ Ayette geçen “Makâm-ı İbrâhim”, Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrahim'in üzerine çıkıp duvar ördüğü ve üstünde insanları hacca davet ettiği kabul edilen taş veya onun bulunduğu yerdir. Ayetin ifade tarzından ve akışından anlaşıldığı kadarıyla bu yer Hz. Muhammed'in gönderilişinden önce “Makâm-ı İbrâhim” ismiyle biliniyordu. Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ederken iskele olarak kullandığı taşı daha sonra namazgâh edinmiş ve üzerinde namaz kılmış, buraya daha sonra “makâm” adı verilmiştir. Müfessirlere göre, “Makâm-ı İbrâhim” denilen yerde bulunan taşın üzerinde bir ayak izi bulunuyordu. Araplar, bu ayak izinin Hz. İbrahim'e ait olduğuna inanıyorlardı. Bu inanışa göre Hz. İbrahim söz konusu taşın üzerine çıkıp Kâbe'nin duvarlarını bina etmişti. Bu iz geçen uzun yıllar sonucu silinmişti.¹¹⁵² Bu rivayetlerden hareketle, Arapların İslam'dan önce Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi bina ettiklerine ilişkin haberleri dilden dile aktardıklarını, kendilerinin de soy olarak onlardan geldiklerine inandıklarını ve bu iki peygamberle hacca özgü ibadetler ve Haram Belde'nin güvenliği arasında ilişki olduğunu¹¹⁵³ söyleyebiliriz.

Makâm-ı İbrâhim'i namazgâh edinmenin emredilmesinin hikmeti, bir yandan kulları ibadete teşvik, diğer yandan Hz. İbrahim'e bir ikram ve bir taltiftir.¹¹⁵⁴ Ayrıca kıblenin değiştirilmesinde “*İbrâhim'in makamını namazgâh edinin*” ayetinin özel bir konumu vardır. Çünkü bu ayetin içinde Kâbe ile Hz. İbrahim arasında bir bağa işaret vardır. Ayette Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce Hz. İbrahim'in Kâbe üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Kâbe'nin Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yapıldığı bilgisi ve “Makâm-ı İbrâhim” ismi zaten Araplar arasında çok meşhurdur. Dolayısıyla kıblenin tayini türedi bir konu değil, tarihi kökleri olan ve tarihsel bir gerekçeye dayanan bir meseledir ve Kâbe kible olmaya her yerden çok daha layıktır. Bütün bu anlatılanların Hz. Muhammed'in peygamberliğini, Kâbe'nin ve bulunduğu bölgenin faziletini vurgulamaya yönelik olduğu açıktır. Aslında Hz. İbrahim kıssasından önceki ayetler grubunda ve bundan sonra gelen ayetlerde amaç budur. Bunun yanında, kible değişikliğinin gerçekleştiği günlerde kinlerinin ve öfkelerinin bir tezahürü olarak kafa karıştırıcı ve zihin bulandırıcı vesveseler yayan Yahudilere de iyi bir cevap verilmiş olmaktadır.¹¹⁵⁵

¹¹⁵⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/708.

¹¹⁵¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/710-711.

¹¹⁵² Makâm-ı İbrâhim'le tam olarak neyin kastedildiği ve Makâm-ı İbrâhim'in neresi olduğu ile ilgili farklı görüşler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/525-528; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/157; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/53-54; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/413-414; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/241; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/711. Makâm-ı İbrâhim hakkında geniş bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, “Makâm-ı İbrâhim”, *DİA* (Ankara, 2003), 27/412-413.

¹¹⁵³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/241.

¹¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/530.

¹¹⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/242.

Açıklamaya çalıştığımız ayette Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e, tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû' ve secde edenler için Kâbe'yi temizleme vazifesi verildiği de bildirilmiştir. Kâbe'nin temizlenmesi emri sadece pislik için değil, Allah dışında orada tapılan her şey için geçerlidir. Yani buradaki temizlikten kasıt, maddi kir ve pisliklerden temizlenmesi olduğu gibi manevi olarak da içindeki putlardan arındırılması suretiyle tevhide aykırı şeylerin uzaklaştırılması ve etrafında çıplak olarak tavaf etmek, düşmanlık ve haksızlık yapmak gibi Allah'ın razı olmayacağı fiillerin işlenmesini engellemektir. Burada sayılan tüm şeyler kendilerini Hz. İbrahim'in devamı olarak gören cahili Araplar tarafından yapılıyordu. Böylece onlara Hz. İbrahim'in bu tür işlerden ve fiillerden berî olduğu hatta bu işleri yasaklamakla görevli olduğu bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla ayet kapalı bir şekilde, Kâbe'de put bulunduran ve Allah yerine onlara tapan Kureyşlileri uyarmaktadır. Çünkü Hz. İbrahim'in ve Hz. İsmail'in varisleri olmakla övünen bu putperestler, bu mirasın gereklerini yerine getirmiyorlar, İsrailoğulları gibi Allah'ın Hz. İbrahim'e verdiği söze aykırı davranıyorlardı.¹¹⁵⁶

Kıssanın 126. ayetinde Hz. İbrahim'in duasına yer verilmiştir. Hz. İbrahim'in Mekke ahalisinin iman etmesi noktasındaki hırsı ve arzusunu ortaya koyan bu duada müşrik araplara yönelik bir uyarı vardır. Çünkü Hz. İbrahim duasında, iman ehlini has kılmış ve müşrikleri istisna etmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber dönemi müşriklerine kendilerinin Hz. İbrahim'in istediği iman üzere olmadıkları, bilakis şirk üzere oldukları için bu duaya mazhar olamayacakları uyarısını yapmaktadır. Hatta Hz. İbrahim'in soyundan gelmiş olmaları, Kâbe'nin ve Mescid-i Haram'ın imar işlerini yürütüyor olmaları ve haccın bazı menasikini yapıyor olmaları bile onları içinde bulundukları şirkten kurtarmayacaktır. Ayet-i Kerime bu yönüyle müşriklerin içinde bulundukları hali görmeleri ve eğer bu yanlıştan uzaklaşmazlarsa Hz. İbrahim'in duasına nail olamayacakları endişesini içlerine sokmayı hedeflemektedir.¹¹⁵⁷

Kıssanın devamında Kâbe'nin temelleri üzerine yükseltilmesinin anlatıldığı bölüm gelmektedir.¹¹⁵⁸ Bu ayetler, Kâbe'nin şerefini ortaya koymakta, müşriklere Hz. İbrahim ve İsmail'in Müslüman olduklarını ifade etmekle içinde bulundukları şirki hatırlatmakta ve Yahudilere de kıblenin tahvili noktasındaki itirazlarının yersizliğini ifade etmektedir.¹¹⁵⁹ Bir kimse Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in Kâbe'yi inşa sahnesinin anlatıldığı bu ayetleri okurken veya dinlerken sanki bu hadiseleri nesiller ve asırlar öncesinde meydana gelmiş bir olay gibi değil de şu anda vuku buluyor ve seyreliyormuşçasına göz önüne getirip hayalinde canlandırabilmektedir. Çünkü ayette Hz. İbrahim'in Kâbe'nin temellerini yükselttiği anlatılırken geçmişte cereyan etmiş bir işi ifade eden mazi fiil değil şimdiki zaman ve geniş zaman manasını ihtiva eden “يَرْفَعُ” “yükseltiyor” fiili kullanılmıştır. Böylece sahne şimdiki zamana, okuyucunun veya

¹¹⁵⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/712; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/112.

¹¹⁵⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/713, 716.

¹¹⁵⁸ Bakara 2/127-129.

¹¹⁵⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/717.

dinleyicinin gözlerinin ve hayalinin önüne getirilmektedir. Yine Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ile beraber yaptıkları dua sahnesi mükemmel bir tasvîrî anlatım örneğidir. Öyleki duayı okuyan kişi sanki o anda bir tabloda, televizyon ekranında veya bir sahnede onları izlemekte, onların hâlâ bugün bile dua etmeye devam ettiklerini zannetmekte ve hayalen olayın vuku bulduğu zamana gitmektedir. Böylece bu tasviri anlatım üslubu sayesinde verilmek istenen dini irşat, zihne daha etkili bir şekilde yerleştirilmiş olmaktadır. Bu durum Hz. İbrahim ve yaptığı işlerin sanki olayı okuyan veya dinleyenlerin arasında hâlâ yaşandığı ve onlar tarafından müşahade edildiği düşüncesini vermekte, o anda cereyan ettiği algısını oluşturmaktadır.¹¹⁶⁰ Aslında kıssanın bu şekilde anlatılmış olması Kâbe'nin inşasının Araplar arasında çok şöhretli bir yere sahip olduğunu ve Arapların Hz. İbrahim'e olan sevgi ve hürmetleri sebebiyle onun hayat hikâyesini aralarında sürekli anlattıklarını ortaya koymaktadır.

128. ayette geçen “ذُرِّيَّتًا” (Zürriyetimiz/Soyumuz) ifadesinden önce “min” harfi cerrinin kullanılmış olması, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in, kendi zürriyetlerinin de Müslüman bir ümmet olmalarını isterken onların tamamını değil, bir kısmını kastetmiş olduklarını ifade eder. Nitekim buradaki “min”, “ba'ziyet” ifade eder. Elbetteki bu iki peygamber kendi soylarının tamamının Müslüman olmalarını isterler. Ama onlar ileride soylarının çok sayıda artacağını ve Allah'ın âleme koyduğu hikmet gereği her dönemde kendi soyları içinde de iyiler ve kötülerin bulunacağını biliyorlardı. Dolayısıyla istisna ifade eden bir harfin kullanılmış olması onların dua ettikleri sıradaki edeplerini ön plana çıkarmaktadır.¹¹⁶¹ Müfessirler, “ذُرِّيَّتًا” kelimesinden özellikle Arapların kastedildiğini söylemişlerdir.¹¹⁶² Zira hemen ardından gelen “İçlerinden onlara bir elçi gönder...” ayetinde bunu pekiştirici bir karine yer almaktadır. Ayrıca duaya Adnâni Arapların ve sonrasında Kureyşlilerin atası olan Hz. İsmail'in iştirak etmesi de bu görüşü daha da kuvvetlendirmektedir. Bunun yanında “zürriyetim/soyum” ifadesinin, Hz. İbrahim'in soyundan geldiğini ileri süren herkesi kapsadığı da söylenebilir. Yukarıda açıkladığımız, “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz”¹¹⁶³ ayetinde Hz. İbrahim'in zürriyeti içinde peygamberliğe layık olmayan zalimlerin olacağı belirtilmişti. 128. ayette geçen, “Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl” ayetinde de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail, kendi soylarından Müslüman bir toplum talebinde bulunmuşlardır. Ayette geçen ‘ümmet’ten kasıt, Ümmet-i Muhammed’dir. Dolayısıyla Hz. İbrahim ve İsmail'in zürriyetinin içerisinde zalimler olacak ve onlar İslam dairesinin dışında kalacaklardır.

1164

¹¹⁶⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/718; Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 221-222. Kur'an'da tasvir metodu ile ilgili geniş malumat için bkz. Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2004).

¹¹⁶¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/720.

¹¹⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/565-566.

¹¹⁶³ Bakara 2/124.

¹¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/67.

Yine Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in bu duasından, Rasulullah ile bu iki peygamber arasındaki bağa dikkat çekilmek istenmiştir. Aynı şey, 126. ayette yer alan Hz. İbrahim'in duası için de söylenebilir. Ayette Hz. İbrahim'in yüce Allah'ın Kâbe'nin bulunduğu beldeyi güvenli kılmasını ve kolay rızık elde etmesini dilediği belirtilmiştir. Bununla, Hz. İbrahim'le Kâbe'nin bulunduğu Mekke arasındaki ilişkinin vurgulanması ve belde halkına bahsedilen bol rızıkla, bu dua arasındaki bağın ön plana çıkarılması amaçlanmıştır.¹¹⁶⁵

“*Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder*”¹¹⁶⁶ ayetinde Hz. İbrahim'in kendi zürriyeti içinde gelmesi için dua ettiği peygamber Hz. Muhammed'dir. Nitekim Hz. İbrahim, Mekke ve civarında bulunan soyu için, Mekke'de bu duayı yapmıştır. Allah Teâlâ da Mekke ve civarında olanlara sadece Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermiştir. Ayrıca Hz. Muhammed hem İbrahim'in hem de İsmail'in soyundan gelen tek peygamberdir.¹¹⁶⁷ Araplar ataları olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in soyundan olup ta kendi dönemlerine kadar bir peygamber gelmediğini bildikleri için bu ayetin Arap müşriklere Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeleri gerektiğini zımnen hissettirdiği söylenebilir.

İzah etmeye çalıştığımız bu bölümdeki Hz. İbrahim kıssası, Kiblenin tahvili ile ilgili ayetlere bir girizgâh olarak anlatılmıştır. Bu bağlamda kıssa hakkında şöyle bir değerlendirme yapmamız mümkündür: Kâbe, Rabbi tarafından birtakım emirlerle sınanmış ve onların hepsini yerine getirmiş olan ve bu sebeple tüm insanlara önder yapılan Hz. İbrahim ve yine bir peygamber olan oğlu İsmail tarafından yalnızca Allah'a ibadet için yapılmış mübarek bir evdir.¹¹⁶⁸ İşte bu sebeple Kible mevzusu, Hz. İbrahim ve peygamber olan evlatlarının getirdiği dine uymak anlamı taşır. Allah'ın bir yeri kible yapması da Peygamber'e uyanlarla uymayanları belli etmek içindir.¹¹⁶⁹ Nitekim Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası Beytü'l-Makdis'in inşasından önce olduğuna göre Hz. İbrahim de Kâbe'yi kible edinmiş olmalıdır.¹¹⁷⁰ Öyleyse Arapların atası sayılan Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'e saygı duymak; onların yapıp kutsadıkları ve çevresini soyları için yurt edindikleri Allah'ın evi Kâbe'ye yönelme suretiyle olacaktır. Dolayısıyla Kâbe Müslümanlar için en uygun kible olmaktadır. Bu sebeple Hz. İbrahim'in insanlar için imam seçilmiş olmasının, kendisine Kâbe'yi oğlu İsmail ile birlikte temiz tutmasının emredilmesinin, Mekke ahalisi için dua etmesinin ve akabinde Kâbe'yi oğluyla birlikte inşa etmesinin anlatılmasıyla¹¹⁷¹ öncelikle İbrahim Peygamber ve Araplar arasındaki irtibat yeniden kurulmuştur. Bunun peşinden ise Müslümanların

¹¹⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, 6/240-241.

¹¹⁶⁶ Bakara 2/129.

¹¹⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, 4/72; İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 1/722.

¹¹⁶⁸ Bakara 2/124-125.

¹¹⁶⁹ Bakara 2/124, 143.

¹¹⁷⁰ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yay., 1996), 57.

¹¹⁷¹ Bakara 2/132-141.

kıblesinin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a çevrildiğini ilan eden ayetler gelmiştir.¹¹⁷² Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Ayetlerde amaç, söz konusu kible değişikliğini gerekçelendirmek, bunun haklılığını ispat etmek, ayrıca Kâbe'nin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile ilgisini ortaya koymak suretiyle Yahudilerin tutumlarının yanlışlığını yüzlerine vurmaktır. Kâbe bu faziletiyle daha ilk günden itibaren Allah'ın emriyle, insanlar için bir toplanma ibadet, tavaf, sücud ve rükû' yeri olarak bina edilmiştir."¹¹⁷³ Kible, Beyt-i Makdis'den Kâbe'ye çevrilince bu, Yahudî ve Hristiyanların gücüne gitmişti. Hak Teâlâ bu kıssada Kâbe'nin, kendisine saygı duydukları ve yolunu kabullendikleri İbrahim'in de kiblesi olduğunu açıklamıştır.

Bu kıssada Kâbe'nin Allah'ın evi ve tertemiz mabedi olduğu, nesiller boyunca insanların sığınağı olduğu, İbrahim ve İsmail peygamberlerin onunla sağlam bağlarının bulunduğu, Hac ile ilgili ibadetlerin burada yapıldığı ve Arapların Hz. İbrahim ve İsmail'in torunları olduğu ve onlarla sıkı bağları bulunduğu anlatılmıştır.¹¹⁷⁴ Kıssa, Yahudilerin Hz. Peygamber'le sık sık münakaşa ettikleri, düşmanlık sergiledikleri, nazil olan ahkâmla alay ettikleri ve kendilerinin hak üzerinde olduklarını düşündükleri için İslamî daveti reddedip ona karşı düşmanca davrandıkları bir ortamda ve İslamî kurumsallaşma sürecinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve temel ahkâmla ilgili konuların emredildiği bir süreçte nazil olmuştur. İşte böyle bir ortamda inen Bakara suresinin asıl konusu, Hz. Musa dönemindeki İsrailoğulları'nın hataları ve münafıklıkları üzerinden Medineli Yahudileri eleştirmektir.¹¹⁷⁵ Dolayısıyla surede anlatılan Hz. İbrahim'in imameti ve Beytullah ile ilgili kıssanın, İsrailoğullarının tutumlarını ele alan ve onları eleştiren konulardan bağımsız değerlendirilmesi muhaldir. Hz. İbrahim kıssasındaki temel hedef, kendilerini Hz. İbrahim'in devamı olarak gören Yahudileri, Hristiyanları ve müşrikleri bu konuda uyarmak ve onu gerçek manada takip eden ve yolundan gidenlerin Müslümanlar olduğunu ispat etmektir. Ayrıca kıssa, bu yüce makama ev sahipliği yapan müşrik Araplara bu manevi nimetleri de hatırlatmıştır. Benzer ayetler aynı hedeflere matuf olarak Âl-i İmrân suresinde de işlenmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrahim kıssası, İsrailoğulları kıssasından ayrı olarak sadece o dönemde Medine ve çevresinde yaşayan Yahudiler değil, müşrikler ve Hristiyanlara da mesajlar içermektedir.¹¹⁷⁶ Diğer taraftan kıssanın doğrudan olmasa da dolaylı muhatapları münafıklardır. Çünkü hem Kur'an ayetlerinde, hem de siyer kaynaklarında verilen bilgiler, Medine'deki Yahudiler ile münafıkların İslam düşmanlığında ittifak kurduklarını, birbirleriyle gizlice istişareler yapıp Müslümanların moralini bozmaya ve onlar arasında fitne tohumları ekmeye

¹¹⁷² Câbirî, *Medhal ile 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 406.

¹¹⁷³ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 6/238.

¹¹⁷⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 365.

¹¹⁷⁵ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 327-328.

¹¹⁷⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 1/709.

çalıştıklarını göstermektedir.¹¹⁷⁷ Mesela kıblenin değişimi konusunda, Yahudi ve münafıkların birlikte aynı dili kullanarak Hz. Peygamber ile alay ettikleri rivayet edilmektedir.¹¹⁷⁸ Yahudi ve münafıkların kıblenin tahviline yönelik itirazları ve görüşleri Bakara suresinin 30-39. ayetleri arasında anlatılan İblis'in Âdem'e secde emri karşısındaki tavrına da çok benzemektedir.¹¹⁷⁹

Yahudilerle ilgili kıssalar zinciri içinde ve kıblenin tahviline bir mukaddime olarak gelen 130-141 arası ayetler Hz. İbrahim ile ilgili kıssanın ikinci pasajını oluşturur:

“Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir? Biz İbrahim’i bu dünyada seçkin kıldık. O ahirette de iyilerdendir. (130) Rabbi ona “Teslim ol” dediğinde, “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” demişti. (131) İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: “Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslam’ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün” dedi. (132) Yoksa siz Yakub’un, ölüm döşeginde iken çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; biz O’na boyun eğmiş müslümanlarız.” dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz? (133) Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz. (134) (Yahudiler) “Yahudi olun” ve (Hristiyanlar da) “Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler. De ki: “Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi.” (135) Deyin ki: “Biz Allah’a, bize indirilene (Kur’an’a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa’ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab’lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.” (136) Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (137) “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz” (deyin). (138) Onlara de ki: “Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz O’na gönülden bağlanmış kimseleriz.” (139) Yoksa siz, “İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da yahudi, ya da Hristiyan idiler” mi diyorsunuz? De ki:

¹¹⁷⁷ İlgili ayetler için bkz. Bakara 2/14, 76; Haşr 59/11; Mücâdele 58/14; Âl-i İmrân 3/71. Münafıkların, Medine’ye hicretten sonraki ilk iki yılda Hz. Muhammed’e (sav) gösterdikleri tepkilere örnekler için bkz. Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-, 328-332.

¹¹⁷⁸ Taberî, Câmiu’l-Beyân, 2/618-622.

¹¹⁷⁹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, 1/535.

“Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir. (140) Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.”(140)

Daha önceki ayetlerde Hz. İbrahim’in birtakım üstün özellikleri sıralandıktan sonra bu bölüme, *"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"*¹¹⁸⁰ ifadesiyle başlanmış ve âdetâ insanların hayrette kalmaları gerektiğine işaret edilerek “kendini bilmeyenlere” ağır bir eleştiri yöneltmiştir. Ayette geçen ve *“kendini bilmeyenler”* olarak tercüme ettiğimiz “sefih” kelimesi, “yaptığı işler akıllı ve olgun kişiler tarafından kabul görmeyen kimse” demektir. Bu kimselerin toplum nezdinde pek itibarları yoktur.¹¹⁸¹ Hz. İbrahim, bütün insanları Allah'a teslim olmaya çağırmak ve onları Allah'ın hidayeti doğrultusunda ıslah etmekle görevlendirilmiştir. Kendisi de teslim olmuş, Allah'tan aldığı bilgiye uygun hareket etmiş, bu bilgiyi yaymak ve bütün insanları Âlemlerin Rabbine boyun eğmeye ikna etmek için elinden geleni yapmıştır. Bu nedenle de insanlara önder olarak seçilmiştir. Daha sonra onun liderliği, tüm sorumluluklarıyla birlikte İshak ve Yakub'un torunları olan İsrailoğullarına devredilmiştir. Dolayısıyla onun dininden yüz çevirmek ancak aklın bunaması, nefsin zebun ve zelil olması durumunda söz konusu olabilir.¹¹⁸²

Bu ayet, İslam'ın Hz. İbrahim'in dinine dayandığını ilan eden Rasulullah'ın davetine karşı çıkan müşrikleri ve dolayısıyla Ehl-i Kitab'ı “beyinsiz, kendini bilmez” olarak nitelemektedir. Çünkü Hz. İbrahim'in dini kendileri tarafından da iyi biliniyordu.¹¹⁸³ Ayette Hz. İbrahim ile övünen Yahudî, Hristiyan ve müşrik Araplar azarlanmış ve bu üç grup Allah'ın kitabına davet olunmuşlardır. Nitekim ahir zamanda Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesini dua ederek Allah'tan isteyen Hz. İbrahim olduğu sabit olunca, en büyük iftiharları Hz. İbrahim'in soyundan gelmek olduğunu söyleyenlerin Hz. Muhammed'e inanmamalarına şaşmak gerekir. Çünkü ayette geçen ‘İbrahim Milleti’nden murad, Hz. Muhammed'in getirdiği dindir. Bu sebeple Hz. İbrahim'in doğru bir din getirdiğini kabul eden Yahudi, Hristiyan ve müşrik Arapların Hz. İbrahim'in dininin devamını getiren Hz. Muhammed'e iman etmeleri gerekir.¹¹⁸⁴ Ayet, kıblenin tahvili bağlamında değerlendirildiğinde Hz. İbrahim'in dininden yüz çeviren “sefih” yani kendini bilmez kimselerle, 142. ayette bahsedilen ve Müslümanların kible olarak Kâbe'ye yönelmesine karşı çıkan kendini bilmezlerin aynı kimseler olduğu sonucuna bizi götürmektedir.

¹¹⁸⁰ Bakara 2/130.

¹¹⁸¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/725.

¹¹⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/110-111.

¹¹⁸³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/726.

¹¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/75-76.

Ayetin devamında, “*Andolsun, biz İbrahim’i bu dünyada seçkin kıldık. O ahirette de iyilerdendir*” buyrulmak suretiyle Yüce Allah’ın dünyada Hz. İbrahim’i seçtiği, ahirette de onun salihler safında olacağı ve Allah’ın hoşnutluğundan yararlanacağı belirtiliyor. Çünkü Hz. İbrahim Allah’a itaat etmiş, Rabbinin emrini yerine getirme hususunda büyük bir içtenlikle çaba sarfetmiş; âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oluşunu ilan etmiştir. Yüce Allah Hz. İbrahim’e “*teslim ol*” yani dinini Allah’a has kıl, nefsinin Allah’a teslim et, halini Allah’a arz et dediğinde¹¹⁸⁵ O da, “*âlemlerin Rabbine teslim oldum*”¹¹⁸⁶ demiştir.

Ehl-i Kitab’a hitap eden¹¹⁸⁷ sonraki iki ayette¹¹⁸⁸ Hz. İbrahim ve Hz. Yakub’un bu teslimiyeti evlatlarına vasiyet ettiği ve ölene kadar bu çizgi üzerinde ve bu yolda olmalarını tavsiye ettikleri belirtilmiştir. İlk ayette, Hz. İbrahim ve Hz. Yakub’un çocuklarına vasiyet ettikleri din, 130. ayette geçen “İbrahim’in dini”dir.¹¹⁸⁹ Sonraki ayette, Hz. Yakub’un da oğullarına aynı vasiyeti yaptığının belirtmiş olması Yahudî ve Hristiyanlar aleyhine olan delili kuvvetlendirmek içindir.¹¹⁹⁰ Bu ayetler, Hz. Yakub’un soyundan gelen Yahudilerin ve Hz. İsmail’in soyundan gelen müşrik Arapların, tevhit inancından ayrıldıklarını, hâlbuki tâbi olduklarını söyledikleri Peygamberlerin tevhit inancı üzere olduklarını, bu iki grubunda o inanç üzere bulunmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayetler Hz. İbrahim ve Hz. Yakub’un dinini takip ettiklerini iddia eden müşrik Araplar ve Ehl-i Kitab’ı yalanlamak üzere inmiştir.¹¹⁹¹ Çünkü her iki grupta peygamberlerinin vasiyetini yerine getirmemişler ve verdikleri sözde durmamışlardır. Ayetler sanki onlara şöyle seslenmektedir: Siz, peygamberlerin din hususundaki vasiyetlerine şahit olsaydınız, şu an içinde bulunduğunuz duruma ne derdiniz? Siz eğer peygamberlerin vasiyetlerine şahit olsaydınız üzerinde bulunduğunuz dini terk eder, Hz. İbrahim, Hz. Yakub ve ondan sonraki diğer peygamberlerin üzerinde bulunmuş oldukları dinin ta kendisi olan Muhammed’in dinine rağbet ederdiniz.¹¹⁹²

133. ayette Hz. Yakub’un özel olarak tekrar zikredilmesi ve çocuklarına neyi vasiyet ettiğinin izah edilmiş olması, dolaylı bir şekilde de olsa Benî İsrail’e bir uyarı maksadını taşımaktadır. Nitekim Hz. Yakub onların atası idi. Arap müşrikleri nasıl ki Hz. İbrahim’den yüz çevirdilerse Yahudiler de diğer ismi İsrail olan ataları Hz. Yakub’tan yüz çevirmişlerdir.¹¹⁹³ Bu ayet, İslam’ın esasının İbrahim’in getirdiği tevhit dini olduğunu bildirmekte, “(Yahudiler) “*Yahudi olun*” ve (Hristiyanlar da) “*Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız*”¹¹⁹⁴ diyenlerin sözünün geçersizliğini ortaya koymaktadır.

¹¹⁸⁵ Vâhidî, *el-Vasût fî Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Mecîd*, 1/215.

¹¹⁸⁶ Bakara 2/131.

¹¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/82.

¹¹⁸⁸ Bakara 2/132-133.

¹¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/79; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/728.

¹¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/81.

¹¹⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/585-586.

¹¹⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/82.

¹¹⁹³ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/728, 730; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/117.

¹¹⁹⁴ Bakara 2/135.

Yahudiler, Hz. Yakub'un Yahudi olduğuna, çocuklarına da bunu vasiyet ettiğine inanıyorlardı. İşte ayet bu inancı iptal etmekte ve bu sözün geçersizliğini bildirmektedir.¹¹⁹⁵

Ehl-i Kitab'a hitap eden¹¹⁹⁶ 134. ayette hem övgü, hem de uyarı nitelikli mesaj içeren evrensel bir gerçeğe işaret edilmiştir. Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub ve onların torunları¹¹⁹⁷ hakkında, “*Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz*” denilerek, kimsenin bir başkasının yaptığından sorumlu tutulmayacağı, herkesin kendinden sorumlu olacağı gerçeği vurgulanmıştır. Yahudiler, ataları iyi olan kimselere, bu iyiliğin sonrakilere fayda vereceği görüşüne sahiplerdi. 134. ayet bunun aksine, ataların yaptığı taatlerden dolayı evlatlarının sevap kazanamayacaklarına delâlet eder. Yine Yahudiler, atalarının buzağıya tapmaları sebebiyle kâfir oldukları için, kendilerinin de cehennemde azap göreceklerini söylüyorlardı.¹¹⁹⁸ Yüce Allah bu ayetle bu iddianın da geçersiz olduğunu açıklamıştır.¹¹⁹⁹ Mükâfatın başkalarının ameline güvenmekle değil amelle elde edilebileceğini ifade eden bu ayet, içlerindeki kibir ve ırkçılık duygusu sebebiyle seleflerinin sahip olduğu üstünlüklerin kendi işledikleri masiyetleri sileceğini ve kendilerini seleflerinin seviyesine çıkaracağını düşünen Yahudilere, atalarının iyi olmasının eğer onları sadakatle takip etmezlerse kendilerine herhangi bir faydası olmayacağı mesajını vermektedir. Ayet onların bu düşüncelerini iptal etmiş,¹²⁰⁰ peygamberlerin torunları olmalarına rağmen, onlarla aralarında gerçek bir bağ bulunmadığını vurgulamıştır. Artık onların yolundan saptıktan sonra, onlarla aralarında bir bağ olduğunu da iddia etmeye hakları yoktur. Allah, kendilerine atalarının ne yaptığını değil, kendilerinin ne yaptığını soracaktır.¹²⁰¹

Sonra gelen ayette, “(Yahudiler) “*Yahudi olun*” ve (Hristiyanlar da) “*Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız*” dediler. De ki: “*Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi*”¹²⁰² buyrularak, Hz. İbrahim’in nasıl bir din üzere olduğu ifade edilmektedir. Ayette, önceki ayetleri destekler nitelikte İslam dinini reddedenlerin birtakım sözlerine yer verilmiş ve doğru yolu bulmak isteyenlerin Yahudi veya Hristiyan olması gerektiği iddiası dile getirilmiştir. Akabinde Hz. Muhammed’den bu iddiayı reddetmesi istenmiş ve Ehl-i Kitab’a kendisinin, kulluğu sırf Allah’a özgü kılan ve dosdoğru yol üzere bulunan Hz. İbrahim’in dinine uyduğunu söylemesi emredilmiştir. Bu ayet, İslam’ın temelini oluşturan Hz. İbrahim’in tevhit

¹¹⁹⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/730.

¹¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/588; İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/735.

¹¹⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/588; İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/735.

¹¹⁹⁸ Bkz. Bakara 2/80.

¹¹⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/86.

¹²⁰⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/735.

¹²⁰¹ Mevdûdî, *Te’fîmu’l-Kur’ân*, 1/118.

¹²⁰² Bakara 2/135.

dinine tâbi olunması gerektiğini, Yahudi ve Hristiyanların sırf inatları ve kibirleri sebebiyle hidayetden ayrıldıklarını ifade etmekte, Yahudi ve Hristiyanlık başta olmak üzere bütün önceki dinlerin batıl olduğu ve İslam'ın gelişi ile tevhit dininin tekrar inşa edildiği gerçeğini ortaya koymakta,¹²⁰³ Yahudi ve Hristiyanları, Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hak dine davet etmektedir.¹²⁰⁴ Çünkü onlar, sonradan ihdas edilen ve tevhitten uzaklaşan Yahudiliği ve Hristiyanlığı İslam'a tercih etmişlerdir.¹²⁰⁵ Ayet-i Kerime, özelde Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudi ve Hristiyanları muhatap almış ve onların iddialarına cevap vermiştir. Bu iki grup taklitte ısrar ediyor, Hz. Peygamber'e karşı durmaya ve getirdiği tevhit dinini inkâr etmeye devam ediyorlardı. Onlara, şayet taklit edeceklerse bu hususta evlâ olanın Hz. İbrahim'in dinini taklit etmek olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in dinine dönüp Yahudilik ve Hristiyanlığı terk etmek daha uygundur. Yahudi ve Hristiyanlar kendilerini tevhidi savunan Hz. İbrahim'in devamı görse de bu durum gerçeğe uygun değildir. Nitekim Hristiyanlar teslîse, Yahudiler de teşbihe inanmaktaydı. Bu sebeple onların Hz. İbrahim'in dininde olmadıkları; Hz. Muhammed'in ise tevhide davet ettiği için İbrahim'in dini üzere olduğu ortaya çıkmış olur.¹²⁰⁶ Demek ki Hz. İbrahim'in bıraktığı sünnete muhalefet eden kimse, Allah'a muhalefet etmiş sayılır. Keza, Hz. İbrahim'in dinine davet eden Hz. Muhammed'e muhalefet eden de Hz. İbrahim'e muhalefet etmiş ve böylece Allah'ın emirlerine karşı çıkmış olur. Yahudi ve Hristiyanlar bu duruma düşmüşlerdir.¹²⁰⁷ Buna göre; doğru yol ne Yahudilik ne de Hristiyanlıktır. Tersine doğru yol, Hz. İbrahim'in dinidir. O, Allah'ı tek ve ortaksız bilen bir Müslümandı.

Diğer taraftan ayette müşriklere de mesaj vardır. Çünkü Araplar, hacetmek ve sünnet olmak gibi Hz. İbrahim'e has olan hükümleri kendilerine din olarak kabul etmişler ancak, "*O, Allah'a ortak koşanlardan değildi*" ifadesinden de anlaşıldığı üzere daha sonra müşrik olmuşlardır. Bu ifade, Hz. İbrahim'in Arap müşriklerin dinine de bağlı olmadığını ve böylece Arapların Hz. İbrahim'in kendilerinden olduğu ile ilgili bir tevehhüme kapılmalarının önünü kesmekle birlikte, Yahudî ve Hristiyanların inançlarında şirkin bulunduğu da dikkat çekmiştir. Çünkü Kur'an, bazı Yahudilerin: "*Uzeyr, Allah'ın oğludur*" (Tevbe 9/30); Hristiyanların da: "*Mesih (İsâ) Allah'ın oğludur*" (Tevbe, 9/30) dediklerini ifade etmektedir ki bu sözler şirktir.¹²⁰⁸

Sonraki ayette¹²⁰⁹ müminlerden inançlarını ilan etmeleri ve "*Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden*

¹²⁰³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 1/736-737.

¹²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/590.

¹²⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/118.

¹²⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/88-89.

¹²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/578-579.

¹²⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/90.

¹²⁰⁹ Bakara 2/136. Ayetin orijinalinde geçen 'esbat'tan maksat, yahudi kabilelerinin ataları konumundaki Yakub peygamberin oğullarıdır. Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/249.

verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz” demeleri istenmektedir. Bunu izleyen ayette,¹²¹⁰ eğer bu açıklama ve duyuruyu işitenler, Peygamber ve müminler gibi inanacak olurlarsa, onların hiç kuşkusuz doğru yolu bulmuş, hakkın çizgisini izlemiş ve müminlerle eşit duruma gelmiş olacakları; eğer mesajı duyduklarında yüz çevirecek olurlarsa da dosdoğru inanç sistemi ve hak din hususunda ihtilaf içinde olduklarının kanıtı olacağı ifade edilmektedir. Ayetin devamında hitap Hz. Muhammed’e yöneltilmekte; yüz çevirmeleri karşısında Hz. Muhammed’e moral destek sağlanmakta ve bu tutumlarının kendisine bir zarar veremeyeceği, onların kötülük ve hilelerine karşı Allah’ın kendisine yeterli olduğu belirtilmektedir.

136. ayet, önceki ayette geçen ‘İbrahim Milleti’nin âdeta açılımı gibidir. Bütün peygamberler aynı dini getirmişlerdir. Hz. Peygamber ve daha önce gönderilen tüm peygamberlere aynı hakikatler nazil olmuştur ve peygamberler arasında bu konuda fark bulunmamaktadır. Hz. Musa ve Hz. İsa Yahudi ya da Hristiyan değildir. Onlar Hz. İbrahim ve diğer bütün peygamberlerin getirmiş olduğu tevhit dinine bağlı idi. Bütün peygamberler Allah’ın dini olan İslam’a bağlı birer Müslümandı. İslam dini de Hz. İbrahim dininin temelleri üzerine yükselmiştir.¹²¹¹ “Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz” ifadesi, Yahudi ve Hristiyanlara bir reddiye niteliği taşımaktadır. Çünkü onlar kendi peygamberlerine iman etmiş ve o iki peygamber dışındakileri inkâr etmişlerdir.¹²¹² Ayetin son kısmında geçen, “biz ona teslim olmuş kimseleriz” ifadesi, peygamberler arasında fark gören ve bazılarını inanıp bazılarını inkâr eden Yahudi ve Hristiyanlara, inanç konusunun keyfi bir mesele olmadığı, bazı peygamberleri kabul edip bazısını kabul etmemenin Allah’a itaat ve boyun eğme için olmayıp, aksine heva ve hevese ve nefsin arzularına uyma manasına geldiği mesajını vermiştir. Genel olarak baktığımızda ayette peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmenin bir çelişki oluşturduğu ve bunun aklen imkânsız olduğu vurgulanmış ve böylece Yahudi ve Hristiyanlar Hz. Peygamber’e inanmaya davet edilmişlerdir.¹²¹³

137. ayette, Yahudi ve Hristiyanların ancak Müslümanlar gibi iman ederlerse ve onlara indirilenler arasında fark görmeden gerçek dine inanırlarsa hidayete erecekleri ve İbrahim Milleti’ne dahil olacakları açıkça söylenmiştir.¹²¹⁴ Ayette Müslümanlara hitap edilmiş ve onlara, “dininiz İslam’ı ilan etmekten çekinmeyin, onu açıkça haykırın. Eğer Yahudi ve Hristiyanlar sizin gibi iman ederlerse hidayete ermiş olurlar” denilmiştir.¹²¹⁵ Yahudi ve Hristiyanlar Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlerin öğrettiği evrensel davete uymuş olsalardı, Hz. Muhammed’i inkâr etmezlerdi. Gerçekte onlar tıpkı atalarının yaptığı gibi kendi peygamberleri dışında hiçbir peygamberin öğretisine

¹²¹⁰ Bakara 2/137.

¹²¹¹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/738.

¹²¹² İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/739; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/119.

¹²¹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 4/91-92.

¹²¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 4/95.

¹²¹⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 1/740.

uymamaktadırlar. Bu nedenle onların gerçek dini, önyargı, ırkçılık ve gözü kapalı bir şekilde atalarına uymaktır.¹²¹⁶

Akabinde gelen 138. ayet, nübüvvet konusunda Hz. Peygamber’le tartışan Ehl-i Kitab’ı konu edinmiştir. Nitekim Yahudiler, daha önce içlerinde peygamberler zuhur ettiği için, hakka ve nübüvvete daha layık olduklarını söylüyorlar, Allah’ın kendilerinden değil de Araplardan bir peygamber seçmesi hususunda mücadele ediyor ve “şayet Allah bir kimseye vahiy gönderseydi bunu bize gönderirdi” diyorlar, böylece peygamberlik makamına kendilerini putlara tapan Araplardan daha lâyık görüyorlardı.¹²¹⁷ Ayette, Hz. Muhammed’e hitap edilerek, Yahudi ve Hristiyanlara, Allah hakkında müminlerle tartışmalarının yersiz olduğunu, çünkü O’nun tek Rab olduğunu, binaenaleyh şayet ikna olmazlarsa her grubun Allah’ın huzurunda kendi yaptıklarından sorumlu olacağını söylemesi ve müminlerin bütün içtenlikleriyle kulluğu sırf Allah’a özgü kıldıklarını ilan etmesi isteniyor. 138. ayette “*Allah’ın boyası*” ifadesinden kasıt, Allah’a ibadeti emreden ve tüm peygamberlerin getirdiği Hanif din İslam’dır. Ayette, İslam dininin delillerinin çok açık ve seçik olduğu, bu konuda şüphe etmenin ve başka yolu takip etmenin yersiz olduğu izah edilmiştir. Ancak Yahudi ve Hristiyanlar, kendi peygamberlerinin yolundan ayrılarak ve son Peygamber’i inkâr ederek bu dinden sapmışlardır.¹²¹⁸ Bu iki ayet, İslam inanç sisteminin Allah’ın hak esaslı dini olduğunu, başka bir dinin, bir mezhebin, bir yolun ondan daha iyi olmasının mümkün olmadığını, İslam’ın her türlü şaibe ve kuşkudan uzak bir şekilde Allah’a tam teslimiyet özelliğine sahip olduğunu bildirmektedir.

Hz. İbrahim’in ve soyundan gelen peygamberlerin Yahudi ve Hristiyan olmadığının vurgulandığı 140. ayetin, Medine Yahudileri ile Necrân Hristiyanlarının müminlere, “Kesin olan şu ki: Allah’ın nebileri İsrailoğulları’ndan idi. Dolayısıyla bizim dinimiz üzereydiler” demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.¹²¹⁹ Allah onların bu iddialarını, “*sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?*” diyerek yalanlamış ve onların kendi dini tarihleri hakkında cehaletlerini ortaya koymuştur. Ehl-i Kitap, Hz. İbrahim’in, Hz. İsmail’in, Hz. İshak’ın, Hz. Yakub’un ve torunlarının Yahudi veya Hristiyan olduklarını söylüyorlardı. Bu ayette onlara hitap edilmekte, bu iddialarının asılsız olduğu ve bu konuda Allah’ın Kur’an’da inzal buyurduğu gibi hepsinin Müslüman oldukları belirtilmektedir.¹²²⁰ Zaten, Hak dinden sapmış olan Yahudilik ve Hristiyanlık bu peygamberlerden sonra meydana çıkmıştır. Artık herkes tarafından bu peygamberlerin Müslüman oldukları bilindiği halde bu gerçeği saklayıp gizleyen ve onlara Yahudilik ve Hristiyanlık isnat eden kişiden daha zalim kim olabilir?¹²²¹

¹²¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/119.

¹²¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 4/97. Yahudi ve Hristiyanların kendilerini Allah katında haklı ve üstün gördüklerini ifade eden bazı ayetler için bkz. Mâide 5/18; Bakara 2/111, 135.

¹²¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/603-607; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 4/95.

¹²¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/130.

¹²²⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 1/747; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/122.

¹²²¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/609-610.

Hız. İbrahim'le ilgili anlatılan bu bölümün son ayetinde¹²²² ise önceki ayetler grubunda yer alan bir ayete¹²²³ benzer şekilde bir kez daha adı geçen peygamberlerin Allah'ın huzuruna gittikleri, dolayısıyla kimsenin bir başkasının yaptığından sorumlu tutulmayacağı ve kimsenin bir başkasını sorumluluktan kurtaramayacağı hatırlatılıyor.¹²²⁴ Ayette geçen ve ümmet olarak isimlendirilenlerden kasıt, Hız. İbrahim ve onun oğulları ile Yakub ve onun oğullarıdır. Bu ayette kendi kâfirliklerini bu üstün soya isnat eden ve “onlar da Yahudi veya Hristiyan'dı” diyen Yahudi ve Hristiyanlara bir reddiye vardır. Böylece onlara Hız. İbrahim ve peygamber olan nesliyle övünmeyi ve onlara güvenmeyi bırakmaları ve Hız. Peygamber'e iman edip salih ameller işlemeleri tavsiye edilmektedir. Çünkü onların kendilerine yaptıkları kötü amellere karşı hiçbir faydaları olmayacaktır.¹²²⁵

Mevdûdî 124. ayetten 141. ayete kadar anlatılan kıssanın muhtevasını değerlendirirken, bu ayetlerle önderliğin, Benî İsrail'den alınıp Hız. Muhammed'in getirdiği ve temelleri Hız. İbrahim'e dayanan yeni dine mensup olanlara verildiğini belirtmiştir. Bakara suresinin 40-123. ayetleri, İsrailoğullarını önderlikleri sırasında işledikleri günahlar nedeniyle suçlamakta, onların önderlik vazifesini ihmal etmekle kalmayıp, Allah'ın hidayetini de hayatlarından çıkardıklarını anlatmaktadır. Artık Benî İsrail, önderliğe uygun olmayan bir millet haline gelmiştir. Bu bölümde anlatılan Hız. İbrahim kıssası, insanlığa önderlik etmenin Hız. İbrahim'in soyundan gelenlerin tekelinde olmadığını; çünkü hiç kimsenin doğuştan getirdiği özellikleri nedeniyle böyle bir hak iddia edemeyeceğini ifade etmektedir. Önderlik, sadece Hız. İbrahim gibi kendisini Allah'a teslim eden ve O'nun hidayeti üzere olan kullarına lütfedilen bir mertebedir. İsrailoğulları, yoldan saptıkları ve önderliğe uygun olmadıklarını gösterdikleri için bu görevden alınmışlardır. Aynı şekilde Hız. İbrahim'in soyundan geldikleri için övünen İsrailoğulları gibi Hız. İsmail kanalıyla Hız. İbrahim'e bağlandıkları için övünen Arabistan müşrikleri de, Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in yolundan saptıkları için önderliğe layık değildirler. Buna layık olanlar, kendinden önceki bütün peygamberlerin uyduğu yola tabi olan Hız. Muhammed ve onun yolundan giden Müslümanlardır.¹²²⁶ Çünkü onlar Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere inandılar ve tüm insanları daha önceki peygamberlerin çağırdığı yola davet ettiler. Bu nedenle sadece Hız. Peygamber'e uyanlar önderliğe uygun niteliklere sahiptirler.¹²²⁷

Hız. İbrahim'le ilgili bu bölümde anlatılan kıssalar, direkt olarak kıblenin tahvili ile ilgilidir. Önderlik nasıl el değiştirdiyse, hak dinin ana merkezinin de değişmesi gerekiyordu. İsrailoğulları'nın önderlik ettiği dönemde Kudüs'teki Ma'bed, merkez ve

¹²²² Bakara 2/141.

¹²²³ Bakara 2/134.

¹²²⁴ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 6/243-247.

¹²²⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/130; Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, 2/609-610.

¹²²⁶ Bakara 2/143.

¹²²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 1/111-112.

tüm Hakk'a inananların kiblesi idi. Bu nedenle ilk önceleri, Hz. Muhammed ve ona inananlar namazda o tarafa dönüyorlardı. Fakat İsrailoğulları önderlikten alındıklarında doğal olarak Mescid-i Aksâ kible olmaktan çıktı. Bundan sonra Hz. Muhammed'in davete başladığı yer olan Mekke'deki Kâbe'nin kible olacağı ilan edildi. Kâbe aynı zamanda Hz. İbrahim'in davet merkezi olduğu için, ne İsrailoğulları ne de Araplar buna karşı çıkamazlardı. Çünkü her iki grup da Hz. İbrahim'i ataları olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle Kâbe'nin merkez yapılmasına karşı öne sürebilecekleri hiçbir sebepleri yoktu. Fakat inatçı insanların, Hakk'ın hak olduğunu bildikten sonra da ona karşı çıkmaya devam ettikleri bir gerçektir.¹²²⁸

İslam inanç sisteminde Allah'ın indirdiği kitaplara ve O'nun peygamberlerine yönelik bakış açısını açıklayan bu ayetler grubunda Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un kulluk hususundaki ihlaslı tutumları gündeme getirilerek, özellikle kendilerini onlara nispet eden Yahudilerin, ataları olarak gördükleri bu iki peygamberin dininden saptıkları mesajı verilmektedir. Yahudilerin ataları olan Hz. İbrahim ve Yakub'un yolu İslam'dı. Onlar bu yolu izlemeyi oğullarına da tavsiye ettiler. Yahudiler bu yoldan saptıkları sürece soy olarak kendilerini bu atalara nisbet etmeleri kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Bu ayetler, İslam çağrısının bütün semavi dinlerle buluştuğunu ifade etmekte, peygamberlere indirilen bütün sahifeler ve kitaplara inanmaya ilişkin mesajlar içermekte, bu yüzden, semavi dinlere mensup olanların İslam'a koşmaları ve ayrılığı, ihtirasları, ihtilafları ve problemleri bir kenara bırakmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bağlı bulundukları dinin özü İslam'da mündemiçtir. Bu ayetler ayrıca gösteriyor ki İslam, onların inandıkları kitaplara ve peygamberlere saygıyla yaklaşmaktadır.¹²²⁹ Bu pasaj içinde geçen 136. ve 139. ayetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber ve ona inanan Müslümanlar hem kendilerine hem de kendilerinden önceki topluluklara indirilen kitaplara iman etmektedir. Öyle anlaşıyor ki, bu ayetlerin nüzülü, özellikle Yahudiler¹²³⁰ olmak üzere Ehl-i Kitap'la inanç konularının tartışıldığı ve onların Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmalarının istendiği bir hikmete binaen gerçekleşmiştir. Hz. İbrahim ile ilgili anlatılan hem bu pasaj hem de daha önce izah etmeye çalıştığımız Hz. İbrahim'in birtakım kelimelerle sınılandığı ve Kâbe'yi inşasının anlatıldığı pasaj, kible değişikliği nedeniyle takındıkları olumsuz tavırlarından ötürü Yahudileri eleştiren ayetlere¹²³¹ bir ön açıklama ve başlangıç olma görünümündedir. Bu ayetler içerik olarak Rasulullah'ın elçiliğinin gerçekliğini ve hedeflerinin doğruluğunu Ehl-i Kitap'a karşı desteklemektedir. Ayetlerde Kâbe'nin İbrahim ve İsmail'le ilişkili anlatılması, temiz ve güvenli bir belde oluşunun halen devam ettiğinin vurgulanması, bu açıdan varlığının Mescid-i Aksâ'dan daha eskilere dayanması, Mescid-i Haram'ın kible

¹²²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 1/112.

¹²²⁹ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 6/248.

¹²³⁰ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 6/248-249.

¹²³¹ Bakara 2/142-153.

konusunda önceliğine bir delil olarak sunulmuştur.¹²³² Bu sebeple de hem müşrik Arapların hem de Ehl-i Kitab'ın bu kıbleye dönmeleri yani bu yeni dini benimsemeleri istenmiştir.

Gayr-i Müslimleri ikna ve başta Yahudi ve Hristiyanlar olmak üzere onlarla tevhit, peygamberler ve kiblenin tahvili gibi hususlarda yapılan tartışmalar bağlamında Âl-i İmrân suresinde de Hz. İbrahim ile ilgili pasajlar bulunmaktadır. Âl-i İmrân suresi Medine'de nazil olan üçüncü suredir.¹²³³ Kronolojik tertipte Enfâl suresinden sonra ve Ahzâb suresinden önce olmak üzere 89. sırada bulunur.¹²³⁴ Enfâl suresinin Bedir savaşı sırasında indiği ittifakla kabul edilmiş olması ve Âl-i İmrân suresinde de özellikle 121. ayetten itibaren Uhud savaşı ile ilgili ayetlerin bulunması bu durumu desteklemektedir. Buna göre sure Uhud savaşı sırasında hicri 3. senenin Şevval ayında nazil olmaya başlamış¹²³⁵ ve tamamlanması muhtemelen hicretin 9. yılına kadar sürmüştür.¹²³⁶ Nitekim İbn Kesîr surenin nüzul sebebi olarak h. 9. senede Necrân Hristiyan kafilesinin Medine'ye gelişini zikretmiştir.¹²³⁷ Rivayetlerin hemen hepsi surenin 80. ayetine kadarki birinci bölümünün Necrân Hristiyanlarından bir heyetin Medine'ye gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber ile aralarında geçen münazara hakkında olduğunu belirtir.¹²³⁸ İbn Kesîr dışındaki siyer yazarları bu heyetin Medine'ye geldiğini nakletmişler ama ne zaman geldiğini zikretmemişlerdir.¹²³⁹ Bununla birlikte, bu konudaki genel kabul gören tarih Hicrî 9. yıldır.¹²⁴⁰ Bu görüşler müvacehesinde surenin bir kısmının¹²⁴¹ Necrân heyeti ile görüşmelerin devam ettiği bir dönemde, diğer bir kısmının ise Uhud savaşı sırasında nazil olduğunu söyleyebiliriz.¹²⁴²

¹²³² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/365-366.

¹²³³ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/51, 57.

¹²³⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/15; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

¹²³⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/143-144.

¹²³⁶ Emin Işık, "Âl-i İmrân Suresi", *DİA* (İstanbul, 1989), 2/307. Câbirî Âl-i İmrân suresini iniş sıralamasında Bakara ve Enfâl surelerinden sonra üçüncü sıraya koyan görüşe katıldığını belirtir. Bkz. Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 408.

¹²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/5.

¹²³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/218-225; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/5; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/144.

¹²³⁹ Hz. Muhammed'in Necrânlı Hristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/215-226; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 99-100; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/145-146; Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necrânlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi II, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları*, (1975), 143-149; Sönmez, "Necrân'da Hristiyanlık ve Hz. Muhammed'in Necrân Hristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Şubat 1017), 132-142.

¹²⁴⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 245; Fayda, "Hz. Muhammed'in Necrânlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale", 144; Sönmez, "Necrân'da Hristiyanlık ve Hz. Muhammed'in Necrân Hristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri", 134. "Senetü'l-Vüfûd" adı verilen kabile temsilcilerinin yoğun bir şekilde Medine'ye gelmeleri ile ilgili bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 4/203-241; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 4/76-187; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 254-262.

¹²⁴¹ 80 küsur ayeti ilk bölüm olarak kabul edilebilir.

¹²⁴² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/144.

Âl-i İmrân suresi nazil olduğu sırada Müslümanlar ve müşrikler arasında birçok savaş cereyan etmiş ve bu savaşlarda başarılar elde edildiği gibi başarısızlıklarda gerçekleşmiştir.¹²⁴³ Bu süre zarfında ayrıca Ehl-i Kitap'la olan münasebetler artmış ve Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında birçok mücadele ve tartışmalar olmuştur. İşte böyle bir atmosferde nazil olan Âl-i İmrân suresi hicri 2. senesinde Bedir gazvesinden itibaren başlayıp hicri 3. senesinde Uhud gazvesi sonrasına kadar Medine'deki Müslümanların ictimai hayatından ve çeşitli hadiselerden canlı kesitler sunmaktadır.

Âl-i İmrân suresi, savaşla ilgili genel hukuka, bu konudaki ilke ve amaçlara ve de gayr-i müslimlerle birlikte yaşama konularına temas etmektedir. Surenin belki de en bariz özelliği, Uhud savaşını ve o süreçte meydana gelen olaylarla ilgili bilgileri canlı tablolarla sunması ve yaklaşık 50 ayette (121-168) anlattığı bu savaş muvacehesinde Müslümanlara yönelik ibretler ve dersleri sıralamasıdır. Ayrıca Âl-i İmrân suresinde farklı din mensuplarıyla birlikte yaşamanın temelleri üzerinde durulmaktadır.¹²⁴⁴ Bakara suresinin Ehl-i Kitap'tan özellikle de Yahudiler'den söz ettiğini açıklamıştık. Âl-i İmrân suresi ise genel olarak Ehl-i Kitap'ın diğer zümresi olan Hristiyanlardan söz eder. Müslümanlar hicretle birlikte önce Medine'de yaşayan Yahudilerle, Uhud savaşından sonraki yıllarda da Hristiyanlarla karşılaştılar. Surede özellikle Hristiyanlar, sapkın inançlarından vazgeçmeleri ve Kur'an'ın rehberliğini kabul etmeleri için uyarılmaktadırlar.

Âl-i İmrân suresi teşekkül etmekte olan İslam toplumuyla ilgili en temel prensipleri ihtiva eder ve Müslümanlara Bakara suresini takip eder nitelikte yeni görevler verir. Sure, müstakil bir dini ve bağımsız bir ümmeti belirleyen üç önemli unsur olan kitap, peygamber ve mabed konularını temellendirmiştir. Çünkü bir din kendine mahsus kitabı, peygamberi ve kutsal mabediyle ayrı ve bağımsız bir din özelliği kazanır.¹²⁴⁵ Surenin başında Hz. Peygamber'e inen kitaptan, bunun da Tevrat ve İncil gibi bir din kitabı olduğundan söz edilmektedir.¹²⁴⁶ Daha sonra Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğu vurgulanmakta,¹²⁴⁷ son olarak ta Mekke'deki ilk evden (Kâbe) ve oranın bereket ve hidayet kaynağı oluşundan söz edilmek suretiyle kutsal yer olarak mabed konusuna değinilmektedir.¹²⁴⁸ Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle Müslümanlık ayrı ve müstakil bir hüviyet kazanmıştır. Surede Kâbe'nin sadece kible olduğuna değil aynı zamanda kutsal yer olarak orayı ziyaret etmenin gereğine dikkat çekilmiştir.¹²⁴⁹ Tüm sure bu konuların detaylarıyla ilgili hususları içerir. Adı İslam, müntesipleri de Müslümanlar olan ve kendilerine mahsus özellikleri bulunan apayrı ve müstakil bir

¹²⁴³ Âl-i İmrân suresinin nüzul ortamı hakkında bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/232-233.

¹²⁴⁴ Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 386-387.

¹²⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/231-233; Işık, "Âl-i İmrân Suresi", 2/309.

¹²⁴⁶ Âl-i İmrân 3/1-4.

¹²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/31-32.

¹²⁴⁸ Âl-i İmrân 3/96-97.

¹²⁴⁹ Işık, "Âl-i İmrân Suresi", 2/307-309.

ümmetin¹²⁵⁰ oluşum aşamalarının anlatıldığı bu surenin nüzülü, görünen o ki uzun bir döneme tekabül etmiştir. Ancak sure farklı zamanlarda ve farklı sebeplerle indirilmiş olmasına rağmen; içerdiği ana konular öyle iç bağlantılara sahiptirler ki hepsi, kopukluğu olmayan tam bir bütün oluştururlar.¹²⁵¹

Âl-i İmrân suresinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetler Ehl-i Kitap'la tartışma ile ilgili anlatılan pasajlar içinde geçmekte ve Hz. İbrahim, tüm dinlerin sahiplendiği bir numune-i imtisâl olarak sunulmakta, İslam'ın müstakil bir din oluşunun aşamaları içinde temel bir kriter olan “mabed” konusu noktasında ön plana çıkarılmaktadır. Bu ayetlerde ifade edilen hususlar özetle şöyledir: Hz. İbrahim ailesi tıpkı Âdem, Nûh, ve İmrân ailesi gibi Allah tarafından seçilmiş ve âlemlere üstün tutulmuştur.¹²⁵² Yahudiler ile Hristiyanlar Hz. İbrahim'le ilgili aralarında tartışsalar ve biri Yahudi olduğunu, diğerleri de Hristiyan olduğunu savunsalar da Hz. İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan olabilirdi. Çünkü her iki din Hz. İbrahim'den sonra gelmiştir. Durum bu iki grubun iddia ettiği gibi değildir. Hz. İbrahim Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman ve şirkten uzak duran bir peygamberdir. Bu sebeptendir ki insanların içinde İbrahim'e en yakın olanlar, ona tabi olanlar, Hz. Peygamber ve Hz. Peygamber'in getirdiği din olan İslam'ı kabul edip ona iman edenlerdir.¹²⁵³ Müslümanlara karşı müşriklerle dayanışmaya giren Yahudi ve Hristiyanlar bu inat ve yanlışlarından vazgeçmeli, hakka yönelmeli, diğer peygamberler gibi tevhit davasını güden¹²⁵⁴ ve asla müşrik olmayan Hz. İbrahim'in dinine yani İslam'a uymalıdır.¹²⁵⁵ Gerçek manada inanan tevhit ehlinin kiblesi olan Kâbe, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk evdir. Orada apaçık nişâneler ve Hz. İbrahim'in makamı vardır. Artık kim bu hakikatleri inkâr ederse cezasını ahirette çekecektir.¹²⁵⁶

Âl-i İmrân suresinde Hz. İbrahim'le ilgili ilk olarak şöyle bahsediliyor:

“Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. (33) Bunlar birbirinden gelme bir nesillerdir. Allah işiten ve bilendir.”
(34)

Bu ayetler Hz. Peygamber ile Yemenli Necdî Hristiyanları arasında geçen münazara hakkında nazil olan ayetler grubunda yer alır.¹²⁵⁷ Allah önceki ayetlerde kendisini sevmenin, ancak peygamberlere uymak ve onlara itaat etmekle tamamlanacağını açıkladıktan sonra, bu iki ayette de peygamberlerin derecelerinin

¹²⁵⁰ Işık, “Âl-i İmrân Suresi”, 2/309.

¹²⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/231. Âl-i İmrân suresinin fazileti, maksatları ve içerdiği konular hakkında bilgi için ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/231-234; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/182; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/143-146; Işık, “Âl-i İmrân Suresi”, 2/307-309; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 386-387, 408-409.

¹²⁵² Âl-i İmrân 3/33.

¹²⁵³ Âl-i İmrân 3/65-68.

¹²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/84.

¹²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/95.

¹²⁵⁶ Âl-i İmrân 3/96-97.

¹²⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/147-148; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/251.

yüksekliğini açıklamaktadır. Allah (cc) burada saymış olduğu Hz. Âdem'i, Hz. Nûh'u Hz. İbrahim ve İmrân ailesini seçtiğini¹²⁵⁸ ve onların üzerlerinde bulunduğu dini kabul ettiğini beyan etmiştir. Onlar İslam dini üzere idiler. Bu sebeple Allah bu sayılan peygamberlerin dinlerine muhalefet eden bütün diğer dinleri reddettiğini de bildirmiştir.¹²⁵⁹

Ayette İbrahim ailesi ve İmrân ailesinden kasıt, sadece soy olarak onların devamı değil, aynı zamanda onların yolundan giden müminlerdir. Çünkü bir kişinin asıl ailesi, onu takip eden kavmi ve dini üzere bulunan kimselerdir.¹²⁶⁰ “İnsanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar; bir de bu peygamber (Muhammed) ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur”¹²⁶¹ ayeti bu durumu netleştirmektedir. Kaldı ki İbrahim ailesinden maksadın sadece soyu olduğu söylene bile burada kastedilenler onun soyundan olan bir kısımdır. Dolayısıyla ayette geçen Hz. İbrahim ailesinden kasıt, Hz. Muhammed’e kadar gelen peygamberlerdir.¹²⁶² Ayette Âdem’in Nûh’un, İbrahim ve İmrân ailesinin seçilmiş olmalarından maksadın kendileri değil, dinleri olduğu da belirtilmiştir.¹²⁶³ Aslında bu yorum doğruya daha yakındır. Nitekim başka bir ayette Hz. İbrahim kendi zürriyetinden imamlar olmasını Allah’tan isteyince, Allah’ın ahdinin zalimlere ulaşmayacağı kendisine söylenerek nesli içinde zalimlerin de olacağı haber verilmiştir.¹²⁶⁴ Buna göre ayette seçilenlerden maksat, adları geçen peygamber ve ailelerinin getirdikleri dindir diyebiliriz. Hz. Muhammed ayette sayılan bu peygamberler içinde soy olarak Hz. İbrahim ailesinden idi. Aynı zamanda ayette sayılan ve onların soyundan gelen peygamberlerin davetini ve getirdiği tevhit dinini tebliğ etmiştir. Dolayısıyla, “Bunlar birbirinden gelme bir nesillerdir” ifadesinde bu peygamberlerin arasında sadece soy birliği olduğu değil, bunun yanında tevhide olan davetleri ve dinlerinin de bir olduğu vurgulanmıştır. Yani onlar, niyet, amel, ihlas ve tevhitte birbirinin aynısı olan nesillerdir.¹²⁶⁵

Ayetin sonunda geçen, “Allah işiten ve bilendir” ifadesinden, Allah’ın, nasıl ki Yahudilerin İsa ve annesi hakkında söylediklerini işitiyor ve biliyorsa, onun Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed’i yalanladıklarını da işittiği ve bildiğine dikkat çekilmiştir.¹²⁶⁶ Yahudiler: “Biz İbrahim’in soyundan, İmrân’ın da ailesindeniz. O halde biz, Allah’ın oğulları ve O’nun dostlarıyız”; Hristiyanlar da “İsa, Allah’ın oğludur” diyorlardı. Cenab-ı Hak, onların bu batıl sözlerini bihakkın duyduğunu ve bu sözlerindeki bozuk maksatlarını bihakkın bildiğini beyan etmiş, böylece kendi

¹²⁵⁸ Hz. İbrahim’in seçilenlerden olduğu Sâd suresinde de geçmişti. (Sâd 39/47.)

¹²⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 5/328.

¹²⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 5/328.

¹²⁶¹ Âl-i İmrân 3/68.

¹²⁶² İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 3/231.

¹²⁶³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 8/22.

¹²⁶⁴ Bakara 2/124.

¹²⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 5/329-330; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/635; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil*, 1/354-355; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/197-198.

¹²⁶⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 3/231.

dinlerinde sebat edip devam ettirdiklerini iddia eden Yahudi ve Hristiyanları tehdit etmiştir.¹²⁶⁷

Bu ayetten bütün peygamberlerin aynı kaynaktan aldıkları benzer hükümleri kavimlerine ilettikleri de anlaşılmaktadır. Ayet, son peygamber Hz. Muhammed'i ve ona nazil olan Kur'an vahyini reddeden Ehl-i Kitab'ı uyarmakta ve inandıkları kendi peygamberlerinin Hz. Muhammed'e olan yakınlığının derecesini onlara göstermektedir. Ayet ayrıca Müslümanlara, inandıkları yeni dinin türedi olmadığını ve tarihte gönderilen tüm peygamberlerin benzer vahyi getirdiğini hatırlatmaktadır.¹²⁶⁸

Âl-i İmrân suresinde Hz. İbrahim'le ilgili diğer bir pasaj şöyledir:

“Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? (65) İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. (66) İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanîf (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi. (67) İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur.” (68)

Ehl-i Kitab'a hitap bağlamında gelen bu ayetler Hz. Peygamber ve Necdî Hristiyanları arasındaki konuşmalarla ilgili ayetler zincirinin bir devamı durumundadır. Önceki ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber Necdî Hristiyanlarına çeşitli deliller getirmiş, bilahare onlar ayrılmışlar, daha sonra da onları mübâheleye davet etmiştir. Fakat onlar mübâhelenin neticesinden korkarak buna yanaşmayıp, cizye ödemek suretiyle Müslümanlara boyun eğmeyi kabul etmişlerdir. Bu bölümdeki ayetlerde ise hitabın Necdî Hristiyanlarına, Medinelî Yahudilere veya her iki topluluğa yönelik olduğu belirtilmiştir.¹²⁶⁹ Hz. İbrahim'i ve getirdiği dini sahiplenme iddiası Yahudiler tarafından da dile getirildiği için bu grupta ayete dahil olmuş ve genel bir hüküm ortaya konarak sadece Hristiyanlara değil, Yahudilere de cevap verilmiştir. Aslında aynı durum müşrikler içinde geçerlidir. Nitekim onlar da kendilerini Hz. İbrahim'in ve getirdiği dinin devamı olarak görüyorlardı. Bakara suresinde geçen Hz. İbrahim ile ilgili ayetleri anlatırken Yahudilerin Hz. İbrahim'den ne kadar uzak bir çizgide olduklarını izah etmeye çalışmıştık. Bu ayetler sanki orada anlatılanların bir devamı niteliğindedir. Yahudiler Hz. İbrahim'in Yahudi olduğunu, Hristiyanlar ise onun Hristiyan olduğunu söylüyorlardı. Hz. Peygamber tartışma meclisinde kendisinin İbrahim'in milletinden olduğunu beyan etmiş, onları da bu dine davet etmişti. Buna karşılık Yahudiler, kendilerinin bu dinden olduklarını iddia ederek Hz. İbrahim'e en

¹²⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/25.

¹²⁶⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/231.

¹²⁶⁹ Bu konudaki görüşler için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 1/369; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/94; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/267.

layık ve yakın olanların da kendileri olduklarını söylemişlerdi. Hristiyanların da aynı iddiada bulunmaları üzerine bu ayetler nazil olmuştur.¹²⁷⁰

Âl-i İmrân suresinde özellikle Hristiyanların Hz. İsa'nın konumu ile ilgili olarak yanlış yönelişlerindeki mesele, surenin önemli bir kısmının odak noktasını oluşturmaktadır. Hz. İbrahim ile ilgili pasajın hemen öncesinde gelen 64. ayette, Müslümanlar ile Ehl-i Kitab'ın ortak noktaları hatırlatılmış ve kırılma noktası olan Hz. İsa'ya dair yanlış değerlendirmelerden vazgeçilmesi istenmiştir. Devamında gelen ayetlerde ise tıpkı Hz. İsa gibi Hz. İbrahim hakkındaki Ehl-i Kitab'ın yanlış değerlendirmelerine cevap verilmiş ve Hz. İbrahim'in hanif bir Müslüman olduğu vurgulanarak onun üzerinden yanlış inançlarına dayanak aramaya çalışanlar eleştirilmiştir.¹²⁷¹ Dolayısıyla Hz. İbrahim ile ilgili bu ayetler, 64. ayetle münasebet halindedir. Bu ayette Ehl-i Kitab'a ortak bir söz üzerinde birleşme ve Allah'a şirk koşmama noktasında davette bulunulmuş, ancak anlaşılan o ki Ehl-i Kitab yine de yüz çevirmişler ve bu daveti olumlu karşılamamışlardır. Zaten 64. ayetin sonunda, “*eğer onlar yine yüz çevirirlerse deyin ki şahit olun biz müslümanlarız*” denilmektedir. Bu görüşmeler sırasında konu belki de Hz. İbrahim'den açılmıştır. Bunun üzerine 65. ayetten itibaren gelen ayetler bu konuşmalarda geçen diyalogla ilgili olarak Ehl-i Kitab'a bir cevap niteliği taşımaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber'e nazil olan birçok ayette, İslam'ın Hanif olan Hz. İbrahim'in dinini temel aldığı ifade edilmiştir. Anlaşılan o ki bu ayetlerin nüzulüne şahit oldukları için bu durum Mekke'de müşrikler arasında Medine'de de Yahudiler ve Necrân heyeti arasında artık bilinen bir husus haline gelmişti. Diğer taraftan, o sırada Mekke'deki müşriklerin Hz. İbrahim'in şeriatının varisi ve inşa ettiği Kâbe'nin muhafızları olduğunu söyledikleri, yine Ehl-i Kitab'ın da Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarını iddia ettikleri de bilinen bir hakikatti. Belki de bu iki grup, İslam'ı Hz. İbrahim'in dinini temel alan din olarak tanıtan ayetlerin nüzulünden sonra ya da Hz. Muhammed'le Hz. İbrahim hakkında tartıştıkları sırada bu konuyu gündeme getirmişlerdir. İşte bu ayetlerde onlara hakikatin ne olduğu bildirilmiştir.¹²⁷² Hz. İbrahim'le ilgili bu pasajda öncelikle¹²⁷³ “İbrahim bizim dinimizde idi” diyen Yahudi ve Hristiyanlara cevap verilmiş, Allah Teâlâ da onların bu iddialarının, Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra indirildiğini belirterek batıl olduğunu ve bu sebeple de onun Yahudi veya Hristiyan olmasının düşünülemeyeceğini açıklamıştır.¹²⁷⁴ Çünkü Yahudilik, Tevrat'tan; Hristiyanlıkta İncil'den çok sonra meydana gelmiştir.¹²⁷⁵ Bu ayetle Allah (cc) bu iki gruba ve bu iddiada bulunan tüm kesimlere cevap vermiş, Yahudiliğin

¹²⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 8/94; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/166.

¹²⁷¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/274.

¹²⁷² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/270-271.

¹²⁷³ Âl-i İmrân 3/65-68.

¹²⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 8/96; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/208.

¹²⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/482; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/671.

ve Hristiyanlığın türedi dinler olduğunu belirterek iddialarını çürütmüştür.¹²⁷⁶ Aslında Kur'an da Hz. İbrahim'den çok sonra nazil olmuştur. Ancak Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'in Hanif bir Müslüman olduğunu haber vermiştir. Tevrat ve İncil'de ise onun bir Yahudi veya Hristiyan olduğu yer almamıştır.¹²⁷⁷

Sonraki ayette,¹²⁷⁸ Hz. Peygamber'le bilgi sahibi olmadıkları konuda tartışan Ehl-i Kitap eleştirilmiştir. Âlimler, ayette bahsedilen Yahudi ve Hristiyanların bilgi sahibi oldukları ve olmadıkları husus için genelde benzer görüşü serdetmişlerdir. Buna göre bilgi sahibi oldukları husus, kendilerine haram kılınan ve yapmaları emredilen hususlar ve Hz. İsa olarak yorumlanmıştır. Çünkü onlar Hz. İsa zamanında yaşamışlardır. Bu sebeple onun hakkında cedelleşmelerini, münakaşa etmelerini ve çeşitli iddialarda bulunmalarını Kur'an normal görmüştür. Onların bilgi sahibi olmadıkları şey ise Hz. İbrahim'in dinidir. Ayet, Hz. İbrahim'in dini hakkında bilgisi olmadıkları halde gelip Hz. Peygamber'le mücadele ve münakaşa ederek Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan olduğunu, Hz. İbrahim'in şeriatının, Hz. Muhammed'in şeriatına muhalif olduğunu iddia etmelerini eleştirmektedir.¹²⁷⁹ Yahudiler ve Hristiyanlar, Hz. Peygamber'le asıl ve tahrif edilmemiş haliyle kutsal kitaplarında yazılan bilgiler hususunda tartışalar bu durumda zaten Hz. Muhammed'in söylediğine muhalif şey söylememiş olurlar. Ancak onlar bu asıl ve temiz dini terk edip Hz. Muhammed'le kendi uydurdukları Yahudilik ve Hristiyanlık dini üzere tartışırlarsa bu konuda ortak noktada buluşamazlar. Çünkü tahrif edilmiş ve şirke bulaşmış bir dinin içinde tevhidin sembolü olan bir Peygamber hakkında doğru bilgiye ulaşmaları mümkün değildir.¹²⁸⁰

“İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi” ayeti,¹²⁸¹ Hz. Peygamber'le Hz. İbrahim hakkında tartışan ve kendilerini onun dininde gören Yahudi ve Hristiyanları yalanlamakta, Müslümanlara ise Hz. İbrahim'in de Müslüman olduğunu haber vererek bulundukları yolun hak olduğu gerçeğini haber vermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yahudiler Hz. İbrahim'in Yahudi olduğunu, Hristiyanlar ise Hristiyan olduğunu ve bu din üzere öldüğünü söylüyorlardı.¹²⁸² Aslında ayette anlatılan bu durum Âl-i İmrân suresinin ana konularından birini de desteklemektedir. Nitekim en önemli muhatap olarak Ehl-i Kitab'ı alan bu sure, İslam'ın müstakil bir din, Müslümanların da müstakil bir ümmet olması noktasında önemli ayetleri ihtiva eder. Bu

¹²⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/480-481; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/671; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 1/370; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/267.

¹²⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/97.

¹²⁷⁸ Âl-i İmrân 3/66.

¹²⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/484; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/672; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/98; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/208.

¹²⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/484; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/672.

¹²⁸¹ Âl-i İmrân 3/67.

¹²⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/485-486; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/673; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/99.

meyanda Hz. İbrahim'in de Müslüman olduğunun ifade edilmesi¹²⁸³ oldukça dikkat çekicidir. Bu durum açık bir şekilde Allah'ın Ehl-i Kitab'a karşı "siz yanlış yoldasınız" mesajını içerir. Ayet, Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın şeriatından tahrif edilmiş bir din olan Yahudi ve Hz. İsa'nın şeriatından tahrif edilmiş bir din olan Hristiyan olmadığını, bilakis onun tüm bu batıl dinlerden uzak olduğunu ve tevhit dininin devamı olan son din İslam'a müntesip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu ayet aynı zamanda, Hz. İbrahim'in dinine mensup olduklarına dair müşriklerin iddialarını da reddetmiştir.¹²⁸⁴

"İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve müminlerdir" ayetinde¹²⁸⁵ Hz. İbrahim'e en yakın olanların hem yaşadığı dönemde hem de kendisinden sonra gelip onun minhacını, sünnetini, yolunu takip eden ve tıpkı kendisi gibi tevhit akidesine bağlı olan tüm müminler olduğu belirtilmiştir. Ayet, asırlar boyunca Hz. İbrahim'den sonra gelen tüm müminlerin Hz. İbrahim'e yakın olduğunu beyan ettikten sonra bunlar içinde bulunan Hz. Muhammed ve ona iman eden Müslümanlara özel olarak temas etmiştir.¹²⁸⁶ Çünkü bu ayet nazil olduğu sırada yaşayan Ehl-i Kitab ve müşrikler, kendilerinin Hz. İbrahim'e yakın olduklarını iddia ediyorlar ve Hz. Peygamber ve müminlerin batıl yolda olduklarını söylüyorlardı. Ayet durumun böyle olmadığını ve bu ayet nazil olduğu sırada muhatap durumda olan gruplar içinde gerçek manada Hz. İbrahim'e yakın olanların sadece Hz. Muhammed ve ona iman eden Müslümanlar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu ayet, Allah katında gerçek üstünlüğün bir peygamber soyundan gelmek olmadığını, bilakis o peygamberin getirdiği dine uymakla mümkün olduğunu ifade etmektedir. Son kısımda geçen, "Allah da müminlerin dostudur" ifadesinde, Yahudi, Hristiyan ve müşriklere bir gönderme vardır. Çünkü özellikle Yahudi ve Hristiyanlar kendilerini Allah'ın en üstün kulları ve sevgilileri olarak görüyorlardı. Oysa bu ayette Hz. İbrahim'e yakın olanların Yahudileşmeyen, Hristiyanlaşmayan ve şirke düşmeyen imanlı nesiller olduğu ve özellikle de şu an müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın reddettiği bu peygamber yani Muhammed (sav) ve ümmeti olan müminler olduğu belirtilmiştir.¹²⁸⁷

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Necrân Hristiyanları ve Yahudi din adamlarının Hz. İbrahim hususunda Rasulullah ile tartışmaları neticesinde nazil olan¹²⁸⁸ bu ayetler Arap müşrikleri, Yahudiler ve Hristiyanların Hz. İbrahim ve getirdiği dine olan yaklaşımlarını ve Kur'an'ın onlara verdiği cevabı gözler önüne sermekte ve bize şu mesajı vermektedir: Hz. İbrahim müşrik değildi; tam tersine şirkin baş düşmanıydı. Bu nedenle evini ve ülkesini terk edip bir muhacir olarak Suriye, Filistin ve Hicaz'da

¹²⁸³ Âl-i İmrân 3/67.

¹²⁸⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/209.

¹²⁸⁵ Âl-i İmrân 3/68.

¹²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/487-489; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/674-675; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 1/370.

¹²⁸⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/209.

¹²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/480-481; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/671; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, 1/370.

yaşamak zorunda kalmıştı. O, bir Yahudi ve Hristiyan da değildi. Çünkü Hristiyanlık ve Yahudilik ondan yüzlerce yıl sonra doğmuştu. Dolayısıyla onların Hz. İbrahim için Yahudi'dir yahut Hristiyan'dır demeleri asıldan yoksun ve hiçbir değere sahip değildir. Öyleyse, bunların dinlerinin temelini oluşturduğunu sandıkları özel inanç ve âdetler, Hz. İbrahim'in getirdiği dinin parçası olamazdı. Hak Din, tüm bu kirliliklerden uzak, yalnızca Allah'a ibadet ve itaata dayanan dindir. İbrahim dininden olma hakkı, ancak onun yolundan sapmadan ona tabi olanlara aittir. İbrahim'in dini, bir olan Allah'a teslim olmak, Ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve bu doğrultuda sebat göstermektir. Bu sıfatlar ise sadece Nebi (sav) ile onunla birlikte iman edenlere¹²⁸⁹ ve sonraki nesiller içinde onları güzellikle tabi olanlara ait sıfatlardır.

Âl-i İmrân suresinin 84. ayetinde Hz. İbrahim bir grup peygamberle birlikte zikredilir. Bu ayeti, aynı konuyu ele alan öncesi ve sonrasındaki ayetlerle birlikte değerlendirmemiz gerekmektedir:

“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? (83) De ki: “Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilene inandık. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz O'na teslim olanlarız.” (84) Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.” (85)

Bu ayetler, önceki ayetlerle siyâkı ve konusu itibarıyla bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Çünkü ayetler mana itibarıyla önceki ayetlere uygun, onların bir devamı ve o ayetleri teyit edici bir durumdadır. 81. ayette Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği zamana ulaştıkları takdirde ona iman edeceklerine ve ona tabi olup yardımcı olacaklarına dair Ehl-i Kitab'ın peygamberlerinden söz aldığı belirtilmiştir. 84. ayette ise Hz. Muhammed'e Allah'ın gönderdiği peygamberlere iman ettiğini, onlar arasında fark görmediğini söylemesi istenmiştir. Durum böyle olunca, yani inandıkları peygamberler, Hz. Muhammed'e iman edeceklerine ve gelmesine sevineceklerine dair söz vermiş olunca, onların peşinden gidenlerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalanlamaları nasıl doğru olur?¹²⁹⁰ Yine surenin önceki ayetlerinde, Ehli Kitab'ın özellikleri, Allah'ın kitabını tahrif etmeleri, kitabı kötü yorumlayarak Allah'a verdikleri sözü yerine getirmemeleri anlatılmıştır. Burada ise söz konusu tutumlarından ötürü Ehli Kitab yerilmiş, Hz. Peygamber'e Allah'ın bütün peygamberleri ile onlara gönderdiği kitapları hakkındaki inancını ve ona teslimiyetini göstermesi emredilmiş ve İslam dışında hiçbir dinin kabul edilmeyeceği ve bu dinin dışındaki dinlere tabi olanların hüsrana uğrayacakları bildirilmiştir. Ayrıca selim akıl sahibi, iyi

¹²⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 7/166-167; Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 1/207.

¹²⁹⁰ Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 1/213.

niyetli ve hakka/hakikata yönelen herkesi etkisi altında bırakan bu ayetler, Rasulullah ile özellikle İbrahim dini hakkında tartışan Ehl-i Kitab'a cevap vermekte, asıl üstün olanın Hz. Peygamber ve İbrahimi geleneği gerçek manada devam ettiren İslam dini olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁹¹

Ehl-i Kitab'ı ahirette kurtuluşa erme noktasında tam bir umutsuzluğa sürüklemek ve onların, “biz İbrahim milletindeniz, her halükârda biz kurtulacağız” sözlerine bir cevap maksadı taşıyan 84. ayet, bir önceki ayette geçen “*Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?*” ifadesine atıf olup onun açılımı gibidir. Yani tüm peygamberlerin getirdiği din aynıdır ve Allah'ın dini budur. Aralarında fark yoktur. Sonraki ayette de zaten, “*Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır*” buyrulmuştur. Bu ayet o dönemde yaşayan ve Rasulullah'a karşı çıkan tüm ümmetlere bir ilan niteliğindedir.¹²⁹²

Netice itibarıyla Hz. İbrahim'in, soyundan gelen bazı peygamberlerle birlikte anıldığı bu ayette Hz. Muhammed'e hitap edilmiş ve bu peygamberlerin getirdiği din dışında başka bir dini tercih edenlere hatalı olduklarını ve onlara gerçek dinin, Allah'ın gönderdiği tüm peygamberlerin ortak dini olan İslam olduğunu, bunun dışında bir dini tercih edenlerden bunun kabul edilmeyeceğini söylemesi istenmiştir.¹²⁹³ Ayette ilk peygamber olmamasına rağmen özellikle Hz. İbrahim'den başlanmış olması, o sırada vahye muhatap toplumların algısında mevcut duruma uygundur. Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler, Hz. İbrahim'i sahipleniyorlardı. Ama diğer taraftan bazı peygamberleri reddediyorlardı. Bu sebeple, “*Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz*” ifadesiyle, peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden Yahudi ve Hristiyanlar uyarılmış, tüm peygamberlere iman eden, Allah'a teslim olan, ona ibadet eden, onun ulûhiyet ve rubûbiyetini tasdik eden Hz. Muhammed ve ona inananlar ise desteklenmiştir.¹²⁹⁴

Âl-i İmrân suresinde Hz. İbrahim'in konu edildiği diğer bir ayet grubu şöyledir: “*De ki: “Allah, doğru söylemiştir. Öyle ise hakka yönelen İbrahim'in dinine uyun. O, Allah'a ortak koşanlardan değildir.” (95) İnsanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir. (96) Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)” (97)*

¹²⁹¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/183-184.

¹²⁹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/302-303.

¹²⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/554.

¹²⁹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/303; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/215.

Bu ayetleri anlayabilmek için öncelikle onları hemen öncesinde geçen şu ayetle irtibatlandırmamız gerekir: “*Tevrat indirilmeden önce, İsrail’in (Yakub’un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helal idi. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun.”*”¹²⁹⁵ Yüce Allah 95. ayette, Yahudiliğin Hz. İbrahim’in dininden uzaklaşmak anlamına geldiğini göstermek için bu ayette özel bir örnek vermiştir. Tefsirlerde geçen rivayetlere göre, Hz. Muhammed ile Yahudiler arasında bir tartışma mevzuu olmuş, Hz. Muhammed onlardan iddialarını Tevrat’a bakarak doğrulamalarını istemiş, ancak onlar bundan aciz kalmışlardı. Bunun üzerine Yahudiler, Kur’an’ın ve Hz. Muhammed’in talimatlarının esas noktalarında bir hata bulamayınca fıkıhla ilgili itirazlarda bulunmaya başladılar. İtirazlardan biri de Hz. Muhammed’in diğer peygamberler zamanında helal olan şeyleri haram kıldığı konusu idi. Benî İsrail, Tevrat nazil olmadan önce İbrahim şeriatı üzere idiler. Hz. Yakub sevmediği için veya bazı hastalıklara neden olduklarından dolayı bazı şeyleri yememiş, ancak onun soyundan gelenler bunları yasak olarak kabul etmişlerdir. Yahudiler böylece aslında helal olan bazı yiyecekleri Allah emretmediği halde haram kılmışlar ve din adamları bunu Tevrat’a dahil etmişlerdir. Kısacası Yahudilerin Hz. Peygamber’e gelerek bazı yiyeceklerin Hz. İbrahim’e haram olduğunu iddia etmeleri, ancak daha sonra bu hususta yalan söylediklerinin ortaya çıkması neticesinde 93. ayet nazil olmuş ve 95. ayette, “*De ki: “Allah, doğru söylemiştir. Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildir”*” denilerek Yahudiler Hz. İbrahim’in hanif dinine yani İslam’a davet edilmişlerdir. Bu ayet, tarih içinde insanların gerçekten uzaklaşıp, bazı alışageldikleri şeyleri din olarak telakki ettikleri ve bunları gerçek sandıkları ve böylece onu kabul edip sarıldıkları bazı yanlışlara bir açıklama gibidir. Tarihi süreç içinde birtakım toplumlar helalleri haram, haramları da helal saymışlardır. Bunların başında Yahudiler gelir. Ayet Allah’ın doğruluğunu beyan ederek, onlara tahrif edilmiş dinlerden geriye kalan bu tür küçük detaylarla uğraşmayı bırakmalarını ve sadece tek hakiki din olan İbrahim’in dinine sarılmalarını istemekte, bu hususta onları Rasullullah’ın üzerinde bulunduğu İbrahim dinine tabi olmaya çağırmakta ve onlara şu tavsiyede bulunmaktadır: “Ey Yahudiler! Hz. İbrahim’in dini, gerçek imanın temelidir. Fakat siz bunu terk ettiniz ve onun yanı sıra başka ilahlar edindiniz. Bundan başka, yüzyıllar süren sürgün hayatınız boyunca Hz. İbrahim’in dinini bıraktıktan sonra, bilginleriniz tarafından ortaya konulan küçük meselelerle uğraşmaya daldınız. Eğer siz, Allah’ın razı olduğu din üzere olduğunuzu iddia ediyorsanız, öyleyse Yahudi ve Hristiyan ve müşrik değil, gerçek bir Müslüman olan ve Hz. Muhammed ile müminlerin tabi olduğu Hz. İbrahim’in dinine dönün. Çünkü onun dini Hanif olan Hz. İbrahim’in dinidir.”¹²⁹⁶

¹²⁹⁵ Âl-i İmrân 3/93.

¹²⁹⁶ Ayet hakkında yapılan yorumlar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/588; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/150; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 4/8; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/192; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/279; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/218.

Ayette geçen, “*De ki: “Allah, doğru söylemiştir”* ifadesi, “*İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanif (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi*”¹²⁹⁷ ayetinin tasdiki mahiyetindedir. Yani, ayette, “İbrahim’in hangi dine mensup olduğu hususunda Yahudiler ve Hristiyanlar değil, Allah doğruyu söylemiştir. O halde İbrahim’in dinine tabi olun” denilmiştir.¹²⁹⁸ “*Allah’a ortak koşanlardan da değildi*” ayetiyle de din adamlarını rab edinen Ehl-i Kitab’ın ve putlara tapan müşriklerin dikkati çekilmiş ve bu yanıltan dönmeye davet edilmişlerdir. Çünkü Hz. İbrahim, dini Allah’a has kılan bir Müslümandı.¹²⁹⁹ Bu ifade, Hz. İbrahim’in onların bazısının güneşe ve aya, Arapların putlara tapmaları; Yahudilerin Üzeyr’in (as) Allah’ın oğlu olduğunu, Hristiyanların da Hz. İsâ’nın Allah’ın oğlu olduğunu iddia etmeleri gibi, Allah’a şirk koşmadığını ve O’ndan başkasına ibadet etmediğini açıklamış ayrıca Hz. Muhammed’in inanç ve ahkâm bakımından Hz. İbrahim’in dini üzere olduğunu beyan etmiştir.¹³⁰⁰

96 ve 97. ayetler, 95. ayetteki “*hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun*” emrinin sebebi ve gerekçesi niteliğindedir. Vâhidî’nin rivayetine göre Yahudiler, Beytü’l-Makdis’in daha faziletli olduğunu iddia edince Müslümanlar Kâbe’nin daha faziletli olduğunu söylemişler ve bunun üzerine Kâbe’ye ait hususiyetlerin sıralandığı, içinde Makâm-ı İbrâhim’in özel olarak zikredildiği ve Ehl-i Kitab’a, Allah’ın dininin merkezi ve Hak dinin makamının Kâbe olduğunun net bir şekilde ifade edildiği bu ayetler nazil olmuştur.¹³⁰¹ Bu iki ayet önceki ayetlerle bağlantılıdır. Zira Kâbe ve Kudüs’ün üstünlüğü tartışması önceki ayetlerde zikredilen meseleden doğmuştur. Önceki ayetler, Allah’ın doğruluğunu bildirerek ve İbrahim milletine tabi olmaya çağırarak son bulmuşlardı. Bu iki ayet ise içerdiği hac ibadetiyle, İbrahim dinine Yahudilerin değil, Hz. Muhammed’in uyduğunu ortaya koymaktadır. Bu cihetten yaklaşıldığında önceki ayetlerle bu iki ayet arasında bir bağlantı olduğu görülmektedir.¹³⁰²

Rivayete göre, “*İnsanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir...*” ayeti ve devamındaki ayet, Beytü’l-Makdis’in ve oraya yönelmenin daha faziletli olduğunu iddia eden Yahudilerle Hz. Muhammed ya da Müslümanlar arasında vuku bulan tartışma üzerine nazil olmuştur. Ayette, onların bu iddiaları yalanlanmış ve Kâbe’nin Kudüs’ten üstün olduğu belirtilmiştir.¹³⁰³ Bu ayetlere göre Kâbe, yeryüzünde Allah’a ibadet edilmek maksadıyla yapılan ilk ev olup bu sebeple etrafı bereketlendirilen, insanlar için hidayet kaynağı olan, yanı başında birtakım mucizeler ve Makâm-ı İbrâhim bulunan ve oraya girenin

¹²⁹⁷ Âl-i İmrân 3/67.

¹²⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/284.

¹²⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 5/589.

¹³⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8/154-155.

¹³⁰¹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*, 118-119.

¹³⁰² Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 7/194-196.

¹³⁰³ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 7/193-195.

güvende olduğu yerdir. Hz. İbrahim “*Ey Rabbim! Bu beldeyi emin kıl*”¹³⁰⁴ diye dua etmiş, bu dua bereketiyle buraya giren her türlü tehlikeden emin olmuştur. Kâbe’nin etrafındaki tüm bu deliller, onun diğer mescidlerden daha şerefli ve daha üstün olduğunu gösteren işaretlerdir. Ayrıca orada Zemzem, Hatîm, Safâ ve Merve ile Hacer-ü’l-Esved vardır. Bütün bunlar Beytullah’ın şerefine ve Müslümanların kıblesi olmaya daha layık olduğuna delil olarak yetmektedir.¹³⁰⁵

Bu ayetler Yahudilerin, Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkârları hususundaki bir şüpheyi de cevap vermektedir. Çünkü Hz. Muhammed, kıblesini Kâbe’ye çevirince, Yahudiler onun nübüvveti hususunda ileri geri konuşmuş ve şöyle demişlerdir: “Beytü’l-Makdis Kâbe’den daha faziletli ve kible yapılmaya daha layıktır. Çünkü orası, Kâbe’den önce yapılmıştır, mahşerin olacağı yerdir ve bütün peygamberlerin de kıblesidir. Durum böyle olunca, kıblenin Beytü’l-Makdis’den Kâbe’ye çevrilmesi batıldır.” İşte Cenâb-ı Hak, Yahudilerin bu iddiasına, bu ayetle cevap vermiş ve Kâbe’nin, Beytü’l-Makdis’den daha faziletli ve şerefli olduğunu beyan etmiştir.¹³⁰⁶ Yine Allah, bir önceki ayette, “*Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildir*” buyurduğu ve Hz. İbrahim’in dininin en büyük şiarı hac ibadeti olduğu için, bu ayette haccın vacip oluşunu kendisine dayandırmak gayesiyle Beytullah’ın faziletini beyan etmiştir. Ayrıca kendilerinin İbrahim’in (as) dini üzere olduklarını iddia eden Yahudi ve Hristiyanlara, haccın Hz. İbrahim’in makamının bulunduğu Kâbe’de yapılması gereken bir ibadet olduğunu ifade eden bu ayetlerle yalancı oldukları belirtilmiştir.¹³⁰⁷ “*Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*” ayeti, haccın Hz. İbrahim’den kalma bir ibadet olduğuna başka bir delil olarak kabul edilebilir. Nitekim bu hususu, Bakara suresinin 124-128. ayetleri ve Hacc suresinin 26-28. ayetleri dile getirmiştir.

Hz. İbrahim Âl-i İmrân suresinde kıssa şeklinde değil, daha çok Ehl-i Kitap ve müşrikler nezdinde sahip olduğu değer ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. “*Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildir*”¹³⁰⁸ ayetiyle Allah’ın öteki peygamberler vasıtasıyla gönderdiği dini temsil eden sembol şahsiyet olarak sunulmuş ve “*İnsanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur*”¹³⁰⁹ ayetiyle de onun yolundan gidenlerin sadece Müslümanlar olduğu mesajı verilmiştir. Buradan şunu çıkarıyoruz ki; Hz. İbrahim ve getirdiği din, İslam davası içerisinde

¹³⁰⁴ Bakara 2/126.

¹³⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 5/590-591, 593, 600; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/707, 710-711; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 1/218.

¹³⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8/155.

¹³⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8/155.

¹³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/95.

¹³⁰⁹ Âl-i İmrân 3/68.

önemli bir yere sahiptir.¹³¹⁰ Müslümanlar Ehl-i Kitab'ın düştüğü hataya düşmemelidir. Çünkü Müslümanlar Allah'a, kendilerine indirilen Kur'an'a, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'a indirilenlere, İbrahim soyundan gelen peygamberlere gönderilenlere inanırlar. Musa'ya, İsa'ya ve diğer peygamberlere indirilen kitaplara da inanırlar ve Allah'ın peygamberleri arasında fark gözetmezler.¹³¹¹ Allah'ın dini olan İslam'ın yolu, peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine inanmaktır. Kim İslam'dan başka bir din peşinde koşarsa o din kabul edilmeyecek, o kimse ahirette ziyana uğrayanlardan olacaktır.¹³¹²

Hiz. İbrahim'le ilgili bu pasajın, Müslümanlarla Yahudiler arasındaki münakaşa ve özellikle Yahudilerin kible konusundaki itirazları müvacehesinde nazil olduğunu söylememiz doğru olacaktır. Anlaşılan o ki, geçen zamana rağmen Yahudiler kible konusunda problem çıkarmaya, bu duruma tahammül edememeye ve bu yöndeki itirazlarına Medine dönemi boyunca devam etmişlerdir. Oysa onların kible olarak kabul etmedikleri Kâbeyi inşa eden kişi, yolundan gittiklerini iddia ettikleri Hiz. İbrahim'dir. Yahudilere kible konusunda Bakara Suresinde cevap verilmişti. Ancak bu eleştirilerinde direndikleri için bu ayetlerde bir kez daha cevap verilmiştir.¹³¹³ Ayetler ayrıca, Yahudiler başta olmak üzere İslam'a karşı duran tüm din sahiplerini Hiz. Muhammed'in hanif olan Hiz. İbrahim dinini getirdiğini ve Kâbe'nin asıl kible ve tevhidin merkezi olmaya layık olduğunu itirafa davet etmektedir.¹³¹⁴ Daha net söylemek gerekirse "kible Beytü'l-Makdis'tir" diyen Yahudilere karşılık, "kible Kâbe'dir" cevabı verilmiş ve bunun gerekçeleri sıralanmıştır.¹³¹⁵ Kâbe'nin Hiz. İbrahim'le irtibatlandırılması ve orada Makâm-ı İbrâhim diye bilinen bir yere işaret edilmesi, Hiz. İbrahim'i ataları olarak gören Yahudilere yanlış yolda oldukları yönünde bir mesaj niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla hem Bakara suresinde kiblenin tahvili ile ilgili ayetlerde hem de Âl-i İmrân suresindeki bu ayetlerde İslam'ın müstakil ve apayrı bir din hüviyeti kazanmasındaki en önemli aşamalarda Hiz. İbrahim'in ön planda olması, bu yeni dinin İbrahim geleneğinin devamı olduğunun ispatıdır. Bu ayetler İslam'ın, Yahudiliğin bir taklidi olmadığını netleştirmiştir. Yüce Allah İslam'ı ve Müslümanların saflarını parçalamak ve birliklerini bozmak için Ehl-i Kitab'ın kurmuş oldukları tuzak ve hilelerden müminleri sakındırması,¹³¹⁶ onları Hiz. İbrahim'in dinine davet etmiş ve yine Hiz. İbrahim'in temellerini yükselttiği Kâbe üzerinden onları bu yanlıştan dönmeye çağırmıştır.

Medenî sureler hem yeni İslam toplumunun tesisi için gerekli olan ibadet, muamelat ve sosyal hayatla ilgili ahkâmı; hem de o sırada Medine içinde ve dışında İslam düşmanlığı yapan toplumlara karşı hareket tarzını ele alan ve onları tanıtır nasıl

¹³¹⁰ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, 7/166-167.

¹³¹¹ Âl-i İmrân 3/84.

¹³¹² Âl-i İmrân 3/85. Bkz. Işık, "Âl-i İmrân Suresi", 2/308.

¹³¹³ Mevdûdî, *Tefsîmu 'l-Kur'ân*, 1/280-281.

¹³¹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, 4/11, 14.

¹³¹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/285; Mevdûdî, *Tefsîmu 'l-Kur'ân*, 1/281.

¹³¹⁶ Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 1/217.

mücadele edileceği yönünde Müslümanlara yol gösterici konuları içermektedir. Bununla birlikte bu mücadele sırasında cereyan eden olaylardan da genelde isim vermeden bahsetmiştir. Hz. İbrahim ile ilgili ayetler bunların içinde İslam toplumunun tesisi ile ilgili pasajlarda değil, çoğunlukla Ehl-i Kitap ve müşriklerle yapılan mücadeleler ve onları ikna bağlamında gelmiştir. Buna örnek olmak üzere Nisâ suresinde de Hz. İbrahim ile ilgili 3 ayet bulunmaktadır. Medenî bir sure olan Nisâ suresi,¹³¹⁷ kronolojik tertibe ve genel kabule göre Mümtehine suresinden sonra ve Zilzâl suresinden önce olmak üzere 92. sırada bulunur.¹³¹⁸ Adını sure içinde birçok yerde geçen ‘nisâ’ (kadınlar) kelimesinden alır.

Nisâ suresi Medine’de Müslüman toplumun oluşması, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi çetin günlerin yaşanması, geride yetimlerin ve dul kadınların bırakılması, müşriklerin yanı sıra Ehl-i Kitap ve münafıklarla temel inanç ve sosyal ilişkiler bakımından problemlerin ortaya çıkmasından sonra nazil olmuştur.¹³¹⁹ Müfessirler surenin genelde H. 3-6 yılları arasında nazil olduğunu belirtmişlerdir.¹³²⁰ Bu bilgiler ışığında Nisâ suresi hem muhtevassından hem de o sırada yaşanan sosyal ve siyasal olaylardan anlaşıldığı üzere, yeni İslam toplumunun oluştuğu ve bunun yanında gayri müslimlerle çetin mücadelelerin devam ettiği bir ortamda nazil olmuştur diyebiliriz.

Nisâ suresindeki bütün bölümler, aynı zaman diliminde nazil olan diğer sureler gibi, Medine’ye hicret ettikten sonra oluşan İslam toplumunun düzenlenmesi ve gelişmesi amacıyla, İslam öncesi dönemdeki değerlerin yerine ahlaki, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik yeni değerler ortaya koymak, Rasullullah’ın davetini reddeden müşrik Araplar, Yahudi kabileleri ve münafıklarla Müslüman topluluk arasındaki mücadele ile ilgili stratejiyi belirlemek ve her şeyin ötesinde, o kötü güçlerin tüm karşı çıkışlarına rağmen İslam’ı yaymak ve gün geçtikçe daha çok kişiyi İslam’a kavuşturmak ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir.¹³²¹ Sure, Müslümanların dahili ve harici işlerini düzenleyen dini hükümlerle doludur.¹³²²

Nisâ Suresinde Hz. İbrahim’le ilgili üç ayet bulunmaktadır.¹³²³ İlk ayet şudur:

¹³¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/51, 57. Sadece 58. Ayetin Mekke’de nazil olduğu ile ilgili görüşler vardır. (Bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/64.) Ayrıca Nisa suresinin hicret sırasında nazil olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır. (Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/64.)

¹³¹⁸ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1/16; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/227; Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.

¹³¹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/7; M. Kamil Yaşaroğlu, “Nisâ Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2007), 33/137.

¹³²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/321-322; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/7; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 3/211; Yaşaroğlu, “Nisâ Suresi”, 33/137.

¹³²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/322.

¹³²² Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 8/7-8; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/322-325; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/256-257; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/8-9; Yaşaroğlu, “Nisâ Suresi”, 33/137-138.

¹³²³ Nisâ 4/54, 125, 163.

“Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlerlik da vermiştik.” (54)

Bu ayet, Medine’de bulunan Yahudilere hitap edilen ve onları sapkınlığı tercih etmeleri, Allah’ın kendilerine indirdiği ayetleri tahrif etmeleri ve Hz. Muhammed ve Müslümanlara zarar vermek için müşriklere gelerek türlü entrikalar kurguladıklarının anlatıldığı, müminlerden Yahudi kabilelerinin bu düşmanca faaliyetleri ve gizli tuzaklarına karşı hazırlıklı olmalarının istendiği ve dikkatlerinin çekildiği bir bölüm içinde gelmiştir.¹³²⁴ Burada geçen konular yeni bir pasaj olarak anlatılmıştır. Önceki bölümlerle bir bağlantısı olmadığı gibi sonraki ayetlerle de bir bağı gözükmemektedir. Direkt olarak Yahudiler hakkında bir fasıl halinde nazil olmuştur. Yahudiler Medine’de Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza olmak üzere üç kabileden oluşmaktaydı. Medine’den ikinci senede ayrılan ilk Yahudi kabilesi Benî Kaynuka’dır. Üçüncü senede Benî Nadîr kabilesi, beşinci senede ise Benî Kurayza kabilesi Medine’den ayrılmışlardır. Zikrettiğimiz ayet, bu üç Yahudi kabilesinin Medine’de beraberce ikamet ettikleri zamanda, Rasulullah ve Müslümanların aleyhine işler çevirdikleri bir ortamda nazil olmuştur. Zaten bu bölümde Yahudilere yöneltilen kınama, lanetleme ve uyarılar, onlar Medine’de yok iken olamazdı. Bu ayet grubu, Yahudilerin Kureys’e gidip onları Müslümanların ve Rasulullah’ın aleyhine kışkırtmaları, onlar ve putları hakkındaki övücü sözleri ve hatta kendilerinin Hz. Muhammed’den daha çok hidayette olduklarını söylemeleri üzerine nazil olmuştur. Yine bu ayetler, Yahudilerin o günden yani Rasulullah’ın zamanından günümüze kadar aynı yanlış çizgide devam ettiklerine ve sürekli olarak entrika ve hilelelerle Allah’ın davasına şüphelerle ve vesveselerle zarar vermeye çalıştıklarına işaret etmektedir.¹³²⁵

İçinde Hz. İbrahim’den bahsedilen bu ayette haset edenler Yahudilerdir.¹³²⁶ İnsanlardan kastedilenin ise Hz. Muhammed veya Araplar olduğu söylenmiştir. En doğrusu, Hz. Muhammed başta olmak üzere ona iman eden müminlerdir.¹³²⁷ Haset ettikleri şey ise genelde nübüvvet olarak tefsir edilmiştir. Çünkü Allah kendileri içinden değil de Araplar içinden peygamber göndermiş, bu durum Yahudilerin haset duygularına mağlup olarak bile bile inkâr içinde olmalarına sebep olmuştur.¹³²⁸ İbn Abbas şöyle demiştir: Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed’i nübüvvet sebebiyle, ashabını da ona iman ettikleri için haset etmişlerdir.¹³²⁹ Allah nübüvvet ile Hz. Muhammed’i üstün tutmuş ve ona inananları bununla şereflendirmiş, Yahudiler de Hz. Muhammed’i peygamber

¹³²⁴ 44. ayetten 57. ayete kadar olan bölüm bu konuyu ele alır. Söz konusu ayetlerin tefsirinde geçen rivayetler için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/361-369; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/98-153; Mevdûdî, *Tefsîhu’l-Kur’ân*, 1/324.

¹³²⁵ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, 8/137-141.

¹³²⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/153.

¹³²⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/153-154; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 10/136.

¹³²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/156.

¹³²⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/282.

gönderdiği için onu ve ona inananları kıskanmıştır.¹³³⁰ Bunun üzerine Yüce Allah da onlara: “Biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümranlık da vermiştik” şeklinde karşılık vererek, Hz. Muhammed’den önceki Hz. İbrahim soyundan gelen diğer peygamberlere de aynı vahyin nazil olduğunu ve Yusuf (as), Davud ve Süleyman (as) gibi aralarında bazılarını da Hz. Muhammed’e vermediği mülkü bahsettiğini haber vermiştir.¹³³¹ Ayette Yahudilere zımnen şöyle denilmiştir: “Allah’ın Hz. Muhammed’i lütuflandırdığı ve Arapları şereflendirdiği nübüvvet sebebiyle Hz. Muhammed’i ve müminleri mi kıskanıyorsunuz? Oysa biz sizin selefiniz olan Hz. İbrahim zürriyetine nübüvveti verdik, onlara Kitap indirdik, Davud ve Süleyman gibi bazılarını da nübüvvet ile birlikte büyük bir hükümranlık bahsettik. Öyleyse neden sadece Hz. Muhammed’e haset ediyorsunuz? Aynı şekilde Hz. İbrahim soyunu haset etmeniz gerekmez miydi? Çünkü Allah onların içinden gelen birçok kimseye de kitap ve hikmet vererek peygamberlikle müşerref kılmıştır. Demek ki siz kendi içinizde tutarsız davranmaktasınız.”¹³³²

Ayetin asıl gayesi, Hz. Muhammed’i haset eden Yahudilere cevap vermek, önceki ayetlerde birçok özelliklerini sıraladığı Yahudileri bu ayette azarlamak ve Allah’ın Hz. İbrahim soyuna lütufta bulunduğunu bildikleri konusunda onları sıkıştırmaktır. Yahudiler tıpkı Hz. Muhammed gibi Hz. İbrahim soyundan gelmektedirler. Allah bu büyük Peygamber’in soyuna nübüvvet, saltanat ve hikmet vermeyi vadetmiş, bu vadini de yerine getirmiştir. Yahudiler (İsrâiloğulları) bu nimetlerin kadrini bilememiş, nankörlük, bencillik ve cimrilik etmiş, bu davranışların cezasını da zillet içinde sürünerek ve oradan oraya sürgün edilerek görmüşlerdir. Allah’ın vadi olan nimetler yine Hz. İbrahim soyundan gelen son peygambere ulaşınca Yahudiler bunu kıskanmışlar, bu yüzden apaçık gerçekleri inkâra yönelmişlerdir.¹³³³ Bununla kalmamış, müşriklere giderek, “sizler Muhammed’den daha doğru bir yol üzeresiniz” demişlerdir. Oysa onlar yalan olduğunu bile bile bunu sırf Hz. Muhammed’e olan hasetlerinden dolayı söylemişlerdir. Hâlbuki onlar daha önceden Allah’ın lütfuna mazhar olmuşlardı. Şimdi ise ona layık olmadıkları halde kendilerine peygamberlik gelmesini bekliyorlar. Kendi değersizlikleri nedeniyle peygamberliğin kendilerine gelmemiş olmasına üzülecekleri yerde, Allah’ın lütuf ve merhameti ile Arabistan’da büyük bir devrim gerçekleştiren Hz. Peygamber’i kıskanıyorlar. Demek ki onların müşriklerle beraber olup müminlere karşı çıkmalarının sebebi sadece kıskançlıklarıydı.¹³³⁴

Ayetten anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim soyundan gelen tüm peygamberlere aynı kitap ve hikmet verilmiştir. Bu durum tüm peygamberlerin aynı kaynaktan beslendiğini

¹³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/156-157.

¹³³¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/368; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/159-161.

¹³³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/158; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/282.

¹³³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/80.

¹³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/155; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/368; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/282.

ve aynı daveti insanlara yaptıklarını gösterir. Dolayısıyla Hz. İbrahim soyundan gelen Hz. Muhammed de diğer peygamberlerin getirdiği tevhit davetini yüklenmiştir. Sonrasında gelen, “*Böylece onlardan kimi ona iman etti, kimi de sırt çevirdi. (O iman etmeyenlere) çılgın ateş olarak cehennem yeter.*” ayeti, Medine’de yaşayan ve sürekli olarak kendilerinin Hz. İbrahim soyundan geldiklerini söyleyen ve bununla övünen Yahudilerin bazılarının ikna olarak iman ettiğini bazılarının ise haktan yüz çevirdiğini ifade etmektedir.¹³³⁵

Hz. İbrahim’le ilgili diğer ayet şudur:

“*Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah’a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim’in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim’i dost edinmiştir.*”(125)

Ayet-i kerîme dince en güzel olan kişinin, muhsin olarak kendini Allah’a veren, yüzünü Allah’a çeviren, ihlaslı olan ve Allah’ın kendisine dost kıldığı İbrahim’in dinine tabi olan kişi olduğunu ifade ediyor. Bu ayeti hem kendisinden önceki iki ayetle hem de kendisinden sonra gelen 126. ayetle birlikte değerlendirmek gerekir. Çünkü aralarında konu birliği vardır. 123 ve 124. ayetlerde, “*İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir. Mümin olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar*” buyruluyor. 123. ayette “sizin” zamirinden kimlerin kastedildiği konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre burada kastedilenler Müslümanlardır. Rivayete göre Müslümanlar ve Ehl-i Kitap birbirlerine karşı iddialaşmışlar ve her bir grup diğerine “biz hidayet üzereyiz” diyerek kendilerinin daha üstün olduğunu söylemiş ve bunun üzerine bu ayet-i kerimeler nazil olmuştur.¹³³⁶ Bazı müfessirlere göre ise burada kastedilen Müslümanlar değil, müşrik Araplardır.¹³³⁷ Nitekim Kureyşliler tekrar dirileceklerini ve azap edileceklerini kabul etmiyorlardı. Taberî bunun en doğru görüş olduğunu belirtir. Çünkü daha önceki ayetlerde Müslümanlar için “kuruntu” kelimesi kullanılmamış, bilakis bu kelime şeytanın sözü ve ona tabi olanlar için geçmiştir.¹³³⁸ Dolayısıyla ayette müşriklere hitap edilerek, “*İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir...*” denilmiştir. Zaten burada Müslümanların kastedildiği ile ilgili ne Kur’an’dan ne de Hz. Muhammed’den bir delil mevcuttur. Ayrıca bu ayetin hemen öncesinde ki, “*İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah, gerçek bir vaadde bulunmuştur. Kimdir sözü Allah’ınkinden daha doğru olan?*” ayeti de bu görüşümüzü desteklemektedir. Müşrikler, kendilerini Kâbe’nin sahibi, Hz. İbrahim’in soyunun devamı olarak görüyor ve bununla övünüyorlardı. Ehl-i Kitap, “*Bize ateş, sayılı birkaç*

¹³³⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/161-162; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 10/137; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, 1/282.

¹³³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/507-511; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 11/52-53.

¹³³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/511; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 11/52.

¹³³⁸ Nisa 119-120.

günden başka asla dokunmayacaktır” ve “*Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet’e girmeyecek*” diyerek kendilerini üstün görüyorlardı ve bu sebeple Hz. Muhammed’e muhalefet ediyorlardı.¹³³⁹

“*Allah İbrahim’i dost edinmiştir*” ayeti hakkında tefsirlerde birçok değerlendirme mevcuttur. Dost manasına gelen “Halîl”, kalbin içine işleyen bir sevgiyle bağlandığı kişiyle bütün gizli sırlarını ve yaptığı işleri paylaşan, onun yolunda ve onunla birlikte hareket eden, sevdiği kişiyle hayatı âdeta içiçe giren kimsedir.¹³⁴⁰ Allah (cc), Hz. İbrahim’i, bazı sözlerle sınavıp insanlara imam yapmış, göğün ve yerin melekûtunu göstermiş, oğlu ile sınamış, ancak o tüm bu imtihanları ihlas, teslimiyet ve tereddütsüz iman ile karşılamış, cihanda ne varsa hepsini Allah uğrunda feda etmekten kaçınmamış ve tamamen kendisini Allah’a vermiştir. Onun böylesine teslimiyetinin ödülü olarak da yüce Allah, onu kendisine halîl edinmiş ve belli başlı peygamberleri onun zürriyetinden getirmiştir.¹³⁴¹ Allah’ın Hz. İbrahim’i dost edinmesi, onun Allah’ın razı olduğu yolda yürüdüğünü ve hakiki dininin en büyük temsilcisi olduğunu gösterir. Gerçek müminlerde Hz. İbrahim’i bu konuda takip ederlerse Allah’ı razı etmiş ve gerçek dine sahip olmuş olurlar.

Bu ayetler, Ehl-i Kitab’ın kendilerini Allah’a başkalarından daha yakın görmeleri ve bununla övünmeleri ile ilgili olup, Medine’de yaşayan Müslümanlar, Ehl-i Kitab ve müşriklerin kendi dinlerinin daha üstün olduğu hususunda cedelleştikleri ve birbirlerine karşı övündükleri bir konjonktürde nazil olmuştur. Muhtemeldir ki bu cedel “İbrahim’in dini” konusunda gelişmiştir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi Arapların çoğu ve Ehl-i Kitab, kendilerini Hz. İbrahim’e nispet ediyorlardı. Bakara suresinin 113. ayetinde Yahudi ve Hristiyanların birbirleri ile tartışmalarına; yine Bakara suresinin 111. ve 135. ve Mâide suresinin 18. ayetlerinde de her iki din mensuplarının Müslümanlarla tartışmasına ve Müslümanlara karşı üstünlük iddialarına işaret edilmektedir. Demek ki onlar cennete yalnız Yahudiler ya da Hristiyanlar girecektir diye delilsiz olarak Allah’ın rahmetini sırf kendilerine tahsis edince Müslümanlar da Allah’ın gönderdiği dinin en son şekline sahip oldukları için Allah indinde en makbul insanların kendileri olduğunu söylemişlerdir. İşte bu tür tartışmalar üzerine inen bu ayetler Allah katında makbul ve sevilir olmanın öyle lafla ve kendini Hz. İbrahim’e nispet etmekle olmayacağını, kim olursa olsun kötülük yapanların ceza alacağını, ilahi dinlerin özüne uyan her erkek ve kadının da cennete gireceğini açıklamıştır. Daha sonra da bütün ilahi dinlerin özünün Allah’a teslimiyet olduğunu, Allah’a teslimiyetin de üç ilahi din peygamberinin atası olan Hz. İbrahim’in dininde sembolleştiğini bildirmektedir. Hem Hz. Musa’nın hem Hz. İsa’nın ve hem de Hz. Muhammed’in atası olan İbrahim (as), puta tapmaktan tamamen

¹³³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/511-513, 514-515.

¹³⁴⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 153-154.

¹³⁴¹ Allah’ın Hz. İbrahim’i “halîl” edinmesi hakkında açıklamalar için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/529; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 11/59-60; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 8/250; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 1/307; Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1987), 1/638; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/150-151.

uzak durarak Allah'a teslim olmuş ve yalnız ona kulluk etmiştir.¹³⁴² Özetle söylemek gerekirse Allah, 124. ayette kurtuluşun ve cenneti elde edişin gerçekleşmesini insanın mümin olmasına bağlayınca, 125. ayette imanı izah etmiştir. Buna göre gerçek iman, Allah'a tam olarak ubudiyyeti, itaati ve inkıyadı ifade eder ki Hz. İbrahim'in üzerinde olduğu din işte tam da budur.¹³⁴³ Diğer din temsilcilerinin kurtuluşu da ancak Hz. İbrahim'le sembolleşen ve Muhammed'le ihya edilen bu tevhit dinine girmekle mümkün olacaktır.

Hz. İbrahim'le ilgili olan bu ayette Allah, İslam'ın ve müntesiplerinin diğer din ve milletlere karşı üstün olduğunu hükme bağlamıştır. Nitekim Hz. Muhammed, insanları Hz. İbrahim'in dinine çağırmıştır. Hz. Muhammed'in daveti de sünnet olmak, Kâbe'ye doğru namaz kılmak, Kâbe'yi tavaf etmek, sa'y yapmak, şeytan taşlamak, Arafat'ta vakfe yapmak ve tıraş olmak gibi işlerde Hz. İbrahim'in dinine yakındır ve hatta aynıdır. Hz. Peygamber'in şeriatının, Hz. İbrahim'in şeriatına yakın olduğu sabit olunca Hz. İbrahim'le iftihar eden Ehl-i Kitap ve müşrikler nezdinde, Hz. Muhammed'in şeriatının da makbul sayılması ve bunların İslam'ı kabul etmesi gerekir.¹³⁴⁴

Nisâ suresindeki Hz. İbrahim'le ilgili son ayet şudur:

"Biz Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik." (163)

Bu ayet, sonrasında gelen iki ayetle birlikte Yahudileri özellikle peygamberlere karşı tutumlarından, güya onları aciz bırakmak niyeti içeren taleplerinden ve inkârlarından dolayı eleştiren 150. ayetten itibaren gelen ayetlerle bağlantılıdır.¹³⁴⁵ Ayette Hz. Muhammed'e, tüm nebilere vahyettiği gibi kendisine de vahyedildiği bildirilmiştir. Anlaşılan o ki Hz. Muhammed, başta Yahudiler tarafından sürekli olarak peygamber olmadığı yönünde iftiralara maruz kalıyor ve hak peygamber olduğu ve niteliklerinin Tevrat'ta anlatılmış olmasına rağmen Yahudilerin bu konuda ki itiraz ve inkârıyla¹³⁴⁶ karşılaşılıyor ve bu sebeple morali bozuluyordu. Bu ayetlerde Hz. Muhammed'e, kendisinin de müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilen tüm peygamberler gibi Allah'tan vahiy aldığı, insanların inkârlarına rağmen Allah'ın ve meleklerin risalet ile ilgili şahitliğinin kâfi olduğu haber verilerek ona moral verilmiştir.

Râzî, 163. ayetin, Hz. Muhammed'den kendilerine gökten Hz. Musa'ya gelen levhalar gibi bir kitap indirmesini isteyen, inat ve batılda ısrar eden Yahudilere cevap

¹³⁴² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 8/249; Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, 1/637-638.

¹³⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/526; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/57; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 8/247.

¹³⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/57-58.

¹³⁴⁵ Bkz. Nisâ 150-153.

¹³⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/430. Ayetin nüzul sebebi hakkında bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/429.

mahiyetinde nazil olduğunu belirtir. Ona göre ayette zikredilen peygamberlere vahyedildiğinin belirtilmesinden murad, bunların tamamının nübüvveti ile Allah'ın onlara vahyetmesi noktasında aralarında bir fark olmamasıdır.¹³⁴⁷ Dolayısıyla bu ayet, Hz. Muhammed'in yeni bir şey getirmediğini, tarihte ilk defa yeni bir şeyi iddia etmediğini vurgulamak, onun gerçekte kendisinden önce gelen tüm peygamberlerle aynı kaynaktan vahiy aldığını ve dünyanın her tarafına gelen bütün peygamberlerin getirdiği hak ve gerçeğin aynısını getirdiğini göstermektedir.¹³⁴⁸ Allah (cc) Hz. Muhammed'e vahyetmiştir. Nasıl ki ondan önceki peygamberlere vahyedilmişti ve nasıl ki onların davetleri türedi değildi, Hz. Peygamber'in daveti de türedi, kural dışı ve tuhaf değildir. Geçmiş peygamberlerin daveti onun davetine, onun daveti de onların davetine mutabıktır. Diğer peygamberler nasıl ümmetlerine hem müjdeler hem de uyarılarla gelmişlerse son peygamber de öyle gelmiştir. Ona gelen Kur'an diğer peygamberlere gelen Tevrat, Zebûr, İncil gibi bir ilahi kitaptır. Öyleyse Yahudiler geçmiş nebilere vahyedilene nasıl iman etmişlerse Hz. Peygamber'e de öyle iman etmeleri gerekir.¹³⁴⁹ Netice itibarıyla bu ayetler, Ehl-i Kitap'ın İslam'a olumsuz bakışlarının yoğunlaştığı, Allah nezdinde geçerli bulunan imana nisbetle yanlış veya eksik bir inanç içinde bulundukları, hatta bunlardan bir grubun Hz. Muhammed'e gökten bir kitap indirilmesini istedikleri bir ortamda nazil olmuş¹³⁵⁰ ve onların bu yanlış tutumuna cevap vermiştir.

Başta Yahudiler olmak üzere Ehl-i Kitap'la yapılan itikadi mücadelelerin, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve kendisine herhangi bir vahiy inmediği noktasındaki itirazlarının yoğunlaştığı bir ortamda nazil olan ve Ehl-i Kitap ile Arapları Hz. Muhammed'e inanmaya ikna hedefi taşıyan Hz. İbrahim'le ilgili bir ayet Hadîd suresinde geçmektedir. Hadîd suresi kronolojik tertibe göre Zilzâl suresinden sonra ve Muhammed suresinden önce olmak üzere 94. sırada yer alır¹³⁵¹ Surenin Medenî olduğu müfessirlerin çoğunluğu tarafından kabul görmekle birlikte¹³⁵² üslubundan yola çıkarak Mekkî olduğunu belirten âlimlerde vardır. Özellikle surenin baş tarafları üslup ve muhteva bakımından Mekkî sureleri andırmaktadır.¹³⁵³ İbn Âşûr bu surenin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini, hatta başka hiçbir sure hakkında bu derece ihtilafın olmadığını beyan eder ve kendisi bazı rivayetler nakletmek suretiyle surenin en azından baş tarafının Mekkî olduğu görüşünü tercih eder.¹³⁵⁴ Mevdûdî ise muhtevasından yola çıkarak surenin hicri 4. veya 5. yıllarında, Uhud Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arası bir dönemde, civardaki tüm kâfirlerin tehdidi

¹³⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 11/110.

¹³⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/434.

¹³⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 8/284-285.

¹³⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 11/110-111; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 6/31; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/183.

¹³⁵¹ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

¹³⁵² Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/52, 71.

¹³⁵³ İbn Atiyye, *el-Muherreru'l-Vecîz, fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/256.

¹³⁵⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 27/353-354.

altında bulunan Medine'deki küçük İslam toplumunun, zayıf olmasına rağmen çevresindeki müşrik Arap güçlerine karşı sürekli teyakkuz halinde olduğu bir ortamda nazil olduğunu belirtir. Bu yüzdendir ki, surede müminlerden canları ve malları konusunda yapacakları fedakârlıklar teşvik ve talep edilmektedir.¹³⁵⁵ Derveze Hadîd suresinin Mekke'nin fethinden yaklaşık iki yıl sonra Rasulullah'ın vefatından biraz önce nazil olduğunu, zira 10. ayette bahsedilen fethin, Mekke'nin Fethi olduğunu ve surenin konularının fetihten sonraki ortamla da uyumlu olduğunu belirtir.¹³⁵⁶ Sâbûnî Hadîd suresinde Medenî surelerin temel özelliklerinin bulunduğunu belirtir. Zira Medenî sureler yaşama, eğitim ve irşada önem verir. İslam toplumunun yapısını; saf inanç, güzel ahlak ve hikmetli kanun koyma esasına göre kurar.¹³⁵⁷ Konuyla ilgili görüş ve rivayetler topluca değerlendiren Emin Işık, Hadîd suresinin ilk dokuz ayetinin Mekke döneminde, diğer ayetlerinin ise Medine yıllarında ve Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğu sonucuna varılabileceğini söylemiştir.¹³⁵⁸ Biz de nüzul zamanı üzerinde yapılan farklı değerlendirmelerden ve surenin muhtevasından yola çıkarak Hadîd suresinin, Müslümanlarla cahili toplumların kıyasıya birbirleriyle ölüm kalım savaşı yaptığı bir dönemde nazil olduğunu düşünüyoruz. Allah'ın bazı sıfatlarını, tüm kâinatın Allah'a ait olduğunu ve kâinatta dilediği gibi tasarruf edecek ilim ve kudrete sahip olduğunu açıklayan ve imanda ihlaslı olmaya, canı ve malı Allah yolunda harcamaya davet eden bu sure, Müslümanları gerçek akide temelinde geliştirme hedeflenmiştir.¹³⁵⁹ Surenin en temel maksadının Müslümanları tebliğe ve cihada sevk eden maddi ve manevi gücü inşa etmek, infak ve imanın sık sık tekrar edilmesi sebebiyle nefsi dünyevi tehlikelerden kurtarmak olduğu söylenebilir.

Surede Hz. İbrahim'in konu edildiği ayet şöyledir:

Andolsun, biz Nûh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların soylarına da verdik. Onlardan kimi doğru yola ermiştir, ama içlerinden birçoğu da fasık kimselerdir. (26)

Hz. İbrahim'in isminin geçtiği bu ayet, sure içinde Allah'ın peygamber göndermedeki gayesi ve peygamberlere iman edenlerin mükâfatı ile ilgili bölümde zikredilmektedir. Ayet, hemen öncesindeki ayete atıf olarak gelmiş ve onu detaylandırmıştır. Önceki ayette Allah'ın, peygamberlerini insanlara apaçık belgeler ve kanıtlarla gönderdiği, onlara, insanların kendi aralarında adaleti ve hakkı tesis etmek için yapmaları gerekenleri kapsayan kitapları indirdiği ifade edilmiştir.¹³⁶⁰ Bu ayet-i kerimeden de anlaşıldığı üzere Allah (cc) Hz. Nûh'u ve Hz. İbrahim'i elçi olarak

¹³⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/113.

¹³⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/296-297.

¹³⁵⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/318.

¹³⁵⁸ Bu konudaki görüşler için bkz. Emin Işık, "Hadîd Suresi", *DİA* (İstanbul, 1997), 15/13.

¹³⁵⁹ Surenin muhtevası ve ihtiva ettiği konular ile ilgili bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/296; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 27/353-356; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/113-114; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/318; Işık, "Hadîd Suresi", 15/13-14.

¹³⁶⁰ Bkz. Hadîd 57/25.

göndermiş, peygamberliği ve kitabı onların soyundan kılmaştır. Ancak soylarından gelenlerin bir kısmı hidayete ermiş, diğer bir kısmı ise Allah'ın emrinden dışarı çıkmış ve doğru yoldan sapmıştır. Allah daha sonra, önceki peygamberlerin ardından, onların getirdiği metot üzere olan birçok elçi göndermiştir. Ardından Meryemoğlu İsa'yı göndermiş ve ona İncil'i vermiş, ona tabi olanların kalbine şefkat ve merhamet yerleştirmiştir. Ancak onlar, Allah'ın kendilerine emretmediği bir şeyi uydurup, buna uymayı farz kıldılar. Bu uydurdukları şey de Allah'ın rızasına nail olmak ve Ona daha fazla ibadet etmek için tamamen ibadete kapanmak ve kadınlardan uzaklaşıp onlardan el etek çekmek gibi hususları içeren ruhbanlıktır. Ancak onlar buna da gereği gibi riayet etmediler. Onlardan bazıları iman etti, samimi oldu ve Allah da ecirlerini verdi, bazıları da Allah'ın emirlerini çiğnedi, sapkınlaştı ve hak yoldan çıktı.¹³⁶¹

Diğer birçok Medenî surede olduğu gibi, burada da Hz. İbrahim ile ilgili ayet, gayr-i müslim toplumlarla yaşanan siyasi sıkıntılar ve İslam toplumunun inşası ile ilgili ayetler bağlamında değil, başta Yahudiler olmak üzere Ehl-i Kitap'la yapılan itikadi mücadeleler konjonktüründe gelmiştir. Hem bu surede hem de öncesinde nazil olan Nisâ suresinde geçen Hz. İbrahim ile ilgili ayetler, Ehl-i Kitap'ın Hz. Muhammed'in peygamberliği ve kendisine herhangi bir vahiy inmediği noktasındaki itirazlarının yoğunlaştığına işaret etmektedir. Nitekim söz konusu ayetler, Ehl-i Kitap'ın bu konuda eleştirildikleri ayetler arasında varid olmuştur. Dolayısıyla burada, Ehl-i Kitap'ın içinde bulunduğu duruma dikkat çekilmektedir.¹³⁶² Anlaşılan o ki Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda tıpkı Mekkeli müşrikler gibi ciddi bir şüpheye düşmüşlerdi. Ancak her iki grup arasında bir fark vardı. Ehl-i Kitap, kendi kutsal kitaplarında geçtiği üzere Hz. Muhammed'in geleceğini bekliyor ve onu çok iyi tanıyorlardı. Buna rağmen bile Hz. Muhammed'e cephe alıyor ve müşrikleri de bu yönde kışkırtıyorlardı.

Ayette geçen, “*Peygamberliği ve kitabı onların soylarına da verdik*” ifadesiyle, nübüvvetin Hz. Nûh'un ve Hz. İbrahim'in soyundan gelenlere verildiği bildirilmiştir. Demek ki tüm nebi ve rasuller onların soyundan gelmiş, Tevrat, İncil, Kur'an ve bilinen tüm ilahi kitaplar bu iki peygamberin soyundan gelen nebilere inmiştir. Dolayısıyla Hûd, Salih, Şuayb, Lût, İdris ve Kur'an'da ismi zikredilmeyen diğer tüm peygamberler bu genel iradenin kapsamına girmişlerdir.¹³⁶³ Muhtemelen ayette geçen bu ifadeyle, İsrailoğullarının tüm peygamberlerin kendi soylarından olduğunu iddia etmelerini ve bununla da övünüp böbürlenmelerini reddetmek amaçlanmıştır. Nitekim onlar hep peygamber soyu olmakla övünüyorlardı. Ayetin devamında gelen, “*Onlardan kimi doğru yola ermiştir, ama içlerinden birçoğu da fasık kimselerdir*” ifadesi, onların soyu içinde bu peygamberlere ve getirdiklerine iman edenlerin olduğu gibi çoğunun inkâr yolunu tuttuğunu haber vermiştir. Mesela Hz. Nûh soyundan gelen Âd, Semûd ve Lût

¹³⁶¹ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 9/329-330.

¹³⁶² Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 9/330.

¹³⁶³ Nisâ 164 ve Mü'min 40/78 ayetlerinde bu duruma genel olarak işaret edilmektedir.

kavmi, Evs ve Hazreç kabileleri; Hz. İbrahim soyundan da Medyen, Hicaz ve Tuhamme kavimleri şirke düşüp peygamberlerin yolundan sapmışlardır.¹³⁶⁴ Burada, kendilerine indirilen kitapları tahrif eden, tarih boyunca kendilerine gönderilen birçok peygamberi yalanlayan ve son peygamber Hz. Muhammed'e inanmamakta direten Ehl-i Kitab'a ince bir gönderme vardır. Çünkü onların ataları, kendilerine Hz. İbrahim soyundan gelen birçok peygamberi yalanlamışlar, şimdi aynı nankörlüğü kendileri de Hz. Muhammed'e yapmaktadırlar.

Peygamberlik sürecini ve onun nasıl tamamlandığı hususunu öne çıkaran bu ayet, Ehl-i Kitab'ı ve Arapları Hz. Muhammed'e inanmaya ikna hedefi taşımakta, ataları Hz. Nûh ve Hz. İbrahim'in dininden uzaklaşan Araplara ve dalaletle sürüklenen Yahudilere mesaj vermektedir.¹³⁶⁵ Nitekim Ehl-i Kitap, aslında Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu biliyor ama Araplar içinden geldiği için ona iman etmiyorlardı. Çünkü onlar son peygamberin Benî İsrail'den olmasını bekliyorlardı. Oysa Hz. Muhammed, Hz. İbrahim'in diğer oğlu Hz. İsmail'in soyundan gelmişti. Bu yönüyle Benî İsrail ve Araplar Hz. İbrahim'de birleşiyorlardı. Dolayısıyla bu konuda takındıkları tavır doğru değildi.

Gayr-i müslimler kategorisinde değerlendirilmesi gereken münafıkları korkutma ve onları içinde bulundukları bu yanlış tutumdan çıkmaya davet etme bağlamında Tevbe suresinde Hz. İbrahim ile ilgili bir ayet mevcuttur. Tevbe suresi, kronolojik tertibe göre Mâide suresinden sonra ve Nasr suresinden önce olmak üzere 113. sırada bulunur.¹³⁶⁶ Ahkâm yönü ağır basan bu surenin tamamı Rasulullah'a Medine'nin son dönemlerinde nazil olmuştur.¹³⁶⁷ Hatta bazı âlimlere göre nazil olan son suredir.¹³⁶⁸ Nitekim surenin H. 9. senede Şevval ayının başında veya Zil-ka'de ayının sonunda Hz. Ebu Bekir'in Hz. Muhammed'in kendisini emir olarak tayin ettiği Hac yolculuğuna çıkmasından sonra veya hemen öncesinde nazil olduğu yönünde rivayetler vardır.¹³⁶⁹ Surenin ittifakla Medenî olduğu kabul edilse de bazı âlimler tarafından 113. ayet istisna edilmiş ve bu ayetin Hz. Muhammed'in ölüm anında amcası Ebû Tâlib'e istiğfarda bulunacağı sözü vermesi üzerine nazil olduğu belirtilmiştir.¹³⁷⁰ Birçok Mushafta, "hiçbir sorumluluk kabul edilmeyeceğine dair bildiri" anlamına gelen ve surenin ilk kelimesinden alınarak

¹³⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/426-427; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/244-245; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/332; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 27/419.

¹³⁶⁵ İsrâ suresinin 3. ayetinde Benî İsrâil'in Hz. Nûh'la olan bağına işaret edilmiştir. Araplarda kendilerinin Nûh'un zürriyetinden geldiğini unutmuyorlardı. (İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 27/419.)

¹³⁶⁶ Surenin değişik tertiplere göre bulunduğu nüzul sırası için bkz. Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

¹³⁶⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/518.

¹³⁶⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 10/95; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/716.

¹³⁶⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 10/97.

¹³⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 10/97; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/716.

‘el-Berâ’e’ olarak da isimlendirilen¹³⁷¹ sure, tevbenin mahiyetini ve kabul edilme şartlarını bildiren ayetlerden¹³⁷² dolayı daha çok “Tevbe Suresi” olarak bilinmektedir.

Surenin nazil olduğu ortam hakkında geniş bilgi veren Mevdûdî, bu konuda özetle şunları söylemektedir:

“Surede ele alınıp tartışılan olaylar dizisi, Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra meydana gelmiştir. O ana kadar, Arabistan’ın üçte biri bizatihi güçlü, iyi teşkilatlanmış ve Medenî bir İslam devletini kurup yerleştirmiş olan Müslümanların hâkimiyeti altına girmişti. Söz konusu anlaşma, meydana getirdiği nisbi barış atmosferi içinde etkisini genişletip yayması için İslam’a daha fazla imkânlar sağladı. Bu anlaşmadan sonra, çok önemli sonuçlara götüren iki olay vuku buldu: Arap yarımadasının fethi ve Tebük seferi. Surenin nazil olduğu dönemde İslam toplumunun karşılaştığı problemler şöyle sıralanabilir: 1. Tüm Arabistan’ı tam bir “Daru’l-İslam” haline getirmek. 2. İslam’ın nüfuzunu komşu ülkelere taşımak ve yaymak. 3. Münafıkların fitnelerine son vermek. 4. Müslümanları, gayr-i müslim dünyaya karşı cihad için hazırlamak.”¹³⁷³

Tevbe suresi birçok farklı konuyu ihtiva etmektedir. Ancak hepsinin ortak özelliği cihadı teşvik etmek, münafıklara, kâfirlere ve müşriklere karşı koymak, samimi müminleri övgüyle anmaktır. Surenin büyük bir kısmı; Tebük savaşı,¹³⁷⁴ şartları ve cereyan eden olaylar üzerinde durmaktadır.¹³⁷⁵ Bu surenin içerdiği birçok hükümler yanında iki esas hedefi vardır ki bunlardan biri, müşrikler ve Ehl-i Kitap’la olan münasebetleri düzenleyen İslamî hükümleri açıklamak, diğeri ise Hz. Peygamber Müslümanları Bizans’a karşı sefere çağırdığında, Müslümanların içinde bulundukları ruh halini ortaya koymaktır. Surede “cihad”, “kıtâl” ve “nefr” kavramlarıyla Müslümanlar savaşa teşvik edilmiştir. Bu da İslamiyet’in Arabistan yarımadasına yayıldığı o dönemde yarımada içinde direnişlerin; dışında da Müslüman varlığına karşı tehditlerin mevcudiyetini gösterir. Nitekim Hz. Peygamber’in son günlerinde bazı hareketler ortaya çıkmış ve vefatının ardından da devam etmiştir. İçerdiği konular göstermektedir ki, bu surenin bir kısmı Tebük savaşından bir müddet önce, bir kısmı bu savaş esnasında, bir kısmı da bu savaştan döndükten sonra nazil olmuştur. Bu sebeple değişik aralıklarla nazil olan surenin bölümleri, sure tamamlandıktan sonra tertip edilmiştir diyebiliriz.¹³⁷⁶ Özetle söylemek gerekirse Tevbe suresi, Enfâl suresinin bir

¹³⁷¹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 10/95; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/191; Bekir Topaloğlu, “Tevbe Suresi”, *DİA* (İstanbul, 2011), 40/585.

¹³⁷² Tevbe 9/102-118.

¹³⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/192-201.

¹³⁷⁴ Siyer âlimleri Tebük seferinin Hicri 9. senede Recep ayında gerçekleştiğini naklederler: Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 4/155; İbn Kesîr, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 4/3; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 2/165.

¹³⁷⁵ Mesela bazı ayetler için bkz. Tevbe 9/38-43, 90-93.

¹³⁷⁶ Tevbe suresi hakkında bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, 9/337-341; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/191-202; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 10/95-102; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 1/518-520; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/716-718; Topaloğlu, “Tevbe Suresi”, 40/585-588.

devamı olarak savaş konusundaki problemleri ele almakta ve konuyu Tebük Seferi üzerinde temellendirmektedir.

Tevbe suresinde münafıkları ikna bağlamında gelen ve içerisinde Hz. İbrahim'in kavminden söz eden ayet-i kerime mealen şöyledir:

“Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin; İbrahim'in kavminin; Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. (Ama inanmadılar, Allah da onları cezalandırdı.) Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.” (70)

Bu ayet münafıkları kınayan ayetlerden¹³⁷⁷ sonra gelmekte ve onlara hitap etmektedir.¹³⁷⁸ Arkasından gelen birkaç ayette ise müminlerin özelliklerine geçilmektedir.¹³⁷⁹ Bu bölümdeki ayetler, Hz. Muhammed'in Tebük Seferi için hazırlıklara girişmiş olduğu Hicri 9. senenin Recep ayında veya bundan biraz önce nazil olmuş, o zamanki Müslüman toplumun iç problemlerini ve bu problemlerin başında yer alan münafıklar sorununu ele almıştır. Bu bölümde müminler aktif olarak cihada katılmakla teşvik edilmiş; geride bırakacakları mal-mülk kaygısı, nifak-iman zayıflığı ve ihmallerinden dolayı canlarını Allah yolunda feda etmekte tereddüt gösteren ve bu sebeple işi ağırdan alıp savsaklayanlar ise şiddetli bir şekilde azarlanmıştır.¹³⁸⁰ İşte bu bağlamda gelen ve içinde Hz. İbrahim kavminden bahsedilen ayette Allah, münafıkları korkutmak için tarih içinde yaşamış ümmetlerin helaklerinden bahsetmiş ve dünyayı arzulama, peygamberleri yalanlama ve onlara ezada bulunup işkence etme hususunda kendilerinden önce yaşamış olan bu kâfir topluluklara benzeyen Medineli münafıklara, bu hal üzere kaldıkları takdirde aynı hazine sona maruz kalacaklarını haber vermiş ve bu durumdan ders almaları gerektiği uyarısını yapmıştır.¹³⁸¹ Ayet-i kerime, bu kâfirlerin de kimler olduğunu beyan etmiştir. Rivayete göre bu kavimler içinde sayılan Hz. İbrahim'in kavmini Allah, nimetlerini kendilerinden çekip almak ve kral Namrud'un beynine bir karasinek musallat etmekle helak etmiştir.¹³⁸²

Ayetteki *"gelmedi mi?"* tabiri her ne kadar bir soru ise de, bu cümle ile takrîr manası murad edilmiş olup, “onlara o kavimlerin haberleri ulaştı” anlamındadır. Zira Kur'an'ın ilk muhatapları olan Ehl-i Kitap ve Arap müşriklere öncekilerin haberi, bazen onların bu haberleri halktan duymaları, bazen da bu kavimlerin beldelerinin -ki bunlar, Şam beldeleridir- Arapların beldelerine yakın olmaları ve o beldelerde eski kavimlerin izlerinin görülüp müşahade edilmesi yoluyla ulaşmıştır.¹³⁸³

¹³⁷⁷ Tevbe 9/42 vd.

¹³⁷⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 10/260; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/250.

¹³⁷⁹ Tevbe 9/71-72.

¹³⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/192.

¹³⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/453-454; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/32.

¹³⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/132.

¹³⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/133.

Netice itibariyle diyebiliriz ki bu ayet, Tebük Seferi için hazırlıkların devam ettiği bir atmosferde nazil olmuş ve bu sefere çıkmak istemeyen ve bu sebeple türlü bahaneler üreten münafıkları korkutma, yaptıkları işin yanlışlığını önceki ümmetlerin helakinden örnek vererek yüzlerine vurma amacını taşımış ve onları hatadan dönmeye davet etmiştir.

7.2. Tevhit ve Tekrar Diriliş

Tevhit ve tekrar diriliş mevzusu, Kur'an'ın en temel konularındandır. Bu iki itikadi mevzu, bazen sarıh ifadelerle¹³⁸⁴ dile getirilir. Bazen de zihinlerde daha somut ve canlı olarak yerleşmesi için aynı mesaj kıssalar üslubuyla işlenir. Bakara suresinde temel amacı tevhit, ahiret inancı ve ölümden sonra diriliş olan Hz. İbrahim'le ilgili iki kıssa vardır ki bu iki kıssa ve bunların arasında gelen¹³⁸⁵ başka bir kıssa, bu durumu ortaya koyan en güzel örneklerdendir. İlk kıssada Hz. İbrahim ve onunla tartışan bir kişiden söz edilmektedir. Ayet mealen şöyledir:

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür’ demiş; o da ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, ‘Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir’ deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” (258)

Diğeri ise hemen bir ayet sonrasında gelmiştir:

“Hani İbrahim, ‘‘Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster’’ demişti. (Allah ona) ‘‘İnanmıyor musun?’’ deyince, ‘‘Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için’’ demişti. ‘‘Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.’’ (260)

Râzî, Bakara 258-260. ayetlere konu olan üç kıssadan ilkinin tevhit, diğer ikisinin ölüm sonrası diriliş ve ahiret inancıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.¹³⁸⁶ İlk kıssada ana tema tevhit inancı olarak görünmektedir. Ayrıca kıssada Allah'ın diriltme ve öldürme fillerine dikkat çekilmiş, müteakip iki kıssada ise ölüm ve dirilişten

¹³⁸⁴ Bazı ayetler için bkz. Bakara 2/163; Enbiyâ 21/22; Nahl 16/74, 87; İsrâ 17/52, 111; Yâsin 36/51; Kamer 54/7.

¹³⁸⁵ Bakara 2/259. Bu ayette harabe olmuş bir şehre uğrayan kişi ile ilgili kıssanın, 258. ayette anlatılan Hz. İbrahim'in Nemrud'la münakaşası kıssasıyla bağlantılı olduğu birçok müfessir tarafından ifade edilmiştir. (Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, 1/317; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/20; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/687; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 158; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3/20.)

¹³⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/23. Ayrıca bkz. Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/164.

bahsedilmiştir. Bu sebeple üç kıssadaki özel ve öncelikli amacın ölümden sonra diriliş olduğu söylenebilir.¹³⁸⁷

Bu üç kıssanın sure içinde geldiği yer dikkat çekicidir. Kıssaların öncesinde, başta Ayete'l-Kürsî olmak üzere hidayetin her şeyden önce Allah hakkında sağlam bir itikada sahip olmakla ve bunun da ancak peygamberlere gelen vahiyle mümkün olacağını bildiren ayetler vardır.¹³⁸⁸ Nitekim tevhit ve tekrar diriliş konusunu ele alan bu kıssalar, hemen öncesinde geçen 256. ayetten itibaren anlatılan konuya âdeta bir kanıt ve örnek olarak sunulmuştur. 256. ayette geçen “tağut” kavramı, sözlük anlamıyla sınırları aşan herkes için kullanılır. Kur'an bu kelimeyi Allah'a isyan eden, Allah'ın kullarının hâkimi ve maliki olduğunu iddia eden ve onları kendi kulu olmaya zorlayan kimse için kullanır. 257. ayette de Allah'ın iman edenleri karanlıklardan aydınlığa çıkardığı, tağutun ise kâfirleri aydınlıktan karanlığa sürüklediği ifade edilmiştir. İşte, hak ile batılın karşılaştırmasının yapıldığı bu ayetlerdeki konuya örnek olması kabilinden arka arkaya üç kıssa anlatılmıştır. İlk kıssada, Hakk'ın kendisine apaçık gösterilmesine rağmen onu kabul etmeyen ve tebaasını Rab olarak Allah'ı değil, kendisini kabul etmeye zorlayan bir tağuttan bahsedilmiştir. Diğer iki kıssa ise, kendilerini sadece karanlıktan kurtarmakla kalmayıp, onlara görünmeyen gerçeklikleri de müşahade ettiren Allah'a tam anlamıyla ve yakinen inanan iki kimsenin hikâyesidir.¹³⁸⁹

Hz.İbrahim'le ilgili ilk kıssada, uyarı ve hatırlatma amacına yönelik olarak Allah tarafından kendisine bahşedilen mülk ve saltanattan dolayı büyüklük kompleksine kapılarak Rabbi konusunda Hz. İbrahim'le tartışmaya giren kralın kıssası aktarılmıştır. Hz. İbrahim ile Rabbi hakkında tartışan bu adamın Nemrud adında, yeryüzünde ilk zorbalık yapan bir kral olduğu müfessirler tarafından rivayet edilmektedir.¹³⁹⁰ Hz. İbrahim'in Nemrud'la olan bu tartışması, onun putperestliği reddettiğini, tek ve ortaksız Allah'a iman ettiğini, Ona teslim olduğunu ilan etmesinin ardından gündeme gelmiştir. Bu kıssa Tevrat'ta yer almaz. Muhtemelen bu kıssayı anlatan Tevrat parçası Hz. Peygamber devrinde vardı veya Yahudiler arasında biliniyordu.¹³⁹¹

Kâfirin sapkınlığını, müminin sadakatini ortaya koyma noktasında kuvvetli bir misal teşkil eden kıssanın anlatılma maksadı, müşriklerin Hz. Peygamber ile olan mücadelelerini temsili olarak ortaya koymaktır. Zira onlar da tekrar dirilişe iman ile

¹³⁸⁷ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 363. 259.

¹³⁸⁸ Bakara 2/252-257.

¹³⁸⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/31; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/202-203.

¹³⁹⁰ Kaynaklarda ayette bahsedilen kişinin ismi bazı farklılıklarla beraber genelde Nemrud b. Men'an, Numruz b. Kûş b. Ken'an b. Sâ'm b. Nûh (Bazı eserlerde Numruz b. Ken'an b. Kûş b. Sâ'm b. Nûh) olarak geçmektedir. Nemrud hakkında bilgi için bkz. Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, 162; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/568-570; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/498; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/225; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 1/315; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 158; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/287; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/233-234, 287-292; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/686; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/147-148; Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 361-363; Cengiz Batuk, “Nemrud”, *DİA* (İstanbul, 2006), 32/554-555.

¹³⁹¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/473; Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, 1/307.

ilgili olarak Hz. İbrahim ile Rabbi hususunda tartışan kimsenin konumunda idiler.¹³⁹² Kıssa “أَلَمْ تَرَ” “Görmedin mi?” şeklinde başlamıştır ki Araplar, birtakım beğenilmeyen işler yapan kişi için bu türden bir ifade kullanırlardı.¹³⁹³ Bu durum kıssanın nazil olduğu dönemde Hz. Peygamber’e karşı inanç konularında tıpkı Nemrud gibi tartışan kimselerin varlığına işaret etmektedir. Nitekim Kur’an’ın muhatabı konumundaki Yahudi ve Hristiyanlar, Allah’a inandıkları halde onun rububiyeti hususunda hataya düşmüşlerdir. Tevbe suresi 31. ayette de belirtildiği üzere, Ehl-i Kitab’ın Allah’ı bırakıp kendi din adamlarını rab edindikleri ifade edilmiştir.¹³⁹⁴ Demek ki kıssa, Medine’de bu hatalı inanç üzerinde bulunan Ehl-i Kitab’a bir uyarı niteliğindedir. Diğer taraftan müşrik Araplarda aynı şekilde Allah’ın tabiatüstü ilahlığını kabul etmekle birlikte hükümde ilahlığını reddediyorlardı. Bu nedenle ihtiyaç duyduklarında veya zorluk anlarında Allah’tan yardım diliyorlar; fakat cahillikleri nedeniyle putları, melekleri, cinleri ve daha birçok şeyi Allah’a eş koşuyorlar, onlara dua ediyorlar, onlara ibadet ediyor ve onlar için adaklar sunuyorlardı.¹³⁹⁵ Buradan hareketle kıssanın o dönemin şirk inancını eleştiri hedefi taşıdığını belirtmeliyiz.

Hz. İbrahim’in Nemrud’la tartışması ile ilgili kıssadan sonra, altı üstüne gelmiş, ıssız duran bir şehre uğrayan adam kıssasının anlatılmış olması, insanların Allah’a karşı çeşitli tutumlar içinde olduklarını örneklendirme amacına yöneliktir. Şöyle ki: Hz. İbrahim’in Nemrud’la diyalogu kıssasında kâfir kral olan Nemrud, Allah’ı ve kudretini inkâr etmiştir. O kadar ki, kendini Allah’a denk kabul edecek kadar ileri gitmiştir. Büyüklük kompleksine kapılmış, haddini aşmıştır ve zalimlerden olmuştur. İkinci kıssada harabeye dönmüş bir şehre uğrayan adam ise somut delili görür görmez Allah’ın kudretini itiraf etmiştir. Çünkü o, gerçeği arayan, iyi niyetli ve samimi bir kimseydi. Dolayısıyla bu iki kıssa, Allah’a karşı kötü ve iyi tutuma sahip canlı örnekler sunmuştur. Ayrıca bu yönüyle her iki kıssa surenin akışıyla bütünlük arz etmiş ve önceki ayetlerde anlatılan hususları örneklendirmiş, öğüt ve teselli verme amacını taşımıştır.¹³⁹⁶ Taberî, Hz. İbrahim’in Nemrud’la münakaşasının anlatıldığı Bakara 258. ayetle hemen arkasındaki ayette *أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ* “*Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan*” ifadesiyle başlayan ikinci kıssanın, mana ve muhteva benzerliğine dikkat çekmiş ve bu iki kıssanın nüzul dönemindeki durum bağlamı içerisinde neye atıfta bulunduğunu özet olarak şöyle ifade etmiştir: “Ayetin zikredilişinin asıl sebebi Allah Teâlâ’nın ölüleri tekrar dirilteceğine dair kudretini inkâr eden Kureyş ve diğer inkârcı Araplara karşı insanların dikkatini çekmek, bu inkârcıların tavrına olan hayreti beyan etmek ve Rasulullah’ın hicreti esnasında çevresinde bulunan ve nübüvveti hususunda şüpheye düşen Yahudilere, Rasulullah’ın hak peygamber

¹³⁹² İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 3/31.

¹³⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 4/567-568.

¹³⁹⁴ Ayetin tefsiri için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 11/416-421; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 2/759-761.

¹³⁹⁵ Mevdûdî, *Te’fîhu’l-Kur’ân*, 1/203.

¹³⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 6/476.

olduğunu ortaya koymak ve Yahudilerin bu konudaki mazeretlerini ortadan kaldırmaktır. Zira Hz. Peygamber Ehl-i Kitap nezdinde bilinen, fakat kendisinin ve kavminin daha önce bilmediği bu kıssayı vahiy yoluyla öğrenmiştir.”¹³⁹⁷

Kıssanın yüce Allah'ın sıfatlarının ve azametinin vurgulanmasından, doğruluğun eğrilikten kesin olarak ayrıldığıının belirtilmesinden sonra anlatılması, onun uyarı ve öğüt amacına yönelik olduğunu göstermektedir. Özellikle kıssanın son bölümünde zalimlere yönelik sert ve ağır bir eleştiri vardır. Zalimler kendilerine egemen olan kibir ve güç zehirlenmesi sebebiyle hakkı gözetmezler ve bu durum onların Allah'ın hidayetine ve nuruna kavuşmalarını engellemektedir. Burada Hz. Muhammed'in teselli edilmesi kastedilmiş olabilir. Çünkü o da zalimlerin ve azgınlara benzeri serkeşlikleri, inatçılıkları ve büyüklük kompleksleriyle karşı karşıyaydı. O sırada Arapların ileri gelenlerinin çoğu bu tutum içindeydiler.¹³⁹⁸ Netice olarak diyebiliriz ki bu kıssa, Hz. İbrahim'le ulûhiyyet hususunda tartışan Nemrud üzerinden Allah'ın kudretini inkâr eden, sınırlayan ve içlerinde bulunan zulüm ve azgınlığa boğularak hidayetin nuruna erişemeyen müşrikler ve Yahudileri uyarmakta, içinde bulundukları bu inkârcı tavırlarına olan hayreti gözler önüne sermekte ve onların Allah hakkındaki yanlış tasavvurlarını iptal etmektedir.

Ahret inancını ve Allah'ın ölümleri diriltmeye kadir olduğunu etkili ve dikkat çekici bir üslupla delillendirmek üzere yukarıda mealini verdiğimiz Bakara suresinin 260. ayetinde Hz. İbrahim'le ilgili bir kıssa anlatılmıştır. Taberî, bu kıssanın 258. ayette anlatılan kıssaya atıf olarak takdire, “görmedin mi?” şeklinde bir soru ile başladığını belirtir.¹³⁹⁹ İbn Âşûr'a göre ise bu kıssa, 257. ayet için getirilen üçüncü örnektir.¹⁴⁰⁰ Aralarında tıpa tıpa bir benzerlik olmasada Kur'an'da yer alan her kıssanın nüzul dönemindeki Yahudiler ve onlardan etkilenen Araplar arasında bilindiğini savunan Derveze, bazı rivayetlere dayanarak bu kıssanın da Hz. Muhammed zamanında ve çevresinde bilindiğini düşünmektedir.¹⁴⁰¹ Kıssada müşriklerin de saygı gösterdiği Hz. İbrahim'in yaşadığı dinî tecrübe üzerinden yeniden dirilmenin mümkün olduğu ve bu konuda hiçbir kuşku duyulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Surenin akışıyla bütünlük oluşturan bu kıssanın sunuluş gayesi, Yüce Allah'ın ölümleri diriltme gücüne sahip olduğunu somut bir örnekle izah etmek, ayrıca iyi niyetli ve temiz kalpli kimselerin Allah'a ve kudretine karşı takındıkları tavra ilişkin bir sahneyi canlandırmaktır. Hz. İbrahim, En'âm suresinde anlatılan kıssada gök cisimlerini gözlemleme yoluyla gerçek Rabbini bulmuştur. Bu kıssada ise zaten kendisinde var olan tekrar diriliş inancını yine

¹³⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/577-578, 581-582. Ayetin yorumu ilgili bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 361-363.

¹³⁹⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/473-474.

¹³⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/624.

¹⁴⁰⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 3/38.

¹⁴⁰¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/478.

gözleme dayalı bir itminana vararak pekiştirmiş ve sanki başkalarına bunu göstermek istemiştir. Yüce Allah, inancı pekişsin diye bu isteğini yerine getirmiştir.¹⁴⁰²

Müfessirler, Hz. İbrahim'in söz konusu talebinin asıl mana ve maksadına dair çok farklı görüşler beyan etmişlerdir.¹⁴⁰³ Konumuzla direk alakalı olmadığı için biz bu konu hakkında detaylara girmeyeceğiz. Nitekim bu konuda yapılan yorumlar çoğunlukla kıssada anlatılan meselenin Hz. İbrahim'in meselesi olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Oysa Hz. İbrahim tıpkı gök cisimlerine bakıp bunlardan her biri için, "*İşte budur benim rabbim!*" dediğine ilişkin kıssada olduğu gibi, burada da Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini kendi meselesi olarak gündeme getirmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. İbrahim'in kısa bir süre için bile olsa gök cisimlerini gerçekten tanrı zannettiği şeklinde bir sonuç çıkarılmaması gerektiği şeklinde yorumlar yapılmıştır. O, sadece kavminin dinî telakkilerinin anlamsızlığını vurgulamak için bir tartışma yöntemi ve muhakeme tarzı olarak bu yola başvurmuştur. Burada da Hz. İbrahim'in, "*Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster?*" şeklindeki talebi, kendisine değil, ölümden sonra dirilişi yalanlayan kimselere işaret etmektedir. Nitekim birçok müfessir bu isteğin ölüleri diriltme hususunda Hz. İbrahim'in Nemrud'la tartışmasıyla ilgili olduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla mesele, Hz. İbrahim'in kendi meselesi değil, kavmini ikna etme ile alakalı bir meseledir. Kıssada bir mucize talebi vardır ve Hz. İbrahim ölülerin diriltilmesini görme mucizesini kendisi için değil, kavmi için istemiştir.¹⁴⁰⁴

Kıssada Hz. İbrahim kesin olarak bildiği ve inandığı bir olayı görmeyi arzulamış¹⁴⁰⁵ ve bilgisini pekiştirmeyi¹⁴⁰⁶ istemiştir. Yani Hz. İbrahim bu gaybi hadisenin mahiyetini değil, keyfiyetini yani nasıllığını merak etmiş ve Rabbinden bunu gözleriyle görmeyi dilemiştir. Dolayısıyla bu arzu, imanın varlığına, takviyesine, kemâl ve istikrarına bağlı olmayan bir arzudur. Allah (cc) Hz. İbrahim'in, öldükten sonra dirilmeye inandığını ve bunun kalbinde yerleşmiş olduğunu çok iyi biliyordu.¹⁴⁰⁷ Ancak şu kesindir ki haber, görmek gibi değildir. Yani ilme'l-yakîn seviyesindeki inanç ayne'l-yakîn seviyesine ulaşamaz. Bu durum, tıpkı müminlerin kesin olarak inanmalarına rağmen dualarında Peygamberi görmeyi veya Allah'ı cennette görmeyi istemelerine

¹⁴⁰² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/478.

¹⁴⁰³ Bu konudaki görüşler için bkz. Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, 164; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/624-630; İbn Ebî Hâtem, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/507-508; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 160; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 1/322-323; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/41-43; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl ve Maâni't-Tenzîl*, 1/196-197; Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 365.

¹⁴⁰⁴ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 365-366; Harman, "İbrahim", 21/21/270. Hz. İbrahim'in bu talebinin ölüleri diriltme hususunda Nemrud'la tartışmasıyla ilgili olduğunu dolayısıyla konunun kendisiyle ilgili değil de kavmi ile ilgili olduğunu ifade eden bazı yorumlar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/626; Bağavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 1/322; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/41; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl ve Maâni't-Tenzîl*, 1/197; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3/26. Benzer görüş için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/689.

¹⁴⁰⁵ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3/26.

¹⁴⁰⁶ Bunu destekleyen rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/624-626.

¹⁴⁰⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kurân (Kur'an'ın Gölgesinde)*, 2/68-69.

benzer. Oysa onlar Hz. Muhammed ve Allah'ın varlığı hakkında kesinlikle şüphe etmemektedirler.¹⁴⁰⁸ Hz. İbrahim'de tekrar diriliş hususunda asla bir şüphe içinde olmayan bir peygamberdir. Nitekim o Kur'an'da tereddütsüz iman ve teslimiyetin sembol ismi olarak sunulmuştur.

Kıssada geçen, “li yetmainne” ifadesi ile Bakara suresinin 4. ayetinde geçen, “yûkinûn” ifadesi arasında irtibat olduğu söylenebilir. Bu ayette müminlerin en büyük özelliklerinden birinin ahirete kesin olarak inanmak olduğu belirtilmiştir. İnananların önderi olarak tarif edilen Hz. İbrahim'de elbetteki ahirete ve tekrar dirilişe şeksiz şüphesiz inanıyordu. Dolayısıyla bu kıssa, birçok ayette de işaret edildiği gibi,¹⁴⁰⁹ tekrar diriliş ve ahiret hayatı konusunda şüphede bulunan Mekke'li müşriklere, yolundan gittiklerini iddia etikleri Hz. İbrahim üzerinden bir mesaj vermekte, Hz. İbrahim'in kesinlikle böyle bir kuşkuyla sahip olmadığı gerçeğini yansıtmaktadır.

7.3. Allah'ın Emrine Sadakat

Uhud Savaşı ile Hendek Savaşı arasında reforma ve İslam toplumunun yeniden inşasına hiç ara verilmeksizin devam edilmiştir. Siyasi olarak birçok sıkıntılar içinde olunsada sosyal yapı olarak Müslümanlığın güçlenmeye başladığı bir dönem yaşanıyordu. İşte bu dönemde nazil olan ayetlerle evlilik ve boşanma ile ilgili İslam kuralları kondu, miras hukuku belirlendi, içki ve kumar yasaklandı, ekonomik ve sosyal hayatın diğer yönlerini kapsayan birçok kural ve düzenlemeler getirildi.¹⁴¹⁰ Böyle bir süreçte nazil olan ve içinde Hz. İbrahim ilgili ayet bulunan surelerden biri Ahzâb suresidir.

Nüzul sırası 90 olan Ahzâb suresi, kronolojik tertibe göre Âl-i İmrân suresinden sonra ve Mümtehine suresinden önce nazil olmuştur.¹⁴¹¹ İsmini, 20 ve 22. ayetlerde kullanılan “Ahzâb” kelimesinden alır. Ahzâb, hicri 5. yılda Medine'yi kuşatmaya gelen ve Hendek Gazvesi'ne sebep olan müttefik düşman kuvvetleri için kullanılır. Bu ortak saldırıyı gerçekleştirenlerin hedefi Medine'de doğan yeni gücü ortadan kaldırmaktır. Savaş, Medine'den çıkarıldıktan sonra Hayber'e yerleşen Benî Nadîr Yahudileri

¹⁴⁰⁸ Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl ve Ma'âni't-Tenzil*, 1/197. Bu konuda farklı bir görüş için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/479.

¹⁴⁰⁹ Bazı ayetler için bkz. Mü'minûn 23/36, 82; Câsiye 45/22, 24; Sebe' 34/3; Nâziât 78/10-12; Şuarâ 26/137; Sâffât 37/16; Vâkıa 56/47.

¹⁴¹⁰ Bu konuda geniş açıklamalar için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/381-383; Emin Işık, “Ahzâb Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1989), 2/195-196.

¹⁴¹¹ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/51, 57; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/16; Işık, “Ahzâb Suresi”, 2/195. Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin çoğunda tertip numarası biraz değişsede, bu iki sure arasında yer almaktadır. (Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, 2/227; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihendirilmesi*, 58-103.)

tarafından teşvik edilmiştir. Bu sebeple Hendek Gazvesi'nin bir adı da Ahzâb Gazvesi'dir.¹⁴¹²

Mevdûdî'nin de işaret ettiği gibi surenin nüzul dönemini, surede yer verilen üç ana konudan hareketle yaklaşık olarak tespit etmek mümkündür.¹⁴¹³ Bu olaylar, hicri 5. yılın Şevval¹⁴¹⁴ veya Zilka'de¹⁴¹⁵ ayında meydana gelen Hendek Savaşı,¹⁴¹⁶ hicri 5. yılın Zilka'de-Zilhicce aylarında¹⁴¹⁷ vuku bulan Benî Kureyzâ Gazvesi¹⁴¹⁸ ve yine hicri 5. yılın Zilka'de ayında¹⁴¹⁹ meydana gelen Hz. Peygamber'in Zeyneb binti Caḥş ile evliliğidir.¹⁴²⁰ Surenin iniş ortamı ve fasıllarının bir araya getirilmesi hususunda yapılan araştırma, ayetlerin değişik zamanlarda ve uzun aralıklarla indirildiğini; ancak daha sonra ayetlerin birleştirildiği düşüncesini desteklemektedir. Örneğin, Rasulullah'ın (sav) nikâhlarını söz konusu eden bölüm ve bu bölümün nüzul sebebi ile ilgili rivayetler, surenin Nisâ suresinden sonra indirildiğine delalet etmektedir.¹⁴²¹ Bu bilgilerden ve surede anlatılan hadiselerden hareketle Ahzâb suresinin uzun bir dönem aralığında ve İslam'ın siyasi olarak Münafıklarla Yahudilerin kirli oyunlarına maruz kaldığı kritik bir aşamada nazil olduğunu söyleyebiliriz.

Ahzâb suresi Hendek Gazvesi'nden itibaren Hudeybiye Anlaşması öncesine kadarki süre zarfında Müslümanların ictimai hayatında yaşanmış hadiseleri ele alır. Bu döneme ait Medine İslam toplumunun hayatını bazı yönleriyle canlı bir şekilde tasvir eder. Gelişmekte olan İslam toplumu için özellikle aile ile ilgili düzenlemeler getirir. İslamî toplumun ve bu toplum içinde Müslüman bireyin özelliklerinin oluşmaya başladığı bu döneme ilişkin belirleyici ve özel konulara temas eder. En özet haliyle söyleyecek olursak Ahzâb suresi, zihar ve evlatlık edinme ile ilgili hukukî düzenlemeler, Benî Kureyzâ ve Ahzâb olayları ile ilgili harp hukuku, Rasulullah'ın (sav) hanımları ve evi, evlatlığı Zeyd bin Harise'nin boşadığı kadın ile evlenmesi, kâfir ve münafıklara yönelik çeşitli hamleleri içermektedir.¹⁴²²

¹⁴¹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/374; Işık, "Ahzâb Suresi", 2/195; Muhammed Hamidullah, "Hendek Gazvesi", *DİA* (İstanbul, 1998), 17/194. Hendek Gazvesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/374-380; Hamidullah, "Hendek Gazvesi", 17/194-195.

¹⁴¹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/371.

¹⁴¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 3/165; İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 2/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/93.

¹⁴¹⁵ Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, ed. Marsden Jones (London, 1966), 2/440-441; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 427; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/65.

¹⁴¹⁶ Ahzâb Suresinin 9-14. ayetleri bu olaydan bahsetmektedir.

¹⁴¹⁷ Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 1/4, 2/496; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 433.

¹⁴¹⁸ Ahzâb suresinin 26-27. ayetleri bu olaydan bahsetmektedir.

¹⁴¹⁹ İbnu'l Esîr, *el-Kâmilu fi't-Târih*, 2/69; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/145.

¹⁴²⁰ Ahzâb Suresi'nin 37. ayeti bu olaydan bahsetmektedir.

¹⁴²¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 7/345; Işık, "Ahzâb Suresi", 2/195.

¹⁴²² Ahzâb suresinin muhtevası ve içerdiği konular ile ilgili bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 7/345-346; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 21/245-248; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/371-385; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/509-510; Işık, "Ahzâb Suresi", 2/195-196.

Ahzâb suresinde Hz. İbrahim'den tek bir ayette söz edilmektedir:

“Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz, onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.” (7)¹⁴²³

Medine döneminde İslam toplumu kendine has özelliklerle ayrı bir sosyal yapı olarak oluşuyor ve nazil olan ayetler yoğunluklu olarak bununla ilgili hükümler içeriyordu. Ancak bu toplumunun sağlam temellere, yani tevhide dayanması gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki bu sosyal düzenlemelerin anlatıldığı ayetler içinde Allah inancı ve ona teslimiyet hep hissettirilmiş ve bu ilkeler iman temeli üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda da tevhidin ve teslimiyetin sembolü olan Hz. İbrahim ile ilgili anlatımlara yer verilmiştir. Hz. İbrahim'in isminin zikredildiği bu ayette de aynı durum söz konusudur.

Bu ayet hemen arkasından gelen, *“Allah bu sözü doğruları doğruluklarıyla sorumlu kılmak için aldı. Kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı”* ayetiyle birlikte değerlendirilmelidir. İlk ayette önce Yüce Allah'ın Hz. İbrahim ve diğer bazı peygamberlerden aldığı gibi Hz. Muhammed'den de sağlam ve güvenli bir söz aldığı; ikinci ayette ise bu sözü neden aldığı hatırlatılmaktadır. Bu iki ayetin, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin teyit edildiği, Allah'tan korkması ve kâfirlere, münafıklara uymaması ile yalnız Onun vahyine tabi olup Ona dayanması emrinin yer aldığı bu surenin ilk ayetini mana yönünden izlediğini söylememiz gerekir.¹⁴²⁴ Hatta İbn Âşûr, Hz. İbrahim'den bahseden bu ayeti kerimenin surenin ilk 3 ayetine atıf olarak geldiğini belirtir.¹⁴²⁵

Ayet-i kerimede, Allah'ın peygamberlerden söz aldığı beyan edilmekte ancak bu sözün hangi hususlarda olduğu zikredilmemektedir. Müfessirlerin çoğunluğu bu sözü şöyle izah etmişlerdir: *“Allah peygamberlerden birbirlerini doğrulayacaklarına, kendisine ibadet etmelerine ve hiçbir şeyi ortak koşmamalarına, dinini ayakta tutmalarına, kendilerine tevdi edilen mesajı tam anlamıyla yüklenmeleri ve onu insanlara teklif etmelerine, birbirleriyle yardımlaşmalarına ve birlik ve beraberlik içinde olmalarına dair söz almıştır.”*¹⁴²⁶ Bazı müfessirler ise ayet-i kerimenin önceki ayetlerle ve surenin içeriğiyle münasebetinden yola çıkarak farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Allah (cc) Hz. Muhammed'e buraya kadar sıralanan hükümlerin daha önceki tüm peygamberlere de emredildiğini ve onlardan bu konuda söz alındığını bildirmiştir. Bu sebeple kendisi de korkmadan ve çekinmeden tıpkı onlar gibi vahye uymalı, kâfir ve

¹⁴²³ Benzer manayı içeren başka ayet için bkz. Şûrâ 42/13. Allah'ın aldığı ahidlerle ilgili bazı ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/187; Bakara 2/83; A'râf 7/169-171; Mâide 5/71.

¹⁴²⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/358.

¹⁴²⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 21/273.

¹⁴²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/374; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/22-24; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/198; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/358; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/513.

münafıkların yolundan uzaklaşmalı, sağlam bir din ikame etmek için mücadeleye devam etmelidir.¹⁴²⁷

Ayette aslında tüm peygamberlerden söz alınmış olmasına rağmen özellikle Hz. Muhammed, Nûh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberler zikredilmiştir. Âlimler buradan hareketle sayılan bu peygamberlerin Ülü'l-Azm olan meşhur peygamberler olduğunu söylemişlerdir. Söz konusu beş peygambere aynı dinin verildiğini bildiren Şûrâ suresinin 13. ayeti bu görüşü desteklemektedir.¹⁴²⁸

Hiz. İbrahim'in isminin zikredildiği ayetin akabinde gelen ayet-i kerime, Allah'a verdikleri ahdi yerine getirip buna sadakat gösteren Hiz. Muhammed ve diğer peygamberlerin Allah'ın emirlerini kavimlerine tebliğ edip etmedikleri noktasında hesaba çekileceğini ifade etmektedir.¹⁴²⁹ Yani, Allah sadece misak almakla kalmamıştır, bu söze ne kadar uyulduğunu da sorgulayacaktır.¹⁴³⁰ Nitekim bu ayetin ardından gelen ayetlerde Hendek muharebesinde yaşanan olaylar bağlamında Allah'a verdikleri söze sadık kalan müminlere övgüler sıralanmış, bu söze sadakat göstermeyen kâfir ve münafıklar ise elim bir azap ile uyarılmıştır.¹⁴³¹

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak Allah'ın peygamberlerden aldığı sözün, sadakat, yani Allah'ın emrini uygulamada gösterecekleri itaat ve fedakârlık sözü olduğu söylenebilir. Bu durum surede işlenen konunun bütünlüğüne oldukça uygundur. Sureye genel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında temel vurgunun sadakat olduğu ve surenin bu sadakat duygusunu İslamî hayatın her alanına hâkim kılma hedefini taşıdığını belirtebiliriz. Hendek ve Benî Kureyzâ Gazvelerinin anlatıldığı 9-27. ayetlerde ve sosyal hayatı düzenleyen ayetlerde de hep bu konu hâkimdir. Müminlerin sadakati, münafıkların da sadakatsizlikleri surenin birçok bölümünde ön plandadır.¹⁴³² Binaenaleyh sure, hem savaşın hem de sosyal hayatın temelinde sadakat duygusu olduğunu vurgulamaktadır. Sadakat, içinde cesareti, vefayı, hak yolunda tavizsiz duruşu barındıran bir haslettir. Sadakatsizlik ise münafıklık alameti¹⁴³³ olduğu için müminlerin bu kötü hasletten uzak kalmaları gerekmektedir.

Mevdûdî, siyerle irtibatlı olarak ayette Allah'ın yapılan ahdi hatırlatmasının nedenini şöyle izah eder:

“Allah'ın yapılan ahdi hatırlatmasının nedeni, Hiz. Muhammed'in bir cahiliye adeti olan evlatlık kurumunu kaldırmakla İslam düşmanlarının bundan yararlanacağından korkarak tereddüt etmesidir. Şu düşünceden çekiniyordu: ‘Mesele, bir kadınla evlenme meselesi. Ben bu meseleyi sadece sosyal bir reform olarak ele

¹⁴²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/197; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 21/273.

¹⁴²⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/513. Ülü'l-Azm hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, “Ülü'l-Azm”, *DİA* (İstanbul, 2012), 42/294-295.

¹⁴²⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/513.

¹⁴³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/394.

¹⁴³¹ Ahzâb 33/9-27.

¹⁴³² Bkz. Ahzâb 33/9-34, 37-39, 69-73, 70-72.

¹⁴³³ Buhârî, İmân 24; Müslim, İmân 107-108. Ayrıca bk. Buhârî, Şehâdât 28, Vesâyâ 8, Mezâlim 17, Cizye 17, Edeb 69; Tirmizî, İmân 14.

alıyorum. Fakat İslam düşmanları benim bunu şehvi duygularımı tatmin etmek için yaptığımı ve ıslahatçı kisvesi altında başkalarını kandırdığımı söyleyecekler.’ İşte bu nedenle Allah, Hz. Muhammed’i şöyle temin etmektedir: “Sen bizim tarafımızdan tayin edilmiş bir peygambersin. Diğer peygamberler gibi sen de bizim verdiğimiz her emre uyacağına dair verdiğin sağlam söze bağlısın. Bu nedenle başkalarının iftira ve suçlamalarına aldırmmamalı, başkalarının alaylarından korkmamalı ve senden istediğimizi hiç tereddüt etmeksizin yerine getirmelisin.”¹⁴³⁴

Bu ayette Hz. İbrahim ve diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed’den vahye sadık kalacağına dair söz alındığının vurgulanması, o dönemde Hz. Muhammed’in içinde bulunduğu hal sebebiyledir. Zira o (sav), evlatlığı öz çocuk gibi gören cahiliye devri insanları arasında son derece ayıp karşılanan evlatlığın hanımı ile evlenme uygulamasını bu surenin 4-5. ayetlerine binaen meşru kılmıştır.¹⁴³⁵ Kendisi de 37. ayet gereğince evlatlığı olan Zeyd b. Hârise’nin boşadığı hanımı Zeyneb bint Cahş ile evlenmiştir.¹⁴³⁶ Hz. Muhammed bu uygulamayı mübah kılmasının ve onun sonucunda gerçekleşen evliliğin, Müslümanlar ve İslam düşmanları nezdinde nasıl bir dedikoduya sebebiyet verdiğinin farkındaydı. Bu dedikodular, onu son derece rahatsız ediyordu.¹⁴³⁷ İşte Ahzâb suresinin 7. ayeti, onun bu tepkiler ve dedikodulardan etkilenmeyip, vahyin yönlendirmesi doğrultusunda tam bir teslimiyet ve sadakatle vahyi tebliğ vazifesini ifa etmeye devam etmesi gerektiği şeklinde zımni bir uyarıyı muhtevi görmektedir.¹⁴³⁸ Ayrıca Hz. İbrahim’in zikredildiği bu ayet ile Hendek savaşında sadakat gösteren müminlerle; müşriklere yardım eden Yahudilerin ikiyüzlülüğünün anlatıldığı 23-27. ayetler arasında da irtibat olduğu söylenebilir. Çünkü müminler Hendek savaşında sadakat testinden geçmişlerdir. Daha önce tüm peygamberler bu sadakat noktasında Allah’a söz vermişlerdir. Bu açıdan yaklaşıldığında daha önceki peygamberler ve inananların sadakatlerine dikkat çekilmek suretiyle müminler teselli edilmiş, azim ve kararlılıkları desteklenmiştir. Diğer taraftan Yahudilerin Müslümanlara karşı müşriklerin safında yer almaları sebebiyle önceki peygamberlere de uymadıkları, bu yüzden de inkârcı duruma düştükleri belirtilmiştir. Onlar bu tutumları nedeniyle elim bir azaba düşer olacaktırlar.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Ahzâb suresi hem diğer toplumlarla mücadele noktasında ciddi sıkıntılar çekilen, hem de yepyeni bir toplum inşa edilen bir geçiş sürecinde nazil olduğu için müminlerin çok sabır göstermeleri, fedakârca davranmaları ve sadakat üzere kalmaları gerekiyordu. Sure böyle bir ortamda tamda bu ruhu

¹⁴³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/393-394.

¹⁴³⁵ 4 ve 5. ayetlerin sebab-i nüzulü ile ilgili rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 19/10-11; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*, 365-366; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/55-57. Evlat edinme hakkında bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, “Evlat Edinme”, *DİA* (İstanbul, 1995), 11/527-529.

¹⁴³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 19/115-118; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/153-164.

¹⁴³⁷ Bu durumu destekleyen rivayet için bkz. Buhârî, *Tevhid* 97/22; Müslim, *İman* 288; Tirmizi, *Tefsiru’l-Kur’an*, 3207.

¹⁴³⁸ Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, 391.

müminlere aşlamaya çalışan ayetlerle doludur. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in de içlerinde zikredildiği peygamberlerin Allah'a sadakat sözü verdiklerini söylemek surenin ruhuna uygun düşecektir. Açıklamaya çalıştığımız ve peygamberlerin tek bir dava ile geldiklerini ve Allah'ın onlara emrettiklerinin aynı olduğunu ifade eden ayette¹⁴³⁹ Cenâb-ı Hak özellikle dört peygamberden bahsetmiştir ki, bunların içinde Hz. İbrahim'i, Arapların onun faziletini kabul etmeleri ve ona ittibâ etmeleri sebebiyle zikretmiştir.¹⁴⁴⁰ Ayet-i kerime, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmamakta direten Ehl-i Kitap ve müşriklere bir mesajı içermektedir. Onlar nasıl ki Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliğini tasdik ediyorlarsa tıpkı onlar gibi Allah'a söz veren ve aynı davayı güden Hz. Muhammed'de bir peygamberdir ve ona da inanmaları gerekir. Hatta ayette Hz. Muhammed'in onlardan önce zikredilmesi göstermektedir ki, Hz. Muhammed başta Ülü'l-Azm peygamberler olmak üzere tüm peygamberlerin önderi mesabesindedir. Ayrıca Peygamberlerden böyle bir söz alındığının hatırlatılmasıyla Hz. Muhammed'e, ismi anılan peygamberler gibi verdiği söze sadık kalması, eziyet ve cefalara sabrederek Allah'ın emirlerini kimseden çekinmeden uygulaması zımnen öğütlenmiştir.

7.4. Düşmanları Dost Edinmeme

Medine Dönemi, Müslümanları Allah'ın iradesine uygun müstakil ve seçkin bir topluluk yapma çabası ile gayr-i müslimlerle mücadele ve savaşlar şeklinde geçmiş, ilahi vahiy hep bu çerçevede nazil olmuştur. Bu dönemde nazil olan ve bahsettiğimiz bu olguyu ihtiva eden surelerden birisi Mümtehin suresidir. İçinde Hz. İbrahim ile ilgili ayetleri barındıran sure, kronolojik tertipte, Ahzâb suresinden sonra ve Nisâ suresinden önce olmak üzere 91. sırada yer almaktadır.¹⁴⁴¹ Müslümanlar tarafından yapılan nüzul kronolojilerinin hemen tamamında, genel kabule göre bu iki surenin arasında bulunmaktadır.¹⁴⁴²

Sure adını 10. ayette geçen “fe'mtehinûhünne” (onları imtihan edin) emrinden almaktadır. Bu emir, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Mekke'den kaçarak Müslümanlara sığınan mümin kadınların niyetlerinin anlaşılması amacına yöneliktir. Şöyle ki; Hudeybiye Barış Antlaşması hükümlerine göre Kureyş'ten Müslümanların yanına kaçanlar olursa bunların Kureyş'e geri verilmeleri gerekiyordu.¹⁴⁴³ Bu ayette Kureyş'ten kaçıp gelen kadınların imtihan edilmeleri, inanmış iseler geri verilmemeleri emredildiğinden sureye bu ad verilmiştir.¹⁴⁴⁴ Surenin nüzulüne sebep olan iki hadise

¹⁴³⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 21/273.

¹⁴⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 25/198.

¹⁴⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/51; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/536; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/305.

¹⁴⁴² Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-103.

¹⁴⁴³ Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/575-579.

¹⁴⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/129.

vardır. Bunlardan ilki Hudeybiye Antlaşması'nın içerdiği şartların Müşriklerce ihlâl edilmesi üzerine Mekke'yi fethetme niyetinde olan Hz. Peygamber'in bu kararını Hâtib bin Ebî Beltea'nın Kureyş'in ileri gelenlerine haber vermeye çalışması, fakat durumu öğrenen Rasulullah'ın bu haberleşmeyi engellemesi olayıdır. Surenin büyük kısmı bu münasebetle nazil olmuştur.¹⁴⁴⁵ Surenin nüzuluna sebep olan diğer hadise ise, Müslüman kadınların Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra hicret edip Medine'ye gelmeleriyle birlikte, "antlaşma gereğince iade edilen Müslüman erkekler gibi, kadınlar da kâfirlere iade edilecek mi, edilmeyecek mi?" şeklinde ortaya çıkan sorundur.¹⁴⁴⁶ Bu iki hadiseden ve ihtiva ettiği konular üzerinden hareket edilerek surenin Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethi arasında,¹⁴⁴⁷ yaklaşık olarak hicretin 7. yılında nazil olduğu sonucuna varılabilir.¹⁴⁴⁸ Nitekim surede geçen iki olay bu konuda bize büyük ölçüde ipucu vermektedir.

Mümtehine suresi, tıpkı Ahzâb suresinde olduğu gibi Medine'de oluşum sürecinde olan İslam toplumunu, Allah'ın dilediği seçkin bir topluluk yapma yolunda uygulanan ilahi vahyin bir halkasıdır. Allah, İslam toplumunun oluşum devresinde Müslümanları çeşitli olaylarla yüz yüze getiriyor ve o olaylar karşısında almalari gereken tavrı onlara bildiriyor ve cahili alışkanlık ve bağlardan kurtulabilmeleri için, kesintisiz bir terbiye zincirinden geçiriyordu. Sure, İslamî hayatta yeni düzenlemeler getiren ve birbirlerine yakın bir zaman dilimi içerisinde nazil olan Ahzâb ve Nisâ sureleri ile birlikte kadın ve aile konusunu ağırlıklı olarak işlemektedir.¹⁴⁴⁹ Surenin temel konusunu Cahiliye devrinde aynı toplumu meydana getiren insanlardan Müslüman olanların olmayanlarla münasebetleri oluşturur. İki taraf arasındaki bazı gizli dostluklar ilahî beyanın müdahalesine zemin hazırlamıştır.

Allah için sevmeyi, Allah için buğz etmeyi ve Müslümanlarla kâfirler arasındaki ilişkilere dair bazı uyarıları mevzu bahis eden Mümtehine suresinde¹⁴⁵⁰ Hz. İbrahim'le ilgili ayetler şöyledir:

"İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp tapıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda

¹⁴⁴⁵ M. Kamil Yaşaroğlu, "Mümtehine Suresi", *DİA* (İstanbul, 2006), 31/562. Müfessirler özellikle ilk 3 ayetin Hâtib b. Ebî Beltea hakkında nazil olduğunda ittifak etmişlerdir. (İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/132.) Özetini verdiğimiz rivayetin tamamı için bkz. Buhârî, *Meğâzî*, 9; Tefsîru'l-Kur'ân, 60/1; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 161; Tirmizî, *Tefsîr* 60; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/559-564; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/297-298; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 8/82; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 441-443.

¹⁴⁴⁶ Surenin 10. ayetinin nüzuluna sebep olan rivayet için bkz. Buhârî, "Meğâzî", 35. Ayrıca bkz. Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 444.

¹⁴⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/231; Yaşaroğlu, "Mümtehine Suresi", 31/560.

¹⁴⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/536; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/266-267; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/305.

¹⁴⁴⁹ Şenat vd., *Tefsîr (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 428.

¹⁴⁵⁰ Mümtehine suresi hakkında geniş bilgi için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/266-267; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/231-232; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/129-132; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/359-360; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/305-306; Yaşaroğlu, "Mümtehine Suresi", 31/560-562.

sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir” demişlerdi. Yalnız İbrahim’in, babasına, “Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez” sözü başka. Onlar şöyle dediler: “Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. (4) Ey Rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Ey Rabbimiz! Sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (5) Andolsun, onlarda (İbrahim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.” (6)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi surenin büyük kısmı Hâtib b. Ebî Beltea olayı hakkında nazil olmuştur. Hz. İbrahim, sure içinde zikredilen tek peygamber olup, babası ve kavmi ile olan mücadelesinden bir kesit, söz konusu olay münasebetiyle nazil olan bölüm içinde ve surenin ruhuna uygun bir tarzda sunulmuştur. Allah (cc) müminlere, kâfirlere karşı takınmaları gereken davranışları sıraladıktan sonra üç ayette onlara Hz. İbrahim ve onunla birlikte iman edenleri örnek olarak sunmaktadır. Onlar, kavimlerinden ve Allah’ın dışında tapmış olduklarından berî olduklarını açıkça ilan etmişler, kâfir kaldıkları sürece onlarla aralarında bir düşmanlığın ve nefretin var olacağını söylemişler, yalnızca Allah’a iman ettiklerini ikrar etmişler ve Ona teslim olup dayanmışlardır. Dönüşlerinin yine Ona olacağının bilincinde olmuşlar, Onan yardım talep etmişler ve Allah’tan kendilerini, kâfirlerin elinde bir imtihan ve işkence vesilesi yapmamasını, günahlarını ve kusurlarını bağışlamasını dilemişlerdir. Allah’ın rızasını ve kıyamet gününde iyi neticeyi murad eden ve gerçekten samimi bir şekilde iman edenler için burada güzel bir örnek vardır. Artık tüm bunlardan sonra yoldan sapıp yan çizenler yaptıklarıyla başbaşa kalacaklardır. Allah, onların hiçbir şeyine muhtaç değildir, samimi ve doğru sözlü olanların övgüsüne layıktır.¹⁴⁵¹

Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte iman edenleri¹⁴⁵² örnek almakla ilgili olan bu ayetler, sure içinde bazı sebeplerden dolayı Allah’ın ve Müminlerin düşmanlarının dost edinilmemesi konusunun işlendiği bölüm içinde geçmektedir. Ayetlerin içeriğinden ve özellikle de nüzul sebebinden anlaşılacağı üzere burada hitap muhacirleredir. Ancak ayetlerin üslubu, buradaki nehyin ve ikazın tüm Müslümanlara yönelik olduğunu göstermektedir.¹⁴⁵³ Surenin ilk ayetlerinde müminlere eza vermeleri, Allah’a ve müminlere düşmanca davranmaları ve onları vatanlarını terk ederek hicrete mecbur bırakmaları sebebiyle Allah’ın ve müminlerin düşmanlarının dost edinilmemesi, akrabalığın veya dostluğun kıyamet günü hiçbir fayda getirmeyeceği, insana ancak iman ve salih amelin fayda vereceği zikredilmektedir. Sonrasında ise tevhit mücadelesinin

¹⁴⁵¹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 9/268.

¹⁴⁵² Ayette Hz. İbrahim’le birlikte olanlardan kastın kimler olduğu hakkında farklı yorumlar için bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/547; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 28/143; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/313.

¹⁴⁵³ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 9/270. Tevbe ve Mücadele suresinde de benzer ifadeleri içeren ayetler vardır. (Tevbe 9/24; Mücadele 58/22.)

özdeşleştiği isimlerden biri olan Hz. İbrahim ve onunla beraber hareket edenlerin, akrabaları ve aynı topluluktan olmalarına rağmen müşriklerden nasıl teberri edip uzak durdukları anlatılarak, onların bu konuda örnek alınması istenilmektedir. Daha açık söylemek gerekirse, bu ayetlerde yakın akraba ve aile fertlerine olan sevginin inananları düşmanla iş birliği yapmaya sevk etmemesi gerektiği dile getirilmekte ve buna babasının hak dini benimsemesi için büyük gayret sarf eden Hz. İbrahim ile ona iman edenler örnek gösterilmektedir. 4. ayette, Hz. İbrahim'in babası için kullandığı “*Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim*” şeklindeki istiğfar sözü Hz. İbrahim'i örnek alma konusunda istisnâ bir durum olarak gelmiştir.¹⁴⁵⁴ Aslında bu istisnada ilk ayetlerin nazil olmasına sebep olan Hâtib b. Ebî Beltea olayına da atıfta bulunulmuştur. Çünkü o, Mekke'deki yakınlarını koruma uğruna, Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetme isteğini Kureys'in ileri gelenlerine haber vermiştir.

Hz. İbrahim ile ilgili olan bu ayetler, Müminlerin, sırf akrabaları oldukları için kâfirlere gizli bir şekilde yakınlık gösterecek bir eylemde bulunmalarının, iman konusunda gösterdikleri samimiyetle çeliştiğini vurgulamayı hedeflemekte ve bu durum Hâtib b. Ebî Beltea'nın gönderdiği mektup olayı üzerinden sunulmaktadır. Nitekim surenin ilk üç ayetinde müminlere seslenilerek, onlardan kâfirleri akraba dahi olsalar dost ve yardımcı edinmemeleri ve onlara herhangi bir yarar, sevgi ve yakınlık sağlayacak eylemde bulunmamaları istenmiştir. Derveze, surenin ilk ayetleri hakkında şu değerlendirmede bulunur: “Akrabalık ve aşiret bağlarının sosyal hayatta önemli bir faktöre sahip olduğu bir dönemde, aralarında akrabalık, aşiret ve çok boyutlu çıkar bağlarıyla birbirine bağlı olan Muhacirlerle Mekke halkı arasındaki düşmanlık, nefret, kan ve birbiriyle tamamen ilişkiyi kesme durumuna varan mevcut ortamın, bazı muhacirleri zaman zaman psikolojik bir bunalıma sürüklediğini söylemek mümkündür. İşte böylesi bir ortamda bazı muhacirler almamaları gereken tavırlar, konum ve davranışlar gösterebiliyorlardı.”¹⁴⁵⁵ Oysa müminler böyle yapmamalı ve gizlemiş oldukları ve açığa vurdukları her şeyi Allah'ın bildiğinin farkında olmalıdır. Müminler içinde kâfirlerle ilişkiye geçip yakınlık gösteren kimse doğru yoldan sapmış ve samimiyetin gereğini yerine getirmemiş olur. Çünkü kâfirler müminlere aşırı bir kin beslemektedirler. Şayet onlar, müminlerle karşı karşıya gelip onları mağlup ederlerse, dilleriyle ve elleriyle onlara her türlü işkence ve kötülüğü yaparlar. Ve onlar müminlerin imanlarından dönüp inkârcı olmalarını yürekten temenni etmektedirler.

Ahzâb suresi 21. ayette Hz. Muhammed için söylenen “üsve-i hasene”¹⁴⁵⁶ ifadesi bu ayetlerde Hz. İbrahim ve onunla birlikte olan müminler için iki defa kullanılmıştır. Onlar din uğrunda kendi kavimlerini ve dolayısıyla akrabalarını düşman bilmişler ve bu konuda dik durarak kendilerinden sonra gelenler için bu yolda sunulabilecek en güzel

¹⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/567-568; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/87-88; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/513.

¹⁴⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/270-271.

¹⁴⁵⁶ “Üsve-i hasene” hakkında bilgi için bkz. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/312.

misal olmuşlardır. Şunu belirtelim ki din uğrunda da olsa bir müslümanın, müşrik yakınlarına ve akrabalarına karşı düşman olması kolay bir şey değildir. Bu durum nefsin asla arzulamadığı bir şeydir. Bu kıssa Müslümanı bu konuda uyarmakta ve akrabalarının aleyhine bile olsa Müslümanların maslahatını göz önünde bulundurmak durumunda olduğunu hatırlatmakta, Hâtib b. Ebî Beltea'nın durumunda olduğu gibi gayri meşru bir yol ile Müslümanların faydasına olmayan birtakım işlerin içine girmemesi gerektiği mesajını vermektedir. Hz. İbrahim ve beraberinde iman edenlerin kâfir olan kavimlerine ebedi bir nefret ve düşmanlık beslemelerindeki şiddetli ve kesin tavrı ortaya koyan bu ayetlerin, kendileriyle müşrik akrabaları arasında var olan düşmanlık sebebiyle iç dünyalarında bunalımlar yaşayan bazı müslümanlara bir örnek olarak sunulmuş olması dikkat çekicidir.¹⁴⁵⁷ Böylece onlara bu konuda tereddüt etmemeleri ve tevhit yolunda asıl olanın din bağı olduğu mesajı verilmiştir.

Hz. İbrahim'in babasına olan şefkatinden dolayı, "*Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim*"¹⁴⁵⁸ demiş olması, akabinde ise babasının şirkten kurtulması için elinden istiğfar etmekten başka bir şey gelmediğini, "*Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez*"¹⁴⁵⁹ diyerek ifade etmesi, peygamber dahi olsa bir evladın babasına veya herhangi bir akrabasına kâfir olarak ölürlerse bir fayda veremeyeceğini delillendirmektedir.

Allah için sevmek ve Allah için buğz etmek konusunda sunulabilecek en güzel örnek olan Hz. İbrahim'in¹⁴⁶⁰ kavmine karşı tevhit yolunda takındığı tavizsiz duruşu ön plana çıkaran bu kıssa, surenin ilk 3 ayetinde geçen konuyu somutlaştırmak için sunulan tarihi bir belge mesabesindedir. Bu tarihi belgede başta Hz. İbrahim olmak üzere samimiyet ve teslimiyetin simgesi olan müminlerin davranışları en güzel örnek olarak sunulmuştur.¹⁴⁶¹ Kıssa, bir sahabinin, Mekke'deki yakınlarının güvenliklerini sağlamak amacıyla Hz. Peygamber'in verdiği gizli bir bilgiyi Mekke müşriklerine sızdırmaya teşebbüs etmesi olayı ışığında, müminleri değerler sıralamasına riayet hususunda uyarmakta, düşman tarafta kişinin en yakınları bulunsun bile onlarla, Allah'a ve Rasulüne iman ve bağlılık ilkesiyle bağdaşmayan, emanete hıyanet niteliği taşıyan ve müslümanların güvenliğini ihlâl eden ilişkiler kuramayacaklarını hatırlatmaktadır.¹⁴⁶² Kıssada Hz. İbrahim'in babası için istiğfarda bulunmasının zikredilmesi, inanan kişilerin inkârını açıkça ortaya koyan akrabaları için bağışlanma dileğinde bulunmalarının kesinlikle doğru bir davranış olmadığını göstermektedir. Ayrıca kıssada "üsve-i hasene" kavramı, insanlık tarihinde tevhit mücadelesinin öncü isimlerinden olan Hz. İbrahim ve ona uyanlar hakkında kullanılarak, şirk ve inkâr batağına saplanıp kalma olgusunun yeni olmadığına dikkat çekilmekte ve bu gibi kimselerle ilişkiler konusunda

¹⁴⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, 9/272.

¹⁴⁵⁸ Mümtetine 60/4.

¹⁴⁵⁹ Mümtetine 60/4.

¹⁴⁶⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/143.

¹⁴⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/546; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 28/142.

¹⁴⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/307.

yararlanılacak önemli bir tecrübeye gönderme yapılmaktadır.¹⁴⁶³ Tarihte geçmiş nice devletler, milletler, topluluklar ve kavimler varsa da, Allah’a iman, ahlak temizliği, teslimiyet, samimiyet, doğruluk, hakkı icra ve adaleti yerine getirme özelliği açısından en güzel örnek, peygamberlerin atası olan ve kelime-i tevhidi zürriyetine miras bırakan Hz. İbrahim’dir. Çocukları kanalıyla onun zürriyetinden gelen Yahudi ve Arap müşrikler bunu unutmamalı ve Hz. İbrahim’i “üsve-i hasene” olarak görmelidirler.¹⁴⁶⁴ Diğer taraftan surenin nüzul sürecini canlı bir şekilde yaşayan sahabiler ve kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanların tevhit mücadelesinde Hz. İbrahim’i en güzel bir örnek olarak almaları ve akrabaları bile olsa müşriklere karşı, Hz. İbrahim ve ona inananların kendi müşrik kavimlerine gösterdikleri tepkinin aynısını göstermeleri gerekmektedir.¹⁴⁶⁵ Kıssadan net bir şekilde anlaşıldığı üzere müminler, eziyet etmek, yurtlarını terk etmeye mecbur bırakmak, düşmanlık beslemek ve eski batıl dinlerine dönmeleri için her türlü hileye başvurmak suretiyle kendilerine açıkça düşmanlık yapan kimseler kendi akrabaları olsa bile kararlı bir duruş sergilemeli, onlara karşı koymalı ve İslam’ı savunmalıdırlar. Yine onlara karşı sevgi ve yakınlık duymamalı ve kendi sırlarını bildirmemeli, onlara karşı temkinli ve hazırlıklı bulunmaları ve¹⁴⁶⁶ ve bu konuda ataları Hz. İbrahim’i örnek almalıdırlar.

7.5. Müşriklerin Müslümanları Mescid-i Haram'dan Alıkoymaları

Müşriklerin Müslümanları Mescid-i Haram’a girmekten alıkoyp engellemeleri bağlamında ele alacağımız Hz. İbrahim’le ilgili bazı ayetler Hac suresinde geçmektedir. Hac suresi Mekkî ve Medenî surelerin özelliklerini taşıdığı için, müfessirler onun nüzul zamanı konusunda farklı görüşler bildirmişler ve surede hem Mekkî hem de Medenî ayetlerin karışık bir şekilde bulunduğu üzerinde durmuşlardır. Zira surenin üslubu ve içerdiği konular bu durumu desteklemektedir. Özellikle baş taraftaki ayetler Mekke döneminde inmiş olma ihtimali güçlü olduğundan, genellikle Mekkî olarak nitelendirilmiştir. Sure, iman, Allah’ın birliği inancı, uyarma, korkutma, öldükten sonra dirilme, ceza ve hesap, kıyamet ve ondaki sıkıntı sahnelerini açık bir şekilde içermesi yönüyle Mekkî; savaş izni, hac, kurban hükümleri ve Allah yolunda cihad emri gibi konuların varlığı yönüyle de Medenî surelerin özelliklerini taşımaktadır. Bu sebeple bazı âlimler sureyi, Mekke ve Medine’de inen sureler arasında ortak surelerden saymışlardır.¹⁴⁶⁷ Bu görüşlerden yola çıkarak Hac suresinin, konuları ve üslubu ile

¹⁴⁶³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 5/312.

¹⁴⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/547.

¹⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 22/566-567; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 3/359; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, 9/266.

¹⁴⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, 9/271.

¹⁴⁶⁷ Surenin nüzul zamanı hakkındaki rivayet ve görüşler için bkz. İbn Atiyye, *el-Muherreru’l-Vecîz, fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 4/105; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/306; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, 1/49, 52, 57, 67; İbn Âşûr, *Tefsîru’l-Tahrîr ve’l-Tenvîr*, 17/179-183; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*,

Mekkî surelere benzeyen ve içinde Mekke’de nazil olan ayetlerin olduğu Medenî bir sure olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim esas aldığımız kronolojik tertipte, Nûr suresinden sonra ve Münâfikûn suresinden önce olmak üzere 103. sırada bulunmaktadır.

Hac suresi, Hz. İbrahim’in inşa ettiği Kâbe’ye insanları daveti, hac ile ilgili şair (dini ibadet ve nişanlar) ve hurumâtın (haramlar) ta’zimi, inananları Mescid-i Haram’dan engelleyenleri azarlama gibi konuları içerdiği için “Hac” ismini almıştır.¹⁴⁶⁸ Surede etkileyici sahneler, korkutucu ve uyarıcı bir üslup hâkimdir ve takvayı harekete geçirme ile Allah’ın azabından sakınma ile ilgili mevzular işlenmiştir.¹⁴⁶⁹

Hac suresinin üç ayrı yerinde Hz. İbrahim’den söz edilmektedir. Bunların ilki, Mescid-i Haram’ın Allah’ın emri ile Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği ve onun tüm insanları Kâbe’ye hacetmeye çağırdığı şu ayetlerdir:

“Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik. (26) İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. (27) Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin. (28) Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.” (29)

Hz. İbrahim’le ilgili bu ayetler kâfirlere, Allah’ın yolundan ve Mescid-i Haram’dan alıkoyanlardan bahseden önceki ayetle birlikte¹⁴⁷⁰ değerlendirilmelidir. Çünkü bu ayette kâfirlere yapılan eleştirinin gerekçesi hakkında 26. ayetten itibaren açıklamalar yapılmıştır. 25. ayette Mescid-i Haram’ın kimsenin tekelinde olmadığı, Allah’ın bu evi tüm insanlığa kıldığı ve bu sebeple Mekke’de ikamet edenlerle oraya misafir veya geçici olarak gelenler arasında fark olmadığı izah edilmiştir. İşte tam da bu bağlamda Allah (cc), Mescid-i Haram’ın inşasıyla ilgili kıssanın bir bölümünden ve Hz. İbrahim’e bu evi tevhit üzere ikame etmesi, orayı şirkin pisliğinden temiz tutması ve insanlara hacca ilan etmesi ile ilgili verilen görevlerden bahsetmiştir.

İçinde Hz. İbrahim’le ilgili anlatımın bulunduğu 25-29. ayetlerin Mekke döneminde mi ya da Medine döneminde mi nazil olduğu hususunda farklı görüşler

6/7-8; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/538, 546; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 3/339; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/279; Emin Işık, “Hac Suresi”, *DİA* (İstanbul, 1996), 14/420; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/707; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân’il-Hekîm*, 2/365, 373.

¹⁴⁶⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/179. İbn Âşûr her ne kadar içerisinde hac ile ilgili konuları içerse de bu sure nazil olduğunda hacın henüz Müslümanlara farz kılınmadığını belirtir. (İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/179.)

¹⁴⁶⁹ Mesela bkz. Hac 22/1, 19-22, 32, 34-35, 37, 45. Hac suresinin muhtevası ve içerdiği konular hakkında genel bilgi için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 3/339-341; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/183-185; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 6/7; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/279-280; Işık, “Hac Suresi”, 14/420-421; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/707-708; Şenat vd., *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*, 497-501.

¹⁴⁷⁰ Hac 22/25.

mevcuttur. Derveze bu ayetlerin hem Mekke inişli hem de Medine inişli olma ihtimalinin olduğunu ifade eder. Ona göre kâfirlerin Müslümanları Kâbe'nin yanında namaz kılmalarına ve tavaf yapmalarına engel olduklarıyla ilgili ayet ve rivayetler bulunması ilk ihtimali desteklemektedir. Mesela Alak suresinin 9 ve 10. ayetlerinde, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden birinin Hz. Muhammed'in Kâbe'nin yanında namaz kılmasına engel olduğuna işaret edilmiştir. Ancak ikinci ihtimalin doğru olması durumunda ise ayetlerden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Müslümanlar, hicret ettikleri Medine'den hac ve umre ziyaretinde bulunmak maksadıyla Mekke'ye geliyor, ancak Kureyş kâfirleri yollarını kesip Kâbe'yi ziyaret etmelerine engel oluyor, onlara saldırıyor ve zulüm ediyorlardı. Ayet işte bu durumu izah etmektedir.¹⁴⁷¹ Mevdûdî ise 25-78. ayetlerin büyük bir ihtimalle Hicret'in birinci yılında Zil-Hicce ayında nazil olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁷² Ömer Rıza Doğrul, 26-41. ayetlerin hacdan bahsetmesi ve yine 39-41. ayetlerin savaştan bahsetmesi sebebiyle surenin Medine devrine ait olduğunu söylemenin doğru olmadığını belirtir.¹⁴⁷³ Doğrul, konumuz olan 26. ayeti tefsir ederken şunları söyler: “Burada hitap Hz. Peygamber'e yöneliktir. Bu da Mekke'nin Müslümanlara geçeceğine dair büyük bir tebşiri içermektedir. Hz. Muhammed bu sırada Mekke'de bulunuyor ve düşmanların en şiddetli tazyikleriyle karşılaşılıyordu. Düşmanlar Mekke'ye hâkimdiler. Rasulü Ekrem ile arkadaşları Mescid-i Haram'a gidemiyorlardı. 25. ayet bunu açıkça göstermektedir. Tam bu sırada, Mekke ehlinin İslam'a geçmesine hiç ihtimal verilmediği, bilakis bütün Müslümanların imha edilmek tehlikesiyle karşılaştıkları anda İslamiyet'in bütün dünyaya intişar edeceği ve Mekkenin her yerden gelen hacılara merkez olacağı tebşir olunuyor. Bu ilahi müjde Risaleti Muhammediyye'nin sıdkına delildir. Çünkü hiçbir insan bu kadar makûs şerait içinde bu kadar büyük bir müjdeyi veremez.”¹⁴⁷⁴

Biz Mescid-i Haram'ın inşasıyla ilgili kıssanın bir bölümünden ve Hz. İbrahim'e bu evi yani Kâbe'yi tevhit üzere ikame etmesi, orayı şirkin pisliğinden temiz tutması ve insanlara haccı ilan etmesinin konu edildiği bu ayetlerin tıpkı Bakara suresinde benzer konuları ele alan ayetler¹⁴⁷⁵ gibi Medine döneminde nazil olduğunu düşünüyoruz. “*İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafîr bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.)*” ayetinden müşriklerin Müslümanları Mescid-i Haram'a girmelerine engel oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁷⁶ Aynı zamanda, engellemeye ön ayak olanların ileri gelen kâfirler olduğu da ima edilmektedir. Çünkü bunlar, kâfir olmalarının yanı sıra, insanları Allah'ın

¹⁴⁷¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/34-35. Müşriklerin Müslümanları Kâbe'nin yanında namaz kılmalarına ve tavaf yapmalarına engel olmaları hakkında bilgi için bkz. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 91-95.

¹⁴⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/339.

¹⁴⁷³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/538.

¹⁴⁷⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/543.

¹⁴⁷⁵ Bkz. Bakara 125-127.

¹⁴⁷⁶ Ayetin nüzul sebebi ile ilgili rivayet için bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/24.

yolundan alıkoyuyorlar; Onun hak içerikli vahyine olumlu tepki göstermelerine engel oluyorlardı. Ayrıca Mescid-i Haram'a girmelerini de engelliyorlardı. Oysa burasını yüce Allah, yerlisiyle, yabancıyla tüm insanlar için bir güvenlik bölgesi, bir dokunulmaz mekân kılmıştır. İşte bu ayetten sonra 26. ayetle birlikte müşriklere yaptıkları şeyin yanlış olduğunu gerekçelendiren Hz. İbrahim ve hac ibadeti çerçevesinde açıklamalar yapılmıştır. 26. ayette Yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'den bu yana Mescid-i Haram'ı bütün insanlar için bir ibadet merkezi kıldığı ifade edilmiş, dolayısıyla burada insanlara haksızlık etmenin, saldırmanın çok ağır bir suç olduğu söylenmek istenmiştir. Bu ayette söylenmek istenen diğer bir husus ise, temelleri Hz. İbrahim tarafından yükseltilen Kâbe'nin, yine Hz. İbrahim tarafından her türlü şirk kalıntısından arındırılması ve bütün insanların gelip orada Allah'a yönelik kulluk görevlerini yapmaya hazır hale getirilmesi, tüm inananların Allah'ın Evi'ne gelip ibadet etme hakkına sahip olduklarıdır. Bu pasajda geçen ayetler açık bir dille Kâbe'nin Allah'a yönelik ibadete hazırlanışı ve temizlenişinin, yerlisi ve yabancıyla tüm insanlık için dokunulmaz bir mabed kılınışının ve yine hacca özgü ibadetlerin sistemleştirilişinin Allah'ın emretmesi sonucu Hz. İbrahim tarafından gerçekleştirildiğini ve onunla bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı açıklık insanları Mescid-i Haram'dan alıkoymaları, orada insanlara zulmetmeleri, böylece Mescid-i Haram'ın dokunulmazlığını ve kutsallığını çiğnemeleri nedeniyle Kureyş müşriklerine yönelik eleştiri ve uyarılar içeren ayetlerde de söz konusudur.¹⁴⁷⁷ Bu da gösteriyor ki, müşrikler özellikle bu ayetlerde anlatılan hususları biliyorlardı. Hatta Kâbe'nin bina edilmesi ile ilgili bilgilere de sahip idiler.¹⁴⁷⁸ Ayrıca 26. ayette Kâbe yerine “ev” anlamına gelen, “الْبَيْتِ” kelimesinin kullanılmış olması, bu kelime söylendiği zaman, nüzul döneminde yaşayan insanların algısında Kâbe'nin olduğunu ve Kâbe'nin o dönem de herkes tarafından bilindiğini göstermektedir.¹⁴⁷⁹

25. ayetin Mekke'de indiğini kabul edenler, müşriklerin o dönemde Müslümanların Kâbe'de ibadet etmelerini engellemelerini, Medine döneminde indiği kanaatini taşıyanlar ise Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı yılda Rasulullah ve ashabının Kâbe'yi ziyaret etmesine karşı çıkmalarını esas alan açıklamalar yaparlar.¹⁴⁸⁰ Dolayısıyla ister Mekkî ister Medenî kabul edilsin Hz. İbrahim'le ilgili ayet grubunun her iki durumda da hedefleri ve nazil olduğu ortama söylediklerinin pek farklılık arz etmediğini görmekteyiz. Çünkü Müslümanlar her ne kadar Medine'de yeni muhataplarla karşılaşmış olsa da Mekkeli müşriklerle olan mücadeleleri devam ediyordu. Diğer taraftan Allah'ın evi olan Kâbe Mekke'deydi ve Kur'an orayı

¹⁴⁷⁷ Kur'an'da Kureyş müşriklerinin insanları Mescid-i Haram'dan alıkoymaları ile ilgili ve tamamı Medeni surelerde geçen ayetler mevcuttur. İlgili ayetler için bkz. Enfâl 8/34; Fetih 48/25; Bakara 2/217; Mâide 5/2.

¹⁴⁷⁸ Bu konudaki açıklamalar için bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VI, 34-36. Kureyş müşriklerinin insanları Mescid-i Haram'dan alıkoymaları ile ilgili bazı ayetler için bkz. Bakara 2/217; Enfâl 8/34; Maide 5/2.

¹⁴⁷⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/241.

¹⁴⁸⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/727.

yeryüzündeki ilk mescit olarak tanıtmış ve kible olarak tayin etmişti. Dolayısıyla Kâbe ve ona bağlı olarak yapılan ibadetlerin Müslümanlar için önemi ve Mekkeli müşriklerin insanları Allah'ın yolundan ve Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten alıkoymaları açısından bu ayetlerin nerede nazil olduğunun pek önemi yoktur. Bu durum Hz. İbrahim'le ilgili ayetlerin sure içinde önceki ayet grupları arasındaki konu ve amaç birliği yönünden de geçerliliğini korur. Önceki ayetlerde temel unsur, kâfirlere karşı atağa kalkmak ve onları sert bir dille uyarmaktır. Bu durumda Hz. İbrahim ile ilgili kısım, bir ara söz niteliğinde kâfirlerin insanları Allah'ın yolundan ve Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten alıkoyma biçiminde ön plana çıkan tavırlarına göndermede bulunmaktadır.¹⁴⁸¹

Bu ayetlerin Müslümanların hac veya umre için Mekke'ye gitmek istedikleri ancak müşriklerin Müslümanları Mekke'ye girmelerini engelleme girişiminde bulundukları bir atmosferde nazil olduğu kuvvetle muhtemeldir.¹⁴⁸² Nitekim 25. ayette kastedilen kâfirler, Allah'ı inkâr edenler, insanları Allah'ın yolundan ve Beytullah'ı ziyaret etmekten alıkoyanlar ve Beytullah'ta haktan ayrılarak insanlara zulmetmeye kalkışanlardır. Mescid-i Haram'dan alıkoymaktan kasıt, Müslümanların oraya girmelerini ve Kâbe'nin etrafında tavaf etmelerini engelleme anlamı taşımaktadır.¹⁴⁸³ Zaten bilindiği üzere müşrikler hicretten sonra Müslümanları Kâbe'yi ziyaret etmekten alıkoymuşlar ve onları engellemişlerdi. Mesela Ebu Cehil, Sa'd bin Muâz umreci olarak Mekke'ye geldiği zaman onu engellemiştir. Aynı şekilde Hudeybiye günü müşriklerin umre niyetiyle Mekke'ye gelen sahabileri engellemeleri de buna örnek olarak gösterilebilir. Hatta ayetin bu sebeple nazil olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁸⁴

25. ayette geçen, “*insanları eşit kıldığımız*” şeklindeki ifade, müşriklerin insanları Mescid-i Haram'dan alıkoymalarına bir gönderme anlamı taşır. Çünkü onlar Mescid-i Haram konusunda Allah'ın iradesine aykırı hareket etmişlerdir. Oysa Allah orayı tavaf etmek, itikâfa girmek ve buna benzer ibadetler yapmak isteyen tüm insanlara eşit bir şekilde kılmıştır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre, insanların Mekke'de eşit olmalarından maksat, ibadette eşitliktir. Bu konuda Mekkeli olanla olmayan arasında fark yoktur. Mekke'de bulunan kimsenin, orayı ziyarete gelip ibadet etmek isteyen kimseyi engellemeye hakkı yoktur. Çünkü Mescid-i Haram, insanlar için dini emirlerin ifa edildiği bir yer ve ibadet mekânı olarak kılınmıştır ve bu konuda yerlisi ve yabancıları denktir.¹⁴⁸⁵ Ayrıca, “*Bana hiçbir şeyi ortak koşma*” buyruğunda, Kâbe ve çevresini putlarla dolduran Mekkeli müşrikler kınanmaktadır. Nitekim Mekkeliler Hz. İbrahim'in

¹⁴⁸¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/35.

¹⁴⁸² Bu görüşümüzü destekler mahiyette Mevdûdî'nin yaptığı açıklamalar için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/339-341.

¹⁴⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/501; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/236.

¹⁴⁸⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/236.

¹⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/501-504; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/24-25; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/237. Mekkeli müşriklerin kendilerini Mescid-i Haram ve orada yapılan ibadetler hususunda üstün gördükleri ile ilgili bir rivayet için bkz. Abdülkerim Özeydin, “Hac”, *DİA*, 1996, 14/386.)

dini üzere olduklarını iddia ediyorlardı. Oysa Hz. İbrahim asla Allah’a şirk koşmamış ve Kâbe’nin çevresini maddi ve manevi kirlerden arındırmıştır. Hz. İbrahim, Kâbe’nin inşasına Allah rızası dışında bir amaç karıştırmadığı halde¹⁴⁸⁶ Mekkeliler uzun yıllar boyunca onu ticari bir gelir haline dönüştürüp, oraya gelen insanların din duygularını istismar etmişlerdir.

Bu ayetler ve devamında ki 37. ayete kadar olan kısım, Hz. İbrahim’in hac ve kurban ibadetiyle irtibatlandırıldığını ve bu iki ibadetin onunla özdeşleşmiş ibadetler olduğunu göstermektedir. “*İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler*” ayeti, bu yüce ibadeti ilk başlatanın Hz. İbrahim olduğunu gösterir. Hz. İbrahim Kâbe’nin inşasını bitirip insanları, Allah’ın Beyt-i Haram’ını ziyarette çağırmış ve bu mübarek ses, dünyanın her tarafına ulaşmıştır.¹⁴⁸⁷ 28. ayette Beytullah’ı ziyarette gelen insanların görecekleri menfaatler; dünyada ticaret, âhirette ise elde edilecek mükâfatlar, Allah’ın razı olduğu dünyevi ve uhrevi işler, Allah’ın af ve mağfireti şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁴⁸⁸

Hac ibadeti, dünyanın dört bir tarafından gelen Müslümanları bir araya getirir. Bu ibadetle Müslümanlar tanışırlar, aralarında ülfet oluşur, istişare ederler ve yardımlaşırlar. Böylece tek bir beden ve birbirine kenetlenmiş tek bir kuvvet haline gelirler. Bu açıdan yaklaşıldığında hac ibadeti Hz. İbrahim’i sembolize eder. Hz. İbrahim daha önce de beyan ettiğimiz gibi sadece İslam’ın değil, Ehl-i Kitap ve müşriklerin de sahiplendiği bir peygamberdir. O, Müslümanların ilkidir, yani sembol şahsiyetidir. Müslüman adını taşıyanlar nasıl ki Kâbe’nin etrafında toplanıyorlarsa aynı şekilde Hz. İbrahim’in de etrafında toplanmalıdırlar. Ayetler dolaylı olarak hak dine sahip olduklarını iddia eden Ehl-i Kitap ve müşriklere de bu daveti yöneltmekte ve Müslüman olarak Hz. İbrahim’in dinine girmelerini istemektedir. Allah Hz. İbrahim’i örnek göstermek suretiyle âdeta onlara şöyle demektedir: “Hz. İbrahim, Kâbe’yi inşa etmiştir. Kâbe tevhit dininin merkezidir. Onun etrafında birleşin. Kaynaşın, tanışın, hak dine tabi olun.”

Müşriklerin insanları Allah yolundan ve Mescid-i Haram’a girmekten engelledikleri zikredildikten sonra Mescid-i Haram’a, imarına ve Hac ibadetinin Hz. İbrahim’den bu yana yapılageldiğine işaret eden ayetler, tıpkı İbrahim suresinde de geçtiği gibi,¹⁴⁸⁹ şehirlerin anası olan Mekke’nin tüm inananların merkezi olduğunu, Allah’a şirk koşmayan tüm insanların oraya gelerek İslam’ın emrettiği en yüce ibadetlerden biri olan Hac farızasını yerine getirme ve Allah adına kurban keserek ona olan sadakatlerini gösterme hakkına sahip olduğunu izah etmektedir. Ayrıca bu ayetler, kendilerini Mekke’nin ve dolayısıyla Kâbe’nin sahibi gören müşrik Arapları uyarmakta

¹⁴⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 23/27.

¹⁴⁸⁷ Bugün hacı ve umrecilerin getirdiği telbiye, Hz. İbrahim’in Aziz ve Celil olan Rabbinin emri ile yaptığı çağırının bir cevabıdır. (Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/96; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 2/280.) Hz. İbrahim’in bu çağırısı ile ilgili rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 16/515-517.

¹⁴⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 16/519-522.

¹⁴⁸⁹ İbrâhim 14/35-41.

ve bu düşüncelerinin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Yine bu ayetler, Mescid-i Haram'ın insanlık için önemli bir merkez olduğunu, Mescid-i Haram'ın bulunduğu yerde ikamet edenlerin orayı kendilerine özgü kılma haklarının bulunmadığını, dolayısıyla Mescid-i Haram'ın Hz. İbrâhim zamanından beri mahallî değil evrensel bir merkez olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁹⁰ Ayetler, tevhit inancının ilk yerleştiği yer olan Kâbe ve onun çevresinde yaşayan insanların, bu inançtan vazgeçerek Allah'a ortak koşmalarının ve putlara tapmalarının ahmakça bir davranış olduğunu ortaya koymakta ve bununla Mescid-i Haram'ın inşa edilmesindeki gayeye aykırı davrandıkları ifade edilmektedir. Zira Allah, daha Hz. İbrahim Kâbe'yi yaparken kendisine ortak koşmamasını ve orayı put ve tağutlardan arındırmasını emretmiştir.¹⁴⁹¹ Ayetlerde Müslümanları Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyan müşriklere bir cevap verilmiş, Mescid-i Haram'da Müslümanların da hakkı beyan edilerek orada Allah'a karşı isyan yasaklanmıştır. Ayrıca Mescid-i Haram'ın zulüm, düşmanlık ve şirkin merkezi olmayacağı vurgulanmış,¹⁴⁹² Hac çağrısının sadece biçimsel bir anlayışla değerlendirilmemesi için 28. ayette geçen haccın yararlarına dikkatli bir gözle bakılması istenmiştir.¹⁴⁹³ Burada da Mekke'li müşriklere bu konuda yıllardır aslanan bu manevi yararlarından uzaklaştıkları uyarısı yapılmış, Müslümanlara da haccın asıl gayelerine uygun hareket etmeleri tavsiye edilmiştir. Yine bu ayetler ve akabinde gelen kurbanla ilgili ayetler, hac ve kurban geleneğinin İslam inanç sisteminde de korunduğunu ifade etmiş ve bu konuda Hz. İbrahim'i referans göstermiştir.

7.6. Hz. Muhammed'e Moral Destek Sağlama

Hac suresinde Hz. İbrahim'le ilgili diğer anlatım, daha önceki dönemlerde yaşayan kavimlerin peygamberlerini yalanlamalarından ve zalim kavimlerin helak tablolarından örnekler sunulduğu bölüm içinde gelmiştir. İlgili ayetler şöyledir:

“Ey Muhammed! Eğer seni yalanlarsa bil ki, onlardan önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri de (peygamberlerini) yalanlamışlardı. (42) İbrahim'in kavmi ile Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (yalanlamışlardı). Mûsâ da yalanlandı ve nihayet o inkârcılara mühlet verdim, sonra da onları yakalayiverdim. Beni inkâr etmek nasılmış, (gördüler). (43-44) Halkı zulmetmekteyken helak ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır! (45) (Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Çünkü gerçekte gözler değil, göğüsler içindeki kalpler kör olur.” (46)

¹⁴⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/726.

¹⁴⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/511.

¹⁴⁹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/236.

¹⁴⁹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/728.

Hac suresinin 43. ayetinde Hz. İbrahim'in kavmi, Hz. Peygamber'i teselli eden ve ona moral veren, ayrıca Allah'ın davetteki sünnetini ortaya koyan 42-46. ayetler bağlamında diğer bazı peygamber kavimleriyle birlikte zikredilir. Daha önceki ayetlerde, kâfirlerin müminleri haksız yere memleketlerinden sürüp çıkardıklarından, bu yüzden Allah'ın Müslümanlara o kâfirlerle savaşmaları için müsaade ettiğinde, peygamberine ve müminlere yardımı garanti ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu ayetlerde bütün işlerin varıp dayanacağı yerin Allah olduğu belirtilmiş ve şirk koşturmak, ahireti inkâr etmek, insanların İslam'a girmesini engellemek, onları Mescid-i Haram'dan alıkoymak ve oradan çıkarmak suretiyle dalalete sürüklenen müşrikler kınanmıştır. Bu ayetlerde Allah, kavmi tarafından yalanlama ve benzeri kötülüklerle hem kendisine hem de müminlere yapılan eziyetlere sabretmesi hususunda, peygamberini teselli etmiş ve *“eğer seni yalanlarsa bil ki, onlardan önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri de (peygamberlerini) yalanlamışlardı”* buyurmuş ve önceki peygamberlerden yedisini saymıştır.¹⁴⁹⁴

Bu ayetlerde hitap önce Hz. Muhammed'e sonra da müşriklere yöneliktir. Hz. Muhammed'e, kâfirlerin kendisini yalanlamasının şaşılacak bir şey olmadığı; çünkü daha önce gelmiş geçmiş Nûh, Âd, Semûd, İbrahim, Lût ve Medyen kavmi gibi kâfir toplulukların da peygamberlerini yalanladıkları, Musa'nın da yalanlandığı, neticede Yüce Allah'ın peygamberlerini yalanlayan kâfirlere az bir süre tanıdığı ve sonra onları suçüstü yakaladığı haber verilmiştir. Yani peygamberleri yalanlamanın, sadece Hz. Muhammed zamanında yaşayan kâfirlere mahsus olmadığı, daha önceki peygamberlerin de, kavimleri tarafından yalanlandıkları beyan edilmiştir. 45. ayette hitap kâfirlere geçmekte ve onları azarlamaya yönelik ifadeler içeren bir hatırlatmada bulunmaktadır. Bu ayetlerde nice yerlerin sakinlerinin cezalandırıldığı ve bunların yerlerinin âleme ibret kılındığı, çok beğendikleri köşk ve saraylarının yıkılıp virane edildiği beyan edilmiş ve Allah'ın ayetlerini ve kudretini inkâr eden bu kâfirlere yeryüzünde dolaşıp daha önceki kâfirlerin nasıl helak okluklarını görmeleri ve ibret almaları istenmiştir.¹⁴⁹⁵ Müşriklerin duyarsızlıklarını ve anlayışsızlıklarını gün yüzüne çıkaran ve onları eleştiren bu ifadede, Kur'an'ın muhatabı olan toplumların, Âd ve Semûd gibi geçmiş kavimlerin çöldeki harap yurtlarını bildikleri, onların üzerine inen ve yıkıma uğratan ilahi azabın izlerini gözlemledikleri anlaşılmaktadır. Üstelik onlar bu yıkımın, ilahi bir azabın sonucu gerçekleşmiş olduğunu da biliyorlardı.¹⁴⁹⁶

İçerisinde Hz. İbrahim'in kavminden bahsedilen 43. ayet ve içinde bulunduğu pasaj, Hz. Peygamber'e, kavmi tarafından yalanlandığı ve morali bozulduğu için teselli vermeyi hedefleyen Mekkî ayetlere benzemektedir.¹⁴⁹⁷ Bu yönüyle bu ayetin Mekkî

¹⁴⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/43.

¹⁴⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/588-591, 595.

¹⁴⁹⁶ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 60.

¹⁴⁹⁷ Mesela bkz. En'âm 6/21, 148; Hicr 16/80; Şuarâ 26/176; Ankebût 29/18; Fâtır 35/25; Sâd 38/14; Zümer 39/25; Kâf 50/14.

olduğu düşünülebilir. Daha önce de izah ettiğimiz gibi bazı müfessirler Hac suresinin önemli bir kısmının Mekkî olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁹⁸ Bu ayetlerin surenin genel akışından kopuk bağımsız bir konuyu ele almadığı açıktır. Burada asıl mesaj verilmek istenenler kâfirlerdir; eleştiri okları onlara yöneliktir ve bildikleri gerçekler hatırlatılmış, ayrıca kâfirlerin bu olumsuz tavırlarına, hak içerikli mesajı yalanlamalarına karşılık Hz. Muhammed’e moral destek sağlanmıştır. Bu ayetlere ve sonrasına damgasını vuran Mekke döneminin kendine özgü atmosferi son derece belirgindir.¹⁴⁹⁹ Peygamberlerini reddeden bazı kavimlerin misalleri, Mekkeli müşriklere, kendilerine azaptan önce bir süre mühlet verildiğini vurgulamak için anlatılmış ve “Ey Mekkeliler! Cezalandırılmanızdaki gecikme sizi yanıltmasın. Size verilen süre sona erdiğinde, eğer verilen süre içinde gidişatınızı düzeltmemişseniz, önceki topluluklar gibi siz de cezalandırılacaksınız.” denmiştir.¹⁵⁰⁰

Biz bu ayetin Mekkîliği ya da Medenîliğinden ziyade siyere söylediklerini incelemektediriz ve bu sebeple hangi dönemde nazil olursa olsun siyerde bir karşılık bulunduğunu düşünüyoruz. Çünkü Hz. Muhammed sadece Mekke döneminde müşrikler tarafından yalanlanmamıştır. Medine döneminde belki daha fazlasıyla müşriklerle mücadele etmiş, bununla birlikte münafıklar ve Ehl-i Kitap tarafından yalanlanmış ve onlardan ihanetler görmüştür. Tüm bu ayetlerde Hz. Muhammed’i teselli etmek ve Allah’ın kökünü kazıdığı ümmetleri örnek göstermek suretiyle Hz. Muhammed’i yalanlayarak hata ve sapkınlığa sürüklenen müşrikleri uyarmak, böyle devam ettikleri takdirde onların düştüğü hazin sona varmakla tehdit etmek hedeflenmiştir.¹⁵⁰¹ Allah’ın helak ettiği kavimlerin sıralandığı başka ayetlerde Hz. İbrahim kavminden hiç bahsedilmemişken 43. ayette Hz. İbrahim kavminin diğer kavimler arasında sayılmış olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi Kureyş müşriklerinin Hz. İbrahim kavmine olan benzerlikleridir. Hz. İbrahim’in kavmi kendi peygamberlerine eziyet etmişler, onu yalanlamışlar ve onu vatanından çıkmaya zorlamışlar, en sonunda o, “*Ben Rabbime (O’nun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir*”¹⁵⁰² diyerek oradan ayrılmıştır. Kureyş’in benzer şekilde Hz. Peygamber’i ve müminleri kendi vatanlarından çıkmaya zorladıklarını ise, “*Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir*”¹⁵⁰³ ayeti ifade etmektedir.¹⁵⁰⁴

¹⁴⁹⁸ Mesela Mukatil b. Süleyman 10 ayet hariç Hac suresinin Mekkî olduğunu belirtmiştir. (Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/84.)

¹⁴⁹⁹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 6/61.

¹⁵⁰⁰ Mevdûdî, *Tefsîmu’l-Kur’ân*, 3/375.

¹⁵⁰¹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/282-283.

¹⁵⁰² Sâffât 37/99.

¹⁵⁰³ Hac 22/40.

¹⁵⁰⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, 17/283-284.

7.7. Hz. İbrahim'in Gerçek Varisleri

Hac suresi, müminleri rablerine kul olmaya, Onun yolunda hakkıyla cihat etmeye ve sadece Allah'a dayanmaya davet eden ve Hz. İbrahim'in dinine uymayı emreden şu ayetle son bulmuştur:

“Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!” (78)

Hac suresinin içinde tam dört defa, “ey insanlar” hitabı ile müşriklere seslenilmiştir.¹⁵⁰⁵ Birbiriyle bağlantılı olan surenin son iki ayetinde ise “ey müminler” denilerek hitap inananlara yöneltilmiş ve Allah onları diğer insanlardan üstün tutmuştur.¹⁵⁰⁶ İçinde Hz. İbrahim'in geçtiği ayette öncelikle müminlere Allah yolunda ve Onun dini uğrunda gerçek anlamda cihat etmeleri emredilmiştir.¹⁵⁰⁷ Daha sonra kendilerine tahsis edilen üstünlüğe dikkat çekilmiş ve Allah'ın kendilerini seçtiği, dosdoğru yoluna ve dinine ilettiği, ayrıca dinde kendilerine bir zorluk ve sıkıntı yüklenmediği belirtilmiştir. Nitekim bu durum ataları İbrahim döneminden bu yana süren bir yol ve çizgidir. Allah onları önceden ve bir de Kur'an'da “Müslümanlar” olarak isimlendirmiştir. Allah'ın bu gözetiminin, özeninin ve ilgisinin amacı Müslümanların bütün insanlara örnek ve şahit olması, peygamberin de onlara örnek ve şahit olmasıdır. Kuşku yok ki Müslümanların yüklendiği bu misyon son derece önemlidir. Buna karşılık şükretmek, namaz kılmak, zekat vermek, dinin emirlerine uymak, şeriatın ipine sarılmak gibi bedeni ve mali yükümlülükleri yerine getirmek her Müslümana yüklenen bir zorunluluktur.¹⁵⁰⁸

Hac suresinin son iki ayetinin Mekke döneminde nazil olduğunu düşünen Câbirî, nüzul ortamı perspektifinde ayeti şöyle değerlendirmektedir:

“İbrahim suresinde hitap Mekke'ye hac mevsimi için gelen Arap kabilelerine yönelikti ve kendilerine Mekke'yi mesken seçen, Allah'tan burayı güvenli bir belde kılmasını niyaz eden, burada Kâbe'yi inşa eden İbrahim Peygamber'in evlatları olduklarını hatırlatıyordu. Bu hatırlatmanın amacı Kâbe'nin ve Mekke'nin aslında bütün Arapların ortak mirası olduğunu ve dolayısıyla Kureyşlilerin ya da başkalarının orayı tekellerinde tutmak gibi bir hakka sahip olmadıklarını ifade etmektir. İbrahim

¹⁵⁰⁵ Hac 22/1, 5, 49, 73.

¹⁵⁰⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/345.

¹⁵⁰⁷ İbn Âşûr, bu ayetin Kur'an'da cihadı ilk defa emreden ayet olduğunu, çünkü surenin bir kısmının mekkî bir kısmının da Medenî olduğunu belirtir ve bu ayetin Bedir Savaşı'ndan önce nazil olduğunu söyler. (İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/348.)

¹⁵⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/78.

peygambere Arapların atası olması vasfıyla işaret edilen bu surede ise, içlerinde Mekkeliler ve Arap kabilelerinden kimselerin bulunduğu toplumlara ve Medine'ye hicret hazırlığında olan müminlere hitap edilmektedir. Onlardan kimliklerini iyi hatırlamaları istenmekte, bu kimliğin sadece İbrahim soyundan gelmekle sınırlı olmadığı, aksine bu kimliği belirleyen en önemli şeyin Allah tarafından 'Müslümanlar' olarak isimlendirilmek olduğunun farkında olmaları istenmektedir. Aslında bu vurgu Arapların tamamının Müslüman olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü onlar hem Hz. İbrahim'in soyundan gelmekte ve hem de onun izinden gittiklerini söylemektedirler. O halde onun dini olan tevhit dininin gereklerini yerine getirmelidirler ki bu din fitrat dini olan dosdoğru dindir."¹⁵⁰⁹

Açıklamaya çalıştığımız 78. ayette, "*Babanız İbrahim'in dinine uyun*" ifadesi geçmektedir.¹⁵¹⁰ Bu ifade, müminlere yönelik rabbani bir çağrıdır. Kur'an'da hem Mekki hem de Medenî surelerde Hz. İbrahim'in dinine ittiba ile ilgili ayetler bulunmaktadır.¹⁵¹¹ Bu ayette de İbrahim peygambere Arapların atası olma vasfı ile vurgu yapılmış, onun Müslümanlar nezdindeki saygınlığı, tabir yerindeyse babanın çocuğu yanındaki saygınlığı gibi addedilmiştir.¹⁵¹² Bundan önceki surelerde Hz. İbrahim'den putperestliğe karşı verdiği mücadele kapsamında ve İsrailoğulları tarihi ile ilgili anlatımlarda onlarca defa söz edilmiş olmasına rağmen onun "ata" olduğuna ilk defa bu surede değinilmiştir. Araplar, Hz. İbrahim'in soyundan oldukları için, onu sevmektedirler. Binâenaleyh, bu hususa dikkat çekmek, onların bu dini kabul etmeye hazır hale gelmelerine bir vesile ve vasıta olacaktır. Ayrıca bu ifade ile onlara, putları bırakarak Hz. İbrahim gibi kulluk etmeleri ve iyi işler yapmaları gerektiği; bunu yapmanın da ancak Hz. İbrahim'in gerçek dinine dönmekle mümkün olduğu mesajı verilmektedir.¹⁵¹³

Hz. İbrahim'in bu ayette "babanız, atanız" şeklinde nitelenmesi, sadece ayetin hitap ettiği ilk müslüman toplumun çoğunluğunun onun soyundan gelmesine bağlanmamalıdır. Hz. Peygamber'in öncelikle kendi yakın çevresini İslam'a davet etmesi tabii olmakla birlikte Kur'an'daki hitaplar evrensel bir temel üzere kuruludur.¹⁵¹⁴ Mesela bu ayet üzerinden değerlendirme yapacak olursak, Hz. İbrahim'in, ataları olduğuna inananlar sadece Araplar değildir. Diğer ilahi menşeli din mensupları da Hz. İbrahim'in kendi ataları olduğunu kabul ederler ve bununla övünürler. Buna göre ayetteki "atanız" tabirinin muhatabı sadece Araplar değildir. Kaldı ki burada söz konusu ayetin bağlı olduğu 77. ayette "ey insanlar!" değil, "ey iman edenler!" hitabı

¹⁵⁰⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hekîm*, 2/378.

¹⁵¹⁰ Hac 22/78. Ayette geçen 'millet' kelimesi din ve şariat anlamına gelir. (İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/350.)

¹⁵¹¹ Bakara 2/130, 132, 135; Âl-i İmrân 3/95; En'âm 6/161; Nahl 16/123; Şûrâ 42/13.

¹⁵¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 23/75.

¹⁵¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 23/74-75.

¹⁵¹⁴ Mesela Kur'an-ı Kerim'deki 'ey insanlar!' hitaplarında kastedilen insanların daima Araplar olduğunu söylemek isabetli olmaz. (Bakara 2/21; Nisâ 4/1; Hucurât 49/13.)

bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesindeki öncülüğüne, dünya nüfusunun önemli bir kısmının asılları itibariyle İbrahim çizgisindeki dinlerin mensupları oluşuna ve bu sebeple onun sahip olduğu özel konuma ve kendisine duyulan sevgi ve saygıya işaret edildiğini söylemek daha doğru olacaktır.¹⁵¹⁵

İslam, Hz. Nûh'un, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve hatta diğer peygamberlerin dini diye adlandırılabilir; fakat Kur'an, onun tekrar tekrar Hz. İbrahim'in dini olduğunu vurgulamaktadır. Yani Kur'an, İslam'ı, "atanız İbrahim'in dini" şeklinde tanımlamıştır. Hz. İbrahim Bakara suresinde de geçtiği üzere, "*Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder*"¹⁵¹⁶ şeklinde dua etmiştir. Bu dua Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in aynı dini temsil ettiklerini gösterir. Dolayısıyla İslam aynı zamanda İbrahim'in dinidir ve onun getirdiklerini getirmiştir. İslam diğer dinlerden çok daha fazla Hz. İbrahim'in dininin ihtiva ettiği ibadetleri ihtiva etmektedir. İşte bu sebeple Kur'an, ilk muhataplarına onda sebat etmelerini istemektedir. Bunun da geçerli sebepleri vardır. Her şeyden önce Kur'an'ın ilk muhatapları, diğer peygamberlerden çok Hz. İbrahim'i tanıyan ve onu yüce bir kişi, bir önder olarak kabul eden Araplardı. Yahudilerin, Hristiyanların, Müslümanların ve gerek Arabistan gerekse çevre ülkelerde yaşayan müşriklerin ağız birliği ile büyük bir peygamber olarak kabul ettiği tek şahıs, Hz. İbrahim idi. Kur'an tüm bu toplulukları Hz. İbrahim'in dinine uymaya çağırırken, aslında onları kendi dinlerinin Hz. İbrahim'den sonra icat edildiği, içine şirk bulaştığı, bu nedenle onun öğrettiklerine uygun olmadığı için de güvenilir olmadığı konusunda uarmakta ve İslam'ın, İbrahim dininin devamı niteliğini taşıyan tek din olduğunu bildirmektedir.¹⁵¹⁷

Ayette geçen, "size 'müslümanlar' adını verdi" cümlesinin öznesi, bir yoruma göre Hz. İbrahim'dir. Onun, "*Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar*"¹⁵¹⁸ şeklindeki duası kabul edilip Hz. Muhammed'in kendi ümmeti gibi bir ümmete gönderileceği ve onlara da "Müslümanlar" adı verileceği bildirilmiştir.¹⁵¹⁹ Ayetteki bu ifadenin muhatapları Allah Rasulü'nün ashabıydı. Çünkü onlar bu hizmet için seçilme şerefine eren ilk insanlardı. Daha sonradan gelenlere ise, onlara tabi oldukları için dolaylı olarak hitap edilmiş olmaktadır.¹⁵²⁰

Özetle söylemek gerekirse ayette Müslümanlara Hz. İbrahim'in gerçek varisleri oldukları, sahip oldukları akidenin Hz. İbrahim'e dayanan köklü bir geçmişinin bulunduğu ve bu sebeple kendilerinin tüm insanlar katında Hakk'ın şahitleri olarak

¹⁵¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/758-759.

¹⁵¹⁶ Bakara 2/129.

¹⁵¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/383-394; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 17/350.

¹⁵¹⁸ Bakara 2/128.

¹⁵¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/75.

¹⁵²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/393. Benzer durum Kur'an'da başka şekillerde de ifade edilmiştir. (Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110.)

seçildikleri¹⁵²¹ müjdesi verilmiş, bu nimetlerin şükrünü eda etmek ve insanlara örnek olmak içinde namaz kılmaları, zekat vermeleri ve Allah'ın kelamını tebliğ etmek için cihat etmeleri kendilerinden istenmiştir.

7.8. Müşrik Olarak Ölenlere Bağışlanma Talebi

Kur'an'da, vefat edenler de dahil olmak üzere müminlerin birbirlerine dua edebileceği beyan edilmiş,¹⁵²² ancak kâfir olarak öldüğü bilinen birinin bağışlanması için dua edilmesi yasaklanmıştır. Çünkü Kur'an'da müşrikleri Allah'ın bağışlamayacağı, kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağı kesin bir şekilde haber verilmiştir.¹⁵²³ İşte Tevbe suresinde Hz. İbrahim'le ilgili anlatılan bir ayetin bu bağlamda geldiğini görmekteyiz:

*“İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”*¹⁵²⁴

Bu ayet, Hz. Muhammed'in Tebuk seferi dönüşünde nazil olan ve müminlere, hidayetleri için gerekli olan genel talimatların verildiği ayetler¹⁵²⁵ arasında yer alır. Bu bölümde kötü amellerinden dolayı münafıklar uyarılmakta, müminlere ve onların vasıflarına dair bilgiler verilmekte ve Müslümanlara, eğer küfürle yapılan mücadeleye katılmışlarsa, ancak o zaman Allah'ın va'dettiği mükâfatlara varis olacakları açık ve seçik olarak anlatılmaktadır. Çünkü gerçek Müslümanları münafıklardan ayıran ölçü budur. Müslümanlar tehlike, engel, zorluk ve iğva gibi şeylere aldırmaksızın cihatta yerlerini almak durumunda olan kimselerdir.¹⁵²⁶

Hz. İbrahim'den bahseden bu ayetin, öncesinde gelen ayetle birlikte açıklanması gerekir. Çünkü bu iki ayet arasında konu birliği mevcuttur. Anlaşılan o ki o sırada 113. ayetin nüzulüne zemin hazırlayan bazı hadiseler yaşanmış, Allah (cc) Hz. Peygamber ve sahabileri 113. ayette yaptıkları işten nehyedip bunu hükme bağlamış; 114. ayette de onların zihinlerindeki yanlış algı tashih edilmiştir.¹⁵²⁷ Daha açık söylemek gerekirse ilk ayette Hz. Peygamber'in ve Müslümanların, şirk üzere ölen ve ahirette de kesin olarak varacakları yer cehennem olan müşrikler için mağfiret dilemelerinin uygun olmadığı belirtilmektedir. İkinci ayette ise Hz. İbrahim'in babası için mağfiret dilemesinin bu konuda aklayıcı bir örnek olamayacağı vurgulanmıştır. Çünkü sahabiler Hz. İbrahim'in babasına öldükten sonra da istiğfar ettiğini zannediyor ve bunu kendi düşüncelerine gerekçe olarak gösteriyorlardı. 113. ayette geçen, “yakınları da olsalar” ifadesi, Hz.

¹⁵²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/341.

¹⁵²² Bkz. Haşr 59/10; Muhammed 47/19; İbrâhim 14/41. Bu konudaki bazı hadisler için bkz. Müslim, Zikir 86, 87, 88; Ebû Dâvûd, Vitir 29; İbni Mâce, Menâsik 5.

¹⁵²³ Bazı ayetler için bkz. Nisâ 4/14, 48, 116; Beyyine 98/6; Âl-i İmrân 3/131; Ra'd 13/35 vd.

¹⁵²⁴ Tevbe 9/114.

¹⁵²⁵ Tevbe 9/73-129.

¹⁵²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/192, 202.

¹⁵²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/214.

İbrahim'in müşrik olduğunu bildikten sonra babasına dahi istiğfarda bulunmadığının söylendiği 114. ayetle örneklendirilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed için yapılması nehyedilen bir şeyin, elbetteki kendisinden önceki peygamberler için de geçerli olduğu hatırlatılmıştır.¹⁵²⁸ Hz. İbrahim babasına olan istiğfarını, ona verdiği bir sözden ve Allah'a olan düşmanlığı açığa çıkmadan önce yapmış, kendisine durum açıklandığı zaman ise hemen bu davranışından vazgeçmiştir. Sure içinde yeni bir konudan bahsediyor gibi görünen bu iki ayetin Tebük savaşı hakkında nazil olan ayetlerden sonra gelmiş olması, ayette bahsedilen, akraba dahi olsa ölmüş müşriklere istiğfarda bulunma yasağının bu savaştan döndükten sonra geldiğini göstermektedir.¹⁵²⁹

Müfessirler 113. ayetin nüzul sebebi hakkında farklı görüşler bildirmişlerdir. Bazıları bu ayetin Hz. Muhammed ve ashabının müşrik olan ölülerine istiğfarda bulunmaları sebebiyle indiğini söylerler. Çünkü onlar, "*Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim*"¹⁵³⁰ ayetine dayanarak Hz. İbrahim'in babası için öldükten sonra da istiğfarda bulunduğunu zannediyorlardı. Bir kısmına göre ise ayet, Rasulullah'ın amcası Ebû Tâlib hakkında nazil olmuştur. Daha önce de izah ettiğimiz gibi surenin ittifakla Medenî olduğu kabul edilse de bazı âlimler 113. ayeti bundan istisna etmişler ve bu ayetin Hz. Muhammed'in ölüm anında amcası Ebû Tâlib'e istiğfarda bulunacağı sözü vermesi üzerine nazil olduğunu söylemişlerdir. Ebû Tâlib ölüm hastalığında iken Rasulullah onun yanına gitmiş ve "*Bana yasaklanmadıkça senin için mutlaka af dileyeceğim*" demiş, bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Diğer bir kısım alime göre ise bu ayet Hz. Peygamber'in annesine istiğfarda bulunmak istemesi üzerine nazil olmuştur. Rivayete göre Mekke'nin fethinden sonra Nebi (sav), annesi için istiğfar etmek istemiş, buna gerekçe olarak ta Hz. İbrahim'in müşrik olduğu halde babası için istiğfar ettiğini söylemiş ve bunun üzerine ayetler nazil olmuştur.¹⁵³¹ Özetle söylemek gerekirse tefsirlerde 113. ayetin ve sonrasında ona bağlı olarak gelen 114. ayetin Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib için istiğfarda bulunması veya Hz. Muhammed'in annesi Amine'nin kabrini Ebva'da ziyaret ettiğinde Allah'a dua edip ona istiğfarda bulunmak istemesi üzerine nazil olduğu belirtilmiştir.

Gerçekten de Hz. İbrahim'in babasıyla yaşadıklarının Hz. Muhammed'in amcasıyla yaşadıklarıyla benzer yönler taşıdığı söylenebilir. Nitekim o da amcası Ebû Tâlib'in İslam'a girmesini çok arzuluyordu. Bazı âlimlere göre, "*Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra*" ifadesi bir yoruma göre Ebû Tâlib'in vefatı anında artık tövbe imkânının kalmadığını açıklamaktadır.¹⁵³² Hz. Muhammed amcasına istiğfarda bulunmak istemişti.¹⁵³³ Çünkü Hz. İbrahim de babası için istiğfarda bulundu.

¹⁵²⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 11/45.

¹⁵²⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 9/542-543, 545; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 11/45.

¹⁵³⁰ Meryem 19/47.

¹⁵³¹ Bu konuda tefsirlerde nakledilen rivayetler için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/183; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/19-24; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/214.

¹⁵³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/29.

¹⁵³³ İlgili rivayet için bkz. Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 40; Müslim, *Kitabu'l-İman*, 39; Tirmizî, *Tefsîr*, 28.

Ama Allah (cc) nebisinin bu zannını tashih etmiş ve Hz. İbrahim'in babasına Allah'ın düşmanı olarak bildikten sonra istiğfarda bulunmadığını haber vermiştir. Hz. İbrahim, babası ölene kadar ona istiğfarda bulunmuş, ama vefat edince artık istiğfar etmemiştir.¹⁵³⁴ İbn Âşur ise, Hz. Muhammed'in Ebû Tâlib için istiğfarda bulunması rivayetinin tarihi veriler açısından bu ayetin nüzul sebebi olmasını uzak bir ihtimal olarak gösterdiğiyle ilgili bir nakilde bulunmuştur. Nitekim Tevbe suresi Kur'an'ın en son nazil olan surelerindendir. Hâlbuki Ebû Tâlib'in vefatı Mekke'de olmuştur. Durum böyleyken ona göre Ebû Tâlib'in vefat anında yaşananların bu ayetin nüzul sebebi olabileceği tarihi olarak pek tutarlı gözükmemektedir.¹⁵³⁵ Bu bilgilerden hareketle ayetlerin nüzul ortamı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Mekke'nin Fethi dolayısıyla Mekke'de bulunan sahabiler, Müslüman olmadan ölen akrabalarının kabirlerine gidip onlara dua etmek istemişler ve bu durumu Hz. Peygamber'e beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de annesine dua etmek istemiş ve sahabilere bu konuda izin vermiştir.¹⁵³⁶ Çünkü daha önce nazil olan ayetlerde¹⁵³⁷ Hz. İbrahim'in babasına istiğfarda bulunduğunu biliyor ve öldükten sonra da istiğfara devam ettiğini zannediyordu. Muhtemelen bu iki ayet bu durum üzerine nazil olmuş, Hz. İbrahim'in babasına olan istiğfarının ancak, ona verdiği bir vaatten dolayı olduğunu, babasının Allah düşmanı olduktan sonra Hz. İbrahim'in bu istiğfardan vazgeçtiğini bildirerek Hz. Peygamber ve sahabilerin bu konudaki şüphelerini gidermiştir.¹⁵³⁸ Nitekim Hz. İbrahim'in babası için duadan vazgeçmesi, birçok müfessir tarafından, babasının müşrik olarak öldüğünden emin olması üzerine istiğfarı bırakması şeklinde açıklanmıştır.¹⁵³⁹ Dolayısıyla bu ayetler nazil olduğu dönemde Hz. Muhammed'in ve sahabilerin ölmüş olan müşrik yakınlarına istiğfar etmek istedikleri ya da zihinlerinde böyle bir algı olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tevbe suresinin başından buraya kadar, kâfir ve münafıklardan her bakımdan uzak durulması emredilmiş, bu iki ayette de kâfir veya münafık olan kişinin anne-babası gibi en yakın akrabaları dahi olsa ve bunlar ister yaşıyor ister ölmüş olsalar da onlardan berî ve uzak durulması gerektiği bildirilmiş ve onlarla hiçbir suretle münasebet kurulamayacağı beyan edilmiştir.¹⁵⁴⁰ 114. ayet, daha önce geçen, “*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (fark etmez).*”¹⁵⁴¹ ayetindeki muhayyerliği netleştirmiştir. Münafıklar Rasulullah'ın kendilerine istiğfarda bulunduğu takdirde günahlarının silineceğine inanıyor ve böylece hem kâfirleri hem de Müslümanları razı ettiklerini düşünerek seviniyorlardı. Bu ayetle Allah, Hz. Muhammed'in onlara istiğfarda

¹⁵³⁴ Bu konudaki rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/29-32.

¹⁵³⁵ İbn Âşur, *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*, 11/44.

¹⁵³⁶ Bunu destekleyen bir rivayet için bkz. Tirmizî, *Tefsir*, Berae 3101.

¹⁵³⁷ Daha önce nazil olan ayetlerde Hz. İbrahim'in, babası için mağfîret talebinde bulunduğu dair ifadeler geçmiştir. (Şuarâ 26/86; İbrâhim 14/41; Meryem 19/47; Mümtehine 60/4.)

¹⁵³⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/215-216.

¹⁵³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/67.

¹⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/213.

¹⁵⁴¹ Tevbe 9/80.

bulunmasını nehyetmiştir. Anlaşılan o ki diğer Müslümanlar da Hz. Muhammed'in müşriklere istiğfarda bulunması konusunda muhayyer bırakıldığını düşününce kendilerinin de müşrik olan aile ve tanıdıklarına ahirette kurtuluşa ermelerini umarak istiğfar da bulunabileceklerini zannettiler. Dolayısıyla bu ayet istiğfar edilme konusunda müşriklerle müminlerin eşit oldukları düşüncesinin ve inancının önünde engel olmuştur. Ayetlerdeki istiğfarda bulunma yasağı hem müşrikler için hem de bu surede özellikleri sayılan ve böylece Müslümanlar tarafından tespit edilebilen bütün münafıklar için geçerlidir.

“İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi” ifadesi Hz. İbrahim'in ne kadar merhametli biri olduğunu ifade etmektedir. “Halîm,” kızgınlığı az; “evvâh” ise, insanların başına bela ve musibet geldiğinde, çok feryâd edip ağlayan demektir. Hz. İbrahim, Meryem suresinde de belirtildiği üzere kendisini kovan, taşlamakla tehdit eden babasına karşı bile çok yumuşak davranmış, ona vermiş olduğu istiğfar etme sözüne vefa göstermiş ve ölene kadar istiğfar etmeye devam etmiş, ta ki onun Allah'ın düşmanı olduğu ana kadar yani ölümü anına kadar bu istiğfarına devam etmiştir. Ancak Hz. İbrahim, ne kadar halim ve merhametli olsa da Allah'tan korkar ve Onun razı olmayacağı bir şeyi yapmaz. Dolayısıyla burada şöyle bir mesaj verilmektedir: “Hz. İbrahim Allah katında kadrinin ve kıymetinin son derece yüce olmasına, ayrıca ‘halim’ ve ‘evvâh’ olmakla nitelenmiş olmasına rağmen, Allah (cc) onu, kâfir olan babası için mağfiret talebinde bulunmaktan nehyetmiştir. Binâenaleyh, başkasının bundan men edilmesi haydi haydi evla olur.”¹⁵⁴²

Netice olarak bu ayetlerin, Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'in veya annesinin bağışlanması için dua etmesi yahut bazı müminlerin müşrik olarak ölen yakınlarının bağışlanmaları için dua etmeleri sebebiyle indiğine dair değişik rivayetler bulunmaktadır.¹⁵⁴³ Allah (cc) 114. ayette Hz. İbrahim'in babasına af dilemesinin sadece ona verdiği bir söz yüzünden olduğunu ve babasının Allah'ın düşmanı olduğu kendine gösterilince bundan vazgeçip uzaklaştığını beyan etmiş, böylece insanların, Hz. İbrahim'e müsaade edilen şeylerin bir kısmından Hz. Muhammed'in men edildiği vehmine kapılmaları engellenmiştir.¹⁵⁴⁴ Buradan hareketle diyebiliriz ki müşrikler için istiğfarda bulunma yasağı, onların şirk üzere öldüklerinin bilinmesi haliyle sınırlıdır. Bir kimse hayatta iken onun kâfir olarak öleceği bilinemeyeceğine göre, müminlerin henüz sağ olan inançsız bir kişinin hidayete ermesi için dua etmelerine bir engel yoktur. Bu bağlamda Resûl-i Ekrem'in Hz. İbrahim'in soyundan olduğu, hayatta olduğu sürece hiç kimseyi imansız öleceğini varsayarak Allah düşmanı ilân etmediği, hatta münafıkların reisi Abdulah b. Übey öldüğünde iyi bir mümin olan oğlunun onun cenaze namazını kıldırması yönündeki ricasını dahi reddetmemeye çalıştığı da hatırlanmalıdır.¹⁵⁴⁵ Ancak

¹⁵⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/215.

¹⁵⁴³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/66.

¹⁵⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/215.

¹⁵⁴⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, 3/66-67.

bu iki ayet Allah’a şirk koşmakta ısrar ettiği ve o hal üzere öldüğü bilinen kişilerin bağışlanması için duada bulunmanın geçersiz bir davranış olduğunu Hz. İbrahim üzerinden net bir şekilde izah etmiştir.

8. SONUÇ

Kıssalar, insanoğlunun tarihi boyunca ilahi inanç sisteminin hareket ve aksiyonunu gözler önüne seren ve bu hareketin tek temel üzerine bina edildiğini ispatlayan Kur'an'ın en geniş bölümleridir. Bu bölümleri okuyan kişi, manevi açıdan çürümeye yüz tutmuş toplumlara kendilerini düzeltmeleri için fırsat verildiğini ve helak edilmelerinden önce kendilerine uyarılarda bulunmak üzere bir peygamber gönderilmiş olduğunu görecektir. Sonra gelenler için bir ibret vesikası olan kıssalar insanlığın biriken tecrübelerinden bir neticeye varmak noktasında tarladaki toprak misalidir. İnsanlar onlar sayesinde şu anı yaşarken geçmişi bilip geleceğin projesine akıl yorabilmektedir.

Kur'an kıssalarının muhtevasına ve anlatım üslubuna bakıldığında, bunların sadece bilgi vermek maksadıyla değil, mutlaka bir hikmete mebni anlatıldığı çok açıktır. “Kur'an kıssalarının en temel maksadı nedir?” sorusuna verilebilecek en net yanıt, “vahiy vakıa vasatında Rasulullah'ı ve ashabını teselli etmek, onların irade ve azmini bilemek; nass-olgu ilişkisi bağlamında ise müminleri düşündürmek, ibret almalarını sağlamak, iyiye yönlendirmek, ıslah ve inşa etmek şeklinde özetlenebilir. Nitekim pek çok Kur'an ayeti de bu hususu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarının her biri birer hikmet çekirdeğidir. Allah onları anlatıldıkları zaman ve duruma göre özetlemiş olarak mükemmel bir beyanla nakletmiştir. Bu sebeple kıssalar basit birer hikâyeye gözüyle okunup geçilmemeli, bilakis üzerinde iyice düşünerek içindeki çok yönlü ibret ve ilham alınmalı ve o şekilde okunmalıdır.

Kur'an, yirmi üç yıllık siyer ortamındaki gelişmelere paralel olarak Kitab'a dönüşmüştür. Vahye muhatap ilk nesil, Kur'an'ı karşılarında yazılı bir metin olarak değil; bizzat içerisinde yaşamakta oldukları şartlar dahilinde Hz. Peygamber'in dilinden tebliğ edilen ilahi ifadeler olarak görmüşlerdir. Sonraki muhataplara çıkarılabilecek muhtemel mesajlar, aslında ilk muhataplara verilen mesajlar ışığında anlaşıldığında Kur'an'ın ilk anlam ve maksadına yaklaşılmış olacaktır. Sonraki nesillerin, Kur'an'ın lafız ve söylemlerini doğru anlamak için atacakları ilk adım, ilk neslin anladığı manaya ulaşmak olmalıdır. Zira Kur'an'ın nüzul dönemindeki ilk muhatapları için ifade ettiği anlamlar, onun asıl, saf ve orijinal anlamlarıdır. İşte bu nedenle, Kur'an'ı hazır bulan sonraki Müslümanların, onun hitap olarak gördüğü işlevi ve ifade ettiği manayı doğru tespit etmesi gerekmede, bunun için de onu Hz. Peygamber'in hayatı çerçevesinde okuması ve anlamaya çalışması büyük önem arz etmektedir.

Kur'an kıssaları, toplumsal ve sosyal realiteye ve mevcut atmosfere uygun olarak nazil olmuş, o an ki yaşananlarla irtibatlı manalar içermiş, yönlendirmeler yapmış ve toplum içinde gündem oluşturmuştur. Nasıl ki şu dönemde yaşayanların hayatı sürekli olarak değişmekte ve farklılaşmakta ise, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başı ile sonu arasındaki süreç te sürekli değişmiş, kıssalar da sürekli değişen şartlar muvacehesinde hitap şeklinde ilerlemiştir. Yani Kur'an'da yer alan

tarihsel olaylara atıflar ve üslup farkı, nüzul süreci içinde hep değişmiştir. Anlatılan her kıssa, davetin seyrinin değiştiğine işaret eden bir alamet niteliğinde olmuş, o andaki tarihi anı âdeti tefsir etmiş, muhatapların durumuna göre onları ya uyarmış ya da sabır ve teselli aşılamıştır. Kur'an kıssalarında çoğunlukla kronoloji göz önüne alınmamış, durumun gerektirdiği şekilde bir üslup ve muhteva kullanılmıştır. Yani her kıssanın kendine has bir zaman dilimi vardır ve kıssa ona göre şekillenmiştir. Hatta Mekke döneminde anlatılan birçok kıssa, aynı şekilde Medenî Kur'an'da da anlatılmıştır. Ancak aynı gibi gözüken bu iki kıssanın her birinin kendine özel bir davet zamanı ve tarzı vardır. Mekke'deki durumun gereği Medine'deki durumun gereğinden farklıdır ve bu sebeple aynı kıssa farklı inceliklerle anlatılmıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı kıssalardan daha etkili bir şekilde ders çıkarılmasını sağlamak, kıssa anlatıldığı sırada muhatapların durumunun gözetilmesiyle doğrudan ilintilidir. Kıssaların siyerle ne denli birbiriyle irtibatlı olduğu anlaşıldıktan sonra onların doğru yorumlanmasının, nazil olduğu dönemin ve o dönemde vahye muhatap olan ilk neslin içinde bulunduğu ortamın anlaşılmasına ve ikisi arasındaki ilişkinin tespit edilmesine bağlı olduğu kesinlik kazanmaktadır. Öyleki kıssaların siyak-sıbakı, metin iç ve dış bağlamı, nüzul şartları, indiği ortamı, zaman ve mekânı, kimlere hitap ettiği doğru olarak tespit edildiği takdirde hem indiği döneme hem de sonraki zamanların toplumlarına ne söylediği çok daha net anlaşılacaktır.

Kıssaları siyer bağlamında okumanın tek seçeneği onları dönemin olaylarına paralel bir kronolojiye uygun şekilde okumaktır. Her ne kadar kıssaların kronolojisini tespit etme konusunda yerleşmiş bir sistem mevcut olmasa da Kur'an ayetleri, tefsir kaynakları, hadis ve siyer kaynakları onların hangi sıra ile indirildiğine, zaman içerisinde içerik ve söyleminde ne gibi değişimler olduğuna dair yaklaşık tespitler ortaya koymakta ve önemli veriler sunmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki bu kaynaklar, bağlamı tespit konusunda büyük bir imkân sunsada ilk muhatapların bu kıssalardan ne tür anlamlar çıkardıkları hususunda yeterince somut veriler içermemektedir. Diğer taraftan siyer rivayetlerinin sıhhat problemi ve ayetlerin birçoğunun siyerde yaşanan bir durumla ilişkili olmaması da aslında önümüzde problem olarak durmaktadır. Yine de Rasulullah'ın (sav) ve sahabenin Kur'an kıssalarından aldıkları ders ve mesajları, hayatlarına tatbik etmeye gayret ettiklerini gösteren -sayıca az olsa da- ilk dönem tefsir ve siyer kaynaklarındaki rivayetler ve ilgili Kur'an ayetlerinin mukayeseli bir şekilde okunması, bize kıssayı siyerle irtibatlı olarak yorumlama imkânı vermiştir.

Bu çalışmamız, Hz. İbrahim kıssası özelinde kıssaların nüzul toplumu üzerindeki etkisini ve onlar nezdinde ne ifade ettiğini mercek altına almayı ve kıssayı bu yönüyle analiz ederek ilim dünyasına bu anlamda katkı sağlamayı hedeflemiştir. Çalışmayı yaparken birtakım değerlendirmeleri yapma imkânı bulduk ve Kur'an kıssalarının Hz. Muhammed'in kıssası bağlamında okunduğunda iyiye yöneltici, uyarıcı, ıslah ve inşa

edici özgün yönlendirmeler ihtiva ettiğini fark ettik. Hz. İbrahim kıssasının neden tekrarlandığını, nüzul dönemi insanların nasıl bir algı bıraktığını, onları tevhide davet noktasında nasıl bir rol üstlendiğini ve kıssaların en temel anlatılma gayesi olan ibret, teselli ve uyarı noktasında ne gibi söylemler içerdiğini anlama fırsatı yakaladık. En başta belirtmemiz gereken husus şudur ki Hz. İbrahim ile ilgili ayetler özellikle ilk dönem siyer ve tefsir kaynaklarındaki bilgiler, ayrıca Mekke’li müşrikler ve Medineli Yahudi toplumunun Hz. Muhammed’e gösterdikleri tepkilerle ilgili olan Kur’an ayetleri ile mukayeseli bir şekilde okunduğunda, Hz. İbrahim kıssasının Hz. Muhammed’in sîretiyle paralel bir şekilde anlatıldığı görülmüştür. Mekke’deki ortam ile Medine’deki ortam, Hz. İbrahim kıssasının Mekke’ ve Medine’deki anlatımındaki farklılığın temel sebebi olmuştur.

Kur’an’da Allah’ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği dini temsil noktasında önemli bir şahsiyet olarak sunulan Hz. İbrahim, tevhit inanç ve yaşantısını yaymakla görevlendirilen bir peygamberdir. O, şirkle mücadele ve onun batılığını ortaya koymada önemli bir örnektir. Nitekim Mekke’de tevhidin sembolü olan Kâbe’yi o inşa etmiştir. Kur’an hem Arap müşriklerini, hem de Ehl-i Kitab’ı Hz. İbrahim’in tevhit dini üzerinden İslam’a davet etmiştir. Hz. İbrahim doğduğu ülkede babasından başlayarak insanları putları terk edip tevhit dinine davet etmiş, daha sonra aynı dava uğrunda Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan’a hicret etmiştir. Allah ona, Mekke’de, Beytullah’ı yapmasını ve orayı davetinin merkezi olarak belirlemesini emretmiştir. Hz. İbrahim’in iki oğlundan İsmailoğulları ve İsrailoğulları adıyla iki kavim meydana gelmiştir. İsmailoğulları Arabistan’a yerleşen Hz. İsmail’in torunlarıydı. Kureyş ve diğer bazı Arap kabileleri onun doğrudan torunları oluyorlardı. İsrailoğulları ise İshak’ın oğlu Yakub’un torunlarıydılar. Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yahya, Hz. İsa ve birçok peygamber bunların arasından çıkmıştır.

Hz. İbrahim kıssası genel olarak, Peygamberlik makamını ve peygamberleri yüceltme ve ona atıfta bulunma, Hz. İbrahim’in putlara tapan kavmiyle yaptığı mücadele, onları cehennem azabıyla uyarma ve akli muhakemeye davet etme bağlamında şekillenmiştir. Kıssanın içeriği, anlatıldığı surenin özel durumuna göre kısa veya uzun olarak geçmektedir. Mekke’de Hz. İbrahim kıssasının iki ana muhtevayı içerdiğini söylemek mümkündür. Birincisi, Hz. İbrahim’in babası ve kavminin inancı olan putperestlikle mücadelesi; ikincisi de Lût kıssası ile bağlantılı olarak anlatımıdır. Mekke’de Hz. İbrahim’in putperestlikle mücadelesi ön plana çıkarılmış, Hz. İbrahim, babası ve kavmiyle tevhit mücadelesine girişen, kavminin taptığı putları yıkan, putperestlik başta olmak üzere her türlü şirk anlayışıyla mücadele eden bir peygamber olarak sunulmuştur. Hz. İbrahim’le ilgili nazil olan ayetler, Mekke’de o toplumun inanç ve sosyal yapısına uygun yönlendirmeler içerirken, hicretten sonra ise Medine’nin sosyal, demografik yapısını dikkate almış, Hz. Peygamber ve diğer Müslümanların orada bulunan Ehl-i Kitap’la kuracakları ilişkilerde

nasıl bir üslup benimseyeceklerini belirleyen ilkeler getirmiştir. Mekki surelerde Hz. İbrahim ile ilgili birtakım anlatımlar, Hicaz bölgesinde yaşayan tüm Arapları birleştirici bir misyonu ifade etmiştir. Medine döneminde ise bu misyonun çerçevesi genişletilmiş ve özellikle Hz. İbrahim'in sadece Hicaz bölgesi Araplarının değil, oğlu İshak tarafından İsrailoğullarının da atası olduğu hatırlatılmıştır.

Kendisinden sonra ortaya çıkan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi türedi dinlere karşı, Allah'ın dininin Hz. İbrahim'in dini ve dolayısıyla İslam olduğu Hz. İbrahim kıssasının temel mevzuları içindedir. Medenî surelerde Yahudiler ve Hristiyanlara bazen açıktan bazen de zımni bir reddiye kabilinden, Hz. İbrahim'in dininin gerçek takipçilerinin Hz. Muhammed ve ona inananlar olduğu ön plana çıkarılmış, onun Yahudi ve Hristiyan akidesiyle ilişkisi olmayan ve Hz. Muhammed'in getirdiği İslam Dini'ni tebliğ etmiş bir peygamber olduğu sürekli vurgulanmıştır.

Kur'an'ın nüzul sürecindeki değişimi ile muhatapların durumu arasında sıkı bir ilişki vardır. Muhataplar değiştikçe sadece vahyin içerdiği hükümler ve kıssalar değil, aynı zamanda üslup ve kullanılan dil de değişir. En genel manada kıssalarda nüzul dönemi toplum içinde üç gruba mesaj verildiği söylenebilir. Bunlar Hz. Muhammed ve müminler, müşrikler ve Ehl-i Kitap diye isimlendirilen Yahudi ve Hristiyanlardır. Kur'an, Yahudi, Hristiyan ve müşrik Arapları Hz. İbrahim kıssası üzerinden uyarmış, onları âdeta azarlamış ve tevhide davet etmiştir. Kur'an'da Hz. İbrahim'den çok bahsedilmiş olması ve hatta birçok kıssa pasajlarında ve peygamberlerin isimlerinin anıldığı ayetlerde ondan başlanmış olması ve onun numûne-i imtisal olarak sunulması, o sırada vahye muhatap toplumların algısında mevcut duruma oldukça uygundur. Çünkü hem müşrikler hem de Yahudi ve Hristiyanlar Hz. İbrahim ile övünüyor, onu örnek alıyor ve yüceltiyordu. Yahudiler Hz. Yakub'un soyundan oldukları için, Hristiyanlar Hz. Meryem, Hz. Yakub'un soyundan geldiği için, Kureyş müşrikleri ise, Hz. İsmail'in soyundan geldikleri ve cahiliye döneminde her türlü hayra, Hz. İbrahim'in inşâ ettiği Kâbe sayesinde nâil oldukları için Hz. İbrahim'le kendilerini hep yakın görüyorlardı. Araplar, özellikle de Kureyşliler, Hz. İbrahim ile Kâbe arasındaki bağı, İsmail ve İshak'ın onun oğulları olduğunu Kur'an'ın nüzulünden önce biliyorlardı ve bunu birbirlerine anlatıp onunla övünüyorlardı. Hz. İbrahim'i en büyük ataları olarak kabul ediyor, kendilerinin onun soyundan geldiklerini ve getirdiği dine, onun hatıralarını korumaya ve onu taklit etmeye çalıştıklarını söylüyorlardı. Kurduğu Kâbe'yi kutsal değerleri olarak görüyorlardı. Bütün müşrikler nazarında Hz. İbrahim kendisine uyulması gereken bir imamdı ve her atadan daha öncelikli olmaya layıktı. Ayrıca Arapların Hz. İbrahim'e vefa borcu vardı. Yüzyıllardır onun ismini kullanarak ve Kâbe sebebiyle diğer toplumlardan hep değer görmüşlerdi. Mekke, Kâbe sayesinde ticaret merkezi olmuştu. İşte Kur'an tüm bu sebeplerden dolayı müşrikleri ve Ehl-i Kitap'ı ataları Hz. İbrahim vasıtasıyla Allah'ın dinine davet etmiştir. Kaldı ki Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesini Allah'tan isteyen ve bu maksadının

meydana gelmesi için Allah'a yakaran Hz. İbrahim olduğu sabit olunca, en büyük iftiharları ve faziletleri Hz. İbrahim'in soyundan gelmek olduğunu söyleyenlerin Hz. Muhammed'e inanmamaları şaşılacak bir durumdur. Hz. Muhammed'in getirdiği din aynı dindir. Bu sebeple Hz. İbrahim'in doğru bir din getirdiğini kabul eden Yahudi, Hristiyan ve müşrik Arapların Hz. İbrahim'in dininin devamını getiren Hz. Peygamber'e iman etmeleri kadar normal bir şey olmamalıdır.

Hz. İbrahim'in Arap müşrikleri ve Tevrat mensupları için bir ata olarak görülmesi, babası ve kavmine karşı yürüttüğü tevhit mücadelesinin, dinler tarihindeki en etkileyici mücadelelerden biri olması ve peygamberler içindeki şan ve makamının üstünlüğü onun Kur'an'da kendisinden en çok söz edilen peygamberlerden biri olmasının en temel sebepleridir. Bu yönüyle Hz. İbrahim kıssasının diğer kıssalara göre özel bir konumu vardır. Hz. İbrahim, özellikle putperest atalarını taklit eden müşriklerin bu hatalarından dönmeleri için en güzel örnektir. Zira bizzat kendisi, atalarının dinini terk edip, bu konuda en büyük mücadeleyi vermiş ve kavmini delile tutunarak iman etmeye davet etmiştir. Bu mücadele müşrik Araplar için, babaları Hz. İbrahim'in müşrik olmadığını ve kavmi içinde hiçbir zaman şirki savunmadığını ispatlayan en büyük kanıttır. Bu sebeple Mekkî surelerdeki tevhit mesajları özellikle Hz. İbrahim ile kavmi arasında yaşanan olaylar üzerinden anlatılmış, Mekkeli müşrikler âdeten en büyük ataları Hz. İbrahim'in dili ile kınanmışlardır. Hz. İbrahim kıssası başta müşrik Araplar olmak üzere Ehl-i Kitab'a, Allah katındaki değer ve üstünlüğün soy ile olmadığını bilakis tevhit ve teslimiyet ile gerçekleştiğini net bir şekilde ispat etmiştir.

Birçok surede müşrikleri ikna etmek için kevnî ve aklî deliller yanında kıssalar ve meseller anlatılır. Hz. İbrahim kıssası bu hedefe matuf anlatılmakla birlikte bunun yanında diğer kıssalardan farklı bazı hedefleri de içermektedir. Onunla ilgili ayetler, belki o an ki yaşanan bir durumu izah etme amaçlı değildir. Hatta onun başka kıssa ve konulara girizgâh olarak anlatıldığını söylemek mümkündür. Mesela Mekkî surelerde Lût kıssası öncesinde anlatılmış, Medenî sure olan Bakara suresinde ise kıblenin tahvili ile ilgili ayetler öncesinde âdeten bu tahvilin gerekçesi mahiyetinde sunulmuştur. Ancak Hz. İbrahim, tevhidin sembolü ve peygamberlerin babası olduğu için Allah (cc) onu birçok surede övmek ve onun müşriklerden, Yahudilerden ve Hristiyanlardan uzak olduğunu haber vermek için anlatmıştır. Onun tevhit mücadelesi, insanları şirkten uzaklaştırmak için gelen Hz. Muhammed için en büyük şahittir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in babası ve kavmine karşı yapmış olduğu münazarasını, Kur'an'ın birçok suresinde anlatmak suretiyle bunu müşrik Araplara karşı bir delil kılmıştır. Yine Kur'an, Hz. Muhammed'e Hz. İbrahim'in dinine tabi olmasını emretmiş, getirdiği din olan İslam'ı Hz. İbrahim'e dayandırmıştır. Müşrikleri ise Hz. İbrahim'den uzak görmüş, kendilerinin Hz. İbrahim'in dini üzere oldukları ile ilgili iddialarının boş sözlerden ibaret olduğunu ortaya koymuştur. Yani durum müşriklerin sandıkları gibi değildir. Çünkü onlar tevhitten ve dolayısıyla Hz. İbrahim'in dininden uzaklaşmalardır. Gerçek

manada Hz. İbrahim'in yolundan gidenler sadece Hz. Peygamber ve ona inanan müminlerdir.

Hz. İbrahim kıssasını incelerken gördüğümüz hususlardan birisi onun kavmiyle olan mücadelesinin Hz. Muhammed'in karşılaştığı birçok durumla olan benzerliğidir. Aslında Hz. Âdem'den itibaren Kur'an'da anlatılan Peygamberlerin tevhit mücadelesinde karşılaştıkları zorluklar arasında ciddi benzerlikler görmek mümkündür. Peygambere ve inananlara karşı kibirlenmeleri, kulaklarını kapamaları, zengin ve lider sınıfın inananlara baskı uygulaması gibi durumlar genelde tüm peygamber kavimlerinde vardır. Çağlar boyu, kâfirlerin zihin yapıları hep aynı olagelmıştır. Tartışma biçimleri, karşı çıkışları ve inanmamak için ileri sürdükleri bahaneleri, özürleri ve sonunda kaderleri de aynı olmuştur. Bu anlamda hepsi de Hz. Muhammed'in karşılaştığı durumlara benzerdir. Ancak Hz. İbrahim ve Hz. Musa'yı bu konuda bir adım ileri alabiliriz. Bu yüzden Kur'an bu iki peygamberi çok zikretmiştir. Hz. İbrahim'in kavmi ile şirk ortadan kaldırmak için yaptığı mücadele Hz. Muhammed'in Mekke'de yok etmeye çalıştığı şirkle olan mücadelesine çok benzemektedir. Mekkeli müşrikler de ataları Hz. İbrahim'in eleştirdiği ve kaldırmaya çalıştığı şirk üzere idiler. Hz. İbrahim kıssası, Allah'ın birliği esasına dayanan tevhit dinini yaymak uğrunda öz vatanından hicret etmiş olan bir peygamberin Filistin ve Hicaz'da yaşadığı hayatı ve şirke karşı verdiği mücadeleyi konu edinmiş ve bu yönüyle benzer durumlarla karşılaşmış olan başta Hz. Peygamber olmak üzere müminlere ümit aşılamış ve onları teselli etmiştir.

Putları kıran, Allah'ın birliği inancının bayraktarlığını yapan Hz. İbrahim'in hayatı, Hz. Muhammed'in sîretine mutabık anlatılmıştır. Hz. İbrahim tevhit kelimesini net bir şekilde ortaya koyan ve şirke hiçbir surette yer vermeyen bir peygamberdir. Hayatı tevhit üzere kurulmuştur ve o, kendi soyuna ve kendinden sonra gelenlere bunu tavsiye etmiştir. Birçok ayette Hz. Muhammed'e Hz. İbrahim'in dinine uyması emredilmiştir. Başka hiçbir peygamber için bu durum bu oranda değildir. Allah (cc), Hz. Muhammed'in getirdiği dinin, Hz. İbrahim'in dininin aynısı olduğunu belirterek Hz. Peygamber'den bu dini tebliğ ederken Hz. İbrahim'in metodunu takip etmesi gerektiğini ona bildirmiştir. Siyer bağlamında okunan ve yorumlanan Hz. İbrahim kıssası aslında bütün kıssaların, klasik döneme ait okuma usullerinin dışında yeni bakış açıları ve yöntemler geliştirerek okunması gerektiğini bize net bir şekilde göstermiştir. Kıssaları siyer bağlamında inceleyecek olan araştırmacılar metin dışı bağlam kadar metin içi bağlamı önemsemelidir. Öncelikle kıssa hangi surede geçiyorsa o surenin genel amaçları tespit edilmeli, o sure içinde geçen diğer kıssaların hedeflerine temas edilmeli sonra ilgili kıssa siyer bağlamında tahlil edilmelidir. Çünkü her kıssanın siyerde mevcut durumla ilişkisi kadar içinde geçtiği sure ile konusu bakımından ciddi bir bağı mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Acar, Cafer. "Risalet Dönemi Savaşlarının Başlamasında Mekke Döneminde Müslümanlara Yönelik Saldırıların Rolü". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2014), 43-68.
- Afzalu'r-Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. İstanbul: İnkılab Yay., 2. Basım, 1996.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi Yay., 1998.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*. 10 Cilt. Bağdat, 2. Basım, 1993.
- Alûsî, Mahmûd Şukrî. *Bulûğu'l-Erab fî Ma'rifeti li Ehvâl'il-Arab*. ed. Muhammed Behced el-Eserî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, ts.
- Alûsî, Seyyid Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*. ed. Mahmûd Şukrî el-Alûsî. 30 Cilt. Beyrût: İhyâu't-Turêsi'l-Arabî, ts.
- Apak, Adem. "Siyer Çalışmalarında Kur'an'ın Kaynak Olarak Kullanılmasının Önemi Üzerine Mülâhazalar". *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğler Kitabı Meridyen Destek Derneği* 1 (2016), 73-83.
- Aruçi, Muhammed. "Ülû'l-Azm". *DİA*. 42/294-295. İstanbul, 2012.
- Arvas, Mehmet Vehbi. *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim*. Yüzüncüyıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yay., 1996.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1987.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme". *DİA*. 11/527-529. İstanbul, 1995.
- Bağavî, İbn Mes'ûd. *Ma'âlimu't-Tenzîl*. ed. Muhammed Abdullah vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1989.
- Batuk, Cengiz. "Nemrud". *DİA*. 32/554-555. İstanbul, 2006.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*. çev. Melâ Muhammed Feyzullah, Müh. Yasin Demirkıran. Ankara: Fecr Yay., 1. Basım, 1998.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbu'l-Eşrâf*. ed. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zerkelî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1996.
- Beydâvî, Nâsiru'd-Dîn Ebu'l-Hayr. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Tür'âs el'Arabî, 1. Basım, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Makâm-ı İbrâhim". *DİA*. 27/412-413. Ankara, 2003.
- Bûti, M. Said Ramazan el-. *Fıkhu's-Sîre (Peygamberimizin (sav) Uygulamasıyla İslam)*. çev. Ali Nar - Orhan Aktepe. İstanbul: Gonca Yay., 10. Basım, 1992.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hekîm*. 3 Cilt. Mağrib: Dâru'l-Beydâ', 1. Basım, 2008.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Merkez Dirâsêti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1. Basım, 2006.
- Cârim, Muhammed Nu'mân el-. *Edyânu'l-Arab fî'l-Câhiliyye*. Matbaatu's-Sa'âde, 1. Basım, 1923.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiiler". *AÜİFD*. 10 (1992), 103-116.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971.

- Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-Lügat-i ve Sihâhu'l-Arebiyye*. ed. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm, 4. Basım, 1987.
- Cevzî, Ali b. Muhammed el-. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1. Basım, 2002.
- Coşkun, Muhammed. *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsir Yöntemi: Sîret-Nüzûl İlişkisi*. İstanbul: Mana Yay., 1. Basım, 2020.
- Çakan, İsmail L. - Solmaz, N. Mehmed. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Yay., 5. Basım, 2012.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'an'da Din Kavramı*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2016.
- Çalışkan, İsmail - Ceran, Zeynep. "X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması Ve Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi Sempozyumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 337-341.
- Çonkor, Burhan. *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 10 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1. Basım, 2017.
- Doğan, İshak. "Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)". *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (ts.), 115-139.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. İstanbul: Bilgi Basım ve Yay., 3. Basım, 1955.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-Muhît*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *Tevhid Mesajı*. İstanbul: Fikir Yay., 2013.
- Ergün, Mehmet. "Nübüvvetin Dönüm Noktası Hz. İbrâhim". *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, Nida Yay.* 2 (2019), 372-394.
- Eroğlu, Muhammed. "Hûd Suresi". *DİA*. 28/281-282. İstanbul, 1998.
- Eyüpoğlu, Osman. "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları (Sosyolojik ve Petogojik Açıdan)". *Fecr Yay. (XI. Kur'an Sempozyumu)*, 103-120.
- Fayda, Mustafa. "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale". *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi II, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları*, 143-149.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi), 1. Basım, 2016.
- Gündüz, Şinasi. *Son Gnostikler: Sâbiiler, İnanç Esasları ve İbadetleri*. Ankara: Vadi Yay., 1. Basım, 1995.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennu'l-Kasasî)*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. "Hendek Gazvesi". *DİA*. 17/194-195. İstanbul, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj baskı, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *DİA*. 21/272-273. İstanbul, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İshâk". *DİA*. 22/519-521. İstanbul, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İslam (Vahiy Geleneği İçinde İslam)". *DİA*. 23/2-5. İstanbul, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmail". *DİA*. 23/76-80. İstanbul, 2001.
- Hâtib, Abdülkerîm el-. *el-Kasasü'l-Kur'anî fî Mantûkihî ve Mefhûmihî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1975.

- Hâzin, Alâuddin Ali İbn Muhammed İbn İbrahim. *Lübâbu't-te'vîl ve Maâni't-Tenzîl*. ed. Abdusselâm Şâhîn. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- İşık, Emin. "Ahzâb Suresi". *DİA*. 2/195-196. İstanbul, 1989.
- İşık, Emin. "A'lâ Suresi". *DİA*. 2/310-311. İstanbul, 1989.
- İşık, Emin. "Âl-i İmrân Suresi". *DİA*. 2/307-309. İstanbul, 1989.
- İşık, Emin. "Ankebût Suresi". *DİA*. 3/214-215. İstanbul, 1991.
- İşık, Emin. "Bakara Suresi". *DİA*. C. 4. İstanbul, 1991.
- İşık, Emin. "En'âm Suresi". *DİA*. 9/169-170. İstanbul, 1995.
- İşık, Emin. "Enbiyâ Suresi". *DİA*. 11/174-175. İstanbul, 1995.
- İşık, Emin. "Hac Suresi". *DİA*. 14/420-421. İstanbul, 1996.
- İşık, Emin. "Hadîd Suresi". *DİA*. 15/13-14. İstanbul, 1997.
- İşık, Emin. "Hicr Suresi". *DİA*. 17/456-458. İstanbul, 1998.
- İşık, Emin. "İbrâhim Suresi". *DİA*. 21/351-352. İstanbul, 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak. *el-Muherreru'l-Vecîz, fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. ed. Abduşşâfi Abdusselam. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Ebî Hâtem, İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu Merkez Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1997.
- İbn Faris, Ahmed Ebi'l-Huseyn. *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*. ed. Muhammed Harun Abdusselam. Daru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. ed. Abdusselam Ömer. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn İshâk, Muhammed. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. ed. Ahmed Ferîd el-Mezîydî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl. *Kasasu'l-Enbiyâ'*. ed. Abdulvâhid Mustafa. Mekke: Mektebetü't-Tâlibi'l-Câmiî, 3. Basım, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. ed. Mustafa Abdulvâhid. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. b. Muhammed Sâmi. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu'l Esîr, Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmilu fî't-Târîh*. ed. Abdullah Abdulkâdî Ebî'l-Fidâ'. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.
- İdris, Şengül. "Kıssa". *DİA*. 25/498-501. Ankara, 2002.
- İmamoğlu, Vehbi. "Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2009), 307-322.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Seyyid el-Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yay., 4. Basım, 2016.
- Kapar, Mehmet Ali. *Milletlerarası İlmi Toplantı*. "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Faaliyetleri". *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v), İslamî İlimler Araştırma Vakfı*, 161-167.

- Kaplan, Hasan. “Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 7-23.
- Karakuş, Abdulkadir. “Hz. İbrâhim ve İbrâhimî Bir Duruş: Haniflik”. ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk. *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, Nida Yayıncılık* 1 (Aralık 2019), 172-187.
- Karakuş, Abdulkadir. *Modern Dönemde Aile ve Problemleri*. ed. İbrahim Kutluay vd. Ankara: İlahiyat Yay., 1. Basım, 2023.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. 5 Cilt. Ankara: DİB. Yay., 4. Basım, 2012.
- Karataş, Şuayip. “Kur'an'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 175-202.
- Keskioğlu, Osman. *Siyer-i Nebi (Hazret-i Peygamberin Hayatı)*. Ankara: DİB. Yay., 28. Basım, 2013.
- Kırca, Celal. “Ahsen-i Kasas”. *DİA*. 2/178. İstanbul, 1989.
- Komisyon. *Hayat Rehberi Kur'an (Konulu Tefsir)*. İstanbul: DİB. Yay., 1. Basım, 2021.
- Köksal, M. Asım. *Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet*. İstanbul: Işık Yay, 2010.
- Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yay, 1987.
- Kurtubî, Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*. ed. b. Abdulmuhsin Abdullah. 24 Cilt. Beyrût, 1. Basım, 2006.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 17. Basım, 2004.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kurân (Kur'an'ın Gölgesinde)*. çev. İ. Hakkı Şengüler vd. İstanbul: Birleşik Yay, ts.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. İstanbul: Se-Da Yay., 1. Basım, 1985.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Senetü'l-Hüzn”. *DİA*. 36/519-520. İstanbul, 2009.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. ed. Vanlıoğlu Ahmet. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mizân (Mizan Yay.), 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nuketü ve'l-Uyûn*. ed. Abdulmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yay., 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Kurul. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yay., ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen. *Tefsîr-i Kebîr*. ed. Abdullah Mahmud Şehhâte. çev. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yay., 1. Basım, 2006.
- Mübârekfûrî, Safiyyu'r-Rahmân. *er-Rahîku'l-Mahtûm*. Medîne: Dâru'l-Mueyyed, 1994.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. ed. el-Ğavrî Abdulmacîd. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Nehhas, Ebu Ca'fer. *Meani'l-Kur'ani'l-Kerim*. ed. Muhammed Ali es-Sabuni. Merkez İhyau't-Turasi'l-İslami, 1. Basım, 1988.
- Oflaz, Yusuf. “Kıssalar Bağlamında Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in Benzer Yönleri”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022), 94-119.
- Okumuş, Mesut. “Kur'an'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”. *Eskiye* 27 (Güz 2013), 7-21.
- Öge, Sinan. “Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 41-65.
- Önkal, Ahmet. “Akabe Biatları”. *DİA*. 2/211. İstanbul, 1989.
- Önkal, Ahmet. “Hicret”. *DİA*. 17/458-462. İstanbul, 1998.

- Öz, Şaban. *Kur'an'ın Peygamberi*. İstanbul: Endülüs Yay., 2. Basım, 2018.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hac”. *DİA*. 14/386-389, 1996.
- Özervarlı, M. Sait. “Melek (İslâm İnancında Melek)”. *DİA*. 29/40-42. Ankara, 2004.
- Özkan, Halit. “Zeyd b. Amr”. *DİA*. 44/316-317. İstanbul, 2013.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *DİA*. Ek-2/212-215. Ankara, 2019.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yay., 2. Basım, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1. Basım, 2019.
- Pak, Zekeriya. “‘Âlemîn’ Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı Üzerine”. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 1-24.
- Pak, Zekeriya. “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?” *Ekev Akademi Dergisi* 14 (2003), 59-74.
- Pak, Zekeriya. “Peygamberlerin Kavimleriyle İletişimleri”. *Din ve Hayat, İstanbul Müftülüğü Dergisi* 22 (Haziran 2014), 55-57.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. Kahire, 2. Basım, 1947.
- Robinson, Neal. *Kur'an-ı Keşfetmek*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer, 1. Basım, 2008.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kurâni'l-Kerim, 4. Basım, 1981.
- Sa'lebî, Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-Beyan*. ed. Ebu Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- Sa'lebî, Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed. *Kasasu'l-Enbiyâ' (Arâis)*. Kahire: Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyye, 2000.
- San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'ân*. ed. Mustafa Müslim. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB. Yay., 4. Basım, 2005.
- Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. ed. Ali Muhammed Muavvid - Adil Ahmed Abdulmavcûd. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-Ulûm*. ed. Alî Muhammed Mu'avvad vd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.
- Sevvâh, Firâs es-. *el-Kasasu'l-Kur'ânî ve Mutevêziyêtihi'l-Tevrâtiyye*. Dimaşk: Dâru't-Tekvîn, 2. Basım, 2016.
- Soysaldı, Mehmet. “İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekat, Oruç ve Hac Uygulamaları”. 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum, Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, 147-170.
- Sönmez. “Necrân'da Hristiyanlık ve Hz. Muhammed'in Necrân Hristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Şubat 1017), 117-148.
- Söylemez, M. Mahfuz. “Erken Dönem İslam Tarihinde Kurban ve Kurban Bayramı”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, 81-90.
- Suyvânî, Muhammed. *es-Sîretu'n-Nebeviyye Kemâ Câet fî'l-Ehâdisi's-Sahîhya*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1. Basım, 2004.

- Suyûtî, Celâluddîn. *ed-Durru'l-Mensûr et-Tefsîru bi'l-Mensûr (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*. çev. Hüseyin Yıldız. 16 Cilt. İstanbul: Ocak Yay, 1. Basım, 2012.
- Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Merkezi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Mecma'u'l-Melik Fehd li Tibâati'l-Mushafî's-Şerîf, ts.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*. Beyrût: Müessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, 1. Basım, 2002.
- Süddî, İsmâîl b. Abdurrahmân. *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*. ed. Muhammed Atâ Yûsuf. Dâru'l-Vefâ', 1. Basım, 1993.
- Şenat, Fatma Asiye vd. *Tefsir (Surelerin Nüzul Sırasına Göre Analizi)*. ed. Ali Rıza Gül - Yunus Emre Gördük. İstanbul: Lisans Yay., 1. Basım, 2019.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yay., 1. Basım, 1994.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İnsan Yay., 5. Basım, 2014.
- Tabbara, Afif Abdulfettah. "Hz. İbrahim". çev. Mehmet Aydın. *AÜİFD*. 24 (1981), 547-582.
- Tabbâra, Afif Abdulfettah. *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*. çev. Ali Rıza Temel, Yahya Alkın. İstanbul, 1998.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân*. ed. b. Abdulmuhsin Abdullah. 26 Cilt. Dâru Hicr, 1. Basım, 2001.
- Taberî, İbn Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. ed. Ebu'l-Fadl İbrâhîm Muhammed. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, ts.
- Topaloğlu, Bekir. "Sâffât Suresi". *DİA*. 25/465-466. İstanbul, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. "Şuarâ Suresi". *DİA*. 39/221-222. İstanbul, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Şûrâ Suresi". *DİA*. 39/239-240. İstanbul, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Tevbe Suresi". *DİA*. 40/585-588. İstanbul, 2011.
- Topaloğlu, Bekir. "Yûsuf Suresi". *DİA*. 44/28-30. İstanbul, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. "Zâriyât Suresi". *DİA*. 44/137-138. İstanbul, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. "Zuhruf Suresi". *DİA*. 44/504-505. İstanbul, 2013.
- Uysal, Nafi. *Dini Bir Kavram Olarak Bereketin Mahiyeti*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yay, 2016.
- Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. ed. Ahmed Adil vd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*. ed. Kemâl Besyûnî Zeğlûl. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1991.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-Meğâzî*. ed. Marsden Jones. London, 1966.
- Yargıcı, Atilla. "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 281-294.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Meryem Suresi". *DİA*. 29/242-243, 2004.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Mümtehine Suresi". *DİA*. 31/560-562. İstanbul, 2006.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Nahl Suresi". *DİA*. 32/308-309. İstanbul, 2006.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Necm Suresi". *DİA*. 32/495-496. İstanbul, 2006.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Nisâ Suresi". *DİA*. 33/137-138. İstanbul, 2007.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü". *Milel Ve Nihal, İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 113-136.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'an'ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 175-216.
- Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. ed. Abdu'l-Alîm et-Tahavî. Küveyt, 1. Basım, 2000.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. ed. Abduccelîl Abduh. 5 Cilt. Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutub'i'l-Arabi, 1986.
- Zerkeşî, Bedruddin. *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'an*. ed. Ali Ahmed. Dâru'l-Hadis, 2006.